

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1896.

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József.</i> Egy állítólagos összetétel	1
<i>Munkácsi Bernát.</i> Déli osztják szójegyzék	9
<i>Hegedűs István.</i> Az accusativus a görögben I.	67
<i>Volf György.</i> Az ó-szlovén nyelv hazája	78
<i>R. Príkkel Marián.</i> Árpádkori szók	85

Ismertetések és bírálatok.

<i>Zolnai Gyula.</i> Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtana	96
<i>Misteli Ferencz.</i> Hogy bírálnak a fiatalok? I.	99
<i>Balassa József.</i> Misteli a magyar nyelvről	106
<i>Kúnos Ignác.</i> Török elemek a bosnyák nyelvben	115
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1895	118

Kisebb közlések.

<i>Melich János.</i> Adatok a szláv jövevényszók korához	123
<i>Szilasi Móric.</i> Ki, mi	126
<i>Zolnai Gyula.</i> Öszvér	127
A Finn-Ugor Társaság legújabb kiadványai	127
Alapítvány a finn-ugor nyelvészet előmozdítására	128

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz tóből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értékezesek szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Egy állítólagos összetétel.

Az *eszmél* (*eszméll*) szót BUDENZ (MUSz. 801. 822) úgy magyarázza, hogy az denominális képzésű származéka az **eszmél* v. **eszmér* főnévnek: **eszmél-l* v. **eszmér-l*. Az alapszót összetételnek veszi; előtagja az *ész* szó, utótagja pedig a finn *miele* (mens; sinn, gedächtniss, verstand; lust, laune, wunsch), mord. *mel'* (sinn), votj. *mil* (sinn, gesinnung, lust), lapp *miälä*, *miäl* (mens, ingenium) stb. megfelelője. Tehát rokonértelmű tagokból álló összetétel volna, a milyen pl. a zürj. *mil-kid* (verstand, klugheit, gesinnung),

Ezen tetszetős magyarázat ellen így magában véve lényegesebb kifogást nem lehet tenni. Főlemlíthetnők ugyan azt, hogy az **eszmél* v. **eszmér* főnévnek magának semmi nyoma sincsen nyelvünkben; de hiszen hány olyan kétségtelen alapszót ismerünk, a mely csak származékaiban maradt reánk! Azt sem lehet igazán kifogásolni, hogy BUDENZ a hosszú *ll*-es *eszméll* alakból indul ki, s véghangját ketté választván, felét az alapszóhoz tartozónak veszi, másik felét meg képzőnek tartja. Igaz ugyan, hogy nyelvünkben számos példája van az *l* hang független megnyúlásának (pl. *fulánk*, *hálló*, *szóllít*, *kapáll*, *hegedüll* stb.), de miért ne lehetne ez esetben a hosszúság az eredetibb?

Azonban más szint ölt a dolog, mihelyt azt vizsgáljuk, hogy van-e, a mi ezt a magyarázatot támogatja. BUDENZ az *eszmél* (*eszméll*)-lel azonos elemekből állónak tartja az *ismer*, *ismér* (*esmér*, *ösmér* stb.) igét, a mely szerinte **ismerl* helyett való, vagy lappangásba jutott denom. -*j* (-*g*) képzéssel alakult. Alapszavával (**ismér*, *es-mér* stb.) a votj. *viz* (tő: *vizm-*), verstand, vernunft, sinn' és a zürj. *vežör* 'sinn, verstand, urteilkraft, gedächtniss' szót veti össze, s ezeknek a viszonyát következőleg magyarázza: «A votj. *vizm*; tőnek (n. *viz* úgy mint *sin* 'szem' e h. *sinm*;) a mi a másik

permi nyelvben, a zürjénben, mása lehetne, csak ezt találjuk: *vezör* sinn, verstand, urteilkraft, gedächtniss (*vezóra* verständig, klug, einsichtig; *vezört*-verstehen, begreifen); s ha ennek a votj. *vizm*-hez köze van, a mi pedig nagyon hihető, ezt csak úgy képzelhetjük, hogy a *vizm*_z elvesztette a végén a zürj. *vezör* végconsonansát, vagyis *vizm-r* helyett való (pl. *vizmo* [verständlich, vernünftig] e h. *vizm_zro*), a zürj. *vezör* meg a votj. *vizm*- (illetőleg *vizm-r*) *m*-jét enyészttette el: *vezm_zr*, a melyből előbb *vezv_zr* s végre *vezör* válhatott» (822).

Ebből a fejtegetésből azonban hiányzik az, a mi talán valószínűvé tehetné a votj. *viz* (*vizm*-) és a zürj. *vezör* viszonyának illetén elképzelését, t. i. a föltett hangváltozások lehetőségének példákkal igazolása. S ha megkísértjük pótolni azt, a mi itt hiányzik, épen az ellenkező eredményt érjük el, mert csupa olyan adatot találunk, a melyek a föltett hangváltozásokat létleneknek bizonyítják. Nevezetesen:

1. A mi a szóvégi *r* elenyésztését, vagyis a *vizm*- (*vizm_z*-) tőnek korábbi **vizm_zr*-ből csonkulását illeti, annak ellene mond az, hogy a zürjén *r*-végű szavaknak votják megfelelői is általában ilyen végűek, pl.

zürj. <i>vir</i>	blut:	votj. <i>vir</i>
« <i>ker</i>	balken:	« <i>kor</i>
« <i>šir</i>	maus:	« <i>šir</i>
« <i>mīgör</i>	leib:	« <i>mugor</i> stb.

2. A mi a votj. *vizm*- alapján a zürj. *vezör* eredetibb alakjául föltett **vezmör*-t illeti, ezt a hangváltozást egyetlen egy adattal sem lehet igazolni, hanem ellenkezőleg egész serege az adatoknak épen azt bizonyítja, hogy a votj. szóközépi mássalhangzót követő *m* a megfelelő zürj. szavakban mindig megvan. Ime egynéhány:

votj. <i>jukmes</i>	eisloch,	wuhne:	zürj. <i>jukmös</i>
« <i>bezmen</i>	schnellwage		« <i>bezmön</i>
« <i>kušman</i>	rettig		« <i>kušman</i>
« <i>ošmes</i>	quell, brunnen		« <i>ošmös</i>
« <i>éokmar</i>	knüttel		« <i>éokmar</i>
« <i>ukmīs</i>	neun		« <i>ökmiš</i>
« <i>kuiñmeti</i>	ditte		« <i>koimöd</i>
« <i>peñmit</i>	dunkel		« <i>peñid</i>
« <i>todmal-</i>	erkennen		« <i>tödmal-</i>
« <i>todmati-</i>	bekannt machen		« <i>tödmöd-</i>

és valamennyi dénóm. -m képzésű ige, mint :

votj. <i>izmi-</i> zu stein werden :	zürj. <i>izmi-</i>
« <i>junmal-</i> stark, fest werden	« <i>jonmi-</i>
« <i>kišmal-</i> reif werden	« <i>kišmi-</i>
« <i>lizmi-</i> blau werden	« <i>lözmi-</i>
« <i>nozmi-</i> frei werden	« <i>mezmi-</i>
« <i>šišmi-</i> faulen	« <i>šišmi-</i>
« <i>uzirmi-</i> reich werden	« <i>ozirmi-</i>
« <i>lökmi-</i> böš werden	« <i>lökmi-</i> stb. (Wied.)

E szerint, ha a votj. *vizm-*nek és a zürj. *vežör-*nek van is valami közük egymáshoz, — a minék a vizsgálása most nem föl-
adatom, — semmi esetre sem lehet amabból a zürj. *vežör-*nek ere-
detibb **vežmör* alakjára következtetni, s még kevésbé lehet ezt a
létlen alakot a magyar **esz-mér* (**esz-mél*) és **es-mér* magyarázá-
sára fölhasználni.

Nem tartom szükségesnek, hogy vizsgálat alá fogjam a többi
kérdést, a mely itten élembe tolúl, pl. hogy az *eszmél* és az *ismér*
szavaknak van-e valami közük egymáshoz, meg a votj. *viz* (*vizm-*)
nek és a zürj. *vežör-*nek a m. *ész-*hez, a zürj. *vežört-*nek a finn
ymmärtä- 'érteni' igéhez stb., mint BUDENZ fölteszi. Mindezeket
máskorra hagyva, megelégedhetem annak a konstataálásával, hogy
BUDENZnek az *eszmél* igéről adott magyarázata föltevésnek magá-
ban véve elég tetszetős ugyan, de igazoló adatok híján mégsem
egyéb merő föltevésnél.

Azonban nem ezen nyomozások eredménye tett engem az *esz-
mél* szó összetett voltában kételkedővé, hanem az a jókora szócsa-
lád, a mely az *ész* szót a NySz.-ban és a MTsz.-ban körülveszi. Ott
van a köznyelvi *eszü*, *eszös*, *eszelös*, *esztelen*, *ki-eszül*- en kívül : *eszéd-ik*
(*eszéjéd-ik*, *eszöd-ik*, *eszüd-ik*), *eszénkéd-ik* (*eszénkéd-ik*), *mög-eszént*
stb., a melyek továbbképzett alakjaikkal (*eszösöd-ik*, *esztelenöd-ik*,
esztelenkéd-ik, *esztelenül*, *eszélkéd-ik* stb.) együtt mind kétségtelen
származékai az *ész* szónak ; s ezek láttára az a gyanú kelt bennem,
hogy talán az *eszmél* szó sem összetétel, hanem származékszó, mint
a többi, mert hogy előrésze (*esz-*) azonos az *ész* szóval, a felől
nem lehet kétségünk.

Ha barátja volnék a szertelen szótaglalásnak, hamarosan ké-
szén lehetnék az *eszmél* szó származék-voltának a bebizonyításával,
mert a mi nyelvcsaládunk annyira bővelkedik apró képzőelemek-

ben, hogy ha bonczoló késünkkel legapróbb ízeire vagdaljuk a szót majdnem mindig találunk itt vagy ott olyan képző-elemet, a melylyel a szétbonczolt szónak egyes apró ízeit azonosíthatjuk; s hanem, akkor segítségünkre jön valamely lappangónak vehető képző. A szófejtegetésnek ilyen módja, ha kellő óvatosság és körültekintés nélkül alkalmazzuk, könnyen valóságos etymologizáló játékká fajúlhat, azért esinnyán kell vele bánni.

Az *eszmél* szót sem akarom tehát mindjárt apró ízekre szedni, hanem azt vizsgálom, hogy az alapszónak vett *esz* (= *ész*) után következő rész, a *-mél* így egészben véve képzőnek magyarázható-e.

A *-mél* végű szavak között kettő van olyan, a mely az *eszmél* alakulására nézve fölvilágosítással szolgálhat. Az egyik: *kegymél*, 'kényeztetet, dédelget, gondosan ápol' (Moldvai csáng. MTsz.), a melyet a *kégy*, 'svavitas, gratia' (MA.) szó származékának, tehát denominális képzésnek tarthatunk (vö. *kégyés*: 1. mitis, amabilis; gütig, freundlich; 2. comis, benevolus, benignus; gutwillig, holdselig stb. NySz.; 1. kedves stb. MTsz.); arra ugyanis, hogy a *kégy*-et igének tartsuk, mint BUDENZ (MUSz. 10), a mord. *kelge*- 'szeretni, megölelni' nagyon gyenge alap, míg ellenben a *kégyés* kétségtelen denominális származék, s e mellett a *kégyetlen*-t is annak kell tartanunk, továbbá a *kégyelém* és a HB-beli *kegiggen* is minden nehezég nélkül annak magyarázható. E szerint a csángó *kegymél*, mint a *kégy* szó származéka, eredeti értelme szerint így fogható föl: 'kegygyel (svavitas, gratia) működik' v. 'kegygyel ellát' v. 'kegyet tesz'; tehát a *-mél* képző olyan értékű benne, mint az *-i* ezekben: *keresztel*, *meghálál*, *ölel*, *büvöl*, *bájol*; *palástol*, *terhel*, *bérel*; *énekel*, *szól*, *cserél*, *csókol*, *tréfál*.

A másik, a melyre hivatkozhatunk, a *bécs*, *böcs* szóból képzett *bécsmél* (vö. *el-bécsmél*, 'vitupero, vilipendo' NySz. és *böcsmöl* ~ MTsz.). A köznyelvbeli *bécsméről* nyilván ennek a továbbképzése és **bécsmélél*-ből lett hasontalanítással, úgy mint: [*sikál*] **sikárol* > *sikárol*, *bélel* > *bérel* MTsz., [*fözgöl*] **fözgölél* > *fözgörél* MTsz., [**sütköl*, vö. *sütkölöd-ik*] **sütkölél* > *sütkörél*, **mángolol* > *mángorol* stb. stb. A Faludinál és Kresznerics szótárában előforduló *becsmérez*, *böcsmérez* úgy viszonylik a *becsmél*, *böcsmél*-hez, mint pl. *fincároz* a *fincál*hoz (MTsz.). A NySz.-beli *bécsmél* akár a *bécsméről* változata is lehet ugyan, t. i. *bécsméről*-ből (*bécsméről* > *bécsméli*), de nem kell okvetetlen annak venni, mert hosszú *ll*-je független meg-

nyúlás útján is keletkezhetett. A *böcsmöl* korábbi *böcsmél*-ből alakult a képző hangzójának megrövidülésével (vö. *iszmelöd-ik* MTsz. < **eszmélöd-ik*) és labiális illeszkedésével, vagy talán a hasonló jelentésű *bucsmol*, *gucsmol* (MTsz.) hatása alatt, ha ugyan ismeretes az utóbbi Debreczenben, a honnan a *böcsmöl* közölve van.

A *böcsmél* igének magában eredetileg csak 'becscesel' (aestimatio, valor, pretium; honor, dignitas, existimatio) működik v. ellát' azaz 'becsül' lehetett a jelentése; erre vall a Csík-megyében élő különös alakulású *böcsmérés* szó, a melynek 'drágás' a jelentése, pl. *böcsmérés embër* 'drágás ember' (MTsz.) t. i. a ki a portékájának kelleténél nagyobb becses, árt szab. A 'vituperatio, vilipendo' jelentés eredetileg nyilván valamely igekötővel járt (vö. *el-böcsmél* NySz., azaz tkp., 'el-becsül'), s aztán magához az igekötő nélküli igéhez is hozzáfűződött, mint a hogy pl. az *el-fajul* jelentését, a melynek egyik hordozója az *el* igekötő, maga az egyszerű *fajul* ige is fölvette (pl. Feltö hogy végtére a kálvinistaságh a Mahumet tévelygésére ne *fajullyon* Mad: Evang. 570; s ma is pl. Mivé *fajult* ... = mivé fajúlt el).

A *kegy-mél* és a *böcs-mél*-hez hasonló alakulású az *esz-mél*, a melynek amazok szerint tkp. 'észszel működik' volt az eredeti jelentése. Ezzel szépen összevágna a szónak és származékainak, valamint igekötős összetételeinek a régibb nyelvből meg a mai élő nyelvből kimutatható jelentései. Így *eszmél*: reputo, considero MA.; denken, bedenken, auffassen NySz.; *meg-eszmél*: reputo, considero MA.; bedenken NySz.; *föl-eszmél*: evigilo Kr.; erwachen NySz.; öntudat nélküli állapotából eszmélni kezd, öntudatra vergődik CzF.; *eszmélkédik*: cogito, nachdenken NySz.; gondolkodik, töri a fejét; emlékszik MTsz.; *föl-eszmélkédik*: se recolligere, ex deliquio redeo, compos fio mentis SI.; zur besinnung kommen NySz.; *még-eszmélkédik*: ~NySz.; *iszmelődik*: eszméltre tér, magához tér, ébred MTsz.; *eszméletés*: gondolkodó, elmélkedő MTsz. stb.

Már most hozzáfoghatunk a *-mél* képző elemzéséhez. Utó-résében könnyű fölismerni az *-ál*, *-él* gyakorító képzőt (ugrál, dobál, vetél, metél, nézél stb.), s így tulajdonképeni igésítő képzőnek az *-m* marad. De van-e nyelvünkben vagy a rokonaiban denominális *-m* igeképző? BUDENZ összehasonlító alaktanában (145—149) ki van mutatva, hogy a legtöbb rokon nyelvben található ilyen képző;

csak az a kérdés, hogy a mi *-m*-ünket azonosíthatjuk-e vele. BUDENZ összeállításából ugyanis az tűnik ki, hogy a rokon nyelvek denominális *-m* igeképzője általában „vmivé levést, válást” jelöl, pl. *vog-nār* csupasz, meztelen : *nārm-* csupasz lesz, kopaszodik ; *nās* tompa : *nāsm-* tompul ; osztj- *neš* tompa : *nešma-* tompul ; zürj. *virós* véres : *virósmi-* véres lesz ; votj. *je* jég : *jemi-* jéggé lesz, megfagy ; mord. *akša* fehér : *akšimi-* fehéredik ; cser. *volgodo* világos : *volgodem-* világosodik ; lp. *bastel* éles : *bastalme-* élesedik stb.

Tudjuk, hogy a mi nyelvcsaládunkban nagy szaporasággal kifejlődött denominális igeképzés értékei nincsenek teljes kizárólagossággal a képzőalakok szerint megoszolva, vagyis egy és ugyanaz a képző különféle értelemben alkalmazva fordul elő. A denominális igeképző — mint BUDENZ mondja, — az általánosabb igefogalomnak (pl. *facere*, *afficere*, *agere*, *esse*, *fieri*) felel meg, s ehhez az alapszóbeli névszófogalom határozói viszonyban áll. «A határozás viszonya nem lévén megjelölve, annak hozzáértése ugyanazon denom. igeképzés mellett néha többféle is lehet ; pl. *füstöl* = füstöt tenni (füstöt ereszteti : *rauchen*) és : füsttel tenni (füsttel betölteni, f. készíteni : *räuchern*). Nemkülönben okozhat különös jelentésbeli elágazást az esetlegesen szorosbító fölfogás ; pl. finn *lehti-*, *lehdittä-* (tkp. *blättern* ; *lehte* *blatt*) = *foliis exuere* és *foliis ornare* (UA. 118.). Erre lépten-nyomon akad példa. Vegyük csak a mi *-l* és *-z* képzőnket. Az *-l* értékei : 1. vmit tesz, létrehoz : *szól*, *énekel* ; 2. vmivel működik : *fésül*, *kaszál* ; 3. vmivel ellát : *fej*, *talpal* ; 4. vmiül működik : *kémel*, *orvosol* ; 5. vminek vél, tart, mond : *csodál*, *rosszal*, *kevesel* ; 6. vmivé tesz : *meg-másol*, *darabol*, *igazol*. A *-z* értékei : 1. vmivel ellát : *ruház*, *foltoz* ; 2. vmivel működik : *vesszőz*, *botoz* ; 3. vmit tesz, létrehoz : *ágyaz*, *lármáz* ; 4. vminek mond : *uraz*, *szamaraz* ; 5. vmivé tesz : *csonkáz*, *tisztáz*, *apróz*. Ime milyen sokféleség ! S a rokon nyelvekben szintén bőségesen találunk erre példákat ; így a finn *-da*, *-dä* (*-ta*, *-tä*, *-’a*, *-’ä*) képzés különféle értékeinek föltüntetésére szolgáljanak a következő példák : (*silmä* szem) *silmää-* pillant, tekint, megnéz ; szemmel megver, megigéz ; (*matka* út) *matkaa-* utazik ; (*noke* korom) *nokea-* bekormoz ; kormot letisztít ; (*paimen* pásztor) *paimenta-* pásztorol ; (*kuiva* száraz) *kuivaa-* szárít. Hasonló a lapp *-de*, *-te* képző szereplése, pl. (*suddo peccatum*) *suddode-*, *suddote-* peccare, vétkezni ; (*čorbma*, *čorbmo* faust) *čorbmade-*, *čormote-* mit der faust schlagen,

öklözni; (*birtes, piktes vestis*) *bivteste-, pikteste-* vestire; (*svaines knecht*) *svaineste-* als knecht dienen, szolgálni. A ‚vmivé tevést‘ jelentő finn *-tta, -ttä* képzőt (pl. *muu* más: *muutta-* másít, változtat) ‚vmivel ellát‘ jelentéssel is találjuk alkalmazva, pl. *vyö* öv: *vyöttä-* övez; *syy* ok: *syyttä-* okol, vádol; *apu* segítség: *autta-* (K. *avutta-*) segít. Az *-itta, -ittä* képző is ilyen kettős szereptű, pl. *pala* darab: *paloitta-* darabol; *pikä* hosszú: *pikittä-* hosszabbít, folytat; ellenben: *rauta* vas: *raudoitta-* megvasal; *kunnia* tisztelet: *kunnioitta-* tisztel. A zürjén *-al* képző nemcsak ‚vmivé válást‘ jelöl, pl. *il* ferre: *ilal-* sich entfernen, *görd* roth: *gördal-* roth werden, hanem ‚vmivel működés‘ értelmében is előfordul, pl. *vugir* angel: *vugral-* angeln; *gogin* hobel: *gognäl-* hobeln; *sol* salz: *solal-* salzen; sőt ‚vmivel ellát‘ vagy akár ‚vmivé tesz‘ jelentéssel is, pl. *lok* bös: *lokal-* bös machen, ärgern; *röm* schöne farbe: *römal-* bunt machen, färben. Hasonlóképen a votjában, pl. *cirs* sauer: *cirsal-* sauer werden; *žob* schmutz: *žobal-* besudeln; *kener* zaun: *keneral-* einzäunen; ‚ymiül működés‘ értelmében: *var* knecht, diener: *varal-* dienen (UA. 126, 157, 160).

Végre, hogy visszatérjünk a szóban forgó *-m* képzőhöz, az sem szorítkozik csupán a ‚vmivé válás‘ jelölésére, hanem némely esetben más szerepet is vállalt. Így ‚vmivel működik, ellát‘ vagy akár ‚vmivé tesz‘ értelemben találjuk alkalmazva a votjában, pl. *šod* fekete, sötét, piszkos: *šodm-al-* befeketíteni, bepiszkolni (Munk.); schreiben (Wied.); *tođi* fehér: *tođim-al-* fehéríteni (Munk.); *gord* roth: *gordm-al-* (roth) färben, anstreichen, schminken (Wied.); — ‚vmit tesz‘ jelentéssel a vogulban, pl. *pití* fészek: *pitím-l-* fészkel (*vuj jiw-saw-kiwert pitímli* a madár a bokorban fészkel NyK. 23: 376). E szerint nem járunk el önkényesen, midőn az *eszmél*-beli (nemkülönbén a *kegymél-* és a *bécsmél*-beli *-m* képzőnek ‚vmivel működik‘-féle jelentést tulajdonítunk.

Azonban híja volna ennek a magyarázatnak, ha ezt az *-m* képzőt csakis az *-él* képzővel társulva tudnók fölmutatni. De találkozunk vele más képzők társaságában is.

Nem veszem számba a székely *eszméd-ik* (v. *eszmééd-ik*?) szót (vö. Alig eszmeedtem fel, úgy elaludtam volt MTsz.), mert ez szóvegyülés útján keletkezett (*eszmél*+*eszéd-ik* v. *eszééd-ik*); nem az *eszmül*-t sem (*fő-eszmül*: fölébred, Hetés MTsz.), mert ez valószínűleg nem egyéb, mint az *eszmél* szónak a hetési nyelvjárás ismer-

retes hangsajátságai szerint alakult változata, a melynek a hangalakjára esetleg a vele azonos jelentésű *fő-üdüil* (Nyr. 2 : 467) is hatással lehetett. De már ide vonandónak tartom a székelyföldi *eszénkéd-ik*, *eszinkéd-ik*, (*eszénkéd-ik*), magához tér, eszméletre tér, szót (MTsz.), a mely korábbi **eszém-kédik*-ből (vö. *káromkodik* > *káronkodik*) vagy akár **eszémt-kédik* > **eszént-kédik*-ből (vö. *teremt* > *terent*) való. Az utóbbinak a föltevésére följogosít a szintén székelyföldi *még-eszént* 'megsejt' (MTsz.) szó, a melyet megint korábbi **még-eszémt* > **még-eszént*-ből fejlődöttnek bizonyít egy változata, t. i. a székelyföldi *még-szént* (*még-szent*, *még-szönt*), 'észrevesz, megsejt, nesztét veszi' (Vadr.; Nyr. 6:324; 8:473; 9:26; 10:40). A **még-eszént* > *még-szént* épen olyan fejlődés, mint *még-ijed*, *még-ijeszt* > *még-jed*, *még-jeszt* (a Székelyföldön és Dunán túl; vö. *még: ijeszke*, *ijesztéget*, *ijesztget*, *ijesztő* > *jeszke*, *jesztéget*, *jeszget*, *jesztő* MTsz.). A *még-szént*-nek pedig még eredetibb *még-szémt* alakja is él, 'észrevesz' jelentéssel Csallóközben (Nyr. 1 : 332; Csaplár Benedek közlése és a magam tudomása szerint is). Ebben a *még-szémt* < **még-eszémt* igében ugyanazt az *-m* képzőt, még pedig ugyanabban a jelentésben ('ymivel működik') találjuk, mint az *eszmél*-ben, csak más deverbális képzővel társulva (*ész: *eszém-él* > *eszm-él*; **eszém-t* > *szém-t* > *szént*, másrészt: **eszént* > *eszént*).

Mind ezek után, azt hiszem, nem lehet kételkednünk abban, hogy az *eszmél* szó nem összetétel, mint BUDENZ magyarázta, hanem az *ész* szónak származéka; s még csak annyit akarok hozzátoldani, hogy képzőjének, a *-mél*-nek izról-izre való megfelelőjét is fölismerhetjük a fönnebb idézett votj. *šodmal-*, *tođimal-*, *gordmal-* igék *-mal* képzőjében.

SZINNYEI JÓZSEF.

Déli osztják szójegyzék.

A déli osztják nyelvjárások szókincsének ismeretéhez mind-
eddigelé egyetlen forrásunk amaz alig két ivnyi szójegyzék, mely
CASTRÉN A. M. «Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre» (St.-Pe-
tersburg, 1858) művének függeléke gyanánt jelent meg s az Irtis
torkolatvidékéről, valamint Szurgut város környékéről származik.
Egész óriási területei vannak e mellett a déli osztják tájbeszédék-
nek, melyekre nézve a legcsekélyebb tájékoztató adat sem áll
rendelkezésünkre, a minők különösen a Konda alvidéke, továbbá a
Felső-Obnak sűrű népességű hatalmas mellékfolyói: a Kis- és Nagy-
Jugan, az Agan, a Torom-Jugan, Vasz-Jugan és a Vach. Múltán
érdemlik meg ennél fogva kiváló becsülésünket azok a nyelvada-
lékok, melyeket összehasonlító néprajzunk elhúnyt érdemes kuta-
tója PÁPAI KÁROLY dr. egykori szibériai útítársam jegyzett fel ethno-
gráfiai és folklorisztikus gyűjtései során e nyelvtudományunkra
nézve merőben ismeretlen tájakon. P. nem volt szakszerű nyelvész,
mindemellett nem volt teljesen híján az előkészültségnek ez irány-
ban sem. Utazásaink kezdetén, a Lozva vidékén bő alkalma volt
megfigyelni a nyelvi kutatások terén követett eljárásomat, meg-
tanulta alaposan a tudományos hangjelzést, úgy hogy e tekintetben
még némileg CASTRÉNNÉL is pontosabb, ki nem tesz különbséget az
e és *é*, *g* és *gh*, *k* és *kh* hangok között s nem vette észre, hogy az *a* és
o magánhangzók mellett széltében divatos az *a* is, a mint ez egyes
esetekben Ahlqvist és Castrén váltakozó *a* és *o* írásából is követke-
tethető, pl. *vax* «vas» (P.) = C. *vāx*, *vax*, A. *vox*, *ox* = ÉV. *vax* | *vaxél*
«vékony» (P.) = I. *vāgat*, S. *vōgol* (C.) = ÉV. *vautä* id. | *vät* «szél»
(P.) = C. *vāt*, *vōt*. Abban is követte P. rendszeremet, hogy a
hallott osztják szavakat nem a saját felfogása szerint értelmezi,
hanem mindenütt az eredeti orosz fordítással magyarázza, mi mel-

lett csupán az a kár, hogy túlságos hűséggel ragaszkodott az osztyák közlő orosz nyelvi zsargon kiejtéséhez is, úgy hogy sok esetben a torz alakú orosz szó igazi mivolta meg sem volt számomra határozható. A jelen szójegyzékben minden adatnál közlöm a talált orosz fordítást, valamint az esetleg hozzáfűződő magyar nyelvi magyarázatot, melyek mellett a zárójelben adott fordítások vagy megjegyzések tőlem származnak. Ahol csak alkalmam volt rá, mellékeltem a PÁPAI-féle adatokhoz CASTRÉN (C.) déli és Ahlqvist (A.) éjszaki osztyák adatait is, részben a dialektikus eltérések feltüntetéséért, részben ez adatok kölcsönös igazolása szempontjából. Az alkalmazott rövidítési jelek értelme a következő: *K.* = kondai osztyák, *KO.* = közepobi, *FO.* = felsőobi, *S.* = szurguti, *I.* = irtisi, *Jg.* = jugani, *VJ.* = vaszjugani, *V.* = vach-vidéki, *ÉO.* = éjszaki osztyák, *ÉV.* = éjszaki vogul, *KV.* = kondai vogul.

Az itt adott új nyelvi anyag érdekességei közül álljon e helyt néhány feltünőbb jelenség. — A vogulból ismert szóközépi és szóvégi *ɣ, ʒ*-féle enyhe hehezetet (*ēri* ének, *jā'i* atya) P. több szurguti magánhangzós kezdetű szó elején jegyzi s többször *h*-nak is írja. Ilyen esetek: *'amtu* (így is: *hamtu*) bölcös, *'amésvol* ül, *'anceɣ* fenyő, *'ávét* haj, *'alēngh* első, *'āj* kicsiny, *'ar-joy* kilencz, *'eghēn* áll, *'ej* egy, *'ele* fedél, *'erēɣ* kettesen, *'emp* eb, *'encēɣ-juɣ* csipkerózsafa, *'os* ismét, *'ung* torkolat, *'ut* bogyfőle. Figyelemre méltó, hogy ilyes, jelesül gutturalis nasalisféle (Castrénnál *ḡ*, Regulynál *gn* jelzésű) magánhangzói előejtés szerepel a jurák- és tavgi-szamojédiban is, melyekben pl. a szurguti osztyák *'amés*- «ülni» megfelelői: *~āmd-*, *~omt-* id., a szurguti *'ávét* «haj»-é pedig: *~ōbt*, *~abta* id. (v. ö. szurguti *'eghēn* áll és Jur. *ńayū*, Jen. *ńayū* = OS. *ākaj* «kinnlade»). — A közep-obi *l, ʎ* hangok igazi ejtésére nézve tanulságos adatok P. jegyzetei közt: *KO. saghēr, slqghēr, staghēr* «pánczél» = *ÉV. laxēr* id. | *Jg. sar* «folyóáradvány» = *ÉO. lor* (A.), *K. tor*, *S. ʎar*, *I. tör* (C.) | *puxēs, Jg. puxels* «falu» = *K. puxēt*, *S. pūgoʎ* (C.), *ÉO. pōroʎ* (A.) | *VJ. pughēs* «bunkós nyíl» = *S. pōghel* | *pōgos* (C.) «kebel» = *puxel* (P.), *pōroʎ* (A.) || *cōt* «hó» = *I. tont*, *S. ʎant* = *ÉV. tūjt* | *cameč* «moh» = *S. ʎant* (C.) id. Ugyanilyen váltakozás Ahlqvistnál: *sōmotlem* és *lōmētlem* «kleiden, anziehen». E váltakozás alapját is megfejtí Ahlqvist, úgy határozván meg az *l* «vegyes hangot», hogy benne «néha egy kevés az *s* hangból is hallható, a miért is az oroszok ilyennel való szót átvevén, azt egyenesen *s*-vel ejtik, pl. or.

copъ „áradástó” = *lor* (*tör, lor*); l. NyK. 21, 196. Magam ezt a hangot az angol *th* (*ð*) és *l* összetételének hallottam, így *ðlor*, melyből természetesen igen könnyen válhatnak vidékenként a *tor*, *lor* (*lar*) és *sor* (*sar*) ejtések.

De P. adatai e hangnak eddigelé ismeretlen, jelesen *j*-féle ejtését, illetőleg változatát is tükrözik. Ennek példái: *jar* (VJ.) «folyóáradvány» = Jg. *sar* (P.), S. *lar* (C.), ÉO. *lor* (A.) | *jaĵ, juĵ* (VJ.) «ujj» = S. *loi*, I. *tui* (C.), ÉO. *lui* (A.) | *jent* «árpa» = ÉO. *lant* (A.), DO. *tant* «getreide, korn» (C.) | *jajem, jejem* «fejsze» = ÉO. *lajim* (A.), *tajim* «axt» (C.), ÉV. *iwimés* «törővas, ék» | *jēvēt* (S. Jg.) «hét» = KO. *lepet* (P.), ÉO. *lābēt* (A.), S. *labet* (C.), I. *tābet* (C.), K. *tapet* (P.) | *jōnkēr* «vakondok» = FO. *lōnkēr* id. (P.), ÉO. *lengēr* «egér» (A.), *teyer* id. (C.), LV. *tāyēr* | *jēr* «gyökér» ebben: *mōgh-j.* «földi giliszta» = ÉO. *mī-ler* id. A., *ler* «wurzol» (A.), S. *lor* (C.), ÉV. *tār* | *jīnker* «váll» = ÉO. *laynker* (A.), *teyer* (C.) | *jozēr* «pánzél» = ÉV. *layēr*, KO. *saghēr, slaghēr, staghēr* (P.) | *juĵ, juĵh* «ő» = S. *leuĵ*, I. *teu* (C.), ÉO. *lu* | *juĵk* «bálványszellem» = *lung* (P.), ÉO. *loŋĵ* (A.), DO. *toŋĵ* (C.) | *juĵ* «száj» = S. *lut*, I. *tut* (C.), KV. *tūs* | *jūt, jūtu* (VJ.) «ruhaujj» = K. *tit* (P.), ÉO. *lēt* «ärmel» (A.), ÉV. *tajt* | *juf* «vező» = K. *tup* (P.), ÉO. *lop, lūp* (A.), S. *lup* (C.) | *jigh-, ūgh-* «enni» = S. *liv-*, I. *tēv-* (C.), ÉO. *lelem* («eszem»), ÉV. *taj-*. Hogy ezen *j* tényleges hangejtés s nem valami hanyag írásjelölés, bizonyítja, hogy néhány világos példában Castrénnál is található, a minők: *jewdem* «schiessen» = Jg. *jegut-*, VJ. *leĵ-* id. (P.) = ÉV. *laj-* (*lāĵēm* «lövök») | I. *jūm*, S. *jōm* «traubenkirsche (prunus padus)» = ÉO. *lom, lum, jum* «vogelkirsche» (A.) = ÉV. *lām* | I. *jānĵk* «nagel» = ÉO. *luñk*, ÉV. *lēñk*. — Igen fontos az itt mutatkozó hangsajátság annak megértésére, hogy minő hangfejlődési menettel tűnhetett el az eredeti *t*-féle szókezdő a magyarban az *egér, ev-* (enni), *ö* (övé), *ujj* (digitus) *ujj* (manica), *ér* (vera), *evez*-féle szavakban, melyeknek déli osztják megfelelőiben fentebb *j* szókezdős változatokat is találunk. Csakis *l, j* szókezdős másai ismeretesek az *ék* és *áz-* szavaknak (az utóbbira nézve v. ö. KLV. *jōs-* «nass machen» és ÉO. *losta-* «einweichen, aufweichen») s igen föltehető, hogy egyéb esetekben is, midőn a finn-permi nyelvek közös *s* (*š, č, ś*) szókezdője ellenében a vogol-osztják *t, l* hangváltozatot mutat (pl. az *arasz, in, epe, asz-, ősz, ín* s az iráni eredetű *arany* szavakban) részt vett e hangváltoztatásban a magyar

is s csak ezen hangfejlődési menettel (vagyis $s > t, l, j$ változásokon át) jutott ahhoz, hogy eredeti mássalhangzós szókezdője végkép eltűnt. Ilyen módon megfejtethető volna a magyar *nyár* «aestas» szó is, melynek a *tél, tavasz* és *ősz* után itélve szintén a rokon nyelvek körében kereshetjük mását. Alkalmos megfelelőjéül kínálkozik ugyanis a Pápaítól följegyzett *sloŋger, loŋger* ebben: *sloŋger-urengi* «nyári varju», mely a S. *loŋ*, I. *toŋ* (ÉV. *tūw*), ÉO. *luŋ* «nyár» szóhoz viszonyítva olyan képzésnek látszik, mint ÉV. *tūr* «tó» a TV. *tō*, ÉO. *tū* (*tūw*-), I. *teu* «tó» és ÉV. *sūr*, KV. *sūr* «bélgiliszta» a KV. *squ* «szű» és magy. *szű* szavakhoz képest (v. ö. a szóközépi hangmegfelelésre nézve: magy. *nyál*: ÉO. *noŋel* id. (Volog.) | magy. *fal*: ÉO. *pūŋel, puŋel* «seite», *χot-p.* «wand»; s a fölvett szókezdő *j-n* változást illetőleg: magy. *jargal* és *nyargal*, továbbá magy. *nyuvad-* és finn *juuttu-, juupu-* id.; l. MUSz.). Ugyanilyen hangmegfeleléssel érthető a magy. *szalu* («váluzó, hornyoló görbe fejsze» Tsz.) és *gyalu* viszonya, melyeknek megfelelője: DO. *sōgot* «ein hobel, mit dem man boote aushöhlte» (C. v. ö. még: ÉO. *sus* «herbst» = ÉV. *takwēs* | ÉO. *sōres* «spanne» ÉV. *tārēs* | ÉO. *sos-* «trocknen» = ÉV. *tās*-).

Érdekes P. jegyzéseiben a *f, v*, mint az eddig csupán *-p* alakban ismert névszóképző változata, pl. *juf* «evező» = ÉO. *lup*, S. *lup*, ÉV. *tūp* (v. ö. *tqaw-* «evezni») | *jinglef* = *jinglep* «eine stelle, wo man verborgene schätze vermutet». C. | *voltof* (K.) «gyalú» = ÉO. *voltep* | *venev* «csáklya» = ÉO. *venep*, DO. *venep*, KV. *voŋep* id. Egészen is elenyészik, pl. *kalu* «háló» S. = *kālep*, ÉV. *χulp* | *amtu* «bölcse» = S. *āntep*, ÉO. *ōntep*. — Alaktani tekintetben igen feltűnő az ind. præs. 3. személyének sajátosságos alakítása, melyet egyéb forrásokban nem találok: *me tolozłom* beszélek: *toloχql* beszél, *toloχvelt* beszélnek, *nōrōχtuvel* брѣжаетъ (fut), *niŋgintōvel* женится (nőstül), *ül-vüχelval* leszáll (lováról), *volvel* lesz, *volvelt* lesznek, *vüceghlivel* ég, *mövel* ad, *pari vērvelt* lakodalmat csinálnak, *köt panvelt* kezét tesznek rá, *vērvelt* verekesznek. Az itt mutatkozó *-vel, -velt* végzet *-pél-, pelt* (*-pölt*) alakban is mutatkozik: S. *rōghimpel* бросить (dob; v. ö. *rōghimsēm* dob-tam), KO. *lalempölt* loznak (v. ö. *lalamsēm* loptam). Valószínű, hogy ez a *-v, -p* hangelem a part. præs. *-p* képző és a hozzácsatlatkozó *-l* a 3. szem. ragja.

Nem egy pontban tartalmaznak útbaigazítást, illetőleg helye-

sebb tájékoztatást P. adatai vogul gyűjtéseimre nézve is. A vogul medvénekekben közkeletű nevezete a medvének: *nūrēm-uj*, mely rendszeren a világosan «erdei állat» értelmű *ūnt-uj* kifejezésnek párhuzamos mása. A *nūrēm* szó a vogulban közönségesen «rét»-et, «mocsaras vidék»-et jelent; de előttem merőben érthetetlen volt, hogy minő alapon alkalmazható a medvére a «réti állat»-j elzás. Többszörös tudakozódásomra azt a felvilágosítást nyertem, hogy: *nūriŋ q̄lmā mā'ēs nūrēm-uj' lāwau* (= «erős» (*nūriŋ*) volta miatt neveződik «*nūrēm*-állat»-nak); egy másik közlő szerint pedig: *nūrēm-uj nāsānā nūrēmēt, pēlpā mā'ēs nūrmi' lawau* = a *nūrēm*-állat karmai *nūr*-ok, éles volta miatt nevezik *nūrēm*-nak), minélfogva rendszeren így is fordítottam: «*erős állat*». Most azt találom P. jegyzetei közt, hogy a Közép-Ob vidékén a medve neve: *nūrēm-iz*, melynek előrésze a *nūrēm* БОЛОТО (mocsár), utórésze az *iki, iz* (= vog. *q̄jkū*) «öreg ember» szó; vagyis hogy a *nūrēm-uj* a vogulban mégis csak «réti állat», közlőim magyarázata pedig a már nem értett, hagyományos szónak tudákos értelmezése. — Homályos, értelmében pontosan meg nem határozható volt előttem a hősi énekek *sošsēl* állatneve, melyről azt hallottam, hogy «hat lábú, rothadt fában élő féreg, mely nem harap». Most előkerül mint felsőobi szó *sošēl* «gyík», melyet a varázsdobra is festenek. Így válik igazán érthetővé egy másik közlő magyarázata: *vōrt q̄lnē mān ošsā le'ipā xurip ujkwē* (=erdőben élő «vékony farkú» alakú állatka), mihez megjegyzendő hogy *ošsā le'ipā* («vékony farkú») a *gyík*-nak sajátos neve a vogulban. — REGULY déli vogul énekeiben többször fordul elő a kiváló énektudónak jelzője, illetőleg neveképpen ez összetétel: *jēri-sēčn*, melyben az utórészt senki sem bírta számomra megfejtetni, minélfogva én megkérdőjelezve, sejtelenképpen az éjszaki vogul *sujtsēnē* «hangzó» szóval írtam által. Megmagyarázza e kifejezést P. következő adata: *sečvēl слышно* (hallható, hallik), mely szerint: *jēri-sēčn* értelme: «éneke hallható».

Némely pontban CASTRÉN és AHLQVIST adatait igazítják helyre illetőleg világosítják meg P. adatai. Hogy a Castrén-féle *megder* «angelwurm» miféle szó, mutatja, a P.-féle *mōgh-ŋer* «földi giliszta», mely Ahlqvistnál *mā-ler* alakban van írva s benne az utórész: *ler* «wurzel». — A magy. *nyű* szónak mását C. *nijŋk* («made»), A. *nēŋk* alakban adja; hogy a szókezdő tényleg *n*, mint a magyar alak után elvárható, mutatja P. *nijŋg* írása, mely = ÉV. *nijŋk*. Az ÉO. *sōgol* és

DO. *sāgat* szót C. és A. egyaránt «brett»-nek fordítják; de P.-nál a megfelelő *sažel* alak «спичка» (szálka, hegyes fa) szóval van tolmácsolva. Ezen utóbbi jelentést igazolják a KV. *seilä*, PV. *sīl* «szálka» és ÉV. *sa'ilä* «hegyes karó» szók is.

Különböző irányban tanulságos szók: *iki* «hold, hónap»; de egyszersmind «öreg ember» (v. ö. ÉV. *jāñžep-ajkä* «Hold-öreg», mint mesealak) | *çatt-ime* «Napanya» (v. ö. ÉV. ÉO. *nāj* «nap» és «úrasszony»); a Felső-Ob vidékén is feljegyezte P. a *süng* «nap» szó mellett ezt az összetételt: *süng viču ni* (*nī, ni* «nő») | *çuze-nāl* «villám», tkp. = ÉV. *šayl* «sűrű, zivataros felhő» *nāl* «nyíl»; tehát itt is «isten nyila»-féle a villám, melylyel P. jegyzete szerint «a medve üti a földön lakót» | *ej* «éj», mely szó az osztják területen eddigelé ismeretlen volt | *sober* köpeny = *šabur* «ein mantel, der altäglich getragen wird»; v. ö. magyar *szür* | csuvas *šobër* «nyári fehér gyolcs köpenyeg», cseremisiz *šabir, šobir* id. (Zolotn.), *šovur, šqur, šavar* «női vászon felöltöny» (Reg. Cast.), zürj. votj. *šabur* «fehér vászon felöltő, kaftán», szibériai orosz *шабурь* «férfi-köpeny» | *sövös* *богатырь* (hős)-féle bálvány; v. ö. magyar *hős* | *tüğhet, tüğöt* «tegez» = ÉO. *tul*, KV. *täut*; föltünő, hogy az osztjákban is *g* felel meg a magyar *g*-nek, mi e rokon nyelveknek egymásra való szókinszbeli hatásának költi gyanuját | *tughe* (V. FO.) «tűz» = S. K. *tughet*; amott tehát hiányzik a talán csak képző szerepű végzet (v. ö. tavgi-szamojéd *tuj* «tűz», jensiszi-sz. *tū, tu*, jurák *tu*, tunguz *togo*, mandsu *tuva, tua* id.). Hasonló eset: *nova* «kor» = ÉO. *nūbēt nūpēt* = ÉV. *nať*.

A

aut волокъ (valamely földnyelvet átvágó folyóág-közi út, melyen keresztül a csolnakot szárazon húzzák); *сарица* (kiszáradt folyómeder). — ÉV. *āvēť* földnyelv, folyókerülővel környékezett keskeny földterület; ÉO. *avēt* «gegend, bezirk» A. — L. *qxēt*.

autép (K) парусь (vitorla).

ayker «кетарокъ, olyan mint az ocetръ» (azaz: tokhal). — V. ö. ÉV. *vāykēr* сѣмга (egy halfaj).

aykél: *a. sighet* (I.) «пень, levágott fatörzs» | *eykél* «столбъ, a ház előtt álló oszlop». — ÉO. *āykél*, I. *ānket*, S. *āykél* «baumstamm» A. C. — ÉV. *āykwél* id.

a η ti borda, ребро. — ЁО. *anti-lu* id. A. — KV. *antél* id.
aj, VJ, S. *áj* kicsiny; *áj-ku* парень (kis fiú), *áj kul*
 чебакъ (konczérhal). — *Aj-As*, Jg. *Áj-Es* Kis-Ob (Szurgut mellett,
Áj-Jayon Kis-Jogan (a Jogan mellékfolyója), *Aj-jar-pūyét* (konda-
 vidéki falu), *Aj-Way-p.* (vachvidéki falu). — *ai* C., ЁО. *ai* A.

ajket: *timet-a.* (K.) пословица (közmondás). — V. ö. ЁО.
aikel «nachricht». A. — KV. *ogjrel* «kiáltás, verszt».

atak: *turém a.* (K.) погода (vihar, rossz időjárás). — *adak*
 «sturm, ungewitter». C.

ātém, VJ. *ettém* худой (rossz): *ātém ēpēt* (K.) худой духъ
 (rossz szag), *ātém kün* (V.) худая болѣзнь (nemi betegség), *ettē-kiñ*
 (V.) оспа (himlő).

atnēy-ku (S.) orosz subás ember.

atnil (VJ.) «котъ medvénél» (medveműszó; talán: «котъ
 морской: seebär»; de lehet az orosz коготь «karom» is zsargon
 ejtéssel).

atél «a kutya ifjabb testvére»; *atl-āmp* (S.) «конча (v. talán
 конча), собака: káromkodó szó» (kutya; az előbbi orosz szó előt-
 tem ismeretlen).

As Ob, *As-jay* «Az Irtis torkolata körül lakó osztják nép». —
Ēs (FO.) Ob, *Kögh-Ēs* Каменной Обь (Köves-Ob), Jeniszei; *Ka-
 teñ-Es* Irtis (tkp. «tatár Ob»).

ane, *ani* (K.) чашка, csésze. — ЁО. *ān* «geschirr, schale»
 A. — ЁV. *ānā*, KV. *oanū* csésze.

ancēy fenyő; l. *oncēy*.

anékél «az ifjabb testvérnek a bátyja felesége» (a végzet
 bizonyára 3. sz. birtokosrag). — V. ö. ЁV. *āñi* «ángy», ЁО. *anji*,
anjiye «frau des älteren bruders». A.

apēšal бабушка (öreg asszony; talán szintén 3. sz. birtok-
 kosraggal). — S. *opa* «ältere schwester» C.

amēs vol (S.) сидить (ül). || *amsel-pért* бдесѣдка, доска
 (üldögélő lócza). — V. ö. I. *omsem* «sitzen», *pāyart* «balken». C. —
 L. *omsitā*.

amtu (S.) зыбка (böleső). — S. *āntēp*, I. *ōndep* «wiege»
 C. — ЁО. *ōntēp* id.

awēs, K. *āwēs* нижній (alsó). — *Awēs-wont* (Alsó-Erdő hn.). —
awas «das untere» C.

al годъ (év). *tem al* въ этомъ году (ebben az évben), *pür al*
 въ прошломъ году (tavaly). — S. *al* id. C. — KV. *ēl*, *jēl* id. (v. ö.
 tatár *jil* «év»).

alax-silta-vola (FO.) постель (ágy). — V. ö. LV. *qlēy* czoboly
 v. nyuszt fészke (raino) és ЁО. *vol* «p'atz, stelle».

alēyγ (S.) első; съ начала (kezdettről való). — I. *aleγ* «der
 äusserste, erste». — ЁО. *ōlēy* id. = ЁV. *auliy* «végső» (*aul* «vég»).

ar-jonygh (S.) kilencz. — *ār-jon* id. C. — L. *ejēr-jonyγ*.

ārēn (S.) долгъ (adósság); *arnēy ku* должникъ (adós); *ārñēy juž* (VJ.) adósságfa (melyen t. i. az adósság felróva van). — *ārēnt* C. és ÉV. *ārēnt* adósság.

A

qur (K.) высокий яръ (magas, meredek part); *qur wānt* высокий материкъ (magasan fekvő erdő). — ÉV. *aurä, awrēx* magas part.

qglēž tarēž божья журавль, csillag («isteni daru»). — ÉV. *tari-žuri-sqw* «daru alakú csillag» = «kis gönczöl».

qž (S.), K. *už* голова (fej). — *qž-künčič, akkenčič* гребень (fésű). — L. *ok*.

qžēt (FO.), K. *qžqt*; *ōghöt* волокъ; l. *qut*. — *qžētēy jəžon* (földnyelves folyó). — V. ö. KV. *Ōkhēt-jō* folyónév a Felső-Konda vidéken.

qylat mīl: *Torom-čoot q.* «isteni sněgъ видима» (látható az égi hó). — V. ö. ÉV. *āykwāti*, TV. *qylatql* szemlél, tekint.

qllep (K.) пологъ (nyári hálósátor a szünyogok ellen). — S. *olēp* «kleines zelt» C.

E

ēgēn, S. *ēghēn* áll, *ēgēn-lož* (áll öble); *ēgēn-lus* szakál. — *āyēn* C. A. — ÉV. *ā'in* id.

ēghērne, V. *ēgerney* язь (jászkeszeg). — *āgerna* C. — *avēr-nē* cyprinus idus. A. — V. ö. ÉV. *ā'ir* örvény.

ēj (FO.) ночь (éj), *ējne* ночью (éjjel). — S. *jogon* nacht. C.

ēj (S., VJ.) egy. | S. *ei*, *i* C. | *ējpe* egyszer. — *ēj-žēt-jonž* (K.) tizenegy.

ējēr-jonž, ejēri-jonž (Szurgut alatt); *jēri-jonž*; *ar-jonž* kilencz; *ējēr-sat* kilenczven, *ējēr-sat-ōrg-ēj* kilenczvenegy, *ējēr-sat-ōrg-ēj-er-jonž* kilenczvenkilencz | *ejēri-jonžmētē* kilenczedik. — ÉO. *jir-jay* id. A. — L. *ar-jonž, ar-jēygh*.

ējga! «jaj!»; *ējga kōčegē!* охъ болить! (jaj, de fáj!).

ējgh, V. *ünk* куропатка (fajd). — ÉV. *āyžā* id.

etēp (S.) osztják verszt = öt orosz verszt. — S. *ettep* «werst» C.

ētēr ясной день, пебо (derült, világos idő, ég). — S. *ater*, I. *ēder* «klar, hell» C. — *ēder* «schönes wetter» A. — ÉV. *atēr* (*tā-rēm*) szép idő.

ēss (S.) мать (anya): *ēssēm* anyám, *tərom-ēss* божья мать (isten anyja), *ēssēl ēnti* anyja nincs, anyai árva | *ēssēl* мать (S.): *ēsslēm* anyám. — *ēssēl-jonž-jēghūme-non-pažni* ебъ твою мать! (káromkodás: b. m. az anyád!).

ēsém (K.) ТИТКИ (csecs), *ēsém-jyńk* МОЛОКО (tej; tkr. «csecs-víz»). — *ēsém* C. — ÉV. *ēsém* id.

ēntém (S.) НѢТЬ (nem; nincs); *ēnté-kožén* не давно (nem rég). — *ēntem* C. — ÉV. *ātim, āfi* id.

ēni (K.) I. *ēne, Jg. in, S. FO. enl nagy.* — *enliž* id.: *e. jažon* «nagy folyó» — *ēnemtem pax* приемный сынъ (nevelt, fogadott fiú). — *ēney* толстой (vastag). — I. *ēne, S. enl* C.

ēnčéž-juž шипичникъ (csipkerózsa-fa) — I. *anža, anže, S. anžex* id. C.

ēntép, entu (S. I.) поясъ (öv). — *ēntep* C.

eñil старшая сестра (idősb nőtestvér), *nagynéne*; *sacčii e.* родная сестра (tulajdon édes testvér). — V. ö. ÉV. *āñ* anyai nagyanya.

ēpét (K., S.) духъ (szag, illat). — S. *āpel, I. ēbet* C.

ēva (K.), S., VJ. *ōgi* дѣвка (leány). — I. *ēva* C. — ÉV. *āri* id.

emter (VJ.) рѣчка (folyócska); *Kor-sär-e.* болотная рѣчка (mocsaras folyócska); *Sarténg e.* (VJ.: csukás patak); *N'uxos-poteng-jogon-e.* пуушт-ганѣй-фолы-патакья; *Jož-siže-tőj-e.* окунь-истокъ-вершика-рѣчка; *Tož-sighet-e.*

emp, S. emp eb, kutya. — *āmp* C.

elne (ne)! — ÉO. *äl.*

eļe, S. ele крышка (tető, fedél). — I. *ede, S. alä* «deckel» C — ÉV. *alä* vminek teteje.

ellé, ellé (FO. Jg.), *ölle nagy*; *ellé sut* magasabb hivatalnok, начальникъ; *ellé v. énete lož* öreg ló; *Ellé-Jažon* Vasz-Jugan, *Ellé-Naž* (folyó neve, ellentétben ezzel: *Āi-Naž* Kis-N.); *ölle-jaž* nagy ujj, öreg ujj.

ēlēn reggel. — I. *āleņ* C., ÉO. *ālēy* id. A. — v. ö. ÉV. *ālpel* «korán, reggel».

elēl тѣло (test), *kālem elēl* holt tetem (talán már 3. sz. birtokosraggal). — *ēt, eit* «körper, gegenstand». C. — v. ö. ÉV. *alpi, ālpi* test.

ērež, erež (S.) на два (kettesen); *erež mensēmen* на два ушли (kettesen, külön mentünk el).

erēž (S., K.) пѣснь (ének); *erēžvöl* énekel. — S. *ārež* id. C. — ÉV. *ēri* id.

I

iki öreg; *ikim* feleségem atyja, apósom; feleségem bátyámat hívja így; *ikil* nagybátyja; *imel* *ikil* a felesége atyja. — *jolt-iki* старикъ (öreg). — *tom-jaž* *iksa-ekwa* (S.) ихныя семейства (az ő családjuk). — S. *iki, I. ika, iga* «verheirateter mann, greis». C. — ÉV. *ājkā* öreg (férfi).

iki (FO.) мѣсяць (hold, hónap). — *iki iringeltűe jožtes* мѣсяць совсѣмъ полнымъ сдѣлася (a hold teli lett, egész tányérja)

fényes), *iki kulas* м. кончался (a hold végére jutott, fogytán van). — *tem ikin* e hónapban, *laljok ikin* a mult hónapban. — *iki-jevét* недѣля (woche). Hónapnevek: *Saræk-iki* (KO.), *ver-i* (VJ.), *velég-juzél-i* (VJ.), *pialtéu i* (VJ.), *As-patta-i* (KO.), *náxél-khatél-i* (VJ.), *vüing kurek-i*; *lan-véséx-i* (VJ.); I. az előrészek helyein. — L. NyK. 25:29.

ix (K., KO., S.) медвѣдь (medve). — Medveműszók: *ix-az* (VJ.) medvefej, *ix-mésséx* medve-xвость (fark), *ix-jöng* (VJ.) сало (háj), *ix-mak* (VJ.) желчь (epe); medvézőnök (medvebocs); *ix-jüj* id.; *imelte-taxél* (?) segge. — *jig. jix* «vater, bär» C. — V. ö. ÉV. *jäi* (jäg-) atya. — L. *jix*.

igh (S.): *kol igheli* halat eszik, *me ilem* ёмъ (eszem), *iste* ёль (evett). — L. *igh*.

ij ket medveorr.

ij gle v (S.) кладъ (rejtett kincs). — *jinktep* «eine stelle, wo man verborgene schätze vermutet». C. — L. *jinglef*.

it сейчасъ (most, azonnal).

itt en вечеръ (este).

it nu vés-köx, FO. *üttencivés*, KO. *isnuvés* стeкло орошка (ablaküveg). — ÉO. *isnuvis* fenster. — ÉV. *isnés* id.

in el-vax стаъ (acél).

ives az a fa, melyen a halat szárítják.

ivelta (S.) теперешний (mostani).

imi (FO., KO.) старуха, баба (öregasszony); *imem* (imil) feleségem anyámat, nénémet, anyám nagyanyámat hívja így. — *Xatt-ime* (K.) солнце (nap; tkr. Nap-anya); *Kögh-ime* каменная баба (Köbasszony, bálványnév), *Pei-ime* островка-старуха (Sziget-asszony), *Vés-ime* (Mammut-anya), *Mögh-ime* (Föld-anya). *Kas-karn-ime* бálványok nevei; az utóbbiak vasból és ólomból vannak.

il (S.): *ile, ile* впередъ (előre), *ile pitven* впередъ будешь (elől leszel, előre jutsz); *ilne-mala* прежде előbb); *ilene* однажды (egyszer, egykor); *il novti ot* древняя вещь (régí holmi). — S. *ilpija* «vor, voran, vorn» stb. C.

il- (S.): *il-ilitéti* ходить будетъ (járni fog), *il-ilivelt* ходить будутъ (járni fognak), *toll ilépa* этакъ будутъ (így lesznek). — *tqrom ipe xan* istentől küldött (?) fejedelem. — ÉO. *jil-* «folgen, kommen, werden». A.

ile m (S.) стыдъ (szégyen, szemérem), *ilemlem* стыжусь (szégyenkezem). — ÉO. *jelem* «schat, schande». A. | *iméllim* стыжусь; — v. ö. *jemettem* «sich schämen (von der braut, wenn sie ihr gesicht aus schamhaftigkeit verbirgt)». C.

ilkek nyírhéjból készült hosszú, lapos, négyszögletes, nyílt kosárforma, melyben bogyót aszalnak.

iren g-tüx (S.) fejtető, fejbúb. — V. ö. *iki iringeltüe* v. *iringeltüe joxtés* I. fönt iki alatt.

O

- ok-ku* (KO.) хозияинъ (gazda). — S. *ox* «kopf» C. *ox-γo* «häuptling». A. || *okkén mqlensí* fejes malicza suba. — L. *qx, ux*.
oxersēvél вострохвость (egy kacsafaj).
oxém платокъ (kendő). — *oxcam* id. C.
oxét (K.) szán, *amp-oxét* нарта (ebszán). — I. *ōgot* C.
oηg, S. *uηg* устье (folyótorkolat), *Jaxon-oηg* a Jugan folyó torkolata. — *oy* «mündung, öffnung». C.
oηget (K.) S. *āngét* szarv, *tambak-oηget* табакерка (tubákdoboz). — *oyet* «horn». C.
oηghtu, K. *qηghtü* рогатина, копье: mindkét oldala éles (dárda, kopja). — I. *ōnda* «speer» C. — ÉV. *qutä* id.
ōs, os, S. *os* опять (ismét); *os äipe* еще разъ (még egyszer). — *os* «noch» C. — KV. *os*, ÉV. *ās* még; szintén.
onel a vadak jegyei, lábnyomai (valószínűleg harm. sz. birtokosraggal).
ončéχ, S. *anceχ* сосна (fenyő). | *ožakény vanténg* (FO.) сосновой мьсы (fenyűessel borított folyófok). — S. *onžex* «fichte» C. || *ožakény* (FO.) сосновой (fenyűből való, fenyűves).
omsitü päsén стулъ (szék; tkr. «ülő asztal»); *ümsel juχ* szék («ülő fa»). — I. *ōmsem* «sitzen» C. — L. *amésvol*.
ol (KO., S.): *il novti ol* древняя вещь (régí holmi), *ma olom birtokom*, мое имущество. — ÉO. *ot*, ÉV. *ut* holmi, *dolog*: *amutém* az én holmim; enyém.
olne свинець (őn); *neg-olne* олово (ólom). — ÉV. *qln* ezüst.
ort (S., KO.) старшина (sztarsina, kerületi főember); *ort-ku* начальникъ (elöljáró); *ortel pente* (S.) хозияинъ (gazda) || *ortéy wqč* fejedelmi város. — ÉO. *ūrt* «herr» A.

U, Ü

- uχ* (K.) голова (fej). — L. *qx, ok*.
uχeltéval (S.) лаять будетъ (ugatni fog). — ÉV. *ūt* «ugatni».
uj: *usém* видѣль (láttam); *ujentelme* видимая (látható); *ulim* вижу (látom); *kassej unte sém-köχ* ember látó szemgolyó. — *ujem* «sehen» C. — ÉV. *vaj* id.
uč (K., S.) лопать (ruha); *tan-uč* menyasszonydíjkép adott ruha. — *uč* id. C.
učč ловушка (vad- v. halfogó szerszám); *vajex vélte učč* (általólő szerszám), *khul-vélte-učč* «halölő szerszám».
ut (K.) ягода (bogyóféle). — I. *ūt* S. *ül* «heidelbeere» C.
ussilem позъваюсь (ásítok). — ÉO. *üsétlalem* id. — ÉV. *ūsint* id.

unt (K.), FO. *wont* (K.) урмань (sűrű erdő, vadon). — I. *unt* «festes land, wald, hügel» C. — L. *vant*.

ulem (V.); *jem u.!* (Jg.) прощай! (köszönés búcsúzaskor). — ÉV. *jámés ülém!*

upét (K.), S *ávét* волось (haj); *me hautém jorçlim* hajamat vagdalom. — ÉO. *üpét*. ÉV. *āt* id.

ur ураль (meredek part, hegyszakadék). — ÉV. *ur* hegy.

ur-ku a leánykérőbe küldött ember, сватъ; *ur-jax* (nász-nép); *ur-soç* a kérő követek botja, посохъ || *vort-jax* násznép. — ÉO. *ürt* «freierwerber». A.

urunghi (K., KO.) воронь (varjú); *urëy-iki* id. — ÉV. *urin-ëkwä* id.

uri (V.) протокъ (folyóág); *stariça* (régí folyómeder). — ÉV. *urei* id.

uri-wont (FO.) подгорной лѣсъ (hegytövi erdő).

urma (L., S.) gyöngyös kesztyű.

ünk (V.) fajt. — L. *ënggh*.

ümel пискозобъ (cyprinus phoxinus, seegründling). — *ümel cobitis fossilis*. C.

ül (S., KO.) нижный (a folyó alvidéke felé eső): *ül pëlek* (alvidéki táj), *ül-ku* alvidéki ember; *Ül-jax-Jaxën* a Nagy-Jugau folyó || *ül-vüçillem* leszállók (lovamról) = ÉV. *jölä va'ile'im*; *ül-vertë* похоронить (eltemetni). — ÉV. *jol* al.

ülž: *ülžëm*, *ülžil* feleségem a fiatalabb nőtestvéremet hívja így.

ült (Jg.) üllő. — ÉO. *ilt* id. A.

ür-je nggh (S., KO.) kilencz, *ür-s q t* kilenczven. — *är-jonggh* «neun». C. — L. *ar-jonggh*, *ejer-jongh*.

K

kakkel bátyám fia, így hívja a nőtestvér a fítestvér fiait. (talán a végzet már harm. sz. birtokosrag.)

kager пеликанъ (gödény). — *kägal* «weisser storch». C.

kaçé-çureç svätý stariçk (szent öreg). — v. ö. ÉV. *çumrés* emberke.

kajër (K.) полъ (padló) | *kajiruy tüi* házfedél és padlás. — v. ö. ÉV. déli vogul *kär*, ÉV. *çar* földszin.

kajni (V.), K. *keñe* komarъ (szúnyog). — *kaiji* id. C.

kāt (S.), VJ. *khat*, K. *çat*, *khät* ház, *ruç k.* «orosz ház», melyben t. i. kemence van, *mök-k.* földház, *çuzalëy k.* tűzhelyes ház, *çarom-k.*, K. *çarem-çat* templom, *çarom-kattëy püçët* egyházas falu, *pöçër-khat* (VJ.) рубленная изба (ácsolt ház), *pöteglëm kät* (S.) казаматъ (börtön), *khqney kät* (S.) потолокъ; *çat-çar* (K.) полъ (padló) | *katali* (S.) домичекъ (házikó). — S. *kät*, I. *çöt*, *çät* id. C.

- kat* (KO.): *juntép-k.* a hattyú szárnycsontjából készült tű. — v. ö. *kqt* kép.
- katén* (FO.) taplótartó zacskó.
- katen* (KO.) kettő, *katyet-jon* tizenkettő.
- kattaxintes, kattaxintes, kalaxintes* остался (fönmaradt). — *zaidem* verbleiben. C. — ÉV. *zült-* maradni.
- kattleftal* (S.): *nul-k.* бракъ (házasság).
- kas* глухарь (kakasfajd). — *zōs* entenart. C. (v. ö. török *kaz lúd.*)
- kas si, kqssi, kesi; kassejna* человекъ (ember); *tqrom-pöghel-kqsei* istenember; *khqnta-kesi* osztják ember. — (V. ö. tatár *kēsi, kīsi* férfi; a vogulban: *vit-kēs* «vízi manó», tkr. «vízi ember».)
- kass em* (S.) находка (lelet, amit találnak).
- kan* fejedelem; l. *zan.*
- kan ek* брусника (preisselbeere).
- kan en, K. khonenq* берегъ (part). — ÉO. *zōnen* id. A.
- kan zēng* tarka; l. *zanž.*
- kam, kham* гробъ (koporsó). — ÉO. *zom* «ausgehöhlter baumstamm; *zala-zom* sarg.» A.
- kam čif* (S.): *nur-k.* szijostor, melylyel a lovat hajtják.
- kar-jingel* (S.) vastag nyírhéj ékesítve. — *kār* «rinde, borke». C.
- kari, K., KO. kōri* стерлядь (tokhal). — ÉV. *karej* id.
- karnil* котъ медвѣдя (talán: jegesmedve).
- kalu, KO., S. kalép, K. khqtep, khotép* сътъ (háló), *lompekalu* сътъ съ наплавами (ragás háló). — *zōdap* id. C. — ÉV. *zulp* id.
- kal ek* (VJ.) медве-кость (csont). — (v. ö. tat. *kalak lapoczka-csont.*)
- kalésellam* (?) кашлю (köhögök). — *zūdesem* «husten». C. ÉO. *zūlemalem* id. A.
- kalentelem* (S.) ночую (háló). — S. *kūlem* nacht zubringen. C.
- kali velém ku* (KO.) человекъка убилъ (embert ölt férfi). — ÉO. *kalī* «blut». A. — ÉV. *kēlp* «vér».
- kalm a* kis erdő, melyben folyó van.
- kq* (K., KO.) мужикъ (férfi, ember); *punung kq* szörös ember; (KO.) волкъ (farkas); *tures-kq* купецъ (kereskedő). — L. *ku.*
- kqjell em* шагомъ иду (lépésben megyek).
- kqjim, kqj em* (VJ., KO.) ikrázó hely a folyóban; *kqjim-var* ikrázó куря (folyóöböl); *Kqjim-Jqz en* (folyónév). — ÉV. *zūlem* id.
- kqjuval* (K.): *khul k.* рыба перестится (a hal ikrát vet).
- kqčqktalu:* *kalu k.* сътъ поставимъ (hálót állítunk).
- kqč enq* сухой (száraz). — ÉO. *kašl-* «trocken werden». A.
- kaččep* (K.) medve-кишки (belek).
- kqt* (VJ.), K., KO. köt kéz; *kqtken-kurgen tergel* ломота

(rheuma); *jemsi köt* jobb kéz, *pöxi köt* bal kéz; *köt-jozemsem* kézadás, *peghel kuqt* a kovács fogója; *köt-sqr-vqz* karperecz. — I. *kēt*, S. *köt* id. C.

k q t e n, I., K. *khqtañ*, *çqdañ*, S. *kateñ* tatár; *Kateñ-Es* Irtis (tkp. «tatár Ob»); *kqteñ khu* tatár ember; *khateñ jaç* t. nép; K. *çqdañ oçcēm* татарский платокъ (tatár kendő, sál); *kqitten mator* tatár богатырь (hős). — S. *katañ* id. C. — ÉV. *çatañ* id.

k q t e m-n o ŋ g szájpadrás. — v. ö. ALV. *kwqlēn*, KV. *khwo-lēkh* id.

k q s (VJ.) csillag, medveszem. — S. *kōs* id. C. — v. ö. ÉV. *sqw* «csillag» és «medveszem».

k q s (KO.), K. *çus*, *khus* húsz; *çus-ej-et* (K.) huszonegy; *kqsmēti* huszadik. — S. *kōs*, I. *çūs* id. C.

k q n q n (K.) a medve hátsó lába.

k q n t q ç osztják; *k. erēç* o. ének. — L. *khqntq*.

k q n a r (VJ.) глухарь (kakasfajd)-féle madár: nem eszik, csupán a bőrét húzzák le, melyből subadisz készül. — v. ö. ÉO. *kalñor* «möwe». A.

k q p p q ç «серди» (sic!), «(?) tüdő». — v. ö. ÉV. *çqpsi*, KV. *khqpsi* «tüdő» és KLIV. *khqpsi* «halhólyag».

k q l l ē смерть (halál). — ÉO. *çala* «todt, verstorben» A. — ÉV. *çālā* «holttest». — L. *çatai*.

k q l ē ŋ g s a могила (sír).

k q l ē m, (S.) *khqlēm*, K. *khutēm* három; *khqlēm-jōngh* (KO.) harmincz; *kqlēmpe* (S.) háromszor | *khqlēmētē*, K. *khutmētē*, S. *kulmētəç*, *kulmētē* harmadik. — S. *kōlem*, *kūlem*; *kūlmet* id. C.

k q l i u, *kaleu*, KO. *khalip* выдра (vidra); *ñghēl-khalip* (KO.) летучая выдра («röpülő vidra»).

k q l a ç, *kalləç* воронь (holló). — S. *kōlak* id. C. — ÉV. *çulaç* id.

k q l l i k: *khqtteç*, K. *çaleu* мартышка (halászmadár). — S. *kallek* «meerschwalbe» C. — ÉV. *çalleuw* halászmadár.

k q r, *kuqr* печка (kemence). — I. *kōr* id. C. — ÉV. *kūr* id.

k ä u (K.), S. *kōç*, FO. *kōgh* камень (kő); бисерь (gyöngy); *mon-kōç* tökgolyó; *tughē-vērtē-kōç* (S.) tűzcsináló kő, kovakő; *kōgh-put* cserépfazék; *kōgh-sem* gyöngy; *kōgh-ur* уваль (magas, meredek sziklahegy); *kävīng pos* бисерная рукавица (gyöngygyel kivarrt kesztyű); *kävīng seu* gyöngygyel berakott hajfonat; *kävīng nuç* gyöngygyel hímmzett posztó. — I. *keu* id. C. — ÉV. *kaw* malomkő.

k ē g h e, *keghi* (VJ.) колотушка, halverő sulyok (melylyel t. i. a fejére ütnek, hogy a ladikból ki ne ugorják). — I. *kawa*, S. *kewi*, *çawi* «hammer» C; S. *kewel*, *kowel* «holzmörser». C.

keghöl csésze.

kegli kelepceze (?)

k e s s e ç ножикъ (kés). — I. *kēçe*, S. *kāçeç*, *kōçeç* id. C.

kētkēn kettő | *kimteke* másodík — I. *kāden*, S. *kātzen* id. C. *keskēn* (VJ.), S. *kösken* дорожка (czafrangos horog), *kösken-pügel* a k-horog madzaga. — KV. *käskēn* (l. leírását: Ethn. IV, 307.).

kenpellem: *qz k.* кланюсь (hajlongok, fejemet hajtom).

kēl: *süng kēlvel* солнце воскобить (a nap fölszáll).

kēli сятло (világosság van), *kēlemtés* видно (látható lett). —

ÉV. *kēli* fénylik, látható.

kēlse трубка (pipa). — S. *kansa* id. C. — ÉV. *çansä* id.

ker- (VJ.): *sart kerente vene* csukafogó csákllya. — ÉV: *kēr-«fűzni; beleakadni.»*

kersen (K.) корыто (teknő, válú). — KV. *kersēn* id. — *korsan* «trog». C.

keremse «ракетникъ» = *peçer* (ракетникъ = *cytissus alburnum*, dudafürt). — *keremsa*, *keremse* «ruthé» C. (v. ö. ракитина «ruthé»; *pedar* «eberesche» = ÉV. *pa'är*).

kiürri, *kiuri* (J. KO.) прорубь (lék a jégen). — S. *kiuri* id. C.

kiñ: *etté-k.* (V.) оспа (himlő). — ÉO. *çén* «seuche, pest»; — magy. *kin* (török eredetű).

kil, K. *kiļ* поберка (nyírhéj-doboz).

kilsi сопора (vörösszemű konczérhal). — S. *kilsi* «barbe». C.

kiri v, *kiriv-juw* завозна, гребь.

kirgi z-tqñ-jaz (népnév; a középső rész. P. szerint «tatár» = *çatan*).

koç (S.), Jg. *kugh* долгой (hosszú); *kokke*, *kokka* (S.) дальпе (messzebb); *koçen* давно (régén). — S. *kouç* «weit, entfernt», *kokko* «weithin». C.

kočēng naç мурашки (hangyatozás, apró hangya). — ÉO. *çasça* «ameise» A. — ÉV. *çasçuç* «hangya».

kon брюхо (has). — ÉO. *çon* id.

konč köröm. — *kunč* id. C. — L. *kunži*.

kol (S.) ель (szurokfenyő); *kolēng* еловой (fenyves). — S. *kol* «fichte». C.

kolék (V., Jg.) két rénbőrből összevarrott suba. — *kēle* «maliza». C.

koléka (V.): *vüs-k.* золотуха (görvély, skrofula).

korr tiszta болото (mocsár).

korr: *veñem-korr* nyírhéjből készült álarcz a medvetáncznál. — ÉV. *çuri*, KV. *khwaç* alak, kép. — ÉO. *çör* «bild». A.

korēgh (VJ.) орель (sas). — L. *kurék*.

kōēñ песецъ (eisfuchs, steinfuchs). — I. *kāñ*. S. *kōñ*, *kōñ* id. C.

kōç, *kōgh* kő; l. *käu*.

kōghōi, *kōghi* кукушка (kakukmadár). — S. *kagi*, *kogi* id. C.

köghert- (S.) вариться (főni). — S. *köverl-, köverl-* id. C.
köghul (FO.) ковшикъ (merítő kanál v. csésze), melylyel a
 vizet merik — v. ö. S. *konkai* «kelle». C.

köč (VJ.) барсукъ (borz).

köči (VJ.): *setem köči szemem fáj; eiga köčegé!* охъ,
 болитъ! (óh, de fáj).

köt kéz; l. *kät*.

köt: k. *kat* средній домъ (középső ház). — *kut* «zwischen-
 raum». C. — L. *kutép*.

köser kártya. — I. *kiser*, S. *keser*, *koser* id. C.

köskén horogfajta; l. *keskén*.

köste-nál (F. O.) villa alakú nyíl.

köplök (K.) medvefej.

kömleç, S. *kümlüç* россомаха (ursus gulo, vielfrass); *Küm-
 liç-Jaçon-püçét* (falu neve). — S. *kimdek* id. C.

kölem своякъ, így hívom feleségem idősb és fiatalabb fi- és
 nőtestvérét; *jem kölem* (jó sógorom); *külkém* зять (a testvér férje,
 sógor), feleségem idősb fi- és nőtestvérei engem hívnak így (a vég-
 zet 1. sz. birt. rag). — I. *küda*, S. *küdi* «schwager». C.

köréç, K. *kürüç* мешекъ (zacskó); *mon-köréç-soç* here-
 zacskó; *siç-soç-köréç* bőrzacskó, — EO. *çer, çera* «sack, säckchen»;
çer-soç «beutel». A — EV. *çuri'* (çurç-) id.

ku (S.), K. *khu* ember; férj; *ma kuet* az én férjem; *ok-ku*
 хозяинъ (gazda); *ort-ku* начальникъ (előljáró); *ur-ku* a leány-
 kérőbe küldött ember; *num-ku* felvidéki e., *ül-ku* alvidéki e.; *pa ku*
 (S.) посторонный (idegen); *jarghan-ku* szamojéd; *müçeng ku* (KO.)
 воръ (tolvaj); *kali-vələm-ku* gyilkos; *lokheng khu* (K.) lovas e. —
 L. *ka*. — S. *kui, ku* «mensch». C.

kuçrtéç faalkotmány, melyben a rókafiókot nevelik.

kukuk: лебедь заревълъ k. (hattuyú hangja).

kukél сырокъ (halnév).

kuçli gége.

kuj kan, hím: *kuj emr* (VJ.) кобель (kan kutya), *kuj tutkuruç*
 (S., KO.) пѣтухъ (kakas).

kuj (K. S. KO.), *küj*; *khuj* чистое болото (tisza mocsár),
 mely körül erdő van; *küj* id. — *kui* «morast». C.

kujike комаръ (szúnyog). — V. ö. *kaçii* id.

kujip (K.) бубень (büvölő dob). — EV. *koçp*, KV. *kwäjp* id.

kuçörki, VJ. *kutérke* бурундукъ (csikos evet); *kutérke-
 saçén* a medve orrlíka. — I. *kular*, S. *kutker* «fliegendes eich-
 horn». — EO. *kuşar* «sciurus striatus». A.

kut (S.), K. *çat, khat* hat; *kut-jönggh* hatvan; *kutmété, kut-
 mötäç* hatodik. — I. *çüt*, S. *küt, kütmet* id. C.

kutép средній (középső); *Kutép-püçét* Közép-falu, *Jaçon-*

kutép-pūçet Jugan-középi-falu, *Sar-kutép-p.* mocsárközépi falu. — *kuttep* «mitte». C.

kutñi (K.) средній (közepső).

kutšujem (K.): *luçk me kutšujem* дяволь меня смутиль. (az ördög engem megzavart).

kuslem (S.) hugyozom; *veré-khosta-non* (KO.) vérhugyozó pina (káromkodás leányokra). — *çosem*, ÉO. *çoslem* id. C. A.

kun medve-шерсть (szőr). — v. ö. votj. *gon*, zürj. *gön* szőr, gyarju.

kun ži-pam (VJ.) щетная трава («fésűfű»; vlni tövisféle); *kunžing űat* (K.) karmos nyíl, horgos nyíl | *künčif* (Sz.): *qç-k.*, *qk-kénčif* гребень (fésű). — *kunč* «nagel»; *kunžep* «kamm». C. — L. *konč*.

kun gi könyök. — S. *kunçni* id. C.

kum p (S.), K. *khump* валъ (vízhullám). — S. *kumb*, I. *çump* id. C.

kule (S.) всё (mindnyájan).

kultem-kul-soçon (VJ.) medve-mozgъ (agyvelő); коженка варенной рыбы (főtt hal bőröcskéje).

kulmetaç harmadik; I. *khutém*.

kur, *kür* láb; *küri-çaj* lábujj; *kurre* пешкомъ (gyalog); *kur-em*, *kürüm* lépés. — *kur*, *kurem* id. C.

kuraset (S.) красивой (szép).

kurék, VJ. *korég*, *kuroç* орелъ (sas); *raçreug k. çai k.* — *kuruk* id. C.

kurri (Jg.) teknő. — ÉV. *kiur* váluforma tál.

kuruk csukafogó horog. — v. ö. крюкъ «horog».

kuruç: *tut-k.* курица (tyúk). — v. ö. votj. *kuräg*, *kuräk* id.

küül-juç скрипка (hegedű).

küvél (S.) останемся (megmaradunk); *küccés* (S.) остался (megmaradt); *kült* maradni. — ÉV. *çult*.

künč (Ig.) rénbőr-harisnya. — *kenč* id. C.

künt (S.), K. *çent* nyírhéj-puttony, melybe tárgyakat raknak. — *çaint* «korb aus birkenrinde». C. — ÉV. *çünt* háti puttony, batyu.

kün- (K.) копать (ásni); *künem sap* бонанной истокъ. — S. *kin-* id. C.

küm (K. S.) на улицу (ki, az utczára), — *kēm*, *kīm* «hinaus». C.

kvöl (VJ.) слово (szó, beszéd). — ÉO. *kel* «wort, nachricht». A.

Kh, X.

khai, *çaj* (K.) мужикъ (férfi, ember); *çaj-çijet* (K.) id.

khajet, *çajet*, K. *çijet* (ember). — *çaj-çijet* мужикъ (férfi),

neng-zijet баба (asszony); *mung zajieta* родственникъ (rokon; «a mi emberünk»). — *zajat* «mensch» C.

khautép боглтырь (hős).

khaulaŋg kacsaféle.

khāt, *zāt* ház; l. *kāt*.

khān (K.), S. *kan* царь (czár, fejedelem); *kan-nějeng wāc* (S.); *zān-iki*; *kan-mit* (S.) штрафъ, плата царя (büntetéspenz, császári fizetség). — S. *kan*, I. *zon* id. C. — ÉV. *zān* id.

khānē-: *khul-khānē jūz* промышлять (halászni).

khānē (K.) hímzés; *khanda kh.* osztják hímzés, *rud kh.* orosz h.; *mejet-kh.* mellhímzés (az ingen); *tirem-kh.* kebelhímzés | *khanziŋg*, *zānzēng*, S. *kanzēng* hímzéses; *tarka*; *z. voj* чулки (hímzett harisnya); *z. jirnēs* hímzett ing; *zanda zānzēng* osztják hímzésű; *kanzēng kōz* пестрый камень (tarka kő) | *kanzāp* писано (iratos). — ÉO. *zanda*, *kandā* «stickerei» A. — *zānzey* «bunt» C. — ÉV. *zānsā*, *zānsiy* id.

khām koporsó; l. *kam*.

khār, *zār*: *zāt-z.* полъ (padló). — I. *zār*, S. *kara* «feld, ebener platz» C. — ÉV. *zār tér*, *ma-zār* földszin.

khār ŋē жеребець (csödör). — ÉV. *zār* bika, csödör.

khār ŋē malicza-suba.

khāt, *zāt* hat; l. *kut*.

zātāi (K.) покойникъ (halott), *zātēm Xuntā* старица (holt Kondaág). — ÉV. *zālā* id. — L. *kālē*.

khātēl (K.), S., VJ. *kātēl* солнце; день (nap); *khātēl-jor* полдень (dél); *molayēl ilpēlē khātēl* tegnapelőtt; *khutmētē khātēl* holnapután; *zārom-khātēl* (S.); *zāt-ime* (K.) солнце (nap; tkr. «Naranya»). — I. *zāt*, S. *kāl* id. C.

khātēŋgh (KO.), *khātŋg* лебедь (hattyú). — I. *zōtēŋ*, S. *kōtēŋ* id. C.

khātān tatár; l. *kātēn*.

khātēp háló; l. *kalu*.

khātētēz halászmadár; l. *kāllik*.

khānem (K.) сватавщикъ (leánykérő). — ÉO. *zānem* «freiberber». A.

khāntā (K. V.), S. *kandā*, KO. *khanda*, Jg., FO. *khandāz* osztják; *kondai* vogul; *kh. khu* osztják ember; *khāntā-kesi* id.; *khandāz-jaz* o. nép; *khandāz wāzle put* rézüst. — I. *zanda*, S. *kanda* id. C.

khālentelim слышу (hallom). — I. *zūd-*, S. *kūl-*, *kōl-* id. C.

khent, *zēt* nyírhéj-puttony; l. *künt*.

khōtēp háló; l. *kalu*.

khos-, *zos-* hugyozni; l. *kuslem*.

khōnēŋg part; l. *kanēng*.

khollé rénláb-bórból készült пимы (botos).

khor (K.) плеча (folyóvonal).

khember; l. *ku*.

khuj mocsár; l. *kuj*.

khutém három; l. *kałém*.

khús hús; l. *kas*.

Khuntä, *Xuntä* (K.) Konda (folyónév); *Xuntä-jax* kondai nép.

khunté, *zunté* когда (mikor) | *khuntépenté* никогда (soha). — I. *zun*, S. *zunti* «wann». C.

khump hullám; l. *kump*.

khul, *zul* (K.), KO., S. *khul* hal; *khul-voj* (V.) варка (olvasztott halzsír); *sqmëng kh.* (KO.) nyelmalazacsz; *äi kh.* чебакъ (csabakhal) | *khuli put* рыбной (halas) üst. — I. *zul*, S. *kul* id. C.

khulém: *sém-kh.* szemöldök. — ÉO. *sém-zulém* id.

khulténg завтра (holnap).

J

jakken-juz малина (málna).

jax народъ (nép); *Es-jax* szurguti osztják; *Khandäx-jax* (Jg.) osztják; *Joxén-jax* jugani nép; *Xundä-jax* (I.) kondai osztják; *Vax-jax* a V. folyóvidéki nép; *Tém-jax* a Tym-melléki nép; *Aj-Jaxén-jax* a kis Jugán mellett lakó nép; *Sargat-jax-puxét*, *Tém-jax-p.*, *Entlime-jax-p.* (falunevék). — *tqrom-jax* nép; *num jax* felvidéki; *ül-jax* alvidéki; *jarkan jax* szamojed; *tom-jax* семейство (család). — *jax-puxél* могила (sír); tkp. «nép-falu»); *jax vent jung* embereket ölő istenke. — ÉO. *jax* «leute». A.

jaxém боръ (fenyővel és nyírfával benőtt homokos vidék). — *jaxém-jax* mindkét oldalról боръ. — *jāgam* «heide, steppe». C.

jaxon, *joxon* (S.), Ig. *jaghon*, VJ. I. *jaxén*, V. *joghon* рѣчка (folyó). — ÉO. *joxan*, *juxan* id.

jajem fejsze; l. *jejem*.

jaghel (V. VJ.) береза (nyírfa). — V. ö. *jüxel* czirbolya-fenyő.

jaghor кривой (ferde, görbe). — S. *jagraj* «schief». C.

jätém (K.) неводъ (gyalom). — *jādam* «zugnetz». C.

janlem пью (varrok). — S. *jantlem* id. C.

javel нечистой духъ (tisztátlan szellem); ha a villám стрѣла-ja (nyila) ütött le. — ÉV. *jelvel* szellemféle. — V. ö. orosz дьяволъ «ördög».

jalvol, *jäilval*, *jüilvol* (S.) стоять (áll); *tetti jével* (S.) дѣлать будеть (tenni fog); *me jellem én* állok; *juxota jémelne* (S.) . . . еталъ (. . . kezdett). — ÉO. *lailem*, *loilem*, *löllem* «stehen» A. — ÉV. *lül*.

jar (VJ.), KO. *S. lar*, *lar K. tor*, Jg. *sar* соръ (folyóaradvány); *jar khul*, KO. *lar-khul* муксунъ (halfaj). — ÉO. *lor* id. A. — ÉV. *tür* tó.

jar êz-pöz ериъ (sérincz-fiók); l. *jeroz*.

jar êm: *pui-j*. segglyuk.

jar ghan (FO.), Jg. *jar gan*, S. *jörén*, KO. *jerghan* szamojéd; *j. khu*, *j. jaz*; *noj séng jar ghan jaz* «nyusztos szamojéd nép»; *jar gan sák* szamojéd suba rénbörből. — I. *jaran*, S. *jar gan* id. C.

ja ç ét (K.), V. *joghêl*, FO. *javol* лукъ (íjj); *wüctelem jazulêp lunj* kifeszített íjjú bálvány; *jughêta khu* сръблецъ (íjjas ember), bálványnév. — I. *jogot*, S. *jaugol*, *jogol* id. C.

ja ç ujj; *küri-j*. lábujj; *ölle j.* nagy ujj; *kutu j.* közép u., *tom-pelez j.* v. *némlez j.* a középső ujj másik oldalán levő ujj, névtelen ujj, *peç j.* hüvelyk u.; *uçan* (valamelyik ujj?). — I. *tui*, S. *loi* id. C.

jal ê m s ê m укралъ (elloptam). — I. *tötmem*, S. *lutmem* «stehlen». C. — ÉO. *lölêmem* id. A.

jar, *jor* середина (közép); *tily-jor-iki* télközépi hónap; *tarom-jar wont* égközépi erdő; *khätêl-jor* полдень (dél).

jeu ç (KO.), V. Jg. *jöz*, VJ. *ju ç* окунь (sügér); *jeveng jâçe* (K.) окуньная рѣчка (sügéres folyó); *jökkeç-jaz* (FO.) окуньный народъ (sügernép). — S. *jeu ç*, I. *jeu* id. C.

jeurk-ej (FO.), *jörg-ej* tizenegy; *jörge-kêtken* tizenkettő | *jörg-ejmetê* tizenegyedik. — *ja-çat-joy* id. C.

jê ç a (L), FO. *jêghe*, KO. *juçe*, VJ. *jüçä*, *jüçei*, *jüghei* рѣчушка, рѣчка (folyócska, patak). — *jeaga* «kleiner fluss, nebenfluss». C.

je ç êl: *me jêçlê m* мои родители (szülöim); *je ç êl m* семейство (családom); *jêghêl-öghuj* сестра (nőtestvér). — ÉO. *jä'i-äri* nőtestvér.

je ç ut (Jg.) löni; *me jêçut s ê m* — *jêwdem* «schiessen». C. — ÉO. *taklem* id. A.

je ç h: *jênk jêghelt-soçêl* vízmerítő nyírhéjedény. — ÉV. *jöçt-meritêni*. — L. *jöçn*.

je ç hur ê ç h (FO.), *jöçurögh*, *jögrêç* волкъ (farkas); *ur-jêghurêgh-sêmpê lung* (FO.) erdei (материкъ) farkas szemű bálvány. — I. *jeura*, S. *jeureç* id. C.

jê ç k víz, — L. *jênk*.

je ç g (KO.), K. *jong*; *jönç* tíz | *jönghmetê* tizedik | *jönghpê* tízszer. — I. *joy*, S. *jeu ç* id. C.

je ç g, FO. *jônk* ледъ (jég); *jônk-sangte* jégmerítő; *je ç g-tü-ike* (VJ.) hónapnév; *eleng-je ç gêl-peçil wit*. — *jênk* id. C.

je ç k a v ê s весело; *je ç kaus verintêlu* игрушку дѣлаемъ. — *jantkem* «spielen». C.

je ç gmut веретено, orsó; *j. moç* a végén levő fa (orsó)

karika?). — I. *jēnet*, S. *jeunet*. «spinnrocke» C. — ÉV. *int.* — L. *jōnghe*.

jēngél, *jōngél*, VJ. FO. *jüngel* лукошка изъ бересты (nyír-héjból készült kosárka, ill. dobozka); K. *jīngjet* ведро (veder) nyír-héjból készítve, S. *kar-jingel* id. vastag nyír-héjból; FO. *kar-jüngel* id. — I. *jīngjet*, *jēnet*, S. *jīnet* «runder korb».

ježe (FO.) средина (középrész); *tülü-ježe-tüliš* télközépi hó-nap. — S. *ječe* «mitte». C.

jeterg hi, *jetringi* пальникъ, косачъ (nyírfajd). — *jedernai*, S. *jeterni*, *jeterki* «auerhahn». C. — déli vogul *jättri* id.

jettép (FO.) kőpjaszerű fegyver (?).

jessužél kisbíró, помощникъ, есауль. — ÉV. *jasewolá* id.

jent ячень (árpa). — *tant* «getreide, korn» C. — ÉO. *lant* id. A.

jejem, *jejim* (FO.); KO. *lalem*, *jajem* топоръ (fejsze). — *tājem* «axt» C. — ÉO. *lajim*, *lajem* id. A. — ÉV. *lajim* id.

jevész филинь (bagoly). — I. *jiba*, S. *jipež*, *jivež* «uhu». C. — ÉV. *jipi* id.

jēvet (S. J.), KO. *lepét*, K. *tapet* hét; *jēvi-jōng* (sic!) hetven | *tapét-jōng-tapet* *ajkél* hetvenhét beszéd | *jēvetémété* hetedik. — I. *tābet*, S. *lābet* id. C.

jem jó; *j. iki*; *j. žaj* (K.) derék ember; *jem ver verta kasi* mester, плотникъ (ács; tkr. «jó munkát készítő ember»); *jemsi kōt* jobb kéz; *jem ulēm!* köszönés távozáskor | *jemēž*, *jemmék* хорошо (?) jól. — *jem*, *jemm* id. C.

jér ér; *véréng-j.* vér-ér, *mōg-j.* червь (földi giliszta; tkr. «földi ér, gyökér»). — L. *lér*

jert (K. S.) дождь (eső). — *jert* id. C. A.

jer mak (KO.) шедкъ (selyem); *j. tope* selyemruha. — *jer-mak*, *jirmak* id. C. A. — ÉV. *jarmak* id.

jer me (S.) нужда (szükség). — ÉV. *jarēm* id. — ÉO. *jer-mat* «eng». A.

jern as, *jěrnäs* ing. — L. *jirnäs*.

jělu (S.) свѣжій (fris, új). — KV. *jěpel*; *ilpel* új. — V. ö. *ilp*.

jeling nova военный вѣкъ (hadi kor). — Talán csak a *jel* «elő» képzése = ÉV. *ělnij ngt* «korábbi idő» (melyben t. t. hadakoztak = *žqntlěnē jis* hadakozó kor).

jerghan szamojéd; l. *iarghan*.

jerož (V.) ершъ (sérinczhal); *jarēž-pōž* (sérinczfiók); *jerekeng nqž* sérinczes (folyóág).

jěri-jōng kilencz; l. *ějer-jōng*.

jiz, *jigh* 1 atya: *me jighem* (S.), K. *jivēm* atyám; *jighél* énti atyja nincs, árva; *jighél-paž* братъ, *ōkkom j. p.* bátya, *ōlle j. p.* öcs; *ji-kujēm* (Sz.) другъ (barátom); *tqrom-jighél* «istenatyja». —

2) medve: *jix vérém pare* (S. KO.) medvetor. — *jig, jix* id. C. — L. *ix*.

jikkil nagyatyja, родной дѣдъ. — L. *iki*.

jigh- (S.) enni. — L. *i-*.

jijk, K. jéjk, I. jijk, jöjk вода (víz); *sém-jöng* könny; *caniki jénkeptor* (K.) Тѣлой соръ (világos vizű tó); *mis-uz-jijk-puxét* Тыкова (Tehén-főviz-falva); *ésém-jijk* tej («csecs-víz»); *ix-jöjk* medve-salo (háj); *jijk-tai-tülés* (FO.) Péter napja körül való hónap, midőn nagy vizáradások vannak; *jijk-tüi-iki* (KO.) id.; *jing-veséx* чернеть, kacsaféle (éjsz. vog. *tür-säl*); *jijk kolavel* вода душится (a víz megromlik, ihatatlanná válik=vog. *zāli* «meghal» Miklós napja körül). — *jijk* id. C.

jiker kar; jox-j. felkar, il-j. alkar. — *tejer* «schulter» C. ÉO. *layker* id. A. — L. *tejker*.

jinkuru egészen árva (?). — V. ö. *lenka* «armer». C.

jingget veder; l. *jéngel*.

jinggal: *me jingalem* иду (megyek) | *jokk-jingáltés* (S.) при- несъ (vissza hozta) || *süng jingaval* солнце садится a nap leszáll) | *jinghat-süng-tgrom-pelké* napnyugati tájék. — *jiv-, juv-* S. *jig-, jug-* «kommen». C. — L. *jövel, južovql.*

južovql.

jinglin (FO.) полкъ (sereg).

jinglef (S.) кладъ (rejtett kincs). — *jinktep* «eine stelle, wo man verborgene schätze vermutet». C. — L. *inglev*.

jitpering vot (K.) keleti szél.

jivel lenke лѣтучая бѣлка (röpülő evet).

jilp-ong-puxét (S.) живущее устье-falu, не замерзаетъ (eleven vizű, be nem fagyó torkolatos falu). — ÉV. *jélp ép*.

jir, jür véres áldozat; *jir torome vérlí* istennek áldozatot ad; *me jür vérsém* прикладъ далъ (áldozatajándékot adtam). — ÉV. *jir* id. — L. *jürex*.

jiring töi вершинка (csúcs, folyóeredet).

jirnäš (K.), V. Jg. *jernas*. S. I. *jernäs, jirnäs* рубаха (ing); *žanžän j.* himzett ing, *tenker-paylinp j.* (K.) váll-gombos (?) ing; *tüt-čup j.* (K.) половина рукава-рубаха (fél ujjas ing). — I. *jirnas*, S. *jernes* id. C.

jokk (S.), *jox* назадъ (vissza); *jokken hátul* (?); *joxpa-rögim-sém* назадъ бросилъ (visszadobtam); *jokk kät hátsó szoba* (léveng *kät ahol a tűzhely van*). — I. *jox*, S. *jok* «nach hause», *jokon* «zu-hause». C. — ÉV. *jüw* vissza; be; a házba.

jogérgéltés (S.) обманулъ (megcsalt) ?

joxon, jохон folyó; l. *jaxon*.

joxemsem: *köt j.* (S.) kézadás szerződésnél.

joxemlem: *laxelne j.* (S.) ладомъ пощекалъ его.

joxér, KO. K. *saghèr*, *slaghèr*, *staghèr* кольчуга (pánczél-
ing). — ÉV. *lazèr* id.

jōxu сакъ (halmerő háló, szák). — ÉV. *jōxt* «merni»
(vízből).

joxt jönni; *joxtil tamna* доидеть (odaér), *jughitéx* (S.)
придите | *joxotutés* (S.) принесъ (hozott). — I. *joxt*, S. *jōgod*-
id. C.

jop удочка (horog); *khul-kenzi j.* (VJ.) lószőrrel való horog;
sar-jop csukahorog; *jopéng tox* (horgos tó).

jom, K. *jum* черемуха (prunus padus, zelnice). — I. *jūm*,
S. *jōm* id. C. — ÉV. *lām* id.

jol aki vorozитъ (varázsol), *jolvöl*, *hukkelvöl* важится (?);
jolte-kōjōm бубень (varázsdob), FO. *joltot kōjim* id.; *jolte kat*, *jolte*
peñ varázsdob, vagy a verője (?).

jor közép: l. *jar*.

joréx: *me autém joréylim* hajamat vagdalom.

jornivax самоваръ (szamovár).

jōx sügér: l. *jeux*.

jōyk jég; l. *jeng*.

jōnkér краторъ; állatka (кротикъ, кротъ vakondok). —
V. ö. *teyer* «maus» C. — ÉO. *leggér* id. A.

jōnghe orsó; *suzén-verti-j.* fonalkészítő o.; *suzom jōngvel*
нитки прядеть (fonalat fon). — L. *jengmut*, *jōnax*.

jōngél nyírhéj-doboz; l. *jéngél*.

jōčong élém (S.) eres (ér) тѣло (test).

jōnax, *jōnek* (S.) веретье, верети (веретено orsó; v. ö.
jōnghe).

jōvel (S.) идетъ (jön), *jös* пришелъ (jött). — L. *jingal*.

jux 1) лѣсъ, дерево (fa); *jakkén-jux* малина (málnatő), *sum-
mèt-jux* (L.), VJ. *somma-jux* nyírfa; K. *narit-jux* таль (fűzfa);
tarap-j., *torozop j.* журавль (darú alakú hárfa); *čomkoeng j.*
(VJ.) rovásfa; *jux-voj* (V. Jg.) древесное масло (olaj, tkr. «fa-
zsír»); *j. tüi* вершина лѣса (fatető). — 2) гробъ (koporsó). — *jux*
id. C. — ÉV. *jiv* id.

jūx, *jūgh* (S.) онъ (ő); *jughunem* онъ самъ (ő maga), *jugh-
neme* себѣ (magának); *jughe* ему (neki). — S. *leux*, I. *teu* id. C.
V. ö. *atennam* «ich selbst», *atennan* «du selbst». C.

jux sügér; l. *jeux*.

juxe folyócska; l. *jéxa*.

jugh-eréx (S.) простая иѣсъ (egyszerű ének), олона (?)

jughét ij; l. *jaxét*.

juxovql (S.) elérí, *juxota jémetne* догонять сталь (utólérni
kezdte), *juxungal* догонитъ (utóléri); l. *jingal*.

junk (S. fölött), VJ. *jung*, FO. *lunyk*, Jg., KO. *lunyk*, S. alatt
tonk болванъ, дьяволъ, лѣпнй (bálvány, ördög, erdei manó); *Ur-*

jung-puzet (falunév), *Lung-p.* (falunév a Jugan vidékén), *Junke-lün* буюрь (domb) neve, *Jung-khameliu* (VJ.) tavacska neve, *Jung-lukover* egy halászczége neve; *junka pítés* a junk-nak досталось (jutott), *junk-pöre* (S.) a junknak adott ételáldozat, *junk-urve-ku* (S.) özvegy v. árva; *lung me kutsujem* (KO.) дяволъ меня смутилъ (az ördög engem megzavart); *jung-sur* bálványálló polcz. — *tonz* «tshude; götterbild». C. — ÉO. *longz* «götze, götzenbild». A.

juj (VJ.) наперстка, gyűszű. — S. *loi*, I. *tui* «finger». — ÉV. *tulä* ujj; gyűszű; gyűrű.

juta (S.) пара, духъ, gőz. — *tüt*, *läl* «geist, atem». C. A.

juntép, VJ. *jünte*; *jüntu* игла (tű); *juntép-kat* hattyú tü szárnyacsontjából; *jünte-nëme* tü-кошелекъ (zacsakó).

ju f, K. *tup* весло (evező). — S. *lup*, I. *tüp*. C. — ÉV. *tüp* id.

jul ротъ (száj); *jevët-julu-khul* «hét szájú hal», таймень. — S. *lut*, I. *tut* id. C.

julang: *vgel-j.* halánték, тонкое мѣсто (vékony hely) | *julong-lus* pofaszakál.

jur un-ku (S. KO.) чиновникъ (tisztviselő).

jüze folyócska, patak; l. *jéza*.

jüxel (VJ.) кедръ (ezirbolyafenyő); *üghel* id. — V. ö. *jgghel* nyírfa.

jüng él nyírhéj-doboz; l. *jéngél*.

jüt, VJ. *jütu*, K. *tüt* рукава (ruhaújj); *köt-jüt* kézcasukló, *jaj-jüt* ujj-csukló; *jüt-juz* (FO.) a tetőzet oldalfái s a melyek a tetőzetet fedik a földi háznál. — ÉO. *lét* «ärmel». A. — ÉV. *tajt* id.

jür véres áldozat; l. *jir*.

jüreç: *jinke-jüreç-verti-loppe* (VJ.) fekete ruha, melyet vízbe dobnak (vízbe áldozatul tenni való ruha); l. *jür*, *jir* és *loppe*.

jüru шуба (suba): *ängton-kar-jüru-tqrom* szarvasbika-subásisten.

Č

čakan (Jg.) табакъ (dohány, tubák). — ÉO. *šagam*, *šayam* id. A.

čaxeče зукъ (tringa squatarola, brachvogel).

čanki jinkép tor (K.) Тѣлой соръ (világos vizű tó). — S. *san ki*, I. *saya* «heiter, klar» C.

čac (K.) kacsafaj. — S. *čac*, I. *čoš* «märzente (anas boschas)». C.

čaméč (FO.) мохъ, тундра (moh, tundra). — S. *lant* id.

čanž (S.) веревка (kötél, madzag), *upët-čunže* (K.) szörkötél. — *čänšpan* «pechdraht». C.

čaver-pos (K.) лисица (róka)-bőr kesztyű. — I. *čaver*, S. *čë-ver*, *tever* «hase». — ÉV. *squr*, *sqwër* nyúl. — L. *čevur*.

čaras, S. *taras* море (tenger), *čaras-tong-peleçne* на той стороне (a tengerentúl levő vidéken), *tughetëng t.* tüzes tenger. — S. *tāras*, I. *sōret, sōrot*. — ÉV. *sāris* id.

čqč qč qč è-juç смородина (szedertő). — ÉO. *šomši-rëç* «schwarze johannbeere». — ÉV. *sosi'* ribiszke.

čqç e снѣгъ (hó). — L. *čot*.

čqç èn ököl. — S. *tagan* «faust». C. — ÉV. *šayni* id.

čq i-kurek (KO.) большой орель (nagy sasfajta); *č.-k.-tüles*, *č. k. iki* (hónap neve).

ček q s kalapács. — tatár *čökeč* id.

čekim kokka (S.) дальше далеко (messzebbre, messzi). — *čikka* «sehr (or. шибко)»; *kokko* «weithin» C. — V. ö. vog. *saka*, *šak* nagyon, igen. — L. *čökke*.

čett (S.) теперь (most). — V. ö. KLV. *të-sit* ekkor, *ton-sit* akkor.

čen ž кољно (térd); *činjakel* térdem, на кољнахъ. — *čanč* id. C.

čevur (KO. FO.) заяць (nyúl). — L. *čaver* és *tëçer*.

čelwel: *čuyè* č. villámlik. — ÉV. *saši* id.

čikail idősb nőtestvérnek fitestvére leánygyermek (talán már 3. szem. birt. raggal).

čipen мудроно (ravaszúl); *č. legelilve* én téged хитро проводу (furfanggal, ravaszúl elkisérek).

čive (VJ.), *čivöç* мягкой стругъ черемухи (a zelniczefa lágy gyaluforgácsa).

čox варка; fele ikra, fele кишки (bél).

čot (KO. FO.); *torom-č.* снѣгъ (hó). — I. *tont*, S. *lant*. id. — ÉV. *tūjt* id.

čom (S.) морда (varsa); *Čom-pasel* (patak neve).

čomak kis szárított hal. — ÉO. *šomëç* «getrocknete fische». A.

čomél зарубка (rovás), *čomlōng juç* (VJ.) rovásfa. — ÉO. *šūmël, šōmël* «kerbe». A.

čomél (VJ.), *čumël* két lábú hombár; *Čomël-vač-jüçei* (patak-név). — ÉV. *šumlëç* id.

čökkä шибко (nagyon, igen); l. *čekim*.

čöver-kōri, čür-khul (KO. FO.) olyan mint a стерлядь (tokhal), csakhogy fekete; midőn kivetik, *čür-čür* hangot ad.

čuyè громъ (mennydörgés); *č. nál* villám; *medve üt vele*; *č. čelwel* villámlik; *čuyëng tqrom* (S.) громъ; — ÉV. *šayl* mennydörgés.

čukhql (K.), S. *čuyal*, FO. *toval csuval*, a földön levő tűzhely; *čuyal-ou* күртő. — ÉO. *šoyçal* «kaminartiger herd in den winterjurten». A. — ÉV. *šqwël* id.

ču č-pert (FO.) az a deszka a földi házban, melyen fekszenek. — ÉV. *séyēs* a fekvőhely előrésze.

ču č i ТИТЬКИ, csecs; *č. pönök* csecsbimbó. — S. *tuti* id. C. — ÉV. *šakw*, KO. *šakw*.

ču č o m lábszár.

č u t e, *čutte*, *čütte* (S.) такъ (úgy), *čutqz* пока (míg). — V. ö. *tit*, *titti* «siehe da!» C.

č u n ž e kötél; l. *čanž*.

č u p u r (S.) другой, второй (más, második).

č ü ħ воздухъ, туманъ (levegő, köd). — ÉO. *šév* «nebel». A. — ÉV. *séqkw* id.

č ü n болото (mocsár), hol apró fenyők vannak.

č ü n ž (S.) спина (hát); *čünžene reketi* hátára dobja (?). — *čenč* id. C. — ÉO. *šenš*, *šanš*, *šaš* id. A. — ÉV. *sis* id.

č ü m é l (S.) малое дѣло (apró holmi). — *čumat* «hausgerüst». C.

č ü r-khul; l. *čöver*.

T, T.

t a u (K. S.) ló, KO. *lōĥ* (v. ö. *loĥ* csont); *lōĥ-mak* жеребенокъ (csikó); *lōĥ-non* ló-p... «káromkodás.» — I. *tau*, S. *lauĥ*, *loĥ* id. C. — ÉV. *lūw* ló (*luw* csont).

t a k e n l- (S.) бороться (küzdeni, verekedni). — *tagandem* «ringen, kämpfen». C.

t a k e n t (S.) зарвать (tépni kezdeni).

t a ħ e, *tege* hely; *pare verte t.* áldozó hely; *pam joĥente tege* покось косить мѣсто (széna-kaszáló hely); *müghi-taĥe-juŋk* ház-hely-védő bálvány | *nielmétē taĥta* negyedik rész. — ÉO. *tara*, *tari* «ort, platz, stelle». A. — *taga* id. C.

t a ħ e t (K. S.) платокъ (kendő). — *tāgat* «leinwand». C.

t a ħ e t e n g, V. *taĥtan* garapa (colymbus arcticus, buvárkacsa). — ÉO. *toĥtēn* «colymbus cornutus». A. — ÉV. *tāĥt* id.

t a ħ u l (KO. FO. K.) перо (toll); *halnāl is* (halszárny); *taĥu-lēng*, *taghulēng*, *toĥelōng* tollas; *toĥlōng juŋg* szárnyas bálvány; *toĥlōng vajaĥ-nēlte-juŋg* szárnyas állatot nyelő istenke. — *tōgot* id. C. — ÉO. *tōgol* «flügel». A. — ÉV. *tqul* szárny.

T a n g a t (K.), J. *Tengat*, Jg. *Linghél* Irtis. — I. *Tanāt*, S. *Lapeļ* id. C.

t a t: *wont-tatēng-p.* (Jg.) erdő-végi falu.

t a n, K. S. *ten* калымъ (menyasszony-díj); *tan-uč* id. (*uč* лопоть, a menyasszony-díjkép adott ruhanemű); *tan čomlōng juĥ* a rovásfa, melyre a menyasszony-díj mennyiségét róják.

t a n a, *t. ku* (KO.) свидѣтель (tanu).

t a n i b a k (K.), VJ. *tēmek*, *tēneĥ* табакъ (dohány); *muloĥtom t.*

burnót; *téney-muñ*, VJ. *témek-muñ* табакерька (burnótszelence). — *tambak* id. C.

t a p e t hét; l. *jevet*.

t a b a s (K.), V. *labas*, KO. *lovas* négy lábú hombár; лабазъ (négy állványos sátoztető); *lovasing pei* hombáros folyófo.

t a v o z (K.) пѣтухъ (kakas). — *tāwaz* «huhn». C.

t a m a n ключъ (kulcs). — *tuman* «schloss, riegel». C.

t a r a z, *tarəz* журавль (daru); *agléz tarəz* божья ж. (isteni égi darú), csillagzat neve; *torozop-juz*, *trəp-j.* (K.), S. *tarep-j.* журавль, лебедь, tízhúros hangszer (hárfa alakú). — I. *tōra*, S. *tāraz* id. C.

t a r e n g (S.) | KO. *lerəz* ерпъ (sérinczhal). — ÉO. *tara*, *lar* id. — ÉV. *tārka*, KV. *toərei*, TV. *tāru* id.

t a r z e t медве-лерки (tüdő). — I. *tarzet*, S. *targat* «lunge». C.

t a j csúcs, vízfő; l. *tüj*.

t a z é t (K.) парши (kosz, rüh); *təkkel* id.; *təwlang veñem* (KO.) паршивая рожа (koszos pofa); káromkodás. — PV. *təxt-aum* «scorbut» (Reguly).

t a z t e ласточка (fecske); *tərom-kitem-khanžing-nipix-t.* — v. ö. ÉO. *tōrəm-voi*, *tōrəm-siški* «schwalbe». A.

t a z r e m ə s слышно (hallható; hangjelző ige). — ÉV. *təzri* rőfög.

t a l: *t. jung* (S.) földi szellem; *t. j. möz* f. sz. földje.

t a r o m, *torom* небо; богъ (ég; isten), K. *turəm* Христосъ (Krisztus); *tərom-ouf* (S.) égből leeresztve; *tərəm-zať* (K.), S. *torom-kat* црковь (templom); *Tem-tərom-kat* T. folyómelléki templom (egyházas falu); *Num-torom-kat-p.*, *Ul-t.-k.-p.* Felső-, Alsó-egyházas falu; *tərom-khatél* (S.) праздникъ (ünneper; isten napja); *tərom-jaz* (S.) nép; *tərom-čöt* (KO. K.) hó; *torom-tegher* заяць (nyúl); hat csillag; *torom-vokkej* égi róka; olyan mint a gönczöl, csakhogy kisebb (kis gönczöl); *torom-ńoz* лось, jávoresillagzat (= nagy gönczöl); *tərom-tughe* az isteni fény (éjszaki f. ?); *torom-pert* (FO.) isten deszkája, szemben az ajtóval, melyen a bálvány áll; *tərom-pütem-neghi-khan*; *tərom-važe* (S.) ég, nebo; vas-ég; *tərom-veñem* isteni ábrázat; *tərom-łoppe* (VJ.) fehér ing. — S. *tōrem*, I. *tūrum* «gott». C.

t e g e hely; l. *təže*.

t e g h -: *teghéləs* (S.) дѣлался, csinálódott; *timene* (S.) дѣлалъ (csinált, tett); *möz tetvel* földet alkot, teremt, дѣлать будеть: *me tetilim* tesztek; *jujk-tette-pužes* isten csinálta falu; *khul-tette nei* halat alkotó (istennő), *áj-važex-tette-nei* madáralkotó (istennő); *niginte težejate khul tettəž verili* свадьба (lakodalom; nyilván kö-rülíró kifejezés). — V. ö. I. *tāj*-, S. *tōj*- «sein». C. — *tīlem* «gebo-ren werden, aufkommen, wachsen». A.

t e g h - (?), *tev* -: *tughu-time-p.* (FO.) tűz emésztette (ette) falu

(= ÉV. *nāj tēm paul*), *tetei mos* (K.) enni kell; *tävitä päsen* (K.) evő asztal. — I. *tēv-*, S. *līv-* «essen». — ÉO. *lelem* id. — ÉV. *taj-* id. — L. *fönt jigh-* enni.

tēžer, *tēgher* заяць (nyúl); *torom-t.* nyúlesillagzat, hat csillag; l. *čevur*.

tēyker (K.) váll. — *teyer* id. C. — L. *jynker*.

ten menyasszony-díj; l. *tan*.

tēm (S.), *tim* это (ez); *tēm khatel* сегодня (ma) | *tūghele jūge!* сюда иди! (jer ide!) | *timnem* (S.) сюда (ide) | *tēlile tazile* отъ селѣ туда въ передъ (innen oda előre). — *tem* «dieser», *tege*, S. *tegenam* «hierher», *tel* «von hier». C.

tēmek, *tēnež* dohány; l. *tanibak*.

tēlēž (VJ.). KO. *tūlež*, *tiliž*, FO. *tülü* зима (tél); *tiliž-jor-iki* télközépi hónap: *tülü-ježe-tülis* (FO.) id. — S. *tūlež*, I. *tēda*, *tēde*, *tēta*, *tēte* id. C. — ÉO. *tal* id. — ÉV. *tāl* id.

tēlēžselu неводитъ надо (gyalmozni kell). — ÉV. *tgli'*, *tol'* gyalom, *tal'ri* gyalmoz. — ÉO. *tallem* «ziehen (zugnetz)». A.

tēlilmīn (S.) тащимъ (vonszoljuk); *keu telte luyk* (KO. K.) kő vonszoló istenke. — I. *tād-*, S. *tīl-* «ziehen, schnupfen». C.

teltot (FO.), V. *telpeliget* cserkesz dohány.

ter-ñeñ лепенка (lepeny).

tere festőfű, марена, melynek gyökereiből festéket csinálnak; *verde tere* (K.) vörös festőfű, *vaštet t.* (K.) sárga festőfű. — *tera* «färbewurzel». C.

terede (K.) оконница (ablakráma, ablak). — perzsa-tatár *täräzü* ablak.

terēm (S.) strapnó: *terem-kase-mator* (KO.) rettenetes ember, hős; *num terēm junyk* felső rettenetes istenke; *mōže-teren-t.*, *tering-jung* vérengző istenke. — ÉV. *tērēn* fegyver; vész; *tērniy* vészes, siralmat okozó.

termēt будетъ (elég lesz). — ÉO. *tārēmlem* «hinreichen»; *tarmatiy* «satt, gesättigt». A.

tij-: *tijāli* держать (tartja), *tijalin!* держи! (tartsd), *tijeslim* tartottam | *jugun tijataž* воспитывать (fölnvelni) | *tijut* (K.) nyiltartó, tegez. — ÉO. *tētta* «herr, hausherr», *tailēm*, *taitālem* «haben, besitzen», *nauram t.* «erzeugen, gebären»; *taitata-žo* «besitzer». A.

tin пѣна (ár); *tinilim* продамъ (eladom); *tinēng* (K. S.) дорогой (drága); *tinte* (K.) дешевой (olcsó). — *tin* id. C. A.

time-t-aiket (K.) пословица (közmondás).

tit (K.) ruhaujj; l. *jüt*.

tiliž (KO.) tél; l. *telēž*.

tīrem *hanžen jārnes* kevésbé szépen hímzett ing. — V. ö. ÉO. *tārēm* «hart, rauh, zähe» (talán: durván hímzett?).

toutem tettű. — S. *tagutem*, I. *teudem* id. C.

toz озеро (tó). — S. *toz, touz*, I. *teu* «landsee». C.
tozqi весна (tavasz). — S. *tauз*, I. *tāven* id. C.
tōžép (K.), FO. KO. *лазор сакъ* (szák, meritő háló). — *szem-t.* мерезный сакъ (cezernaháló). — *togop* «eishamen» C. —
 ÉV. *tōp* szákháló.

tozol toll; *tozlong* tollas; I. *tazul*.

toyk (S.) bálvány, istenke; I. *juyk*.

tot: *sgtem-t.* (K. S.) villám; I. *tughét*.

tontu, tontay (KO.), FO. *tuntay, tumtay* nyírhéj; az alvó helyet borító nyírhéj-lepedő; *nere-tontu* id.; *pas-tuntay* рукавица-приметка (kesztyűszabáshoz való nyírhéjből vágott minta); *ñur-tuntay* ногавица (?)-приметка (*ñur* szíj). — I. *tunda*, S. *tonday* «birkenrinde». C. — EO. *tondi, tonta* id. A.

tom (S.), KO. *tum* az; *tom jay* ихное семейство (az ő családjuk), *tom kassi* люди (azok az emberek) | *tot* (S.) тогда (akkor) | *toz* (S.) тутъ (ott) | *tomnem, tomnam* (S.) туда (oda) | *tol* отъ туль (onnan). — *toma* «jener», *totta*, S. *totti* «dort», S. *togonam* «dahin», S. *tol* «von dort». C.

tomra csontból készült hangszer. — tatár *dombra* «három húrú czitera».

tolox- (S.): *me tolozom* я говорю (beszélek), *toloxvql* говорить (beszél), *toloxvelt* говорить (beszélnek); *tolka!* скажи! (mond!) — V. ö. orosz толкать tanácskozni, magyarázni, beszélgetni.

tor (K.) folyóáradvány; I. *jar*.

torox darú; I. *taray*.

torom ég; isten; I. *tarom*.

torova! = здорово! (köszöntés: «egészséges légy!»)

tū- (?): *tūs, tūsta* (S.) унесъ (elvitte). — *tuem* «führen, leiten». C.

tuis (K.) туюсокъ (nyírhéj-kártus fedővel).

tughe, tughu (V. VJ. FO.), *tügve*; K. S. *tughut, tughét, tot* огонь (tűz); *tughune* tűzben; *Tughu-time-puzel* Tűz-égette-falu; *tughe-köž, tughe-verte-köž* tűzkő, kovakő; *tughe-për* a tűzhely alsó része; *tughe-ñelem* tűzláng; *tughe-toghim* tűz lánya (?); *tughu-vayel* (VJ.) медве-брюхо (hasa; «tűzvasa»); *sgtem tot* (K. S.) villám; *tughétëng, tutung* tüzes, *tutung-kirif* gőzhajó; *tughétëng faras* tüztenger. — S. *tüget*, I. *tüt* id. C.

tuggis tungúz.

tup (K.) evező; I. *juf*.

tum (KO.) az; I. *tom*.

tul, tul (K.) gomb. — *tul* id. C.

tul безумной (esztelen), съ ума медный (kinek elment az esze), örült, kit megkötöznek; *tarom-tul-pay* eszeveszett fiú, ki

mindig rosszat tett; *tul-mücheng-ku* (KO.) дикий воръ (veszett tolvajember), káromkodás. — I. *tul*, S. *tulpul* «dumm». C.

tul qχ hosszú orrú fekete madár, mely tavasszal tartózkodik rövid ideig e vidéken.

tules (K.) parti nád. — *tulas* «arundo phragmites». C.

tur torok; *paγre t.* «nagyobb torok», *kulinte tur* «vékonyabb torok» (talán inkább: «hang»; v. ö. vog. *tur* «torok» és «hang»). — *tür* «hals». C. — De közvogul *tur*, *tor* «torok». — ÉO. *tur* «kehle».

turém, *t.* atak погода, небо (zivatar, sötét ég). — ÉO. *turman* «finsterniss». A. — ÉV. *turmén* sötét.

turém (K.) isten; I. *tarom*.

tüze: *tarom tüze-tajél*, *möχ-tüze-tajél* ég és föld régi разговоръ-ja (elbeszélése), kozmogoniai regéje, melyet hét napig kell énekelni; *me tüzelem* и *tüze-tajél* говорю (én ily regét beszéllek). — v. ö. KV. *lajél* beszéd, ÉV. *lari*, *lawi* szól, mond.

tüghet, *tügöt* nyiltartó tegez rénbőrből, vagy páncél-szövetből, a fülén néha vasalva, hogy a vadat ráakaszthassák; *joχél-nal-pente-tüghet* id. — v. ö. K. *tijut* nyiltartó; I. *tij*-tartani. — ÉO. *tuł* «köcher». A. — KV. *täut* tegez.

tüi (S.), VJ. *töj*, KO. *taj* вершина (csúcs, tető; folyófü); *jughu-tüi* (S.) facsúcs; *Joχén-tüi* a Jugan forrásvidéke; *jeng-tüi-ike* (VJ.) vízszíni hónap (I. *tülés*); *jiring töi* áldozatos forrás. — I. *tei*, S. *toi*, *tui* «das oberste, die spitze, oberfläche». C.

tüñker (K.) váll; I. *jyñker*.

tüs (K.) пленница, lószőr-hurok kacsafogasra.

tülü, *tülöz* (KO.) tél; I. *telöz*.

tülés, *tülis* (KO.) hónap; *tülü-ježe-t.* télközépi h.; *jyñ-tqi-t.* vízszíni h., Péter napja körül, midőn nagy a vízállás; *lont-t.* lúd-hónap (mikor t. i. a lúd megjön); *raχpeng-kurek-t.*; *cai kurek t.* (sasfajokról nevezett hónapok); *sgraχ t.* (KO.) a согрокъ-hal jövetelének hónapja; *muχséng-t.* a mukszunhal hónapja; *var-t.* a vízrekesztés hónapja.

tatq (K.) отецъ (atyá). — *tada* id. C.

taras tenger; I. *čaras*.

tekkér medve-мясо (hús).

téték (K.) кадка (kádacska). — tatár *čeläk* veder.

toval (FO.) tűzhely; I. *čukhql*.

tut-kuruχ курица (tyúk); *kuj t.* пѣтухъ (kakas). — ÉO. *süs-kurek* «huhn». A. — LV. *šiš-kwäreχ* id.

tul (K.) gomb; I. *tul*.

turas, *türes*: *t. ka* (KO. K.) купецъ (kereskedő), *turas-kum-pqχ* kereskedő fiú | *turasellem* торговлю (kereskedem). — ÉO. *šoräs-γo* «kaufmann»; *šoräslalem* «handel treiben». A.

türés, *türos* (KO.), K. *toras*, *toros* ezer; *jöyχ-türos* tízezer, *sat-t.* százezer, *jöyχ-sat-t.* millió; *türospe* ezerszer, — I. *taras*, S. *toras* id. C.

S, S'.

s a k, *jargan s.* (FO.) rénbőrből készült egészen hosszú suba. — S. *sak*, I. *sax* «sarafan, weiberkleid». — ÉV. *sāxi* suba.

s a x e, *sage* (KO.) глина (agyag); *sage-mōx* agyagföld. — ÉO. *soxta*, *soyti* «lehm». A.

s a x é l (VJ.) спичка (szálka, gyufa); *tughéténg s.* gyufa. — ÉO. *sa'ilā* «hegyes karó», KV. *seilā*, PV. *sīl* szálka. — ÉO. *sōgol*, DO. *sāgat* «brett».

s a x e l жиље; *kalem-sat-ver-saxel juyg* (bálvány neve). — (Az orosz szó = жирье, гдѣ жируютъ, ahol az állat legel; v. ö. ÉO. *šager*, *šakar* «weide, weideplatz» s a hangváltozásra nézve: S. *sēghel* «láncz» és *soxel* nyírhéj-edény; l. alább.)

s a x é l t тальникъ (homok-fűzfa). — ÉO. *sakalt-jux* «weidenbaum». A.

s a g h è r, *slaghèr*, *laghèr* (KO.) pánczéling; l. *jozer*.

s a j гоголь (anas clangula, kerczeréce). — S. *sai*, I. *soi* id. C. — ÉO. *soj* «taucher (vogel)». A.

s a j казонка, кушенка (?), nyírhéj-чуманъ (doboz), melyben a manó kicsinyje ül (az orosz szó talán: корзинка «kosár»).

s a j i p (KO. S.) неводъ (gyalom) — *sājep* «netz, reuse». C. | *saival* неводъ; *saival-čom* az oroszul *vitil*-nek nevezett halászszerzősám.

s a j é m, *saēm* истокъ (ér, patak, forrás), *jūze*-nél is kisebb folyó víz, nyáron száraz, őszszel megtelik. — S. *sājem*, I. *sōjem* «kleiner bergfluss». C. — ÉV. *sājim* id.

s a ŋ k (K. KO.), S. *seŋk* свѣтъ (világ, világosság), небо (ég); *me seŋkimēti* на мой свѣтъ (az én világomra); *siŋg-ül-saŋk* нап-алatti свѣтъ, *saŋki jinkēp tor* (K.) Тълой соръ (fehér, világosvизű áradványtó). — S. *saŋki*, I. *sana* «heiter, klar». C.

s a n g- (FO.): *jōŋk saŋgte laxor* jég-merítő szákháló.

s a ŋ k è песокъ (homok, zátony).

s a t, KO. *sāt*, K. *sot* száz; *sat-örg-ej* százegy; *satmētē* századik; *satpe* százszor; *taghulēng sat lung* szárnyas száz istenke. — S. *sāt*, I. *sōt* id. C.

s a t e r t a (V.) поносъ (hasmenés).

s ā s, *sas* горностаѣ (hölgyemenyét); *kōiŋ-sas* id.; *norēm-s.* (KO.) колонокъ (mustela sibirica). — *sos* id. C. A. — ÉV. *sōlīs*.

s a p (FO.) истокъ (ér, patak). — *sāp* «bach, nebenfluss». C.

s a p a r k a (S. FO.), *sovorke* лягушка (béka). — *sopra* (K.) «frosch». A. — ÉO. *squrep* id.

S a m a r - v o š (I.), KO. *Samarung vač* Szamarovo község az Ob és Irtis összefolyásánál.

s a m é n g k h u l, KO. *samēng kh.* helma (hal neve; salmo nelma). — S. *sām*, I. *sōm* «schuppe». C.

sar (Jg.) folyóáradványból keletkezett tó; *l. jar*,
sar-lüpet (Jg.) саравая трава (fű neve), melyet thea gya-
 nánt használnak.

sarak, *sorok* (KO.) сырокъ (coregonus vimba); *s.-iki* az a
 hónap, melyben a *s.* hal vonúl fölfelé; *sarax-tülis* (KO.) id. — I. *sā-*
rax, S. *sāarak* «plötze» C. — ÉO. *soréx* id. A.

sarax (S.) скоро (gyorsan), *sarka* (S.) на часъ, rövid
 időre. — S. *sarga* «schnell» C. — ÉO. *sara* «gleich, bald». C.

saravat (K.) fejdisz-féle (?).

Sarga-t-jax-puzél (S.) Сахалинский-falu; *Surgunl-vač* (KO.
 K.) Szurgut.

sar (VJ.), V. *sart*. KO. *sart* csuka; *sarténg pöx* (VJ.), *sar-*
téng emtér (VJ.); *sar-makel* (VJ.) машки шуки=кишки (belek) a
 medvénél; *sar-pozilemte-važ* острогъ (kaloda, dutyi), шуку тыка-
 ютъ; *Sarta-jax* Черталы (falu neve). — ÉO. *särt*, *sört* id. A. —
 ÉV. *sort* id.

sareń arany, *sarńeng važ*, *sarńe-važ* aranyréz, *sarńeng*
ńuru (S.) aranyos szij; *sat vellempu sarěń kōž jožer* 100 разными
 цвѣтками (száz különböző aranyköves pánczél); *sareń-maž-korraž-*
jožer arany-hód . . . pánczél. — I. *sorńa*, S. *sarńa* id.

sax, *sož* (KO.) осетръ (tokhal). — I. *sōž*, S. *sož*, *souž* id. C. —
 ÉO. *sož*, *suž* id. A.

saxata, *saxeta* (S.) хорошенько (jól, jócskán). — ÉV. *saka*
 igen, nagyon.

saxem (VJ.): *kuterké-s.* гнѣздо бурундука, носъ medvénél
 (csíkos evet fészke=medveorr).

saxér (K. S.) tehén. — *sāgar* id. C.

saxčči родный (rokon). — V. ö. ÉO. *sāsi-iki* «grossvater»,
sāsi-imi «grossmutter». A.

saxtem-tot (K. S.) villám.

saxmentaž (S.) fejkendő; *l. somentaž*.

saxvoj (S.) иль (iszap, sár). — Zürj. *soj*, *voj*. *šüj*, *šuj*
 agyag.

saxle (S.) обрѣзки (levágott darab); *kōž-saxle*, *k.-saxlaž* nyíl-
 fajta.

saxlna соль (só). — ÉV. *solvel* id. — DO. *sat* id. C. — ÉO.
sol, *soła* id. A.

saxrum (K.) мелкая (sekélyvíz; tkr. «száraz»). — S. *sārem*,
 I. *sōrem* «trocken»; *sōr-* «trocken werden» C. — ÉO. *sōrem* «tro-
 cken; seicht, untief». A. — v. ö. ÉV. *tāsem jā* sekély (száraz) vizű
 folyó.

seu (K.) коса (hajfonat); *käving s.* gyöngyös h. — I. *šeu*,
 S. *seuž* «flechte». C. — ÉO. *seu*, *sev* «haarflechte». A. — ÉV.
sa'i id.

sež, K. *sög*, KO. *süž*, *süge*; *siž* налима (menyhal); *sež-sola-*

kürqz; *siz-soz-körey* menyhálsóbörből való zacskó liszt tartására. — *seg, sez* «quappe». C. — ÉV. *sī*, KV. *sēi*. — E hal neve az éjszaki osztjákban: *pan-nē*, melynek előrésze: *pan* «sandbank, oder untiefe stelle an einem flusse, wo der fischfang reichlich ist». A. Py módon a *sez*, vog. *sī*, *sēi* nevezet is a következő szóval látszik egybefüggőnek.

sēghe (KO.), FO. S. *sēi*, *sēi* песокъ (homok; homokzátony a folyóban); *Sēghe-puzēt* (falu neve); *Nul-vēlim-sēi* тамъ дрались (ott verekedtek; «verekedő zátony»). — ÉO. *sēi*, *sai*, *sāi* «sand». A. — ÉV. *sēi* «homok, iszap».

sēi (FO.) korlát neve a карамъ-ban (?), melyvel az öregeket és fiatalokat elválasztják.

sēghel (S.) сѣнь, láncz. — I. *sēger*, S. *sēgel* «kette». C. — ÉO. *sevēr* id.

seŋk (S.) világ; l. *saŋk*.

sečvél (S.) слышно (hallik).

sēsēz, *sessiz* (KO. FO.) слопецъ (csapda, kelepce). — *sēse* «tierfalle». C. — ÉO. *sēs* id. A.

senak (K.) вила (szénavilla). — *senak* id. C.

sent (K.) лыко (háncsszalag). — I. *sent*, S. *sint* «lindenbast». C. — ÉO. *sēns*, *sēs* «bast». — ÉV. *sās* nyirháj.

sevēl шея (nyak). — I. *sabet*, S. *sāpel* id. C. — ÉO. *sābēl* «hals, kragen». C. — ÉV. *sip* id.

sēm глазъ (szem); *sēm-kōz* очки, szemgolyó; *kasse unte sēm-kōz* человекъка видитъ látólik («ember-látó-szem-kő»); *sēm-khulēm* szemöldök; *sēm-jōng* слеза (könny); *sēm-pun*, *sēm-jor-pun* (Jg.) szemszőr, szempilla | *uor-jeghurēgh-sēmpe-luyg* (KO. K.) erdei farkas szemű bálvány | *sēmlez* слѣпой (vak). — *sēm* id. C. — *sēm* id. A. — ÉV. *sam*, LV. *sām*.

sem (S.) сердце (szív); *semēg pelkēm* szívvel való oldalom; *semlez pelkēm* szív nélkül való oldalom. — *sem*, *semm* id. C. — ÉO. *sām* id. — ÉV. *sim*.

selek (VJ.) порохъ (puskapor). — ÉO. *sēla* «schiesspulver»; «or. зелье». A. — S. *sīla*, *sīʼa* id.

sizēt, *sighēt* (VJ. V.) истокъ (patak, csermely); *Jōz-sizēt-tōi-ēmter*, *Toz-sighēt-ēmter*, *Joz-sighet*, *Koz-sighēt-jōz*, *Okon-s.*, *Ankel-s.* folyónevek (*toz* tó, *koz* kőbálvány, *okon* sebes, gyors, *ankel* levágott fatörzs) | *sizētēng ur* (VJ.) patakos erdő.

sizk kacsaféle. — *sizk* eine kleine weisse ente mit weissem schnabel. C. — *sizk* «anas nigra». A. — ÉV. *sāŋki* туруанъ, anas nigra.

sing (K. KO.), S. *süng* солнце, nap; isten; *süng jingavel* солнце садится (leszáll a nap), *s. kēlvel* c. восходить (fölszáll a nap); *jinghat-süng-tarom-pelek* a hol a nap lenyugszik (leáldozó nap égtája); *süng viču ni* (S.); *singen ül pelek* сторона солнца по

ниже (nap alatti táj); *sügg-ül-pelü-jaç* калмыкь (kalmuk nép); *siŋg-ül saŋk* (KO.) свѣтъ (nap alatti világ).

siglej (Jg.), KO. FO. *süglej* рябчикь (császármadár). — S. *šiglej*, I. *šudai* «haselhuhn». C. — *šuzta voj* «(pfeifentier) haselhuhn»; *šuzlem* «pfeifen». A.

soç (KO.) tokhal; I. *sqç*.

soç (S. VJ.) кожа (bőr); *estü-möŋke soçole* kígyónak bőre; *sqçé-nogoj* (S.) тѣло (bőr-hús); *siç-soç-körey* menyhal-bőrből való zacskó. — I. *soç*, *soç*, S. *soç*, *souç* «haut». C. — ÉO. *saç*, *soç* «fell» A. — ÉV. *sqw*.

soç, K. *sou* посохъ (támaszkodó bot, az alján rendszeren karkával; halászatnál és hóban való járaskor alkalmazták); *sogho-juç* id.; *soç-puroç-loç* az ily bot végén alkalmazott csont. — I. *seu*, S. *sava*, *sova* «stab». — ÉO. *sév*, *sü* «stock, stab». A. — ÉV. *süw-jiw* id.

soçon, *soçom* (VJ.) nyírhéj-edény, melyben a halat tartják; *panana jantem soçen* czérnával varrt s.; *kosvene jantem s.* zelniczehéjjal varrt s.

soçel (FO.), *jiŋk-jeghelt-soçel* vízmerítő чумань (nyírhéj-doboz); I. *songér*.

soj синій (kék?; talán: синица, czinke; v. ö. *saj*).

songér (K.) чумань (nyírhéj-doboz fedél nélkül).

sošel (FO. V.) ящерица (gyík), melyet a varázsdob kanalán (alkalmaznak s a varázsdobra is festenek).

sober (K. S.) шабурь — *šabur* «ein mantel, der alltäglich getragen wird». C.

sovaçul: *turém s.* горло сирбить (torkom vlemi hangot ad; talán: скринить).

sovorke béka; I. *saparka*.

soma (VJ.), *soma-joç*, *s. juç* nyírhéj-edény, melyben a gabonát és lisztet tartják.

somentaç, *sqmentaç* (S.), *sumentaç* fejkendő. — *sōmotlem* «kleiden, anziehen»; *sōmotta-saç* «kleider». A.

sol кишки (belek); *veŋ s.* vékony belek, *éne s.* vastag belek. — ÉO. *sōl*, *sūl* «darm». A. — I. *sūt*, S. *šot* id. C.

sort arasz, *ai-s.* kis arasz. — ÉO. *sōrēs*, *sūrt* «spanne». A. — ÉV. *tōrés* id.

sōk-sōk-sōk-sōç! hurráh! mikor végződik . . . (talán a medvetor).

sōkiŋg, *šōkiŋg* красивый (szép); *s. nī* szép nő.

sōg menyhal; I. *seç*.

sōgös кормь (kormány helye) a csolnakban. — ÉO. *sēvis* «hinterteil eines fahrzeuges». A.

sōgum-tūi-mūlu-juŋk плеченный-конецъ-острая-шапка-болвань (váll-hegyi-kucsmás-istenke). — ÉO. *sōçon* «ende». A.

s ö g h u m e t, I. *summet-juz*; *szuzmet* береза (nyírfa); *Summet-juz-vos* Berjozov városa; *Suzmet-mughet* березникъ-старица (nyírres-holtág; helynév). — I. *sümet*, S. *süğmet* «birke». C. — ÉO. *sümet juz*, *süğgét-juz* id. A.

s ö v ö s богатуръ-féle (hős), идолъ (bálvány).

s ö r e n c i u муха (légy). — саранча sáska.

sužém (K. S.) нитка (czérna); *sužém-tožép* (K.) мережный сакъ (czérnából való szákháló), *sužém-pang* (S.) мотокъ нитки (czérna-gombolyag). — *sugom* «zwirn». C. — *sūjim*, *sūjom* id. A.

sužtép (VJ.) orvosság; *sužutuž* (igei alak).

suiz уголь (szöglet). — ÉO. *suŋ* «ecke, winkel».

suika m köccégi a két csipőm fáj; *suikal* két oldalán, mint két kő.

sut начальникъ (előljáró). — судъ törvényszék.

susar колонокъ (mustela sibirica).

sumentéz (S.) fejkendő; l. *somentaz*.

sulum, *lan-sulum-panne* érből való czérna gombolyaga. —

V. ö. *sužém*.

sur-juz (FO. KO.) szemben az ajtóval, melyen a szentképek vannak (polecz); *jung-sur* azon hely, hol a bálvány áll.

sürém juytés-lughe öngyilkolás (v. ö. ÉV. ÉO. *sorém* halál; th. «halál jött neki»).

süž, *süghe* menyhal; l. *sež*.

süglej császármadár; l. *siglej*.

süjimsem слюна, nyál. — ÉV. *sallim*-köpni.

süng nap; l. *sigg*.

süsգչե hurok.

säkkältövel (S.) бросаетъ, dobálja; *säkkinte* бросить (dobja).

sit (K.) еврей (zsidó).

solung kvöl (VJ.) вранное слово (hazug szó; ? fordítva lesz talán helyes: вѣрное слово, igaz szó; v. ö. ÉV. *söl* igaz; ÉO. *šopalin* «wahrhaftig; adv.» A.).

N

naj (KO., V.) огонь (tűz); *naj-pax* (tűzfű, mythikus név). —

nai «feuer»; (Obdorsk) «sonne». C. A. — ÉV. *nāj* tűz; nap.

nati (?): *nur-kamčif nati* (S.) szij-ostor, melylyel lovat haj-

tanak.

naraž (S.) крѣпость (vár, erősség), *vax-n*. vasvár.

nqkkqli a magalóvó íjnak végén levő ugrófácska, melyhez a szőr van erősítve.

nqž (VJ.) рѣчка (patak), *Āj-n*. (Kis-p.), *Elle-n*. (Nagy-p.), *Jeré-keŋg-n*. (Sérinczes p.), *Kočeng-n*. — V. ö. *nož* «ág».

- n q x e j i* ругаеъ (szid, pirongat), *n q x e j i* id. (frequ.).
n q x t i s e m tüszentettem. — *n a x t e s e m* «niesen». C. — ÉO. *n a x s e m a l e m*, *n a x t e n l e m* id. A.
n a m e n (S.) felső, *n a m e l t t u l* felülről; l. *n o k*.
n e g i, *n e g h i*, *n e g e* (S.) fehér, *n e g e - v a x* ezüst, *n e g i - s e m - k o x* fehér szemgolyó. — I. *n o v a*, S. *n e v i*, *n o g i* id. C. — ÉO. *n a v e*, *n o v e*, *n o u v a*, *n o u v e* id. A.
n e g e r сѣдло (nyereg). — S. *n o g e r* «sattel». C. — ÉV. *n a ' i r u*. id.
n e y k (S.) ливственница (*pinus larix*, vörösfenyő). — *n a y k* «lärchenbaum». C. — ÉO. *n a y k* id. A. — ÉV. *n a y k* id.
n e y k e n (VJ.) желцина (epe) medvénel.
n e y g (K.), KO. *n i n g*, *n i n g*, S. *n i* баба, жена (asszony, feleség); *n e y g - x i j e t* (K.) баба; *m a n i n g e m* (KO.) моя жена; *n i n e* (locat.) | *n i n g i n t ö v e l* женится (feleséget vesz). — I. *n e y*, S. *n e*, *n i* «weib, frau». C. — ÉO. *n e*, *n e y* id. A. — ÉV. *n e* id.
n e j начальникъ (tisztviselő) felesége; дѣвица (leányzó, leány-asszony); *m e n e j e m*; *k h a n - n e j* (S.). — ÉO. *n a j* «frau». A. — ÉV. *n a j* fejedelemasszony, *n a j - a y k* kisasszony, leányasszony.
n e m имя (név); *j u n v a n g n e m e* a kard (?) neve, melyet a köldöktartóhoz tesznek (t. i. a gyermek születésekor a köldökzsinórt levágják és állandóan őrzik egy nyírhéj-tartóban); *j u n t e n e m e* (VJ.) tűzacskó, melyet a leánynak köldökére akasztanak. — *n e m* id. C. — ÉO. *n e m* id. A. — ÉV. *n a m* id.
n e l k i пихта (lúcfenyő). — I. *n a t x a*, S. *n a t k a i* «silbertanne». C.
n e r e - t o n t a тиска (nyírhéj-lepel), melylyel az ágyat betakarják. — V. ö. *n a r t -*, *n o r t -* teríteni.
n e r e x сабля (szablya, kard). — ÉV. *n a r i* id.
n i (S.) nő; l. *n e n g* | *n i n g i n t ö v e l* házasodik l. u. o.
n i t ä (K.) nyolcz; l. *n ü l q x*.
n i p i x papír. — I. *n e b e k*, *n e b a k*, S. *n i p e k* id. C. — ÉO. *n e p ä k*, *n e p ä k* id. A. — ÉV. *n e p ä k*.
n i m e l подволока (padlás).
n o x сучье (ág). — S. *n o x*, *n o u x*, I. *n e u* «zweig, ast». C.
n o n (S. KO.), K. *n u n* női szeméremtest; *l o x - n o n* ló-p . . . ; *a y k i n n o n*, *a y k e n u n* az anyád, az anyja p . . . (káromkodás); *v e r e - k h o s t a - n o n* vérhugyozó p . . . (káromkodás). — ÉO. *n o n* id. C. — ÉV. *n a n* id.
n o m e s умъ (ész), *n o m s e n g k a s s i* okos ember; *n o m e s l -* gondolkozni. — ÉO. *n o m e s* «gemüt, sinn, verstand». A. — *n a m a s* «verstand, gedächtniss», S. *n o m e m*, I. *n u m e m* «sich erinnern». C. ÉV. *n a m t* ész, *n a m s -* gondolni.
n o v a вѣкъ (kor), *t e m n o v a* akkor. — ÉO. *n ü p e t*, *n ü b e t* «zeit, zeitalter». A. — ÉV. *n a t* id.

nor: *put-n.* дунка котла (az üsttartó íve).

norém-sas (KO.) колонокъ (mustela sibirica).

nököl (S.), FO. *nökkel* крыльцо (tornác, előszoba).

nöröztuvel, tutung-kirif n. пароходъ бѣжить (a gőzhajó fut). — *nerem, neridem* «laufen». C.

nukk, nuçpa (S.) въ верхъ (föl, fölfel); *num* felső, *Num-torom-kat* (KO.), *Num-pužel* (V.), *Tqrom-kat-numpe-p.* (S., helynevek); *num* (vot) déli (szél); *num-terém-juyk* (bálványnév); *num pölögkne* (S.) выше (feljebb), *numen* felső, *numéltül* (S.) съ верху (felülről).

nugititoç (S.) качайте (himbálgatók, mozgatók). — *nogattem, nojesem* «schaukeln». C. — ÉO. *nozallalem, noztalem, noçaltlem* «rühren, bewegen, schwanken». — ÉV. *ñgut*, LV. *nout*-id.

nuçg (S.) ты (te), *nuçge* тебѣ (neked), *nuçgneme* себѣ (magadnak). — *ney* id. C.

nuij (K.) сукно (posztó); (Jg.) ruhaféle gyönggyel; *käveng nuj* (K.) fekete gyöngyökkel kivarrott női ruha, melyet esküvőn vesznek föl. — *nui* «tuch». C. — ÉO. *noi*, *nui* id. A.

nüi-tin (VJ.) рубль (rubel).

nür (K.) gerenda; ruhaakasztó az ágyak fölött és a tűzhely előtt. — ÉV. *nor*, *nqr* gerenda.

nürqç (KO. K.) башмаки (cipő). — *nür* «stiefel». C. — ÉV. *ñarã* id.

nürméltešsim (S.) пехнулъ (taszítottam, böktem). — ÉV. *narit*-id.

nürreç: *tqrom jeykelte n.* кругомъ ходитъ (körüljár), mindenféle világot смотритъ (néz; talán = vog. *nurriš kinsi*, azaz bosszuját világszerzte kereső lovagféle).

N'

ñazel-khqtél (VJ.) rövid nap; *ñ. kh. iki* a legrövidebb napok hónapja.

ñañ (K.), *ñeñ* хлѣбъ (kenyér), *ñañ-péleç* (S.) félkenyér, *ñañ-pul*, S. *pul-ñ*, сухарь (kétszersült kenyér, teasütemény); *kuçr-ñeñ* печенный хлѣбъ (sült kenyér), *tér-ñeñ* лепешка (lepény); *ñeñ-ives* a fa neve, melyre a kenyeret huzzák. — *ñañ* id. C. — ÉO. *ñañ* id. — ÉV. *ñañ* id.

ñal (S. VJ.), KO. *ñql*, K. *ñat* 1) стрѣла (nyíl); 2) пуля (puskagolyó); *kuñjng ñat* horgos nyíl, *ñal tatémte sayle* puska-golyó öntésre szolgáló fakanál; *ñäl-çayte-loç* козонъ (játéksont, melyre nyilat vetnek); *ñal-veji* nyílnyél, черепъ; — I. *ñot*, S. *ñal* id. C. — ÉO. *ñol* id. — ÉV. *ñal* id.

nále (K.) ложка (kanál). — *nála* id. C. — ÉO. *nali* id. A. — ÉV. *náli*.

náre (K.) nedves; l. *nerex*.

nárit-juž (K.) таль (homokfűzfa). — I. *nársa*, S. *nárese* «sandweide». C. — ÉO. *nársa*, *nársi* id.

nárl (KO.) nyíl: l. *nál*.

nágrém (KO.), FO. S. *ńorém* болото (láp, mocsár); *Nágrém-vuqé* Narým városa; *ńágrém-iz* (KO. K.) болото-медвѣдь (mocsári őreg, medve) — *ńorom* «sumpf, morast». C. — ÉO. *ńorim*, *ńurém*, *ńarém* «morast». A. — ÉV. *ńurém* rét.

ńágrém jaž, *ńorém-j*. (VJ.) osztják-szamojéd; így nevezik a vaszjugani osztjákok az alvidékieket; *Es-tüi-ńágrém-jaž* Ob-felvidéki *ń*. nép.

ńeorim (K.), *žoj-ń*. ребята (gyermek). — I. *ńaurem*, S. *ńeurem* «jung». C. — ÉO. *ńauram*, *ńaurém*, *ńavèrem* «kind», *žoj-ń*. «knabe». A. — ÉV. *ńaurém* gyermek.

ńeņge (K. S.) племянница (unoka-nőtestvér). — I. *ńeņa*, S. *ńeņi* «jüngere schwester». C. — ÉO. *ńaņņa* «nichte». A.

ńemńan I. Демянскъ városa.

ńele, *ńile* (S.), K. *ńetä* négy; *ńelmète*, *ńelmetež* negyedik; *ńile-jöņų* negyven, *ńile-jörg-ej* negyvenegy, *ńilepe* negyedszer. — I. *ńeda*, *ńeta*, *ńet*, S. *ńela*, *ńela* id. C.

ńélé m языкъ (nyelv). — I. *ńadam*, *ńadem*, S. *ńalem* id. C. — ÉO. *ńalem* id. — ÉV. *ńelm* id.

ńel falni, *ńelte junų* hét napig madarat faló bálvány. — *ńettem* «verschlucken». C. — ÉO. *ńellem* «fressen, verschlingen». A. — ÉV. *ńaluj*- nyelni.

ńerém, *ńirem* (KO. S.) vessző, пруть, melylyel büntetnek. — *ńerem* «ruthe». C.

ńerimtesim, *ńirémtesim* (S.) черкнулъ *ložam* (lovam meglegyintettem). — ÉO. *ńerimale m* «einmal streichen». A.

ńeréž, *ńeréņg*, K. *ńare* 1) сырой (nedves), *ńeréž neņg* nedves vörös fenyő, *ń. juž* n. fa. — 2) meztelen: *ńeréž kure mènlem* mezítláb megyek, *ńeréž-ümél-takei* голой ногой (mezítláb . . .); — 3) зеленый (zöld), *ń. pam* (zöld fű). — *ńara* «bloss, nackt». C. — ÉO. *ńāra*, *ńār* «feucht, nass, roh; nackt, bloss». A. — ÉV. *ńār* id.

ńighél-khalip (KO. K.) лътучая выдра (röplő vidra).

ńiņg (KO.) nő; l. *neņg*.

ńiņg (Jg.) червь (féreg, nyű). — *ńiņk* «made» C. — ÉO. *ńeņk*, *ńeņk-voj* «wurm, motte» A. — ÉV. *ńiņk* id.

ńimpe (K.) vízi, hosszú zöld levelű növény. — V. ö. *ńambal* «schlamm». C.

ńir (Jg.) ногавица (? czipő). — L. *ńürqz*.

ńir (K.), S. *ńur*, Jg. *ńür* ремень (szij); rénbórból készült gyepelő; *ńür-voj* (Jg.) gyepelőszár; *ńur-kamčif* (S.) ремень-тычка

(szíj-öszöntő), melylyel a lovat hajtják; *nuring amtu* (S.) szíjjal felakasztott bölcső; *käving n.*, *S. pašnéng n.* gyöngygel beszegett bőrgyepő. — *nür* «riemen». C.

n i r e m vessző; l. *nérém*.

n o x (KO.), VJ. *нух* лось (jávör); *torom-nóx* божий лось (égi jávör, gönczölszekér; *jevet-pögel-nux-juyk-valax* hét-рядовъ (szeres) . . . emberi külsejű, ott él, hol az égen a морокъ (felhő) megy, kicsiny mint egy воробей (veréb), szellőn repül (v. ö. vogul *Tqulin Paskér*); *ortélpente nuxi-xat*, *neilpente n. x.*: *ort* хозийнъ (gazda), *nuxi-xat* пашка-изба (madárszoba); *nöxe-neng-ik-entér* (jávör-nő-férfi-folyocska). — S. *nóx*, *noux* «elentier». S.

noghej, *nöxej* (S. KO.) мясо (hús), *jelu n.* friss hús; *saxenoghej* (S.) тѣло (test, «bőr-hús»). — S. *nögoj*, I. *nögo*, *nöga* id. — ÉO. *noga*, *nögi* «fleisch, körper». A. — ÉV. *nqul* hús.

n o x é s, *nöxos* (KO.), FO. Jg. V. *nuxés* соболю (nyuszt); *nuxés-toréx* калина (*viburnum opulus*) bogybója; *Nuxés-jax*, *Nöxseng-jüje* (folyónevek); *Nuxés-poténg joghon* nyusztganéjos folyó. — *nogos* id. C. — ÉO. *nöxos*, *nöxés*, *nöxés* id. A. — ÉV. *nöxs* id.

nöxor-спрогать (faragni, gyalulni). — I. *nöxrem*, S. *nögrem* «schnitzen». C. — *nöxorlem* «hobeln, schnitzeln». A.

n o l, S. *nul* носъ (orr). — I. *not*, *nat*, S. *nól* id. — ÉO. *nól* id. — ÉV. *nól* id.

n o l é x: *Kögh-n.* Ural, magas мысъ (hegyfok). — V. ö. *nól*.

n o l l u, *tqrom-n.* (KO.) присяга (eskü). — ÉO. *nóltlem* «schwören, fluchen». A. — ÉV. *nuli* eskü.

n o r é m mocsár; l. *ngrém*.

n o r é m-jax osztják-szamojéd; l. *ngrém*.

n ö y k nyári madár, (?) fürj.

n u l (S.) orr; l. *nól*.

n u l: *min nul* (S.) мы вмѣстѣ (mi együtt), *nul-vél velt* дракъ (egymással verekesznek), *nul-löghevelt* соръ (egymással pörlekesznek), *nul kafeftal* бракъ (házasodnak). — ÉO. *nula* «gegenseitig, gegeneinander», *nul-vellem* «einander schlagen, sich schlagen». A. — KV. *nouté* egymásközt.

n u r-jent рожь (rozs).

n ü l a x (KO.), K. *nütä* nyolcz, *nül-sat* nyolczvan, *nül-sat-örg-ej* nyolczvanegy, *nülkamété* nyolczadik. — S. *nigelaç*, I. *nüt*, *nüda* id. — ÉV. *nól-lou* id.

n ü r, *nür* szíj; gyeplő; l. *nir*.

n ü r чирокъ, kacsaféle (anas querquedula).

P

p a-ku (S.) посторонный (idegen). — S. *pa*, I. *peg* «ein fremder, ein anderer». C. — ÉO. *pa* «anderer; und, auch; noch, wieder;» *pa mü* «fremdes land». A.

p a k a бабка ujj-iz. — V. ö. *páke* «puppe». C. — orosz: бабка, bokacsont-láb, melyre dobálva játszanak (бабки-játék).

p a γ (S.) fiú; l. *pγγ*.

p a γ e l-pítte talp. — *pāγ* «sohle». C.

p a γ l i η γ (K.) мячикъ, melylyel a gyermekek játszanak (labda); *iηkēr-pγylēng jirnās* (vállgombos-ing).

p a η g, Jg. *panga* 1) мухоморъ (agaricus muscarius, légyölő galócza); 2) пупа (пупавка, anthemis tinctoria, ökörszemfű). — ÉO. *poyγ* «schwamm, fliegenschwamm». A. — ÉV. *pāγγ* légyölő galócza.

p a η k è l-nnyket спина-лопатка-середка (váll-lapoczka; az utótag nyilván: «felrész»). — ÉO. *poygēm-lu* «schulterblatt». A. — PV. *pongwél* lapoczka.

p a j осина (nyárfa). — S. *pai*, I. *poi* id. C.

p a j (K.) громъ (mennydörgés). — *pai* «donner». C. — ÉO. *pai* «wolke, gewitter», *pai-ñol* «donnerkeil». A.

p a j (S.) halom, *Pojer-p.* (helynév); l. *pej*.

p a j t e k (Jg.), KO. *pajtig*, K. *pojték* куропатка (nyírfajd). — I. *paidek*, S. *paitek* «schneehuhn» C. — ÉO. *poiték* «lagopus alba». A.

p a è n g-jüze чебакъ-folyó (чебакъ = csabakhal, konczer), *pāci* száritott hal. — *paža* «getrockneter hecht»; osztják-szamojéd *peča* «hecht». C.

p a t, VJ. *pial*-замерзать (fagyni), *As-patta-iki* (KO.) Ob-befagyó hónap, *pialteu-iki* (VJ.) fagyó hónap, midőn a jég a folyón megáll, *me patnēm* я замерзнулъ (megfagytam) | *patēil* осень (ősz; tkr. fagy). — I. *pōtājem*, S. *pūtōjem* id. — ÉO. *potlēm* id. A. — ÉV. *pōt*-id.

p a t n e черезъ (múlva); előtt (?): *jēvét khatēl patne* hét nap múlva, *kimtek al p.* a két év előtt, *khulmēt al p.* három év előtt.

p a s, S. K. *pos* рукавица (kesztyű); *kāving p.* gyöngyös kesztyű. — S. *pās*, I. *pōs* id. C. — ÉO. *pōs* «lederner fausthandschuh». A. — ÉV. *pāssā* id.

p a s-jūγ (K.) мѣтка (jegyfa). — S. *pās* «zeichen». C. — ÉO. *pos* id. — ÉV. *pās* id.

p a s a r-ni (KO.) гулящая дѣвка (kicsapongó nő). — ÉV. *pāsēr*.

p a s è l (S.), KO. *pāsēl*, K. *post* протокъ (folyóér), *Joγon-post* (víznév). — S. *pāsāl*, I. *past* «ein krummer flussarm». C. — ÉO. *posēl* «seitenarm eines flusses». A. — ÉV. *pōsāl* id.

p a š n è η γ nīr (K. S.) gyöngyös czipő.

p a n (K.) песокъ (homok). — *pān* «sand». C. — ÉO. *pan* «sandbank od. untiefe stelle in einem flusse». A.

p a n-p a n e-jāγ (KO.) tunguz.

p a n-pōt (V.) orvosság.

panné, *pané*, K. *pan* пряжа (fonal, czérna), *lan-sulum-panné* (S.) rén-in-czérna; *panana jantém soxén* (inczérnával varrt nyír-héj-haltartó) | *panéng juž* домбра (tambura; tkr. «húros fa» = ÉV. *taniy juw*, hárfa). — I. *pan*, S. *panna* «saite». C. — ÉO. *pona* id. A.

pan- (KO.): *köt panvelt* руку тамгой приложить (bélyegül kezet tesznek reá). — *panem* «legen». C. — ÉO. *ponlem* id. — ÉV. *pin-* id.

pat, K. *pum* трава, (fű), сѣно (széna); *kunže-pat* (VJ.) щощенная трава («fésűfű»); *khandéx-p.* vékony levelű, kicsiny fű, belső bajban orvosságul használják; *pat jovente tege* покость, szénakaszáló hely; *péste pum* осока (sás, tkr. «hegyes fű»); *lip-teny pum* parti magas levelű fű. — S. *pōm*, I. *pūm* «gras». C. — ÉO. *pum* id. A. — ÉV. *pum* id.

pal (K.) копье-féle (kórja), mindkét oldala éles; — nagy kés.

pare (FO.), KO, *pari* пирь (lakoma), поминка (tor), свадьба (lakodalom), *juž-vérém p.* (S. KO.) medvetor, *taromne pare vérili* istennek lakomát ad, *južk-južke pare vérili* a vízi istenkének ad lakomát; *parelta* emlék a holtaknak, melyet a temetést követő harmadik napon tartanak. — ÉO. *pori* «unblutiges opfer; gast-mahl». A. — ÉO. *puri* ételáldozat.

paŭ (K), FO. *pōke* шишка (fenyőtoboz); I. *peghu*.

pa géléz брюхо (has). — ÉO. *požel*, *požoz* «rumpf». A.

paž (K. KO. S.), VJ. *paž* сынъ (fiú). — *naj-paž*, *khan-p.*, *torom-paž*. | *vité-paž* forgószél. — *pož*, *paž* «knabe, sohn». C. — ÉO. *pož* id. — ÉV. *pā'*.

pajtig (KO.) nyírfajd; I. *pajtek*.

pajpet: *vit-p.* (K.) вершина (forgásvidék), *Pajpét-jäza* (pataknev).

paug (S.), *sužmē-p.* мотокъ нитки (czérnagombolyag). — *pōy* «knäuel». C. — ÉO. *pangi*, *panna* id. A.

pače bolha; I. *počče*.

pači szárított hal; I. *pačeny*.

pat-: *tol patsom* (S.) отъ туль убѣжалъ (onnan elfutottam).

pasél (K. KO.) folyóér; I. *pasél*.

pan (K.) fonal; I. *panné*.

pan ži: *polen-panži-juž*; az a fa, a melyhez a fonal erősítve van; v. ö. *punttem* «zwirnen». C. — ÉO. *ponlalem* id. A.

palü запоръ (vízrekesz)-féle.

parne era (boszorkány), a bogatur прислуженница-(szolgáló)-ja; hét testvér (van ilyen); *parninghet* (plur.). — ÉV. *por-né* id.

peurt (Jg.) deszka; I. *pert*.

pēk на узду (узда = zabla).

peghu (I.) medve-szív. — ÉV. *pākw* «fenyő to-

boz» és «medveszív». — I. *pou*, S. *peuz*, *paux* «tannenzapfen». — L. *paü*.

pēgh èl- (S.) ковать (kovácsolni), *pēghèlém vaçle*. — *pāçel-lem*, *pāiçlem* «hammern, schmieden». A.

pej (K.) островъ (sziget); *Voš-pej* городокъ въ середкѣ ямы (mélyedés közepén álló város), helynév; *Pejing emtēr* (szigetes folyócska), островка, a folyó közepén szigetke; *Pej-ime* островка-старуха (Sziget-anya). — *pai* «waldinsel». C.

pej (K.) петокъ (folyóér); *eleng-jeŋgël-pejil-wit*.

peŋgh, VJ. *pōŋk*, V. *pūŋk* рябчикъ (fogolymadár); *pōŋk-pisliŋ* (VJ.) síp a fogolymadár hívására.

peta: *p. vol ike* (FO. KO.) midőn a medvetor alkalmával a medvéhez mennek, mielőtt a füle alatt megcsókolnák, e szavakat mondják. — L. *pöte*.

pète vég; l. *pité*.

pètenŋ (K. J.) felhő; l. *peleŋg*.

pèttu черкань, слопецъ (csapda).

pésen (K.), FO. *pisan*; K. *tävitä p.* столъ (evőasztal), *om-sitü p.* стулъ (ülőasztal). — *pesan*, *pesen* «tisch». C. — ÉO. *pasan* «schemel, tisch». A. — ÉV. *pasän* «asztal».

péste, *p. pum* осока (sás). — *peste* «scharf». C. — ÉO. *pasta*, *pasti* id. A.

pent (K.) дорога (út). — ÉO. *pant* «spur, weg». A.

pél, *pöl* fül; *pöllex* siket. — S. *pel*, I. *pet* id. C. — ÉO. *pal* id. A. — ÉV. *pal* id.

pèle яръ, гора (meredek part, hegy).

pélèç (S.), KO. K. *pelek* 1) сторона (oldal, táj), *tim pélèç* ezen táj, *ül pelek* по ниже (alvidéki táj); — 2) fél; *nañ p.* fél kenyér; *pèkém*, *pèkel*. — *pèlek* «hälfte, seite». C. — ÉO. *pèlak*, *pèlek* id. A. — ÉV. *päl* id.

peleŋg (VJ.) гнѣздо (fészek); *kurroç p.* id. — I. *püt*, S. *pet* «vogelnest». C. — ÉV. *piti* id.

pèlèŋg, I. K. *petenŋ* облако (felhő); *negèi pélèŋg* fehér f., *püghüte p.* fekete f. — S. *pèlen*, I. *pèten* id. — ÉO. *pälèŋ* «gewitter, gewitterwolke». A.

pelet, *pölet* ростъ (termet): *nerèç pelet joçer* vas szablyája akkora, mint termete. — ÉO. *pälat* «höhe, grösse», *pal* «hoch». A. — v. ö. ÉV. *palit* nagyságú, hosszúságú.

pèlém ajak; *num p.* felső a., *ül p.* alsó a. — I. *petem*, S. *peleŋ* id. C. — ÉV. *pitem* id.

pèlém- паутъ (bögölylégy). — *pèdem* «bremse». C. — ÉV. *palm* id.

pèlm-: *pèlmü* (S.) боимся (félünk), *pèlmègen*. — I. *pedem*, *pödem*, S. *pèlem* «fürchten». C. — ÉO. *pällem* id. A. — ÉV. *pil-* id.

pēr пеньель (hamu).

pert, Jg. *peurt*, FO. *pour*, VJ. *pöyer*, K. *pöyert* доска (deszka); рубленной дъвь (ácsolt fa, gerenda); *pour-kat* (FO.), *pöyer-kat* (VJ.); *peur-kat* (S.) gerendából épített ház tűzhelylyel; *kat-pöyert* gerenda; — *cuč-pert* (FO.) az a deszka a földi házban, melyen feküsznek — I. *pāgart*, S. *pögert*, *pēvert* «balken». C. — ÉO. *pairt* «bauholz, balken». A. — ÉV. *pärt* deszka.

perna (K.), *pirne* крестъ (kereszt); *perna-topes* (K.) a kereszt-tartó polcz; *perna-piget* (K.) гайтанъ (zsinór), a mellen alkalmazott gyöngyös keresztel (a végzetre nézve P. jegyzete: «olyan féle, mintha»; v. ö. vog. *mätērpūt* valamifélek); *pirneng ku* крещенный (keresztyn) | *pirneli* богу молится (istenhez imádkozik, tkr. «keresztet vet»), *torma pirnelés*, *möghe qz puñkeles* богу молился, землѣ клянился (istenhez imádkozott, a földhöz fejet hajtott). — I. *perna*, S. *pirne* «kreuz». C. — ÉO. *perna* id. — ÉV. *pěrnä* id.

pial- (VJ.) fagyni: I. *pat-*

pinge (?) nagy szárított hal. — V. ö. *peyaš* «hecht». C.

pič (S.) ляшка (csipő): — ÉO. *peš* «hüfte». — ÉV. *pěš* id.

pit (K.) перевѣсъ (lúd- és réczefogó, fákra feszített nagy függő háló). — ÉO. *pił*, *piłt*, *pilot* id. A. — ÉV. *patēs* id.

pislip (VJ.): *pöyk-p.* fogoly-madár-hivogató síp.

pit- (S.): *ile pitvén* въ передѣ будешь (elől leszel), *pitvel* будетъ (lesz), *jujka pitēs* a bálványnak досталось (jutott); *qrom pittem çan* istentől bocsátott (juttatott) czár. — ÉO. *pitlem* «fallen; eintreten, anfangen; zufallen, zu teil werden». — ÉV. *pat-* id.

pita (K. Jg.), S. *pite*, I. *pété* конецъ (vég); *Lar-pite-pužet* сорь-végi-falu; *Pita-p.* послѣдній (utolsó falu); *paçel-pittē* talp. — I. *pete*, *pede*, S. *pite* «grund, boden». C. — ÉV. *patit* vég, *la'il pattä* talp.

pit «alsó végtag».

pis an (FO.) szék; I. *pesen*.

pistonnoj mataç (K.) puska.

pił (KO.) товарищъ (társ) — ÉO. *pił* «gesellschaft, gefolge; gesellschafter, freund». A.

pilingē мошка (apró csipő légy). — S. *piłni*, I. *petnai* «mücke». C. — ÉO. *pelēnna* id. A.

pilixtali (KO.) мѣна (csere; cserélget). — *pelžem*, *pelesem* «tauschen». C. — ÉO. *pältalem* id. — ÉV. *pěnt-* id.

pirne kereszt; I. *perna*.

poçé, *pužé* говно (ganéj, szar), *kos-pužé* id. — *pak*, *pat* id. — ÉV. *poçt* id.

poçer, VJ. *pögher* дутка (fűszár), nyersen eszik; *Poçer-pe* (K.) sziget neve; *sarneng poçer* arany-дутка. — ÉV. *pori* fűszár.

poçilem-: *sar poçilemte vaç* щуку тыкають (csuka-dug-

dosó) *оспрогъ* (kaloda). — *poxtem* «stossen». C. — *pōgollēm, pōgolemalem* id. A. — *pūxt-, pūxtēm-* id.

poxtoloyk (VJ.), *puxtlōng, puklōng* *пупъ* (köldök), *puklōng-enki* *пупъ-баба* (bába). — *puklay, pukley* «nabel». C. — ÉO. *pükén* id. — ÉV. *pučni* id.

poj-karek sark. — *pui* «der hintere teil»; *pui-tōgot* «vogelschwanz». C. — L. *puij*.

pojer (KO.) *богатырь* (hős). — *pajar* «herr» C. — ÉV. *pājēr* úr.

pojték (K.) nyírfajd; l. *pajtek*.

poč tarkó, poč-lat a nyak hátsó részén levő яма (gödör).

počče, pače (V.) *блешка* (bolha). — *Votják pič* id.

pot, V. *potka* *говно* (ganéj); *N'uxos-poteng-jogon-ēmtēr*.

pot (V. Jg.): *pan-p.* orvosság; v. ó. *porton*.

pos (K.) *varsa-faj* (l. Ethnogr. IV, 307.). — ÉV. *pōs*.

pos (K.) *kesztyű*; l. *pas*.

post (K.) *folyóér*; l. *pasél*.

pōn, pon (S. KO.), K. *pun* *морда* (varsa-féle). — ÉO. *pun*, *pon* id. A.

ponēm- *пернуть* (fingani). — ÉO. *ponimalem* id. — ÉV. *ponim-* id.

polēz, polēaz *takony*; *polkēm tozjvessim* *taknyomat* kive-ttettem; *khal-polēaz* *körp*. — *palaz* «speichel». C. — ÉO. *poloz* «kehricht, schmutz»; *polsēn* «speichel, rotz». A. — ÉV. *polēz* *takony, körp*.

polēn, polon (KO. FO.) *кранива* (csalán); *polēn-paŋzi-juz* az a fa, melyhez a fonal erősítve van. — ÉO. *polēn* «brennnessel; hanf». A. — I. *pūden*, S. *pōlen, pōlen* id. — ÉO. *ponāl* *kender*.

porōs *disznó*. — I. *pūraš, pūreš*, S. *pōres* id. — ÉO. *pōrés, pūrēs* id. — ÉV. *porēs* id.

porol, VJ. *porol* *пешня* (jégtörő vas) és *medve-зубъ* (fog).

porka-juz (V.) *курево* (füstölő).

porton (ÉO.) *orvosság*. — *pordon, portun* «arznei, gift». A. — L. *pot*.

porš-pünter (V.) összeaprózott füstölt száraz hal. — (P. orosz szónak is írja a *порсѣ-от*, mely = *püt*; l. alább.)

pōulōz-loz *hátgerincz*.

pōur (FO.) *gerenda, deszka*; l. *pert*.

pōke (FO.) *fenyőtoboz*; l. *pau*.

pōgel: *jevēt-pōgel-nux-juyk* *хѣт-рядовъ* (-szeres)-repülő-istenke | *pūzer* (S.) *рядъ*.

pōz *рѣчущка* (patak, folyócska), melyben nincsen hal; *Elle-pōz-ēmtēr* (VJ.), *Кох-sighet-pōz* (Hosszú-patak . . .).

pōžēr (VJ.), K. *pōžért* *gerenda*; l. *pert*.

pōgh (S.) *bunkósnyíl*; l. *puz*.

pöghe (Jg.) kovácsfújtató menyhál-bórból. — I. *pūem*, S. *pōgem* «blasen, aufblähen». C. — ÉO. *poltlem*, *poltalem* «anblasen, aufblasen». — ÉV. *pūw- fūni*.

pögher (VJ.) fűszár; l. *požer*.

pöghöte, *pögite*, *püzte*, *pöghöteghe*, S. *püghetüi*; *püghüte* черной (fekete); p. *köž* f. kő; p. *jeng* f. víz | *pöteglém* kat KO. (S.) fekete ház, каташка, börtön. — *pegda*, *pegde* «schwarz». C. — ÉO. *pita*, *piti*, *puti*, *pudi* id. A. — ÉV. *pānk* korom, pizsok.

pönk fogolymadár; l. *pengh*.

pöng, *pöngk* зубъ (fog); em p. szemfog, *vünör-p.* metszőfog; *pönkeng* fogas. — I. *penk*, S. *pank* id. C. — ÉO. *penk* id. A. — ÉV. *punyk* id.

pöcke, *pücke* ружье (fegyver, puska); *jüt-kar-pöcken* ujjával lövő fegyver, revolver. — ÉO. *poškan*, *puškan* «büchse, flinte». A. — KV. *pěskén* id.

pöt (K.): p. *rep* magas hegy.

pöteglém kat (S. KO.) börtön; l. *pöghöte*.

pöte (Jg.) köszöntés találkozáskor. — *peta*, *peda* «grussformel». C. — ÉV. *pašá* id.

pönök: *čuči-p.* csecsbimbó, *nuž-p.* jávor-ajak.

pöml-, *pöml-*: me *pömlum* izzadok, *pömlém* izzadság, veríték, сиротль. — I. *pem*, S. *pom* «badstubendampf»; *pemdem* «heiss werden». C. — ÉO. *pam* «hitze, heisser dampf». A.

pöl fül; *pöllex* süket; l. *pél*.

pölet termét; l. *pelet*.

pöre (S.) lakoma, tor; l. *pare*.

pukleng köldök; l. *požlonk*.

puk (VJ.) тамарь (bunkós nyíl), *anghet-puž* szarvból való bunkós nyíl; *pücke-leyte-puž* puskalövő . . .; *pöghel* (S.), VJ. *puğhès* тамарь; *puğhès-jožél* тамарный лукъ (ily nyílhoz való íjj).

pužé ganéj; l. *požé*.

pužét (K. I.), KO. *pužél*, *puwél*, VJ. *požél*, Jg. *pužéls*, V. *pužél* falu. — I. *pōgot*, S. *pūgol* id. C. — ÉO. *pōrol* id. A. — ÉV. *paul*.

puğhes (VJ.) bunkós nyíl; l. *puž*.

pužés vasból való bálvány=*pej-ime*, *juņk tette pužes*, *tarom tette pužes*, *tarom-p.*, *juņk-p.* Samarova környékén божья мать (istenek anyja), ki а дяволь-okat (ördögöket) csinálja (szüli); magas hegyen lakik, melyre nem lehet fölmenni.

pužel пазуха (kebel). — *pōgos* «busen». C. — ÉO. *pōrol* id. A. — ÉV. *pūti* id.

puželum pofa, p.-lož pofacsont. — I. *pōžtam*, S. *pūgodem* «wange». C. — ÉV. *pajt* id.

puğgél край (szél, táj), *taras-p.* tenger tája. — I. *puņgat*, S. *ponal* «seite». C. — ÉO. *pūngél*, *puņgél* id. — ÉV. *pāl* id.

puj жона (segg). — *puj* «der hintere teil». — ÉV. *puj* id. — L. *poj*.

put (S. K.), *put-vaz* котель (üst); *put-nor* душка котла (az üst tartó íve), *put-juz* (FO. KO.) az üst tartására szolgáló kétlábú állvány, vízszintes keresztfájával; *put-liz* (FO. KO.) a lelógó kámpós fa, melyre az üstöt ráakasztják; *put-liv* a faállvány, melyre a világító *cosna-t* (fenyőszilánkot) teszik (sic!). — *put* id. C. — ÉO. *put* id. — ÉV. *pūt* id.

pus (K.) рѣмето (rosta) nyírhéj-háncsból. — *pus* «sieb». C.

pun (K.) varsa-féle; l. *pon*.

pun (V. Jg. FO. KO.) шерсть (szőr), *punëng* nur rénbőrből való szőrös szűj; *sem-pun* (V. Jg.) szemszőr; *punung ka* (KO.) волкъ (farkas). — *pün* «wolle», *pünay ku* «wolf». C. — ÉO. *pun* «tierhaar, wolle; feder». A. — ÉV. *pun* id.

pu pi (S. Jg. KO.) медвѣдь (medve), *kuj-p.*, *neug-p.* — ÉO. *pubé* id. A. — ÉV. *pu pi* bálványszellem, istenke.

pum (K.) fű; l. *pam*.

pumtazte (K.) надо (szükséges, kell). — (Aligha helyes fordítás.)

pulli (S.) szerszám, melylyel a jeget a lábbeliről lekaparják. — *pili* «spaten» C.

pur (K. FO.) шило (árr), напарье (forgató készülékkel ellátott fűrő). — *por*, *par* «bohrer». C. — ÉO. *por* id.

purké (S.) дымъ (füst), *purké-wat* буранъ (fergeteges szél); *nuk purçentëzen* (S.) вверху дымить (fölfelé füstölög; a végzet nyilván nem 3. szem.) — v. ö. ÉO. *parçatlem* «bestäuben». A.

pükkém еikel гнилой пень (rothadt fatörzs). — *pekem*, *pegem* «verfault, verdorben». C.

püzte, *püghüté*, *püghetü* fekete; l. *pöghöte*.

püghel (VJ.) kötél; *van-p.* kézi szánvonó «vállkötél».

püyk (V.) fogolymadár; l. *peyg*.

püčke (VJ.) puska; l. *pöčke*.

püt (KO.) félig összeaprózott szárított és füstölt hal, különösen jászkeszeg.

pünter; l. *pors-p.*

püčke пташка (madárka)-féle, *telez-p.* téli madár, *köling p.* nyári madár.

püčke szeméremtest fiúnál; *püčke morëz* землянка (földi eper).

püčeyg (S.) послѣ (azután, később).

pülke чирокъ (anas querquedula). — ÉO. *pira* anas grecca, *piri* id.

pür (S.): *p. kat* послѣдній домъ (utolsó ház), *pür* v. *kimteke* második; *pürne*, *pürinna*, *pürengne* потомъ (azután). — *pir* «das hintere, vergangene»; *pirna* «hinter, nach, nachher». C.

V

v āχ- (S.) называть (nevezni); — I. *vāgam*, S. *vāgem* «bitten, herbeirufen, nennen». C. — ÉO. *voχlem* id. — ÉV. *vōw-*

vaχte voj змії (kígyó).

v a j ēχ, *vajaχ* (S.) звѣрь (állat); *toχélong v.*, *āj v.* madár — I. *vōje*, S. *vājaχ* id. C. — ÉO. *voj* id. A. — ÉV. *vj* id.

vač (VJ.), S. KO. *vač*, *vaš*, K. *voš*, FO. *vuac* городъ (város); *Voš* (I.) = Tobolszk; *Vač* (S.) = Szurgut; *Summet-juχ-voš* Терезовъ; *Samar-voš* Самарово; *T'umen-vaš* Тюмень; *Nqrem-vuac* Нарымъ; *Mq̄t-voš* Нахрачи; *voš-pej* (K.) городокъ (várostrom-halom); *vaččel-puχéltél* (S.) юрточно; *vač-joχ-pele* городокъ a falu végében — S. *voš*, *voč*, I. *vač* «festung, stadt». C. — ÉO. *voš*, *vas* id. A. — ÉV. *ūs* id.

va t (S.) узкій (keskeny). — *va t* id. C. — *va s* «eng, schmal, dünn, fein». A.

va s ēχ, *čoč-vas* része; I. *veséχ*

va n-pūghel лямка, a kötél, melylyel a kézi szánt vonszolják; v. ö. *vān* «schulter». C. és ÉV. *va'in-kwali* «váll-kötél», melylyel szánt vonszolnak.

va n t (KO.) erdő; I. *vant*.

va m ē s задъ (far), segg.

va l l e (FO. KO.), K. *valla* emelkedett állvány, melyen alusz-
nak | *va l a f* вмѣстѣ (együtt) — ÉO. *vo l* «stelle, platz». A. — V. ö. *voj t*. *valče* együtt.

va r, VJ. *ver*; *vergh* запоръ (nyári halászczége, vízrekesz); *Vergh-At* запорная рѣка (Ob); *Veréng-Jaχén* (VJ.), *Var-joχon* (folyónév); *var-tülés* (KO.), *ver-ike* (VJ.) a folyó elrekesztésének hónapja; *kōreng ver* tokhal-czége — *var* «stromwehre beim lachsfang». C. — ÉV. *āri*, *ārpi* id.

va r курья (folyóból). — ÉV. *ūrej* id.

va r u касера (?), madár neve.

va r o-pōnōk az önlövő (vadász-szerszám) valamely része.

va r a b e j-kali (S.) воробей (veréb).

va χ желъзо (vas), деньги (pénz); *ej vaχ*, *jōng v.* (VJ.) egy koréka, tíz k.; *kan-v.* деньги (pénz); «khān vasa»; *inel-v.* сталь (aczel); *jughe-v.* простое желъзо (egyszerű vas); *nēghē v.* ezüst, *sarīneng neghe v.*, S. *sarīang v.* arany; *jeijem-kič-vaχ* pléh; *kōt-sq̄r-v.* karperecz; *pēghelēm v.* (S.) kovácsolt vas; *jung vaχ* (K.); *tugu-vaχél* (VJ.) a medvének hasa («tízvasa»); *vaχ-naraχ* (S.) крѣпость (vár, erősség); *taχrom vaχe* (S.) небо (ég). — *vāχ*, *vaχ* id. C. — ÉO. *voχ*, *oχ* id. A. — ÉV. *vaχ* id.

Vaχ folyó neve; *V. jaχ* az e vidékbeli osztják nép.

va χ e l тонкой (vékony), *v. julan* halánték, тонкое мѣсто. — I. *vāgat*, S. *vōgol* «dünn». C. — ÉV. *vqutā*, *vouta* id.

v a q s e r (K.) заяць (nyúl), *v. pos* fehér szőrű nyúlbőr-kesztyű. — I. *v a q s a r* «fuchs». C. — ÉO. *voqsar, oqsar* «fuchs». A. — ÉV. *qysér, oqsér* róka; l. *voki*.

v a n g (S.) пенъ (levágott fatörzs); v. ö. ÉV. *āṅkwēl, DO āṅ-kēl* id.

v a j (Jg.), K. *vaj* harisnya; *qan-jing vaj* чулки (tarkán himzett harisnya), *nür-vaj* (Jg.) a rénbőrből készült cipő szára — *vai* «schaft an strümpfen, stiefeln». C. — ÉO. *vai* «ostjakischer stiefel», A. — ÉV. *vāj* id.

v a č (KO. E.) város; l. *vač*.

v a t (KO.), FO. *vati, K. vot, FO. vuqt* вѣтеръ (szél); *purkō-vuqt* бурянь (fergeteges szél), *vuťe-pač* (FO.) forgó szél; *āvēs vot* (K.) éjszaki szél, *num-v.* déli szél, *jitpering v.* keleti szél. — S. *vāt, I. vōt* id. C. — ÉO. *vāt, vōt, vat, vot* id. A. — ÉO. *vōt* id.

v o t (K.) vörös ягода (bogyó).

v a s t e (K.) sárga; *v. tere* sárga festék. — ÉO. *vosta, vosti* «grün; himmelblau, gelb». A. — *vasta* «grün». C.

v a n t (K.), KO. *vant, FO. vont* 1. урманъ, тайга, sűrű rengeteg erdő; *uri-vont* подгорой лѣсъ (hegytövi erdő), *qur-vant* (K.) magas материкъ (sűrű erdő) — 2. ярь (meredek part). — *vont* «berg, hügel». C. — ÉO. *vōnt, ūnt* «wald; das rechte steile ufer der flüsse». A. — ÉV. *ūnt* erdő.

v a n t i n g (FO. KO.), K. *vante* мьсъ a folyó forduló helyén levő magas part, folyófok); *ořakéng v.* (FO.) сосновой мьсъ (fenyvesselel borított folyófok) — L. *vant*.

v a n t e r (KO.) выдра (vidra). — *vānder* «otter». (C. — ÉO. *vondēr, ondēr* id. A. — ÉV. *vqntērt* id.

v a l l a (K.) alvó hely; l. *valle*.

v a r r e s nyári madár, mely a réczét pusztítja. — ÉO. *vorš* «eine art habicht (falco peregrinus?)». A.

v e j - *venni*: *veji* возьми! (vedd!), *vejittēn* возьмите! (vegyétek!). — *vejem* «nehmen» C. — *vilem* id. A. — ÉV. *vaj* id.

v e n g l - *činjakēl kunte venglemēn* на колѣнахъ кыда ползати будешъ (ha térden fogsz csúszni). — ÉO. *vankilālem* «kriechen» A. — ÉV. *vāṅk* id.

v e t (K. E.) öt, *vēt-jōṅṅ* ötven, *vēt-jōrg-ej* ötvenegy, *vētmetē, S. vētmetēč* ötödik, *vētre* ötször. — *vēt, vētmet* id. C. — ÉV. *at* id.

v e s, vēs мамента (mamut) vízi állat, mely ha világosságra jön, megdöglik; *v. loč* маментная кость (mamut-csont), *v. mučēl* мам. махса (?), a víz közelében találják; *Vēs-ime* bálványasszony neve; *Vēsing emtēr, V. toč* (VJ.) víznevek; *Vēs-jay-vont* (helynév), *Vēsxnēt-jāča-Vēsnet-j.* (K.) folyónév (a *vēs* «mamut» szóval magyarul); *Vēs-junč*.

v e s, K. KO. V. vūs 1. дыра (lyuk); *vūsing keu* lyukas kő. — 2. рана (seb); — 3. осна (himlő); *vūs-koleka* (V.) зологуха (gör-

vély, skrofula). — ÉO. *vesey zin* «blattern», *ves* «loch». A. — *ves* id. C. — ÉV. *as* lyuk.

veseş (VJ.), KO. *veseş*, *vaseş* утра (kacsa); *veseş-maşlén* bunkós kacsanyíl; *lgn-veseş-ike* (VJ.) lúd-réce-(költöző) hónap.

ven, *veñ* (S.) короткой (rövid), узкий (keskeny). — *van* «kurz» C. — ÉO. *van* «kurz, nahe». A. — KV. *ünék* keskeny, KLV. *ünkwä* rövid VJ.

véne v багоръ (csáklya), téli halászóeszköz, VJ.; *véne*: *sart-kegerte-v*. щуку хватить багоръ (csuka fogó csáklya). — *venep* «angel». C. — ÉO. *vunep* «schifferhaken». A. — KV. *voñep* horog.

veñem (KO.), *veñe* лицо (arcz); *amp-veñem* собачная рожа (kutya rofa), *tavlanğ-veñem* паршивая рожа (koszos rofa), káromkodó szólások; *veñem-korr* (KO.) nyírhéjból készült álarcz a medvetánczok alkalmával; *veñem-sale-vaş* зеркало (tükör), лицо-видно.; *veñeng-tuşelegg*; *mogh-juşk-veñe*; *veñim-maŋgtiu* полотенцо (törülköző). — *vänem* «gesicht». A. — ÉO. *vensš*, *vendš*, *veš* «gesicht, schnauze». A. — ÉO. *veš* szépség (tkp. «arcz»), *vešiny* szép (tkp. «arczczal való»). — L. *vüñe*.

vél - убитъ (ölni), *kali vélém ku* (S.) человекка убили (embert ölt férfi); *nul-vélvelt* дракъ (egymással verekesznek); *jaş-vent-juşg* népet ölő bálvány szellem. — I. *vedem*, S. *velem* «fangen». C. — ÉO. *vellem* «fangen, tödten». A. — ÉV. *al*- id. — L. *veltép*.

vele, VJ. *veleg* холостой (nőtlen, magánálló), *vele-kés*, *vele-kassi*, *veleg-ni*, id.; *veling* маленькой (kicsiny, nyilván: fiatal ember); *veleg-juşel-ike* (VJ.) жерди (rudak) amint állanak, úgy állanak ezen hónapban a fák az erdőben голой (kopaszon). — I. *vèle*, S. *velley* «einsam, ohne gemahl»; *şui-vele* «witwer», *ney-v*. «witwe». C. — ÉO. *vel-şo* «unverheirateter mann, junggeselle», *vel-ne* unverheiratetes frauenzimmer». A.

vélém мозгъ (velő). — I. *vēdem*, S. *vēlem* «mark». — ÉO. *vēlém* id. — ÉV. *valém* id.

véli олень (reinszarvas), *veling-jaş*; *Kuj-veli-şuşel* (helynév). — I. *veta*, *veda*, S. *veli*, *veta* id. C. — ÉO. *vēli*, *vēla*, *vuļa* id. A.

veltép (S.), K. KO. *veltép* 1. черканъ, слопецъ (erdei vadfogó csapda); — 2. (K.) medve корти (károm); l. *vél*.

vér, *vergh* nyári halászczege; l. *var*.
vér- (K. S.) кровь (vér); *nul-v*. (S.) orrvér; *vere-khosta-non* (KO.) vérhugyozó p...; a legerősebb káromkodás; *verēng jēr ér*. — *ver* id. C. — ÉO. *vér* id. — ÉV. *vişir* = *kēlp* «vörös» (ÉV. *kēlp* egyszersmind: «vér»).

vér дѣлать (készíteni, alkotni, csinálni), *pari vērvelt* пиръ дѣлають (lakomát csinálnak), *tughē-verte-kōş* tűzverő kő, *juş-vērēm* *pare* medvének rendezett tor, *mē lusim vērēlim* szakálatmat borotválom (csinálom) | *vērenti* (frequ.) | *jüre vērūsatti* прикладъ кла-

дите (áldozatot hozzatok, tegyetek). — *vërem, verem, machen*.
C. — ÉO. *verlem* id. A. — ÉV. *var-* id.

vërta, S. *verte verite*, K. *vürte* красной (vörös); *verte tere*
vörös festő fű, *vürte pgn* fonal, *vërta samétoχ* v. kendő. — *verde* id.
C. — ÉO. *vèrti*. — L. *vër «vér»*.

veres, löχ-v., loχ-v. lószőr, *loχ-vers-püghel* lószőr-kötél;
muxén-verés lósőrény. — *vārés* «pferdehaar, schwarz». C. — *varas*
«zweig, laub, rute; strauch; haar». A.

verńire m-juz (S.) bokorban termő növény, melynek bogyó-
ját a medve eszi.

verbut obi nyelven *malzud* varsa-féle szerszám (v. ö. *вер-
блюдь* tevé).

vike (S. KO.) *зыпунъ* kaftán (zubzony), ruhaféle. — *vigai*
«oberrock». C. —

viηkel куро́к (puskakakas).

viču, vičing: *iki-viču-ni, süng-viču-ni, vičing-ni* (S.) | *vič*
voltal (S.) *въ оба живутъ* (kettesben élnek), *vičtime, vičtime iččeme*
id. — L. *vič*.

vičeghl, vüčeghl горить (égni): *vüčeghlivel ég, tughe v. a*
tűz ég | *tughe vičimtes* (S.) a tűz fölgyuladt — ÉO. *vésétlem* «anzün-
den». A.

vitra: *χantiηg v.* (K.) *тонникъ* (? valami edény féle).

vin a-jöηk вино (pálinka).

vin čiv *этакой* (efféle); *ńul-vër-vincif-samentay* (S.) orr-vër-
-efféle (t. i. veres) kendő.

vilking pöχ (VJ.) kutya, cunya (nősténykutya-kölyök).

viringgi (KO.), S. *virni* *котець* (vejsze). — KV. *vëri*, id I.
Ethnogr. IV, 307.

vokkej, vokkej, vokke (KO.) *лисица* (róka); *torom-vokkei* olyan
mint a *дось* (gönczöl), de kisebb csillagesoport (? kis gönczöl) |
vokélaχ id. — S. *vokai* id. C.

voj (K.) *harisnya*; l. *vqj*.

voj *жиръ* (zsír, kövérség). — S. *voi* «fett, talg». C. — ÉO.
voi id. A. — ÉV. *vōj* id.

voš (K.) város; l. *vac*.

vont (FO.) rengeteg erdő; l. *vqnt*.

vol *быть* (lenni): *volvel, volvelt, lesz, lesznek; vačam, vačang*
(S.) *былъ* (voltam, voltál), *voltal* (S.) *живетъ* (él, lakik), *volgal,*
völkqł (S.) *если будетъ* (ha lesz). — S. *vālem, I. ūdem* «leben
sein». C. — ÉO. *vollem, ullem* id. A. — ÉV. *āl-* id.

voloxta khu bálvány neve, mely mindenfelé néz. — ÉO.
volīlem «glänzen». A.

voltof (K.) gyalu. — ÉO. *voltēp* «schabeisen, hobel». A. —
I. *vattap, S. vařtap* id. C.

vör, uor *материкъ* (öserdő), *боръ* (homokos fenyves, v. nyí-

res), *uor-jéghurég-h-sempelung* (KO. K.) erdei farkas szemű bálvány. — ÉO. *vor* «Kieferwald». A. — ÉV. *vör* id.

vörép (V. Jg.) női szemérem-átkötő rénbőröböl. — ÉO. *vörép, űröp* id.

vös: *lil-vös* пара, духъ (pára, lehellet).

vuač (FO.) város; l. *vač*.

vuiŋg: *v. kurek* луговой орелъ (réti sas), még nem víz-nél (?) röpülnek; *v. k. iki* (ezen hónapnak neve) — ÉO. *vey* «morast, tundra». A.

vuiŋg feleségem fi- és nőtestvérei engem hívnak így (sógor). — S. *voj*, I. *vey* «schwiegersonn». C. — ÉO. *vey* id. A.

vüxel- (S.) ereszkedni, leszállani: *ül vüxelval* внизъ пус-тится (leszáll) pl. lováról, *ül-vüxellem* (1. sz.). — ÉO. *voŋollem* «sich senken, hinabklettern». C. — ÉV. *va'il-* id.

vüč вообще (általában, egészben): *vüč vüčeghlivel* вообще горить (egészben ég); l. *vič*.

vüčeghl- «egni»; l. *vičeghl-*

vüčetélént: *v. jažul* зату́нутый лукъ (fölaizott íj).

vüs (KO. K. V.) lyuk; l. *vés*.

vüskar tojal (V.): *me v. t.* чесотка (rüh) — *veskar* «jucken, krätze». C. — ÉO. *voskar* «warze»; *vuseŋ-käreŋ* «mit wunden und schorf bedeckt». A. — L. *vés* lyuk.

vüñe homlok; a Nagy-Jugán vidékén szidó szó; *vüñing mü* картузная шапка (ernyős sapka); *vüñe-pare* невеста-пиръ, lakodalom. | *vüñor-pöŋg* metszőfog, tkp. «homlokfog», mert a homlok irányában néz. — L. *veñem, veñe*.

M.

mak (K.): *m. kat* jurt-féle kis ház.

maž (KO.) бобръ (hód); *m. žunž, mažet-pej-žunž* hód бугоръ... (bálványnév), *Mažet-voš* (K.) Нахрачи («Hódváros»); *maž-vés* бобровой маментъ. — *maž* id. C. — ÉO. *mož, mož, možk* «maulwurf». A.

mažlén: *vesež.m.* (VJ.) réczevadászó bunkós nyíl.

maghé (K.), KO. *meghe*, V. *möghe* старица (régí vízmeder); *Möghe-ung-p.* (falunév.) — ÉO. *mia, muv* «krümmung eines flusses, bug». A.

majtig мыло (szappan). — S. *majtek* id. C. — ÉO. *moitek* id. A. — ÉV. *mojtäk* id.

maťor, VJ. *matur* 1. богатырь (hős); *terén-kase-m.* — 2. (VJ.) medveszív.

mas (V.) kell; l. *mos*.

mañe (K. S.) племянникъ (unokatestvér). — I. *moña*, *maña*, S. *moñi* «jüngerer bruder». C. — ÉO. *moñe* «neffe». A.

man't, *mantë* сказка (rege, mese). — *mōnt*, *mānt* id. C. —
 ЁО. *mo'is*, *mo's* id. — ЁВ. *mōjt* id.

mal'č'i лукошко (kosár).

mallaχ *posël* (FO. KO.) olyan старница (régí vízmeder),
 melynek vize ki nem szárad.

mar'ën (K.), *mērën* halikra. — *māren* id. C. — KV. *mārën* id.

maq (VJ.): *loχ-m.* жеребенокъ (csikó), *iχ-m.* медвѣженокъ
 (medvebocs), *maq-sas* (hölgyemenyét-fiók?); *sar-makël* (VJ.) чука-
 машки (csuka-fiók?), кшнки (belek) a медвénéл. — I. *mōχ*, *mōχ*,
 S. *mōk* «junges tier, ei» C. — ЁВ. *maq*, *maq'i*, *mōχi* magzat.

maqχ: *me maχlem* nemi közösülést végzek.

maqgtiu: *venim-m.* полотенцо (törülköző).

maq'ttaχ (K.) ружье (fegyver), *pistonnoj m.* pisztoly. — *mat-
 taχ* «flinte». C. — TV. *moltëχ* id.

ma'laχ'ël вчера (tegnap). — ЁВ. *molëχ* a minap, KV. *mol-
 χat khotël* tegnap.

me (S.) én, *mene*, *meneti* nekem, *ment* engem | *min i'ul* мы
 вмѣстѣ mi (ketten együtt), *mint* насъ (bennünket) | *mōng* (S.), K.
muŋg мы (mi) | *mennem*, *menne* (S.) я самъ (magam). — *ma* «ich»,
 acc. *mant*, dat. *menem*, *mantem*; dual. nom. *min*, acc. *mīnat*, *mīnet*;
 plur. *meŋ*. C. — ЁО. *ma*, plur. *muŋ* id. A.

me'ü (K.) *íar m.* сырой сахаръ (nyers, nedűs cukor). —
mag «honig». C. — ЁО. *mavé* id. — ЁВ. *ma'i* id.

meghut'ëk (K. Ig.); *mīlek* мохтикъ, рыбака (halnév). —
megdey «döbel (cyprinus dobula)». C. — ЁО. *meuday*, *meudëy* eine
 art leuciscus». A. — ЁВ. *māwël* héring.

mej- adni: *mejte* (S.) дайте! (adjatok!), *mövel* даетъ (ad),
mëssëm адтам; *majvëllës* подарокъ (? ajándék). — *mejem* id. C. —
 ЁО. *ma'lem* id. — ЁВ. *maj-* id.

mejet (K.), *mögel* грудь (mell). — I. *meget*, S. *maugel* id.
 C. — ЁО. *megël*, *mevël*, *meël* id. A. — ЁВ. *ma'il* id.

meč (K.), *möč* a falba vert faszeg, vagy szarv a ruha föl-
 akasztására.

mëttë (S.) mi, mely, *mëttë-lika* что-нибудь (valami), *met-
 čimpe* hányszor. — *met*, *metta* «welcher, was». — ЁВ. *mat*, *matër*
 id. — L. *muŋhu*.

messëχ, *iχ-m.* медве-хвость (fark). — ЁВ. *mans'ik* rénfark.

mën- (S.), K. *men-* menni; *torom-poχ* *menëm* löχ. — *menem*
 id. C. — ЁО. *man'lem* id. A. — ЁВ. *min-* id.

më'ü (S.) сноха (meny). — *me'ü*, *me'ëny* id. C. — ЁО. *me'ü* id.
 A. — ЁВ. *ma'ü* id.

mël (VJ.), K. *möt*, FO. *milling*, *miltegg* глубокий (mély). —
 I. *met*, S. *me'l* id. — ЁО. *ma'l* id. — ЁВ. *mül* id.

mēr'ën halikra; I. *mar'ën*.

m e r e m - e j t q r e m egyetlen isten. — v. ö. ÉV. *marawi nqul* csupa hús, magy. *merő* hús.

m i g é r, mögér палка (bot). — ÉV. *ma'ir* bunkós bot, sulyok.

m i t (S. KO.): *kan-m.* штрафъ, плата царю (büntetéspenz); *mitala* наемъ (bér). — *mit* «lohn». C. — ÉO. *mit* «miethe, lohn». A. — ÉV. *mēt* bér.

m i s (S.) корова (tehén); *Mis-uz-jiyk* (Tehén-fő-víz) folyó-név. — *mīs* id. C. — ÉO. ÉV. *mis* id.

m o s (K.), V. *mas* kell: *mende m.* menni k., *tetej m.* enni k.; *mujmas* (V.) что нужно? (mi kell?) — I. *most*, S. *moži, moči* «es ist möglich, nötig». C. — ÉO. *mosta, masta, mostat, mastat* «nötig, lieb». A.

m o n férfit szeme remtest; *mon-jöng* férfit mag. — ÉO. *mōn* id. — ÉV. *mānā* heregolyó.

m o l - (S.) варить (főzni). — *madem* «kochen». C.

m o r é z bogó: *nuxés-m.* калина (juhar-bogó), *püčké-m.* земляника (földi eper). — I. *mūraz*, S. *mōrak, mōrejk* «moltebeere». C. — ÉO. *moraz, mū-réz* «erdbeere». — ÉV. *mārež* mocsári, sárga málna.

m o r t é g, mortög egészséges, kinek semmije sem fáj.

m ö g e l mell; l. *mejet*.

m ö g e r bot; l. *miger*.

m ö z, S. FO. *mögh* земля (föld); *möghqzti* (S.) на земль (a földön); *kollung-m.*, *taitung m.*; *möghe koz*, *möghe vën* (S.) = ÉV. *mätä* *zäsä mā, mätä vāti mā* hosszú, rövid út, föld (a melyet bejártam); *mögh-kat* (V.) földben épített, illetőleg földdel fedett ház; *möze-teren-juyk, müghi-teze-juyk, mögh-juyk* юрточной дяволъ (földbálvány, mely a házban áll), *mögh-ime* (FO.) Földanya; *möghe-pej* бугоръ (halom, domb), *mögh-jér* червь, földi giliszta; *möghe-latt* яма (gödör), sír, melybe temetnek. — *mez, mez* «ton, erde». C. — ÉO. *mī, miv, mū, muv* id. A. — ÉV. *mā* id.

m ö g h e l (S. KO.) пай, rész a halászatban.

m ö g h u t é s (S.) качаль (himbálta, lengette).

m ö z k, mönkem: *juyk*-féle lény, змѣй (kigyó következetesen így fordítva!), *M. sem-p.* (KO.) свѣтлой протокъ (világos vizű folyóér mellett fekvő falu; tkr. «m. szem»), *m.-sozole* змѣй-кожа (kigyó bőre); *liley m.* (eleven m.); *Junge-möngge-egöt* мясь (folyófok) neve, *Mönkeme-oghoti* id. — ÉO. *mejk* «waldgeist, teufel». A. — ÉV. *mējkw* id.

m ö c ruhaakasztó fa, vagy szarv-szög; l. *meč*.

m ö r ö z t e l e m скоро бѣгу (gyorsan futok).

m u z é t, muzhet (KO.) старица (régí vízmeder), протокъ (folyóér); *Suzmet-muzhet* березникъ-ст. (nyires holt ág; helynév); *Muztegg-p.* (falunév).

m u g h u (S.) какой (minő), *m. koz* какое долгое время (mily

sokáig), *mughulékam* чего-то, micsoda. — S. *muguli* «was», *mugusir* «wie beschaffen». C. — L. *muj*.

muj (V.) что (mi, micsoda): *muj mas* что нужно? (mi kell?). — L. *mughu*.

muchsény (KO.) моксунь (coregonus moksun); *m. tüles* e hal jövetelének hónapja. — *moysan, moyses* id. C. — ÉO. *muchsany, muhsény* id. A. — ÉV. *moxsun* id.

muxe (V.), KO. *mughuj* карась (kárászhal). — I. *mōgo*, S. *mūgi* id. C. — K. *muzi* id. A.

muzél, mughél печенка (máj). — I. *mūgot*, S. *mūgol*, id. C. — ÉO. *mūgol, moḡol* id. A. — ÉV. *majt* id.

muxén-verés lósörény.

muxti (Jg.) сквозь (át, keresztül). — I. *moxta*, S. *mugda* «durch, gerade». C.

mughuli (FO.) medve-уши (fülek).

muń, müń (VJ. FO.) ящикъ (szekrény), faedény; *témek-m.* (VJ.) табакерька (tubákpikszis).

mulaχtitaχ сулите (igéritek). — V. ö. ÉO. *mułtem* «schwören, fluchen, verfluchen». A.

muruχ: *m. tarom* цѣлый свѣтъ (az egész világ), *m. khan-mōχ* цѣлое государство (az egész ország).

müčenygkhu (S. KO.) воръ (tolvaj).

mül (KO. K.) шапка (sapka), *vüning m.* картузь (ernyős s.), *vqχ-m.* vas-s. (sisak?) | *mülloχ* hajadon fővel. — I. *mil*, S. *mül* id. C. — ÉO. *mil* id. — ÉV. *mil* id.

L, L'

lakké (VJ.) medve lába.

laχél ладонь (tenyer).

laχélés (S.) заходить (bejött). — ÉO. *lanlem, loηχlem* «eingehen»; *longém* «ingang». A.

lange hosszúkás varsafaj az Obvidéken.

lajéχvol (S.) вѣсится (függ). — ÉO. *loilem* «hangen, schweben». A.

lat яма (gödör); *poč-lat* a nyak hátsó részén látható gödör. — S. *lāt* «grube». C. — ÉO. *lāt, lōt* id. A.

latü joytés пришедь (megjött). — *lattem* «ausgehen». C.

labas, lovas лабазъ, négy lábú hambár. — ÉO. *labas* «speicher». A.

laleχ (S. FO.)? сушеная щука (szárított csuka).

lalem fejsze; l. *jajem*.

lalempölt (KO.) крадутъ (lopnak); *lalemsuem* грабили меня (megraboltattam), *lalamsém* loptam; *lalma-ku* (KO.) tolvaj. —

I. *tötmem*, S. *lutmem* «stehlen». C. — ÉO. *loləmlem* id. — ÉV. *tülment-* id.

lar vízáradvány; l. *jar*.

larva (Jg.) garapa (colymbus arcticus, búvárkacsa).

lāχ (KO.) яръ (meredek part).

laχés! другъ! (barátom!); *ma lokhes kujém* (S.) мой знакомій другъ (az én ismerős barátom). — ÉO. *loxos*, *luxés* «freund», A. — v. ö. ÉV. *tāχam!* (elszólítás; = barátom!).

lant (VJ.), KO. *lont* рѹсъ (lúd); *lont-vaséχ-iki* (KO.), VJ. *lant-veséχ-ike* lúd-réce-költözö hónap. — I. *tunt*, S. *lōnt* id. — ÉO. *lont*, *lunt* id. — ÉV. *lunt* id.

léu (VJ.) плесо (folyóvonal, folyószakasz két forduló között); *léu-pétté* (a folyóvonal vége).

legel-; *čipen legelilve* én téged хитро проведу (fondorlatosan elvezetlek). — ÉO. *lanjēllem* «führen». A.

leχ стрѣлить (lőni); *pūčke-leχte-pux* (VJ.) puskalövő bunkós nyíl; *saj-leχte khu* búvármadár-lövő ember. — ÉV. *laj-* id.

leghēl-: *leghēlvel* (S.) дожидаетъ (vár, várakozik), *leghēlt-* (S.) караулитъ (őrizni). — I. *tāgedem*, S. *lāglem* «warten» C. — ÉO. *lavēllem*, *laullem* «bewahren, hüten; erwarten». A.

lenki бѣлка (evet); *χanžēng l.*, *pōgōte l.*, *negi l.*; *Lenki-pasēl* (patak neve), *Lenkēng ur* (helynév). — I. *taņa*, S. *lenki* id. C. — ÉO. *langi* id. A. — ÉV. *lē'in* id.

lenq-juχ (FO. KO.) világító vékony fenyőszilánk. — ÉO. *loŋ-juχ* «kienspan». A.

lejkēn vaz (K.) a bölcső felfüggesztésére szolgáló vas.

lēpet (KO.) hét; l. *jevet*.

levēng (K.) a kis előszoba, melyből a *kat*-ba (házba) lépnek. — ÉO. *lēpēy* «vorhaus». A.

lēr (FO.); *jēr* корень (gyökér); *mōgh-jēr* földi giliszta. — S. *lor*, *lort*, I. *turt* id. C. — ÉO. *ler* id.; *mē-ler* «wurm» A. — ÉV. *tār* id. — L. *jēr*.

likēp (K.) куря (folyóöböl).

liχ (FO. KO.) faszög; l. *luŋk*.

lis (KO.) récefogó hurok; *veséχ-lis* id. — ÉO. *lēs* «schlinge (um vōgel zu fangen)». A. — ÉV. *lēs*.

lipp nyári madárka neve.

lipēt (K.) levél; l. *lūpet*

liv: *put-l.* (FO. KO.) a faállvány, melyre a világító szilánkot helyezik.

lil lélek; *kassi-lil* ember lelke; *lil-vōs* a szájból kijövő пара, духъ (pára, lélekzet, lehellet); *lilēng* живой (eleven). — *tīt* «geist, atem». C. — ÉO. *lēl*, *lil* id. A. — ÉV. *lil* id.

lok fajd; l. *luk*.

lokk, *luk* (KO.), VJ. *luχ* запоръ (vízrekesz)-féle, *Lokk-var*

запорная куря (vízrekeszes folyóöböl; helynév); *Lokkəng pej* (helynév).

loχ (S.) út, nyom; l. *lökk*.

loχ, KO. *luχ* кость (csont); *pöulöχ-loχ* hátgerincz; *khanč'in loχ* nyírhéj-edény díszítő csont: *pana sasem loχ* csont a fonal tartására. — S. *louχ*, I. *teu* «knochen». C. — ÉO. *lū* id. A. — ÉV. *lu*, *luw*- id.

lōχ (S.) lohadь (ló), *loχəm* lovam; *loχ-mak* жеребенокь (csikó); *lokhəng khu* lovas ember. — S. *lau*, *lauχ*, I. *tou* id. C. — ÉO. *lou*, *lovi* id. A. — ÉV. *lū*, *lūw*- id.

lokhəs (S.) barát; l. *laxəs*.

lon-pöng (K.) ráspoly.

lont (KO.) lúd; l. *lant*.

lovas négy lábú hambár; l. *labas*.

lovéc лoждь (eső); *lovécvöl* дождь идеть (esik az eső). — S. *lopat* «regen». C. —

lomettof (FO. KO.) medvetor.

lotp наплава (a hálót tartó uszó parafák).

lökk, S. *loχ*, *lōχ* дopora (út), слѣдъ (nyom); *tərom-poχ-menəm* *lōχ* (isten fiának ment útja); *lökk khula*, *mönvel* слѣдъ потеряется (a nyom elveszőben van) — S. *lök*, *lök* «spur». C. — ÉO. *lek* «weg». A. — ÉV. *lāng* id.

lōχ (VJ.) az evet, vagy menyét hosszú farka; *lōχ-pəχəl-sas* ласка (*mustela nivalis*), olyan mint a hölgymenyét. — S. *leχ*, I. *teg* «schwanz». — ÉO. *lī*, *lī* id. A. — ÉV. *lē'i* id.

lōχ заводь (folyóöböl). — *loχ* «bucht, busen». C. — ÉO. *loχ* id. — ÉV. *lāχ*, *lōχ* id.

lōngker (FO.) карата, kis állatka, melynek bőré a subára alkalmazzák (nyilván: кротъ «vakondok»). — ÉO. *lēngər* «maus». A. — *teyer* id. C. — L. *jōngker* «vakondok».

lōgh-: *nul-lōghevət* спорь (egymás közt veszekesznek), *lōghe-teghelavolt* (S.) id. — ÉO. *laulem*, *lautlem* «schimpfen, schmähen». A. — ÉV. *law* dühös beszéd.

lōvot (FO.) dohány neme (?), крупка.

luk (KO.), K. *luk* глухарь, тетерь (nyírfajd); *Lukkəng-rəp-p*. (falu neve). — *luk* «auerhuhn». C. — ÉO. *luk* «tetrao tetricus». A.

luχ (KO.) csont; l. *loχ*.

luχ (VJ.) vízrekesz-féle; l. *lokk*.

lung (K. Jg.) bálványszellem; l. *junyk*.

lung (S.) лѣтро (nyár) | *longər*, *slongər*: l. *urəngi* (KO.) лѣтной воронь (nyári varju). — S. *lon*, I. *tun* id. C. — ÉO. *lung* id. A. — ÉV. *tūw* id.

lus szakál; *əgən-lus* id.; *julon-l*. pofaszakál; *num-pələm-l*. bajusz. — *tuš* id. C. — ÉO. *tuš* id.

lü nagy; *Lü-jogon* = Vasz-Jugan.

lüγ (FO.) négy állvány, melyen a földi ház áll.

lügh-: *me küm lüghesem* (S.) я на улице вышелъ (kimentem az utcára).

lüs (KO.) черемуха (zelnicze)-kenyér (lepény).

lüskamés (S.) смѣлся (nevetett), *lüssaχlem* я смѣюсь (nevetek).

lün (FO.) a csuval (tűzhely) külső fakerítése.

lüpet (Jg.), VJ. *lübut*, K. *lipet* листъ (falevél); *neréγ-juχ-lübut-ike* (VJ.) a nedves falevél hónarja; *lipteng pum* (K.) magas fű a partokon; *sar-lüpet* (Jg.) саравая трава. — *lüpet*, *lübet* id. C. A. — ÉV. *lüptä* id. — L. *lüba*.

lüba, *lüvq* листъ (falevél).

läze: *kögh-l.* melylyel az önlövő íjját kifeszítik.

längältop (KO. K.) пѣсни (táncz-énekek), melyeket medveöléskor játszanak = ÉV. *tüülep*.

läń (K.) fekete bogyó. — V. ö. ÉO. *lum*, *lom*, *jum* «vogelkirsche». A. — ÉV. *läm* zelnicze.

lék крѣпкій (erős), kemény szívű. — ÉO. *lĕk* «zorn, bosheit»; *lĕkĕγ* «zornig». A.

löppi, VJ. *loppe*; *lope* шуба, халатъ (felső köpeny); *l. jür* халатъ-прикладъ (áldozatkép felajánlott ünnepi köpeny a bálvány-nak), *tarom-l. j.* fehér k.; *terén-l. j.* veres k.; *mögh l. j.* fekete k.; *jŕnke jürey verti loppe* (VJ.) a víznek áldozatkép felajánlott fekete v. kék, galléros ing; *ĕtil-nuγes-pölet-loppiu-junĕ* . . . (v. ö. ÉV. *it le'in* szökdelő evet) nyusztermet nagyságú subás bálvány. — S. *lopi* «mantel, oberrock». C.

löγ: *lögem* feleségem fiatalabb nőtestvére; idősb nőtestvérem fia. — ÉO. *leγo* «schwager (mannes bruder)» A. — ÉV. *lĕkw* sógor, a férj bátyja.

lömet (FO. KO.) emelvény a víztartó csuam számára.

lüŕk (KO.) bálványszellem; l. *junĕ*.

lüŕk (KO.), FO. *lüγ* клинь (ék); *put-lüγ* az üsttartó állványról lelógó kampós fa. — ÉO. *lüŕk* «pflock, nagel, keil». A. — ÉV. *lĕγk* id.

lül (S.) сажень (öl). — S. *lül*, I. *tet* id. C. — ÉO. *laĕ* id. A. — ÉO. *tal*.

lüle (VJ.) búvárkacsa. — I. *lula* «colymbus auritus». C. — ÉO. *lüle* id. — ÉV. *lülĕ* vöcsök.

R.

rak (K.) мука (liszt); *rak-iŕnk* (Jg.) «liszt-viz» (ital neve). — *rāk* «mehl, grütze». C.

rak (VJ.); *raq*, K. *roχ* воротникъ (gallér). — S. *rōk*, I. *rōχ* id. C. — ÉV. *rakw* id.

razam (S.) родственникъ. — ЁО. *razëm, ragëm* «verwandt»; *razta-γo* «verwandter». A. — ЁV. *raun'-ut* id.

razpëng: *r. kurek-tülis* (KO.) kisebb fajta sas hónapja; *čaj-k. t.* nagyobb fajta sas hónapja.

rad, reť, reč старикъ (öreg ember); *semlex rad* vak öreg; *Rad-empter* (folyónév); *köghü-reč* каменной (kőből való) öreg (bálvány név); *khul-jung-reč* (hal-bálvány-öreg). — v. ö. ЁV. *-rés* kicsinyitő képző.

raŋkenti u, rankenlif (FO.) csengetyű a varázsdobon.

rań (V.) лень, halféle (czompó).

reketi: *jokk-r.* visszadobja | *nuk röghimsëm, reghimsëm* földobtam | *röghimpël* бросить (dobja).

rëp (Jg. Š.) гора, ярь (hegy, meredek part); *pöt rep* (K.) magasparti hegy; *Rëp-jozon* (folyónév); *Lukkëng-rëp-p.* (S.) «Fajdos hegyfalva»; *Kanëk-rëp-p.* (Jg.) брусника-ярь. — *rëp* «steiles ufer». — ЁО. *rëp* «hügel». A.

rit (K.); *rüt* лодка (ladik). — *rüt* «boot». C. — ЁV. *rantä* nagyobb fajta ladik.

roz (K.) gallér; l. *rak*.

rotte пташенка, nyári madár neve.

ront, K. runt серьга, fülönfüggő. — S. *ront* id. C. — ЁО. *runt* id.

roxor (FO.) камышь (nád).

ruć, I. Jg. KO. rut, S. ruš orosz; *rut-nür* бродникъ, vízjáró «orosz csizma», — *rut* id. C. — ЁО., ЁV. *ruš* id.

rüt ladik; l. *rit*.

rüt облачекъ (kis felhő); *ej r. id.* — ЁО. *rüt* «nebel». A.

rüss рысь (hiúz). — ЁО. *ras* id. A.

Az accusativus a görögben.

Az összehasonlító nyelvészet a mondattannak is újabb szemhatárt nyitott. Alig van tanulságosabb tanulmány, mintha bármely mondattani kérdést történelmi fejlődésében tekintünk át. Meggyőződünk arról, hogy az összehasonlító nyelvészet által föl kutatott adatok nem remélt világot vetnek a grammatikának sokszor már eldöntöttnek vélt kérdéseire is. Én ez alkalommal csak az accusativus használatáról szólok és igyekszem meggyőző érvekkel kimutatni, hogy a középkori görög grammatikai hagyomány mellett oly éles elme, milyen Hermann Gottfried, sem birt világos fogalmat alkotni magáról a megoldandó kérdéstről és így természetesen megoldást sem nyújtani. Miért? Mert Delbrück összehasonlító mondattanának kitűnő bevezetésében adott hű jellemzés szerint: bölcselmi, logikus szempontból látott mindent. Ismerjük elfogult erős nyilatkozatát a szanszkrit tanulmányokról. Mélyebben járó elme volt a Sanctiusénál, kinek grammatikája a nyelvet a logikai chablonok igájába hajtá, de azért midőn a régi felfogással szemben egészen új utat nyitott: ő sem menekült Kant kategoriáitól és bámulattal telt el a görög nyelvben nyilatkozó logikai rend, bölcselmi szellem iránt. Beszéljünk világosan, beszéljünk példákban. Vegyük elé Hermann G. egyik legszebb értekezését, mely mély nyomot hagyott a görög grammatika fejlődésében. A Wolf és Buttmann *Muzeum*-ában 1808-ban jelent meg: «Dissertatio de ellipsi et pleonasmō in Græca lingua cz. értekezés,*) melynek már címében benne rejlik a messzire tekintő elme czélzata, melylyel egy egész grammatikai rendszert dönt halomra. Nem kevesebbről van szó, mint a görög mondattan százados tévedésének kimutatásáról. A *szókihagyás* és *szófölsleg* kényelmes eszközéhez fordultak a nyelvészek, valahányszor a görög nyelvnek valamely, a maguk élőnyelvétől eltérő sajátosságát megértetni akartak. Mert abból a tételből indultak ki, hogy a mondat egy logikailag jól megalkotott szerkezet: a logikába ütköző hézagot vagy felesleget az *ellipsis* és a *pleonasmus* schémáival magyarázták meg. Hermann G. a görög

*) God. Hermanni Opuscula I, 148. és köv. lapjain (Lipese, 1827).

nyelv mély ismerője, a költői stílus átértője a hatáimas szövegkritikus: ha már a szövegkritikai kételyeken felülállónak tekintett egy mondatot, más alapon magyarázott. És mély elméjének becsületére válik, hogy a pszichológiai mozzanatra helyezi a súlyt, ha az új grammatikának e névezetes módszertani eszközét nem is nevezi meg a nevéen és ha az ellipsisektől sem bír teljesen megszabadulni. Ha pl. Homeros Λ 273: ἡ χθετο γὰρ κήρ és a hasonló kifejezések magyarázatára kész volt az *ellipsis*-elmélet és kiegészíték a κατὰ praepositívóval: Hermann G. az ily megoldással szemben egy más példával áll elő. Ugyancsak Homeros Δ , 461: τὸν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψε hasonló *acc. respectivus* mellett nem egészíthető ki az ὄσσε α κατὰ-val. «Etenim κατ' ὄσσε si dixisset, aut in oculis, aut in parte oculorum, aut per oculos caliginem dixisset offusam esse.» És érdekes példát hoz föl a scholiasta tévedésére, ki Sophokles Trach. 102: εἶπ' (a napról mondja) ὦ κρατιστεύων κατ' ὄμματα-ra megjegyzi: κατὰ τὸ ὀπτικόν (hatalmas látvány), holott itt a költő ennyit mond: o qui hic in conspectu nostro splendes. Tehát a praepositiónak localis jelentést tulajdonít. Így tévedtek a scholiasták Oed. R. 1086: versének: εἶπερ ἐγὼ μάντις εἰμι καὶ κατὰ γνώμην ἔδρις magyarázatában, midőn így értelmezték: ἔμπειρος κατὰ τὴν γνώμην συνετός (tapasztalt esztű, értelmes), holott Hermann G. helyes észrevetele szerint akkor a költő γνώμην ἔδρις - t írt volna. «Nunc hoc dicit: si ego vates sum, et ex animi sententia (hitem szerint) intelligens.» Hermann G. a példák egész sorát hozza föl, melyek a belső tárgy accusativusára, az *acc. resp.*-ra és az *acc.*-nak határozói használatára szolgáló példák, melyeket a praepositívók *ellipsis*e nélkül magyaráz meg, vagy az igében rejlő, de elhallgatott kiható ige oda gondolásával, mely magyarázatot ὁ *permixtio duarum locutionum*-nak nevez vagy pedig egyes állandósult kifejezések brachylogikus átvitelének néz, mint a milyen a semleges *acc.*-nak határozói jellege (πολλὸν ἄριστος). Mintegy rámutat a helyes irányra, de azért az *ellipsis*-től nem bír menekülni. Így pl. πηδᾶν πεδία, ἐρχομαι κλισίην, ἄλλην χθόνα ἀποίσειν, καιρὸν ἐφήκεις κλλ. kifejezésekre megjegyzi: In his omnibus *acc.* e verbo pendet *occupare*, vel *obtinere* significante, pro quo verbum ponitur modum indicans, quo qui locus occupetur; Εἶδος κάλλιστος-t pedig így magyarázza: εἶδος ἔχων κάλλιστον. Α πλήττομαι πόδα és a hasonló kifejezésekben pedig két kifejezés kapcsolatát (melynek megfelel a szóalakulásban a szövegyülés) látja. Így πλήττωσε és πλήττω πόδα σον. És Sophokles Antigone-ja következő helyéhez: ἀρχὴν δὲ θηρᾶν οὐ πρέπει τὰ μῆχανα (95 v.) megjegyzi, hogy ez annyi, mint οὐ πρέπει οὐδὲ ἀρχὴν ποιῆν θηρῶντα τὰ ἀμῆχανα. De hát ez nem *ellipsis*-elméleten alapszik? Maga mondja: «A beszédben e rövidség lassanként úgy el hatalmasodott, hogy senki sem gondolt többé e

kifejezések használatánál azok eredetére.» A névmások semleges acc.-nak δ , $\tilde{\alpha}$, $\tau\acute{o}$, $\tau\alpha\upsilon\tau\alpha$ okhatározói értelemben átment használatánál is nem a $\delta\iota\acute{\alpha}$ præp. ellipsisében keresi a magyarázatot, hanem e névmásoknak az igével való szoros kapcsolatában. Pl. Homeros Γ , 176: $\tau\acute{o}\ \kappa\alpha\iota\ \kappa\lambda\alpha\iota\upsilon\sigma\sigma\alpha\ \tau\acute{\epsilon}\tau\eta\ \kappa\alpha$ = *quam ego rem deflens contabesco*, mely később átment a *propterea quare* értelemben. Így ugyan csak Homeros Δ , 155: $\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\nu\ \nu\acute{o}\ \tau\omicron\iota\ \delta\rho\ \kappa\iota'$ ἔταμνον két kifejezés összeolvadását látja. Az egyik: $\delta\rho\ \kappa\iota\alpha\ \xi\tau\alpha\mu\omicron\nu\omicron\nu$ (miből származik is egy ige: $\delta\rho\ \kappa\iota\omicron\tau\omicron\mu\epsilon\iota\nu$; = *foedus icere*) és $\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\nu\ \sigma\omicron\iota\ \kappa\alpha\tau\epsilon\sigma\ \kappa\epsilon\upsilon\sigma\alpha$. Legérdekesebb Hermann G. felfogása Aristophanes Pax 232. értelmezésénél:

ἄλλ' εἶμι· καὶ γὰρ ἐξίεναι, γνῶμην ἐμήν,
μᾶλλετ.

Így már csakugyan kínálkozik a $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ præp.-val való kiegészítés; de Hermann G. határozottan tagadja és inkább az úgy nevezett *aposiopesis* figuráját látja. Szórol-szóra így nyilatkozik: «Quo magis adducor, ut γνῶμην ἐμήν per aposiopesin dici putem pro γνῶμην ἐμήν λέγειν, ut dicam, quod sentio.» Mintha bizony nem nehezebb az ily inf. absolutus használatának magyarázata! Milyen más alakot ölt a kérdés, ha a szanszkrit nyelv mondattani jelenségeit is a vizsgálódás körébe vonjuk, ha ugyan e mondattani formákat a különböző indógerman nyelvekben feltaláljuk.

A különböző nyelvekben ugyanazon *permutatio locutionum* ugyanazon *compositio verborum*, ugyanazon *brevitas loquendi*, ugyanazon *aposiopesis* elképzelhető-e?

Mennyivel helyesebb nyomon jár az összehasonlítás adataival felfegyverzett mondattan, mely a kérdést, mindjárt magának az *esettan*-nak alapján veti föl! A kérdés helyes felvetése fél megoldás.

Hübschmann¹⁾ és Delbrück²⁾ az accusativus jelentéséből indulnak ki. Az acc. egyszerűen az ige fogalmának kiegészítésére szolgál. Hiszen a szanszkrit szórend legvilágosabban mutat rá az acc. e jellemére. Ugyanis a szanszkrit szórendben a főmondat igéje enklitikus módon csatlakozott a kiegészítőt kifejező acc.-hoz. Pl. *dévā āsurān ajayan* (az istenek a gonosz szellemeket legyőzték): az utolsó két szó egy hangsúly alá került. Eredetileg sem a tárgyat, sem a czélt nem fejezte ki az *acc.* Rendre nyertek e viszonyok általa kifejezést. A két *acc.* is egy volt, mert az egyik csak az igével összeolvadt egységes fogalmát fejezte ki a cselekvésnek. Keresve sem lehetne erre világosabb példát találni, mint a Rāmāyana következő passusát. Adi (kanda) XLIX, 8: *Atithi pūjāyam āsa*

¹⁾ Zur Casuslehre cz. művében. München, 1875.

²⁾ Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indógermanischen Sprachen III. B. I. Theil: Syntax von Dr. Delbrück Strassburg, 1893.

putrau daçarathasya tau (Vendégekül tisztelte Daçaratha két fiát.) A *pūjāyam āsa* már egy *acc.* = reverentiam tribuit és a kinek e tiszteletet adta, szintén *acc.*-ba megy. Szóról-szóra megfelel a vulgaris és új görögben a *δίδωμι κλέος τον*: valakit magasztal értelemben használt kifejezés. Paraschos új görög költő egyik költeményében: *σὲ δίδει στέμμα* = téged koszorúz meg. II. 218. Ide lehet vonni *μέγα εὐεργεσθῆναι, μέγα βλάπτειν τινα*. Ép így olvad egy kifejezésbe az egyik ige a maga kiegészítőjével Rām. Ad. XXXV, 10: Kanya çatanam uttamam *janayam āsa* = száz jeles leányt nemzett. Janayam āsa = originem dedit. Ép így van a *brū, vac, āh* (mondani, szólni, beszélni igeik = (for, voco, ajo), melyek kettős *acc.*-sal járnak. Pl. Nala I, 20: tato' nttariksago *vācam vyajahara nalam tadā*: akkor a madár szólt Nalahoz; itt *vācam vyajahara* = alloqui aliquem, tehát egységes fogalmat fejez ki.

A szanszkritban az igeékek egész csapatját alkotják a causativ igeik, melyek ha benható igéből származtak, átható értelmet nyernek. Pl. *çētē Devadatta*: fekszik D; *çāyayati devadattan* D.-t fekteti; ebben lappang: fekvővé teszi; ha pedig átható igeiből eredtek, szembetűnővé válik a két *acc.* Pl. *mā kimcit kārāyati*: velem valamit megtéte, engem valaminek megtételére bír, mint a latinban: *jussit me facere aliquid*. Ime az *acc.* mint a causativ igében rejő kiható cselekvény végrehajtó alanyát jelölő kiegészítő.

Legvilágosabban áttekinthető az *acc.* mondattani tárgyalása, ha az alapjelentésből indulunk ki, mert akkor csak az ige természetébe kell behatolnunk, hogy azonnal megértsük azt a számtalan árnyalatot, melyet az igeének e kiegészítője kifejezhet. Pl. Jelenthet az ige mozgást, törekvést: kész a czélt kifejező *acc.*; jelenthet a név fogalomban rejő cselekvést vagyis inkább a cselekvés fogalmát kifejező névtől ered az ige és kész az ú. n. *acc. etymologicus*; kifejezhet terjedtséget és pedig időben vagy térben és kész az *acc. temporis* és *acc. mensurae*; kifejezhet egy főnévvel összeolvadva újabb irányú cselekvést vagy a cselekvés tárgyát jobban meghatározó cselekvést, illetve a tárgyi cselekvénynek alanyra vonatkozását fejezheti ki és kész a kettős *acc.* számos faja; kifejezheti az eredetileg tárgyi *acc.*, ha elvont adj., a cselekvés módját, mértékét és kész az *acc. respectivus* vagy az *acc. adverbialis*. Különleges helyet foglal el a verbalis nevek által vonzott *acc.* Delbrück e sorrendben tárgyalja az *acc.*-t nagy mondattanának 178—186. szakaszaiban. Régebbi művében (Syntaktische Forschungen IV. 1879) egyszerűbb felosztást követett. Háromféle *acc.*-t különböztetett meg: I. a *valódi accusativus* (az *acc.* az ige mellőzhetetlen kiegészítője). II. *kettős accusativus*. III. *Határozó jellegű accusativus*. Az I. főszóalany két főcsoportra oszlik: a) *szükségképpen acc.*: *acc.*, átható, vagy átható értelemmel felruházott középigék, melyenek pl. *βλάπτω, εὐεργετῶ, ἀισχύνομαι, φυλάττομαι* stb. mellett; b) *önkéntes acc.*,

milyen a belső tárgy accusativusa, az időt és tért, meg a czélt kifejező acc.-ok.

Én ez egyszerűbb felosztást követem; de a teljesség feltétlenül megkívánja, hogy IV. *Az analogia — stilistikai sajátosságok — rhetorikai alakzatok — előidézte accusativusokat* is tekintetbe vegyem, mint Kühner*) a 412. §-ban teszi.

I. Valódi accusativus.

a) *Szükségképi acc.* Újabb iskolai grammatikáink (pl. Szamosié, Dóczié) igen helyesen a magyar nyelv természetéből indulnak ki a görög sajátosságoknak jelzett acc. vonzatok megállapításánál. Kimeríthetetlen az átható ige kiegészítésére szolgáló külső tárgy acc.-a. Hübschmann is lemond a jelentés szerinti osztályozás lehetőségéről. Érdekes az a kísérlet, melyet már Apollonios Dyskolos megtett a maga grammatikájában. Az ő felfogása szerint az acc. a szenvedés esete. Természetesen az oly esetekben, midőn szenvedésről nincs szó, az ellipsis-hez kell fordulnia, pl. $\varphi\epsilon\beta\gamma\omega\ \sigma\epsilon = \varphi\epsilon\beta\gamma\omega\ \delta\iota\alpha\ \sigma\epsilon$.

Hübschmann az acc.-sal járó igék bárminő osztályozásáról lemondván, a betűrend mellett van. Mindig az a kérdés: mely igét tekintett a görög áthatónak, sőt még az eredetileg benható igét is mikor használta átható értelemben. Ez igék minden iskolai mondattanban föl vannak sorolva. Itt mellőzhetem. De ha ez igék alapjelentéséből indulunk ki: köztük a causativ és kiható alapjelentéssel bírt ige közép vagy benható jelentésüvé változását észrevehetjük. Némelykor maga a forma világosan mutat e változásra. Pl. $\alpha\iota\sigma\chi\acute{o}\nu\omicron\mu\alpha\iota$, $\kappa\alpha\tau\alpha\pi\lambda\acute{\eta}\tau\tau\omicron\mu\alpha\iota$, $\varphi\upsilon\lambda\acute{\alpha}\tau\tau\omicron\mu\alpha\iota$, $\epsilon\delta\lambda\alpha\beta\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$, $\upsilon\phi\iota\sigma\tau\alpha\sigma\theta\alpha\iota$. A $\kappa\alpha\rho\tau\epsilon\rho\acute{\omega}$ - $\theta\alpha\rho\acute{\rho}\acute{\rho}\acute{\epsilon}\omega$ -ban lappang a *causativ* jelentés, mint a Brugmanntól föllállított 15 igeragozási osztályból a 10-ik osztály igéinél, melyek a $\tau\acute{o} + \epsilon\iota\omicron : \epsilon\iota\epsilon$ -vel képeztetnek. Legjellemzőbb példa: $\varphi\omicron\beta\acute{\epsilon}\omega$, mely eredetileg annyit tesz mint: *megfutamít* ($\varphi\omicron\beta\omicron\varsigma$ -ből eredt causativ ige). A szanszkritban *bhājayami*: menesztem, szalasztom, üldözöm ugyanazon képzőt mutatja föl. No már most $\varphi\acute{\epsilon}\beta\omicron\mu\alpha\iota\ \tau\iota\acute{\nu}\alpha =$ valaki elől menekülni. Ilyen az $\acute{\omega}\varphi\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\omega$, mely az $\acute{\delta}\varphi\epsilon\lambda\omicron\varsigma$ causativ igéje: az acc.-t mint kiegészítőt az ily ige természetesen vonja maga után.

De válhatik áthatóvá a benható ige külön alaki változás nélkül is. Érdekes példák Homeros α , 330: $\kappa\lambda\iota\mu\alpha\kappa\alpha\ \delta\acute{\omicron}\varphi\eta\lambda\eta\nu\ \kappa\alpha\tau\epsilon\beta\acute{\eta}\sigma\epsilon\tau\omicron$. Hdt. VII, 218: $\sigma\acute{\iota}\delta\ \kappa\alpha\tau\acute{\epsilon}\beta\alpha\iota\nu\omicron\nu\ \tau\acute{o}\ \omicron\upsilon\rho\omicron\varsigma$.

*) Ausführliche Grammatik der Griech. Sprache.² Hannover 1870 és 1872.

Aisch. Sept. c. Theb. 428: κλίμακος προσαμβάσεις στείχει
Theokr. XXIII, 66: ἀλώμενος δόρεα καὶ δρυμῶς.

Teljesen megfelel a szanszkritban a *gam* (megyek) és *viç* (megjelenek, lépek) igék vonzatának. Pl. Rām. Ad. XLIX, 25: *viçadam agamat param* = nagy zavarba, nagy bajba került; U. o. 29: *kaçmalam so' viçat*: gyengeségbe esett. Gorresio így fordítja: l'occupò una languida fiacchezza. De a legérdekesebb és kettős acc.-sá bővül ki Rām. Ad. LXII, 3: *mā çaranam gata* = hozzám oltalomért folyamodott. Tökéletesen megfelel a latinban a *convenit me* kifejezésnek. De a szanszkrit nyelvtudatban a *gam* (gehen) igének a célzt kifejező acc.-sal való kapcsolata mélyebben volt bevéve, semhogy a *çaranam* mellé præpositiot kívánt volna, mint kíván a latin. De lássunk egy nehezebb példát.

Homeros γ, 71: πόθεν πλεῖθ' ὄγρα κέλευθα. Kühner tárgyi acc.-nak veszi a 409. §. 7. felsorolva e példát is azon mozgást jelentő kifejezések sorában, melyeknél a tért és utat kifejező név az áthatóvá lett benható ige mellett acc.-ba megy. Escher *) mesterkéltnek tartja a benható igének áthatóvá változását, hajlandóbb a belső tárgy acc.-nak fogni föl az ilyes kifejezéseket. Delbrück kérdésbe teszi, hogy πλεῖν θάλασσαν-t a görög nyelvérzék a πίνειν ὕδωρ-ral vagy a θέειν δρόμον-nal hozta kapcsolatba? Delbrück Kühner felfogása ellen nyilatkozik, miben neki teljesen igaza van. A belső tárgy acc.-nak (acc. etymologicus) analogiás kiterjesztését látom az ilyszerű fordulatokban. Mert a nyelv nem ἔργον, hanem ἐνέργεια, mint Humboldt Vilmos oly igazán mondja. A nyelvalkotó szellem folytonosan működésben van. Az analogiás továbbképzésre minden nyelvben pregnans példákra találunk. Jellemző bizonyosságot szolgáltat a deverbalis nevek igei vonzatának megtartása arra nézve, hogy mily elevenen élt a nyelvtudatban a szók eredeti jelentése. Pl. a szanszkritban: *dātā rādhan̄si* = dator divitias. Mah. I, 8. *sisṛkṣur vividhā*: *prajā*: = *creandi cupidus varia genera animalium*.

Sisṛkṣur = desiderativ forma *srj*-től.

Daç. 25: *teṣā bhāṣaṇa paruṣyam asahiṣnur aham* = mint-hogy nem bírtam eltűrni (*asahiṣnur*) szavaik durvaságát (*paruṣyam*). Mhbh. 1, 63, 4: *indrattvam arho rājayam tapasa*: = e király vezeklése folytán *indra* rangjára (*indrattvam*) lett érdemes (*arho*).

A görögben: ἐπιστήμονες ἦσαν τὰ προσήκοντα (= ἡπίσταντο); ἔξαρνός εἰμι τὰ ἐρωτώμενα (= ἐξαρνοῦμαι) ἔστι τις Σωκράτης τὰ μετέωρα φροντιστής.

A latinban: *quid hibi hanc curatio est rem?* *Quid tibi me curatio est* (Plant.) *Reditur Romam, Propulabundus agros* (Livius).

*) Der Accusativus bei Sophokles. Lipsce. 1876.

Az átható ige természetét érezhetni még a szenvedő szerkezetű mondatokban is, melyekben az acc. megmaradt. Pl. ἔρω-τῶμαι τήν γυνώμην: kérdeztetem véleményem felől. Így a psephisma Demosthenesnél XVIII, 91: τῶς (= τοῦς) στεφάνως ὄς (= οὗς) ἐστεφάνωται πάντα μεγάλως ἐπαίνεσσι. Ez utóbbi példában mintegy szemlélhetni, miként keletkezik az acc. respectivus. Sőt előfordúl Lys. I, 45: τὸ μέγιστον τῶν ἀδικημάτων ὅπ' αὐτοῦ ἠδικημένος, mely példában a belső tárgy acc.-t látjuk kibontakozni. A szanszkritban hasonlóképp alakul a szenvedő szerkezetű mondat. Pl. Hitopadeśa 96: tatas tena (sc. çaçena) sa yūthapati *pranāmam karita* = Akkor általa (t. i. a nyúl által) a nyáj feje meghajlásra biratott, mintha latinul így beszélénk: tum a lepore dominus gregis *prostrationem factus*. A kettős acc. szerkezetnél, ha az ige szenvedő alkatot öltött, a tárgyi acc. érintetlen maradt, mert az átható igéhez tapadó tárgyi acc. oly erősen bevéssődött a nyelvtudatban, hogy a mesterkéltbb szerkezet mellett is megmaradt.

A valódi, a szükségképi acc.-ból fokról-fokra fejlődött ki

b) *Önkéntes acc.* Ide tartoznak 1. belső tárgy *acc.*-a 2. idő és tér, 3. czél *acc.*

1., *A belső tárgy accusativusa.* Érdekes Delbrück kiindulása a belső tárgy accusativusának tárgyalásánál. Fölvesz két mondatot: egy szanszkritot és egy görögöt: *Vittim vindate*: talál talál-mányt = *χωρεῖ χώρα* és *Ὁδὸν ἔρχεται* = útát tesz. Ez alakokban a belső tárgy *acc.*-t, azaz: az ige tövéből alkotott deverbális név accusativusát az ugyanazon vagy rokonértelmű töből eredt ige mellett találjuk, de ha a *vitti* konkrét jelentést nyer és birtokot, földet, jószágot jelent és ha *ὁδός* az útát mint területet jelenti: akkor megszűnik a belső tárgy accusativusa. Fogadjuk el Delbrück három csoportját.

a) *Az ige és főnév egy töből credtek.* A szanszkritban: *tapas tapyate*: vezeklést vezekelni; *ājīm ajante*: ἄγωνα ἀγωνίζεται.

A görögben: μάχην μάχεσθαι, βούλας βουλεύειν, πόλεμον πολεμίζειν, ἔπος εἰπεῖν, νόον νοεῖν κλλ.

A latinban: *vitam vivere*, *servitutum servire*, *somnium somniare*, *noxam nocuerunt* (egyik fetalis dalban).

A germán és a szláv nyelvekből hasonló fordulatokat sorol föl Delbrück. A magyarban is ismerjük: látományt látni, álmodni, járást járni stb. kifejezéseket. Sőt az ilyeszerű kifejezésben is: nagyot kiáltott, nagyot ütött — elliptikus módon lappang az etymologikus főnév: nagy kiáltást kiáltott, nagy ütést ütött.

Miben rejlik a pszichológiai mozzanat az ilyen kifejezésekben? A nyomósításban. A mai görög nyelvben, főként a népnyelvben ugyanazon szó ismétlésében fokozás rejlik pl. γλίγορα-γλίγορα = sebbel-lobbal, erősen sietve. Mikor az ind. *«vezeklést*

vezekél»-t mond: a *tapas* alatt a vezeklésnek különböző nemeire gondol, mikre megragadó példák fordulnak elő a Rāmāyanāban. Így a görög βούλας βουλεύειν-ben a különböző nézetek meghányása-vetése van kifejezve. Innét egy lépés azon esetre, midőn

β) az ige és főnév különböző, de rokonértelmű töből ered. A szanszkritban: *dūtyam yati* = követségben jár, megfelel a görögben ἐξέσιην ἐλθόντι (Ω, 235)-nek. Az ἀπόλωλε κακὸν μῦθον-ban a fentebb jelzett nyomósítás vagy mondhatjuk plasztikus részletezés még jobban szembetűnik.

A szanszkritban: *samgramam jayati* = νίκην νικᾷ. A görögben a sűrű használat alkalmat adott az összevont elliptikus kifejezésekre, mint az ismert Ὀλίμπια νικᾶν. Mert nem emelte-e minden olvasója az attikai feliratoknak a következő szölamokat: οἴδε ἐνίκων ἄνδρας, οἴδε ἐνίκων παγκράτιον, hogy az első felirat férfiak versenyében nyert győzelemről, a második pedig: pankration-versenyben kivítt diadalról emlékezik meg. Homeros Ξ 271: ὄμοσον ἀάτον Στυγός ὕδωρ-ban a ὄρκον Στυγός ὕδατος alatta értetődik. Így mondja Homeros O, 39: νώτερον λέχος ἀυτῶν κουρίδιον, τὸ μὲν οὐκ ἔν ἐγὼ μᾶψ ὄμοσαι: és Ψ 585: γαίηοχον εἰνοσίγαιον ἑμυθι. A magyarban «törvényt ülni», «szeket ülni» hasonló összevont kifejezés.

γ) Az *acc. a cselekvés sajátos formáját, módját emeli ki hatásosan*. Pl. a magyar «tejjel-mézzel foly»-nak megfelel a szanszkritban *madhu pavate* (Somáról mondják) *ghrtam arcati* = vajjal foly. A görögben: πῦρ ὀφθαλμοῖσι δεδορκώς (τ, 446) és χ, 203: ἐνθα μένος πνεῖοντες ἐφέστασαν.

E példák egyszersmind mintegy szemléltetik az *adverbialis acc.* keletkezését. Meg kell jegyeznünk, hogy a költő a nyelv szellemében ennek nyelvalkotó munkáját folytatja. Az a valódi költő, ki úgy hasonítja magát a népszellemmel, hogy képekben, fordulatokban a nép szellemében bírja a nyelvet gazdagítani.

Lássunk egynéhány példát. Ha Homeros h. ad Ap. 380 előfordúl: προρέειν καλλιῆρόσον ὕδωρ, Aisch.-nál már Pr. 370: Τοιόνδε Τυφῆς ἐξαναζέσει χόλον, sőt Persæ 608: θαλλούσης βίον. Pindaros O. VII, 50: πολὺν ὕσε χρυσόν Theokritos XX, 14: καὶ τι σεσαρός καὶ σοβαρόν μ' ἐγέλαξεν, mely helyet Leon Renier*) híven akarván visszaadni, így fordít: elle me rit au visage, et son rire dedaigneux releva les coins de sa bouche. A σεσαρός-ért kénytelen egy egész mondatot használni. Durván fordítva: fogat mutatni kaczagva. Ἔν így adnám vissza: «Gúnynyal nevet szemembe, hogy foga is kicsillant». Ime,

*) Oeuvres de Theocrite, trad. en français par M. Leon Renier Paris 1847.

a görög költő a nyelv szellemében alkot egy fordulatot és más nyelv körében másképp kell ugyanazt kifejezni. Mert pl. Euripides Alc. 773: $\tau\acute{\iota}\sigma\epsilon\mu\nu\acute{\omicron}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \pi\epsilon\phi\rho\nu\iota\kappa\acute{\omicron}\varsigma\ \beta\lambda\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\varsigma$ így volna magyarul helyesen visszaadva: «Komoly gond miatt ül homlokodon».

Mind eme és a hasonló fordulatok lényege abban áll, hogy az átható ige mélyebb szellemi jelentést nyer, de az eredeti vonzat a nyelvtudatban érintetlenül megmaradt.

2. *Az idő és tér accusativusa.* A tárgyi acc.-ból bontakozott ki, mire a benső tárgy accusativusának is lehetett befolyása. Kitünő példákat hoz föl Delbrück. Ha kiindulunk a következő két mondatból: Homeros ζ 295: $\acute{\epsilon}\nu\theta\alpha\ \kappa\alpha\theta\epsilon\zeta\acute{\omicron}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma\ \mu\epsilon\iota\nu\alpha\iota\ \chi\rho\acute{\omicron}\nu\omicron\nu$ és Livius: V, 52: *flamini Diali noctem unam manēre extra urbem nefas est*: a $\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$ és *maneo* igéknél átható értelmű használatában még *tárgyi accusativust* találunk, de már az időmeghatározás lappang. Az accusativus az emancipatio útján van. Mert mi a határozói acc. egyéb, mint az átható ige vonzata alól emancipált aőé.? Pl. Homeros I. 157: $\tau\omicron\iota\eta\ \delta\prime\ \acute{\alpha}\mu\phi\iota\ \gamma\upsilon\nu\alpha\iota\kappa\acute{\iota}\ \pi\omicron\lambda\acute{\omicron}\nu\ \chi\rho\acute{\omicron}\nu\omicron\nu\ \acute{\alpha}\lambda\gamma\epsilon\alpha\ \pi\acute{\alpha}\sigma\chi\epsilon\iota\nu$: a $\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$ helyett a $\pi\acute{\alpha}\sigma\chi\omega$ a maga külön tárgyi vonzata miatt *szabadon* bocsátá a lekötött accusativust és ez *határozói* értelmet nyert. Így a latinban: Troja *decem annos oppugnata est*. Ha a szanszkritban: *çatam jīva çaradah* = eljen száz öszt vagy jobban: érijen száz öszt, voltaképp a belső tárgy *acc.* lappang; mert oly ige mellett használtatik, melynek belső tartalmával a főnév rokonságban áll: a következő mondatban: *tisró rātrīr dīksitaḥ syāt* = legyen három éjen át fölavatott, az *as* ige mellett az *acc.*-nak semmi összefüggése nincs a *dīksita*-val. De ha mélyebbre hatolunk, lappang az *éjjeli beavatás* fogalma.

Igen de Panc. 165: *etavantī dīnāni tvadīyam āsīt* = oly sok napon át volt a tiéd, már teljesen előttünk áll az *acc. temporis*. A latin *decem annos natus*-ban a szanszkrit *vrddha* (nőtt, nagyobbodott)-nak megfelelő szót keres Delbrück és így értjük a kifejezést.

Homerosnál már lépten-nyomon megtaláljuk ez emancipált accusativust. Pl. T 157: $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\ \omicron\delta\kappa\ \delta\lambda\acute{\iota}\gamma\omicron\nu\ \chi\rho\acute{\omicron}\nu\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\alpha\iota\ \phi\acute{\omicron}\lambda\omicron\pi\iota\varsigma$ ω 139; $\acute{\epsilon}\nu\theta\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \eta\mu\alpha\tau\acute{\iota}\eta\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \theta\upsilon\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\sigma\kappa\epsilon\nu\ \mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\nu\ \acute{\iota}\sigma\tau\acute{\omicron}\nu\ \nu\acute{\omicron}\kappa\tau\alpha\varsigma\ \delta\prime\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\omicron}\varsigma\epsilon\sigma\kappa\epsilon$. Ki érezné e mondatokban a *tárgyi accusativust*?

A *tért* kifejező acc.-nál hasonló jelenséget találunk. Lássuk Delbrück kitünő példáját: TB. (Taittirya Brahmana) I, 3, 6, 3: *saptadaça pravayadhān ajim dhavanti* = versenyt futottak (dhavanti = $\theta\acute{\epsilon}\omega\text{-}\theta\epsilon\acute{\omicron}\sigma\omicron\mu\alpha\iota$) tizenhét *lótávokra*. Itt a sapta daça (17) *pravayādhān* (lövés) = a mennyi utat tizenhét lövés tesz, annyi utat futottak versenyt. A magyarban: *versenyt* futottak 100 *lépést* tökéletesen megfelel a fentebbi kifejezésnek. A fentebbi példa mellé állítsuk csak Ç B. (*çatapatha Brahmana*) v. 1, 5, 13: *saptadaça pravayādhān pravidhyati*: ő tizenhét *lótávok*-

ságra lő és a benső tárgy acc.-át megtaláljuk, mert *vyadh* : löni, találni stb. egy tő a *pravayādha*-val.

A görögben a fentebb már idézett hely Homeros γ, 71: πόθεν πλέειθ' ὄγρα κέλευθα-ban Delbrück még benső tárgy acc.-át látja, de ψ 529: λείπετ' ἀγακλέος Μενελάου δουρός ἐρωήν-ban a δουρός ἐρωήν: egy hajtásnyira (hajtódárda-hajtásnyira) már teljesen emancipált acc. van. Hdt. I, 31: σταδίους πέντε καὶ τεσσαράκοντα διακομισαντες ἀπίκοντο ἐς τὸ ἶρόν, még a διακομισαντες prepositiójának hatását érezzük, mint Herodotosnál gyakran megörzik az összetett szók alkatelemeik vonzatát vagy legalább jelentését. De már ugyancsak Hdt. VI, 119: ἀπέχειν δέκα καὶ δεηκοσίους σταδίους: az emancipált acc. *spatii*-t megtaláljuk. Így a latin *abesse, distare* mellett: Cæsar *milia passuum tria ab Helvetiorum castris castra ponit*. A kiterjedést jelentő igékből származott *adj.* vagy az ily igékkel rokon jelentésű *adj.* szintén acc. *spatii*-vel jár. Pl. quindecim *pedes latus*. Mindenütt észrevehetjük az átvitel útján történő emancipatióját az acc.-nak. Pl. Rām. 2, 91, 29: *babhūvahi samā bhūmi*: samantāt *pancayojanam*: lön pedig a föld lapálylyá mindenfelé öt *yojana*-nyira (jugerum). Ha e mondatnak cselekvő szerkezetet adunk: a *samā* = *egyenlő* = *aequalis*-ből igét alkotva, így fordítanók: *aequavit terræ quinque jugera*, Látni az átvitelt a *babhūva samā: aequalis facta-ra*.

Lássunk még egy jellemző példát. Mhbh. 1, 153, 40: *nigrhya tā... cakarsaha tasmād deçadhanūšyāstau* = megragadván azon helyről, nyolcz ölnyire meghurcolta: itt *dhanumši astau* (*prostratam ab hoc loco traxit octo cubita*) teljesen emancipált acc. *spatii*. E mondat görögül így hangzanék: ἐλὼν δὲ αὐτὸν... εἶλε δκτώ ὀργυιάς. Az *időt* és *tért* jelentő határozók is ekként magyarázhatók, mint ἐννῆμαρ, παντῆμαρ, νόκτωρ, de ezekről alább.

3. *Czélt kifejező accusativus*. Ennek gyökere legmélyebben nyúlik az indog. ősnyelvbe. A *megyek, indulok, érkezem*: szóval a mozgást jelentő igék megkivánják a kiegészítést, mondhatni a szükségképi, a valódi accusativust. A szanszkritban a *gam, i, ya* és *nī* (megy, vezet), az A vestában (a zendben) *jas*, a görögben: ἰκνέομαι, ἰκάνω, ἴκω, a latinban: *advenire, pervenire, ire, obire, devenire, advolare* az irányt, a czélt jelölő acc.-sal járnak. A városnevek ismert szabálya a *hová?* kérdésre itt leli magyarázatát. A költői használat a helyet jelölő köznevekre is kiterjeszté ez acc.-t. (Verg. *devenire locos*.) Az átvitel számos. Egyáltalán ép az a jelentősége van a pszichológiai mozzanatnak a nyelvben, hogy az átvitel, az analog használat az eszmetársítás útján mindig kijebb terjeszti ki az egyes állandósúlt kifejezésekben nyilvánuló formákat. Pl. *A szanszkritban* nem csak *yāti, gamati, nayati divam*

(égbe), *samudram* (tengerbe) *décam* (egy vidékre), de *gravas* (hírnévre) *amrtatvam* (halhatatlanságra) *megy, jut, vezet* is előfordul. A localis jelentés átvitt szellemi jelentést vesz föl.

Jellemző példa: *tav ubhav adhamam tāmō nayati* = ambo ad intimas tenebras ducit, már a célpontot egészen szellemesebb felfogással állapítja meg. De a zendben előfordul: *yap nāirika upaspuprīm jasaḥ* = ha egy nő teherbe esik. Ilyen a *latinban*: *pessum dare, abire*, ilyen az *infinitias ire*. Állandósult: *domum, rus*.

A görögben az ariai használat teljes mérvben feltalálható. Homeros használatáról La Roche ¹⁾ szól.

A *ἰκάνω* előfordul személyt jelentő név acc.-sal: Ἀρήτην, Τηλέμαχον, Αἰθίοπας, μητέρα, μνηστήρας; elő helynevevével: Ἄργος, Τροίην, Ὀλυμπον, οὐρανον, γῆν, πολιέθρον, νῆσον, δώματα; de elé ily szavakkal is: γούνατα, ἔργ' ἀνθρώπων, τὰ νεῖατα, πείραθ' ἴκηαι; elé ἦβην, γῆρας-sal is. Az állandósult kifejezésekkel rokon kifejezésekre lett átruházva e vonzat, így δύομαι, ἔρχομαι, βαίνω, νέομαι. Homeros H 363: κτήματα δ' ὄσσ' ἀγόμεν ἐξ Ἄργεος ἡμέτερον δῶ-ban a δῶ (μα) már tiszta határozói jelleget ölt, holott az ἀγόμεν czélját jelöli meg. Ime, ép úgy átesap a *czélt* jelentő acc. is a határozóba, mint az időt és tért jelentők.

¹⁾ Der Akkusativ bei Homer 92. és köv. lapjain.

(Vége következik.)

Az ószlovén nyelv hazája.

Igaza van ÁSBÓTH OSZKÁR barátomnak, hogy távolabb álló nem ritkán tisztábbnak lát valamit, mint a szaktudós, sőt azt merném mondani, hogy néha nemcsak tisztábbnak, hanem tisztábban is. Már SCHILLER tudta: 'Und was kein Verstand der Verständigen sieht, das übet in Einfalt ein kindlich Gemüth'. A szaktudós sokszor úgy elmerül a részletekben, hogy egy nagyon ismeretes közmondás szerint a sok fától nem látja az erdőt. Ilyenkor aztán bizony megtörténhetik, hogy a földolgot, mivel szemét nem kápráztatja a túlságos sok részlet, épen távolabb álló veszi észre. Az igazságra természetesen mindegy, hogy szaktudós hozta-e napfényre vagy egyszerű szemlélő pillantotta meg. Az elfogulatlan elismeri az igazságot igazságnak, ha nem ő vagy cézhebeli találta is. Az elfogult ellenben kereken elvitatja az egyszerű szemlélőtől, ha lehet, magát a látást, ha nem lehet, legalább a látás jogát. Szerinte az igazságot csak szaktudósnak lehet és szabad fölfedeznie. Azért válogatás és megfontolás nélkül mindent visszautasít, a mi nem szaktudóstól ered.

Az utóbbi észjárástól ÁSBÓTH sem tudott kellően szabadulni, mikor «Ószlovén, újszlovén» című cikkekémre (NyK. 25: 244—247.) ugyan ezen címmel válaszolva (u. o. 442—451. l.), velem szemben egyre a «nem szakértőt», «dilettánst» és «nem szlavistát» emlegeti. Azt hiszem, ha helyes, a mit mondtam, akkor se nekem nem árt, hogy a szlavisztika terén én nem vagyok szaktudós, se pedig neki nem használ, hogy ő meg az. Tekintélyeskedéssel nem lehet tudományos kérdéseket eldönteni. Itt csak teljes értékű tárgyi okok nyomnak a latban. Azért különösen érinti az embert, mikor ÁSBÓTH azt veti oda olvasóinak: «utóvégre megkívánhatom, de ha végnélküli fejtegetésekbe nem akarok bocsátkozni minden apróságnál, meg is kell kívánnom, hogy pusztá szavamra is elhiggyenek egyet-mást» (449. l.). Mindig rosszul hat, ha valaki folyton szaktudós voltára hivatkozik, mert azt a gyanut kelti, mintha félténie kellene híret vagy nem egészen bíznek okainak erejében. Önkénytelenül is eszünkbe juttatja az olyat, a ki nagyon magas lóra ült és aztán mindég fél, hogy leesik.

ÁSBÓTH érzékenyen veszi, hogy én «a legkiválóbb szlavisták fejtegetéseit», melyekkel az ószlovén nyelv hazáját szerintem inkább elföldni mint föltakarni iparkodnak, «komikus logikai és nyelvtudományi bukfenckeknek» mertem mondani. Igen szép dolog a kegyelet, de a józan ész is valami. Ám ítélje meg akárki, nem logikai és nyelvtudományi bukfenck-e, mikor egy «legkiválóbb szlavista» így okoskodik: az ószlovén nyelv egy bizonyos jellemző hangsajátságánál fogva ép úgy lehet bolgár mint pannon eredetű; azért tehát nem pannon, hanem bolgár, és így megkülönböztetésül a mai bolgár nyelvtől óbolgárnak nevezendő. A ki pedig ezt a gyönyörű következtetést elkövette, az nem kisebb ember mint a híres LESKIEN. Igaz ugyan, hogy már előtte is voltak, a kik régi bolgárnak állították az ószlovént, de azok még nem tudták, hogy egyenlő joggal Pannoniába is lehetne tenni eredetét. Így a mit ezek cselekedtek, egyszerű tapogatódzás és nem a logika kerébe törése volt. Kétségtelen dolog, ha olyan tudós ember botlik akkorát mint LESKIEN, akkor annak fontos oka van. Az okot itt könnyű megtalálni. Egy súlyos mulasztás állott rajta boszut. Semmibe se vette azt, a mi az ószlovén nyelvnek pannon eredete mellett szól. Egyszerűen mellőzte a mi legrégebb szláv jövevényszavaink nyomós tanubizonyosságát. És ezt a hibát elkövette, MIKLÓSICHOT kivéve, minden szlavista: szláv, német, magyar egyaránt. Azért mondtam multkori czikkecskémben: «Van ugyan egy classikus tanu rá, hol keresendő az ószlovén nyelv bölcsője, de azt erre a kérdésre nézve soha sem hallgatják meg. Ez a classikus tanu a mi nyelvünk, melyet némelyek közülök vagy egyáltalán nem vagy csak gyarlón ismernek, mások pedig dolyfösen lenéznak. Quid boni a Nazareth?»

Nem hiába ismételtém itt e szavakat; ÁSBÓTH ugyanis hallatlanná tette. Egy szóval sem mondja, mert nem is mondhatja, hogy a szlavisták, őt magát sem véve ki, nyelvünknek az ószlovén nyelv hazájára vonatkozó vallomását debizony igazán, komolyan és egész terjedelmében figyelembe veszik. Nagy kegyesség, ha leereszkesznek annyira, hogy észrevegyék a hangtani kriteriumokat, melyek a bolgár eredet mellett megengedik a pannont is. De már ezen egy királyságért sem mennének túl, mintha attól tartanának, hogy még ki találna sülni az igazság. Hagyján a külföldiek, a kiktől már az is elég szép, ha nyelvünket egyáltalán figyelmükre méltatják. De a magyar ÁSBÓTHtól többet váránk; neki nyelvünknek nem csak egy (alapvető ugyan, de nem döntő), hanem minden tanuságtételét latba kellene vetnie, bármilyen legyen aztán az eredmény. Erre azonban még csak nem is hajlandó. Oda veti a kérdést: «Mi is szól a mellett, hogy Magyarország volt az egyházi szláv nyelv hazája?» Ebben már a mód is érezteti nyelvünk tanuságtételének kicsinylését. Aztán így válaszol: «Én semmi más okot nem látok, mint a

hangtani tüneményeket, melyek azonban, a mint kifejtettem, ugyancsak tág tért engednek a nyelv hazájának a keresésében» (447. l.). Ennyire eljutottak már némely külföldi szlavisták is. Akkor minek van nekünk saját külön szlavistánk, ha ő sem lát tovább?

Bizony ennél még én, a «nem szakértő», a «dilettáns», a «nem szlavista» is többet tudok. Nevezetesen tudom azt, a mit már tíz évvel ezelőtt is tudtam és multkori cikkecskémben is mondtam (247. l.), hogy legrégebb szláv jövevényszavaink «nemcsak egyháziak, hanem sokkal nagyobb számmal egyébfélék»; hogy különösen «ez utóbbiak csakis élő beszédből kerülhettek hozzánk»; hogy az ószlovén nyelv, ha bolgár eredetűnek gondoljuk, itt nálunk ily messze nyugaton, elszakadva a néptől, mely beszélt, csakis holt liturgiai nyelv lett volna; hogy tehát legrégebb szláv jövevényszavainknak, melyeket elvitázhatatlan ószlovén bélyegük világosan ószlovén eredetűnek bizonyít, az ószlovént bolgárnak véve, teljességgel megfoghatatlan módon kellett volna nyelvünkbe jutniok. De ÁSBÓTH ezt is egészen hallatlanná tette, pedig mint szlavista, ha nem külföldi tekintélyek után indul, hanem kötelessége szerint igazán meghallgatja nyelvünket, nemcsak ennyit, hanem nyilván többet is tudhatott volna.

Mint hogy e szerint a dolog érdemére nézve sehoggy sem volt nyilatkozatra birható, véleménye felől egészen bizonytalan vagyok. Nem tudom, hogy képzeli magának épen a legfontosabbat. Vagy azt kell hinned, hogy szerinte is az ószlovén nyelv, ha bolgár eredetűnek gondoljuk, messze nyugatra vetve és így elvágva éltető forrásától, itt csakis holt liturgiai nyelv lehetett volna; vagy pedig azt kell hinned, hogy szerinte két szál bolgárul beszélő görög pap, már mint CYRILLUS és METHODIUS, az összes pannoniai és morva szlávokat, elvéve tőlük anyanyelvüket, bolgár nyelvüekké változtatta. Ha az utóbbit tartja, semmi baj. Akkor legrégebb szláv jövevényszavaink szintén bolgár eredetűek, ha Pannoniában kaptuk is, és nyelvünkbe jutásuk nem szorol tovább magyarázatra. Csak az a kérdés, hogy olyan óriási állítást, melyhez képest még a rhodusi colossus is csak törpe számba mehet, lesz-e hajlandó ő maga megkockáztatni, más meg elfogadni. Ha azonban az előbbit vallja, akkor olyan nagy a baj, hogy se égen, se földön nem talál segítséget. Holt liturgiai nyelvből ugyanis régi szláv jövevényszavaink közül nemcsak a világiak, hanem még az egyháziak sem származtathatók, mivel a történet határozottan azt bizonyítja, hogy már jóval honfoglalásunk előtt örökre megszűnt a szláv liturgia mind Pannoniában, mind Nagymorvaországban. Ha tehát a szláv egyházi nyelv messze földről szakadt jövevény volt és csak a liturgiában élt, akkor ezzel együtt végkép eltűnt

Magyarország egész területéről ő is és őseink beköltözésükkor már legkisebb nyomát sem találták.

Pedig nem úgy van; mert őseink ezt a nyelvet, legrégebb szláv jövevényszavaink tanubizonysága szerint, kétségtelenül még itt érték. E jövevényszavaink hangsajátságai ugyanis, mint a szlavisták legjobban tudják, teljesen összevágának ama nyelvnek a hangsajátságaival, mely valaha Pannoniában és Nagymorvaországban liturgiai nyelv volt és a szerbeknél, bolgároknál, oroszoknál, habár már nemzetek szerint némiképen szinezve, még ma is az isten-tisztelet nyelve. Azért a szlavisták ezt a nyelvet, melyet közönségesen ószlovénnek neveznek, kénytelenek is azonosítani azzal a nyelvvel, melyből régi szláv jövevényszavaink erednek; más szóval, kénytelenek ezeket az ószlovén nyelvből származtatni. Már most hogyan találták őseink ezt a nyelvet itt? Azt mondja a történet, hogy mint egyházi nyelvet már nem. Akkor hát hogyan, mikor mégis csak itt kellett találniuk? Egyszerűen mint az itt lakó szláv népnek élő beszédét. Csak ez lehet a dolog természetes megfejtése. Ha még figyelembe vesszük, hogy őseink először Pannoniában telepedtek le és így csakis itt kaphatták a rájuk szállott szláv jövevényszavakat, lehet-e akkor az ószlovén nyelv hazáját másutt mint Pannoniában keresnünk?

De hátha őseink szláv jövevényszavainkat már magukkal hozták s így nem a pannon szlávoktól, hanem vándorlásuk közben a bolgároktól vették át? Erre ÁSBÓTH egyszer, SZOBOLEVSZKI orosz tudósnak ily értelmű «merész föltevését» bírálva, igen helyesen azt válaszolta, hogy Pest városának a neve egymaga is halomra dönti az egész hypothesisit (A szláv szók a magyar nyelvben 5—6. l.). *Pest* ugyanis mint köznévi, kemenceje jelentéssel ószlovénül *peštъ*, bolgáruul meg *pešt*, míg más szláv nyelvekben *peč*, *peć*, *pec*, *piec* stb., és így származtatásánál csak ószlovén és bolgár között lehet választani. Csakhogy ennek a helynek nem a magyarok adták a *Pest* nevet, hanem a már előbb itt lakott szlávok, a kiktől csak átvették. Minthogy ennél fogva nem hozhatták magukkal a bolgároktól, e név csakis ószlovénből származtatható. De vajjon nem dönti-e halomra *Pest* városának a neve azt a hypothesisit is, mely az ószlovén nyelvet bolgár eredetűnek nézi? Hiszen az ilyen ószlovén helynevek kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy többi ószlovén szavainkat szintén csak itt és szintén csak idevaló szlávoktól kellett kapnunk. Se mi nem hozhattuk a bolgároktól, se a bolgárok nem hozhatták hozzánk. Minden esetre jó lesz, ha a szlavisták ezzel is számolnak, mikor szertesét kalandozva, az ószlovén nyelv hazáját keresik. Különb helyneveinken kívül van más is, a mi geographiai tekintetben Pannoniára utal. Az ószlovénben nem csekély számmal találhatók latinból és németből származó jövevényszavak. MIKLOSICH etymologiai szótárából

könnyen össze lehetne állítani vagy száz latin és ugyanannyi német eredetű ószlovén szót. Az a szláv nép tehát, mely az ószlovén nyelvet beszélte, nem eshetett távol sem Itáliától, sem Németországtól, a mi épen nem illik a bolgárokra, a kik elég messze keleten leginkább egyoldaluan a görögök hatásának voltak kitéve. A szlavisták talán ezt is figyelembe vehetnék, mielőtt az ószlovén nyelvet oly könnyű lélekkel kitudnék Pannoniából.

Hanem ÁSBÓTHnak van egy nagyon fontos bizonyítéka a bolgár eredet mellett. Az pedig a következő: «CYRILL, abban egyetértének a szlavisták, nem a később róla elnevezett cyrill írást találta ki, hanem a glagol betűket. E betűk egészen világosan arra vallanak, hogy a bolgár nyelv számára alkották és nem annak leírására, a melyet a magyarországi «szlovének» beszéltek, oly annyira világosan, hogy ez a tény egymaga hatalmas argumentum a pannoni elmélet ellen. A glagol írásban t. i. egy jel szolgál az *ê* és *ja* kifejezésére». Így glagol betűvel «p. o. az *obědū* és *jasli* szókban az *ê* és *ja* hangot egyformán irták» (448, l.). Ez már csakugyan «hatalmas argumentum»! Vizsgáljuk csak egy kicsit! Mit is mond? Világos értelme ez: A glagol írást más nyelv alapján készítették és más nyelvre alkalmazták. Készítették a bolgár nyelv alapján és alkalmazták az ószlovén nyelvre. A két nyelv közt kétségtelen hangbeli különbség volt, a mennyiben az *ê* és *ja* hangokat a bolgár nyelv egyáltalán nem különböztette meg, az ószlovén nyelv pedig határozottan megkülönböztette. Eddig az állítás, következik az igazolás. ÁSBÓTH igen helyesen mutatja, hogy a glagol írás csakis a bolgár nyelv alapján készülhetett. Erre a történetből is meríthetett volna bizonyosságot. A *Vita sancti Constantini* XIV. szakaszából kitűnik, hogy írását CYRILLUS még otthon, mielőtt apostoli útjára indult, tehát kétségkívül szülőföldjének bolgár nyelvjárása alapján készítette. Annak bizonyosságául pedig, hogy a bolgárral szemben az ószlovén csakugyan megkülönböztette az *ê* és *ja* hangokat, hivatkozik ÁSBÓTH a cyrill betűvel írt ószlovén kéziratokra, hol a kettőnek megfelelő külön-külön jegyeket találunk. Ezt megerősítik a mi ószlovén jövevényszavaink is, melyek közt pl. ott az *ebéd* és *jaszol*, amaz *é*-vel, emez *já*-val. Mind ezzel pedig mit bizonyít? Se többet, se kevesebbet, hanem épen csak azt, hogy a bolgár és az ószlovén két egymástól határozottan elütő nyelv, hogy a bolgár és az ószlovén nem volt és nem is lehetett azonos. Quod non erat demonstrandum. Mivé lett tehát az «egymaga hatalmas argumentum a pannoni elmélet ellen»? Azt hiszem, megmaradt hatalmas argumentumnak, csak hogy nem a pannoni, hanem a bolgár elmélet ellen.

Minden elfogulatlan és gondolkozni tudó ember láthatja, hogy az ószlovén nyelv hazáját természetesen és biztosan csak a mi nyelvünk

segítségével lehet megállapítani. Ezzel a szlavistáknak, ha igazán keresik a kérdés megfejtését, komolyan számot kell vetniök, mert különben nyelvünk, ha egész részletesen meg nem hallgatják és szavára nem hajtanak, csakugyan a legkomikusabb «logikai és nyelvtudományi bukfenczekre», sőt borzalmas «halálugrásokra» kényszeríti. Hogy az ószlovén nyelvet bolgár eredetűvé tegyék, az ellen régi szláv jövevényszavaink a leghangosabban tiltakoznak. Ezeket csak két, ugyan gyökeres, de annál különösebb módon némíthatják el. Vagy be kell bizonyítaniök, hogy CYRILLUS és METHODIUS, akár század magukkal is, az összes pannon és morva szlávok anyanyelvét bolgárrá változtatták; vagy ki kell mutatniök azt, hogy szláv jövevényszavaink mindenben és mindenképen elütnek az ószlovéntól, tehát szükségképen egészen más szláv nyelvből származnak. Bajos volna megmondani, melyik e kettő közül képtelenebb dolog. Nyelvünk a látottak szerint nemcsak a hangsajátságokra nézve tesz vallomást, mint a szlavisták hiszik, hanem sok egyébről is igen fontos, sőt határozottan döntő tanúságot szolgáltat, a miről a külföldi szlavisták természetesen nem tudnak és az egyetlen magyarországi, mert nem szlavista oraculum mondja, természetesen nem akar tudni. Nyelvünknek minden bizonyítéka Pannonia mellett szól. Azért összefoglalásul és végeredményül bátran merem ismételni, hogy vallomásai nemcsak megengedik, hanem egyenesen követelik, hogy az ószlovén nyelv hazáját Pannoniába tegyük.

Befejezésül még csak egyet legyen szabad megjegyznem. A mit itt előadtam, annak a velejét elmondtam már tíz évvel ezelőtt és elismételtem a multkor is. ÁSBÓTH mind a kétszer süket fülre vette. Bizonyosan hajmeresztő képtelenségnek ítélte, mert nem szlavista mondta. Azért soha egy árva szócskát se vesztegetett rá. A helyett a multkor kegyetlenül végig czáfolt olyat, a mit soha sem állítottam, és hajh! még kegyetlenebbül végig bizonyított olyat, a mit soha sem tagadtam. Csupa crambe ter quaterque recocta. Csak épen a bór áráról nem akart tudni Bodóné. De legyünk türelemmel. Idővel talán az *Archiv für slavische Philologie* valamelyik tudósa is a fejtegettem gondolatokra jut. Azzal lefoszlik majd róluk a szörnyű képtelenség és akkor azután érdemesek lesznek arra, hogy saját külön magyar szlavistánk is foglalkozzék velük. Nagy különbség ám, szlavista mond-e valamit vagy más. Mert a szláv nyelvtudomány terén nem úgy áll a dolog, hogy non quis, sed quid, hanem megfordítva. Legalább ÁSBÓTH barátomnak mindenkor követett eljárásából ezt kell következtetnem. Hiszen egyszer egész nyíltan azt mondta, ha én bebizonyítottam volna, hogy «teljes lehetetlenség», a mit GEBAUER cseh tudós állított, neki «még akkor is joga lett volna GEBAUERBA inkább bízni, mint VOLFBA» (Nyr. 15 : 119. l.). Tehát okok, ha még olyan

erősek is, teljességgel nem számítanak ; egyedül döntő a tekintély. Istenem ! de boldog, a kit ilyen meggyőződés fölment az okok fejtőre fontolgatásától és a hosszas fárasztó gondolkozástól ; mert igaza van STEINTHALNAK : Denken ist schwer. Azért legjobb, ha eszünket másnál, valami auctoritásnál tartjuk ; hadd gondolkozzék az helyettünk. Én ugyan már csak azt a szokásomat fogom követni, melybe belevénültem, hanem fiatalabb szaktársaimnak a lehető legmelegebben ajánlom annak a hasznos tanácsnak — az ellenkezőjét. De hagyjuk ezt ! Meg vagyok azért győződve, hogy ÁSBÓTH ellenére is lesznek még elfogulatlan szlávok, a kik ezredéves ünnepünk alkalmával kegyeletes tekintettel fordulnak majd ez ország felé, a hol szent nyelvük bölcsője ringott.

VOLF GYÖRGY.

Árpádkori szók.

1. **Zarm.** E szóalakot a NySz. nem ismeri, de régi okleveleinkben több helyen találkozunk vele. Legelőször a tihanyi apát-ság alapítólevelében (1055.) akadunk reá a következő kitételben: *Rursus est locus pertinens ad prefatam ecclesiam qui incipit ab eodem lacu bolatin cuius est uocabulum koku zarma tendens usque ad magnam uiam que dirigitur in keuris tue.* SZAMOTA, ki a szóbeli oklevél magyar szavaival e folyóirat múlt évfolyamában foglalkozott, a *zarma* forma mellé ezt a megjegyzést teszi: 'Helyes kiejtése ismeretlen, de értelme s eredete is homályos'. (142. l.). Más oklevelekből pedig még a következő példákat idézi hozzá: 1211. *Est locus qui dicitur Choc zorma et ibi est meta regis Andree.* — 1222. *Inde uadit in Scenegeteu zorma.* — 1229. *Duo molendina ecclesie daret uduornicis Regis unum quod erat super Duna-zorma.* — 1252. *Versus aquilonem ascendit ad Ineuzorma hinc vadit cum metis continuis ad Zadurzorma.* — 1297. *Incipit a loco et possessione Zymzorma uocata.* — 1347. *A quodam portu seu transitu Zwaykzorm vocato.* Ezen utolsó adatra támaszkodva, SZAMOTA azt a véleményét fejezi ki, hogy a *zarm* (*zorm*) 'valami rév-félét jelenthetett'. Ezt azonban semmi esetre sem lehet elfogadnunk. Abból, hogy valamely révnek *Zwaykzorm* volt a neve, legkevésbé sem következtethetni okkal-alappal, hogy a *zorm* «portus» jelentésű, mert hiszen ezenmód azt is állíthatnók, hogy «possessio» értelme van, minthogy az előző példában birtokot jelel. Mi tehát e név és «merre van hazája»? Azt hiszem, nem szükség sokat bizonyoznom, töprengés nélkül rámondhatom, hogy valójában nem más mint a *szárny* főnévnek eredetibb formája s a *származ* igének alapszava. Hogy a *szárny* névnek régibb alakja *szárm* volt, azt BUDENZ rokon nyelvi megfelelő adatokkal már jó ideje

kimutatta (MUSz. 281.); különben meg a vele szorosan összefüggő *származ* ige is bizonyítja illetén ősi formáját. Kérdés azonban, beilleszthető-e a *szárny*-nak valamelyik jelentése a föntebbi példákba? Kétségtelenül. Akár az «ág, kar» értelmét vesszük, akár a «kiszökellés, kihajlás» mellékjelentéséhez fordulunk, egyben láthatjuk, hogy mind a kettő jól talál hozzá. A föntebbi példákból ugyanis kitetszik, hogy a *zarm* (*zorm*) vizekkel, még pedig mind tavakkal, mind folyókkal kapcsolatban fordul elő. Már pedig az előbbiekkal a *szárny*-nak «ág» jelentése, az utóbbiakkal meg ugyanannak «kiszökellés» (t. i. a száraz földbe való kiszökellés, kiágazás) értelme szépen összevág; tehát például *Dunazorma* nem más, mint «Duna szárnya», vagyis «ága» (azaz rendes medréből való kihajlása, öble); a tihanyi alapítólevél *koku zarma* kifejezése pedig, minthogy az idézett helyen a Balatonról történik említés, alig jelenthet mást, mint «*Kak kiszökellése, öble*» (azaz eme tónak *Kak*-ról nevezett kinyulása, kiágazása). Hogy pedig magyarázatom nem pusztá föltevésen, hanem való alapon sarkallik, hathatósan bizonyítják a *szárny*-nak rokon nyelvi testvérei, melyek szintén járatosak vízzel kapcsolatban mint teszem a finn *haara*, észt *haru*, lapp *suore* ezen összetételekben: *joen-haara*, *joe-haru*, *jok-suore* = «*flussarm*» (l. MUSz. 280.) Megjegyzendő, hogy a *zarm* (*zorm*) alak formailag még majdnem teljesen összevág a finn-észt *sorme* «*digitus*» szóval, melynek eredeti jelentése ép úgy, mint magyar társuké, «ág» volt.

A mondottak után tehát, azt hiszem, nincs ok kételkednünk, hogy a *zarm* szó, mely valószínűleg *szárm*-nak olvasandó, volta-képen nem egyéb, mint a *szárny*-nak ősi formája.

2. **Kegiggen.** A HB. ezen igeformája, mint ZOLNAI írja (Nyelvemlékeink 60. l.) ,kellőleg nincsen eddig megmagyarázva'. Azt hiszem tehát, nem végzek fölösleges munkát, midőn a reá boruló ködfátyol eloszlására vállalkozom.

Első pillantásra észreveszünk, hogy a *kegyid* igének fölszó-lító módú alakjával van dolgunk, de már nem látunk ily világosan, ha eredetének vizsgálatához fogunk. A *kegyidni* alapszava, a *kegy-*, tagadhatatlanul egy a *kegyelem* főnévével. Mivel pedig *d*-jét másnak, mint frequentatív képzőnek, nem vehetjük, természetes dolog, hogy a *kegy-* tövet nem főnévnek, hanem igének kell magyaráznunk

annál is inkább, mert a *kegyelem* név alaki etymológiája erre jó alapot nyújt. Ez ugyanis, mint BUDENZ kimutatta (MUSz. 10. és UA. 219.) egyéb *-lm* képzős főneveinkhez hasonlóan igei alapszóra megy vissza. Magyarázata látszatra teljesen világos, de nem megtámadhatatlan. Azon esetre, ha a kikövetkeztetett *kegy-* alapige megvolna valamelyik nyelvemlékünkben, nincs emberfia, ki joggal szót emelhetne ellene; de mert nyomát nem ejthetjük a régiségben, nem egy, hanem két ellenvetés is támadhat ellene. Egyik a *kegy* főnév, a mely azonban csak látszólag gördit akadékot élénk; hiszen «kezetben vala az ige»: abból, hogy a történelmi korban már főnévként jelentkezik,*) legkevesebbé sem következtető, hogy eredetileg is az volt, nem pedig ige. Ám jóval erősebb ennél a másik ellenvetés, melyet Budenz ugor alaktanának bírálata közben SIMONYI nyilvánított (Nyr. 14: 26.) ZOLNAINAK előrebocsátottam megjegyzése is minden bizonynyal erre támaszkodik. A dolog teljes megvilágítása végett közlöm szószerint: „A *nyugalom*, úgy mond, feltételezett **nyugol* igéből van magyarázva. Pedig kell valami okának lenni, hogy a HB.-ben a szabályos *hotolm* mellett nem *-olm* végzettel olvassuk a következő kettőt: *kegyilm*, *nyugulm*. Ha az előbbit összevetjük a HB. *kegigen* igéjével, arra a gondolatra jöhetünk, hogy e két szónak és a *kegyes* melléknévnek alapszava, *kegy* mégis főnév volt (nem ige, mint Bud. magyarázta szótárában); az *i* hangban t. i. ugyanaz a denom. képző lappanghat, mint az *öriz*, *fáiz* igékben. A *nugulm* eltérő képzési módját az is igazolja, hogy még későbbi codexeinkben is rendszeren nem *nyugalm*-at, hanem, *nyugolm*-at találunk, valamint *alkolm*(-atos)-t a későbbi *alkalm*- helyén. Ennek szerintem az az oka, hogy mind a kettő reflexiv *nyugov*- és *alkov*-tökből van képezve. Később a hangtanilag szabályos *kegyelm*, *nyugolm*, *alkolm* alakok átmentek az *alm*, *elm* képzésű főnevek analógiájába. (Az elsőre nézve csak az támaszt némi kétséget, hogy a Münch. c.-ben *nyugolm* és *alkolm* mellett már *kegelm* van nyílt *e*-vel.)

*) Önállóan ugyan nem találkozunk vele codexeinkben, de a gyakorta használt *kegyes*, *kegyetlen* melléknévi formák kétségtelen bizonyságok mellett, hogy akkor már főnévnek fogták fel. Simonyi téved, midőn azt állítja róla, hogy csak a nyelvújítás óta járatos főnév gyanánt (TMNy. I. 483.), mert hiszen már Molnár Albert szótára is ilyennek közli „gratia, suavitas” jelentéssel.

Ez az ellenvetés, mint látnivaló, számottevő s figyelemreméltó, de azért nem megdönthetetlen. A *kegiggen-* és a *kegilm-*beli *i* mindenesetre feltűnő jelenség, de nem nyújt elég alapot arra, hogy BUDENZ értelmezésétől eltérjünk és denominális igeképzőnek magyarázzuk. SIMONYI maga is érezte, hogy ellenvetése nem nyugszik teljesen szilárd alapon, mert mellékesen megjegyzi, hogy a Műnch. c.-ben *nyugolm* és *alkolm* mellett már *kegyelm* van nyílt *e*-vel tehát nem, mint magyarázatának megfelelően várhatnók, zárt *é*-vel. A *nyugolm*, *alkolm* formákra való hivatkozása sem oly erős, mint gondolja, mert hiszen legrégebb magyar könyvünkben, az Ehrenfeld codexben már *nyugalm*-at találunk (v. ö. Mongyad ennekem : Ott fekegy penetenczedert *nyugalmatlan* paraszt 11. l. ; * v. ö. ezenkívül: Effraim en feiemnek ívgalma Döbr. c. 195.); azután meg az *alkalm*-ra is van példa a Döbrentey codexben (v. ö. Az embery természetöt fíel veween, hogy *alkalmas* volna ziletny szenvedny 663.) A HB. *nugulm* alakjának *u*-ja a rendes *o* helyett tagadhatlan szintoly feltűnő, mint a *kegiggen*, *kegilm i*-je, de hitem szerint kimagyarázható a nélkül, hogy reflexiv képzőnek kellene tartanunk. Erős meggyőződés, melyet magából a HB.-ből igazolni tudok, az, hogy mind a *kegiggen* és *kegilm i*-je, mind pedig a *nugulm* második *u*-ja tisztán dialektikus sajáttság *e*, illetőleg *o* helyett. Hogy a HB. nyelvjárása nyílt *e* helyén *i*-t is használ, világosan bizonyítják a *lilkiert* és *szentii* alakok, melyek bizonyára *lilkeért* és *szentei* helyett állanak ; sőt az előbbinek még első *i*-je is könnyen magyarázható nyílt *e* (nem *ö*) helyett való dialektikus változatnak. A *nugulmabeli* forma *i*-jét is, kérdés, nem tekinthetjük-e ugyanilyennek, mert hiszen nincsen kétségtelenül megbizonyítva, hogy a *bele* zárhangzóját azon korban még zárt hosszú *é*-vel (vagy épen rövid *ë*-vel) ejtették. A *nugulmabeli* mellett található *vilagbele*, *uruzagbele* formák inkább bizonyítanak a nyíltság, mint a zártság mellett. Az sem épen lehetetlen, hogy a *gimilcic*

*) Az EhrC. kiadásában (Nyelvelméltár VII. 6.) csakugyan így találjuk a szót nyomtatva, nemkülömben Szarvas tanulmányában (Nyr. I. 216) és a NySzótárban is; ez azonban csak egyikből a másikba került hiba, mert a codexben *nyugolmatlan* áll, mint a sajtóhibák jegyzékében (Előszó XXXIII. l.) föl van tüntetve, s az utóbbi alakban idézi Volf a szót néhány lappal előbb is (XXVII. l.).

alak harmadik *i*-je szinte nyílt *e* helyett áll. A mi pedig *nugulm*-nak vitás *u*-ját illeti, ez szerintem csak úgy nem tartható képzőmaradványnak, mint nem a *kegiggen*, *kegilm* *i*-je, mert ez is csak nyelvjárási sajátossága HB. ünknek *o* helyett. Ugyanilyen *u*-ra akadunk még a következő példákban: *halalut* e. h. *halálot*; *muganec* e. h. *mogának*; *angelcut* e. h. *angyelkot*; *zoboducha* e. h. *szqbadóha*; *uruzag* e. h. *úroszág*. Erősen hiszem, hogy az *u* emez alakokban, szintűgy, mint a *nugulm*-ban, nem volt az Árpádkori magyar nyelvnek általános sajátossága, hanem csak a HB. dialektusáé, mert különben nem tudnók megfejtteni jelenleg dívó hangszínezetüket, valamint nem értenők eléggé, hogyan lett a *kegyilm*, *lilkiert*, *scntii* formákban *i*-ből nyílt *e*. Igaz, hogy ez a dialektikus mélyítés nem következetes a HB.-ben, mert *kegilm* mellett *scerelmes* és *nugulm* mellett *hotolm* található benne, de ez a körülmény épen nem nyújt elegendő alapot arra, hogy a mélyebb hangzóban mindjárt külön képzőt lássunk.

A felhoztam példák tehát, azt hiszem, eléggé igazolják BUDENZnek mind a *kegiggen* és *kegilm*, mind pedig a *nugulm* szóról adott magyarázatát és fölötte valószínűvé teszik, hogy feltűnő *i*, illetőleg *u* hangzójuk csupán dialektikus sajátosság *e* és *o* helyett. *)

3. **Birsagnop.** Már RÉVAI különösnek találja (Antiquitates I. 311.), hogy a *birság* szó, mely régi emlékeinkben mindig «*mulcta*» értelmű, ebben az egyetlen összetételben «*iudicium*, *itélet*» jelentéssel kerül elő. Ez tehát szerinte a *birság*-ról «*clare docet prius id iudicium valuisse, quam mulctam*». Azok, kik a HB.-del ő utána foglalkoztak, egész a legújabb időig mindannyian egyetértének vele abban, hogy a *birság* szó ebben az összetételben kétségtelenül «*iudicium*»-ot jelent.

Tekintetbe véve, hogy a «*birsagnop iutua*» kitételnek a latin eredeti oratióban «*cum dies iudicii aduenerit*» felel meg, egész természetesnek találjuk a czimbeli szónak ilyen értelemezését.

*) Arra, hogy a *nyugalm* szó codexeinkben általában *o*-val kerül elő, megjegyzem, hogy nézetem szerint ez a körülmény vajmi csekély alapot nyújt ama föltevésre, hogy reflexiv képzőt sejtettek benne; jóval valószínű, hogy a megelőző *u*-nak hatása őrizte meg a tőnek eredetibb hangját, a melyet az analogia *e* miatt csak nehezen tudott nyiltabbá változtatni

Az tagadhatlanul nagyon különös dolog, hogy a *birság* emlékeinkben mindenha «*mulcta, poena*» értelemmel járja; s a gondolkodó nyelvészt csakis az eredeti «*dies iudicii*» kifejezés nyugtathattja meg némileg és késztheti arra, hogy a nagy tekintetű íróktól elfogadott «*ítélet*» jelentésében higgyen. Megvallom, én már sokat őrlődtem-törődtem e feltűnő jelenségen; de máig se békültem meg azon gondolattal, hogy a *birság* a HB. korában még az «*ítélet*» kifejező szava volt. Főképen két dolog nem hagyott nyugodni; egyik, hogy ez az értelem a HB.-en kívül egyetlen más nyelvtörténeti emlékünkből se kapcsolódik hozzá, másik pedig, hogy szavunk latin formája a «*birsagium*» már legrégebbi okleveleinkben «*mulcta, poena iudicialis*» jelentéssel használatos. Az utóbbi bökkenő anynyira nyomós, hogy igen könnyen megingathaja e sajtáságos jelentésben való hitünket, sőt egyenest arra ösztökélhet, hogy kereken tagadóra vegyük. Én legalább nem fogadom el, hogy a *birság* a «*birsagnop*» összetételben «*ítélet*»-et jelent, hanem azt állítom, hogy itt is rendes «*mulcta, poena*» értelemben van alkalmazva. Meggyőződésemmek okát következőképen adom:

A kereszténységnek az utolsó ítéletről tudvalevőleg az a felfogása, hogy az akkor kimondandó ítélet nyomban végrehajtódik minden emberen; mindenki elveszi jutalmát avagy büntetését: „*prout gessit sive bonum sive malum*“ (Vulgata). Már az ószövetségi próféták úgy rajzolják e napot, mint az Isten büntetésének, bosszúállásának idejét. Tehát ez a nap nem csak «*dies iudicii*», hanem egyszersmind «*dies ultionis, poenae, vindictae*» is (Vulgata), azaz a kiszabott büntetések végrehajtásának napja.

Már most, ha eme felfogásra gondolunk, épen nem tetszik előttünk lehetetlennek, hogy a «*birsagnop*» kifejezés, mely a HB.-ben az utolsó ítélet napjának jelzője, nem magára az ítéletre, hanem a legfőbb bírótól kiszabott «*mulcta, poena*»-ra czéloz, vagyis, hogy etymonja nem «*dies iudicii: ítélet napja*», hanem «*dies mulctae, poenae: büntetés napja*». Annál is inkább gondolhatunk erre, mert a «*birság*» szó már legrégebbi okleveleinkben nem «*ítélet*»-et, hanem kiszabott «*büntetés*»-t jelent. Ámde, veti erre valaki ellenem, az eredeti latin oratióban «*dies iudicii*» felel meg a *birsagnop*-nak! Igaz, felelem neki, csak hogy az is tagadhatlan dolog ám, hogy a «*iudicium*» név a középkori latinságban nem csupán «*ítélet*», hanem nagyon sokszor «*bírói büntetés, birság*»

értelmű is. Főképen a benedekrendű szerzetesek körében volt használatos a «*iudicium*» mint «*muleta, quæ capituli iudicio monacho delinquenti infligitur*» (v. ö. *Decreta Lanfranci pro ordine S. Benedicti cap. 10*: „*Hi vero, quorum negligentia hoc evenerit, in proximo capitulo culpam suam dicant, iudicium suscipiant nudi, et iniungatur eis poenitentia vel de ieiunio, vel iudiciis, vel psalmis, vel aliquid huiusmodi: quibus de iudicio ad loca sua reversis, omnes sacerdotes, qui tunc præsentés erunt, surgant et ad iudicia suscipienda cum omni devotione se offerant. Tunc ille, qui capitulum tenet, septem tantum, quos voluerit, de ipsis ad suscipienda, iudicia retineat et cæteris ire sessum præcipiat*”. DU CANGE); de a köztörvénykezés nyelvében is járatos volt «*muleta iudicialis*» jelentéssel (v. ö. „*Et ad dictum Guarinum iudicium seu punimentum pertineat*”. DU CANGE). Ha tehát tekintetbe vesszük, hogy a Pray-codex s vele a HB. is szerzeteseknek, még pedig benedekrendűeknek alkotása, legkevésbé sem tűnik fel előttünk valószínűtlennek, sőt habozás nélkül elhihetjük, hogy a «*bírság*» a «*bírsagnop*» összetételben rendes «*büntetés*» jelentésével van alkalmazva. És ha még hozzáteszem ehhez, hogy a «*iudicium*» szót, mint Róbert Károlynak egyik 1316-iki constitúciója bizonyítja („*Dominus rex Karulus, prælatorum et regni sui baronum usus consilio super facto exactionis iudiciorum seu bírsagiorum talem statutum, fecit cet.* JERNEY: M. nyelvkincesek 16.) a mi őseink is használták «*muleta, poena*» értelemben,*) azt hiszem eléggé igazoltam meggyőződésemet, hogy a *bírsagnop etymonia nem «ítélet napja», hanem «büntetés napja»*.

4. **Eleve.** E szó egyike a HB. azon formáinak, melyekről nyelvészeink igen eltérő magyarázatokat adtak. Egész kis irodalom fűződik immár értelmezéséhez. Elhagyva a kevésbé jelentékeny magyarázatokat, csupán a főbbeket sorolom el, melyek a megfejtés történetében valamelyeskép számot tesznek.

Kezdem SAJNOVICSON, a legrégebb szót érdemlő értelmezőn, ki Demonstratiójában ezt a megjegyzést veti az *eleve* alakhoz (5. 1.): „*Alii interpretantur élévé vel elein seu initio; fors legi posset*

*) Több példát, azt tartom, fölösleges volna idéznem; annyi van oklevéltárainkban, hogy egész lapokat lehetne velük megtölteni.

Elő seu *Vivens* pro: *Deus*, ut sic constructio suum habeat nominativum. Révai, miután kijelenti (Antiquitates 122. l.), hogy az *eleve élève*-nek, vagy éppen *éleje*-nek is olvasható, teljesen helyben hagyja Sajnovics magyarázatát: „Bona est, mondja, ad hunc locum Sajnovitsii coniectura.” Szerinte az *eleve* (more hodiernos *elő*) a régi magyaroknál szintűgy kifejezhette az Isten fogalmát, mint a héber, szír és káld népek *éloa, él, el, élohu* (átvitt jelentéssel = *elő*) szóalakjai (123. l.). Szóval véleménye az, hogy az *eleve* = *elő* (vagyis: *Isten*). Döbrentei csatlakozik Révaihoz (Régi magy. nyelvemlékek I., 12. l.) Toldy azonban erőltetettnek tartja elődeinek értelmezését (Magy. nemz. irod. tört. 1854. I. 101. l.); készebb följenni, hogy, a jámbor leíró szundikált s az «isten» szót kifejejtette; mihez képest a hely így olvasandó: «*eleve isten*», mint alantabb: «*terumteve isten*»; amaz és ez ma élő Istennek, teremő istennek hangzik. Márvás Flórián «Igazítás — és pótlékül a magyar nyelv szótárához» cz. értekezésében azt vitatja, hogy az *eleve* a HB-nek megfelelő latin szöveg bizonyosága szerint határozó, melynek értelme annyi, mint: *primitus, antiquitus*. E nézetet utóbb, 1868-ban kiadott irod. történeti kézikönyvében Toldy is elfogadta. Hunfalvy Pál a rokon nyelvekből akart megfejtést adni (NyK. 12: 82—86 ll.) Szerinte az *eleve* szó maga jelent Istent s egyezik a finn *ilm, ilma* (= levegő ég), osztják *jelem, jielem* (= Isten) s a vogul *jelp* (= szent tkp. fénylő, új, ép) szókkal, a melyekkel képzésre is teljesen összevág (t. i. az *el* rész = *jel*, a *-ve* pedig = *-p, -m* deverb. és denom. névszóképző; tehát *el-e-ve* = *jel-p, jel-e-m*). Budenz nem osztzik Hunfalvy véleményében, a melyet ez utóbb Magyarorsz. Ethnographiájában is megismétel (241.), hanem czáfolatába bocsátkozik (Egyet. Philol. Közl. 1: 145—150 ll.) Azon kezdi, hogy az *eleve* lehetne éppen a hiányzó alany, de nem egyeztethető össze az osztják *jelem*-mel, mert a nominativusi szövégi vocalis nem vág egybe a HB-beli nyelvvel (vö. *ur, hotolm sat.*, másrészt pedig *uolov, iarov, keseruv*). Amagy is furcsa volna kétféle: *Isten* és *Élő* már csupán a keresztény téritői szempontból is. *Primus*-nak se vehető a szórend (*eleve niv isemucut*) miatt de meg a formája miatt sem. Tekintve azonban, hogy a HB. nem hú fordítás, figyelmen kívül hagyhatjuk az eredeti latin szövegben levő *primum* alakot s az *eleve*-t nem vonatkoztatjuk az egész mondatra, hanem csak a *terumteve* szóra úgy, hogy ily módon a *terumteve eleve* = *teremté elé*, vagyis: az *eleve*

latív ragos határozó s megegyez a mai *elé* (= hervor) igekötővel. A Ny. Szótár is ezzel az értelemmel közli. ZOLNAI, a legújabb magyarázó, MÁTYÁS FL. nézetéhez tér vissza (Nyelvemlékeink 64. l.): az *eleve* alakot ő is egynek tartja az «először, kezdetben» jelentésű *eleve* időhatározóval.

A czimbeli szóalaknak ügyét én ennyi magyarázat után sem tartom végleg tisztázottnak. A szembeötlő ingadozás eléggé mutatja, hogy egyik értelmező sem áll megingathatlan alapon. Azt mondhatjuk, hogy majd annyi valószínűség szól az egyik, mint a másik mellett; megvan egyiknek is, másiknak is a maga gyöngéje. Legkevésbé jöhet számba HUNFALVY nézete, a melyet úgyszólván, semmi erősség se támogat. Czáfolatát BUDENZ nyilatkozata után nem is tartom szükségesnek. A régi SAJNOVICS-RÉVAI-féle értelmezés szinte fölötte dülőre áll. Nincsen ugyanis semmi nyelvtörténeti biznyságunk reá, hogy őseink az Istent valaha tisztán *Élő*-nek nevezték volna. De meg alaki szempontból sem vallja meg magát e magyarázat, mert ha az *eleve* csakugyan az *él* igéből képzett folyamatos idejű melléknévi igenév volna, akkor végső *e*-je minden bizonynyal hiányoznék, mint a hogy nincs meg a megfelelő mély zárhang a *uolov s iarov*-ban. Tehát csupán BUDENZnek és MÁTYÁS FLÓRIÁNNak, illetőleg ZOLNAI-nak magyarázata kerülhet igazán szóba; de azért ezek sem kifogástalanok. BUDENZ ugyanis a nélkül, hogy elfogadható okát tudná adni, figyelmen kívül hagyja az eredeti latin szöveget s egyszerű okoskodással latív ragos határozónak értelmezi az *eleve* formát. Egyetlen erőssége az, hogy a HB. nem hű fordítás. Ámde ha ez áll is az egész beszédre, nem állítható egyes mondataira, különösen nem arra, melyben az *eleve* előkerül. Az eredeti szövegben tudnivaló ez van: «Quanta gratia dominus deus gratificauerat primum adam patrem nostrum», a megfelelő magyarban pedig: «Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut.» Látnivaló, hogy a magyar mondat épen nem tér el eredetijétől, sőt pontosan összevág vele, leszámítva természetesen azt, hogy a «dominus-deus»-nak megfelelő «Úr Isten» kifejezést a fordító valahogy kifelejtette. De e mellett nincs is ok reá, miért tulajdonítsunk az *eleve*-nek «hvor» jelentést, mert hiszen a «*milostben terumteve*» kitétel a «*gratia gratificauerat*» mondást magyarul ugyan, de egyébként teljes hűséggel visszaadja. Azután meg az *előteremt* kifejezésnek, mint a «*creat*» ige egyértékesének sehol sem

leljük meg nyomát vallási emlékeinkben. BUDENZ értelmezését tehát minden kétkedés nélkül elvethetjük. E szerint nem marad más hátra, mint szemügyre vennünk a MÁTYÁS-ZOLNAI-féle magyarázatot s vizsgálnunk, ha vajjon elfogadható-e, vagy nem. Ennek értelmében az *eleve* időhatározó, melynek jelentése: «*primum, primitus, prius, először, kezdetben.*» Látszólag ehhez semmi szó se férhet, de csak látszólag; mert valójában ez sem vezet el bennünket a megoldáshoz. Kétségtelen, hogy az *eleve* alak a régiségben szintűgy, mint ma is, elégszer előfordúl időhatározóként «először, előre» jelentéssel (vö. ,*Eleve* megmonda zerzetnek yewuendew tewredelmit: Ehr. C. 110. Ez prior *eleve* meglata az ev halalat: Dom. C. 337. Az rovas lón *előve* Cirinos espantol: haec descriptio prima facta est praeside Cyrino: Döbr. C. 260. *Elévé* és utólban sanyargat: MA. SB. 65. sat.), csakhogy az aztán már nagy kérdés, azonosítható-e a HB-beli *eleve* formával. Sem MÁTYÁS, sem ZOLNAI nem igazolják, micsoda okon-alapon gondolják időhatározónak. Azért talán, mert az eredetiben «*primum*» felel meg neki? Ez ugyan gyöngé bizonyság! «*Először*» értelmet egyáltalán nem magyarázhatunk e helyen bele, mert akkor a «*gratia primum gratificaverat*» kitételből egész logicusan az következne, hogy Isten voltaképp kétszer teremtette meg az embert t. i. először malaszttal s azután malaszt nélkül. Maradna tehát a «*kezdetben*» jelentés. Csakhogy tudnunk kell, hogy az egyházi latin nyelv ennek kifejezésére nem használja (legalább tudtommal nem!) a *primum*-ot, hanem az «*initio, principio*» alakokat; a Vulgata teszem nem azt modja: «*Primum creavit Deus caelum et terram*», hanem: «*In principio creavit*». Különben pedig nézzük csak, mit találunk a HB. latin eredetijében. Ezt: «*Quanta gratia dominus deus gratificaverat primum adam patrem nostrum*». Világos beszéd! Csak az nem érti meg, a ki nem akarja! Ennek az értelmén ugyan nem kell sokat aggódnunk-töprengeniünk. Kereken kimondhatjuk reá HUNFALVYVAL, hogy ,bizony nem azt akarja mondani, hogy *eleinte* (először, kezdetben) teremté malasztban Ádámot, hanem azt, hogy *első atyánkat* teremté' (NyK. 12: 82. l.), vagyis magyarán: a *primum* nem időhatározó, hanem a *patrem*-nek jelzője. Ily módon nincsen semmi ok, a mely miatt csatlakoznunk kellene ezen utolsó magyarázathoz. Nem marad tehát egyéb dolgunk, mint mást, elfogadhatóbbat keresni helyébe. Nem kell érte sokáig törni fejünket, könnyen ráakadhatunk.

Már fõntebb jeleztem, hogy az a mondat, melyben az *eleve* elõkerül, hû mása latin eredetijének. Ezt szem elõtt tartva, ily következtetésre kell jutnunk: ha a *primum* a *patrem*-nek jelzõje, akkor az *eleve* is jelzõ, még pedig az *isemucut* szó jelzõje. Érzem, hogy következtetésem elsõ tekintetre merésznek tetszik, de a menynyire tudom, igyekszem megbizonyítani, hogy való alapja van.

Azzal, hogy jelzõnek bizonyítom az *eleve* alakot, még nem nyilvánítottam ki, hogy minek tartom voltaképen. Kimondhatom: nem másnak, mint az *elsõ* szó eredetibb *elë* (*elõ*) személyragos alakjának; nézetem szerint tehát a «*terumteve eleve miv isemucut*» kitétel így értelmezendõ: «*teremté eleje (*eleve) mi õsünket.*» Tagadhatlan, hogy ez a fordítás pontosan megfelel eredetijének. Azonban észrevehetni egyben, hogy magyarázatomnak két számottevõ nehézsége van: egyik, hogy az *elev* (= *elõ*)-nek személyragja van, másik meg a feltûnõ szórend, mely ezenmód élénk áll. Elismerem, hogy eléggé nyomós mind a kettõ; de azt tartom, magából a HB-bõl, megfejthetjük õket. Így teszem az *eleve* személyragos jelzõi voltára nézve nem áll egyedül a HB-ben, mert ugyanebben a *terumteve* név is ragozva került elõ, noha szintén jelzõül van alkalmazva (*terumteve istentel*). Egyébként is tudott dolog, hogy a személyragos névnek jelzõként való alkalmazása közönséges jelenség nyelvünkben, mint pl: az *alja* búzánk még megvan; *eleje* árpánkat adtuk neki, *fele* birtokunkat bérbe adtuk; a *leglelke* lisztjébõl süttött kalácsot; ZOLNAMÁL (Nyelvelmlékeink 67.): *fele* királyságomat; lött egy *fia* verebet; *java* részben sat. A szórendi nehézség pedig ugyancsak eloszlatható magából a HB-bõl, a melyben az «*eleve miv isemucut*» szórendnek szakasztott párját találjuk a «*mend w foianec, mend w nemenecc*» kitételekben. Ha tehát egyébként különösnek tetszik is, a HB. nyelvében érthetõ. Manap természetesen nem élünk ilyen szórenddel, de eme példák határozottan bizonyítják, hogy régenten használatos volt. Nincs elegendõ oka senkinek sem két ségbe vonni egykori járatosságát.

Azt hiszem tehát, hogy mind az eredeti latin szöveg, mind pedig a közlöttem egyéb bizonyságok, eléggé megerõsítik magyarázatomat, mely szerint az *eleve* valójában nem más, mint az *elõ* (,primus') szónak eredetibb személyragos alakja, azaz: *eleje* = *eleve* elseje.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Ismertetések és bírálatok.

Simonyi Tüzetes Magyar Nyelvtana.

Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon. BALASSA JÓZSEF közreműködésével írta SIMONYI ZSIGMOND. Első kötet. *Magyar hangtan és alaktan.* A M. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott pályamunka. Írták BALASSA JÓZSEF és SIMONYI ZSIGMOND. Budapest, 1895. A M. T. Akadémia kiadása. 8-r, XVI+735 l.

A magyar nyelvészeti irodalomnak egy valóban monumentális alkotásáról akarunk szólni, a melynek első része a fönztebbi cím alatt a mult év őszén jelent meg s melyről a külföldi tudományos kritika is a legmagasztalóbb hangon vett mindjárt tudomást (l. *Literarisches Centralblatt*. 1895. évf. 51. sz. SCHUCHARDT HUGÓ ismertetését).

Egy tüzetes tudományos magyar nyelvtannak első kötete ez, mely korszakot jelez nyelvészetünkben, nem módszerének új irányával, mert hisz e módszert évtizedek óta sikerrel követi nyelvészetünk, nem is merőben új eredményeivel, mert legtöbb fejezetének tételei úgy szólván köztudattá váltak nyelvbúvárainkban; hanem korszakot jelez épen abban, hogy szigorú történeti módszerrel, gazdag és minden térre kiterjedő anyaggyűjtéssel lehető teljes egészet ad mindabból, a mit a magyar nyelv hang- és alaktanának búvárlásában tudományunk eddig kinyomozhatott. RÉVAI *Elaboratio Grammatica*-ja mellett ez a második nagy határjelző a magyar nyelvtudomány haladásában.

És e munkára, a magyar nyelv rendszerének e tüzetes megrajzolására, ki más lett volna hivatva, mint SIMONYI, ki a részletkutatásokban is immár egy negyedszázad óta lankadatlan buzgalommal munkálkodik, s ki a magyar nyelvtan egyes fejezeteit Kötőszavaiban, Határozóiban, Magyar Névragozásában, a szóösszetételről (Nyelvőr. IV. k.), az igemódokról (Nyr. VI. k.), a gyakorító és mozzanatos igeképzésről (Ny. Közl. XVI. XVII. k.), s a szótókról írt dolgozataiban (Akad. Értekezések XIV. k. 7. sz.) bámulatos adatismerettel, ügyes csoportosítással és mélyreható elemzéssel dolgozta ki. E föladatra SIMONYIT nagy tehetségének adomá-

nyán és hangszorgalmán kívül nyelvészetünk történeti viszonyai is predestináltak. SIMONYI munkássága a Nyelvőr pályafutásával együtt indul meg, tehetsége és tudása együtt gyarapodik a Nyelvőr gyűjtésein kívül a csaknem egy időben megindult másik két forrásgyűjteménnyel, a Nyelvemléktárral (1874.) és a Költők Tárával (1877.), a mihez még az a körülmény is járul, hogy ez időben halmozódik össze a munkába vett Nyelvtörténeti Szótárnak rengeteg anyagkincse, mely az ő szerkesztői keze alatt nemcsak szótárrá alakul, hanem a történeti nyelvtan csiráját is táplálja és megérleli. E szerencsés körülmények képessé teszik őt arra, hogy az idővel nagy tömeggé szaporodó gyűjteményeket megjelenésükkel, a szótári anyagot a szerkesztés munkája közben részenként áttanulmányozza s így olyan adatmennyiség birtokába jusson, a minőhöz foghatóval eddig egyetlen nyelvbúvárunk sem rendelkezett, de a minővel egy tüzetes tudományos nyelvtan szerkesztőjének okvetetlenül rendelkeznie kell. Hogy mégis a BALASSA JÓZSEF közreműködését is fölhasználta a Tüzetes Magyar Nyelvtan ez első kötetének megírásában, azt nyilván csak a pályázás érdekében, időnyerés céljából tette, mert a tüzetes magyar hang- és alaktanra az Akadémia hirdetett pár év előtt pályázatot.

Az előttünk fekvő vaskos kötetet — melynek hangtani részét s az összetételről szóló fejezetét BALASSA JÓZSEF írta — *a nyelvtan módszerei és forrásai* című bevezetés nyitja meg. Ez tájékoztat a munka céljáról: *hogy nyelvünk sajátosságait nyelvtani szempontból tüzetesen vizsgálja s fejlődésüket ne csak a történeti fejlődés egymásutánjában tűntesse föl, hanem a fejlődés mozzanatainak okait is — a mennyire jelenlegi eszközeinkkel lehet — fölkutassa és megállapítsa; rövid pillantást vet a nyelvtan történetére és módszereire, s végül meghatározza és méltatja a nyelvtani kutatás forrásait: az élő beszédet nyelvjárásaival, az irodalmi nyelvet a nyelvemlékekkel, a rokon nyelveket s a velünk érintkezett, reánk hatással volt idegen nyelveket, melyekhez természetesen az eddigi grammatikusok búvárkodásainak ismerete is elengedhetetlen.*

A *hangtan*, BALASSA JÓZSEF munkája, két fő szakaszra oszlik. Az első *a magyar nyelv kiejtése* cím alatt nyelvünk pontos fonetikai leírását adja, általános hangphysiologiai tájékoztatással tárgyalván az egyes magyar hangok képzését, a hangsúlyt, a szótagok, szólamok és mondatok alakulását. A második szakasz *a magyar nyelv hangalakjának története*, melynek egy része mutatóványként e folyóirat XXIV. évfolyamában is megjelent. E szakaszt hosszabb bevezetés nyitja meg, mely általánosságban a hangváltozásokról és okaikról értekezik. Maga a szakasz előbb az egyes hangoknak, aztán a hangok összefűzésének történetét nyomozza. Az előbbiről szóló fejezetben külön csoportosítja a szerző azon változó-

sokat, a melyek a magyar nyelvnek török, szláv, német, olasz és latin eredetű szavaiban végbementek. A munka írása óta nagy számmal kimutatott iráni szavak változásai itt még nem jutnak méltatáshoz. A szakaszt s egyúttal a hangtani részt is a *magyar írás* (a betűk) és *helyesírás* vázlatos története rekeszti be.

Az *alaktan*, a munkának két harmada, a lehető legrészletesebb története, magyarázata és leírása a magyar nyelv összes nyelvtani alakjainak. Bevezetése a *szótők* tanát adja, a mely e tüzetes magyar nyelvtannak teljesen új és nagyfontosságú fejezete, a mennyiben a szótókról eddig csak az általános jelenségeket (e munka 213—226. lapjainak eredményeit) ismertük SIMONYI-nak fentebb idézett akadémiai értekezéséből. A külön-külön pontokba osztott ige- és névszótövek történetében előbb a kötőhangzó meglétét vagy hiányát, majd a kötőhangzó minőségét tárgyalja a szerző, aztán sorra veszi a tövek különböző fajtáit és részletesen ismerteti történetüket és mai alakjaikat.

Az *alaktannak* tulajdonképeni első szakasza a *szavak összetétele*, a melyben BALASSA, SIMONYI-nak fent idézett pályamunkája s az azóta végzett kutatások alapján, világos képbe foglalja a magyar szóösszetétel sajátosságait, végül röviden a hibás összetételekről is megemlékezőn.

A második szakasz a *szóképzésnek* 200 lapnál többre terjedő tüzetes tárgyalása. Bevezetésében a képzők eredetéről, az analogia, elvonas és szóelegyedés útján támadó szóalkotásról szól a szerző, legbehatóbban és érdekesebben ez utóbbit, a kétkedéssel fogadott és többször kigúnyolt szókombinálást fejtegetvén. A szakasz négy fejezetre oszlik, melyek az igéből és névszóból való ige- és névszóképzést külön-külön a legnagyobb részletességgel és alaposággal tárgyalják. Mind az ige-, mind a névszóképzés részletes tárgyalása a finn-ugor alapnyelvbeli képzők ismertetésével kezdődik, a melyeknek a magyar nyelvben meglévő képviselőit, az egyszerű képzőket és a képzőbokrokat előbb egyszerűen csoportba állítja, majd egyenkint fejtegeti a könyv. Az egyes magyar képzők tárgyalása nemcsak az összes történeti és nyelvjárási változatokra, hanem a jelentések megállapítására is kiterjeszkedik s külön magyarázza a világos alapszókból meg a homályosakból sarjadt származékokat. Az egyes képzett alakoknál figyelembe veszi a fölmerült különféle származtatásokat s a legelfogadhatóbb magyarázatot igyekszik megállapítani.

A könyv utolsó szakasza a *szóragozást* adja elő két fő fejezetben (ige- és névragozás). Az igeragozás tárgyalásában előbb a személyragokat (alanyiakat és tárgyasakat), aztán az idők és módok képzését fejtegeti a szerző. A személyragok fejezetében bevezetőleg az ikes és iktelen ragozás története van előadva s aztán minden egyes személyragnak eredete

és fejlődése külön pontokban behatóan ismertetve. A névragozásról szóló fejezet két főrésze oszlik : a határozó ragok s a birtokos személyragok tárgyalására. Amabban mindenekelőtt határozó ragjainknak ugor elemeit állapítja meg a szerző s aztán külön pontokban fejtegeti az egyes ragokat, ide számítva természetesen a tárgyragot is. Az utóbbi fejezet, a birtokos személyragok tárgyalása, egyszersmind be is fejezi a gazdag tartalmú és nagy tudományos értékű munkát, a melynek gyakorlati hasznavehetőségét egy pontos szómutató is emeli.

E nagyszabású munka, melyet csak bemutatni és üdvözölni szándékoztunk, bibliája a magyar nyelvtudomány összes eddigi eredményeinek s hosszú időre alapja lesz minden további kutatásnak. Részleteiben kibővíteni, avuló nézeteit az idő folyamán újjal cserélni föl : ez egyelőre a haladó tudomány föladata. De bármily magas lendületet vegyen egykor a munkások számában ma oly szerény magyar nyelvtudomány, s bármily átalakító fejlődésen menjen át kilenczedik századát élő nyelvtörténetünk : e munka mindig hű és alapos magyarázata marad az új évezredbe lépő magyar nép nyelvszellemének.

ZOLNAI GYULA.

Hogy bírálják a fiatalok?

I.

GISSWEIN SÁNDORNAK *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie* (Freiburg im Breisgau. Herder. 1892.) című munkájáról*) a, fájdalom, már megszűnt *Ungarische Revue* 1893. évf. 513—520. lapjain egy bírálatot tettem közzé, mely a műnek gyöngéit és néhány jeles tulajdonságát is kiemelte és oly kevéssé volt dicsérő, hogy a hét oldal közül jóformán hatot polemiának szenteltem, természetesen tisztos vitának, a mint már e népszerű tudományos folyóiratnak egész magatartása megkövetelte. Ítéletem röviden ez volt : a könyv egész bizonyító eljárásában és a nyelvről való fölfogásában erősen a Müller Miksáéra támaszkodik, a mely már nem felel meg a nyelvtudomány mai állásának ; a hangtan is jelentékeny haladást tett azóta, úgy hogy a szerzőnek e megváltozott álláspont figyelembevételével más útát kellett volna követnie. Mindkét észrevételt részletesen kifejtettem és példákkal is igazoltam. Azonban a szerzőtől mint műkedvelőtől, a minek néztem és nyilvánítottam, nem vonhattam

*) Magyarúl is megjelent, *Az összehasonlító nyelvészet fő problémái* (Győr, 1890.) címmel. Magát a MISTELI ismertetését pedig e folyóirat is közölte SIMONYI ZSIGMOND fordításában, XXIII. k. 298. s köv. ll. — A jelen fejeletet MISTELI kéziratából ZOLNAI GYULA fordította le. *A szerk.*

meg minden dicséretet: alapos és széleskörű nyelvismeretei vannak; az újabb irodalmat lehetőleg fölhasználja, nem tekintve természetesen az újabb indogermanistákat; s különösen a katolikus és patristikus irodalomból vett sok idézete miatt, a melyek épenséggel nem általánosan ismeretesek, a könyvet egyéni bélyegűnek tartom.

Ezt a jól megfontolt és lelkiismeretes elolvasáson alapuló ítéletet most is föntartom és egy legutóbbi, kiméletlenül elitélő véleménynyel szemben meg kell védelmezniem. Az *Indogermanische Forschungen*-ben ugyanis, a melyet BRUGMANN KÁROLY lipcei tanár és STREITBERG VILMOS, a freiburgi (Svájc) katolikus egyetem tanára, adnak ki, a VI. kötethez néhány héttel ezelőtt megjelent értesítőnek 1. és 2. füzetében mindjárt az első oldalon GIESSWEIN könyvének következő ismertetését olvasom BOJUNGA KLAUDIUSZ (Marburg) aláírással:

«Des Verfassers Rüstzeug reicht für die Aufgabe, die er sich gestellt hat, nicht im entferntesten aus. Es besteht aus dem zuversichtlichen Glauben an die Wissenschaftlichkeit seiner Auffassung, der Begeisterung für seine magyarische Muttersprache, mühsam zusammengestoppelter, grossenteils veralteter Kompendienweisheit und einem leidigen ungardeutschen Stile. Er behandelt u. s. w. Die erste Hälfte des Buches wird dem Sprachforscher wegen der Ansichten des Verfassers über das Aussehen der idg. Ursprache eine Quelle reiner Freude sein; speciell für Germanisten ist es z. B. interessant, dass S. 35 ein bis dato total unbekanntes ahd. Verbum *giubu* durchkonjugirt wird. Leider wird weder Quelle noch Bedeutung angegeben. Schwächlichen Personen ist indess von der Lektüre der S. 129—138 abzuraten, da dem Leser auf diesen 10 Seiten nicht weniger als drei vergleichende Tabellen der idg.-sem., idg.-ugrofinn. und idg.-sem.-ugrofinn. Sprachen versetzt (vorgesetzt?) werden. Der zweite Teil ist weniger unterhaltend, aber auch der Natur der Sache nach von so krassen Fehlern, wie sie im ersten auf Schritt und Tritt dem Leser begegnen, freier. Wirkliche Förderung der in Angriff genommenen Probleme bietet auch er nicht.»

A *giubu*-ra a kiadó STREITBERG V. a következő megjegyzést teszi:

«Darf ich mir eine kühne Konjektur erlauben, so möchte ich annehmen, dass der Verfasser *giubu* für *biugu* verlesen hat! Ich benutze diese Gelegenheit, um meine in der Beilage zur *Allgemeinen Zeitung* 1893 N°. 107 ausgesprochene Verurteilung*) des Buches trotz der lobenden Kritiken von DAHLMANN (*Stimmen aus Maria Laach* LXV N°. 1), von der GABELENTZ (*Literar. Centralblatt* 1893 N°. 18) und MISTELI (*Ungar.*

*) Ezt a 'Verurteilung'-ot, fájdalom, nem olvastam és már nem szerezhettem meg magamnak.

Revue 1893 S. 513) in vollstem Umfang aufrecht zu halten. Das Buch ist ein Werk des ausgesprochensten Dilettantismus, nichts mehr und nichts weniger.»

Kiírtam szószerint e bírálatokat abban a nézetben, hogy nem annyira a GIESSWEIN tudományos eljárását, mint inkább szerzőiknek inhumánus, dölyfös bánásmódját bélyegzik meg, a kik kézzelfoghatólag elárulják abbéli szándékukat, hogy a könyvön egy ép porcikát ne hagyjanak. Ezen „elitéléssel“ (figyeljünk e kifejezésre!) én a könyv czélmát állítom szembe: már a címlapon álló, manap szorosán tudományos könyveken szokatlan megjegyzés: «a győri püspök ő méltóságának jóváhagyásával», azt mutatja, hogy a szerző nem a szakszerűen képzett olvasóhoz fordul első sorban s szaktudományi czélok nem lebegnek előtte. Ezt kétségtelenné teszi az előszó, a melyben a szerző «a hittudósnak, az anthropologusnak, a bölcseletnek és különösen az apologetának figyelmét a tudománynak e területére» szeretné irányítani s azt hiszi, hogy «a szakszerű nyelvész számára is adott némi vonzót és érdekset». «A mennyiben sikerült volna nekem — folytatja tovább — a monistikus világnézetnek tarthatatlanságát és a keresztényének helyességét a nyelvtudomány álláspontjáról is kimutatnom, a leggazdagabb jutalmát látnám ebben fáradságomnak.» Ezért fordult a szerző a nyomtatás reviziójában SCHANZ PÁL tübingai tanár segítségéhez, a már második kiadásban megjelent *Apologie des Christentums* című 3 kötetes munkának katolikus körökben oly nagyrabecsült szerzőjéhez. A műnek apologetikus czélja tehát mindenki előtt, a ki olvasni tud, kétségtelen.

Mit akar mármost az apologeta? A tudománynak mindenkori biztosnak látszó eredményeit a keresztény hit védelmére vagy legalább annak a kimutatására akarja értékesíteni, hogy ez eredmények a hitnek ellent nem mondanak, a nélkül hogy az eredményeket magukat tovább fejleszteni, az egyes tudományágakat épen előbbre vinni óhajtáná. Műkedvelő tehát az apologeta szükségképen igen sok szaktudományban; szakszerű ismereteket többnyire csak a theológiában, philosophiában, psychológiában s effélékben szerzett, és e viszonyra való tekintettel, nem hogy kisebbitsem, neveztem GIESSWEINT is hasonlókép műkedvelőnek. Így maga a bölcselet WUNDT is Logikájának második részét illetőleg, a mely az egyes tudományok módszertanát tárgyalja, erre és épen a nyelvtudományra nézve is műkedvelőnek tekintendő. Vajjon okos dolog volna-e, őt ezért nem olvasni? Valóban elég ritkán olvassák az összehasonlító nyelvészek! Ha tehát STREITBERG tanár a «leghatározottabb dilettantizmusról» beszél, és BOJUNGA «a fölvetett problémák valódi előbbrevitelét» a műben hasztalan keresi, abból e bírálatok fonáksága és méltánytalansága magától kiviláglik: GIESSWEIN nem lehet és nem akar

egyéb lenni mint dilettáns, nem játssza a szakember szerepét, csupán fölhasználja a nyelvbuvárok munkáit a maga apologetikus céljaira. És most a szó nemesebb értelmében vehető műkedvelővel oly hangon végezni, a minőt tudományos folyóirattól nem váránk, s azt vetni gúnyosan szemére, hogy magamagát csak műkedvelőnek mondja, — nagy meggondolatlanságra és a humanitás hiányára mutat.

Azonban az emberiség és a nyelvek egységes eredetének speciálisan apologetikus céljai is véleményem szerint megoldhatatlan kérdések a tudományra nézve, noha folyton új meg új rátermett munkásokra találunk. A mint nincs theodicea mint tudomány arról, hogy a világ jól van berendezve, de nincs antitheodicea sem mint tudomány arról, hogy a világ rosszul van berendezve, hanem a *pro et contra* okai ellensúlyozzák egymást: úgy áll a dolog az emberiség és a nyelvek egységes vagy nem egységes eredetének kérdésével is. Tudományos okok itt csak megvilágíthatják és megerősíthetik a már meglevő nézeteket és meggyőződéseket, de meg nem bizonyíthatják, meg nem okolhatják. És ez az apologetának egész ügyéről áll: ellenfelét meggyőzni nem képes. Azonban ez a dolog természetéből folyik, nem ügyetlenségének vagy gyöngeségének írható rovására, és ilyen kérdésekben 'valódi előbbrevitelt', a mint a szaktudományokban értjük, csak az kívánhat, a ki a kétféle tért egymástól megkülönböztetni nem képes. És bármily kívánatos lett volna is, hogy GIESSWEIN az újabb indogermán nyelvészet eredményeivel jobban megismerkedett legyen, az apologetikus föladatoknak e hibája mégis megmaradt volna.

Ezen nehézségek daczára a könyv olvasását — a nyelvi részleteket nem tekintve — nem mondhatjuk teljesen haszontalannak, sőt sok józan, helyes nézetet találni benne, a melyek, bár másoktól is el vannak már mondva (és valamennyinél nem lehet ez az eset), jó benyomást tesznek már az által, hogy a szerző elismeri és helyesli őket. Ilyen tételek, a melyek természetesen a STREITBERG és BOJUNGA urak figyelmét kikerülték, s a melyeket magam is csak részben említettem ismertetésemben, a következők:

1. Hogy a legrégebbi ránk maradt nyelvek is már évezredek fejlődésnek, sőt talán bomlásnak az eredményei (212. 216. l.). A KARL ABEL-fajta aegyptologusoknál e nézet épen nincs keresztülvive és csak az újabb indogermanista iskola fogadta el. «Általában minden reményről le kell mondanunk, hogy az emberi nem ősnyelvét kinyomozhatnók.» Azt hiszem, ez egy hívő katolikusknál teljes elismerésünket érdemi ki.

2. Hogy a nyelv eredetének sem nativistikus, sem empirikus elméletei nem adják magának a nyelvkepződés kérdésének megoldását, hanem csupán a nyelv nyers anyagának egy részét képesek meghatá-

rozni (208. 211. l.) s a fősúly az artikuláló és a gondolkodó képességre esik. Hogy ez STEINTHAL tételeivel érintkezik, említettem ismertetésemben.

3. Hogy a hangutánzások csak szűk fogalomkörre vonatkoznak s tulajdonképeni gyökereivé a nyelvnek csak jelentésük kiszélesítése, tehát lelki folyamat útján válhatnak (217. l.). Hogy az onomatopoeiás kifejezések általánosabb nyelvi czélokra nem szolgálhatnak, magam is kiemelttem *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (1893) cz. munkámnak 533. lapján.

4. Hogy a sémiben nem mindig a direkt hangsymbolika érvényesül, hanem époly gyakran a relativ is, úgy hogy inkább a magánhangzók ellentétén mint az egyes hangzók symbolikáján fordul meg a dolog (41. l.). Ugyanezen nézetre jutottam volt függetlenül magam is imént idézett munkámnak 441. lapján, csak hogy én még a grammatikai kategóriának egységes keresztülvitelére való törekvést is hozzátettem.

5. Hogy különböző nyelvcsaládoknak nem egyes nyelvei, hanem csak maguk e nyelvcsaládok hasonlíthatók össze, még pedig sikerrel csak akkor, ha a családok ősnyelveinek szerkezetével már annyira vagyunk, mint manap az indogermán nyelvekével, a melylyel legfőllebb a finn-ugort állíthatjuk szembe (138. l.). Ez a józan módszeres eljárás iránti fogékonyságra vall; e methodikai alaptételt STREITBERG és BOJUNGA uraknak el kellett volna ismerniük, ha épen föl nem tették volna magukban, hogy mindent 'elitélnek'.

6. MÜLLER MIKSÁNAK aggályos bizonytalanságát némely elvi kérdésekben, meg nézeteinek fonákságát, pl. a gondolkodás és beszéd viszonyáról, GIESSWEIN a 146—147. és 159. lapon, a mint megérdemli, gáncsolta, és ez utóbbi megrovásában annyival inkább egyetértek vele, mert a *Zeitschr. für Völkerpsych. u. Sprachwissenschaft* XX. köt. 133—199. lapjain magam is kimerítő tanulmányt tettem közzé MÜLLER MIKSA ellen.

A 4. és 5. alattiakkal már a nyelvi térre léptem. Az indogermán-sémi, indogermán-finnugor és indogermán-sémi-finnugor szógyökök egyezéséről a 129—138. lapokon adott táblázatokkal BOJUNGA tudományos czáfolás híjában bárgyú elméskedéssel akar végezni. Hát nem tudja BOJUNGA úr, hogy kiváló tudósok, kiknek nevei fölérnek az övével, az egyezéseknek két első nemét már régen kiemelték? És ha GIESSWEIN a harmadikkal is megpróbálkozik, az aratás szűkös lehet ugyan, de a kísérlet magában véve egészen jogos. Mert már magam is régóta meg vagyok a felől győződve, hogy, ha a föl akarjuk tenni az indogermán-ságnak más nyelvcsaládokkal való egybevonatkozását, a sémi és a finn-ugor nyelvekhez való vonatkozások körülbelül mérköznék egymással, úgy hogy

a sémi és a finn-ugor nyelvcsaládok sem maradhatnak egymástól merőben idegenek. Részemről e rejtvénytű egyezésekről, a melyek részben a grammatikai szerkezetre is kiterjednek, inkább óvatosan hallgatnék. Hogy a sémi gyökerekben a jelentés csupán a mássalhangzókön nyugszik, az indogermánban és a finn-ugorban pedig a magánhangzókön is; hogy az indogermánban a tőhangzó meghatározott változások közt (Ablaut) mozog, a finn-ugorban változatlan marad, pl. idg. *ved vod ud*, finn-ugor *vete- ,váz'*: előttem minden egybehasonlítás igen kétségesse tesz, s ehhez járul, hogy eddigelé senki sem tudta kimutatni, hogy a három nyelvcsaládnak különféle torok-, fog- és sziszegő hangjai minő viszonyban vannak egymással. Azonban mindezt megengedve, a GIESSWEIN-nál megtámadható egybeállítások törlése után is, van egy elég jókora maradék, a mely szembeszökik és nem lehet pusztán a véletlen munkája, ha tudományos bizonyító erőt nem tulajdonítunk is neki. Semmiképen sincs józan eszű embernek oka mosolygásra avagy gúnyra, legkevésbé olyannal szemben, a ki az egy nyelvtörzs határán túl menő hasonlításoknak ki nem elégtő voltát a 138. lapon oly helyesen itéli meg. A maga apologetikus czéljaira előhozhatta őket, s én egyetértek vele, midőn épen itt megjegyzi, hogy az összes nyelvek közös származásának lehetetlenségét nem lehet állítani (helyesebben: bebizonyítani); csak azt teszem hozzá: a többféle eredet lehetetlenségét sem. Ezen álláspontomat már ismertetésemben (l. NyK. 304 l.) világosan kifejeztem.

És most, nyájas olvasó, előkészítlek a GIESSWEIN dr. fő nyelvi bűnére, a mely könyvének elítélésére már magában elégséges lett volna a „leghatározottabb dilettantizmus” vádját magára vonhatta volna: GIESSWEIN «a 35. lapon egy eleddig teljesen ismeretlen ófőlnémet *giubu* igét ragoz végig!» Ilyen ember iránt kénytelenek vagyunk majdnem azzal a megvetéssel viselkedni, a melyet Heynénál a göttingai iskolás gyerek mutat társával szemben, a ki a *mensa* genetivusát nem tudta. Bár e bűnt az *Indogerm. Forschungen* kiadója „merész conjecturával” hibás olvasással enyhíti, még mindig elég szégyenletes marad, a mint a fölkialtó jellel tudtukra adja. Minden más olvasó kellemetlen tévedésnek mondaná, a mi a legokosabb emberen is megeshetik, s a mi egyébként semmi bajt nem okoz, mert világos dolog: hiszen közvetlen előtte a német *u*-gyökerekről van szó, mint *zug, lus* (= *zog, ver-lor, Zug, Ver-lust*), s minthogy paradigmául csak általánosan ismert szavakat szoktunk használni, tehát nem merész conjectura, csak a rosszakarát elfojtása kellett volna hozzá, hogy a szándékolt *biugu-t* (*biege*) kitaláljuk. A hiba az én figyelmemet se kerülte ki; azonban átallottam volna azt a szerző tudatlanságának következtetésére zsákmányolni ki, főkép mivel

különben is mindenféle sajtóhibák találhatók nála, pl. ugyanazon lapon ‚G. Mayer‘, e helyett: ‚G. Meyer‘.

Ha kitörlünk mindent, a mi az indogermánságra vonatkozik, természetesen a mi teljességgel nem áll a mai tudomány magaslatán, még hatod része sem volna ez az egész műnek, legfőlebb csak egy tizede, és e töredéknek gáncsolandó voltából támadt az egésznek ez elítélése. Hogy pedig a szerzőtől tárgyalt föladatakra az indogermánságnak leg-alaposabb ismerete sem volna elegendő, a mint némely indogermánisták hinni látszanak, hanem más nyelvtörzsek ismeretét is föl kell használnunk, hogy a nyelv teljes mivoltát földeríthessük, azt talán STREITBERG és BOJUNGA urak egyáltalában el nem ismerik s tán nem is tartják előnynek, hogy a szerző születésénél fogva egy finn-ugor, tanulmányai alapján meg egy sémi nyelvvel alaposabban megismerkedett. Ám legyen! Azonban ez mégis se nem hiba se nem akadály, hanem dicséretes ékeség, s nem átalom még egyszer állítani, hogy ilyen alapos és széleskörű nyelvismeret hasonló könyvekben aránylag csak ritkán található. Ezt egy méltányos bíráló elismerhette volna vagy legalább hallgathatott volna. Mit tesz BOJUNGA úr? Nos, a mit annak kell tennie, a ki egyszer arra vette magát, hogy egy könyvet semmivé tegyen! ‚Fáradtsággal összeböngészett, nagyrészt elavúlt kompendium-bölcseségről‘ beszél és ‚szarvashibákról, a melyekkel az első részben lépten-nyomon találkozik az olvasó‘. Más ember lelkiismeretes összeállításról és széleskörű olvasottságról beszélt volna. A szerint a mint jó vagy rosszakarat vezet, más-más nevet adunk ugyanannak a dolognak, mint már HORATIUS tudta (Sat. I. 3, 38. s köv. sor); azonban BOJUNGA úr az ő szavainak: *vellem . . . errori nomen virtus posuisset honestum*, épen az ellenkezőjét teszi. És a szarvashibák két csoportra oszlanak: a nyelvjelenségek fölfogásában és a nyelvtényekben való hibákra; amazok a mai elméletet, ezek magát a tárgyat illetik; az utóbbi mindig azonos marad, az előbbiek talán száz év múlva már nem lesznek érvényben. Mennyi tárgyi hibát követett el GIESSWEIN, a melyek közé pl. a rejtélyes *giubu* is tartozik?

‚Erős hit a saját fölfogásának tudományosságában, lelkesedés a maga magyar anyanyelve iránt, silány magyar-német stilus‘, ezek a bíráló szerint a szerző készségei. Nagyobb joggal mondhatjuk a föltületeséget és az inhumánus gúnyt a bíráló úr fegyvereinek. GIESSWEIN-nak erős a hite az emberiség és a nyelvek egységes eredetének bibliai hagyományában, a mely eredetet tudományos eszközökkel vél támogatni; eszközeit nem mindig a legjobban választja meg, erről lehet vitatkozni; magát az erős vallásos hitet, a melyet a tudományos készlettől el kell választanunk, azt természetesen helyben fogjuk hagyni. A fiatal kritikusnak, abbeli nagy hevében, hogy kényére ócsárol-

kodhassék, nincs ideje gondolkodni s össze-visszahord mindent. Hogy mik az ismertető jelei a magyar-német stilusnak, pontosan nem tudom; nekem nem igen tűnt föl pl. a 211. lapon *keine Lösung der Sprachbildung* e h. k. *Lös. der Frage der Spr.*; azonban hasonlókat, úgy tetszik, már szöke germánoknál is találtam. Ha a bíráló amaz ismertető jegyeket megjelöli, akkor legalább tanulhattunk volna valamit az ő úgynevezett kritikájából. A mi végül az anyanyelv iránti lelkesedést illeti, erre mitsem válaszolok; ez betetőzője az inhumánusságnak.

STREITBERG tanár szavaira: „a könyv a leghatározottabb dilettantizmus műve, sem több, sem kevesebb”, visszavetem: „a könyv bírálata ép annyira méltánytalan mint inhumánus, epés és dölyfös támadás, sem több, sem kevesebb”.

Bázel, 1896. február 10.

MISTELI FERENCZ.

Misteli a magyar nyelvről.

Steinthal nyelvbölcseleti művének (*Abriss der Sprachwissenschaft*) II. kötetében¹⁾ Misteli Ferencz, a bázeli egyetem tanára, az egyes nyelveket és nyelvtípusokat jellemezve bemutatja és egymással összehasonlítva tárgyalja e nyelvek fontosabb sajátosságait. A tárgyalt nyelvek között kiváló helyet juttat a magyarnak is, s nemcsak az agglutináló nyelvekről szóló szakaszban tárgyalja, mint az urálaltáji család egyik típusát, hanem a bevezető fejezetben is, a beszéd formai sajátosságait fejtegetve gyakran hivatkozik nyelvünkre, s összeteti egy-egy jelenségét más nyelvek és nyelvcsaládok hasonló vagy elütő jelenségeivel. Misteliről régóta tudjuk, hogy egyike azon ritka külföldi tudósoknak, kik nyelvünkkel behatóan és alaposan foglalkoznak. Az általános nyelvészet körében mozgó dolgozataiban régebben is gyakran hivatkozott a magyar nyelvre s egyetemi előadásai körébe is be szokta vonni. E műve is arról tanuskodik, hogy nyelvünkkel a legjobb forrásokból ismerkedett meg, s hogy igyekszik behatolni a nyelv szellemébe, s meg akarja ismerni a kifejezésmódok rejtettebb finomságait is.²⁾

¹⁾ *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, von Dr. Franz Misteli. Berlin, 1893.

²⁾ Habár Misteli a magyar nyelv tényeit általában helyesen látja és jól ismeri, mégis megesik rajta, hogy egyes esetekben téved; leginkább akkor, ha a maga felfogását akarja az egyes nyelvi tényekre ráerőszakolni. Így pl. a *lenni* és *tenni* igék 2-ik személyű alakjának tekinti ezeket: *lész-*, *tész-*, a 3. személyű *leszen*, *teszen* alakokkal szemben (361. l.); megemlítve, hogy az *ők sorsuk* helyett így mondjuk az *ő sorsuk*, Misteli azt hiszi,

E művében Misteli nem arra törekszik, hogy az egyes nyelvek szerkezetét minél teljesebben és világosabban bemutassa, hanem, hogy a maga nyelvbolcséleti felfogását a nyelveknek minél tágabb körére alkalmazza. Nem a különböző nyelveket és nyelvcsaládokat ismertető mű ez, mert hisz a tárgyalt nyelveknek csakis legfontosabb sajátásaival ismertet meg; sőt Misteli még e sajátságokat is a maga eredeti felfogásának különös színezésével mutatja be.

Misteli a Humboldt és Steinthal-féle nyelvbolcséleti elméletnek híve; ő a nyelveket nem történeti fejlődésük szempontjából tárgyalja, hanem a kifejezés módját és eszközeit bírálva igyekszik a nyelveket értékük szerint mintegy rangsorba állítani. A mű bevezető szakaszában a nyelvbéli kifejezés legfőbb sajátságairól szól, s nemcsak összeveti, hanem bírálja is az egyes nyelvcsaládok eljárását. A tárgyalás alapjául Steinthalnak következő nézete szolgál: «Überhaupt liegt das formale Wesen der Sprache eben immer in der Construction . . . im Ausdruck der Prädicirung, der Attribuirung, der Objectivirung als der geistigen Functionen sprachlicher Vorstellung. Nur an diesem Punkte, wo der Geist in feinsten Weise äusserlich wird, . . . nur hier ist das formale Princip des Sprachbaues zu prüfen, und hier am sichersten». (110. l.) Ez elv alapján tárgyalja Misteli a nyelv alakját, folyton bírálva, hogy mi módon fejezik ki az egyes nyelvcsaládok az itt elsorolt legfontosabb nyelvtani kategóriákat. A különböző nyelveknek és nyelvcsaládoknak ez összehasonlító tárgyalása rendkívül érdekes és tanulságos, bár nem helyeselhetjük Mistelinek a kifejezésmód értékét és czélszerűségét bíráló s a nyelvek rangsorát megállapító eljárását. Minden nyelv oly eszközöket teremt gondolatainak kifejezésére, a milyenekre szüksége van, s mindegyik nép a maga nyelvének eszközeivel fejezi ki gondolatait a leg-tökéletesebben és legvilágosabban, míg az idegen nyelv eszközei előtte vagy tökéletlenek vagy fölöslegesek. Misteli is — hogy úgy mondjam — indogermán szemmel nézi és bírálja az összes nyelvcsaládokat. Tökéletes és helyes az ő szemében csak az, a mi megvan az indogermán nyelvekben; természetes tehát, hogy szerinte a hangzóilleszkedés eltévesztett kísérlet (*ein verfehlter Versuch*) a szóegység kifejezésére (384. l.); a birtokos személyragozás, valamint a tárgyias igeragozás a nyelv szerkezete ellen vétő hibák (81. és 82. l.) stb.

hogy épígy mondhatjuk: *ő hallottak* e h. *ők hallottak* (362. l.); *térünk* szerinte annyit tesz: *wir haben Platz* és *unser Platz* (377. l.), pedig ez utóbbi így hangzik: *terünk*. Nem fogadhatjuk el az infinitívus *n*-jének (*-ni*) magyarázatát, melyet az állítólagos *n* präsens-tövel tekint azonosnak (380. l. jegyz.). A magyar nyelv sajátságainak magyarázatában a nyelvújítás erőszakos csinálmányaira sem szabadna hivatkozni, mint a 357. lapon teszi.

A nyelvek értékének megállapításában a beszéd alakját veszi alapul. A beszéd alakjának (*Form der Rede*) mindazon eszközöket nevezi, a melyek vagy a nyelvtani keretet alkotják, vagy pedig a beszéd anyagának világosabb és logikusabb kifejezéséhez járulnak hozzá. Minél alkalmasabb eszközökkel igyekszik a nyelv e célzt elérni, annál előkelőbb helyet biztosít számára Misteli a nyelvek rangsorában. S erre nézve tekintetbe veendő első sorban az egyes beszédrészek használata és alakja, továbbá az egyes logikai kategóriák nyelvi kifejezése. A tagadás tekintetében pl. arra az eredményre jut, hogy nem szabad egy igéből állania, hanem külön szóval kell kifejezni, s ennek a szónak se legyen sokféle alakja ugyanabban az egy nyelvben (25. l.). Tehát hiba a finn tagadó igeragozás (a mivel összevethető a magyar nyelv tagadó igéje: *nincs, nincsen, nincsenek*). Mogköveteli továbbá, hogy ugyanazon eszközzel fejezzük ki a tagadást igék és névszók mellett (23. l.); ez ellen vét szerinte a finn és a magyar nyelv, mivel a névszók tagadása a *-talan, telen*, ill. *-toma, -ttömä* képzőkkel történik, az igék tagadására pedig a *nem, ne* szócskák, ill. a finn tagadó ige szolgálnak. Azonban Misteli nem helyesen látja e nyelveket. A *-talan, -telen* és f. *-toma, -ttömä* képzők nem annyira tagadást, mint inkább valamitől megfosztottságot jelentenek; így pl. *atyátlan* (f. *isättömä-*) nem annyit tesz: *nem atya*, hanem az atyától megfosztott, atya nélküli. A tagadást a magyarba nnévszók és igék mellett egyaránt a *nem* szócska fejezi ki: *nem jó, nem szép*, ép úgy, mint: *nem ír*.

A beszéd alakjára befolyással vannak a partikulák és kötőszók is, melyektől megkövetelendő, hogy az egyes kategóriák következetesek legyenek, ne legyenek nagyon szűkek vagy a hangalakra nézve nehézségek. Alárendelő kötőszókkul Misteli legszívesebben látja az oly rövid szócskákat, mint a német *dass*, francia *que*, magyar *hogy*, melyek az alárendelést csak általánosságban fejezik ki.

A nyelv alakjának tökéletességére a mondat szerkesztés módja van legnagyobb befolyással. «Minél inkább képes valamely nyelv a mondat értettségét külső eszközökkel (*auf formelle Weise*), szórenddel, ragozással, elvont szócskákkal, nem pedig a mondat tartalmával és összefüggésével biztosítani, annál fejlettebb az illető nyelv alakja». (43. l.) És itt első sorban az állítmányra kell tekintettel lennünk. A fejlettebb nyelvektől megköveteli, hogy az alany és állítmány, habár összetartoznak, külön szókkal fejeztessenek ki; tehát e két mondatrésznek nem szabad sem külön tagokká szétesni, sem pedig egy szóba olvadni. A mondatokat illető másik fontos jellemvonás az, hogy mikép tudja az illető nyelv kiegyenlíteni az igei és névszói mondatok (*Verbalsatz, Nominalsatz*) különbségét. Ezt a különböző nyelvek ötféleképp érhetik el: 1. A névszói

mondat a copula segítségével az igei mondatok körébe emelkedik, mint az indogermán nyelvekben; 2. a kétféle mondat külön marad, mint a sémi-nyelvekben; 3. a névszói mondatnál szemben áll a létezés kifejező mondat (*Existenzialsatz*), melyben az ige mint igenév áll s birtokos személyragok fűződnek hozzá; ilyennek látja Misteli a legtöbb urálaltáji nyelvet, köztük a magyart is; 4. az igei mondat névszói mondatná sülyed, midőn az igenév helyettesíti a ragozott igét; erre is idéz példát a magyarból; 5. egyszerű kijelentő mondatokban kapcsolódnak egyes elő- és utószócskák igékhez, fő- és melléknevekhez egyaránt. Tehát ebből a szempontból is az indogermán nyelvek állanak első helyen, míg a magyarban többféle kifejezésmódot láthatunk egymás mellett.

Az accusativus, dativus és genitivus mondatbeli kifejezését vizsgálva, arra az eredményre jut Misteli, hogy a tárgyi, valamint jelzői viszonyokat a nyelvnek külön szókkal kell megjelölnie, s ezeken ezt a viszonyt vagy a szórend, vagy könnyen használható rövid jelek (ragok, partikulák) fejezzék ki. Tehát a nyelv fejlettebb alakja nem engedheti meg, hogy a tárgy egybeolvadjon az igével (mint a tárgyas igeragozásban), vagy hogy a birtokos és birtok egy szón fejeztessék ki (mint a mi birtokos személyragjainkkal).

E fejtegetések során arra az eredményre jut Misteli, hogy a nyelvek értékének megítélésére első sorban az van befolyással, hogy hogyan tudja az illető nyelv a mondat és szó különbségét megőrizni, illetőleg az egyes mondatrészeket külön, önálló szókkal kifejezni. Evvel együtt figyelembe veendő a szók alakjának zártsága, vagyis a szó egysége, a mi szintén előkelőbb helyet biztosít az illető nyelvnek. A szó fogalmát így határozza meg Misteli: «Wort ist eine nach allen anwendbaren Kategorien einer Sprache bestimmte und als solche lautlich charakterisirte Vorstellung, welche als geschlossenes Ganze in den Satz sich einfügt». (99. l.) Így tehát a szó és mondat viszonyára alapítja a nyelvek osztályozását, és négy rangfokot különböztet meg. Első helyen állanak a hajlító (flektáló) nyelvek, melyeknek szavai valóságos szavak (*ächtwortig*); ezek külön választják és külön tartják a mondat összetartozó részeit, az alanyt és az állítmányt, az állítmányt és a tárgyat, a jelzöt és a jelzett szót. A többi nyelvek is arra törekszenek, hogy önálló szavakat teremtsenek, azonban ez csak részben sikerül nekik; a ragozó (agglutináló) nyelvek szavai csak látszólagos szavak (*scheinwortig*); a bekebelező nyelvekben a szó és mondat jóformán egybeolvad (*satzwortig*); vannak végre oly nyelvek is, melyekben nem tud szó alakulni (*nichtwortig*). A nyelvek nagyobb értékének vagy magasabb rangjának kifejezésére használja M. a *Formsprache* szót is, s e megtisztelő címmel csak az indo-

germán és a sémi nyelveket, az egyiptomi koptot és a kínait ruházta fel, míg a többi mind alakatlan (*formlos*) nyelv.

A tárgyalt nyelveket és nyelvcsaládokat ez alapon így csoportosítja Misteli:

I. Bekebelező nyelvek :	}	(Satzwortig)
1. a mexikói typus,
2. a grönlandi typus.		
II. Gyöker-elszigetelő nyelvek :	}	(Nichtwortig)
3. a kínai typus,
4. a sziami typus.		
III. Tő-elszigetelő nyelvek :	}	(Nichtwortig)
5. a maláji typus.		
IV. Összesorozó nyelvek :	}	(Scheinwortig)
6. az egyiptomi-kopt typus,
7. a bantu typus.		
V. Ragozó nyelvek :	}	(Scheinwortig)
8. az urálaltáji typus,
9. a dravida typus.		
VI. Hajlító nyelvek :	}	(Ächtwortig)
10. a sémi typus,
11. az indogermán typus.		

A különbség, melyet így az alakkal bíró és az alakatlan nyelvek között megállapít, önkénytelenül is azt a hitet kelti, hogy hasonlóképp kell itélni az illető népek szellemi értékéről, s magasabb művelődésre tarthatjuk képesnek a tökéletesebb nyelvvel bíró népeket a többi fejletlenebb nyelvűekkel szemben. E felfogás ellen maga Misteli tiltakozik. «Természetes, hogy sem az alakkal bíró, sem az alakatlan nyelvek nem állanak mind egy fokon. A jakut és a kanáriai nyelv nem mérközhetik a magyarral és a finnel. E két utóbbi kultúrnyelv, s követik a modern szellemi élet minden áramlatát; értelmesen és méltóan ki tudják fejezni a művészet és a tudomány minden gondolatát, s ebben vetekednek az oroszszal, sőt fölül is mulják az indogermán ág néhány jelentéktelenebb képviselőjét. A nyelveknek e megkülönböztetése nem jelenti egyes fajok kiváltságát, mert hisz első sorban nyelvtani értéke van . . . A bizonyos korbéli nyelvállapot részint az átörökölt nyelvvalak eredménye, melyért egy népet sem lehet felelőssé tenni, részint pedig az illető nép szellemi élénkségének szülötte . . . Így tehát a nyelvállapot és a szellemi képesség bizonyos viszonyban vannak ugyan egymással, de nem annyira, hogy egyes típusokat praedestinált kultúrnyelveknek szabadna tekintenünk». (108. l.)

Az urálaltáji nyelveket tehát M. az alakatlan nyelvek közé sorolja, melyek nem mindig képesek igazi szavak alkotására, s ebből a szempontból tárgyalja az V. szakaszban a magyar, a finn és a jakut nyelvet. E nyelvekben «a tő a szó jelentésének hordozója; minden változását és

viszonyát ragok (*Suffixe*) jelölik, melyek a legtöbb urál-altáji nyelvben a változatlan tőhöz járulnak. A képzésnek nincs más módja, mint suffixumoknak a tőhöz függesztése, a mi e nyelvek egy részében egynémely hangtani változással van ugyan kapcsolatban.» (349. l.) E hangtani jelenségek közül legfontosabb a magánhangzók illeszkedése. M. e jelenséget elég behatóan tárgyalja, helyes képet rajzolva a hangzóilleszkedés ma állapotáról. Felismeri az illeszkedésnek alakotani szerepét és jelentőségét is; a mennyiben kifejti, hogy a szó egységének jelölésére szolgál. Azonban a maga szempontjából fölveti azt a kérdést is, vajjon alkalmas eszköz-e az illeszkedés a szóegység megjelölésére, s ezt határozottan tagadja. «A hangzóilleszkedés eltévesztett kísérlet arra nézve, hogy a szellemi eszközökkel el nem ért szóegységet a nyelv hangtani úton fejezze ki.» (394. l.) A szóegység megjelölésére egyedül alkalmas eszköz M. szerint természetesen az indogermán hangsúly. Itt ismét figyelmen kívül hagyja a történeti szempontot; sem az indogermán hangsúlynak, sem az urál-altáji hangzóilleszkedésnek nem ez az eredeti jelentősége, feladata. Amaz eredetileg a beszélő érzelmének, hangulatának, emez pedig a szók jelentésbeli árnyalatának kifejezésére szolgált, s csakis a nyelvek történeti fejlődése folyamán jutottak a szó egységét megjelölő szerepökhöz. S az illető nyelvek bizonyosan azért fordultak részben az egyik, részben a másik eszközhöz, mivel az felelt meg a saját céljuknak a legalkalmasabban. A magyar és a finn nyelvben az egyes hangok fejlődése s az idegen nyelvek hatása folytán gyengült az illeszkedésnek ez a szóösszetartó ereje; a többi finn-ugor nyelvekben pedig a hangzó-illeszkedés gyengült s a legtöbb nyelvben majdnem nyomtalanul elveszett. (V. ö. TMNy. 189—190. l.) Azonban az indogermán nyelvekben sem jelölheti ma már a hangsúly a szók egységét és önállóságát; az újabb fonetikai vizsgálódások elég világosan bizonyítják, hogy a szavakat a hangsúly nem választja külön, hanem ép ellenkezőleg mondatbeli szerepük és jelentésük szerint nagyobb egységekbe olvasztja. Láthatjuk tehát, hogy mind a hangsúlynak, mind a hangzó-illeszkedésnek a szó egységét jelölő szerepe a nyelvek történeti fejlődése folyamán keletkezik, fejlődik, majd gyengül, s esetleg el isvész.

Az urálaltáji nyelveket jellemezve M. a továbbiakban is azt igyekszik kimutatni, hogy szavaik nem valóságos szavak, igéjük nem valószínűségi ige. A szavak szerinte nem zárt egységek; a rag vagy képző nem fejezi be az illető szót, mivel újabb ragokkal vagy képzőkkel folytatható. Ennek bizonyítására az ilyen kifejezéseket idézi: *véghetetlen jóságú, ellenkező jelentésű, öt lábnyi magasságú kőfal*, melyeknek alkotását helyesen magyarázza evvel a matematikai formulával: *([öt láb-]nyi magasság)ú kőfal*. De nem veszi észre, hogy a megfelelő német kifejezést a magyarul

gondolkodó szintén csak hasonló formulával tudja felfogni: *eine Steinmauer von ([fünf füss]iger Höhe)*; úgy hogy e két kifejezés egyike sem mulja felül a másikat sem világosságra, sem zártságra nézve. A ragok pedig bezárják a magyarban a szót épúgy, mint az indogermán nyelvekben; a rag után már sem képző, sem új rag nem következhetik, egyes megállapodott és homályossá vált szavakat kivéve, melyek a nyelvérzék előtt egyszerű tőként szerepelnek, mint: *reggel—reggeli, éjjel—éjjelre*. Erre azonban az indogermán nyelvekből is idézhetünk példát, v. ö. latin *sorrtinus, diutinus*, német: *dessfallsig, allenfallsig* (I. Paul, Principien, 194. l.). A *Duna vizéni ütközet, a magyarrali kibékülés*, s más efféle kifejezésekre pedig nem szabad hivatkozni, mert ezek a nyelvújítás korának csinálmányai s a mai nyelvből majdnem nyomtalanul eltűntek.

Annak bebizonyítására, hogy az urálaltáji nyelvek szavai nem valóságos szavak, M. azt is megemlíti, hogy a ragok bizonyos esetekben elmaradhatnak a szó végéről, és hogy a név tőalakja többféle különböző jelentésben használható. Csakhogy ugyanezt tapasztalhatjuk az indogermán nyelvekben is, még pedig sokkal nagyobb mértékben. A német főnevek mellett az egyes számi genitívust s a többes datívust kivéve alig van rag; a nominatívus és az accusatívus csak a hímnemű szavakon tér el; az igék ragozásában is igen gyakran hiányzik a rag. Az angol és francia nyelvben ma már alig van ige- és névrag. Azonban M. szerint ez egészen más! «A szigorú szóegységeket alkotó nyelvekben, mint a milyenek az indogermán nyelvek, egyik alak a másik helyébe léphet, az egyes szám a többest, a nominatívus az accusatívust, a hímnem a nőnemet vagy viszont helyettesítheti, egy szó-egész lép egy másik egész helyébe, de sohasem maradhat el a szó végéről a rag szükség vagy tetszés szerint.» (360. l.) Itt ismét a történeti szempont hiánya tűnik fel. Minden nyelv arra törekszik, hogy a kifejezendő viszonyokat a szón világosan megjelölje; ha azonban a nyelv fejlődése közben e jelölés feleslegessé válik, lassanként elkopik vagy teljesen el is vész a rag vagy képző. S a mai indogermán nyelvek sokkal messzebb mentek ebben a tekintetben, mint az urálaltájiak; a névszó genitívusi és datívusi viszonyát a francia és az angol nyelv praepositíókkal fejezi ki, az accusatívusit pedig a szórenddel, tehát a rag elveszhetett; az ige mellé szorosán csatlakozó névmás ezekben, valamint a német nyelvben is majdnem egészen fölöslegessé tette a ragokat. Ily módon változnak a szó viszonyait kifejező jelek a nyelv fejlődése folyamán, a nélkül, hogy ebből az illető nyelv értékére, a nép szellemi fejlettségére következtetést vonhatnánk. S az urálaltáji nyelveket legkevésbé érheti ez a megrovás, mert ép ezek törekesznek a legkövetkezetesebben arra, hogy a szavak mondatbeli viszonyait mindig külön raggal megjelöljék. A magyarban csak az ige 3. személyének ragja

veszett el, azonban ezt a személyt világosan megkülönbözteti a többi személy mellől el nem maradható rag. Arra pedig helytelenül hivatkozik M., hogy a magyarban csak akkor jelentkezik a 3. személy *-n* ragja, ha a 2. személyben nincs rag; a *lesz-* és *tesz-* igék ragozása ilyen: 1. *leszek*, 2. *leszel* v. *leszsz*, *lészsz* (s ebből összevonva *léssz*, de sohasem *lész*), 3. *leszsz* v. *leszen*, *lészen*; épígy: 1. *teszek*, 2. *teszel* v. *teszsz*, *tészsz* (*téssz*), 3. *tesz* v. *teszen*, *tészen*. Az *ők* névmásból sem maradhat el a *k* igék mellett, s a birtokragos szók (*az ő sorsuk*) előtt is a régiségben gyakran a teljes alakot találjuk: *ők nálok*, *ők miattok* stb. A magyar *ő* névmást tehát bátran oda állíthatjuk a német *er* mellé, mivel épígy kifejezi a 3. személyű és egyes számú alanyt, csakis a német nem jelöli meg.

A ragtalan tőalak gyakori használatának vádja sem illik az urál-altáji nyelvekre, legkevésbé a magyarra. A ragtalan névszó mindig nominativus, a mondatban mindig alany, a tárgyi és határozói viszonyok jelölésére mindig valamely rag szolgál. Csakis a nyelv fejlődése folyamán maradt el egyes esetekben a rag, a mely eredetileg ott volt a név mellett. A tárgy ragja elmaradhat a birtokos személyragokkal ellátott szó mellől, továbbá az ilyen állandó kifejezésekben: *háztűznézni*, *szájtátva*, *emberölő*; de még ezekben is odatehetjük a ragot, s ha ez utóbbi kifejezéseket nem praegnans értelemben akarjuk használni, oda is kell tennünk a ragot: *a háztűzet akarja nézni*, *száját eltátva*, *az embert megölő szerszám*. A határozói kifejezésekben is, mint *mai nap*, *tegnap*, *akkor* stb. ragvesztett alakokat kell látnunk, melyeknek teljesebb alakja a nyelvtörténet segítségével gyakran ki is mutatható.*)

Áttérve az igeragozás tárgyalására, első sorban az igevekekről szól. Mivel az urál-altáji nyelvek igevevei sok tekintetben eltérnek az indogermán nyelvek participiumaitól és infinitivusaitól, ismét bő alkalma van e nyelvek szellemi képességéről elmélkedni. A magyar melléknévi igevevek valóban alig egyebek, mint igéből képzett névszók; jelentésük és használatuk teljesen megfelel a többi nomen verbale-nak, s csakis bizonyos esetekben felelnek meg az indogermán nyelvek participiumainak.

*) A tőalak sokféle használatával szemben M. utal a helyviszony pontos és sokféle kifejezésére; de még ebben is az urál-altáji nyelvszellem alantasabb fokát látja: «Da gibt es im Finnischen äussere und innere Localcasus, im Magyarischen für aussen, innen und oben, jedesmal nach den Fragen wo, woher, wohin dreifach gespalten, andere Casus oben drein, die sich nicht wohl rubriciren lassen. In diesem Gebiete mathematischer Anschauung, das jeden Zweifel, aber auch allen Aufschwung der Phantasie ausschliesst, konnte das Streben nach Deutlichkeit, nach stufenweiser Specialisirung sich volles Genüge tun, hier fühlte sich der altaische Sprachgeist in seinem Elemente». (372. l.).

Azonban a főnévi és határozói igenevek — melyeket M. meg sem említ — teljesen egysorba állíthatók az indogermán nyelvek megfelelő alakjaival. Ezek is névszói alakok, csak hogy rag járult hozzájuk; így aztán jelentésük, alakjuk és használatuk megállapodott, s épolly igenév lett belőlük, mint a milyenek az indogermán nyelvek infinitívusai és participiumai, melyek hasonló fejlődésen mentek végig.

Az urálaltáji szellem alantas szárnyalását M. legfőképp a valódi ige hiányában látja. «Míg az indogermán ember a nyugvás, alvás vagy fekvés igéit is energiával tölti el s cselekvéssé változtatja: evvel szemben az altáji embernél hiába való dolog a cselekvést logikailag különválasztani, ez holt anyag marad a kezében, melyet vagy pontosabban megjelöl a személyragok hozzáfűggesztésével, vagy pedig birtokos ragok csatolásával mint birtokot állít elének.» (380. l.) Az altáji nyelveknek, s köztük a magyarnak is, igeragozását csak az indogermán nyelvszerkezet hálóján keresztül lehet így látni. Misteli is elismeri, hogy az ilyen igealakokat: *irok, irsz*, teljesen és joggal oda állíthatjuk az indogermán igealakok mellé; de már ebben: *látott, tiszta igenevet lát, s szerinte ezek: az ember látott és az emberek láttak*, majdnem ugyanolyan mondatok, mint: *az ember jó és az emberek jók*, vagyis az igei mondat helyébe a névszói mondat lép. Pedig a magyar nyelvszellem nem érzi ezt a hasonlóságot. «*Az ember jó*» igazi névszói mondat, melybe a copula is odateendő, mielőtt más személyt vagy időt akarunk kifejezni: *az ember jó volt; én jó vagyok*. Ellenben a *látott* állítmány valóságos igealak, melyet nyelvézékünk az illető ige paradigmájában helyez el, s az időket és személyeket nem másik igével jelöljük meg rajta, hanem idő és személyragokkal. Még helytelenebb M. felfogása, midőn az ilyen igealakokban: *láttam, láttad, látta; várom, várod, várja* birtokos ragokat lát; vagyis szerinte ez alakokban az igenevet, mint állítmányt, birtokos személyragokkal fűzzük az alanyhoz. Az egyezés a birtokos személyragok és az igék személyragjai között csak látszólagos. A magyar igehez sohasem csatoljuk a névszó birtokos személyragját, s csupán véletlen eredménye, hogy e különböző eredetű és különböző jelentőségű ragok egyes esetekben teljesen egyformává lettek. Erre mutat már az is, hogy a birtokos személyragoknak megfelelő igeragokat az igének majd tárgyas, majd tárgyatlan ragozásában kell keresnünk, a mint t. i. a nyelv fejlődése közben majd az egyik, majd a másik rag lett a birtokos személyraghoz hasonlóvá. A többes 3. személy ragját pedig (*-ok, -ök; -uk, -ük*) meg sem találjuk az igeragok között. A ma egymáshoz teljesen hasonló ragok is más-más elemekből alakultak, melyekben csak a személyre mutató elemek a közösek.¹⁾ Az ige

¹⁾ Az igeragok s a birtokos személyragok eredetének és alkotó elemeinek beható tárgyalását l. BUDENZ Ugor Alaktanában, s SZINNYEI J.

ragjaiban a személyre mutató elemhez majd egy nyomósító, majd pedig a tárgyra mutató elem járult; ellenben a birtokos ragokban vagy a puszta személyre mutató elem van meg, vagy pedig néha ez is egy-egy mutató, nyomósító elemmel bővült. Azt azonban semmi esetre sem szabad állítani, hogy a magyar nyelv birtokos személyragokat fűz az állítmányul szolgáló igéhez.

Az urálaltáji nyelvek tárgyalását a következő szavakkal fejezi be Misteli: «A finn nyelv sok tekintetben finomabb s nem egyes finomságokra, hanem becses megkülönböztetésekre irányuló észjárást mutat ugyan, s ezt nem lehet mindig idegen népekkel való érintkezésből magyarázni; azonban ez nem változtatja meg a mi egész ítéletünket, habár ez elszórt értelmes vonások megnehezítik a typus felismerését a képben. Sőt a faragatlan jakutnál, s a finomabb finn nyelvénél is többre fogjuk becsülni a magyart, mely bár lényegében nem változtatta meg az urálaltáji észjárást és beszédmódot, mégis alkalmasnak bizonyult a tudományos és művészi előadásra, s tisztelettel adózunk a büszke, karakteres módnak, hogy a nyelv kevés öröklött eszközével ki tudta elégíteni szellemi szükségleteit. Most azonban úgy látszik elérte fejlődő képességének végső határát; a jelen kor szellemét az eddigi nyelvvalak már alig foglalhatja magába. Az utóbbi húsz évben ugyanis nagy számmal jelentek meg a nyelvújítást tárgyaló jelentékeny dolgozatok, melyek arra törekedtek, hogy a merev régi nyelvet sajátosságainak nagyobb sérelme nélkül hajlékonyabbá és képzékenyebbé tegyék. Vajjon elég erős lesz-e a nyelvszellem, hogy ezt a célt elérje? A néplélektan mindenestre a legnagyobb érdeklődésse kíséri ezeket a törekvéseket.»

BALASSA JÓZSEF.

Török elemek a bosnyák nyelvben.

A szláv nyelvek török elemeit jobbára már kimutatta MIKLOSICH. Átkutatta ebből a szempontból a szerb, bolgár, orosz és lengyel nyelvet, és ha adataiban itt-ott tévedés és félreértés van is, nagyobbára tisztázta az illető szláv nyelvek keleti átvételeinek kérdését, kivéve a bosnyák nyelvet. MIKLOSICH ugyan tekintettel van erre a nyelvre is, mint szerb nyelvre, de külön vizsgálódása tárgyává nem tette. Pedig a szláv nyelvek közül ép a bosnyák nyelvre volt a törökség a legerősebb hatással. Egy az, hogy ez az országrész volt legtöbbit a török uralom birtokában, másrészt meg a mohamedán vallás felvételével a török nyelv is meghonosodott nálok. Elannyira, hogy Boszniának egyes területein még ma

értekezésében: *A birtokos személyragozásról* (Nyr. 17 : 1. stb.). V. ö. még a Tüz. Magy. Nyelvtan megfelelő szakaszait.

is beszél a nép törökül. Csak a legújabb idők óta van a török nyelv hatása hanyatló félben, noha más felől épen nem állja a bosnyák közigazgatás útját annak, hogy a török nyelv ismerete és tanulása lehetővé váljék. A bosnyák nyelv törökösségével legbehatóbban BLAU OTTÓ foglalkozott. „Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler“ czímen. Még 1868-ban jelent meg, a Kunde des Morgenlandes egyik értekezése gyanánt egy gondosan összeállított könyv, mely három önálló részt foglal magában. Az első egy bosnyák írónak Uskufinak Potur šahidije című kézírata, mely nem egyéb, mint rímekbe foglalása egy bosnyák-török szójegyzéknek. A második rész szintén régibb török kéziratok nyomán van összeállítva és főleg török-bosnyák beszélgetéseket, mondásokat és dalokat foglal magában. A harmadik rész egy török-bosnyák glossarium, ugyancsak egy szerajevói kézirat alapján. Nyelvi érdekességet főleg az ad e szójegyzéknek, hogy az egyes török szók nemcsak török jelekkel, de európai betűkkel is át vannak írva, és így némileg a bosnyák-török nyelvjárást lehetne belőle megállapítani. Ezt egyébként maga BLAU is megteszi könyve előszavában, a hol összeállítja mindazokat a hangtörvényeket, melyeket a bosnyák ajkra került török szók visszatükröztenek. Noha még mindig nyílt kérdésnek maradt, hogy tekinthető-e az a török nyelv, melyet a bosnyákok beszélnek, török nyelvjárásnak. E kérdés megvitatását más alkalomra hagyva, ezúttal visszatérünk a bosnyák nyelvnek, mint szláv nyelvnek a török_emeire. BLAU ugyan már összeállít egy ilyen szójegyzéket fentemlített könyvében, de a feladatot csak KOSTA HÖRMANN oldotta meg helyesen, a ki 1889-ben Sarajevóban megjelent *Narodne pjesne muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* című műve II. kötetében 1662 olyan török szót mutat ki, melyek a bosnyák nyelvben meghonosodtak. E szótárszerű összeállításának a következő czímet adta: Tumač turskih, arapskih i persijskih riječi, zatim nekih manje poznatih riječi iz drugijeh jezika. A szójegyzék ugyan nem mondható teljesnek, mert sok vidékről nincsenek egyáltalában nyelvi följegyzései, de a fontosabbak mind össze vannak benne állítva, és a mi fődolog, helyes átírással. E szójegyzékből már könnyebb dolog volna a bosnyákok török dialektusát összeszerkesztteni, ha nem csupán szójegyzék összeállítására szorítkozott volna HÖRMANN. Legnagyobb fogyatékkossága e szójegyzéknek, hogy az egyes bosnyák alakok mellé nem tette oda a megfelelő török kifejezést is. Pedig erre annyival is inkább lett volna szükség, mert igen sok esetben annyira elváltozott néha alaki, néha pedig tartalmi tekintetben is az átvett szóalak, hogy török eredetére nem is ismerhetni rá egykönnyen. Ezzel szemben meg igen sokszor magyarázgat az összeállító, még pedig nem is a legszerencsésebben. Így például a *baljemez* szót melyet a bosnyák nyelv is átvett a töröktől és a mely nagy ágyút

jelent, úgy magyarázza, mint a hogy a török nép-etymologia teszi. E szerint *bal* mézet jelent, *jemez* pedig annyi, mint 'nem eszik'. Tehát *baljemez* olyan ágyú, mely mézet nem eszik. Így magyarázza a nép-etymologia, és így HÖRMANN is. Pedig a szó olasz eredetű, mint sok egyéb hadi terminus, és eredeti formája *palla e mezzo* (l. BARBIER szótárát). — Egy másik példa a *dovale* szó, mely a bosnyák nyelvben *ej dovale* összetételben fordul elő és köszönést, hálát jelent. Ez összetételt HÖRMANN igen helyesen az *ejü dua* szóból származtatja, de a végzet magyarázásában téved, midőn azt hiszi, hogy a *dovale* a pluralis *dualar* helyett van. Sokkal észszerűbb a *dua ile*, *duale*-ből származtatni, mely alak a szó jelentéséhez is közelebb áll. És ilyen tévedések nagyon gyakoriak az összeállításban. — A török átvételek különben több csoportba osztályozhatók. Az első csoportba azokat az átvételeket sorozhatjuk, melyek sem alaki, sem tartalmi elváltozást nem tüntetnek fel. Ilyenek az *ada* sziget, *ahval* állapot, *akşam* est, *al* piros, *bag* kert, *bajrak* zászló stb. szók. A második csoportbeliek már alaki elváltozásokat tükröztetnek vissza. Még pedig vagy magán a szótón történt az elváltozás, mint p. *balduza* sógorasszony, tör. *baldiz*, *avdes* imádság, tör. *abdest*, *becar* legény, tör. *bekjar* stb., vagy pedig a török szó szláv képzőkkel van továbbképezve. Így p. *airisati* ige-törökül *ajjrmak*, *aminkovati* ebből: *amin*, *anlaisati* megérteni, tör. *anlamak*, *bastisati* nyomni, tör. *basmak*. A bosnyák nyelvnek állandó hangtörvénye, hogy az elülső *k* hangot *č*-nek ejti ki, p. *beričet* áldás, tör. *bereket*, *čatib* irnok, tör. *kjatib*, *čefenak* v. *čepenak* köpönyeg, tör. *kepeneg*, *českin* éles, tör. *keskin*, *čebab* pecsenye, tör. *kebab* stb. De egyéb tanulságokat is vonhatni az összeállított török átvételekből. Nem egy oly alakot őrzött meg a bosnyák nyelv, mely a mai törökségben már elavult, sőt sok esetben ki is vészett. Magamnak is nem egyszer volt alkalmam, főleg a Mostár-vidéki hercegőczok nyelvében, sok oly török kifejezést hallanom és feljegyeznem, melyek a török nyelvben ma már archaismus számba mennek. És így a bosnyák nyelv bizonyos tekintetben az oszmánli nyelvnek régibb nyelvemlékét is képezi; nem tekintve egyes régibb alakokat, melyekből a szó eredete is könnyebben megfejtethető. — Nem végezne hálátlan munkát, a ki e bosnyák-török szójegyzéket revideálná. Egyrészt a szláv nyelvek keleti szókincséhez járulhatna becses adalékokkal, másrészt pedig az oszmánli nyelv történetét világítaná meg egy-két sugárral. A feladat különben a bosnyák-törökség kérdéséhez tartozik, melynek eddigelé még nem akadt megoldója.

KÚNOS IGNÁCZ.

Könyvészet 1895.

Magyar nyelv.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerk. Némethy G. és Petz G. XIX. évf. Kiemelendők: Hegedüs Istv. Quaedam observationes de infinitivo histor. — Incze B. De origine infinitivi histor.

Ethnographia. VI. évf. Szerk. Munkácsi Bernát. Budapest, 1895. Kiemelendők: Munkácsi B. Török eredetű-e a magyar nemzet? — Zolnai Gy. A kevély kifejezései a magyar nyelvben. — Nagy Géza: A székely irás eredete.

Jakobi J. Die magyarischen Lehnwörter im Siebenbürgisch-Sächsischen. (A segesvári ev. gym. 1894/5. progr.). Ism. Melich J. Nyelv. Közl. 469. l. — Dr. Scheiner A. Korresp.-Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 133. l.

Magyar Nyelvtör. Szerk. Szarvas G. 24. évf. Kiemelendők: Kicska Emil. Alany és állítmány. — Kiss Ign. Faludi Ferenc nyelve. — Melich J. Német vendégszók. — Szinnyei Józ. Jelentés-változtatások. — Szinnyei J. Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában. — Tóth T. Alb. Az alanytalan mondatok.

Simonyi Zsigmond. A magyar határozók. A m. t. Akadémia Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. II. köt. Budapest, 1895. Akadémia (8-r. 462 l.) 4 frt 30 kr. Ism. Veress Ign. Philol. Közl. 726. l. — Simonyi Zs. helyreigazítása. U. o. 862. l.

Simonyi Zsigmond. Tüzetes nyelvtan. I. köt. Ism. Demek Gy. Erd. Muz. 501. l. — Laukó A. Aradi Közl. 265. sz. cs. e. Polit. Heti Szemle 43. sz. — Egyetértés 336. sz. — Hazánk 303. sz. — Schuckardt H. Liter. Centr. 51. sz.

Szinnyei József. Magyar Tájszótár. A M. T. Akadémia megbízásából szerk. — 6—8. füz. (Hagyakov-ik—Kuruzsos). Budapest, 1895. Hornyánszky (777—1256. hasáb). Füzetje 1 frt. — Ism. Zolnai Gy. Bud. Szemle 83. köt.

Szinnyei József. Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában? Budapest, 1895. (k. 4-r. 25 l.) 50 kr.

Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. Ism. Tanáregyl. Közl. 28. évf. — Philol. Közl. 327. l. — Laukó A. Aradi Közl. 3. sz. — Simonyi Zs. Nyelv. Közl. 250. l. — Szamota I. Könyvszemle 88. l. — Sz. A. Irod. Tört. Közl. 116. l. — Walter Gy. Magyar Sion 68. l.

Finn-ugor és más Urál-altáji nyelvek.

Grunzel, Dr. Jos. Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen, nebst e. vergleichenden Wörterbuch. Leipzig, 1895. W. Friedrich. (Nagy 8-r. III, 90 l.) 3 Mk.

Iwanowski, A. K. Mandjurica I. Proben der solonischen und dachurischen Sprache. St.-Petersburg, 1894. (Nagy 4-r. XIV, 79 l.) 2 Mk. 40. (Orosz nyelven)

Jehlitschka, H. Türkische Konversations-Grammatik. Mit einem Anhang von Schrifttafeln in türk. Kursivschrift, nebst Anleitung. Heidelberg, 1895. J. Groos. (Nagy 8-r. VIII, 420 l.) 8 Mk.

Porka, Volmari. Tscheremissische Texte mit Uebersetzung. Herausg. v. Arvid Genetz. (Aus: «Journal de la soc. finno-ougrienne.») Helsingfors. (Nagy 8-r. IX, 140 l.) 4 Mk. 80.

Radloff, W. Versuch eines Wörterbuches der türk.-Dialekte. 7. Lief. Leipzig, 1895. Voss. (Lex. 8-r.) 2 Mk 50.

Szinyeyi József. Finn olvasókönyv mondattani példákkal. Budapest, 1895. Hornyánszky V. (8-r. 84 l.) 1 frt.

Vendell, Herm. Ordbok öfver pedersöre-purmo-målet i Österbotten. (524 l.) Megjelent a Bidrag till kannedom af Finlands natur och folk (Helsingfors, 1895.) 56. kötetében. 6 Mk.

Szláv nyelvek.

Abicht, R. Ist die Aehnlichkeit des glagolitischen mit dem grusinischen Alphabet Zufall? Leipzig, 1895. Gerhard. (8-r. 34 autogr. l.) 1 Mk. 50.

Bartoš, Fr. Dialektologie moravská. II. díl. Nářečí hanácké a české. V Brne 1895. (8-r. VIII, 521 l.) (Ism. V. J. Arch. f. slav. Phil. XVII. k. 621. l.)

Blatt, G. Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre. Brody, 1895. West. (8-r. 24 l.) 1 Mk.

Boyer, Paul. De l'accentuation du verb russe. Extrait du centenaire de l'école des langues orientales vivantes. Paris, 1895. Impr. nat. (4-r. 46 l.)

Dimitriewitz, Nik. Das russische Alphabet. Eine Anleitung zum richtigen u. verständl. Lesen, verfasst für den Schul- u. Selbstunterricht. Lemberg, 1895. (Gubrinowicz & Schmidt.) (Nagy 8-r. 160 l.) 1 frt.

Florinsky, Tim. Lekcij po slavjanskomy jazikoznaniju. Čast I. 1. Vodenie. II. Jugozapadnje slavjanskije jaziki (bolgarskii, serbo-horvatskii i slovinskii.). Kiev, 1895. (8-r. X, 526 l.) Ism. (V. J. Arch. f. slav. Phil. XVII. k. 293. l.)

Jagić, V. Die Geheimsprachen bei den Slaven. I. Bibliographie des Gegenstandes und die slavischen Bestandtheile der Geheimsprachen. (Aus: «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.») Wien. 1895. Gerold. (Lex. 8-r. 80 l.) 1 Mk. 80.

Jungg. Fialuur i voghel seciip e ltiniset. Scutari, 1895. (8-r. XII, 200 l.) Ism. M—r G. Lit. Centr.-Bl. 47. sz. kis albán-latin szótár, mely kizárólag a scutarii dialectus-t tárgyalja.

Meurman, A. Russko-finskij slovar. Helsingfors, 1895. Finsk. lit. obsč. (8-r. 872 l.)

Nagl, J. W. Deutsche Lehnwörter im Czechischen. (Aus: Stieböck's Alt-Wien.) Wien, 1895. Gilhofer u. Rauschburg. (8-r. III, 51 l.) 30 kr.

Popović, Geo. Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache. II. Serbisch-deutscher Theil. 2. Aufl. Pančova, 1895. Brüder Jovanović. (8-r. VII, 484 l.) 8 Mk.

Sterzinger, Jos. V. Německo-český slovník. Z pomoci četných odborníků sestavuje. Přehliži V. E. Mourek. I. díl. Prag, 1895. J. Otto. (8-r. 1374 l.) 35 Mk.

Uljanov, G. Značenija glagolnych osnov v litovsko-slavjanskom jazykě. II. část. Oznovy, oboznačujuščija različija po vidam. Varšava, 1895. (8-r. IV, 341, VIII. l.)

Germán nyelvek.

Abhandlungen, germanistische. Herausgegeben von F. Vogt. XI. Heft. Breslau, 1895. W. Koebner. (8-r. VIII, 282 l.) 11 Mk.

Albertus, Laurentius. Die deutsche Grammatik des — (Aeltere deutsche Grammatiken in Neudrucken III.) Strassburg, 1895. K. J. Trübner (8-r. VII, XXXIV, 159 l.) 5 Mk.

Alezais, R. Traité de prononciation anglaise. Paris, 1895. (8-r. 279 l.) 3 Mk. 50.

Baldes. Die Birkenfelder Mundart. Ein Beitrag zur Kenntniss des Südmittel-fränkischen. I. Die Lautlehre. A. Der Vokalismus. Birkenfeld, 1895. (4-r. 29 l.) Progr.

Bauer, Ludw. Die schwäbische Mundart in der Schule. (Aus «Schramm's Schulwart».) Nürnberg, 1895. F. Korn. (Nagy 8-r. 12 l.) 20 Pf.

Beckman, Nat. Bidrag till kannedomen om 1700-talets Svenska huvudsakligen efter Sven Hof's arbeten. Akademisk Avhandling. Lund, 1895. (8-r. 71 l.)

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur. Herausg. v. Éd. Sievers. 21. Bd. Halle, M. Niemeyer. 15 Mk.

Berneker, Erich. Die preussische Sprache. Texte, Grammatik, etymolog. Wörterbuch. Strassburg, 1895. K. J. Trübner (8-r. XI, 334 l.) 8 Mk.

Bierbaum, F. J. History of english language and literature. 3. edition. Heidelberg, 1895. Weiss. 3 Mk.

Blatz, Frdr. Neuhochdeutsche Grammatik mit Berücksichtigung der historischen Entwicklung der deutschen Sprache 3. Aufl. I. Bd. Einleitung, Lautlehre, Wortlehre. Karlsruhe, 1895. F. Lang. (Nagy 8-r. XI, 856 l.) 9 Mk.

Bornscheuer, Gustav. Deutsch. Eine Sammlung von falschen Ausdrücken, die in der deutschen Sprache vorkommen. Bonn, 1895. Hanstein. (8-r. XV, 194 l.) 2 Mk.

Braune, Wilh. Gothische Grammatik mit einigen Lesestücken und Wortverzeichnis. 4. Aufl. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte I.) Halle, 1895. M. Niemeyer. (Nagy 8-r. VIII, 140 l.) 2 Mk. 60.

Bremer, Otto. Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten in Form einer Kritik von Wenkers Sprachatlas des deutschen Reiches. Leipzig, 1895. Breitkopf & Härtel. (8-r. XVI, 266 l.) 5 Mk.

Brenner, O. Ein altes italienisch-deutsches Sprachbuch. Ein Beitrag zur Mundartenkunde des 15. Jahrhunderts. (Aus: «Bayern's Mundarten»). München 1895. Cb. Kaiser. (8-r. 63 l.) 1 Mk 60.

Breul, K. A handy bibliographical guide to the study of the German language and literature. For the use of students and teacher of German. London, Hachette & Co. 1895. (XVI, 144 l.) 2 sh. 6 d. Praktikusan összeállított bibliographia. — Ism. ZÖG. 1096 l.

Bruckner, Wilh. Die Sprache der Langobarden. (Quellen zur Sprach- u. Culturgeschichte der germanischen Völker. 75. Heft.) Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (Nagy 8-r. XVI, 338 l.) 8 Mk.

Callewaert. Woordenboek nederlandsch-fransch en fransch-nederlandsch. Bewerkt naar de nieuwe woordenlist door I. A. van Droogenbroeck. 7 uitgaaf. Bruxelles, 1895. (12-r. 611 l.) 6 Mk.

Chaucer, G. The complete works. Ed. by W. W. Skeat. Vol. V. VI. Introduction, glossary and indexes. Oxford, 1895. Clarendon Press. (8-r. XXVIII, 515; CIII, 445 l.) à 16 sh. A VI-ik kötetben rövid grammatika, verstan és szótár van.

Cook, Albert S. Exercises in Old English. Based upon to the prose texts of the authors first book in old English. Boston, 1895. Ginn. (IV, 68 l.) 1 Mk. 60. Fordítási gyakorlatok angolból az angolszászba.

Dahlerup, Verner. Det danske sprogs historie i kortfattet oversigt. Kopenhagen, 1895. (71 l.)

Drechsler, Paul. Wenzel Scherffer und die Sprache der Schlesier. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Sprache. (Germanistische Abhandlungen. XI. Heft.) Breslau, 1895. W. Koebner. (8-r. VIII, 282 l.) 11 Mk.

Emerson, O. F. The history of the english language. New-York, 1895. Macmillan & Co. (8-r.) 1 Doll. 25.

Fabritius, Hans. Das Büchlein gleichstimmender Wörter, aber ungleichen Verstandes. (Aeltere deutsche Grammatiken in Neudrucken. I.) Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (8-r. XLIII, 44 l.) 2 Mk.

Feilberg, H. F. Bidrag till en Ordbog over jyske Almuesmaal. 13. Hefte. Kjobenhavn, 1895. Kleins Eftf. (8-r. 48 l.) 1 Kor. 50 Oere.

Fischer, Herm. Geographie der schwäbischen Mundart. Mit e. Atlas von 28 Karten. Tübingen, 1895. H. Laupp. (Fol. VIII, 90 l.) 20 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 39. sz.

Flügel, Ev. Neuenglisches Lesebuch. Zur Einführung in das Studium der Denkmäler selbst nach den Handschriften und ältesten Drucken herausgegeben. I. Bd. Die Zeit Heinrichs VIII. Halle, 1895. M. Niemeyer. (8-r. XII, 547 l.) 10 Mk.

Förster, Karl. Der Gebrauch der modi im ahd. Tatian. Kiel. diss. 1895. (IV, 62 l.)

Fritzner, J. Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb. foroeget og forbedret Udg. 28. Heft (um-vápnfini) III. Christiania. (769—864 l.) 1 Kor 50 oere.

Gesenius, F. W. Englische Sprachlehre. Völlig neu bearbeitet von Dr. Ernst Regel. II. Theil.

Gislason, K. Forelaesninger over oldnordiske Skjaldekvad. Bd. Kjobenhavn 1895. (8-r. 328 l.) 7 Mk 50.

Goether, Dr. W. Der Nibelunge Nôt in Auswahl und mittelhochdeutsche Grammatik mit kurzem Wörterburch. (Sammlung Göschen. 10 a.). Stuttgart, 1895. G. J. Göschen. (12-r. 192 l.) 80 Pf.

Gutzeit, W. v. Wörterschatz der deutschen Sprache Livlands. I. Theil; III. Theil, 1. Hälfte; IV. Theil, Nachträge zu A—S. u. V. Riga, 1895. N. Kymmell. (Nagy 8-r.)

Hauffen, A. Die deutsche Sprachinsel Gottschee. Geschichte und Mundart; Lebensverhältnisse, Sitten und Gebräuche; Sagen, Märchen und Lieder. Graz, 1895. Styria. (XVI, 466 l.)

Hertel, L. Thüringer Sprachschatz. Sammlung mundartlicher Ausdrücke aus Thüringen nebst Einleitung, Sprachkarte und Sprachproben. Weimar, 1895. Böhlau. (Nagy 8-r.) 4 Mk.

Heyne Moritz. Deutsches Wörterbuch. VI. Halbband. (setzen—zwölftens), Leipzig, 1895. S. Hirzel. (4-r. I—VIII, 593—1404 hasáb) 5 Mk.

Hoffmann, Otto. Der Wortschatz des jungen Herder. Ein lexikal. Versuch. Progr. Berlin. 1895. R. Gaertner (4-r. 25 l.) 1 Mk.

Holthausen Ferd. Lehrbuch der altisländischen Sprache. I. Altisländisches Elementarbuch. Weimar, 1895. E. Felber. (Nagy 8-r. XV, 197 l.) 4 Mk. — Ism. Lit. Centrbl. 52. sz. Z. Ö. G. 999 l.

Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte. Herausg. v. Jul. Elias u. Max Osborn. IV. Band (1893). Stuttgart, 1895. G. J. Göschen (4-r.) 19 Mk 20.

Jannaris, A. N. A concise dictionary of the English and modern greek languages; English-Greek. London, 1895. (12-r. 452 l.) 12 Mk 50.

Karsten, T. E. Studier öfver de nordiska Språkeus. Primära Nominalbildning I. Helsingfors, 1895. (8-r. 120 l.)

Kittredge, G. L. Observations on the language of Chaucer's Troilus. Boston, 1895. (8-r.) 18 sh.

Kluge, Frdr. Deutsche Studentensprache. Strassburg, 1895. K. J. Trübner (8-r. XI, 136 l.) 2 Mk. 50. Ism. Lit. Centrbl. 28. sz.

Larsen, Admund B. Lydlaeren i den solorske Dialekt isaer i dens Forhold til Oldsprogel. Christiania, 1895. Dybwad. (8-r. 176 l.)

Lenz, H. K. Jüdische Eindringlinge im Wörter- und Citatenschatz der deutschen Sprache. Allen Sprachreinigern gewidmet. Münster, 1895. A. Russell. (8-r. 28 l.) 60 Pf.

Lichtenberger, H. Histoire de la langue Allemande. (Bibliothèque des langues vivantes.) Paris, 1895. A. Laisney. (8-r. XIV, 479 l.) 7 frc 50. Ism. Lit. Centrbl. 14. sz. Indogerm. Forsch. VI. Bd.

Lindelöf, Uno. Grunddragen af engelska språkets historiska ljud- och formlära. Helsingfors, 1895. Hagelstum. (8-r. 108 l.) 1 fin märka 80.

Mann, Frdr. Kurzes Wörterbuch der deutschen Sprache. Unter Beziehung der gebräuchlichsten Fremdwörter mit Angabe der Abstammung und Abwandlung, bearb. 4. Aufl. Langensalza, 1895. H. Beyer & Söhne. (Nagy 8-r. VIII, 332 l.) 2 Mk 50.

(Vége köv.)

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Kisebb közlések.

Adatok a szláv jövevényszók korához. Mai tudásunk szerint honfoglaló őseink nyelvében csakis iráni s török jövevényszavak voltak. A szláv szavakról az az általános nézet, hogy nyelvünk csakis mai hazánkban vette föl őket. Találkoztunk ugyan már a mi irodalmunkban is azzal a föltevessel, hogy a magyarság magával is hozhatott néhány szláv jövevényt; ezt a föltevést támogatná is a történelem, csak az a kár, hogy a magyar nyelvbeli szláv szók hangteste semmi olyast el nem árul, a mi ezen nézet javára billentené a serpenyőt.

Hogy az említettem föltevés helyesnek bizonyuljon, egy beható tanulmánynak azt kell eredményül kihoznia, hogy a magyar nyelv szláv jövevényeinek egy része olyan fontosságú a szláv nyelvekre nézve, mint a milyen pl. a lapp meg a finn a germán nyelvekre (v. ö. THOMSEN, Einfluss 6. : ,das lappische [und das finnische] ist unter die ältesten erkenntnissquellen für das germanische überhaupt zu stellen'). — A következő sorokban kísérletet teszek arra nézve, nem lehetne-e szláv szavaink hangalakja alapján régiebb jövevényeket kimutatni, mint a milyenek a *št*, *žd* jellemű átvételek.*) Azonban előre is kijelentem, hogy a tárgyalandó szavakkal (*veréb* és *szarka*) nem látom kifogástalanul bebizonyítva a honfoglalás előtti szláv hatást.

A *veréb* szóról MIKLOSICHNÁL ezt találjuk: *veréb*: sperling. — ószl. *vrabij*, úszl. *vrabelj*, *vrabec*: rum. *vrabiü*, alb. *vrabéts* (Nyr. 11: 565). Sem ebből, sem pedig az EtymWb.-ban található összeállításból nem tudjuk meg azt, hogy hát melyik szláv nyelvből való átvétel a *veréb*. A TMNy.-ban két ízben ezt az egybeállítást találjuk: *veréb*, ószl. *vrabij* (169, 172.). Ez az összeállítás azonban — nézetem szerint — csak annak az ÁSBÓTHÓL helyesen fölállított elvnek az alkalmazása, hogy szláv jövevényeink vizsgálatánál mindig az óbolgár alakból induljunk ki, mivel ebből a nyelvből is-

*) JAGIĆ egy egyetemi előadásában meggyőzően bizonyította, hogy az óbolg. *št*, *žd* tulajdonkép *št* *žd*' (v. ö. magyar *mezsgye*, ellenben *rozsa*, *mostoha* stb.).

merjük az illető szó legrégibb irodalmi előfordulását. Ez az összeállítás tehát nem azt akarja mondani, hogy a magyar szó az illető alaknak egyszersmind az átvétele is. No de a *veréb* < *vrabij* egybevetés hangtani szempontból sem lehet helyes, mert 1. az óbolg. *vrabij*-ből mély hangú szó vált volna, 2. a magyar alak szövégenek magánhangzósának kellene lennie, talán **várabé*-nak.

A szláv nyelvekben a verébnak következő elnevezései vannak: óbolg. *vrabij* (az óbolg. *vrabьcь* tudtommal nincs igazolva v. ö. Lex. pal.), bolg. *vrabec, rabec, rabče, rabčunka*, szerb. *vrabac*, horv. *rebac, rebač* (JUNGMANN), szlov. *vrabec, vrabelj*, cs. *vrabec*, lengy. *wrobel*, kis or. *vorobej, vorobéc, horobéc*, feh. or. *verebaj, or. vorobej, verebej* stb. (Etym Wb.). Lehetne ez adatokat szaporitanom, s például azt is mondhatnám, hogy a csehben dialektice *vrabec* is járja (v. ö. GEBAUER *Historická mluvnice jazyka českého* I: 366), a végeredmény azonban mégis csak az marad, hogy valamennyi szláv nyelv — a tőlünk ismert korban — mindig csakis a származékszóval jelölte a verebet. Sem a jelenből, sem a multból (már t. i. a meddig az egyes szláv nyelvek nyelvemlékei visszanyúlnak) nem tudjuk kimutatni, hogy a *vrabij, vrabec* stb. alapszavával nevezték volna meg a verebet. Tudnunk kell ugyanis azt, hogy valamennyi szláv alak származékszó. A képző az óbolg. *-ijь, -ija* s a vele váltakozó (ohne dass uns eine veränderung der bedeutung fühlbar wäre, MIKL. *Vergl. Gramm.* 2: 63, 62, 306, de nem mindig) = *-ьcь, -ьca*.

A magy. *veréb*: *verebem, verebet* azt mutatja, hogy régibb alakja **veréb* volt, s ha hiszünk abban, hogy a *berkenye* stb. féle szavak az átvételkor először csakis mássalhangzó-csoport kezdetűek voltak (v. ö. „deinde ultra fuzeg ad *brokinaree*, Tih. ap. lev. 1055. NyK. 25: 132. SZAMOTA), akkor a *veréb*-nek régibb alakja **vréb* (talán **vrébь*) volt. Mielőtt következtetéseimet tovább fűzném, meg kell említenem, hogy egyszer olyan kornak is kellett lenni, a melyben egyik-másik szláv nyelv az alapszóval jelölte a verebet. Ennek eklatáns bizonyítéka a finn nyelv, a mely, úgy látszik, nemcsak a germán nyelvekre, hanem a szláv nyelvekre, nevezetesen az oroszra is sok értékeset rejt idegen szókincsében. MIKKOLA jeles értekezésében (*Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* 12, 85) a többek között ez áll: „finn. *varpu* (natürlich zunächst < **vorbь*), gewöhnlich dim. *varpunen* [v. ö. finn *varpu-lintu* = *varpuise, varpuse* veréb], karj. *varpuini*, vót. *värpo* (zunächst < **verbь*), est *värb* (stamm *värbu-*), *värblene*, liv *verblāiki, vermlinki*, sperling“. — A finn nyelv kétségtelenül azt vallja, hogy volt olyan kor, a melyben a veréb nevének alapszava is élt valamely szláv nyelvben (a finnre nézve valamely orosz dialektusban). — A finn szónak (*varpu*) nagy régiségét még az is bizonyítja, hogy *u*-ban érvényesült a szövégi *ь*.

A magyar szónak legrégebb, kikövetkeztetett alakja csakis egy **vrěb* (esetleg *vrěb_s*) lehet, s ez egy szláv **vrěbъ* (**врѣбъ*)-nek lehet a mássa. Ezt a föltevésemet nagyon szépen igazolná a magy. *cserép* (cserepes, cserepet, cserepem), **cserěp*, **csrěp* v. ö. óbolg. *črěpъ*, szlov. *črěp* átvétel. — Sietek azonban kijelenteni, hogy a fölített szláv **vrěbъ* nem az ősszláv alak. Az ősszláv alak csakis **vorbъ*, **verbъ* lehet (v. ö. GEBAUER: Hist. ml. jaz. česk. 34, a hol ő — tekintettel a csak dial. járatos *vralec* alakra — egy ószláv *vorblъ*-t is fölvesz, 366.). — Ha a magy. *veréb* csakis egy szláv **vrěbъ*-nek lehet az átvétele, kérdés, mely szláv nyelvből való. A horv. *rebac* < **vrebac* alapszava alkalmas volna a magy. *veréb* származtatásához, s a hangzónyúlást talán a *mészáros* szóval is lehetne támogatni (v. ö. ÁSBÓTH: A szláv szók a magyar nyelvben). Ezt a fölfogást nem tartanám lehetetlennek, főleg ha tekintetbe vesszük JAGIĆ jeles értekezését a délszláv nyelvekről (Ein Kapitel aus der Geschichte der südslav. Sprachen Archiv XVII: 47—87). Az a körülmény azonban, hogy a mi *veréb*-ünk az alapszót őrizte meg, bizonyítja, hogy igen régi szláv jövevényünk, s így a horvátból nem kerülhetett.

A másik szó, a melyről szólni akarok, a *szarka*. JAGIĆ ítélete szerint ez a szó többet bizonyít, mint a *veréb*. A *szarká*-ról MIKLOSICH-nál ez áll: *szarka*: *pica*, elster. — újszl. *sraka*, stb. *svraka*, cs. t. *straka*; rum. *sarkü*, (Nyr. 11: 458). Ez összeállítás nyilván azt akarja mondani, hogy a magy. *szarka* < szlov. *sraka* átvétele. A szláv nyelvekben a szarkának a következő elnevezései vannak: óbolg. *svraka*, *svorka*; bolg. *svraka*, *sraka*, szerb *svraka*, *švraka*, szlov. *sraka*, *straka*, cs., t. *straka*, lengy. *sroka*, or. *soroka*, pol. *svorko* | lit. *szárka* ópor. *sarke* (v. ö. EtymWb. 330, UHLENBECK Archiv 17: 629). A szláv nyelvi alakok vagy *svr-*, *sv-*, *str-* vagy *sr-* kezdetűek. Az etymologiai összefüggés köztük csalóka látszat, mert, mint UHLENBECK kimutatta (Archiv 17: 629), az *svr-*, *sv-* alakok, *„durch volksetymologische anlehnung an svrěcati“* magyarázódnak meg, míg ellenben a litván és az óporosz (*szárka*, *sarke*) alakokból ítélve fölvehető egy ószláv **sorka*, a melynek további rokonsága az óind. *čārī*, *čāri* *„ein bestimmter vogel“*, *čārika* *„indische elster“* (Uhlenbeck).*)

A magy. *szarka* származtatásánál a szlov. *sraka*-t kell először figyelembe vennünk. Ha igaz az, hogy a jövevényyszó csak később, s nem rögtön az átvevéskor illeszkedik az átvevő nyelv hangalakjához, a magy. *szarká*-nak **szraka* alakban kellett eleinte meglennie; ebből azután okvetlen **szaraka* lett volna, s nem rög-

*) Idevalók talán a csag. *sariče* *„ein kleiner raubvogel mit gelblichen rücken und aschgrauen bauche“* > magy. *szárca* *„atra fulica“*, szerb-horv. *sarka* *„eine art wildente“*.

tön *szarka* (v. ö. Nyr. 23 : 199. jegyzet). A *szürda*: *szürëda*, *szolga*: *zuluga* (1222 okl. NyK. 26 : 159, SZAMOTA) stb. analógiák is azt követelik, hogy a magyar *szarka*-nak < **szaraka* < **szraka* fejlődésen kellett volna keresztül mennie. Sehol ennek semmi nyoma, ellenben a NySz. tanúsága szerint mindig *szarka* volt a hangalakja. Nem hallgathatom el azt a megjegyzésemet sem, hogy művelődéstörténeti szempontból nagyon valószínűt, hogy mind a veréb, mind a szarka ismert állatok voltak honfoglaló őseink előtt. A magy. *szarka* nézetem szerint hangalakjában is magán viseli a honfoglalás előtti szláv hatás bélyegét. Nem származtatom egyenesen az őszlávól (**sorka*), hanem azt hiszem, hogy valamely orosz dialektusból kaptuk. Az oroszban a *szarka* megfelelője *soroka* (ejtsd *szaróka*), a melynek mássa a finn *harakka* (v. ö. MIKKOLA : Berührungen 45). Minden jel arra mutat, hogy az orosz u. n. polnoglasszié újabb fejlődés. MIKKOLA erre vonatkozólag ezt írja : „Es wäre für die Bestimmung des Alters unserer lehnwörter von grossem gewichte zu wissen, aus welcher zeit der russische volllaut stammt. In den meisten dialekten ist er sicherlich ziemlich alt. Schon in Ostromirs evangelium kommen volllautsformen vor. In den nordischen lehnwörtern und in den meisten namen nordischen ursprunges ist der volllaut ausgeblieben, wie russ. dial. кербъ, керпъ ‚garbe‘ < an. kerfi ‚id., корзина ‚Korb‘ < an. kass (< kars), schwed. dial. karse ‚id., altr. албадъ < an. Hallvarðr, Руалдъ < an. Hróaldr, was darauf hinweist, dass der volllautsprozess im russ. schon vollbracht war, als die nordischen wörter aufgenommen wurden. Dagegen scheinen solche wörter, wie altr. соломя «проливъ» < finn. oder est. Salmi ‚rund‘ russ. сопора ‚cyrinus rutilus‘ < finn. särki ‚id. schon vor dem eintreten des volllautes entlehnt worden zu sein (46 old).“ A milyen a finn *salmi*, *särki*, olyan a magyar *szarka* is. Az or. сопка-nak egy eredetibb, őszor. *сopka felel meg, s én azt hiszem, hogy a magy. *szarka* csakis ilyen alakból magyarázható.*)

MELICH JÁNOS.

Ki, mi. A NyK. 25 : 287 l. Munkácsi azt vitatja, hogy ezen névmások eredeti alakja *kije-*, *mije-*, a melyre a még divó *kijën*, *mijën* ragos alakokból lehet következtetni. Állítása igazolására hivatkozik a vogul rokon alakokra. Simonyi vele szemben analogikus alakulásnak tartja a szóban forgó magyar alakokat. A kérdést nem tudnám egyik állítás javára sem eldönteni: csak megemlítem, hogy a mordvinban is megvan a magyarhoz hasonlóan a kétféle alak, t. i. *ki* s *e* mellett *kije*, *kijä* (Paasonen : Mordv. Lautlehre 16.). Pedig emez utóbbi a

*) V. ö. a *szarka* szó eredetéről Munkácsi nézetét. NyK. 21:126.

mordvinban az eredeti alak, a mire egy hangtörvényből lehet következtetni. Ugyanis a mordvinban intervokális *g* : *v*, *j* lesz, pl. mord. prolat. *moda-va*, v. ö. *v'ir-ga*; mordE. *še-jak* ,auch jener' v. ö. *moŋ-gak* ,én is'. De ha megmarad az intervokális *g* némely dialektusban, akkor ezt bizonyosan egy megelőző, de utóbb kiveszett mássalhangzó okozta, mint *ki-gâk*^{*)} ,irgend einer', a hol mint már láttuk, a *j* esett ki a *g* elöl, hasonló *še-gâk to-gâk* ,ide oda', a hol *j* ill. *v* volt a *g* előtt, mivel a lativus, a minő az utóbbi két szó is, tulajdonkép *sej*, *tov*. Nem lehet azonban mindamellett figyelmen kívül hagyni, hogy előfordul intervokális *g* változatlanul olyan esetekben is, a hol bizonyára nem vezett ki megelőző mássalhangzó pl. *kudistî-gak* ,a házból is' *v'âl'stî-gak* ,a faluból is', mivel bizonyos, hogy az elativus eredetileg is magánhangzón végződött. Az ilyeneket P. analogikus eseteknek magyarázza. Hasonló lehetne tehát a f. e. *ki-gâk* is, ha nem volnának meg az élő *kije*, *kijä* alakok. Viszont ezutóbbiak is lehetnének újabb alakulások. Látható, mily nehéz végleges ítéletet mondani. Az adatok mind Paasonen id. művéből kerültek.

SZILASI MÓRICZ.

Öszvér. E szóról MUNKÁCSI BERNÁT kimutatta, hogy perzsa eredetű: előrésze a perzsa *asp* ,ló', utórészében meg a perzsa *zar* ,számár' lappang. Támogatja e nézetet a Schlägli-szójegyzék *eszper* alakja is (J. Ethnographia 5 : 73). E régi *eszper* s később *esztér*-ből a mai *öszvér*-t bizonyára a népetymologia alakította, úgy hogy eddig alig is kételkedtünk a szónak magyar eredetében (*össz-vér*, l. CZF.). Azonban az *öszvér* perzsa eredetét, mint SZILY KÁLMÁN figyelmeztet, már SZIRMAI ANTAL észrevette. Egyik munkájában, melynek teljes címe: ,Magyarázattya azon szónak, mellyek a' magyar országi Polgári, s Törvényes dolgokban előfordúlnak, némelly rövidebb formákkal' (Kassa, 1806.), az előszóban ezt írja egyebek közt: «A' mint más Nemzetektől tanúltuk sok dolgoknak, a' mellyek régi Össeinknél nem voltak, esméretét, úgy tőlök vettük nevezetét is. Á'siában lakván, a' Zsidóktól vettük *Bálvány*, *Bal'sam*, *Isóp*, *Pé'sma*; a Per'sáktól *Ezer*, *Isten*, *Öszvér*; az Indiabéli Bonzsiusoktól *Garbontzás*; az Arabiaiaktól *Hartümia*, *Sátor*, *Tsorda* a Tatároktól eredett szókat.»

ZOLNAI GYULA.

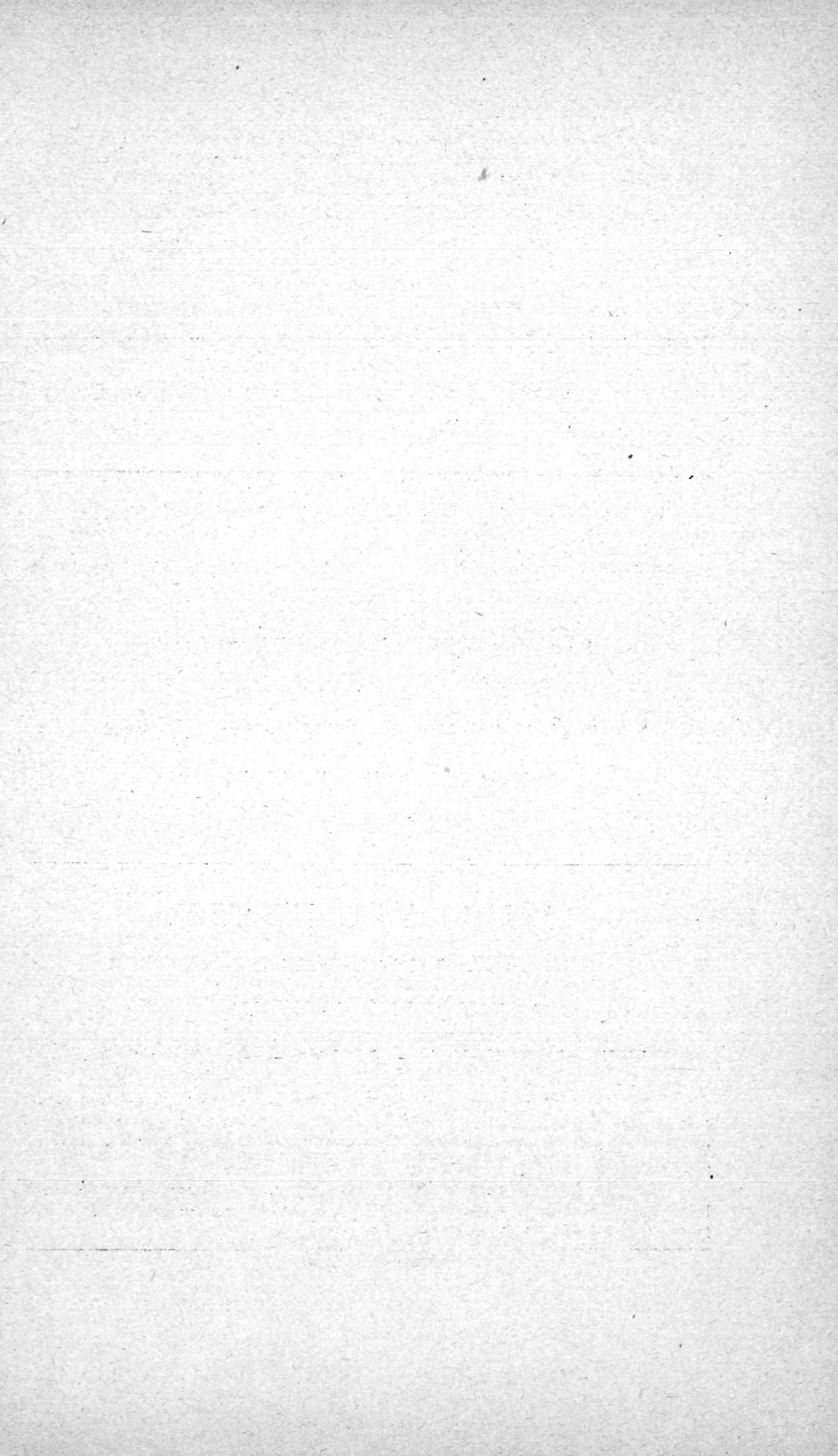
A Finn-Ugor Társaság kiadásában két becses munka jelent meg. Az egyik: VOLMARI PORKKA's *Tscheremissische Texte mit Übersetzung, herausgegeben von ARVID GENETZ*. E 140 lapra terjedő vaskos füzet egy

*) *â* ein hinterer gleitvocal, dessen klangfarbe oft der des englischen *u* in *but* ähnelte. (Paasonen.)

részét tartalmazza azon prózai és verses szövegeknek, a melyeket a fiatalon elhunyt PORRKA 1885—86-ban a mezei cseremiszeknél gyűjtött. A másik THOMSEN VILMOS-nak, az orkhoni föliatok genialis megfejtőjének műve: *Inscriptions de l'Orkhon*, mely e nagy nevezetességű török nyelvemlék (v. ö. NyK. 24:1) szövegét, fordítását és magyarázatát tartalmazza. Mind a két munkát tüzetesebben fogjuk ismertetni.

Alapítvány a finn-ugor nyelvészet előmozdítására. — DONNER OTTÓ helsingforsi egyetemi tanárnak, az ismert nyelvésznek, a ki a Finn-Ugor Társaság megalapításával nagy érdemet szerzett magának, a múlt év december havában, mikor betöltötte 60. évét, tisztelői 15.000 márkányi összeget gyűjtöttek össze és nyújtottak át, mely 'Donner Ottó-alapítvány' név alatt a finn-ugor nyelvészet előmozdítására van szánva. DONNER az alapítványt a Finn-Ugor Társaságnak adta át azzal a rendelkezéssel, hogy kamatait minden második évben fordítsák nyelvészeti kutatásokra.

Hibaigazítás. A XXV. kötet 447. lapján a 14. sorban (alulról) *Szvatopluk* helyett *Rasztiszlav* olvasandó.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1896.

TARTALOM.

	Lap
<i>Szilasi Móricz.</i> A finn-ugor névszói összetételek I.	129
<i>Setälä Emil.</i> Az eredeti <i>kt</i> megfelelője a magyarban	194
<i>Halász Ignác.</i> Déli lapp szövegek	198
<i>Hegedűs István.</i> Az accusativus a görögben II.	202
<i>Zolnai Gyula.</i> Árpád-kori szók magyarázatához	212
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Az ó-szlóven nyelv hazája	218
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1895. II.	226

Ismertetések és bírálatok.

<i>Misteli Ferencz.</i> Hogy bírálnak a fiatalok? II.	241
<i>Melich János.</i> A szlóven nyelv szótára	245
<i>Pecz Vilmos.</i> Az úgjörög népnyelv kézikönyve	247
<i>Balassa József.</i> A gyermek nyelve	249

Kisebb közlések.

<i>Sz. J. Sajnovics János</i> Demonstratiója	225
<i>R. Prikkel Marián.</i> Toka	197
— — Szirony	252
— — Öszvér	256
<i>M. J. Veles,</i> vелеz, веленце	251
<i>Votják</i> nyelvtan	256

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

A finn-ugor névszói összetételek.

1. Névszói összetételek a vogulban.*)

I. Összetétel s birtokviszony.

1. Bevezetés. — Két szempontot kell tekintetbe venni az összetétel meghatározásánál; egyik az alaki, a másik a jelentésbeli. Alaki jele az összetételnek, hogy két szóalaktaniváltozás nélkül mondattani viszonyba lép s egy hangsúly alatt egyesül; jelentésbeli ismertetője pedig, hogy az összetétel új s alkotó részeitől eltérő jelentést kap, — mint BRUGMANN mondja: *das ganze den theilen gegenüber isoliert wird.* (Vgl. Gr. II. 4.) Igaz, hogy BRUGMANN nemcsak ilyen jelentésbeli izolálást, hanem alakit is követel (pl. *denuo* = *de novo*). A finn-ugor nyelvekben azonban az alaki izolálás legfőljebb csak negatív — az se mindig — a mely a viszonyt jelölő rag hiányában mutatkozik. De magán a szón nem történik változás, s azért is a meghatározásomat tágabb körre kellett kibővítenem. Minthogy pedig az alaki szoros különbség hiányzik, nem is lehet oly pontos s szoros a határ a finn-ugor nyelvekben a syntaktikai viszony s összetétel között, mint az indogermán nyelvekben (bele nem számítva a román nyelveket). Mindamellet hiba volna a mi összetételeinket alantabb rangúaknak, vagy minek tartani, mert nem az alak, hanem a jelentésük sajátága a fontosabb. Akármely nyelvben is egyforma lelki működés és szükséglet hozza őket létre, t. i. az, hogy a szemlélet egységét nyelvünkben is egységesen akarjuk kifejezni. Ez az akaratunk: a nyelv pedig akaratunk eszköze, vagy mondjuk végrehajtója; de természetesen az ő mivoltához s természetéhez kell

*) A magyar összetételekre, a mennyire a tárgyalás kerete megengedi, szintén figyelemmel leszünk (v. ö. Simonyi s Balassa fejtegetéseit). A hol a vogul forrás nincs idézve, l. Vog. szójegyz.

alkalmazkodnia akarátunknak is, valamint a nyelv is, a mennyire megszabott sajátsága engedi, ő hozzája szintén alkalmazkodik. Az ok tehát egyenlő, de az eszköz, az különböző. S egyik oka ez is, hogy aztán az eredmény is különböző. Vagyis, a mi esetünkről szólva, hogy annyiféle az összetétel a különböző nyelvekben. De ezen kívül, noha ugyanazon lelki ok ezen nyelvi tüneménynek a megindítója, megnyilatkozásaiban annyira változatos, hogy e miatt szemléletben s felfogásban is lényegesen különbözik a többféle nép-lélek egymástól. Hozzájárul még a nyelv természete, a mely szintén alakító hatással van az emberi lélekre, a mennyiben alkalmazkodásával némely tehetségét kifejleszti, s merevségével viszont némelyikét elnyomja vagy megszorítja.

2. A birtokviszony ragja. — Meghatározásunk szerint az összetétel külsőleg syntaktikai viszony, a melynek azonban nincs jelölője. Ehhez megjegyzendő, hogy a vogulban is vannak másféle ilyen viszonyok is alaki jelölés nélkül, mint az értelmező s melléknévi jelző; a mondat tárgya, mikor határozatlan (az éjszakiban nincs külön jelölésű határozott tárgy sem); végül tudvalevőleg az alany. Nincs azután ragja a birtokosnak sem, hanem ezt mégis külön kell választanunk amazoktól, mivel a syntaktikai viszonyt a birtokon levő személyrag jelöli. Magától értetődik, hogy a névszói összetételeken legkivált ugyanezen itt elsorolt mondat-tani viszonylatok mutatkoznak, de mégis kiválnak közülök a birtokviszonyhoz hasonló k. *Hasonlók mondom*, — mert óvakodnunk kell attól a föltevéstől, mintha az összetétel akárminő syntaktikai viszonyból eredne — csak hogy a jelentésnek igen sokféle árnyalata az elő- s utótag között gyakran megegyezik azzal, a mely a birtokos s a birtok között létezik (v. ö. gen. subj., obj. stb.). Ezen szempontból, t. i. egybevetve s különválasztva a jelentésöket, össze is kellene őket hasonlítani.

Mi azonban más szempontból akarunk most röviden a vogul birtokviszonynyal foglalkozni. Ugyanis úgy látszik, mintha a vogulban teljesen *jelöletlen birtokviszony* is volna, azaz olyan, hogy a birtokon se volna meg a személyrag. Ez természetesen tárgyunkra nézve igen fontos kérdés, a melyet nem lehet mellőznünk. De mielőtt tárgyalásába bocsátkozhatnánk, meg kell jegyeznünk, hogy vogul alatt a MUNKÁCSI gyűjteményének nyelvét értjük, a mely mint költői nyelv bizonyosan eltér a köznapi beszédétől, a melyre,

fájdalom, nincsenek még adataink. De úgy gondolom, hogy ebből több a hasznunk, mint a kárunk. Kárunk ugyanis annyiban nem lehet benne, hogy esetleg félrevezethetnének bennünket az innen nyert adataink, azaz a mit mondani akarok, nem kell attól tartanunk, hogy ezek a példák a nyelv szellemével esetleg ellenkeznek, mintha mesterkéltek volnának. Ettől a nép ajkáról gyűjtött adatoknál nem kell s nem lehet félnünk, noha az idegen hatás nincs kizárva, a mi azonban a közbeszédre szintűgy ráillik. Megvan ellenben az a nagy hasznunk ezen költői gyűjteményből, hogy számos sajtóságos, elavult alakokat őrzött meg számunkra, a melyek ezen tárgyunkban helyettesíthetnék még a nyelvtörténetet is, ha a közbeszédből megfelelő kimerítő adatokkal rendelkeznenk. A nyelvtörténetnek hiánya persze, valamint az egész finn-ugor nyelvészet terén, ezen dolgozatban is sajnosan érezhető.

A legegyszerűbb eset, midőn a birtokos személyen vagy tárgyon nincs személyrag; a birtok a harmadik személy ragjával van ellátva, pl. *ājkā žulaxā-nūpēl lāwi* az öreg mondja hollójának, I. 3. *kērīn ma'ilēp sāt tāžēt ma'ilānl* a vasmellű hét buvárkacsa melleit I. 96.

Állhat a birtok más személyraggal is, mikor a birtokos a megfelelő személyes névmás pl. *om ēkum* az én feleségem II. 226. *nāi' ēkun* a te feleséged II. 227. *takwi kātān* saját kezére I. 98. *Ajās-tārem ājkā akiān-palt jojtēžān-pēl* ha A. isten bácsitokhoz megérkeztek II. 9. stb.

Bonyolultabbá válik az eset, midőn a birtokos is már birtokos és valaminő személyraggal van ellátva.

I. Természetesen azt várjuk, hogy a birtokon ilyenkor is meglegyen a harmadik személyrag. S ez meg is van pl. 1. személyragos birtokos: *sirejim pāžān* kardom oldalához II. 147. *kāsēm kāsijāt* öcsém kése II. 229. *žurēm sāt āntij ujim sqwānā* háromszáz szarvas állatom bőreit II. 17. *an mā surmēp surmij kwolēm pulpā žotti manēmtawēs* ama földből való tetőnyilasú tetőnyilasos házam nyilásfödelét im fölszakították III. 98. *ajāy žumpēžānēmne posžānl tot lūleit* fegyveres szolgálaim vére (ill. vérük) oda tapadt II. 14. — 2. személyragos birtokos: *kāsēm žqlē-somān noņkhwē lōtēlst* öcséd uja hegyének puha húsa (ill. ujj-kérgei) leszakadt II. 228. *jelpij ujīn sipān* szent állatod nyakára II. 405. *jelpij jārisēn pāžāt* szent

folyócskád oldalán II. 403. — 3. személyragos birtokos; *āsā kwolān* atyja házába II. 101. *Sorni-Kworēs jā'ikātā qln širkip sāt awitā* S. Kw. atyácskája ezüst sarkú hét ajtaját I. 85. *luwā la'ilā kātā lap pēritayts* lova hátsó lábát, előlábát körülgöngyölte I. 14. *takwi tusā is-γarā* a maga szakállának képe I. 5. *Xul-āter tātēm sēitā akw' lamtā Numi-Tārēm āsūwnē tū mītā* X. hozott homokjának egy részét odaadja N. atyánknak I. 161. *qānān kašā takmanā kinsawēt* ángyától öcsese tetvei kerestetnek II. 73. *pēri-talēm tārānēn sārānl* begöngyölt vásznaiknak üszkei I. 14.

II. Most következik a másik forma. Csakis a birtokoson van meg a személyrag, de a birtok ragtalan, pl. 1. személyragos birtokos: *āsem nur ul kinsilēm jā;ēm nur u. k.* atyám boszúját (gen. object.) ugyan hogy ne keresném II. 184. *akw' pāl mām jēr, akw' pāl vitēm jēr* egyik része földem (vizem) vidékenek I. 90. — 2. személyragos birtokos: *jelpiy χālēn titēn* szent nyírfád tövéhez II. 403. *kātēn-jōr, la'ilēn-jōr* kezéd, lábad ereje II. 183. *jāin sāim wūir* apád rothadt vére III. 349. *jānk lū sisēn ujēn-pī' ūnttilawēm* fehér ló hátára állatod fiát ültetnek fel engem III. 164. *talij ūqul talēn-jir ēri, mosij lū mosēn-jir ēri* kóros hús kórjáért téged illető véráldozat kell-e (ill. kórod áldozata v. ö. *remedium irae* ein mittel gegen den zorn, s megjegyzendő, hogy a vogul énekben is arról van szó, hogy adassék áldozat a bálványnak a tőle küldött betegség ellen, ill. elhárításáért) II. 417. — 3. személyragos birtokos: *ārij χum ārit sim pojti, pīrij χum pīrā sorī' ta'inti* leányos ember leányának éhe csillapúl, fias ember fiának hasa megtelik I. 153. *manā la'ilā talēyt lūlnē ēlēm-χalēs vēriti* micsoda lába hegyén álló ember bírja majd ki I. 36. *luwā sisēn nānχ ta porimēs* lova hátára most fölugrott I. 6. *āšā (šānā) mān pī' atyjānak (anyjānak) kis fia* II. 105. *taw nētā nām-tēn patwēs* ő neje gondolatába esett a. a. megtetszett neki neje gondolata II. 79. *S. Kw. jārā ūnlēnē kwol qln širkip sāt āwi* S. K. atyja lakó házának ezüst sarkú hét ajtaját I. 81. (v. ö. I. 85.) *turā-suj* kiáltása zaja II. 131. *jār'-ārikānl kātā-ke qššū sorkwē* testvérkéjük kezének gyenge szára II. 35. Ide vonható még *ākum-*, *ākwēn-*, *ākwā-ēkwā* néném-, nénéd-, nénje-asszony: *jāum-pū* bátyám AL. 70. *akim-as* öreg bácsim II. 127. *upā-χum ipa ura* I. 121. *šānim-ēkwā* anyámasszony II. 273. v. ö. *nāj-šānūn* id. II. 134.

Mint különös sajáttság megemlítendő a tavadai nyelvjárásból,

midőn az összetétel mind a két tagja ugyanazon személyragot kapja, pl. *jisi-khoro* árnyék (ÉV. *jis-γuri*) birtokragozva: *jisem-khorkhom*, *jisen-khorkhon*, *jisi-khorkhé*; *jisu-khorkhu*, *jisne-khorkhona*, *jisän-khorkhan* (VNyjár. 258.).

III. Ezen formákkal szemben *alakilag* összetételnek kell mondanunk az olyan szócsoportokat, a melyeknek vagy minden tagja ragtalan, vagy a rag csupán az utolsó tagon van, de mindamellett az egész csoportra (s nem csupán a ragos tagra) vonatkozik, pl. *mā-sayl* földhalom I. 161. *sāris-pattén ti jojtés* a tenger fenekére érkezett u. o. *am sūp-lājémté mā tūjtsem* én szám öblében földet rejtettem el I. 162. Csak ezeket tekinthetjük voltakép összetételnek, minthogy nincs is más alaki ismertető jelük, azonban félig-meddig közibéjük sorozhatjuk a II. csoportbelieket is (v. ö. *nēvnap*: *nevem napja*), különösen minthogy nem mindig pontosan kiszabott a határ s választék a birtokviszony s összetétel között. Ugyanis elég gyakran ugyanazon szócsoportok a legesekélyebb jelentésbeli különbség nélkül majd birtokviszonyban, majd összetételkép használtatnak, pl. *sis-jārén* hát-erőd I. 140.: *kātén-jör*, *la'ilén-jör* i. h; *sarūny tqwpä žal-titént* aranyos galyú nyírfád tövében II. 403: *žalén titén* u. o; *nelm-taléž*, *sōp-t.* nyelv-, szájvég II. 255: *la'ilä taléžt* i. h; *Xul-āter* majem *sei-lamtnél* a X. adta homokrészből I. 161: *Xul-āter tatém seitä akw' lamtä* (a közbevetett melléknév vagy számnév nem szokta megbontani az összetételt) i. h; *χotäl ālné ūs-jer* I. 12: *ūs jerä* i. h. *jä'i-pižänä* *lāje'it* mondják II. 21: *jäum-pū* i. h. *lū nolä pūwés* a ló orrát megkapta I. 19: *lū-la'ilén lakwés* a ló lábához férközött uo. *žul nälä*, *tären nälä pāntmeltälén* a kór, betegség kínját oszlasd el II. 357: *tären-nälén*, *žul-nälén pūwimét* a kór, betegség kínja ragadta meg II. 356.

Persze ezek után azt hinné az ember, hogy a birtokviszony helyett is használatos az összetétel, azaz hogy van teljesen jeltelen birtokviszony is. Ilyen azonban rendes viszonylatban nincs (egy sajtáságos szórendi formát azonnal megvizsgálunk), mert a mi ilyennek tűnhetnék is föl első pillanatra, mint pl. *paul-puyk* falu feje III. 454. *āmp-lānyχ ti koje'it* az ebek utját követik III. 461. *ery'-āter*, *mojt-āter* énekbeli, regébeli hős II. 277. stb. hasonlók, ezeket majd alább könnyen eloszthatjuk az összetétel rendes fajtái közé. Megjegyzendő, hogy a név-

utóként szereplő névszók külön elbírálás alá esnek, a mint majd alkalom adtán ezekre is rátérünk. Azok többnyire birtokos személyrag nélkül járulnak a hozzájuk tartozó névszóhoz (kivéve ha személyes névmás), vagy a személyrag rendszeren ezen a névszón van (lásd MUNKÁCSI: Vog. Nyelvjárások). Hasonló az *aul* szó is, mikor tulajdonkép nincs semmi meghatározható jelentése pl. *ēli vōwnē jirēm-aul* este követelt áldozatomat II. 3. Továbbá a *zar, ut* szó (l. Vog. szójegyz.).

3. Figura etymologica. Az összetétel szétválása. Melléknévi szórend. — Ismeretes a magyarban, hogy számos összetétel ha birtokká lesz, szétválik s a meghatározó szó (az összetétel első tagja) az értelemnek megfelelő birtokragot, a meghatározott szópédig (az összetétel második tagja) mindig harmadik személyű ragot kap, pl. *nevem napja, hajad szála*. Ehhez hasonló a vogulban a f. e. II. forma a már kifejtett különbséggel. Azonban a vogulban ez ritkaság számba megy; a rendes eljárás, hogy az összetétel ilyen esetben is egységes szónak tekintetik, pl. *sirej-naläntel túltzatsei* kardjaik nyelével küzdenek II. 219. *akw' päl räsi-tajtem* ujjasomnak egyik fele ujját III. 397. De sajátos és igen kétes értelmű gyakran a viszony, mely a melléknévi jelző s az összetétel tagjai között van. A vogulban, valamint a magyarban rendszeren az összetétel második tagja a jelzett szó, tehát a melléknévi jelzőnek is, ha nem vonatkozik az egész összetételre mint egységes szóra, hozzája kell tartozni, pl. rozsdás ajtókilincs, a sáros Dunapart. Vannak azonban a magyarban is olyan összetételek, a melyeknél a melléknévi jelző részben az előtaghoz avagy az egész összetételhez tartozik. Ez különösen az olyan összetételnél fordul elő, a melynek tagjai szorosabb kapcsolatban (minő pl. a faj s nem, anyag s a belőle való között van) vannak egymással pl. fekete cseresznye, fehér vászonnadrág, tündöklő gyémántgyűrű. Ilyen pl. a vogulban is *lilij nälj'-qštäreil* eleven kígyó-ostorral I. 103. Azonban a vogulban a jelzőnek a meghatározó szóhoz való tartozása számos olyan esetben is előfordul, a hol ez a magyarban nem szokásos, pl. *jämés lūw-tänyxel ti voss tiseltawés* jeles ló patájával (e. h. jeles lópatával a. a. a ló jeles patájával) változtatná bár sík földdé II. 337. *nanrä šaxl sujl ta patés* hatalmas mennydörgés hangjával (e. h. hatalmas mennydörgés-hanggal, a. a. mennydörgés hatalmas hangjával) esett le II. 101. *namiy ätär-ärikwē* a neves hős leánykája II. 35.

Különösen gyakori ezen eset, azaz így fordítja a jelzöt s az összetételt MUNKÁCSI majdnem mindig, ha a jelző ugyanazon szó mint az összetétel meghatározott (második) tagja, tehát midőn a figura etymologica áll elé, pl. *tałij űgul-tałné-ke xōjawét, mosiñ lu-mosné-ke x.* kóros hús kórja ha érinti, beteg csont betegsége ha érinti II. 3. (v. ö. *la'il-mosné xqjné xum* lábbetegségbe eső ember II. 4.) *kaniy űs-kanikwén* a teres város kedves terére (ill. terecskéjére); *táltij űs tältén tā ti joxtsei'* réves város révéhez érkeztek II. 68.

Ugyanígy ha az összetétel személyragos pl. *āwiy kwol-āwim* ajtós házam ajtaja II. 6. 284. 16. *mā surmép surmiñ kwol-āwimnél* földből való tetőnyílású tetőnyílásos házam ajtajából III. 97. *itij sājim-titén, taljij sājim-talyén* torkolatos patakod torkolatát; forrásos patakod forrását III. 189. *taw ti kanēy paul kanā* az ő téres falujának terét tapodom NyK. 21: 389. *kaniy űs kaném* téres városom terén II. 11. 41. *táltij űs tältén* réves városa révéhez II. 3. *táltij űs tältkeu* réves városunk révecskéjét II. 39. *t. ű. tältémné* II. 11. *t. ű. tältänélne* II. 9. *sisij kwol sisémné* mögös házam mögé II. 41. *sisij űs sisüwné* mögös házunk mögé I. 133. *kēmplij sāyi kēmpliänēn* szárnyas subájuk szárnya I. 64. *jāntewij jgut jāntewakēm* ideges íjjam idegecskéje II. 43. A példákat még bőségesen lehetne szaporítani. Ezek is eléggé mutatják az eltérést a magyar s a vogul között, a mint az ezen példák fordításából is azonnal szembeötlik. A magyarban t. i. az összetétel (az említett kivételekkel) azonnal szétválk, mihelyt a megelőző jelzöt az összetétel meghatározó (első) tagjára akarjuk vonatkoztatni, pl. *csergedező forrás vize*; ha pedig együtt marad az összetétel, akkor a jelző csakis a meghatározott tagra vonatkozhatik, pl. *hideg forrásvizet ivott*. Mint látjuk nem úgy van a vogulban. S hogy még nagyobb legyen a kétértelműség, megvan a magyarhoz hasonló használat is a vogulban, pl. *sāt ātpā ātij xumpukänl* hét hajú hajás emberfejüket II. 153. *sāt ātpā ātij puk-sqwā ti nujēmtilēm* hét hajú hajás fejbőrét im lenyúzom II. 165. v. ö: *añ kit ātēr sāt ātpā ātij pukkäyēn ti nujēmtiüjēm* II. 169. a miből kitünik, hogy a jelző amott is a *puk* szóra vonatkozik; *pänkēy tōri-pänkēnmē jikē-poglnē khartälñ* fejes daru-fejedet vond éjszak felé III. 347. *alāy jāñk-alān, xūrēñ jāñk-xūrēn ti pūnsēltäslēn* födeles jégfödeledet, szegélyes jégsegélyedet im fölnyitottad II.

395. (így fordítja Munkácsi s azt hisszük helyesen, de alig pár sorral utóbb *aläj jänk-alän tarmélt födeles jeged födele fölött*; pedig ez lényeges különbség, minthogy a második fordítás szerint a jelző a meghatározó taghoz tartozik). Nem esuda, ha némelykor aztán kétértelműség áll be, pl. *nqmtij uj-nqmtänl* eszes állat-eszük I. 54. *nqmtij çum-nqmtikém aň çumlé nqmsiläli* elmés férfi elmécském most ím miképpen elmélkedik II. 31. *aň ti . . . sät q̄tēr jāj^s-ārikänl jot nqmtij çum-nqmtikēn akwän ti patsi'* ím ezen . . . hét hős testvérkéjével együtt elmés ember, (sic!) elméd ím egyet akar (ill. elmétek dualis) II. 35. — V. ö. *nqmtij çum nqmtikém* elmés ember elmécském II. 43. vajjon hova tartozik itt a jelző; az elméhez vagy az állat, ember szókhöz? Hasonló: *kakrij çum kakrikém toç ta patilälém* dühös ember dühöcském ím akkép szállt alá II. 43. *kantij çum kantém ti joçtém* haragos férfinak megjött a haragom (ill. haragos férfi-haragom megjött) II. 11. *lawij çum lawém ti joçtém* dühös férfinak megjött a dühöm (v. ö. az előbbi megjegyzést) II. 12. Növelhetné még a zavart, ha nem segítene az összefüggés, hogy a harmadik személyben valósággal kétféle jelentése lehet ugyanazon egy alaknak, pl. *āwij kwol āwitä* (persze azt várnók *kwol-āwi* mint összetételt) *lap-tärtélēn* az ajtós ház ajtaját zárjátok be I. 35. v. ö. (*ājkä*) *āwij kwol āwitänēl kwonä kwāli* az öreg ajtós háza ajtaján kilép I. 135); az előbbi példában birtokviszony, az utóbbiban összetétel. S van olyan eset is, hogy a fordítás értelme lehetetlenség, pl. *tältij çāp tältne nalu tan q̄s poçere'it* a réves ladik révéhez alágurulnak most ők III. 444, — de mi legyen az a réves ladik? Réves rév mégis csak inkább érthető volna. Vagy *kwotlij çāp kwotlémne* II. 27. talán inkább lehetne: hajóm közepes közepére, mint közepes hajóm közepére, szintűgy *pattāy squt pattä* III. 443. bödönyének fenekes feneke e h. fenekes bödönyének feneke, mint MUNKÁCSI fordítja. Úgy hogy azt lehetne gondolni, hogy ezen ismétlések: *āwij āwi*, *kanij kan* stb., a melyek mind ilyenformák, nem egyebek mint diszítő vagy inkább fokozó jelzők, mint pl. a magyarban; *mélységes mély*, *nehéz-nehezen*, *telides-teli*, *csupádon-csupán* (P. THEWREWK E. Figura etym. Nyr. III. 385.) Más nyelvekből idéz példákat TOBLER Wortzusammens. 132. pl. olasz *caldo caldo* egész friss, *vicin vicin* ganz dicht daran; ném. *selpo selpo* ipsissimus (v. ö. magános-magánosan), *wilt wilde* nagyon vad

stb. különféle nyelvekből. (Még sokkal több példát gyűjtött Porr Doppelung cz. művében). Ezt elfogadva, a jelző s az összetétel közti viszony egész normalis volna, s legfőlebb csak azt kellene még föltételeznünk, hogy MUNKÁCSI nem figyelt eléggé fordításában a különbségre, mely ilyen két fordulat között van, minő: *Házam ajtós ajtaja* (t. i. ez volna egyenlő jelentés ezzel: *Ajtós házajtóm*) s *Ajtós házam ajtaja*. Ez könnyen megeshetett, nem lévén első pillanatra olyan szembeszökő az értelmi különbség.

Feljogosíthat bennünket az ilyen feltevésre még az az ismeretes körülmény is, hogy a vogul költői nyelvben egyébként is nagyon elterjedt az ilyen ismétlődő jelzők használata, pl. *läkw samp samij laxerä* sűrű szemű szemes pánczélruháját I. 98. *qln lüspä lüsin sirejä* ezüst rojtú rojtos kardját u. o. *män tänpä tänpin xul, män nolpä nolij xul* kis hátszárnyú hátszárnyas hal, kis orrú orros hal II. 58. *vit-sa'ip sa'ij nē, vit-věsp věšij nē ünli* vízfürtű fürtös nő, vízekü ékes nő ül I. 22. *nälēx turpä turij rānpkeu* vékony hangú hangos kiáltásunkat II. 30. A példákat nem akarom halmozni, de tudvalévő, hogy lapról-lapra találhatók szövegeinkben, s azt hiszem, hogy bátran lehet az ilyeneket a fönt tárgyaltakkal párhuzamba vonni. Hasonlóképp kell fölfogni az olyan esetet, midőn az ilyen kettős jelzőt számnév előzi meg, pl. *sāt kuñäspä kuñäsij inär* hét csengetyűjű csengetyús nyereg I. 45. *lqu puñkpä puñkin sūpä* tíz fogú fogas szája I. 138. Itt ugyanis az első jelző a számnévvel együtt a mértékét jelenti azon tulajdonságnak, a melyet a második jelző kifejez; amott, az előbbeni példákban a tulajdonság fajtáját. De világos, hogy erre maga a számnév, ill. a névszó egymagában is elégséges, tehát hogy az egyik jelző, akár az első, akár a második fölösleges. De hogy mégis ott van, annak más pszichologiai oka nincs, mint hogy a beszélő különösen figyelmeztetni akar az illető tulajdonságra, ép úgy mint mikor indulatunkban ismételjük szavainkat azért, hogy különösen nyomatékosan hassanak. Azaz az egyik jelző erősítő jelző. De az is világos, hogy hasonló szándék nyilvánul az ilyen kifejezésekben is *tältin xap tält*, persze csak akkor, ha a *tältin* s a *tält* tartoznak egymáshoz.

Szóval, ha ezen fejtegetés helyes, akkor a tárgyalt figuratymologikás jelzők az összetételnek nem a meghatározó (elő) tagjához (mint MUNKÁCSI fordítása után hihetné az ember), hanem a meghatározott (második) taghoz tartoznak. Noha nem lehet elhallgatnom az olyan példát, a minő a már id. I. 35. vagy hozzá

hasonló II. 32. *āwiy ūs āwikātā pali' us ti vissentawē* kapusvár-
nak kapuját csak akkor vonják széllyel. Minthogy itt *ūs awikātā*
világos birtokviszony az *āwiy* jelző csakis az *ūs*-hoz (I. 35. a *kwól*-
hoz) tartozhatnak. Azt lehetne tehát mondani, hogy ezen s hasonló
példák eléggé bizonyítják, hogy az összetételben is az első taghoz
tartozik a jelző. De újra hangsúlyozom, hogy ilyen példa igen
nagyon ritka s gyakran a fordításba is egy kis pontatlanság csuszott
be. Így pl. II. 263. 112. sor *tāltiy ūs tāltēn ās nalu ta jāme'im*,
helyesen van (már t. i. MUNKÁCSI felfogása szerint) így fordítva :
A réves város révéhez ím ismét lelépdelek ; de már u. o. 124. sor
tāltiy ūs tāltēn tū ta tawsēm, a melyet M. szintúgy fordít, mint az
előbbi, már nem helyes, mivel itt a *Sakw-talēz ājkā* váráról van
szó, tehát így kell fordítani : Réves városa révéhez (ill. városa
réves révéhez) ím oda érkeztem. Hasonló elnézés van II. 32.
pattān žāp pattākāt fordításában. Nem : ,a fenekes *hajó*, hanem
hajója (fenekes) feneké', a mint az összefüggés világosan mutatja.
Tehát a fölhozható példák sem mind biztosak, mert mellőzve a
fordításbeli elnézéseket, még kétértelműség is lehetséges magában
a szövegben is, pl. az id. II. 32 *āwiy ūs āwikātā* se egészen biztos,
mivel az összefüggés ilyen fordítását is megengedné : kapus *vára*
kapuját (szerintem : vára kapus kapuját), míg I. 35. kétségtelen.
Van tehát néhány kétségtelen példa, a számukat nem tudom, de
bizonyosan igen nagyon csekély ; de ezen nem is lehet csudálkoz-
nunk, ha meggondoljuk, hogy milyen laza a választó határ össze-
tétel s birtokos közt s hogy mily könnyű köztük a félreértés (még
hangtanilag is pl. *é : ā* között), a mint már fönt is említettem az I.
35. példa tárgyalásánál. Az eredményt, a melyre jutottunk, re-
ményilem ezek nem ingatják meg.

S most térjünk át azon esetre, midőn az összetétel szétválik
s a melléknévi jelző a két tagja közé kerül. A magyarban ez ismer-
etes sajtáság s akkor fordul elő, mikor a jelzőt különösen kiemelve a
meghatározott tagra akarjuk vonatkoztatni, pl. Fut hideg forrás-
nak enyhítő vizére Ar. I. IV. Ott is azt susogta a nád minden szála
u. o., s a mikor az összetétel nemcsak hogy elválik, de birtok-
viszonynyá is változik, a. a. csak birtokos összetételnél lehet-
séges a jelző közbetétele. A vogulban azonban noha szintén ketté-
válik, mindamellét megmarad az összetétel, azonfelül
nemcsak birtokos, hanem olyan összetételben is szokásos, a minő-

nél a magyarban a közbeszurás nem szokás s csak jelentékeny változással lehetséges, pl. *jājēn kāt jāmēs nak* apjuk kezének jeles ízét III. 517. *āntēj uj jāmēs jirēl* szarvas állat jó áldozatával II. 367. v. ö. *uj-jir* III. 478. *naņrā šajl kumrij sujil* hatalmas mennydörgés dörgő hangjával II. 43. v. ö. *naņrā šajl-sujil* II. 101. *kēr mǎn sǎrt žuril* kis vas-csuka alakjában I. 28 v. ö. *sāt taulep kēr-lū* hét szárnyas vas ló I. 10. úgy hogy *kēr ēlmip jelpiy sirejil* éles szent vas-karddal (nem mint MUNKÁCSI, vasélú szent karddal) II. 153. v. ö. *kēr-sirej sāt ūsēl* a vas kard hét legyintésével II. 146. — *nēmīs lējkēr jāmēs žuril* vakondok jeles alakjában III. 478. v. ö. *ēlēm-žalēs-žuri* ember-alak I. 129. — *vouta nuj tinij ta'ıl, vouta jarmak-tinij ta'ıl* vékony posztóból, selyemből való drága ruha III. 151. *nākwēj nuj jāmēs pittē* sima posztó jó fészekben III. 355. *nār-saw žalij va'ilep* nyers bőrből való közbefogó vonószijat I. 93. v. ö. *nuj-kwol* posztósátor I. 7. *jarmak tār* selyemkendő I. 33. — Szintilyen fajtájú *pasār-jiw kisij āpān* abroncsos berkenyefa-bőlesőbe III. 475. *sarri žamši jāmēs qulēl* arany ostor jó végével II. 408. *paul akw' aultē* a falu egyik végén II. 108. v. ö. *am sǎjši-lili-aulēnt* az én veréblelkem végét II. 188. — *vitēt žat sām jāņži* vizeknek hat vidékét járja körül II. 289. v. ö. *mōt sǎris-sāmne totawēi'* egyik tengerszögletbe vitetnek I. 136. (de érdekes: *māt-sām sāt sām jāņži* vidékek hét vidékét járja körül II. 289. itt is, valamint a *vitēt žat sām*-ban a plur. jele az első tagon van). Kétségtelen továbbá, hogy összetétellel van dolgunk, ha az egész összetételt megillető személyrag a második tagon van. Elégséges bizonyítéknak tekinthetjük továbbá, ha a ragtalan alakok mellé egyéb adatok hiányában ilyeneket állíthatunk párhuzamban, pl. *paul saw saw žum* falut lakó (ill. falusi) sok sok ember II. 39. v. ö. *paul saw saw žumimnē* II. 276. a felfogásra s értelemre nézve: *paul-aul, ūs-aul žāl-sajlā-nēlnē ta mine'it* faluvégi, városvégi nyírligetbe im mennek II. 53. hasonló *vōr-sātā žalēm žum* erdei szerencséséből kifogyott férfi II. 345. s elválasztva: *vōr jāni' sātā ti jēmtēltālēs* erdei nagy szerencséje kezdett im támadni u. o. Így válik bizonyossá-sok olyan összetétel, a melyet első pillanatra inkább birtokviszonynak volnánk hajlandók tartani *alakilag* is, minthogy magyar nyelvi felfogással *tartalmitlag* öszszetételnek nem tekinthetjük, pl. *uj žūrēm ātēl* állatbeli három ugrással III. 335. *uj khūrēm pātēl* állatbeli három lépéssel III. 345. *uj pāti jāni turēl ām voqriām* állat-támadó (ill. állati) nagy

ordítással ijesztem meg őket III. 347. bizonyossá válik, hogy *uj-āt, -pät, -tur* összetételek, ha összevetjük: *uj žürēm patilēm por-žilēm* állatbeli három szökkenéssel ugrom el III. 171. v. ö. még *atij uj-atēm* szagos állatszagam III. 459. Továbbá ezt *ñoys sät lēsij lāηχ* nyusztfogó hét vadászhurkos út III. 36. csak úgy lehet érteni, ha *ñoys-lēsij* ill. *ñoys-lēs* összetétel (v. ö. *rókacsapda, madárháló*) s ez bizonyítékot nyer a következő példa által *am ñoys sät, uj sät saw lēsanēmne ti mine'im* én nyusztfogó hét vadfogó hét, sok vadászhurkomhoz megyek III. 2. A felfogás ezen összetételben *dativusi*, hogy úgy mondjam s ugyanaz, mint pl. ebben *lōistállō*, a mely a. m. lónak való istálló, szintilyen *madárháló a. a. madárnak való háló*, vagyis a mi mindegy *madarat fogó háló* (v. ö. egérfogó), de azért óvakodni kell, hogy valami ellipsisre gondoljunk. Hasonló *vit-khūri* víztömlő (ill. vizes tömlő v. ö. vizes pohár) II. 230. *vōj-sān* zsiros edény III. 235. A jelentésnek más árnyalatával, de ugyanazon felfogással *vōj-paip* zsirral töltött puttony (csak azért nem *zsiros puttony*, mert nem állandóan s csakis erre a célra való) III. 227. *ūśās-paip* tomporával töltött puttony u. o. Így aztán teljesen világos *mol jāmēs jāmēs paip, tēp jāmēs jāmēs paip* vagyontartó, étektartó szép nyirhéjputtony III. 355.

Az ilyen összetételekből, a melyekről alább részletesen lesz szó, az a felfogás támadt, mintha az első tag *dativusi* viszonyban állna az utótaggal, s ezen felfogás analogiájára (a mihez még másféle is járulhatott), alakultak az ilyenek: *uj at ētēm* állatot megillető öt éjemet III. 477. a mint maga a vogul is bizonyítja, így is mondván *uj morsij at ētēm* állatnak kiszabott öt éjjelem III. 185. vö. *pupī' posij žürēm pojkel pojkawēn* bálványkát illető (ill. kiszabott) három könyörgéssel könyörögnek hozzád II. 382. (1. *pos* 2. Szój.) Ilyen *uj at at jelpij rāηχēm* állatot megillető öt-öt szent kurjantásomat III. 475. végre *ta nē man qrm žumlē jēnti* a mint beáll a nőt illető bizonyos idő I. 136.

Másféle *āri (pī')* *jāmēs pašāntel ti žūltēn* leány, fiú (bucsuzó) bucsuzóddal maradj II. 157. v. ö. *āri (pī')* *pašā pašā kitti' ti tūlimēn* leánybucsuzó bucsuzóval most mi ketté válunk II. 156. *āri kit pašakwēl, pī' žürēm p.* két leány, három fiúi üdvözlettel II. 59. azonban felfogásra nem különböző tőle *kēr sirej sät ūsēl* a vas-kard hét legyintésével II. 146. v. ö. még *āri-jonij kwol* leányjáté-

kos ház III. 103. s fönt *uj χūrem ātel* azaz a meghatározó a meghatározott tagnak mintha alanya volna (v. ö. gen. subject. az apa szeretete).

Egész közönségesek végre a következők: *ajāj χum sāt pīrēn* hét fegyveres apródlegényed II. 152. v. ö. *sāt ajāj χum-pīrā* II. 133. 153. és viszont *ajāj χum jāni' pīrēm* II. 163. *nanh-jiw jelpiy kwolēmne* vörösfenyőből való szent házamba II. 174. *pāl χāl'-jiw voikēn sūkēm* fél nyírfából (faragott) fehér hajtórudam II. 50. *tēp jāni sāt ōltmēt oqēm jale jorstēn* táplálék nagy hét gyarapodásával áldj meg engem II. 379. *tēpiy Ās-vol lui auluw* táplálékos Ob-fordulónk alvége II. 66. *kānsēm lu jāmēs qulēm* sorvadó csontom drága faja III. 26.

Megjegyzendő még, hogy a számnév s a mennyiséget jelentő szó, valamint az id. példákban az összetételt szétválasztja, általában a jelző s a jelzett szó között, s nem mint a magyarban szokás, a jelző előtt áll, pl. *pesatij sāt tal lūlitēl* bélyeges hét öl magasságra I. 45. *kēriy ma'ilēp sāt tāzet* vasmellű hét buvárkacsa I. 95. *vās-la'il χansāy saw sān* réczeláb rajzával ékített sok doboz II. 55. sőt még a határozatlan névmás is, pl. *torij mat uj* derék valami állat (a. a. valami d. á.) III. 444.

S még egy más sajátságáról is meg kell emlékeznünk, a melyben viszont a vogul megegyezik a magyarral. Ugyanis a magyarban is összetétel az anyag s a belőle készült holmi pl. *selyemruha*, de ha az ilyen összetételt el kell bármi okból választani, a mi ritkán történik meg, akkor körülírással élünk, a melyhez a *való* szót használjuk, pl. id. *vouta jarmak tiniy ta'il* vékony selyemből való drága ruha. Mint láttuk, a vogulban ilyenkor is megmarad az összetétel, de használtatik helyette a körülírás is, s a *való* megfelelője *ālnē*, a mely szintolyan participium s ugyanazon tőből való, mint a magyar szó. Különbség még marad azért a két nyelv eljárása közt, az t. i. hogy a vogul az ő sajátságos elliptikus beszédmódjával, melyről alább még szólni fogunk, a casus obliquust jelöletlen hagyja, úgy hogy az *ālnē* szinte melléknév-képzővé gyengül. A mondottakra igen jeles példa a következő *ini'-jiw ālnē sāt sēwam-χaltē, lām-jiw ālnē pal sēwam-χaltē* csipkerózsfából álló hét bozót közepett, zelniczefából álló sűrű bozót közepett III. 19. de a megelőző lapon, még pedig ugyanezen bozótról ezt olvassuk *ini'-jiw sāt sēwamēn, lām-jiw pal sēwamēn tārātawēm* csipkerózsa

hét bozótjába, zelniczefa sűrű bozótjába bocsát engem. Világos, hogy a kétféle fordítás mellett sincs s nem lehet semmi különbség a két mondat jelentése között. Ilyen még *sqrüi ālné tiniy tajten* aranyból való drága ruhád alja II. 402. *mān kēr ālné sujij sunné* kicsiny vasból való csengő szánra II. 151. s még számos hasonló, a melyeket fölösleges volna ide iktatni. De nemcsak ezen meghatározott, hanem más esetben is helyettesíti az ilyen kifejezés az összetételt, pl. *muj-žum ālné jamés žuril* vendégemberhez illő jó alakban (ill. vendégember jó alakjában) II. 151. v. ö. *fönt kēr mān sqrt žuril s ēlēm-žalés-žuri* (139. l.), de végre mint mondom, valószínűs melléknévképző lesz, pl. *tūr-tēp ālné ta'iliy sūmjež* tavi táplálékos tele (MUNKÁCSI: tavi táplálékkal tele) éléskamra III. 22., annyira hogy még melléknévhez is fölöslen hozzájárul, pl. *jānkiy, tūjtiy ālpā žasū tāl* jeges, havas hosszú tél, *vortiy ālpā tqw* keményseges gally III. 446. *sānkiy ālpā žasū tūw* hőséges hosszú nyár III. 167. *žansin, sēmél ālpā saw šopēr* tarkálló, feketéllő sok fajt III. 23. *sujtal ālpā atpēn ūoys alēsān* annak nincs [különös] híre, ha ötven nyusztot öltetek, tlk. hirtelen ötven nyusztot öltetek III. 415. Hogy *ālpā* van *ālné* helyett, nem nagy különbség, minthogy a két alak teljesen egyenlő jelentésű, sőt az okát is megmondhatjuk. Nem egyéb ez, mint analogia az ilyen szólások után *osiy tārpā tāriy ūlēm* vastag gyökerű gyökeres álom II. 131. *voikēn seipā seiy nol* fehér homokú homokos földfok II. 153. stb., a minők lapról-lapra sűrűen találhatók. Sőt bizonyosra vehetjük, hogy ez a szóolás okozta az *ālpā*-féléknek is a létesülését, de azt hiszem az *ālné* s említett használata révén v. ö. *tātél ālné ūs-ŋgul* hézagos (öblös, üresen lévő) előczomb III. 448. és *tātél ālpā žum-sqwā* üresen levő férfibőre a. a. árnyéka III. 417.

A melléknévi jelző ezen sajátosságos elhelyezésének, melyet kissé bővebben kellett tárgyalnunk, van azonban, hogy úgy mondjam, ellenlábasa is. Ez t. i. abban áll, hogy a jelző az összetételnek csak a meghatározó első tagjára vonatkozik. Erről már szóltunk (134. l.), a hol egy pár példát már említettünk. Most még kiegészítjük néhány kétségtelen adattal. Ilyen példák *žātél žansin sāt luwiy kwol-pattamnél* naphímes hét lovas istálló (ill. házam) omladé-kából I. 59. *pasiy vitēp jelpiy tūr-pattant* fényes vizű szentséges tavad fenekén II. 130. *kērēy paku-sam jānit kwolkwē* pikkelyes ezirbolyatoboz mogyorója nagy házacska II. 127. *patitā martal*

jelpin šāriš-vitēn feneketlen szent tenger vizébe merült I. 140. (kétes, mert a *jelpin* lehet a *viz* jelzője is, ép olyan az id. *šānrā šāzl-sujil*, a hol a jelző szintén akármelyik taghoz tartozhatik, s ezen nem változtat, hogy *šānrā šāzl kumerin sujil* is előfordul).

Ezzel bevégeztük ezt a fejezetet, a melyben szükségképen be kellett bizonyítanunk, hogy a vogulban is alaktanilag lényeges különbség van birtokviszony s összetétel között. Ez volt a főcélunk, a melyre pedig a látszólagos zűrzavar a kétféle viszony között kényszerített bennünket, mert biztosítanunk kellett előbb az összetételeket, mielőtt részletes tárgyalásukba bocsátkozhatnánk. Ezzel kapcsolatosan a melléknévi jelzővel kénytelen kellett foglalkoztunk, s azt tapasztaltuk, hogy a vogul nyelv finom érzékenységgel nem igen tűri, hogy a jelző a kiemelendő jelzettje mellől eltávozzék (kivéve a figura etymologicában). Az igaz, hogy ezáltal az összetétel laza kapcsolata még lazábbá válik, de ez nem igen válik ártalmára, mivel mindamellett a legváltozatosabb viszonylatok jelelésére helyt áll, a mint alább látni fogjuk; pedig ez az összetételnek legfő érdeme s haszna (v. ö. JUSTI 133. l.).

II. Az összetétel osztályozása.

Midőn az összetételeket jelentésük szerint csoportokra osztjuk, nem szabad felednünk, hogy pontos logikai különbségeket lehetetlen fölállítani. Ugyanis kétségtelenül igazat kell adnunk BRUGMANNNAK, hogy az összetétel tagjai között gyakran határozatlan a viszony s mindenkor a tagok jelentéséből, ill. ezen jelentések kölcsönös hatásából fejlődik (Vrgl. Gramm. II. 82.). Ebben különbözik az összetétel a syntaktikai viszonytól, mivel itt a rag pontosan megszabja az összetartozó szók viszonyát. Így pl. a magyarban is *kézírás*: *levélírás* szavakban az egyikben alany, a másikban tárgy az első tag. Formájára teljesen egyenlő mind a két szó, és a különbség csak onnan ered, hogy a *kézírás*-ban a *kéz* mintegy személyesítve van, úgy hogy az *írás* szóban kifejezett cselekvés végrehajtójának érezzük. Vegyük a következő vogul példákat: *suj-jiw-as* botból támadt lyuk I. 163: *kāt-antēs* kézsegítség (a. a. kézzel segíteni) II. 15. *kat-tin* készpénz (ill. kézbe való pénz) V Nyelvj. 106; — van-e bennük valaminő ismertető, a melyből logikai

törvényt lehetne találni olyannyira változatos viszonylataik meghatározására? Kétségtelenül nincs, s nem is lehet, mert az összetétel alakulása tisztán a tapasztalati szemléleten alapszik. Hasonló szempontból szól a latin összetételekről Stolz (Histor. Gramm. der lat. Sprache 428.) s például megemlíti ezt a szót *naustibulum* vocabant antiqui vas alvei simile (Festus), a mely *navis* s *stabulum* szóból van összetéve, de nem jelenti «schiffsbekältniss», a mit jelentenie kellene a rendes szabályok szerint. Vagy milyen csoportba sorozzuk, kérdi Stolz, *risi-loquium* nevetve beszélés; *nuci-prūnum* diófába oltott szilva; *plaustrilucis* fénylő mint a gönczölszekér? Ilyen merész s a chablontól eltérő összetételeket még nagyobb számban találhatni a görögben, a honnan például csak ezt említem fel II. IV. 453. *μῆτρ-ἀρχαία*, hegyszakadék, a hol a hegyi patakok összevegyülnek. (Ebben a tekintetben talán a szanszkrit a legmerészebb az összes nyelvek között.)

Persze ilyen nagyon is sajátos különösségek mégis csak szórványosak, de mindenesetre nagyon fontosak, mert megóvnak attól a tévedéstől bennünket, hogy valami erőltetett, esetleg még logikai szabályosságot is keressünk az összetételek viszonylataiban. Kutatásunk tisztán csak arra szorítkozhatik, hogy iparkodunk megfigyelni, minő fajtájú felfogások, vagyis inkább összefoglaló szemléletek nyilatkoznak meg az egyes nyelvek összetételeiben, a melyek talán végtelen sokfélék is lehetnének, valaminő a tapasztalat, de hogy mindannyi érvényesülhessen, annak, mint már említettem, gátot vet a nyelv syntaktikai rendszere. Ez t. i. nem engedi meg, hogy bármiféle kapcsolat jeltelenül egybefűződjék, pl. a magyar nyelv nem tűri meg a *fekhely* féléket, a minők az indogermán nyelvekben, de szintén csak kétértelműség s analogia folytán (v. ö. OSTHOFF: Das Verbum in der Nominalcomposition), — elterjedtek. Szóval lehetséges egyes nagyobb csoportokba osztani az összetételek legnagyobb tömegét. Tudvalévő, hogy először az indiai grammatikusok próbálkoztak meg ezzel a feladattal. Ők hat osztályt különböztettek meg 1. *Dvandva*, vagyis kapcsoló összetételek. 2. *Bahuvrīhi*, vagyis possessziv összetételek, pl. *βωπις* ökörszemű. 3. *Karmadhāraya*, jelzős összetétel. 4. *Tatpuruša*, olyan összetétel, melynek első tagja valamely eset értelmében áll (casuell bestimnte) pl. *levélírás*. 5. *Dvigu*, a melynek első tagja számnév. 6. *Avyayībhāva*, abverbialis összetétel, pl.

ad-modum. Ezt a hat csoportot azonban újabban általánosan két, ill. három csoportra, t. i. alárendelő, mellérendelő, s metaforás összetételekre osztják (5. 6. -t nem tekintik összetételnek).

2. Ezzel összefügg az is, hogy az első tag rendszeren a meghatározó s a második a meghatározott, noha ez nem logikai vagy pszichológiai követelmény. Különösen a román nyelvekben, de még a latinban is, a hol az összetételek többnyire még élő mondattani kapcsolatokból származtak, tapasztalható a meghatározó s meghatározott tagok váltakozó sorrendje. Például a jelzői összetételekben a melléknév hol előtag, hol meg az utótag. «Stellung der glieder ist, die überhaupt für die stellung von substantivum u. adjectivum gilt, — sie ist also in verschiedenen zeiten an verschiedenen orten u. je nach der bedeutung des adjectivums eine verschiedene», mondja MEYER-LÜBKE: Grammatik d. rom. sprachen II. 578. pl. utótag a melléknév fr. *aubépine* hagedorn, ol. *acqua-forte* választóvíz, *carne-secca* füstölt hús, fr. *béjaune* gelbschnabel, *fer-blanc* bádóg, rom. *codroz* rotschwanz, port. *manalvo* fehérkezű. Viszont előtag fr. *épine-blanche* a. m. *aubépine*, ol. *belladonna* tollkirsche, rom. *bunāvointā* wohlwollen, fr. *bonheur*, *midi* (meridies), ol. *petti-rosso* rotkehlehen, *oji-negro* fekete szemű, lat. *respublica* stb. Ugyanez tapasztalható olyan összetételeknél is, a melyeknek főnév mind a két tagja; pl. a meghatározó utótag fr. *bateau-mère* főhajó, *pierre-ponce* bimsstein, *chien-loup*, ol. *cavolfiore* blumenkohl — fordítva fr. *chef-lieu*, lat. *caprificus*, ol. *ferrovia* vasút stb. Végre a genitivus is változtatja helyét, pl. *aqua vitae* ol. *acquavite*, *auris maris* fr. *ormet*, *capillus veneris* ol. *capelvenere*; — fordítva *aqueductus* ol. *acquidotto*, *auri pigmentum* fr. *orpiment*, *pedisungula* sp. *pesuña*.

Nem mindig sikerül azonban ezen jelenségeknek, mint itt, a történeti okát is adni, pl. az ó-indben azoknak, a melyeket WHITNEY: Indische Gramm. 484. így nevez *composita* mit a *abhängigem schlussglied*, mint pl. *vidád-vasu* güter gewinnend, *sādad-yoni* im schoosse sitzend, mivel a vonzó participium az előtagban van. Az idézett román fordított jelzős összetételekhez hasonló *pitā-mahā*, *tatā-mahā* nagyapa, v. ö. gör. ἰσόθεος s θεοεικλος; ἀελλόπος s ποδίγνεμος; ó-skand. *hår-fagr* széphaj(ú), *hals-langr* hosszúnyak(ú).

Mind Ezeket csak a hasonlóság kedvéért idéztük, hogy jobban

érthetők legyenek az idevágó vogul példák. Először is a *pāl* fél jelentésben többször utótag mint előtag, pl. *sam-*, *kāt-la'il-pāl* fél-szem, kéz, láb, *pässä-pqal* fél kesztyű II. 127. *närä-pqalä* fél boto-sát II. 129. *sāpāk-pälēm* félcizmám II. 289. *süp-pāl* görbe szájú, de ez könnyen érthető, mivel *pāl*, a mely eredetileg oldalt jelentett, csak megtartotta megillető helyét, mint pl. az *āwi-pāl*, *akw'-pāl* szókban. Csak későbbi fejlődés lehetett, hogy a rendes jelzők analogiájára a *pāl* is előkerült, midőn már ilyen összefüggésben elvesztette főnévi jelentését, pl. *pāl löptäm χālēs* fele falevelem elhervadt III. 117. *pāl tuitpén* fele rejtett holmid III. 124. sőt *ti pāl tǫrēm* ezen oldalbeli világ I. 30. v. ö. *nǫr ta pālnel* az Ural tulsó feléről II. 188. Hasonló okból találkozik még a finnben is *aiti-puoli* mostoha anya, lapp. *ačče-pele*, sőt SZINNYEI Nyr. 23. 145. a régi *atyval*, *fial* szókat is ilyen összetételeknek tartja. De ide sorolhatók biztosan még *másfél*, *éjfél*, v. ö. *jǫ-šup* id. tlk. éj-darab P. 19. *vőfél*, *városfél* civis, *hasonfél* dimidium, *monnőfél*, *ellenfél*, *harmadfél*, a melyekben a *latus* jelentés többé-kevésbé elhalványult, meg azok a melyekben még világos, mint *aitőfél*, *kapufél* (noha a nyelvérzék már ezekben is inkább a *dimidium* mot érzi, v. ö. ne állj az ajtófélbe), *alfél*, *ülő-fél* nates, *oldalfél ősz-fél*, *tavaszfél* v. ö. *tǫjä, takwsi päläi' ti jēmts* tavasz, ősz felé kezdett válni (az idő), *tǫjä pāl χqsä χätél* tavasztáji hosszú nap. Továbbá szintén érthető, mert az eredeti helyét tartja meg az utótag, midőn kicsinyítést jelent, melyet jelentésénél fogva előtagnak várnánk, pl. *šas-sup* órácska (tlk. óra-darab) I. 2. *vöt-sam* szöllőcske, v. ö. *kēlp-sam* vércsepp, *vit-sam* vízcsepp, *rakw-sam* esőszem.

Azonban már nehéz magyarázatát találni, hogy mért került a *ta'il* tele szó mindig utótagnak, pl. *lǫu kwol-ta'il* tíz tele ház III. 358. *ūs-ta'il* az egész város, *val-jiw χürēm āl-ta'il ti ālmäsēm* rozmarinfából három öllel emeltem most III. 311. *sqǫ-ta'il* mindenestül, mindnyájan II. 91. *nǫliy-ta'il* nyilastúl II. 20. *lily-ta'il* elevenen, ill. lelkestül II. 300. *peš-ta'il* régtől fogva KL. 17. *tör-lǫmt-ta'il khults* csupán csak egy rongydarab maradt meg KL. 21. *vāj-ta'il* egy pár botos; hasonló az osztyákban *voš-tél* az egész város, *kuš-tél* handvoll s BUDENZ szerint a magyarban *lovas-túl*. Még a finnben is található analogia, mint *suun-täysi* ein mundvoll, *laivan-täysi* teli hajó szállítmány, azzal a különbséggel, hogy az előtag genitívusban van.

De van a vogul nyelvnek egy sajátása, a mely még majd szóba kerül, s ez az, hogy némely határozót ragtalanúl használ. Nevezetesen a melléknév előtt gyakran ragtalanúl áll a névszó, a mely mindamellett határozó jelentésű s olyan raggal egészítendő ki, a minőt a melléknév értelme kíván; nevezhetjük pedig ezt *praegnans kifejezésnek* (v. ö. az *ālnē, ālpā* ilyen szerepét 141. l.). Ilyenek pl. *Tōma pīrēm χat uj nampā χum* T. fiam hat állatról híres férfitól III. 457., *vör-pil nusā tūw* erdei bogyóban szükös nyár (megjegyzendő, hogy *nusā* főnév) II. 429. különösen ilyenek a *-val* raggal kiegészítendő határozók *ērī' kāsij kwol* énekekkel vigasságos ház III. 103. *sāt nāl pinmāy ta'ilij taut* hét nyíllal megrakott teli tegez III. 512. *tqulij uj χansäp kit χāpkwei'* szárnyas állattal ékes két hajócska II. 27. v. ö. II. 246. *χätel χansäy lū* naphímes ló, v. ö. *χätel χansäy pasen* naphímes asztal II. 157. (ill. nappal ékesített); *tūr-tēp sūhij anī* tavi táplálékkal bőséges tányér II. 157. *sāpēr āln χolāy pifi* tiszta ezüsttel dús fészek III. 35. *noys-pun ulij pojkel pojkawen* nyusztaszörrel vigasságos könyörgéssel könyörgünk hozzád II. 383. *lilij ālät χasmij kwol* eleven színekkel ékesített ház II. 319. *lilij sarni aumij kwol* eleven (ragyogó) arannyal folyó ház I. 31; — végre a mi kérdésünkre a legfontosabb *mir ta'ilēp ta'ilij χāp* néppel telides-teli hajó, *sāli āln ta'ilij kēnt* tiszta ezüsttel teli sapka II. 135. *sāt jūr ta'ilij piti* uo. Most egvelőre nem kutatjuk ezen sajátóságos nyelvhasználat okát, elég ha figyelmeztetünk rá, mert jelen czélunknak megfelel. Mivel azt hiszem, hogy a *ta'il* helyét az utótagban kellőleg felvilágosítják. Külömben ezen példákat is, formailag legalább, összetételeknek tekinthetjük. Az ilyenek mint *lilij-ta'il* kombinált alkotások, t. i. **lil-ta'il* ugyanazt jelenti mint *lilij* s e kettő összevegyítéséből lett *lilij-ta'il*, v. ö. *pusen, pus-ta'il* II. 17. s e kettőből *pusen-ta'il* egészségesen II. 9. Ez a vegyülés pedig annál könnyebben ment, mivel maga az *-ŋ* képzős melléknév is jelenti a valamiben való bővelkedést, pl. *vör-ujij mātē* erdei vadban bővelkedő vidéken I. 137.

Nincs végre magyarázatunk az ilyen megfordításokra *tūr-sarni, Ās-sarni* aranyos tó, Ób II. 317. *vojle-önle* nagyságos állatocska III. 133. v. ö. *ön* fölséges; *lōni-kapajēm* vadászkuttyám III. 201. v. ö. *kapaj* rettenetes; s még *ālti'-χarkwē* halnyaláb III. 227. *ālti-khwqr* szárított csibeaprólék KL. 47. (v. ö. *χor-voj, khwqrin χul* szárított vagdalékkal), továbbá *ālti-tort* fiókdarufalka (v. ö. *lūnt-*,

väs-ähti lúd-, récze-falka, illetőleg ezek olyanok, mint a magyarban *egy csapat, sereg darú* s hasonló).

Ezen alkalommal megemlítjük még a hasonló alakú finn összetételeket, mint *talonpoika-riepu* szegény paraszt (tlk. paraszt rongy), *ystävä-raiska* szegény barátom (*raiska* aprólék, hulladék). Ezeknek a rendes összetételekben megvan az analogiájuk, s miután az utótagjuk átvitt értelemben használtatik, viszont az ő mintájukra alakulhattak *tyttö-raukka* szegény leány, *mies-parka* szegény ember, *lapsi-kultani* kedves gyermekem, *leipä-kulta* drága, kedves kenyér.

A magyarban némely fajtájú összetétel kettős alakban használtatik, azaz a tagjai megfordíthatók, pl. *kenyérdarab*: *egy darab kenyér*, *vízcepp*: *egy cepp víz*, *darucsapat*: *egy csapat daru*, *húszsület*: *egy szelet hús* stb. Ennek azonban pusztán logikai czélja van (nem merem mondani, hogy *oka*), azaz értelmi különbséget jelent a megfordítás, t. i. mindegyikben az előtag van jobban kiemelve. V. ö. *Úr Jézus, Úr Isten*, noha különben mindig utól áll az *úr* szó; de ez bizonyára a latin *Dominus Deus* utánzása, mint rom. *dumnezeu*, ol. *domineddio*, ó-fr. *damle dieu*.

3. Végre szólnunk kell arról is, hogy értjük ezen kifejezéseket: mellérendelő s alárendelő összetételek. Én a magam részéről, megvallom, csak azért használom őket, mert általánosan el vannak fogadva, de nem szívesen teszem, mivel logikai fogalmakat csempésznek be teljesen illetéktelenül. Mert tisztán az összetételt, mint nyelvi tüneményt tekintve, min alapszik ez a különbség? Egyszer azt mondják, hogy a mellérendelőnek *la z á b b* a kapcsolata, mint az alárendelőnek. Ez volna az alaki különbség; de tudjuk, hogy ez nem igaz a magyarban s ép oly kevéssé a vogulban, sőt a román nyelvekben sem. Máskor meg jelentésbeli különbséget keresnek, hogy t. i. az alárendelőnél az egyik tag meghatározza a másikat, míg a mellérendelőnél valahogy máskép van a dolog. Ez is nagy tévedés, s azon alapszik, hogy a mondatrészek szempontjából tekintik az összetétel tagjait, s a mint ott megszokták, hogy pl. a jelző a jelzettnek meghatározója, itt is szétosztogatják a tagokat. Erre pedig irányadoul az szolgál nekik, hogy milyen syntaktikai alakot öltene az összetett szó, ha fölbontanák. Ezért aztán jelzői összetétel pl. *selyemhaj*, t. i. olyan haj, mely finom mint a selyem; birtokos pl. *ablakráma*, t. i. az

ablaké a ráma stb. más s másféle. Itt az okoskodó grammatikus, amott az okoskodó logikus, vagy mind a kettő egy személyben fárad s izzad, — de ugyancsak haszontalanul. Ne ez legyen a principium divisionis, hogy mi a sokféle jelentésük az összetételeknek, mert akkor végtelen utvesztőbe tévedünk; — hanem *kutassuk a lelki működést, a lelki okokat, a melyek az összetételeket létrehozták.* Mi szüksége volt az embernek, vagyis mi készítette őt rá, hogy két fogalmat ily szorosan egybekapcsoljon? S ezt kérdezve, mert csak ez az igaz való tény, a szóban forgó tüneménynek helyes pszichológiai nyitjára is ráakadunk. S iziben megkapjuk a feleletet is kérdésünkre, csupán csak újból kell idéznünk a mit már említettünk, hogy az összetétel arra való, hogy a nyelv is egységesen fejezzon ki két olyan képzetet, a melyet egységesnek tapasztaltunk. Ez az egység lehet *objectiv* vagy *subjectiv*. *Objectiv*, mikor ezen egység szükségképen megvan magában a dologban, olyformán, hogy lényeges alkotó eleme, s ha ez felbontatnék, megszűnnék az illető képzet tartalma, pl. *ablakráma*. Az általános kategória erre nézve, a melynek a többiek csak fajai, véleményem szerint, az *egész s a résznek* viszonya. Ez, azt hiszem, általános minden nyelvben, s csak a fajai váltakoznak.

Subjectiv az egység, mikor az alkotó részek egysége csak a lelki felfogás vagy képzelődés szüleményei; de lehet esetleg tapasztalati egység is, azonban ez is elválaszthatónak s lényegtelennek tekintetik. Példa az egyikre *selyemhaj*, a másikkra *karikagyűrű*, *keresztút*. Természetes, hogy a nyelv geniusa itt is különfélekép nyilatkozik meg. E szerint ez volna az összetételnek a két főosztálya, s elnevezhetjük az *objectiveket alárendelőknék*, emezeket meg *mellérendelőknék*, látva, hogy a kapcsolat (de nem az alaki, se a jelentéstani) emezeknél természetüknél fogva lazább.

Különösen fontosnak tartom, hogy ilyenformán eljutottunk a pszichológiai associatio törvényeihez, a melyeknek tudvalevőleg háromféle alapjuk van, u. m. *az egész s a rész viszonya, a hasonlóság a tér- s időbeli együttvalóság* (contiguitas. HÖFFDING: Psych. 190. 1.). Az első viszonyt, mint látjuk, megtaláltuk alárendelő összetételeinkben; a másik kettő pedig világosan benne foglaltatik a mellérendelőkről kifejtett meghatározásunkban.

Most következik a nyelv történeti fejlődése. Mikor már egy-

szer megvolt az összetételi forma (s bizonyára jókor megvolt már), a nyelv könnyen gazdálkodhatott vele. Alkalma nyílt új összetételek alkotására, midőn a syntaktikai kapcsolat külföldben is jeltelen vala. Így támadtak pl. az ú. n. jelzői összetételek melléknévi előtaggal, pl. *édesfa*. Egység szempontjából korántsem hasonlíthatók a fönt tárgyaltakhoz, de már ezekben is szorosabb a kapcsolat, semhogy rámondhatnók, hogy az első pusztá meghatározója, jelzője az utótagnak. Sőt jóformán csak azáltal összetételek, hogy a meghatározás tagjaik között nem olyan tisztán egyoldalú, mint a jelző s jelzettje közt szokásos. Ezek a *grammatikai* összetételek. Közéjük tartoznak az ú. n. jelölt összetételek is, mint *nagyravágás*. Nézetem szerint, legalább a finn-ugor nyelvekben bizonyosan ide sorolandók az olyan alanyos s tárgyas összetételek, amelyek második tagja nomen actionis, mint pl. *bélfájás*, *borivás*. Ez is pusztán úgy származott, hogy az alany s a tárgy ragtalan volt (mint több finn-ugor nyelvben), vagy ragtalanul is használtatott (mint a magyarban, vogulban és sok indogermán nyelvben). A magyarban bizonyítékul szolgál erre nézve, pl. *bélfájó*, *fogafájó*; *borivó*. Végre vannak *logikai* összetételek is. Azokat nevezem így, amelyeknek egyik tagja, rendszeren az utótag, a másik magyarázatára való, pl. *angolnahal*, *ánizsmag*, *áspiskigyó* stb. Legeslegvégül tekintetbe kell venni, még pedig nagyon, először is miként működik az idegen hatás, pl. *szélmalom*: windmühle. Másodszor még inkább, miként működik az analogia, a melynek hajtásai annál sűrűbbek, minél nagyobb lesz a haladó műveltséggel az összetételek szükséglete. Ezt aztán már fejlett nyelvben nagyon nehéz kutatni, annyival is inkább, mert az analogia itt már nem formailag működik, hanem pszichológiai. Azaz miután megszokta a nyelv, hogy azt, a mi állandóan egységes, vagy annak tartatik, összetétellel fejezze ki, mindig azt használja, valahányszor ilyen szemléletre akad vagy azt véli, hogy reá akadt. Azért a legfontosabb, hogy a régít s eredetit az újtól külön bírjuk választani. Másrészt innen van, hogy sokszor szeszélyes érthetetlen kapcsolatokra bukkanunk, noha ki kell emelnünk, hogy ilyen szeszélyes kapcsolatok a legeslegrégibb rétegben is lehetségesek s elő is szoktak fordulni. S hathat persze a grammatikai összetételek analogiája is, még pedig olyanformán, hogy egészen másforma syntaktikai, pl. birtokos, határozói kapcsolatokból is támadnak összetételek.

Tán nem csalódom, ha fölteszem, hogy a vogul énekekben, a melyeknek a nyelve különben is régies s a mint ilyen mythologiai s hősi daloknál szokás, mintegy megrögzött, az összetételek is a legrégebb s eredeti formákat tüntetik fel. Áttérek immár részletes tárgyalásukra.

III. Alarendelő összetételek.

Egész s része.

1. Testrészek: *ëlém-çalés-lu* embercsont II. 120. *ë-ç.-nārēm-lu* ember-lapoczkacsont u. o. *ë-ç.-kāt* emberkez III. 73. *ë-ç.-la'il* emberláb u. o. *çum-punç* emberfej II. 153. *çum-nól* férfiorr III. 94. *khom-tōkh* férfi-torokcsutka II. 233. *çum-la'il* emberláb III. 321. *oçsēr-lēi'* rókafark, *çār-nélém* bikanyelv I. 105. *lunt-la'il* lúdláb, *vās-la'il* réczeláb II. 55. *lūw-tāηç* lópata II. 337. *lunt-saç* ludbél II. 185. *kēr-çartçén-sçw* vasból való ölyvbőr I. 12. *çs-pun* juhgyapjú II. 26. *lū-pun* lószőr II. 26. *sírä-pun* sirálypelyhely, *āηçä-pun* hófajdpelyhely II. 337. *lē'in-pun* evetszőr II. 295. *turuj-pun* sastoll II. 101. *çulax-tçul* holló-toll II. 307. *punç-sçw* fejbőr II. 174. *punç-at* fejhaj II. 300. *punç-kopit* koponya II. 298. *pānç-pātł* fejbúb II. 237. *vēłt-ānt* homlokszarv, (v. ö. *vēłt-punç* előfog) II. 375. *toš-pun* szakáll T. 158. *sām-käwe* szembogár (ill. kő) P. 8. *näl-täläk* orrezimpa AL. 55. *nól-nār'i'* orrezimpa, *pal-nār'i'* fülczipma I. 17. *nól-sam-as* orr-lyuk (v. ö. *lū-nól-sam-asnē*, *nól-sam-asēmnē*) I. 14. *sip-lu* nyak (ill. nyakcsont) I. 20. *sūp-lāç* szájöböl I. 161. *kāt-nak* kéz-iz I. 140. III. 517. *kāt-tulä* kezűjj, *la'il-tulä* lábűjj I. 164. *kāt-saç* kéz szára II. 395. *kāt-pattät* keze tenyerén II. 117. *çanl-pattä* hónalja II. 99. *la'il-kēr* talp (láb-kéreg) I. 2. *kwoss-kēr* köröm I. 163. *pēs-lu-vōł* csipőcsontforduló II. 179. *vas-çur'i'* gyomorzacskó II. 179. *kuçr-loçkhēmnē* keblem zugába III. 487. (v. ö. *tuç-laçét* maga magában T. 313.) Megemlítendő még *šišir-mōrço* császarmadár füle porcogója (osztj. *moreç*) II. 349. *pis-çaçsēp* csipői közt, tlk. csipő-lábköz II. 237. *pis-pōç* czomb (schenkelseite) II. 228. *la'il-ur* lábszáresont (ill. láboldal) II. 295. *sis-nçul'* hát-hús III. 375. *sis-voj* hátszír III. 15. *pēs-n.* csipőhús, *ūs-n.* czombhús, *pajt-n.* pofah. *pāç-n.* oldalhús III. 514. — *nēlm-tçlčç* nyelvvég, *sōp-t.* száj-vég II. 255. *sim-t.* szívcsúcs, *pun-t.* a szőr hegye II. 225.

Ezek nyomán ide vehető *sam-vitkém* könnyem (ill. szemvíz) III. 7. *āri-lili*, *pī'-lili* leány-, fiu-lélek II. 364. és még *lili-ät* lehelet (tlk. lélekszag) KL. 23. *lili-äp* id. I. 8. Hasat jelent *ta'intettal sqwét-süntém*, *paip-süntém* telhetetlen bödönyöm, puttonyom öblét III. 154.

Mint látható, a vogul következetesebb, mint a magyar, a mint kitünik abból, hogy ezen példák közt több van olyan, melyet a magyarban birtokviszonnyal kell fordítani, pl. *kät-sar*, noha át nem látható, mért ne lehetne *kézsár* is ha van *lábszár*, vagy mért ne lehetne *fejhaj*, ha van *fejbőr*. Sőt a vogul egész helyesen mondja *naurém-sip-lu* a gyermek nyaka II. 107. és *āri-kät-sar* leány keze szára II. 395. a mely semmiben sem különbözik az *emberfej* s hasonlóktól. Külömben tudjuk, mennyire laza alakilag is az efféle magyar összetételek kapcsolata.

2. Testrészek mint utótag átvitt értelemben: *josä-nól* hótalp orra III. 84. *qwét-nól*, *jä-nél* folyófok, *ur-nól* hegyfok II. 209. *zap-nól* ladikorr III. 443. *séri-nól* kard hegye II. 223. *çätél-kät* napsugár II. 362. napsugár-kéve III. 98. *çätél-sa'i* id. (tlk. napfűrt v. ö. *çoli-səri sa'ipä* III. 188.) *oç-puñk* hegycsúcs, *niütän-puñkét* hegyfal ormán I. 6. *çäp-puñk* hajó födélzete II. 89. *ūmis-päñk* málnabokor, *sät-puñk* vasárnap (tlk. hétfő); *çis-sam* fővényszem, *vöt-sam* szellőske, *rakw-sam* esőszem, *kēlp-säm* vércsepp, *zulän-sam* halpikkely, *pol'-säm* daraeső (v. ö. *ut-pul* vízcsepp); *tçut-nülēm* tüzláng (ill. tűz nyelve) II. 229. *Ās-simtē* Ób medrében (ill. szívében) I. 134. *sāris-simēn* a tenger közepén II. 120. *jiw-sqw* fakéreg I. 153. *jiw-pqrkh* fatörzs, *jçut-sāns* íjj-közép (ill. térd) I. 113. *noysän vör-sist* nyusztjáró erdő hátán III. 494. *paip-sisnē* a puttony hátához III. 227. *āwi-širkip* ajtósarok (tlk. csipő). Még eredeti jelentését tartotta meg a *süp* némileg *am luwēm çältēm tēren-süp çul-süp jol pūçälñ* az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját oda rekeszd alá II. 374. Könnyen érthető tehát, hogy ezek analogiájára alakult *ūs-puñk*, város feje II. 186. *paul-puñk* falu feje III. 454. *moj-puñk* násznagy II. 248. *toj-poñ* tavasz T. 317. mert ezekbe az egységes szemléletet nehéz volna, de mint látjuk, fölösleges is belemagyarázni. Sőt talán helyesen okoskodunk, ha ezen egész b) csoportot analogikus alkotásnak fogjuk fel. Tudniillik először történt az átvitel a testrészekről az illető tárgyak részeire, s aztán alakult ugyancsak az összetett testrészek mintájára az

összetétel, s annál könnyebben, mivelhogy az egész s a rész közti viszony itt is létezik. Azonban nem úgy kell gondolni, hogy előbb s utóbb kronológiai egymásutánt jelent, hanem ezzel csak a pszichológiai associatio sorrendjét akarjuk feltüntetni, úgy hogy mindemellett ezen összetételeknek egy csapásra kellett létrejönniök.

A magyar nyelv szintén alkalmazza a testrészeknek ilyen képes használatát, de már teljesen nem hódolt az analogiának, illetőleg ismét nem következetes. Mondja ugyan *hajóderék, hegyhát, lábfej*; de már csak birtokviszonyban: *az üveg hasa, nyaka*; *a kosár füle* stb. Továbbá a vogulban az ilyesféle összetételekből névutók is fejlődtek, melyek majdnem mind összetételből alakultak s azért járulnak a ragtalan szóhoz, pl. *juw-χütäi'* a fa mögé (*χüt* hát), *kwol-sisät* a ház mögött (*sis* hát), *päs-poyt* a tornáczon (*poy* fej); a magyarban ilyen *mellett, -be, -ból, -ban*. A többiekre majd rátérünk még.

3. Egész s a belőle eredő, mint része. Ezen csoportba azon összetételek tartoznak, a melyek előtagja valamely élő lény vagy testrész, utótagja az ezekben nyilvánuló erő s tulajdonság, vagy a belőlök eredő dolog. Köztük megemlítjük azokat is, a melyek csak analogikus alkotások. Legközelebb vannak a két első csoporthoz. Ilyenek: *naṁtiŋ χum-naṁti* elmés emberi elme II. 35. *kakriŋ χum-kakrikēm* dühös emberi dühöcském II. 43. *kantiŋ χum-kantiēm* haragos férfi-haragom II. 11. *atiŋ uj-atēm* szagos állati szagom III. 459. *naṁtiŋ uj-naṁtänl* eszes állati eszük I. 54. az összetétel elválasztva: *uj khürēm pätel* három medve-lépéssel III. 345. *uj χürēm ätel* három állati ugrással III. 335. *uj χürēm patilēm porčilēm* állatbéli három szökkenéssel ugrom el III. 171; tehát ide tartozik *uj päti jäni tur* támadó nagy medveordítás III. 347. (v. ö. 139. 1.); — *sam-pos* szeme világa, ill. fénye I. 36. *sam-vit* könny II. 142. (v. ö. *luš-vit* id. P. 10. tlk. sirás-víz) *süŋ-vit* tej (tlk. csecsvíz), *sis-, ma'il-, kät-jär* háti, mellbéli, kézi erő II. 389. *kät-äpränl* kezük ügyessége III. 147. *süp-ēri', nelm-ēri' χürēm ulim* szájénekbéli, nyelvénekbéli három vigalman VNyjár. 96. *kät-antēs, la'il-antēs* kézzel, lábbal való segítség II. 15. *kät-qšmar, la'il-qšmar* kézi, láb-tréfa (a. a. kézzel, lábbal játszanak) III. 477. *kwonsiŋ uj kwoss-vaŋä* karmos állat karma ereje I. 138. *puŋk-vaŋä* foga ereje u. o. *sis-noräŋ* hátszorítás

II. 108. Ezek nyomán s analogiájára alakulhatott *kwoss-nülém*, *puyk-nülém* karomtól, fogtól ejtett seb III. 505. a f. id. *uj-tur* s hasonló *uj* kezdetű összetételek nyomán *uj-lāχ*: *manā lāyχij uj-lāχ totsèn* minő üzenetes állatüzenetet (t. i. állat hordta üz.) hoztál I. 79. azaz mint észrevehető az előtagba lassan-lassan belopódzik a cselekvő lappangó fogalma, mint pl. ezekbe is *āri-kāsij*, *pī-kāsij sūnij kwol* leányok, fiuk vigalmával boldog ház III. 191. *āri-joni'*, *pī'-joni'* *ti vārawé* leányjátékot, fiújátékot visznek ím véghez III. 206. (v. ö. *āri jamés pasántél* 140. l.); *Tārem*, *pupi' sāt piséntél* isteni, bálványi hét fogásoddal II. 371. *pupi'-sēykw*, *kuł-s.* istenke, ördög dühmámora II. 108. Tisztán jelentéstani analogia alkotásai *siréj-āpér*, *nāri-āpér* kardvédelmi, szablyavédelmi ügyesség II. 60. v. ö. *kāt āpér*; *siréj sāt ūsel* hét kardlegyintéssel (ha ugyan nem *ūsəl*) II. 146. *īayrā sāχl-sujil* hatalmas mennydörgés hangjával II. 101. v. ö. *uj-tur*; végre bizvást ide sorozhatjuk *kāt-mos*, *la'il-mos* kéz, láb betegsége II. 4. (v. ö. *la'il-mostal* u. o.) *lu-mos* esontbetegség, *nāul-tql* húsbetegség II. 3. mivel a betegség is úgy fogható föl, mint a testnek benne nyilvánuló tulajdonsága.

Ugyanezen felfogáson alapuló összetételek az ilyenek, mint *χor-voj* apróhal-zsír II. 77. *naur-voj* csikózsír III. 357. *lū-lūl* lóganaj I. 6. *χātél-rēyij suj* napheves, (a. a. napsütötte) fenyves II. 56. *ēt-pos-rēyij jelpij sirejā* holdvilághevű szent kardja II. 70.

4. Anyag s a belőle való. — Ilyenek: a) *jarmak-tār* selyemkendő I. 33. *nuj-kwol* posztósátor I. 7. *nār-sqaw χalij va ilēp* nyersbőrből való közbefogó vonoszíj I. 93. *vouta jarmak saw kuīās* sok vékony selyem tekercs II. 28. *nākwey nuj jamés pitté* jó sima posztó fészekbe III. 355. *jiw-ēlēm-χqlés* faember I. 130. *rāyzt-ēlēm-χqlés* agyagember uo. *kēr-tuman* vaslakat, *kēr-kāt* vasfogó II. 298. *kēr-squr-sqaw* vasból való egérbőr I. 7. *χāpχā-jiw χāp* nyárfahajó I. 47. *pārt sispā nāl* deszkahátú fajdtör III. 379. *nayk-nor-jiw* vörös fenyő-gerendafa II. 68. *χāl-jiw voiken sūkēm* nyírfából faragott fehér hajtórudam II. 50. *pasār-jiw kisij āpā* abroncsos berkenyefabölcső III. 475. *χāl-lūpi* nyírtuskó II. 60. *sās-kursíp* nyírhéjtekercs I. 18. *mā-sāχl* földhalom I. 161. *sei-kan* homoktér II. 120. *mā surmēp surmij kwol* földből való tetőnyilásos ház III. 35. *jāyχ-alā*, *jāyχ-χur* (a folyó) jégfödele, jégszegélye II. 395 (másfelé *mā-alā* föld színe, ill. födele I. 6. pont) *āln-āwi*, *sarni āwi* ezüst, arany ajtó I. 22. *āχwtēs-normā* kőgát II. 176. *nūr-lāki* szíj-labda II. 182. *pul-*

moqri bogyófürt III. 487. *taul-sāχ* bőrsuba III. 447. *ur-pori-χalil* hegyi fűszárbeli uti táplálékkal III. 495. *nor-kwol* gerendaház II. 291. *lilij nōli'-āstēr* eleven kigyó-ostor II. 347. *āntij uj-jir* szarvas állat áldozat III. 478. hasonló *noχs-pojk*, *uj-pojk* nyúsztbőrös, medvebőrös könyörgés II. 358. Megemlítendő *kwošū-pārā* kopott subája, tlk. kopott szőrű bőr-s. III. 527. Kétes vajjon ide tartozik-e *vit-sa'ip sa'iy nē*, *vit-vēšp vēšiy nē* vízfürtű fürtös nő, vízekű ékes nő I. 22. vagy nem volna helyesebb: fürtös vízi nő, ékes vízi nő, úgy hogy az összetétel ez volna *vit-nē*?

b) Az utótag gyűjtő fogalom, s az előtag az anyagát, a melyből létrejő, ill. a tartalmát jelenti, pl. *χāl-sayl* nyírfaliget II. 53. *tori-voqnt* darufalka, *chor-voqnt* szarvasbikafalka III. 347. *vās-qlti'* réczefalka II. 428. *pors-anū* szemétdomb II. 112. *χālū-sakw* döghalom III. 429. Az ilyen fölfogásból származhattak: *tūjt-porχej-sayl* hóförgeteg felhő (t. i. melynek a tartalma hóförgeteg) I. 74. *ēlēm-χqlēs-χuri* ember-alak I. 129. *tūjt-joni'*, *vit-j.* hójáték, vízjáték (a. a. hóval, vízzel) III. 146. 476. *pum-*, *nir-joni'* füves, vesszős játék II. 162. Sőt véleményem szerint ide sorozható ez is *āntij*, *toχχij uj jir jāmēs kātēl* szarvas, patás állat-áldozatos jó kézzel III. 478, azaz *jir-kāt* olyan összetétel, mint *nir-joni'*, vagyis az áldozat mintha a kéznek kiegészítő része, tartalma volna.

c) Az utótag az előtag része s belőle ered: *sāriš-vit* tenger víz I. 22. *Ās-vit* Ob víz I. 5. *sāriš-tūr-jāyk* tenger-tó jég I. 12. 5. sajátos összetétel *vit-vōt-χump* szél hullámozta vízhab II. 299. tlk. víz s szél-hab, a melynek legalább egyik része t. i. *vit-χump* bizonyára ide való, és ebből származhatott ama kettős előtagú is. Viszont az egészből elvonás által *vōt-χumppā* szélhullámos, vagyis a szél-től hullámos Ob II. 320. Ide is tarthatatik végre *Ās-sir*, *jā-sir-χul* Obi fajta, folyóbeli fajta hal III. 146. (v. ö. 7. pont).

ut-pul' vízesépp, *jiw-pul'* forgács, ill. fadarab I. 314. *kēnt-pul'* sapkarongy III. 349. *pors-tauri* forgácsdarabka, *luw-lqmt* csontdarab II. 295. *mā-lqmt* földrész I. 73. *sēi-lqmt* homokrész I. 161. *tūjt-loqmtēt* hófoltok III. 345. *jiw-sup* fadarab II. 310. *lūpi-sup* főtörzs-darab III. 219. *paulēm paul-supi'* *vārvēs* falum falu-darabbá csináltatott II. 15. *lēnkwi-sup* fejszedarab III. 469. mint kicsinyítő *χāp-*, *tūp-supā* ladikocskája evezőcskéje III. 379. *rakw-sam* eső-

szem II. 349. *võt-sam* szélfoszlány uo. *séi-sam* homokszem III. 391. (v. ö. 2. pont.) *ulä-sultém* tűzszikra II. 95.

Különösen az utolsó (4c.) pontbeli példák kimutatják az összefüggést az 1. 2. 3. pontokkal; minthogy pedig szorosan összefüggnek a 4a. 4b. pontbeliekkel, következésképp ezen egész pontot is az egész s rész viszonya alá sorozhattuk.

Ezen összetételek mellett még szokásos az *ālné*, *ālpä* igenevekkel való körülírás is, a melyről fönt már megemlékeztünk, pl. *sqrni ālné tiniy tajt* aranyból való drága ruha II. 402. Ezen kívül néha a melléknévi jelző is, pl. *nuijy kwol* posztósátor I. 5. *χāriy vānt* jávorbika-falka II. 22. *kēriy ma'ilep* vasmellő I. 95. Ismeretes, hogy a magyar nyelv mily finom különbséget fejez ki a kétféle alakkal, egyrészt az összetétellel, másrészt az -s képzős melléknévvél, pl. *homokzátony s homokos rét*. Ez a vogulban is járatos pl. *sērēy mō* homokos föld II. 235. s *sēr-ku* kavics, tlk. homok-kő; *sqrniy vitēp* aranyos vizű s *sqrni āwi* arany ajtó. A vogulban továbbá még a *pāl* szóval bővült összetételt is jelölhet az anyagot, pl. *pārtān-pāl saw nāl* deszkából való sok fajtör III. 368. *jiw-pāl iāni'* sākél fából való nagy sulyokkal III. 500. sőt melléknévi alakban is mint *ulpä-jiw pāliy tūpkwē* czedrusfenyőből való evezőcske II. 30. A magyarban ennek megfelel a *féle* (*efféle*, *másfél* stb.), s hasonlít némileg használatban is a vogulhoz az ilyenféle példákban: *kutyaféle természet*, *rókaféle természet* (NSzót.): Egészen meg egyezik a *magamféle ember* az ilyen vogul kifejezéssel *mañsi-pāl mirä mañsi-féle* nepe.

5. Rokonsági viszony s hasonló k. — a) Alkalmasan sorakoznak a 3. 4. pontbeliekhez, mert ezeknél is a fölfogás fő szempontja, hogy az utótag által jelelt képzet az előtagból ered, származik. A viszonyuk ismét az egész s rész viszonya. Ilyének *ēlēm-χālēs-pī'* ember, ill. ember fia, *χum-pī'* id. III. 6. legény 142. v. ö. *ajāy 'χum-pī'* fegyveres legény, apród, *ēlēm-χālēs-ārim* emberem leánya I. 158. *añ-manij Tārēm-sāt-pī'* *ajāy χum-pī'* hát a hét T.-fi apród legény II. 63. *S'ayl-tārēm sāt pī'* a Viharisten hét fia II. 69. *rus ātēr-pī'ri'* az orosz fejedelemsfiak II. 85. — gyakran annyira együvé nőnek, mintha az előtag csak jelzője volna az utótagnak, mint *χätēl-ēkwä-āri* a napasszony-leány, *ēt-pos-āri* a holdvilág-leány, *vit-χān-āri* a vízfejedelem-leány I. 31. *namij ātēr-ārikwē* a neves hős leánykája II. 35. *Ēkwä-pī'* *pī'ris* az Asszony-

fia fiucska vagyis *Ēkwä-pī'* már tulajdonnév II. 116. *jä'i-pī'* bátya II. 21. öcs I. 40. atyafi II. 207. (de vö. *järum pī'* a mi atyánk fia, *āsūw pī'* a mi ösünk fia, a hol nem összetétel, de nem is olyan értelemben van mint az *atyafi* a. a. rokon, mint pl. *jä'i-pī'äyän lätiŋ patti* atyafiaihoz üzenetet juttat II. 207., hanem amott ösének egy bizonyos fiáról van szó.), *jär'-äri* nőtestvér, *jä-pörińś* fiútestvér stb. (I. Vog. Szój. s. v. *jä'i*) *āsä-pī'* nagybátyja, ill. apa-fi II. 93. v. ö. *ās-pīrēs* kedves atyafi III. 231. *soat pū-pūyän* hét unokája (ill. fi-fia) III. 525. — állatok: *χār-pī'* csödöresikó, *taŋχ-pou* csirke (tyúki) T. 311. *ńörem-önt-voj-pīkwē* hatalmas erdei állat fiucska (medvebocs) III. 467. *vör-sāńsi-pī'* erdei verébfók II. 221. *äpp-ou-pū* kutyakölyök (kutya-leányfi) T. 317. *kit laŋi-pūkäm* két bocs-fiacska III. 351. — végre *nāŋk-pī'-jiw* vörösfenyő-csemete II. 327. Ebben a csoportba tartoztk *mā-χum* nép, a. a. föld-ember, mivel a vogul ember úgy gondolja, hogy az emberek földből valók, a mint az a mondákban többször olvasható.

b) Ezekből származtak azon összetételek is, a melyek előtagja a nemi különbséget jelzi. Úgy történhetett ez, hogy *χum*, ember prægnańs jelentéssel pusztán a *mas* értelmet kapta, először magában, aztán az összetételben is. Az ilyennek, mint pl. *χum-ńaurēm* fiúgyermek I. 4. az analogiájára alakulhattak aztán *χum-lunt* gunár, a *χār-pī'* analogiájára *χār-pāsi'* szarvastulok II. 201. *χār-puŋk-uj* himfarkas III. 341, s viszont *nē-lunt* I. 53. *kal-tulmaχ* nőstény borz II. 35. vö. a magyarban is, a mikor ezt mondják *kanmacska*, *kan-pulyka* a *kandisznó* analogiájára. Más szempont alá esnek azon esetek, midőn a nemi jelelő az összetétel utótagja pl. *surti-χār* réntulok II. 108. ezekről később fogunk szólni.

c) A n a l o g i á k. — A rokonsági viszonyt a magyar is összetétellel fejezi ki, mint a régi nevek is, minő P á l f i, P é t e r f i is bizonyítják. Már fönt is említettük, hogy az előtag gyakran mintegy az utótag jelzőjének mutatkozik. Így van ez a magyarban is, mikor azt mondjuk pl. a Kovács leányok, a Károlyi fiuk stb. Tudjuk, hogy ezt azután átvitték másféle használatra is, pl. utczák nevezetére, mint A r a n y J á n o s- u t c z a, vagy birtokra, házakra is, pl. a Z i c h y- b i r t o k, a K á r o l y i- p a l o t a; így kaphatta nevét némely város is, pl. P é t e r v á r a birtokosáról vagy alapítójáról. Sőt még állatok is összetételbe kerülnek a gazdáikkal, pl. Kergesd el a Szabó teheneket. Mindezek analogikus alkotásuk s a tertium comparationis

nem más, mint a személy, a mely mindkettőnek előtagját képezi. Hasonló a vogulban *S'axl-tārem sāt pī' ūsén* a Viharisten hét fiának várába II. 69. ilyen a már id. *Vit-χan-āri*, végre *Pārāparsēχ q̄sēt*, *poršēt ūren* a P. juhokat, disznókat őrizzük I. 8. v. ö. *Pārāparsēχ-mist* P. tehenek, *Tari-pēs-nimālā-sq̄w q̄sēt* stb. uo.

Végre azt hiszem, ide tartoznak az ilyenek is: *Kovácsné* v. *Kovácsné asszony*, természetesen ugyanolyan analogia folytán, mint a fentebbiek; különben nincs is e között meg a *Kovács-lányok* közt felfogásban semmi különbség. Ilyen a vogulban is *vis-ōter-ēkwē* az ifjabb fejedelembős neje, a. a. a *Vis-ōter-né*. A *Kovácsné* tehát eleinte azt jelentette a *Kovács* felesége, de utóbb valóságos tulajdonnévvé vált s csak annyit jelentett, hogy ez a személy asszony s nem férfi, mint ezekben *mosóné*, *szabóné*, *szakácsné*. V. ö. *mēt-nē* szolgáló, tlk. bér-asszony. Valahogy ilyen módon történhetett aztán, hogy a nemet kifejező szó az összetétel második tagja lett, mint *sawiaχ-nē* szajkó I. 13. *ūnt-vōrēp-nē* magtörő holló asszony III. 91. S ezek mintájára alakulhatott továbbá az ilyes forma, mint *surti-χār* réntulok *tōmēl-oq̄nkhw* jávortehén (*oq̄nkhw* anya vö. anya-kecske). KL. 16. Igy van a magyarban is, a hol csekély kivétellel majdnem általánossá lett ez a használat. De jellemzők azok a melyek fordítva vannak, mint *ménló*, *emse disznó*. Mert az előtag mindegyikben élő ugyan, de izolált szó s nincs se származékuk (kivéve ménes), se bővebb körű jelentésük. Nem annak lehetne a bizonyága ez is, hogy itt a régebb állapot mutatkozik, s az eredetibb, a hogy mi gondoljuk. Megjegyzendő még, hogy a *nöstény* s *hím* már egész melléknevekké lettek, mivel mindig elől állanak; mindkettő ősi szó, s *hím* a vog. *χum*, a mely szintén előtag (*hímfi* megfelelője vog. *χum-pī'*; érdekes véletlen!). S általában az is nevezetes, hogy még ugyanazon szók is cserélgetik a helyüket, pl. *bikaborju*: *bivalbika*; *kakaspulyka*: *fajdkakas*, s ez bizonyosan arra mutat, hogy e zavart valami nő analogikus hatás okozta.

Csakis most érthetjük végre az ilyen kifejezéseket is, mint *anyám asszony*, *néném asszony*, t. i. azt, hogy mért kerül az asszony a második helyre, s ugyancsak a fentebbiekből érthető az úr szónak is a helye. Igy van ez a vogulban is, mint már említettük (132. l.), pl. *ākum-ēkwä*, *šāñin-ēkwä*, *opi-nāj* néné-asszony III. 204. — de megfordítva is, pl. *nāj-šāñin*. Ugyanilyenek

aztán *āsēm χum* apám uram III. 153 *upä χum* ipa ura I. 121. s ha már a *χum* tiszteletet jelent, mennyivel inkább az *öreg* (vö. *senatus*, *γερονσία*) ezekben *akim-ās* öreg bácsim (tlk. bátyám uram) II. 127. *pupi'-ājkä* II. 381. *ās-ājkä* II. 115. *ūj-ānīs* medve (tlk. az állatok közt az öreg, a legkülömb) III. 221. *sus-ānšuy* id. 201. Nem ide való, azt hiszem I. 12. *χulax-ājkä* a holló öreg, mert arról van ott szó, hogy *Pārāparsēχ* hollóvá változva jelenik meg, tehát ezt mellérendelőnek (t. i. holló és öreg egyben) kell tartanunk.

6. Egész s a rész különösen: *sirej-nal* kardnyél II. 219. *kwol-āwi* házajtó II. 16. *jaot-nél* nyíl, *kwoss-kēr-nāl* fricska (tlk. köröm nyíl) I 6. *nāl-nal* nyílnyel; II. 295. *tawet-sünt* tegez nyílása II. 23. *ūs-āwi* a város ajtaja II. 21. *jüntép-pup* tűfok III. 227. *χüntép-nal* lapátnyel II. 300. *tüp-nal* evező-nyél II. 215. *ēntép-kwalī* öv-kötél II. 127. *kwol-āwi-sünt* ajtóküszöb I. 7. *şon-tālī* szántalpak, *jütken-älē* varrodoboz födele II. 227. *kwäl-päntel* házfedél, *khul-päntēp* id. *mā-alä* föld színe ill. födele, *tūr-vāηηä* tó medencéje I. 29. *ulpä-talēχ* czirbolyafenyő teteje III. 91. *nāl-kēr-anä* nyilván csomója II. 221. (v. ö. *pors-anä*), *pāsen-tār* asztalkendő, *vüt-gš* víz felülete (ill. színe) P. 18. *püt-pāηk* üst kormá II. 201. *χäp-ä-taw* nyárfaág I. 15. *nür-saw* vesszőbimbó I. 87. *päkw-sam* czirbolyatoboz mogyorója II. 127. *ūs-ou* városkapu II. 237. *püt-süntēt* az üstök öblei I. 75. *sāχi-tajt* suba-ujj II. 4. *jgut-jäntewakēm* íjj-idegecském II. 43. *sāχi-kēmpli* suba-szárnya, (ennek a mintájára *tērēnkēmpli*, *χul-kēmpli* a ragadós kór, betegség ruhaszárnya u. o.) *jüntēp-jolitä* páncélsruhája alja II. 59. *χäp-pāsmänl* ladikjuk kormányja III. 444. *jā-süntkwē* folyó-torkolatocska II. 89. *jā-süntris* id. II. 184. *āwi-surēm* ajtónyílás III. 373. Mindezek nagyrészt megvannak a magyarban is; azonban a magyarban könnyen s gyakran elválnak, de a vogulban is előfordul néha helyettük a birtokviszony (v. ö. 133. l.) Ide tartozik még *tūr-vānsin χarä nol* tőgyepes tágas vízfok II. 96. *tül-pāηχw* felhő boruja III. 288.

7. Helyi össztartozás szintén az egész s a rész viszonyára alapítva. Névutók eredete. — *sāris-sām* tengerszöglet I. 136. *sēr vör-sām* sötét erdő zuga I. 99. III. 183. *māt-sām sāt sām jāηηi* vidékek hét vidékét járja körül II. 289. *tārēm-pāl* égtáj I. 60. *tūjä-päläi' ti patēs* tavaszodni kezdett (ill. tavasz-tájra jutott) I. 56. *tārēm-kēmpli* világ széle I. 34. *mā-kēmpli* föld környéke I. 96. *sāris-lāχ* tengeröböl I. 136. *kwol-l.* házzugolya

II. 397. *sūmlēx-lāx* éléskamra zugolya uo. (ezta 6. pontba is be lehet sorozni), *tqw-χal sajít* lombág köze mögött III. 285. *kit kworēs-χal pasel* hét menny köze távolnyiról I. 62. *kan-kwołlən* a padló köze-pére I. 79. *ēt-kwołlən* éjféli III. 461. *Ās-kwołlən pasāts* az Ob közepéig haladt I. 5. (birtokraggal is, pl. *an lūptā kwōllānəl tārā min-wēs* I. 7.) *soarēs-jēt* a lép közepén III. 131. v. ö. *χātel-jāt porāt* déltájban I. 3. *nulās-pāxñē* a lúczfenyves oldalába I. 105. *āni-qul* tányér vége II. 300. *šermāt-kwāli'-aul* gyepelő-kötél vége I. 6. *āwi-qul* ajtó vége II. 197. *ārās-aulənt* tűzhelyed végénél II. 404. *suĵ-vāta* fenyves széle I. 52. *Ās-vātamt* Óbom partján II. 3. *jos-vātān* ösvénye szélén III. 339. *χāp-χūr* ladik széle III. 497. *sāĵim-tit* patakorkolat (ill. tő), *sāĵim-talēx* patak forrása (ill. hegye) III. 989, *šāris-patt* tenger feneké I. 160. (de birtokraggal is *pattāy sun pattākānəl* II. 32. mivel a *pattāy* mint jelző a *sun*-hoz tartozik), *paul-tālt* falu réve II. 297. *ūs-tālt* városi rév II. 68. *āykwəl-titənnəl* oszlopod tövén II. 316. *paul-, ūs-kan* falu, város tere II. 11. *kwol-kan* padló II. 164. *pāl-kān* uteza P. 22. *āwi-pāl* ajtó melletti szobarekesz (tlk. ajtó-oldal) II. 197. *tāxt-sqwā-kiwérnē* az ő buvármadár-bőre belsejébe. I. 140.

Ezek az összetételek a 6. csoporttól tulajdonképpen alig különböznek, sőt némelyiket oda is kellett volna soroznunk. Csak azért választottuk őket külön, hogy a felfogás sajátosságait minden szempontból feltűntethessük. Továbbá azért is, mert az efféle összetételekből alakult a névutók másik nagy csoportja, mint *χalt* közt, *ĵot* együtt, *am ĵorəmt* helyettem, *sajít* mögött (v. ö. *sam-sajit* láthatatlanul II. 109.), *pāxēt* oldalt mellett *pālt* hozzá, *past* táján, mellett, *kiwért* ben, *qšt* rajt stb. Ezek nagyrészt fönt előfordultak még névszói jelentésben is mint az összetétel második tagja, s ezt a természetüket nemcsak annyiban tartják meg, hogy a ragtalan névszóhoz járulnak, de abban is, hogy eltérőleg a magyartól, a birtokos személyragokat is néha ők kapják meg, pl. *kwol sisəmne* házam mögé II. 41. *pēs-pāxəmnəl* csipőm mellől II. 173; ebben *māt-ultām* vidékeimen keresztül III. 170. mint látható a pluralis rag a névszón, a személyrag a névutón van, s az ilyen tekinthető átmenetnek az olyan formákhoz, amelyek a magyarral megegyezők *tī ūnlənē māw pāltē* a mi lakó földünkön I. 70. *) Participiumoknál majdnem általános ez a

*) Mint SIMONYI figyelmeztet a M. c.-ben is előfordul *ĵog felələn* e. h. *ĵogom* felől.

forma, pl. *lānyx kisnem-sis* mialatt az utat kerestem, *tēnānl, ajnānl* *χalt* evésük ivásuk közben I. 31. *jwv joχtneuw kastel* míg mi visszakeresztünk I. 94. noha ritkán előfordul az ellentétes is, pl. *nal patēm porēnālt* a mint leérkeztek II. 215. Mindent összefoglalva, világos a fejlődés menete s bizonyos, hogy az összetételnek megfelelő alakok az eredetiek.

Hasonló eredetű a magyarban is számos rag s névutó, pl. *-től, -hoz, alatt, közt* stb. Alkalmazásuk is sokban megegyezik a vogullal. A magyarban is ragtalan névszóhoz járulnak, fölveszik a személyragokat, ha a birtokos a személyes névmás, v. ö. *am pāltem* hozzám; *am jorēmt* helyettem. Végre, mint látjuk, a vogulban is járatossá vált, hogy a személyragot a névszó veszi föl, mint a magyarban. Ennek az első következménye az volt, hogy kiveszett az összetétel tudata, a másik, hogy ezek a szók egyéb ragos alakoktól eltérő formát mutattak, miután a személyrag a megelőző szón, a viszonyrag ellenben rajtuk maradt meg (v. ö. *māuw-palté*); azaz látható mint *iz oláló d t a k s* jutottak külön szerephez, illetőleg mint váltak önálló szókból viszonzókká, névutókká. S úgy látom, hogy a vogulnélkülezta történeti fejlődést a magyarban nem lehet megmagyarázni.

Ugyancsak a ragoknak s névutóknak példája figyelmeztet bennünket még egy más jelenségre is. A magyarban tudniillik az a vogulban divatos helyi viszonyból származó összetétel ma már csak szórványosan használtatik. Mondták s mondják ugyan *szigetköz, váll-köz, hegy-közi*, elszigetelten fönmaradt pl. *hónal, hónalj, fejal, derékalj, annak a posztó-szélnek a szélessége, ez üdö tájban, a város-tájatt, nem vigyázol Sopron tájra* stb. (l. NySzt.), de általános csak a birtokviszony ezek s más hasonlóknak használatában is. Azonban a névutók s ragok ezen elszigetelt s részben elavult alakulatokkal együtt kétségtelenül azt bizonyítják, hogy a birtokragozás ezen esetben csak későbbi fejlődés lehet, úgy hogy nemcsak növekedik a hajlam az összetétel iránt, de bizonyos esetekben csökkenik is. A nyelvésznek pedig a legérdekesebb s legfontosabb feladatai közé tartozik ezen dagály s apály okait s menetét kutatni: a miről fájdalom ez esetben le kell mondanom. Csak ezt akarom megjegyezni, hogy feltűnök ezek a vegyest járatos alakok, minő *hónal: hónalj*, az ilyenek mellett *századalja, hegyalja*, a miből azt lehet gondolni, hogy az összetétel úgy pusztult el, illetőleg válto-

zott át birtokviszonynyá, hogy az utótag valami módon olyan alakú vált, hogy birtokragosnak gondolták.

Azon szoros összefüggés, mely a nyelvben a hely s idő közt van, ismeretes a vogulban is, pl. *aul* vég. tájék, *ault* utoljára; *pāl*, fél, oldal, azonban *takusi-pāl* őszi idő III. 381. *khqtél-poql* déltáj, *tūjü pālái' ti jēmts* tavasz felé kezdett válni az idő; *sis* hát, *sāt sisnā* a hét folytatában, v. ö. ezt a gyakran előforduló mondatot *jānkiy xul, tūjtij xul put-sis* míg egy jeges hal, egy havas hal megfőhet (ill. üstbeli, üstben van); viszont *šou* idő inkább helyhatározó ebben *kitāx täl šou* két ölnyre T. 323. v. ö. *sim-por-soyt* szívük táján I. 164. (sőt még a *lüt* darab is használtatik időhatározónak *khqtél-lätel* napról napra, *jamp-lätel* havonként T. 317.) v. ö. MUNK. VNyjár. idevágó adatait. Ennélfogva joggal ide sorozhatjuk az ilyen összetételeket, minő *am xum-porät* az én férfikoromban II. 87. *am vēr-porämt* az én ifjúkoromban III. 531. *xqtél-jüt-porät* déltájban I. 3. *khotél-jēt-sit* délkor, *nal-pätém-siänt* lejövetelükkor III. 487. *tui-törém* nyári idő (v. ö. *pēs is-törämt* hajdan, a. a. régi időkorban KL. 17.), *ēri'-jis* az ének őskora, vö. *ēri'-jis-xum* ének korabeli férfi II. 382. ilyen összetételre vall ez a nevezetes szólás *ēlēm-xqlēs jisij tqrem, ēlēm-xqlēs nqtij tqrem* az ember korabeli, idejebeli világ; s nem habozom ide csatolni ezt is *ta nē man qrm xumle jēmti* a mint beáll a bizonyos nő-idő (a. a. terhességének ideje) I. 136. bármily merész is ezen *nē-qrm* összetétel.

Ugyancsak némely helyet s időt jelentő szó a f a j értelemben is használtatik, (ezen alapszik a hely s időhatározók, valamint a helyhatározó ragok módhatározói használata), tehát ezen csoportba valók az ilyen összetételek is, mint *kānsēm lu jqmēs qulēm, kānsēm nqul jqmēs qulēm* sorvadó czombom, husom drága faja III. 26. vö. *k. lu jqmēs qulēm* III. 29. *mañsi-pāl mirä mañsi-féle* népe (ebből származik, midőn melléknévvel áll az ilyen kapcsolat: *tqwlēy pqal tqwlēy xajtä* szárnynyal való szárnyas követ), *äm si khum* magam féle férfi, v. ö. *äm šiim, täu šiät poj* oly gazdag mint én, mint ő; végre per analogiam *Ās-sir, jā-sir xul* Ób fajta, folyó-fajta hal I. 148. (v. ö. 4c.)

Ilyenfajta régi összetételek továbbá a melyeknek névmás az előtagja, pl. *ton-qremt* akkor, *ton-sit* id. *män-si* mennyi, *tété-soul* ekkép, *ta-porät* akkor, *ti-porät* ekkor, *ta-kēm* ilyen stb. hasonlóan a magyarban is, de nevezetes, hogy pl. a *mód, forma* melyek idegen

szók, nem használhatók, legalább *az, ez* névmásokkal összetételként, azaz csak így mondhatjuk *azon módon, mód, ezen formán*. Már az *oly, ily*: *olyan, ilyen*, valamint önállóan, szintúgy az összetételben is sokféleképpen ingadozik. S mivel az *oly, ily* a régibb s eredeti alak, nem lehetetlen, hogy *olyan* az összetételből kapta önálló használatban ezen alakját.

8. Hely- s idő-viszony. Az előtag a helyet vagy időt jelenti, a hol az utótag által jelelt képzet állandóan van, annyira, hogy amannak kiegészítő része, vele mintegy egybe van forrva. Az előbbi pontban tárgyalt csoporttól ezek abban különböznek, hogy amott az utótag is helyet vagy időt jelentő szó. Ezeknél is alap-szemlélet az egész s a rész viszonya.

a) Hely: *vör-pil* erdei bogó II. 429. *vuor-jiw, soj-jiw* erdő fája, liget fája II. 232. *vör-uj, űnt-uj* erdei állat III. 6. (megjegyzendő *vuor-űnt* id. III. 483. tlk. erdő-vadon e h. *v.-ű.-uj*), *q̄jtü-pil* réti bogó III. 26. *vit-χul* vizi hal I. 73. *vit-keš* vizi manó ill. ember III. 337. *tūr-lq̄pānt* tavi tündérrózsa II. 325. *tūr-χul* tavi hal, *tūr-tēp* tavi eledel. de ugyanaz, mint *tūr-χul*; *Ās-tēp* óbi eledel a. a. a tengerből a folyókba ereszkedő hal V Nyjár. 93. vö. *tūr-voj, Ās-vōj* tavi halzsír, óbi halzsír II. 55; *tip-χārχei* rigó, *tip-kharkhi* harkály III. 523. tlk. fűzfán, vagy bokron élő madár, v. ö. *χārχei* harkály, *khwōrēχ* csóka; *lām-uj, lām-ojkw, lāmi* szunyog, tlk. zelniceállat; *ārēs-ulā* tűzhelyen lévő tűz III. 225. *vör-lōpta-* (*-χqlil*), *ur-porī'* (*-χqlil*) erdei levél (-táplálék), hegyi fűszár (-táplálék) III. 323. *vör-χum* erdei ember (medve), III. 389. *vör-lāyχ* erdei ut III. 470. *sāt jā-vit-χum-pī'* hét folyóvíz vidékről való legény II. 339. *paul saw saw χumim, nēm* falubeli sok férfiam, nőm; *paul-kan-pors-anān* a falutéri szemétdombra II. 112. *mā-nār-uj* földi giliszta I. 163. *mā-tapriš* egér uo. vakondok II. 71. *mā-χar* mamut II. 112. *māχum* (*mām*) nép (v.ö. fönt 157. l.) *mortim-mā-āri* délvidéki leány I. 57.

Már ezen példákban is észrevehető a fokozat, azaz nem egyforma erős szemléleti mindegyiknél a kapcsolat. Szintilyen laza a következőknél *tūr-ūs* tómellemi város II. 56. *Tunrā-sayl-ūs, T. s. kwol* Tundra halmú város, ház; *vit-sāt, vör-sāt* (v. ö. *vör-jāni'* *sātü* II. 345) vizi, erdei (a. a. halászati s vadászati) szerencse II. 413. v. ö. *maner-ri'* *vör-sāttal patsēm* mért lettem erdei szerencsétlen u. o. *tul sāt puysēn num-pālen* felhőbeli hét viharfelleged fölé II. 372. *jāmēs*

pāl pajt-pāṅkänemēn (kettős szám plur.) jobb oldali arczácskáink pizsokját, tlk. arczon levő pizsokjainkat II. 50. Világos mindamellett s kétségtelen az egységes felfogás mindezen itt fölsorolt esetekben. S ezek után bátran ide vehetjük ezeket is *ēri'-āter*, *mōjt-āter* énekhős, mondahős, t. i. olyan, a kiről szó van az énekben, regében, illetőleg a ki csakis az énekben, a regében él (v. ö. *ēri'-χum*, *mōjt-χum*). Érdekesen illusztrálja ezen felfogást a következő gyakori buzdítás *naṅ ēri'-ke totuṅkwē lāuwāsēn*, *mōjt-ke totuṅkwē lāuwāsēn*: *tā vērite'in* ha az van számodra rendelve, hogy az éneket, regét előbbre vidd (a. a. hogy a rólad szólóéneket folytatódjék Munk.): akkor meg fogsz vele birni I. 17. Hasonló sőt még világosabb *ēri' minēm ēri'-kēmplīn*, *mōjt minēm mōjt-tajtēn* ének híresztelte énekbeli ruhád szárnyához, rege híresztelte regebéli ruhád ujjához II. 423. III. 435.

b) *I d ō tūjā-χul*, *takusi-χul* tavaszi, őszi hal, *tūjā-sqwer* tavaszi nyúl II. 373. *tūjā-nāp* tavaszi jávortulok III. 298. *tōja takvsi-lē'in* tavaszi, őszi evet I. 21. — *χqli-sēri* reggeli hajnal III. 196. *īl-sēri* esthajnal II. 322. *ēt-pos* hold, holdvilág, tlk. éji fény I. 24. II. 42. *ī-vuot* éjszakai szél III. 353.

c) *Decompositák*. Így neveztetnek azon összetételek, a melyeknek egyik tagja már maga is összetétel. Ebbe a csoportba tartoznak, p. *Lēplā-sūnt-ājkā* L.-torkolati öreg II. 136. *Lāpēχ-tūr-sāt āter* L.-tavi hét fejedelemhős II. 193. *Jeli-ūs-ājkā* Jeli városi öreg I. 74. *Kāsēm-talēχ nōχsin jārēn* K. folyó forrásánál lakó nyuszatos szamojéd II. 114. *Kāsēm-talēχ χarā mān jāmēs* k. folyó fejeinél elterülő tágas vidékre ment II. 111. vö. *Ās-talēχ-Sqṛni-χān* II. 360. *āwi-qul-χasāp* az ajtó-végi kárpit (egész s rész) II. 197. *ērγ'-qul*, *mōjt-qul jānī'* *saw* énekbe, regébe illő nagy inség III. 16. *jīw-talēχ saw pīl* facsúcsabeli sok bogyó III. 41. *Ās-ēir-χul*, *jā-sir-χul* Óbfajta, folyó-fajta hal I. 148. *ēri'-jis-χum*. Analogiák a megelőző a. b. pontokban találhatóak. Nem valóságos decompositák, de hasonlóak az említettekhez, pl. *akw' āntēr sāt sīs* egy méhbeli hét magzat I. 103. *au kakēr sāt pī'* id. I. 86. (de nevezetes s igazolásunkra szolgáló példa *au kakērnel ānśēm sāt pīṅā* uo.) *jāmēs-pāl-kātānēl* jobboldali kezük III. 98. *urīṅ pāl sāv sūmjēχ* hegyi vidékbéli sok éléspajta I. 5, *nāṅ ta-pāl sāt āter* ural-tuli hét fejedelemhős II. 191. *am puṅkēm-talēχ-nājīl āluṅkwē at χāsē'im* az én fejem fölötti úrasszonygyal élni nem tudok (az összetétel első tagja felbontva) II. 301 ; hasonló *sim-talēχ*

(*näsän*) *pül* szívcsúcsra való (izletes) falat I. 87. *nelm-talēχ* (*ülün*) *pülkwé* nyelvvégre való (gyönyörűséges) falat II. 255. de ezen kifejezmód helyett mint az előbbeni egyik példában láttuk, a participium is használtatik, v. ö. még *ti mā ālné ātriy mán* az ezen vidéken lakó (ill. vidékbeli) uras (a. a. urak lakta) földre I. 55. vagy az előtag melléknévi alakot ölt, pl. *kwoll χasäp-sajün pält* a közép kárpit mögötti szobarekeszben II. 197. *χār-punkep vārén-kwālīkēm* rénbika fején való gyepő-száracska II. 247.

d) Ragtalan hely- s időhatározók a vogulban. Említettük, hogy a vogulban is előfordul az imént tárgyalt összetételek helyett, de csak szórványosan, melléknévi kapcsolat. Ilyen példáink még, a melyek az egész csoportra vonatkoznak, *ūsiy ātēr* városi fejedelem II. 303. *kwolij mir* háznép I. 74. (a magyarban itt ház a. m. család) *kwolij mā* háztájék II. 260. *nāyk-ūsiy ātēr* vörösfenyő-városbeli fejedelem II. 94. stb. Ha valaki azonban ebből azt akarná következtetni, hogy az összetétel nem az eredeti a helyi s időbeli viszonyokban, azt csak arra figyelmeztetjük, hogy az, anyag s a belőle való csoportjánál is találtunk melléknévi kapcsolatokat; pedig ott az összetétel helyessége s eredetisége mindenk felett kétségtelen. De feltűnő, hogy a magyarban az itt tárgyalt viszonyok kizárólag -i képzős melléknévvvel fejeztetnek ki. Azt már kimutattuk, hogy a vogul felfogás egészen jogos s helyes, mivel ezen összetételekben is az egész s rész viszonya uralkodó. Azt kellene inkább kérdeznünk, mért ejtette el a magyar nyelv az ilyen összetételeket? Ez azonban negatív feleletet követelne, a mi mindig nagyon nehéz; inkább lássuk az okát, hogy mért volt oly könnyű a vogulnak, hogy úgy mondjam, a konzervatív irány mellett megmaradnia?

Szerencsére erre a kérdésre könnyű a felelet. Ugyanis a vogulban különben is gyakori, hogy a hely- s időhatározót ragtalan névszóval fejezik ki, olyan szövegeken azonban, a melyek már maguk is helyet vagy időt jelentenek. A magyarban is ismeretes ez, de nagyon ritkán, pl. holnap, később, akkor, rövid nap várható, megy mendégél ország világ (világgá h.), Tóték voltam, Futóék megyek. (SIMONYI: Ragvesztett határozók, Nyr. 9:314.) A mostani kérdésünkre mindegy, akár eredetileg ragosak lehettek ezen határozók, mert mi csak a nyelvi felfogás szempontjából idézzük most őket. Az bizonyos, hogy nem bírt nagyon elterjedni.

De térjünk át a vogulra. Példák a helyhatározóra *vitij pāl, vōrij pāl alislankwē* vizes vidéken, erdős vidéken vadászgatni I. 4. *lēsij lāŋŋ am ti minē'im* (vö. *lēsij lāŋŋnē am ti lūlē'im, taw minēm* u. o.) vadászshurkos utra megyek III. 36. *saw suj ānēm voss tāwnūlēn* sok ligetbe engem oda rendelni III. 20. *nozsij vōr kismēje'it* nyusztjáró erdőben vadásznak III. 96. *nālij kankwē lūlē'im* nyilas terecskén állok II. 42. *nielmā tqlēm jāmēs pūl* nyelvén olvadó jó falat II. 34. *vortij tqw jāmäsīmāt sujti* a kemény ág felett lépdelnek, úgy hallik III. 273. *sātā muj joxtēm ŋum* hét vendégségből érkezett férfi II. 211. megemlítendő még ez a gyakori szólás *tūj-ŋul jāmēs nur-jiw pusēn nurtnuwanēm mōnt* mint tavaszi halat egy jó nyársbotra, úgy nyársoltam volna föl mind I. 97. v. ö. *takwi-ŋul jāmēs nur-jiw akw' nālt lūlei'* (a kiket meglőtt) mint őszi hal a jó nyársfán, egy nyilon állanak II. 168. — mint látható a hiányzó rag minőségét az összefüggés, illetőleg az állítmány értelme határozza meg.

Példák az időhatározókra: *tuji ŋätel* nyári napon II. 310. *jitē khatel* éjjel nappal, vö. *jij-khatel* id. KL. 17. s *anijēn ŋätelijēn, a. ŋätelijēnē* mind a mai napig; *ti ŋätel* a mai napon II. 202. *ti tū tēlēm* ezen a nyáron termett I. 23. *tūjā ūrij ŋasā ŋätel ti-kwoss alililēm* soká tartó hosszú tavaszi napon által hiába vadászgatom II. 201. *namij sāt ŋujäst* egy nevezetes héten át feküdtek I. 52. *mēnki sāt tāl, sāt tūw naurēmtal ālēm kiti'* mi hét télen, hét nyáron gyermektelenül élt pár vagyunk I. 34. vö. *tālā sāt, tūwā sāt; eti ŋoli vōwnē jirēm* este, reggel kért áldozatom II. 258. *ŋūrēm ŋätel jālunkwē* három napi járás, ill. három napig járni II. 60. *ti ŋätel ŋūrmit ŋätel nūlu nāritelān* mához harmad napra vizre toljátok II. 56. *ākwi jēr tēlēm* egy időben (tlk. helyben) született III. 131.

Ezen ragtalan hely-határozókat aztán a vogul nyelv a mondat tárgyának is gondolta (azt hiszem, utóbb), mivel a mondat tárgya is ragtalan. Erre vall, hogy gyakran tárgy as ragozásban áll a hozzájuk tartozó állítmány, pl. *qššā lāŋŋ elā sūmilēm* a keskeny uton tovaszököm III. 300. *jāŋkinj āwi širkipā ūnlilitā* a jeges ajtó sarkában üldögél III. 10. *kwolēm sāltilēm* házamba bemegyek III. 7. *vitēj a'ir tot ŋulūtaxtilān* a vizes örvényben ott bukjatok föl II. 393. *ti inī'jiv sāt sēwam naŋ maneri' jāmīlilēn* ezen csipkerózsafa hét bozótot te minek járdalod (magyarban is!) III. 20. *kāsij jol ūnlilēm* vig helyen üldögélek III. 35. Időhatározóra

nem talállok példát adataim között. Egész különös és sajátos azonban a tárgyias ragozás ebben a két példában, a mely az iméntiek analogiájára alakult: *ti vouta nuj súniy kwol uj χ̄t̄lāl̄n* ezen finom posztóval dús (megjegyzendő *nuj* szintén ragtalanúl!) házat, állat, tedd nappalra keltednek helyévé (ill. a házban ébredj föl nappal, v. mint a nap) III. 192. *ti kwolkén uj kēnsamlāl̄n, uj vāramlāl̄n* ebben a házban ébredj föl, serkenj föl; — ezen állítványok mellé pedig az illető helyhatározókat sehogyse lehet tárgyianak képzelni, a mint a föntieknel még lehetséges volna. De különösen kiemelendő, hogy a vogulban ilyen raghiányos határozók egyébként se ritkák, v. ö. *nuj súniy kwol*; azonban most csak a párhuzam kedvéért két olyan példát akarunk említeni, a hol az állítvány tárgyias ragozásban áll: *la'ilā pēri jāmés jēkwā jāmésākwo ūlilāl̄n* lábcsavargató jeles tánczával jól mulatgass III. 199. *la'il-āpēr ūlilāl̄n* mulatgass a lábügyességgel III. 195. Hasonló felfogású esetek számosak a szenvedő igénél, pl. *lūnsawēn* hozzád rimánkodnak II. 365. *sāt jirēl tūlawēn* hét véráldozattal állók előtted II. 357. de erről bővebben más alkalommal.

IV. Mellérendelő összetételek.

Igy nevezzük kifejtett meghatározásunk értelmében azon összetételeket, a melyek :

1. Hasonlóságon alapulnak, azaz a melyekben az elő s az utótag között valaminő jelentésbeli, helyesen lehetne mondani, hogy valamelyes belső kapcsolat van. Az előtag ugyanis nem teljes, hanem csak szűkebb jelentésében érvényesül, olyan értelemben, mely az utótagra illő, s a mely részben, rendesen mint legjelentékenyebb jegy megvan az előtag fogalmában. Ez persze csak fogalmi kapcsolat, s ép azért nem is olyan szoros, minő az alárendelők tagjai közt van; azonfelül a subjectiv felfogásnak igen sokféle változatossága nyilvánulhat meg benne, s ép azért egyformaságot vagy merev szabályosságot nem is lehet várni ezen csoportban. Ilyenek *tērēn-nāj* vészes tűz, tlk. kór-tűz III. 453. *as-p̄t̄rēt* semmirekellők, tlk. lyuk-fiak I. 26. *jānk-lū* jégszín szőrű ló, tlk. jég-ló III. 135. *tūjt luwiy χum* hószín szőrű lovas férfi, tlk. hó-lovas férfi u. o. *lāy-oum* hideglelés, tlk. jégbetegség, a, a. olyan

hideg, mint a jég, helyesebben: nagyon hideg betegség T. 158. *sér-ku* kavics, tlk, homok-kő a. a. apró kő VNYelvj. 268. *χālā-āyi* dög-leány, ill. hitvány III. 447. *χālā-uj* dög-állat III. 444. *nir-leipā* vékonyfarkú, tlk. vessző-farkú, t. i. kutya III. 429. *jirin-tiniy āmp-χum* azt a drága apádat, te eb-férfi, ill. te hitvány, mint mondják, te kutya III. 471. *tūlmax-nē* álnok nő III. 110. *t.-kakēr* gonosz kebel III. 386. tlk. tolvaj nő, kebel; *ōrés-pōχēp* esikos-oldalú tlk. hasábfaloldalú II. 235. a medve ezt mondja magáról: *sāyši-lilim voril kwāltilem* mint madárka [oly parányi] leheletem csak nagynehezen birom előhozni (így a fordítás) III. 385. de helyesebb volna: nagyon parányi leheletem, ámbár *sāyši-lili* szóról szóra a. m. v e r é b - l e h e l e t, m a d á r k a - l e h e l e t; szakasztott mása a felfogását illetőleg (*sawiy āyin*) *sa'i lilitā, āt-lilitā nōyχ ālmēn, ēlāl tārātāln* (inséges leányod) gyöngye lelkét (tlk. fűrtszál-, hajszał-lelkét MUNKÁCSI szerint fűrtszálon függő lelkét) emeld föl, bocsásd további életre II. 365. v. ö. még II. 187. midőn a múnkeszi *χānt-tārem*, hadisten, a fürdő város feje hires nőt a vízben megtámadja s aláta-possa, s ekkor *sāyši-lilitā, vōrés-lilitā ti tālipaykwē vorāti* veréblelke, vérese-lelke ím elszakadni törekszik, a. a. majd meghal. Világos, hogy az összetétel itt is azt jelenti «gyenge lelke;» — *pāχ-nāwrēm* fattyú-gyermek, tlk. oldalgyermek, ill. fél-gyermek NyK. 21: 353. v. ö. *tytār-pouli* mostoha leány; (*akw' pāl ālnē tārem-pāl*) *āln-turēl lujji* (az egyik oldalon lévő égtájék) ezüst (ill vékony, finom, csengő) hanggal énekel I. 60. *sorūi-nāmtikēn* aranyos kedved II. 425. *pākw-pōsi' voikēn alpitā* czirbolyatoboz mogoró beléhez (hasonló) fehér feste II. 61. Nem tudom, hogy ebben a szóban *kis-lakw* (*minēm lakwiy tārēm*) abroncskerék (módjára forgó kerekég), az abroncs a kerék formáját jelenti-e s ekkor ide tartoznék, avagy az anyagát, a melyből a kerék készült?

Most pedig fontos megjegyezni valónk van, a mely egyszerű s természetes dolog ugyan, de azért mégis igen sok félreértésre adhat s adott alkalmat. Ugyanis, ha pl. a magyarban ilyen összetételekkel találkozunk, mint *selyem-haj, kökény-szem, csiga-lépcső*, a mi logikus észjárásunkkal azonnal így elemezzük: o l y a n f i n o m h a j, m i n t a s e l y e m; k é k s z e m, m i n t a k ö k é n y s t b. és elnevezzük aztán az ilyeneket jelzős összetételeknek, sőt egyszerűen jelzőnek is mondjuk az előtagot, azt mondván, hogy ime a főnév melléknév gyanánt használtatik. Ez helyes: csakhogy mi nem a

logikai s grammatikai értelmet vagy hasonlóságot kutatjuk, hanem, azt hiszem, hogy helyesebben, azt kérdezzük, hogy mikép származhattak az ilyen kapcsolatok? S ha erre a kérdésre kell felelni, akkor a logikus-grammatikai okoskodás azonnal cserbe hagyna. Mert csak nem állíthatjuk, hogy *kökény*, *csiga* vagy a vogul példákban *veréb*, *hajszál* melléknevek is lehetnek, még ha ezt jobban rá is lehetne fogni, de ugyancsak hibásan szintén, a *selyem*, *arany*, *ezüst* s hasonló anyagot jelentő szavakra? (Sőt valószínűbb, hogy ilyen kapcsolatok okozták, hogy némely főnév még a melléknévi fokozásban is részesülhet, pl. *kutyább*, *κόύτερος*, *csodánál csodább* stb.). Azonban ha a nyelvképző naiv szemléletre hivatkozunk, azonnal másképp fordul a kérdés is, meg a felelet is. Azonnal világos lesz, hogy az ilyen összetételek nem is származhattak másképp, mint úgy, hogy pl. az ember tapasztalta, hogy a kökénynek jellemző saját-sága bizonyos kékség, aztán meg azt vélte, hogy ezt a kéket valakinek a szemében is látja, úgy hogy a vélt vagy valódi hasonlóság alapján a két fogalmat összekapcsolta. S így aztán *kökényszem* nem jelent egyebet, mint nagyon kék, vagy valaminő sajátos kék szem; *csigalépcső*, tekergős lépcső; *selyemhaj*, nagyon finom haj; *veréb-lélek*, gyöngye lélek; *jég-ló*, tiszta fehér ló stb., anélkül, hogy a hasonlításra gondolna is a beszélő. Vagyis az utótag a maga teljes értékében értetődik, az előtag helyett pedig, stilisztikailag szólva, csak a *tertium comparationis* érvényesül.

Igy lehet csak megérteni az idevágó összetételek nagy tömegét s változatos fajtáit a németben, a melyeket TOBLER állított össze *verstärkende Zusammensetzung* névvel (i. m. 104. kv. l.), pl. *bein-dürr*, *blitz-schnell*, *himmel-schön*, *hunds-dürr*, stb. Ezekben még van nyoma a hasonlításnak; de hire sincs az ilyenekben mint *heiden-lärm*, *kreuz-brav* (*kreuz* a. m. Krisztus), *ags. regenveard* *custos eximius* (*regin-* *consilium*, *auctoritas*), *alts. wunder-quäla* *summum supplicium* stb., a melyekben az előtag csak nyomatékosítást jelent, s ehhez csak úgy juthattak, a mint azt magyaráztuk. (Megjegyzendő, hogy TOBLER példái közt vannak analógiás alkotások is.) Ilyenek a magyarban is *csuda-szép* a. a. nagyon szép, *galamb-ösz*, *nyíl-sebes*, *gyász-fekete* stb. Ezek, vagyis mindazok, a melyeknek melléknév az utótagjuk, még könnyebben érthetők, mint a hol az utótag is főnév. Ezek tudniillik úgy szól-

ván synonym fogalmak, mivel a melléknév jelentette tulajdonság mindig megvan az előtagban is, az ő tulajdonságai közt is előfordul. Annál könnyebben jöhetett létre köztük a kapcsolat, vagyis könnyebben összetétellé válhattak hófehér, mint pl. hó-nyak, s ezt még segítette az az általános hajlam a nyelvben, hogy ismétlés által fokozást szokott kifejezni.

A mondottak után érthetők lesznek még a következő vogul összetételek is I. 38. *tārēm-tūjt lū* hófehér ló, tlk. isten-hó ló; tehát *tūjt-lū* olyan volna mint *jājk-lū* s erősítő gyanánt eléje járult még *tārēm* (isten, menny, világ), v. ö. kfn. *gote-lieb,-wert* maxime carus; *világszép asszony*; hasonló *nāj*-, *q̄tēr-vāps* kedves vő. tlk. fejedelem-vő I. 22. 25. s azt hiszem, hogy a *nāj*, *q̄tēr* még többször is fordítható ilyen erősítő értelemben, pl. *nāj-šuuñ*, *q̄tēr-šuuñ* *jámēs q̄ätel elä ta q̄imēn* nagyon boldog (MUNKÁCSI: isten asszony, istenke boldogságával) szép napokat élünk.

2. Külső kapcsolatból származó összetételek. Ezek alakilag mind, s nagy részük jelentésre is pusztán asyn-
detonok, úgy hogy ilyen szempontból a grammatikai csoportba való-
nának sorozhatók. A tagok kapcsolata nem benső, hanem csak külső,
leginkább tér- s időbeli összefüggésen alapszik. Ezen összefüggés-
nek többféle fokozatai vannak.

a) A leggyengébb, midőn az összetétel se fejez ki egyebet, mint pusztá, esetleges együtt-valóságot, ezek az igazi a s y n d e t o n o k pl. *nē-χum qalēn naj ul šältēn* kettő férj s feleség közé ne lépj III. 395. *sāt täl-tūw χujimēm* hét télen nyáron át feküdtem III. 72. (de már más osztj. *tal-lung*, esztendő, tlk. tél-nyár); *ta lūw kät-la'il tūstnē mā* az a hely a hová ama ló első s hátsó lábát állítja I. 63. *it-χätel* éjjel nappal B. 342. Ha birtokos személyrag járul hozzájuk, akkor kétféle eljárás divik a vogulban. Vagy csupán az utótaghoz járul, mint a valódi összetételeknél, pl. *sām-pelän* szemük fülük III. 525. *akw' pāl alpi-ñqwlü*, *alpi-luwä* egyik fele teste-husa, teste-csontja II. 146. — vagy az összetétel egészen felbomlik s mind a két taghoz hozzájárul a személyrag, pl. *turä nielmä χum kersältäli* torkát nyelvét a férfi közsörüli III. 417. *tujtä jājkä toltiili* havát jegét olvasztja III. 415. A magyarban hasonlók *étel-ital*, *jövés-menés*. Ha synonym szók kerülnek így össze, akkor az ismétlés általános törvénye értelmében, a fogalmat erősítik, ha még mind a két tag élő szó, pl. *tērēn-χul'* járványkór I. 165. *aum-mos* fájdalom s kór

u. o. *pī-síškvé* (talán : kedves) fiúcska III. 231. *saχ-χātél* verőfényes (*saχ* nap, nap heve) NyK. 22: 49. *sētép-rqsnä* czérnagombolyag, tlk. czérna-madzag (tehát: sok czérna) K. 399. *umä-as* üreg, tlk. odu-lyuk (tehát: nagyobbféle odu) II. 96; az erősítés abban is állhat, hogy az összetétel határozottabb, különösebb jelentést kap, mint *muträ-sätmil* megrontás ellen való istenidézet, tlk. bűvös erőigézet II. 372. *tqut-vul'* tüzes üszök P. 9. A magyarban *búbánat*, *pörpatvar*; *rabszolga*, *ország-világ*.

Szorosabb már a kapcsolat az ilyenfajta összetételeknél is, ha vagy mind a két szó, vagy a kettő közül az egyik a dualisban áll. S csakugyan olyankor alkalmazza ezt a vogul nyelv, midőn arról van szó, hogy a két személy vagy tárgy mindig, szinte elválaszthatatlanul együtt van a tapasztalatban. Példák *minén äsäjrem-sänäjrem-pält* menj apámhoz anyámhoz a. a. szüleimhez I. 30. (ez az asyndeton a magyarban is megvan), *akiäjä-äkwäjä nüpel läwi* bácsi-jához, nényjéhez szól I. 34. *ekwäi'-äjkäi' äsäjrem-sänäjrem-pält* öreg ember-asszony atyámhoz-anyámhoz I. 20. (itt még az appositio is dualisban van), *ariäjrem-väpsäjrem* lányom s vöm (együtt) I. 30. *naŋ näjären-äträren voss älei'* a te gazdáid (urad s asszonyod) legyenek I. 165. *küsäji'-iäuremi' üsén joχtsi'* a gazda s a gyermek a városba érkeztek II. 109. *kwoli'-sümjeχi' ünlei'* ház s éléspajta (együtt) állanak I. 18. *märi'-tärmi'* ég s föld I. 14. (v. ö. ország-világ), sőt valóságos összetétel számba megy *luntä-väsä* vízi szárnyas (tlk. lud s kaesa) I. 31. Máskor meg az együttlét kifejezésére a második szó a dualis birtokos ragot kapja, az állítmány pedig szintén dualisba jut, pl. *Ēt-pos-äjkä ämpentél χartχatei'* holdvilág öreg az ebével nyargalászik I. 24. *an nē-luntentél nēri' χummi' akwän juršχatsi'* ő avval a nőtény-lúddal, mint férfi s nő összetársultak I. 53. Mintha a két szó kölcsönösen egymás birtokosa volna. Ugyanezen felfogáson alapszik, hogy partitivusi értelemben is használtatik a dualis birtokos rag, pl. *χqnal akw' χumitēn patné-mos, akw' nētēn patné-mos* míg az utolsó férfi (ill. egy a férfiak közül) el nem vesz, míg az utolsó nő el nem vész I. 30. azaz *egyik s másik*. Ha többről van szó, akkor a pluralis birtokos használtatik, pl. *χoti χumiūw* a melyik ember közülünk II. 116. *voss jän'i χumiänl läwi* a legidősebb férfiú közülük szól I. 95. 109. *χürēm χum mäi χumiänl* a három férfi közül a legkisebbik II. 52; sőt a singularis is, ha az egyiket a kettő közül külön-

sen ki akarjuk emelni, pl. *au çumitü* az egyik ember II. 303. (de v. ö. *çoti çumin* a melyik embernek közületek e. h. *çumiän* v. *çumän* II. 117.) Azonban sajátos *ëkw'-qñšux ölsei'* egy öreg ember s a felesége éltek K. I. 166. mivel az állítmány dualisban van, noha az összetétel a szokástól eltérőleg nincs benne. Bizonyosága ismét azon elismert ténynek, hogy minden nyelvi tünemények között átmenetek vannak. Még külön említést érdemel *ëtä-çätelä am pältëm çülës* egy éjt s napot nálam töltött II. 7. t. i. könnyen lehetséges, hogy dualisban van mind a két szó, mint *luntä-väsä*. E mellett bizonyíthat némikép az ilyen kifejezés *sät ëtiy çätel* I. 36. vö. *νοχθήμερον*, öi. *ahoräträni* tag u. nacht. Igaz hogy ellentmond viszont *ëtä sät çätelä sät*, a melyben tekintve, hogy *sät ët sät çätel* egész közönséges, legfőlebb a birtokos személyragot lehetne föltételeznünk, ha ugyan szintén nem nominativusnak gondolnók. Azonban könnyen meglehet az is, hogy az *ëtä-çätelä* analogiájára alakult, v. ö. *ëtä-çätelätel* (de v. ö. 189. l.)

Az ugor nyelvek közül a dualisnak tárgyalt használatát megtaláljuk még a vogullal testvér osztják nyelvben, pl. *imenen ojkejyen* asszony s férfi, *atnen pa çadljen* éj s nap (v. ö. *ëtä-çätelä*) *akaryen pürisgen* orosz-kutya s disznó (BUDENZ NyK. 22: 394.). A mordvinban a pluralist használják ilyenformán, pl. *varakat-rivezket* a varjú a rókával együtt, *atat-babat* férj feleség együtt. A pluralis ilyen használatára érdekes példát találunk Verg. Aen. II. 579. Itt Aeneas, midön az égő Trojából menekülni készül, meglátja Helenát s meg akarja ölni, nehogy visszatérhessen hazájába s ott megláthassa férjét, házát, atyját s gyermekeit a mit így fejez ki «coniugiumque, domumque, patres natosque videbit!» Azt hiszem a *patrës* itt is csak azért van, hogy kifejezze ,atyját gyermekeivel együtt.' Mások szerint *patres* a. m. patrem et matrem.) Hasonló együttességet akar kifejezni Tacit. Ann. I. 10. a következő mondatával: *Lollianas Variansque clades, interfectos Romæ Varrones, Egnatios, Julos; mindegyik csak egy személyt jelent. Így kell szerintem magyarázni Catullusnak is ezt a híres versét «Lugete o Veneres Cupidinesque» a. a. Gyászoljatok Venus s Cupido (együtt). Ismeretes ez a magyarban is, midön pl. azt mondjuk: Utánozzátok a Hunyadiakat, Rákócziakat, Bethleneket. S nem lehetetlen, hogy így magyarázhatók némely pleonastikus alakok, minő *birákok*. Nem tudja ké hun a birákok? (Nyr. 3: 323.), tehát a kérdésből úgy látszik, hogy*

nem is tekintetik formailag pluralisnak, vagyis azt jelenti, hol a falu előjárósága. Ülletek bele *fiaimak* a talicskába t. i. mind a ketten együtt (Nyr. II. 175.); *tinaimak*, *tinaidak* (Nyr. II. 323.) szintén azt jelenheti, hogy mind a kettőről beszél. Végre a *Jánosék*, *Kisék*, *kis Gyurku Mikluséknak a gyerökik* (Nyr. II. 323), *a korcsmárosék*, *bátyámék* nem is jelenthetnek egyebet, mint ilyen együttvalóságot (Ezeket s egyéb példákat l. SIMONYI TMNy. 535.) Azonban a hozzértőknek fölösleges is megjegyezmem, hogy nem azt gondolom, hogy minden bővült pluralis csak ezt jelentheti, hanem csak azt, hogy ez a felfogás lehetett ezen nyelvszokásnak a megindítója.

De térjünk vissza még egy pillanatra a dualishoz. Meg akarom ugyanis még említeni, hogy az óindben is megvan a vogul és osztjákéhoz hasonló nyelvhasználat. Mind a két szó dualisban van, pl. *indrā-viṣṇū*, *dyāvā-prthivī* ég s föld, *mātara-pitarāu* anya s apa; csak a második tag van dualisban, pl. *candrādityāu* hold s nap, vagy pluralisban is, ha az összetétel kettőnél többet foglal magában, pl. *devāsūrās* istenek s démonok (WHITNEY 459.) Még sokkal érdekesebb az ú. n. elliptikus dualis az óindben. Ez abban áll, hogy páros dolgok jelezésére csak az egyik, még pedig az első szót használták, de ezt dualisba tették, pl. *mitrā* a. m. Mitra s Varuna, *uśāsā* reggel s éjjel, *āhāni* nappal s éjjel, *dyāvā* ég s föld; *pitarāu* szülők (v. ö. *patres* i. h.) s ugyanezt jelenti *matārāu*.. Hasonlókép a görögben *Κάστωρ* Kastor s Pollux, *Άϊαντες* Ajax s Teukros; latinban *Castores*, *Cereres* Ceres s Persephone: ó-skand. plur. *fedgar* apa s fia, *moedgar* anya s leánya. (DELBRÜCK Vergl. Syntax 137.) Ezek a példák talán alkalmasak, hogy igazolják a megfelelő magyarra előadott nézetünket. Persze, hogy ezek a példák csak egy pár összefoglalását bizonyítják, de miután a dualis helyébe a pluralis lépett, az egy páréból többnek az összefoglalása könnyen válhatott (v. ö. *devāsūrās*). Hogy pedig mennyire összekeveredett a dualis s a pluralis, arra csak egy jellemző példát akarok felemlíteni. Ez Od. 12. 442. *ἦμα δ' ἐγὼ καθόπερθε πόδας καὶ χεῖρε φέρεσθαι*. Külömben a latinban ilyen összefoglaló pluralis igen gyakori, pl. *mortes*, *exitia* különféle halál, *suspicionones* gyanuokok, *vina* különféle borok vagy csak borok, mint a magyarban is hasonló értelemben. Végre, hogy ezt is megemlítsük, az összetétel tagjainak a szétválására, a mint azt a vogulban tapasztaltuk, szin-

tén találkozunk példa az ó-ind dvandva összetételeknél (v. ö. DELBRÜCK i. h. 138.).

A különben a dualis által kifejezett együtt-valóság van meg ezekben is *sāt tūmel-āykw* hét ünös jávortehén I. 105. v. ö. *tūmlī pawli* az ünős s a tulkot is u. o. *khūrem wuj-son* három állatos szán, t. i. a melybe három állat van befogva II. 236. v. ö. *négyló szekér, hat-ló hintó* SIMONYI Nyr. 4: 489; más jelentéssel, de hasonló felfogással III. 402. *nūrem-wj-sun γartawé* medve-szánt huznak, a melyben t. i. a megölt medve van. Ide tartozhatik *tont-γum* vendég, jövevény III. 102. II. 151. tlk. lárvas ember (*tont* a nyírhéj, a melyből a lárvát csinálják, MUNKÁCSI szives magyarázata szerint).

Különös s előttem érthetetlen *vit-vitāyā* vizes veder II. 296.

b) Az összetétel által új fogalom létesül, melynek az összetétel tagjai a részei. Ezek az össszefoglaló összetételek, s hasonlók, mint mikor valamit körülírással fejezünk ki. A szemlélet alapjában valamennyinél egyforma, azaz a tér- és időbeli együttlétén alapuló, noha különbözőképen nyilatkozik meg. Tisztán a térbeli kapcsolatból származtak *ńol-tus, ńali-šom* arcz, tlk. orr-száj, orr-szem; *tēp-pasēn* lakoma, tlk. étel-asztal I. 65. A következőkben meg az jeleltetik, hogy egy személyben vagy tárgyban kettő van együtt, vagyis kettőnek a tulajdonságai foglaltatnak együttesen: *γulax-ājkā* az öreg ember holló alakjára változva I. 12. *lunt-nētā* lúd neje, t. i. a neje, a ki lúd volt I. 55. *nūr-oxwtes* sziklakő, tlk. hegy-kő KN. 20. *ńāl-suw* dárda tlk. nyíl s bot együtt II. 264. *nāri-, sirej-sū* schwertstab (HAMPEL szerint *nyélre való penge* Akad. Ért. 74: 67.) *sol-jaut-ńāl* hegyes fanyílak, tlk. nyárs s nyíl együtt I 86. *īmēt-lunt* fából csinált lúdalak, melylyel a ludakat csalogatják III. 497. *sor-vit* pálinka, tlk. sörvíz II. 388.

Ebben *ou-pū* gyermek tlk. leány-fiú, az összefoglaló kapcsolat a szülők (v. ö. *ńep*); ebben *pūt-tul* ennivalók, tlk. üst s élédűcz III. 83. hogy az élelmet mindkettőben lehet, hogy eredetileg csupán e kettőben szokták tartani; *ūs-potali* várgömböcske II. 67. *tēp-kān* szántóföld, tlk. étel-föld P. 15. v. ö. buza föld, időbeli kapcsolat is, t. i. hogy egy tárgyban mind a kettő egyszerre; furcsa *sāli-pos* rénnyugvó hely, tlk. réntávolság B. 351. vö. egy puskalövés ide, kutyaugatásnyira van. (V. ö még az ú. n. *viszonossági dualist* pl. *jū-pūńšit* futestvérek. V Nyelvj. 261.)

Azon az alapon, hogy a két tulajdonság ugyanazon egy lény-

ben van meg, származott *süp-nielmtal* néma, tlk. száj-nyelvtelen II. 70. Viszont közös tulajdonságaik alapján kapcsolattak össze *uj-zul* állatok, tlk. szárazföldi állat s hal; ebből lett *vās-*, *lunt-uj-zul* kacsaféle, lúdféle állatok II. 56. *lunt-vās* (az állítmánya *alt-zatsét* pluralisban) vízi szárnyasok, tlk. lúd-kacsa I. 30. s mindkettő dualisban *luntā-vasā* I. 31.

A magyarban különösen számosak a mellérendelő összetételek azon fajtái, a melyek kétféleséget foglalnak össze ugyanazon személyben vagy tárgyban (vö. *nāl-suw*). SIMONYI ezeket nem is tartotta összetételeknek (l. Nyr. 4: 106.) Ilyenek pl. *hajdusógor*, *kertész-inas*, *rab-gólya*, *szolga-zsarnok*, *zarándok-jövevény*; — *asztal-szék*, *jegy-gyűrű*, *tanács-szó*.

Némelyiket lehet úgyis érteni, hogy a hasonlóság az összekapcsolásuk alapja, mint ebben *selyemhaj*, mint pl. *sátor-palota*, olyan mint a sátor, *rege-beszéd*, olyan mint a rege, *szolga-nép*, olyan mint a szolga stb., s azért könnyen jelzőnek ts tekinthető az előtagjuk. De ismételjük, hogy ez utólagos grammatikus belema-gyarázás, s nem a történeti fejlődés igazi megfigyelésének a tanúsága.

c) Célhatározói mellékképzet is fejlődik ki némely összetételnél, a melyek lehetnek alárendelők is, de talán többször mellérendelők. Ez az összetétel például: *csizmatalp*, *inggomb* kétségtelenül alárendelő összetétel, mert az egész s része viszonyán alakult; de ha a talp vagy gomb egy bizonyos fajtáját akarom vele jelölni, a mely még csak lehet része s alkalmas, hogy része legyen a csizmának vagy ingnek, akkor a lehetőség s a jövő, de egyuttal áll a n d ó alkalmazhatóság révén kifejlődik az a jelentés, hogy ez csizmára való talp, ingre való gomb. Szintúgy történik az ilyen összetételnél, mint *juhakol*, mely viszont a mi meghatározásunk szerint mellérendelő, mivel a két tag közt semmi benső kapcsolat nem létezik. Ezt is utóbb úgy fogjuk fel, hogy juhnak való akol. A magyar nyelv alkalmasan megvilágítja a mondottakat, különösen azt, hogy a legtöbb ilyen összetételt mellérendelőknél kell tartanunk, azzal, hogy ezen fogalomkapcsolatra még a mellérendelő összetételnél is lazább összeköttetést alkalmaz, t. i. az *-s* vagy *-i* melléknév-képzőt, melyek különben is sokszoros viszonyban vannak az összetétellel. Így mondja a magyar *vajas bődöny*, ellenben a vogul *vōj-paip*; m. *tūzi fa*: vog. *ul-jiw*

stb. a mint az alább következő példákból még bővebben is látni fogjuk. Hogy mi indította a magyar nyelvet erre a következtetlenségre, vagyis minő különböző felfogás nyilatkozik meg a változatos alakokban, arról esetleg más alkalommal fogunk beszélni. Most csak ismét megjegyezzük, a mire már volt alkalmunk figyelmeztetni, hogy a magyarnak a világosság s a pontos logikai megkülönböztetés az egyik irányzója.

Következnek a vogul példák : *nāl-jiw* nyílnak való fa II. 119. (*nyílfa* a magyarban a nyíl fája, a melyből a nyíl készült); *kēlpēsäy mā* kötél fonásra való kákát termő föld, tlk. kötél-kákás föld II. 416. *nārä-, passä-tawel'* bocskor-, kesztyűbőr III. 285. *ul-jiw, nāj-jiw, taxt-jü* tűzi fa, *ulä-kēr* csiholó, ill. tűznek való aczél NyK. 22 : 50. *jüns-uj-pit* feketesásfészek II. 299. (v. ö. *noxs-, uj-pitimté* *juje'im* nyusztbőr-féskemben, vadbőr-féskemben fekszem III. 64.) *kū-kwöl* lóistálló I. 6. *jojel-kwossēm* száraz.halás puttony III. 461. *mulipāl* vendégszoba I. 33. *čār-puyk (va'ij)* *kwālikātā* rénbika fejre való (erős) kantárszijas II. 51. *niol-kwāli'* kötőfék, tlk. orr-kötél (vö. szájkosár) II. 112. *kāt-jaoloč, — lqutan* keszkenő, ill. kézbe való kendő T. 309. 310, *kat-tin* készpénz, ill. kézbe való pénz KL. 6. *noxs (sāt), uj (sāt-saw)* *lēsanēm* nyusztfogó hét, vadfogó hét sok vadászhurkom. tlk. nyusztanak, vadnak való III. 2. *khol-pūtq* hal-szigony T. 331. *āmp-lq* ebporáz III. 529. *čum-, nē-kasäji* férfinak, nőnek való kés (v. ö. gyerekruha) II. 33. *jänj'-uj-nqul-sqām* jávorhús (tartó) duca III. 82. *vōj-sān* zsiros edény III. 235. *vōj-vātā* halzsiros bődön II. 227. *ūnsās-paip* tomporával töltött puttony, *vōj-p.* zsírral töltött puttony III. 227. *mol-p.* vagyontartó puttony III. 355. *vit-pūt* vizes üst I. 75. *vit-khūri* vizes-tömlő II. 230. *saj-ānit* théás csészék I. 15. *pūri-āni* opferschale II. 180. *nāj-čuri'* tűzi szerszám, tlk. tűz-zacsó II. 179. *čānt-čāp* hadi hajó II. 5. *jēčw-jor* tánczhely III. 417. *tārēm-kan* áldozati tér, tlk. isten-hely, *nūp-pāsēn* lakodalmi asztal, tlk. násznép-asztal II. 238. *jüntēp-sam-nāl* pánczélszem-nyíl, a. a. olyan, a mely a pánczélszemen is áthatol I. 13.

Tulajdonképen felesleges, de itt különösen szükségesnek tartom megjegyezni, hogy valamint minden fajtájú, úgy különösen ezen s a hasonló összetételek közül igen sok egynéhány mintájára képződött, miután ezen jelentésbeli kategória már megalakult. Tehát nem az a lak, hanem a *jelentés* analogiája forog fön.

V. Grammatikai (mondattani) összetételek.

Ezek részben asyndetonok, azaz a rendes kapcsoló kötőszó hiányzik közöttük, a minőkre fent már több példát idéztünk. Azonban nem igen tartom valószínűnek, hogy a kötőszó egyszer megvolt tagjaik között s csak később maradt volna el. Mert tapasztaltuk, hogy némelyik közülük valóságos összetétellé vált jelentésre is, mint pl. *ńol-tus*, s ilyen valamennyi, a melyeket IV. fej. b. pontja alatt felsoroltunk. Másodszor vannak olyanok, a melyek ha nem is sorakozhatnak ezen b. pontbeliekhez, mindamelltt az összetételben mégis sajátosságos, t. i. erősbűlő jelentést kaptak, mint pl. *búbánat*, *těren-ńul* stb. Végre látjuk, hogy több nyelv nemcsak asyndeton által fejezi ki köztük a szorosabb kapcsolatot, hanem még a dualis által is. Mindebből tehát azt lehet következtetni, hogy az asyndeton is eredeti s nem utólagos fejlődés, a mit még fölösen bizonyít az ilyen teljesen egybeforrt s elhomályosult összetétel, minő *ńep*. S ha még hozzáteszszük, hogy rendszeren egymást kiegészítő fogalmak közt alkalmaztatik, mint *evés-ivás*, *testelke*, *tėlen-ńyúron* stb. alig kételkedhetünk abban, hogy itt is ugyanazon nyelvi fölfogás működik, a mely az eredeti összetételeket alkotta, midőn a benső vagy külső kapcsolatban levő fogalmakat egyesítette. Minthogy pedig a természetűben rejlő összefüggés is sokkal lazább, lazábbnak kellett lennie az alaki kapcsolásnak is, úgy hogy, véleményem szerint, inkább az történt meg, hogy a kötőszóval később némelyek vagy némelykor bővültek. Hogy pedig utóbb ebből többféle zavarodás származhatott, az természetes; azaz a nyelvtörténetből esetleg a megfordítottjára, t. i. a kötőszó elmaradására is találkozhatik bizonyíték.

Vannak aztán olyan összetételek is, a melyek pusztán bizonyos mondatrészek összeforrásával keletkeztek. Ilyenek pl. *napkelte*, *fűlőnfűggő*, *ajtónálló*, *nagyravágyás*; *kispap*, *őregapa*. Közülük csupán a jelzői (melléknév + főnév) összetételek érdemesek különösen a figyelemre, mert a többiekben valóban nincs egyéb sajátosságos, mint hogy egy hangsúly alatt ejtjük őket. Minthogy pedig ez a mi szempontunkból nem a legfontosabb s csak kísérő jele az összetételnek, ezeket bátran mellőzhetjük. Más-

félék azonban a jelzős összetételek. Ezek már jelentésükben is izolálódtak, s könnyű átlátni, hogy azon okból, mivel az előtagban rejlő fogalom a jelzett szónak megkülömböztető tulajdonsága. Tehát megint tapasztalhatjuk az egybekapcsolt fogalmak szorosabb összefüggését, és ismét megtalálhatjuk történetes összekapcsolásuknak pszichológiai kútforrását.

A harmadik csoportba tartoznának azon viszonyok, melyekben az igenév állhat a megelőző vagy következő névszóval. Véleményem szerint, ez már ugyan tisztán mondattani kérdés, de okkalmóddal mindamellett az összetételeknél is tárgyalható volna. Azonban oly bonyolult s annyira terjedelmes vizsgálatra szorúl, hogy ezen értekezés keretébe bele nem szorítható; ennél fogva ezt a kérdést ezuttal más alkalomra kell elhalasztanom.

Áttérünk most a vogul jelzői összetételekre. Két csoportba kell őket osztanunk.

a) A melyekben a jelző a rendes szórendnek megfelelőleg elül áll. Ilyenek *jqł-nqjér* alvilági fejedelem II. 232. *voikén-uj* nyú, tlk. fehér állat I. 9. *laj-χiń* járványvész, tlk. alvilági vész, *pit-χiń* id. tk. fekete vész II. 282. *nürém-uj* medve, tlk. erős állat (v. réti állat? NyK. 26: 13.) *vis-khom* fiú, tlk. kis ember II. 240. *ál-mökhém* fölvidéki nép, v. ö. *ál-vöt* főlészél, *sāli-āln* ezüst pénz, tlk. finom ezüst I. 18. *suli-rayt* fehér agyag, *ossi'-jiv* gyaluforgács, tlk. vékony fa I. 4. *qssá-le'ipä* gyík, tlk. vékony farkú I. 163. *nēmīs-lēpkér* vakondok, tlk. német egér III. 148. *mortim-sām* tengertúli vidék, tlk. déli vidék II. 70. *jolké-törém* föld, tlk. alsó ég KL. 13. *jeli-numi khul* emeletes ház, tlk. alsó-felső ház T. 309. *jelēz mā* túlvilág, tlk. alsó föld uo. *išmit* leves, tlk. meleg víz (*išem üt*) KL. 14. *iš-vuj* madárka P. 17.

b) Fordított szórenddel (v. ö. 146. l.) *sam-pāl*, *kāt-p.*, *la'il-p. māzum* fél-szem, kéz, láb nép, a. a. egy szemű stb. (v. ö. *voj. pal sin, ki, pid*), *nārä-paalä* fél a. a. egyik botosát II. 129. *sapäk-pälēm* egyik csizmám II. 289. (de v. ö. *akw' pāl pāsmük-pälēm* egyik felét félcipőmnnek III. 396. *akw' pāl sam-pälänl* egyik fél-szemük I. 8.) *süp-pāl* görbe szájú, *mqt pum-pälep lu* másodfüves ló T. 167. Megjegyzendő, hogy rendes helyén is állhat, pl. *pāl löptäm* fele falevelem III. 117. *pāl tuitpēn* fele rejtett holmid III. 124. v. ö. a *pāl* eredeti jelentésére *oqlēm-poql* tulsó fél KL. 11. *ti pāl tqrēm* ezen oldalbeli világ I. 30. A már id. példákhoz v. ö. még

votj. *kuz-pal* házastárs, tlk. pár-fél, *gurt-pal* földi, egyfalusi, tlk. falu-fél, de *pal-kišno* özvegy, tlk. fél asszony; magyarban: *másfél*: *felemás*. Szóval, mint minden egyéb hasonló esetben, a kétféle forma jelentésbeli különböztetésre is felhasználtatott.

Ide tartoznak még a *ta'il* tele szóval összetettek *āl-ta'il* egy egész öl III. 142. *ūs-*, *paul-ta'il saw χumim* összes városi, falusi sok emberem III. 476. *Ās-ta'il saw ūs* az egész Óbvidék sok városa II. 75. *laqu kwol-ta'il vorin nē* tíz tele (egész) házat legyőző nő III. 358; megelőző melléknévvel *āpāy-ta'il* bölcsőstül III. 455. *nāliy-ta'il* nyilastül II. 20. *saxä-ta'il* mindenestül, mindnyájan II. 91. s elhalványult jelentéssel *val-jiw χūrēm āl-ta'il ti ālmāsēm* rozmarinfát három öllel emeltem most III. 311. *pēs-tail* régtől fogva KL. 17. (v. ö. BUDENZ NyK. 18: 158.). Ilyen még a *votják*-ban *korka-tir* tele házzal, *im-tir* tele szájjal.

VI. Logikai (magyarázó) összetételek.

Olyan összetételek ezek, a melyekben az utótag tulajdonképpen felesleges, mivel a másik már magában foglalja ennek a fogalmát is. Tehát csak pontosabb, logikai megkülönböztetés kedvéért járult utólag a második tag az előtaghoz, utóbb esetleg azért is, hogy a lehető fogalomzavart megakadályozza. Megjegyzem, hogy véleményem szerint, általában csak ritka kivétel s az analogia okozhatta, ha megfordítva történt volna a dolog, úgy hogy az előtag volna a későbbi járulék. Erre vonatkozólag különösen a magyarban részletes kutatást kell még tenni.

Ide tartoznak különösen azon összetételek, a melyekben az utótag az előtag nemét jelenti, s a melyeket TOBLER hibásan sorol a legvalódibb összetételek közé. Néhány példa elégséges ezekre, mint *āter-χum* fejedelem-férfi, *χin-ūrt-χum* kór-fejedelem férfi II. 407. *χajtā-χum* leánykérő követ férfi II. 95. *sāli-wj* rénszarvas állat, *nālek-χul* héring-hal III. 134. *kasāuw-jozl* keszeghal II. 54. (*jozél, jozl* szárított hal, s a fordított bővülésre példa *khul-jqzél* szárított halszeletek KL. 6.; *nānk-jiw* vörösfenyő-fa, *χqšép-jiw* gyalogfenyő-fa, *saltpq* hársfa, *nur-jiw* nyársbot I. 97. *suj-jiw* bot (fa) I. 162. *sāile-jiw, pum-jiw vūsén* léczfával, fűfával (?) körülkerített várak II.

228. *šal-jū* nyárs P. 10. (*sol*, *šal* nyárs), *q̄ṅkh-jiw* gyantafa III. 355. *kēšpom* sásfű, *solēḫ-āḫutēs* kovakő I. 129. *khoš-vit* húgy (viz) v. ö. *ḫuūs* id. *kwärt-mowēs* fehérnemű, tlk. ingruha P. 13. (lehetne összefoglaló mellérendelő is, t. i. ing s egyéb ruha), *rāḫ-sq̄w* kiáltás (szó) II. 209. *tāl-ātēp* kontyos, tlk. kontyhajas III. 195. de v. ö. *tālṅ ātpā* id. III. 221. *saj-mō* abseits gelegener ort, *saj* id. KL. 15. Fordított, azaz előtagú bővülés mutatkozik ebben *šq̄urēp-mōṅkhw* fejszefok, *māṅḫw* id., de valószínűbb, hogy az összetétel az eredeti s *māṅḫw* ilyen értelemben az előtag elhagyásával is használható (v. ö. a (szóló) hegybe megyek); *šēns-voḫi* hánccsérz, lehet hasonlító melle-
rendelő, olyan *voḫi* mint a *šēns*, v. ö. *šēs-āni* sés-ezüst tányér. Utóbb ezeket valóságos megkülömböztetésre is felhasználta a nyelv, mint pl. *alma* : *almafa* ; *q̄ṅḫ* : *q̄ṅkh-jiw*. A mythologiai magyarázattól függ, vajjon ide oszszuk-e be az ilyeneket, mint *šaxl-tq̄rēm* viharisten, *ḫātēl-ēkwā* napasszony stb. Ha t. i. azt véljük, hogy már magát a *vi h a r t* istennek, a *n a p o t* asszonynak képelték, akkor ezek is idevalók, mert akkor *šaxl*, *ḫātēl* csak annyit jelenthetett, mint a megfelelő összetételek; s ez a legvalószínűbb magyarázat. Ezek analogiájára jöttek létre *nāj-ḫq̄n* tűz-fejedelem I. 9. de v. ö. *nājṅ ḫq̄n* I. 8. *vit-ḫq̄n* vízfejedelem I. 31. — ha pedig ezt a felfogást nem akarnók helyeselni, akkor olyanok lehetnek ezek, mint *Tq̄rēm-pī*, *Tēk-q̄jkā* stb.

Bővebb magyarázatra ezen fajtájú összetételek nem igen szorulnak, annyira természetes oka van létrejövetelüknek. Mégis meg akarjuk jegyezni, hogy némi analogia van köztük s az ilyenek között, minő *bőrczipő* (III. fej. 4.), mert noha ez utóbbiak más eredetűek, utóbb a nyelvérzék gyakran mégis úgy foghatta föl őket, mintha az előtag része volna az utótagnak; ez a viszony pedig cum grano salis hasonlít a species s genus kölcsönös viszonyához.

Az ide tartozó magyar összetételeket szép számban SZARVAS állította össze Nyr. 22 : 493. s köv., de nem mind ide való, a melyeket ő egy kalap alá vett. Van köztük erősítő, minő *zür-zavar*, *kőr-beteg*; egy részük továbbá úgy származott, hogy a synonym szókat, a melyek külön is teljes s ugyanazon jelentésűek valának, kapcsolták össze, még pedig legtöbbször egyes írók stilisztikai szempontból, mint pl. *áros-kereskedő*, *asszony-hölgy*, *kendő-keszkenő*. Ezek tehát nem idevalók. Ilyenformán keletkezhettek sok azok

közül is, a melyeknek elő- vagy utótagja idegen, mint *aggdada*, *bálvány-oszlop*; *baj-viadal*, *déd-ös* stb.; noha nem lehet tagadni, hogy utóbb magyarázat kedvéért is bővült egyik-másik, különösen midőn az idegen vagy elavult szót nem értették, vagy az író félt, hogy olvasói tán nem fogják megérteni, pl. *csepesz-háj*, *kólya-szekér*; de ilyenkor már a dolog természeténél fogva is, az ismeretlen szó az előtag, s az utótag a későbbi járulék. Végre, mint már említettük, megkülönböztetés okáért is válhatott ilyen összetétel, mint pl. *forrás-kút*, *tanító-mester*, s ilyenkor az előtag a későbbi járulék. Külömben ezek csak általános gondolatok, a melyek, ha lehetséges, nyelvtörténeti igazolásra szorulnak. (Szóval SZARVAS példái közül is csak azok valók ide, a melyeknek tagjai a *species* és *genus* viszonyában vannak egymással.)

Azt is említettük már, hogy valószínűnek tartjuk, hogy szintén logikai megkülönböztetés céljából történtek az ilyen megfordítások: *egy csepp víz* : *víz-csepp*; *egy csapat katona* : *katona-csapat* stb.

VII. Metaforás összetételek (bahuvrihi).

Ez már nem külön fajtája, hanem csak különös alkalmazása az összetételnek. Némely összetétel ugyanis, egy másik (esetleg csak hozzágondolt) szónak a jelzője, a melylyel együtt egy egész mondattá is fel lehet bontani, pl. ῥοδοδάκτυλος 'Hóς, a hajnal, a melynek az ujjai olyanok, mint a rózsza. Azért nevezi ezeket JUSTI magasabb fokú összetételeknek. Sokféle-kép magyarázgatták ezen sajátságos összetételeket, míg végre DARMESTETER nyomán végleg eldöntötte a⁶kérdést OSTHOFF Das Verbum in der Nominalcomposition 129. kv. lapjain. Szerinte ezek is rendes összetételek ugyan, csakhogy átvitt jelentésben alkalmaztatnak, még pedig rendszeren a *pars pro toto* alapján, s mint DARMESTETER mondja (híres munkájában: *Traité de la formation des mots composés*) *juxtaposés de coordination avec synecdoque*. (Ujabban a német tudósok úgynevezik 'mutierte composita' BRUGMANN II. 87.) Azaz, ha valakire azt mondjuk *dickkopf*, *babszem*, vagy akár *kutya*, *szamár*, v. ö. *Zsiba Péter*, *Bocskor Józsi*, *Szeglet Laci* mint gúnyneveket (Nyr. 2 : 179.), akkor ezen

szók jelentésének csak egy részét akarjuk rája vonatkoztatni. Hogy miként történt a jelentésnek ezen fejlődése, azt világosan megmutatja a francia nyelv, pl. *une bon-bec* plaudertasche DARMESTER szerint így vette föl mai jelentését s lett a masculinumból femininum má «On a commencé par dire: *avoir bon bec*; on a dit ensuite: *c'est un bon bec*; puis le mot s'est spécialement appliqué à la femme: *c'est une Marie bonbec*, ou plus brièvement: *c'est une bonbec*. A példa világosan mutatja, hogy az összetétel eleinte mint appositio szerepel, lazán a jelzett szó mellé függesztve. Helyesen mondja tehát OSTHOFF, hogy pl. χρυσόθρονος Ἥρη, Τρωιάδες βαδύκολποι eredetileg csak a. m. *der goldthron*, *Hera*; *die tiefen busen*, *die Troerinnen*, és ezen felfogását az alakjukból is bebizonyítja, nevezetesen, hogy mint mellénevek csak kétvégződésűek; s hogyha az utótag femininum főnév, hogy akkor a melléknév masculinuma -ης végű, pl. αἰολο-μίτρη-ς stb. (de v. ö. βαθύ-ζωνος, mivel ez későbbi korú). Mindezekből következik, a mi különben is tudva van, hogy a melléknévi végzetet is később kapták az ilyen összetételek, v. ö. *lóláb-ú*. Viszont ujjolag kell figyelmeztetnünk, hogy senki sem gondolhatja, hogy valamennyien ilyen úton s módon jöttek létre, sőt a legjava része már egyszerre készen keletkezett a meglévő néhány minta analogiájára.

Szerencsére, a vogulban még a francziáénál is biztosabban nyomon kísérhetjük az imént tárgyalt nyelvi tüneményeket.

Ugyanis a vogulban nemcsak összetételek, hanem másféle appositíók is vannak, a melyek olyan megszorított pars pro toto jelentésben használatnak, pl. *Räpëskë-ëkwä* | *võt xäjtal tak jiw* | *talt lüläläli* R. asszony (mint, ill. a) széltől érintetlen erős fa áll meg velem szemben III. 362. | *uj kit pal* | *kwonäl xumle xöntle'im rénszarvas két füle (módjára) a mint kifelé hallgatózom* II. 164. *khönt* | *tal'khë sgorëpäm vuor-ñäl* | *läkwi a had* (mint valami) csúcsa levágott erdőfok, (úgy) mozog előre II. 227. A megjelelt mondatrészek alakilag s jelentésükben is pusztá appositíók, csak olyan, mint ha mondanám: *Bátyám, a kitünő festő, megérkezett*. Ebben nincs feltünő semmi. De ha ezt mondanám: *Bátyám, az erős tölgyfa*, szembe állt a viharral, — akkor már mindenki úgy értené, hogy *mint az erős tölgyfa*, mivel ezt a jelzót csak *részben* lehet a jelzett szóra vonatkoztatni. Így érthető, hogy ezen mondatok is mind úgy vannak (s helyesen) fordítva, mintha csupa módhatározó

volna bennük. Pedig, ha csakugyan módhatározóra van szüksége, akkor a vogul nyelv tudvalevőleg vagy ragot, vagy névutót használ.

Nevezetesebb példáink még, a melyeket most már csak felsorolok, a következők: *maremané sorxän xul ti marëmauwësü* mint szükségbe jutott pisztránghal ím szükségbe jutottunk II. 160. *xuri sänki sailëm pal-xöntamlälän* mint félénk fekete kacsaé oly érzékeny fül(ü) — hallgasd meg II. 382. (*sät q̄tér*) *numël minnë rakw-sam ti' patilän* (hét fejedelem) mint fennjáró esőszem szálljatok ide II. 388. v. ö. *numël patnë rakw-sam, (võt-sam) ti' voss patnün* (lovam) mint felülről lecsapó esőszem (szellőcske) bár csapnál le ide I. 60. *akw' lim nälät, takwsi-xul jāmés nur-jiw, pusën nurtsanä* egy kilótt nyilán, mint (ill. az) ősz halnak jó nyársfáján, mindnyájukat fölnyársalta II. 113. *sät urp' uriy jiw, nan j̄q̄yxë'in* (mint) hét oldalú oldalas fa, te forogsz II. 353. (*Numi-Tq̄rém äsém*) *süptal jāmés uj, ünlitä* (N. T. atyám) néma jeles állatként ül III. 43. v. ö. *ai jän'i' ekwäi'-q̄jkäi' söp-nelmtal jamés uj, elä ünlei'* II. 248. *akw'päl kätlä-päl pinilëm: at lq̄mtëp lq̄mtiy q̄smü pinilëm* egyik oldali félkezecském lehelyezem: az öt részű részes vánkost (a. a. vánkos gyanánt) lehelyezem III. 169. az utolsó példa nagyon világos s meggyőző, de azonfelül megmagyarázza emezt is: *akw'päl kätlä-pälëm vouta nuj tinij ta'il lépililëm* másik oldali fél-kezecskémét, mint vékony posztó drága ruhát ráta-karom III. 151. *num-pälëm tq̄uliy pupi'-ke nëili, tür-vit aje'im* magam fölött ha szárnyas bálvány jelentkezik, mint tó vizét úgy iszom meg II. 278. *ti osiy lq̄m-uj sipiy x̄q̄nt* ez a sűrű szúnyograj (oly számos) nyakas had II. 145; pontosabb s csak az ellentét szemléltetése miatt idézem *khwonpë-põn, oq̄mp-põn sau jorjën sawël üli* (mint) rénszarvas szőre, mint eb szőre, oly sok szamojéd nagy számban él II. 223. vagy *akwäi' q̄s, porés voikën-uj xurip* mindenfelé juh, disznó (annyi) mint a nyú I. 8.; — *lilij vöntër kit josä ti votintiäq̄rëm* eleven vidra (gyorsaságú) két hótalpamat fölcsatolom II. 191.

Ezen példák tehát nemcsak igazolják OSTHOFFnak említett elméletét, hanem egyúttal minden fölösleges fejtegetés nélkül is érthetővé teszik a következő vogul bahuvrīhikat: *sam-päl m̄axum* félszemű nép, *kät-päl mir*, félkezű nép I. 8. *joli tq̄rëmt mir akwäi' sam-pälët, súp-pälët* a földön a nép mind félszemű, görbeszájú I. 25. *põnsëm sosi' kitä' sam xumlë sunsilälë'im* érett ribiszke két

szem(ü) hogyan nézdegelek II. 15; ezek szerint tehát II. 424. *nēilēnē χḳtēl sorūi sam (χḳn)* így fordítandó *mint a felkelő nap (oly) aranyos szemű király (χḳtēl-sorūi-hez v. ö. hófehér)*, a mint ezt a következő sorban a *sariy* melléknév is bizonyítja *ūntnē χḳtēl-sariy χḳn* lenyugvó nap-sugaras király (v. ö. darutoll-as); *sakwalik-sam, χulax-sam kit ujārem* szarkaszemű, hollószemű két állatkám II. 111. *šul-puḳk jāniḳkwe* ősz fej(ü) öregecske II. 325. *širā-pun jāmasā, āḳḳā-pun jāmasā* sirálypehely, hófajdpehely (szőrű) jeles lova II. 337. *kēr-tāḳ jelpiy ta'ilem* vas mell(ü) szent ruhám II. 149. *inī-jiw-sēwam tūl mā joli mā* csipkerózsafa-bokros rossz föld az alvilági föld III. 117. Ezekhez hasonló *kurkū-nol* bárka, tlk. *kakas-orr* II. 55. *tqri-jiw* hárfa, tlk. *darufa*, mert a hárfa fején darufa szokott kifaragva lenni. Ilyen a votjákban *urd-kič* denevér, tlk. oldal-borda-hártya, a finnben *rauta-näppi* vas-ujj(ü), *puna-parta* vöröszakáll(ü), rothbart, *sinisukka* blaustrumpf, *hullupää* bolondfej(ü) stb., de így már csak a régi s a népnelvben találkoznak, különben általánosan melléknévi alakot öltöttek, mint *hullupäinen* stb. (AHLQVIST Suom. kielen rakenn. 84.)

S ez az ilyen fajta összetételeknek az általános sorsa az indogermán s a finn-ugor nyelvekben is. Ma már a magyarban is ritkaság számba megy az ilyen, mint *hatszem (kártya)*, *száz-ráncz Kata*, *bornyúláb (zsidó)*, ritka az ilyen kifejezés is, mely emezek mintájára készült, mint *hosszú végighas derék (JÓKAI)*, hanem rendes helyette az *-ü*, *-s*, néha az *-i* képzős melléknév, különösen az *-ü* képző, mely tudvalevőleg ma már csak összetételekhez járul.

A vogulban a melléknév alakú bahuvrihik két csoportba oszthatók:

a) Olyanok mint a magyarban, azaz a melléknévképző *-ḡ*, *-pa*, *-pā* az összetételhez járul; de ez nem oly kizárólagos képző, mint a minővé a magyarban az *-ü*, *-ü* vált. Nehéz megállapítani ezek közül, hogy melyek felelnek meg eredeti főnévi alakú bahuvrihiknek. Ilyen lehet *sarni-sa'ipā sa'iy χḳtēl* aranysugarú sugaras nap III. 2. *kwošer-sispā jqmēs voj* csíkos evet-hátú (ill. hátához hasonló) szép botos VNyelvj. 96. *nir-ä'inēp ä'iniy sun* vesszős állú állas szán I. 93. *tūr-lōpant-palpā māḡum* tavi tündérrózsa-level(nyi) fülű nép II. 385. *lunt-sax-mēsij jā* lúdbél (módjára) kacskaringós folyó II. 184. Ámbár lehetséges, hogy ez utóbbi így értendő *mēsij lunt-sax-jā* s akkor vehetnők hasonlító összetételnek

is, a milyen *sés-vōjij ŋoŋi* háncs(vastagságú)-hájás hús II. 33. a mely úgy származhatott, hogy előbb megvolt *vōjij ŋoŋi* s utóbb járult eléje a *sés* (v. ö. *pākw-pōsi' voikēn alpitā* czirbolyatobozmogyoró beléhez hasonló fehér teste II. 61.), vagy kombináció ebből *sés-ŋoŋi* s *vōjij ŋoŋi*.

Az ilyen kérdéseket nehéz, sőt gyakran lehetetlen eldönteni. Például valószínű, hogy ez a kifejezés *čār-ŋelēm lūptāy kēlyēm* bikanyelvhez hasonló bő leveles lápom III. 299. úgy magyarázható, hogy a *čār-ŋelēm* olyan appositio, mint a minőt főt tárgyaltunk, midőn az *une bon-bec* féléket idéztük; de viszont II. 41. *nāyŋk-tāl sa'iy puŋkkēm* vörösfenyő-ág-fürtös (a. a. mint a vörösfenyő ága fürtje, olyan fürtös) fejecském, — így is érthető az *én fürtösfejem, a vörös fenyő ága*, tehát mint appositio, azonban lehet az *uj-pī' sa'iy puŋkēm* állatfi fürtös fejem III. 104. analógiája is. Ez megint lehet *sa'iy uj-pī' puŋkēm* helyett v. ö. *uj-pī' vēšiy puŋkēm* szépséges állatfi-fejem u. o., viszont szintúgy származhatott volna egy *uj-pī'-sa'ī* állatfi-fürt (v. ö. emberhaj) összetételből is. Mindenesetre kivüláglík ezen példákból, hogy a hasonlítás ilyen összetételekben csak utólagos mellékképzet, mint azt már egyebütt is tapasztaltuk. Így érthető csak meg ez is *kis-laku minēm (jāŋŋēm) lakwiy mā* abroncskerék (módjára) forgó kerek föld, a. a. az alapfel-fogás ez *kis-laku-mā* az abroncskerék-föld. Továbbá *sēmēl uj-jāmēs piti vāre'im* minő fekete nyuszt szokott, afféle jeles fészket készítek III. 312. mintha volna *jāmēs piti, sēmēl uj-piti vāre'im*, s merészebben *tawant vōt jāmēs ŋqmtēl va'ilālŋ* mint csendes szél, oly jó elmével szállj elébe III. 55. v. ö. III. 511. Végre a *sorčän-sam, čulän-sam* bizonyosan appositio ebben *sorčän-sam, čulän-sam čansāy ta'ilakēm* lazacz-, hal-pikkely(ek módjára) ékes ruhácskám, ill. pánczélom II. 28. feltéve, hogy nem azt érti, hogy ilyen pikkelyekkel van ékesítve, a melyet a hasonlóság miatt neveztek így el v. ö. *tquliy uj čansāp čāp* szárnyas állattal ékesített (ill. megrajzolt) hajó; tehát a *sorčän-sam* már magában metafora volna (v. ö. vasmacska).

De van sok ilyen melléknév-képzős összetétel, a melynek semmi köze sincs ezen bahuvrihi összetételeinkhez, s a melyek emezeknél régiebbek is, s nekik is mintául szolgáltak. Például *ēlēm-čales-jisiy (ŋaŋiy) tārēm* az ember korabeli világ, csak úgy képződött az *ēlēm-čalēs-jis*-ből, mint a *jisiy* az egyszerű *jis*-ből,

vagy a *nērij* a *nē* szóból; vagy a *tāl-qsmāp* (*kwol-jor*) a fenyő-galy vánkösű házhely III. 96. csak olyan mint *lūptap*, *tqwēp*; s azért ezen képzők mindenféle jelentése az összetételben is nyilvánul. Gyakran különös is ez a magyar felfogásnak, pl. mi is mondjuk vad a kert, olyan kertre, a hol sok vad van, de nem mondhatjuk mint a vogul *vör-ujij mā* erdő-vadas, a. a. erdei vadban bővelkedő vidék I. 137. *vit-χulij mā* vízhalas vidék u. o., mondjuk továbbá *embervér*, de már bajos a vogult utánozni *ēlēm-χqlēs kēlpinjāi' jēnte'in* embervéressé válsz II. 72. még különösebb *nirkalij suj sujti* vesszőágak zörgésének zaja hallatszik, tlk. vesszőhangos zaj II. 59. Utóbb mindenesetre hatott az analogia is, s így érthetők s magyarázhatók meg azok a kifejezések, a melyeket fönt (147. l.) a *ragtalanság* ezimén idéztünk, mint *χqt uj nampā χum* hat állat(ról) híres férfiú III. 457. *ēri'-kāsij kwol* ének(kel) vigasságos ház III. 103. *lilij sgrni aumij kwol* eleven (ragyogó) arannyal folyó ház I. 31. stb., viszont a *sāt jūr ta'ilij kēntēn* hét jūr-állattal teli sapkád II. 135. *mīr ta'ilēp ta'ilij χāp* néppel teliseded teli hajó II. 5. még inkább érthető, ha megemlékezünk a *paul-ta'il* féle kifejezésekről.

Különös, hogy az ilyen jelentésű mellékneveknek a jelzője ismét melléknév s nem adverbium, a mint a nyelvnek általános törvényei követelnék. Ezek közül némelyik lehet analogikus fejlődés, mint pl. *pākwij sispā vör* czirbolyatobzós erdő III. 190. *sgrnij tqwlēp* aranyos szárnyú I. 39. s eredeti összetételből *pākw-sispā* származhatnak, a hogy már egyebütt is tapasztaltuk, hogy a helyes összetételt is fölcserélheti a jelzős kifejezés, pl. *nuj-kwol: nujij kwol* posztósátor. Azonban általában is úgy alakult ez a szó-lásforma, mint az összetételé, s lehet, sőt valószínű, hogy utána. A vogul *-j*, *-pa*, *-pā*, a magyar *-s*, régente az *-ū* képző egyformán járulhattak egyszerű s összetett főnevekhez; megvan pl. *kesztyūs: vaskesztyūs*, lehetett tehát *szép, fehér kesztyūs, apró szemű* is, annyival is inkább, mivel utóbb igen sok összetételben az előtagot jelzőnek érezték. Ilyenek pl. *lakw sampā* sűrű szemű, *voikēn sēipā* fehér homokú, *sawij sāχip* nyomorúságos subájú, mintha a melléknevet nem a puszta, hanem egységesen a jelzős szóból *fehér-kesztyű, apró-szem, lakw-sam* képezték volna.

b) Már az eddigiekből is kitűnt, hogy nem minden összetétel, mely hasonló képzésű s látszólag hasonló jelentésű, sorolható

a metaforás összetételek közé, sem eredetre, sem mint újabb analogikus képződés. A metaforás összetételek appositionból váltak önállóvá s utóbb melléknevekké, midőn a jelentésbeli egybetartozást (adhærentia) alakilag is ki akarta a nyelv fejezni; úgy hogy a legtöbb hasonló melléknév, akár egy, akár összetett szóból való, okvetetlenül régebbi, mivel szükségképen mintául szolgált azok megalakulására. Ezt fontos tudnunk, nehogy minden összetételből alakult u. n. possessiv melléknevet, mint pl. *darutollas* ide sorozzunk, mint szokták volt tenni. Nincs tehát az összetételekhez semmi közük az ilyen vogul kifejezéseknek, mint *nārēm pēs žansäy lū tarka vállú, csipejű ló*, ill: *vállá tarka* I. 59 vagy *kātä (la'ülä) āpriņ nē* a keze ügyes, lába ügyes nő II. 57. Sőt ezek tisztán mondattani, illetőleg analogikus kapcsolatok. Úgy származtak, hogy a *žansäy lū, āpriņ nē* elé mint közelebbi meghatározás járult a névszó, mely legtöbbször személyragozva van, mint *kātä*. Vehetnök ezen főnevet akár nominativusnak, akár accusativusnak, s ez esetben rögtön szembeötlő az u. n. *acc. respectivus v. graecus* hasonlósága, pl. *πόδας ὠκός*; *feminæ Germanorum nudae brachia et lacertos*. Persze erről itt szó sem lehet. Én azt vélem, hogy ezen kifejezések a participium hasonló formájú szerkezete után készültek, a mely tisztán mondattani. A vogulban ugyanis (s egyéb finn-ugor nyelvekben is) a participiumot megelőző főnév lehet annak alanya vagy tárgya is. Ezen szerkezetből csak néhány ide alkalmasat akarok ezuttal felemlíteni, pl. *vör-mis nāj vānsyijim sa'ikēn* hegyi tündér simogatta fürtöcskéd II. 315. *puuñä pusjelim sārän* vagyona megrabolt zürjén NyK. 21: 453. *pujkä žälēm por-nē* fogavesztett boszorkány II. 307. *pužnitä jäktēm ilēm-žalēs* köldöke vágott ember I. 163. *žumitä sastēm žumij sām* férfitermő férfias vidék I. 107. s még számos példa. Alakilag ezek mindenkép megegyeznek a főt említett melléknevekkel, s a jelentésben is könnyű a hasonlóságot megtalálni; pl. *fogavesztett boszorkány* ép olyan jelzős kifejezés, mint akár *keze ügyes nő*. Különösen nem szabad a fordítás nehézkességét tekinteni, hanem azt kell meggondolni, hogy a naiv felfogásnak teljesen megegyező a kétféle fordulat, (v. ö. *tal'žä sakwalēm* (part.) *saw lujmäs* hegye törött, ill. törött hegyű sok törővas III. 44.) s figyelembe veendő az is, hogy valamint a melléknév, a participium is használtatik megelőző főnév nélkül, mint önálló jelző, a mikor

egészen melléknévi jelentésű. Szóval nincs semmi nehézség magyarázatunkban, s mivel, mint tudjuk, eme participialis szerkezet egész rendes, amazt kell utóbbinak tartanunk.*)

A magyarban ilyen *felemás, vállá-közös* (SIMONYI Nyr. 4: 438.), igenévvél *baromélő, szavatartó; agyafúrt, eszeveszett, ügyefogyott, istenadta* stb., a melyek, mint már látható, nem tekinthetők valóságos igés mondatoknak, mint ZOLNAI magyarázta (NyK. 23: 147.), sem birtokos összetételnek, mint SIMONYI gondolta (Nyr. 4: 440.), hanem valóságos participialis szerkezetek, ép úgy, mint a tárgyas összetételekben *istentagadó, hitehagyott*. Ezt eléggé behizonyítják az említett vogul példák: azonban a részletes fejtegetést, mint már említettem, máskorra kell most halasztanom.

Felsorolom most még az ide tartozó nevezetesebb vogul melléknévi példákat: *kätä n̄ar̄ēx māñ n̄ajkwé* zsenge kezű kis aszszonyka II. 270. v. ö. *n̄ar̄ēx kätēp* id. II. 274. *kätä sq̄rni* (*sq̄rni* I. 46.) *jelpiŋ uj* aranyos előlábú szent állat II. 316. *kätēn s̄āmtal ɣum*, *la'ilēn j̄artal ɣum* kezedre gyöngé férfi, lábadra erőtlen férfi I. 137. *kätän*, *la'ilän tortal pus-ta'il ālän* kezetekben, lábatokban tökéletes egészségesek legyetek II. 17. — *samā poseŋ*, *postal ɣum* erős, gyöngé szemű férfi II. 209. *ti mātü ɣasä ɣasä mā* ezen földje hosszú (a. a. nagyon) hosszú föld II. 209. I. 29. *patitü martal s̄āris-vit* a végtelen fenekű tenger I. 140. *vitä aššä jākwe* keskeny vizű folyócska III. 437. *jiwä ɣarä mā* gyér fájú vidék III. 324. *jiwä*, *pumä n̄ariŋ ūs* szent fájú, fűvű város II. 263. *am āšne jiwä jelpiŋ jelpiŋ kwolrišēm* az én birtokomat tevő fája szent szent házacskám II. 273. *jäṛä tiniŋ ɣalä uj* azt a drága apját a dög állat(nak) III. 456. Nekünk egy kicsit furcsa volna, de a vogulnak, mint az eddigi példák mutatják, egész természetes aztán az ilyen kifejezés is *jäṛä j̄ames ɣum*, *p̄ṛä j̄amēs ɣum*, jó apájú, jó fias ember, a. a. a mely embernek atyja, fia jó II. 79. 81. Egy példám van még, a melyben a főnév van

*) A vogul *kätä āpriŋ* fajtához hasonló szerkezet megvan az oszmanliban is, pl. *ej šēddedi boklu* hej te tüze szennyes, a. a. szennyes tüzü KUNOS Orta Ojunu 31. *o čenesi d̄üšük herif* az az álla esett (= esett állú) ember u. o. 29. *bu čenesi kabalēkli herif kim* ez az álla (a. a. fecsegése) sokadalmas (= sok beszédű) ember ki? u. o. 28.

a melléknév helyett *kātā māštēr nē* mesterkezű nő VNyjár. 96; egyszer névmás *tqulij ujin íelmä manér, pusén lujjeit* szárnyas állatod a mennyiféle nyelvű, mindannyi énekel II. 406. Fontosak a számnevek ilyen helyzetben *vōläke kit vōl, rāšā-ke žurēm rās žōltēs* folyófordulóból két folyófordulót, fővénypartból három fővénypartot járt be III. 326. *urā-ke sāt (žat) ur jāŋž'e'im* oldala szerint hét (hat) oldal felé forgok II. 176. *tālā-ke sāt tāl, tuwā-ke žūrēm tuw* évét (tlk. telét) számítva hét éven át, esztendőjét (tlk. nyarat) számítva három esztendőn át I. 103. (v. ö. fönt *itā sāt, žātēlā sāt*) Itt bizonyos tautologia van, s ez is arra mutat, hogy a számnevet megelőző szó későbbi járulék, valamint már fönt erősítettük.

Még csak egy megjegyzésünk van. Több kifejezés, a melyet már fönt megmagyaráztunk, esetleg ide is tartozhatik, részint úgy, hogy ezeknek szintén mintául szolgálhatott, részint, hogy ezek után alakult. Érthető volna például ezen most tárgyalt felfogás szerint is *Tōma pīžēm žat uj nampā žum* Toma fiam a hat állatú hires ember; *tūr-tēp šuūij āni* a tavi tápláléka bőséges tányér II. 157. s például *žātēl žansūj pasén* naphímes asztal II. 157. más felfogású ugyan, de alakilag teljesen olyan mint *pēs žansūj lū*; sőt a *jāžā žamēs žum* mintájára még a *sēmēl uj žamēs piti, tqawant vōt žamēs nqmtēl* is alakulhattak vagy akár megfordítva is. (Azonban ne feledjük, hogy amott a melléknévet megelőző névszók csekély kivétellel birtokragosak.) Nem szabad tudniillik minden nyelvi jelenségben valami szigorú következetességet követelni, bizony sokszor különösségek is előfordulnak, s talán mindenkéül gyakrabban az összetételekben. Az ilyet aztán persze nehéz megértenünk, de el kell fogadnunk s bele is kell nyugodnunk!

VIII. Analogiák s maradékok.

Fontos bizonyosság fejtegetéseink helyessége mellett, hogy a fenti csoportokba a vogul összetételek egész nagy tömegét bele lehetett soroznunk. A maradék, a melyről még végezetül röviden szólni akarunk, oly csekély, hogy számba alig is jöhet; de meg olyan fajtájú is, hogy bizvást elhelyezhettük volna ezt is, ha nem akartuk volna az erőszakos és okoskodó osztályozásnak még a

látszatát is elkerülni. Külömben nem kell sokat feszegetni, hogy ilyen nyelvben, mint a vogul, a melyben oly nagy számú s fajtájú az összetétel, számos analogia-képződés is fog találkozni; sőt a legtöbb ilyen s néhány typus után alakult, a mit ismételtén kiemeltem már s nem tudok eléggé hangsúlyozni.

Rátérve ezen különösebb összetételekre, azonnal láthatjuk, hogy a ‚testrészek‘ csoportjába (III.1) sorozható *täu q̄ter-kätü* az ő fejedelemlősi keze II.213.

Az ‚egész s a belőle eredő, mint részec‘ csoportba (III.3.) könnyedén sorakoznak a következők: *sās-vāṅk* térdesúszás, *al-vāṅk* lábszárcsúszás II.366. *āsīṅ lqm-uj-sawné ti x̄j̄jäsēm*, *q̄sīṅ palm-sawné ti patsēm* sűrű szúnyograj, bögölyraj (okozta) inségbe estem III.79. Ezek könnyen érthetők, s magyarázatukra elég hivatkozni a *kwoss-nulēm*, *kät-q̄smar* s hasonlókra, és különösen ottani magyarázatunkra (153. l.). Utóbb aztán a *lām-uj-saw* nyomán képződhettek *tēnē tēp-marēmne patsēm*, *ajne vit-saunē x̄j̄jäsēm* enni való étel szorultságába estél, vagy ivó víz inségébe jutottál I.155. *vit-*, *tēp-sawné-ke pate'in* III.76. s eléggé föltűnő, hogy még az állítmányok is megegyeznek. Külömbőség van a jelentésben, a mennyiben az eredetiben az előtagnak alany szerepe van az utótaggal szemben, emezekben meg tárgyának kell az előtagot értelmeznünk; ennek az oka azonban nem egyéb, mint az, hogy emitt *élettelent* jelent az előtag. Végre a legújabb analogia-képződés, a mely már ezen utóbbi szintén analogiák után alakult *vör-pil-nusä* erdei bogó szükségé, hiánya III.26. Ezen csoportba valók továbbá *khōsfi-sāten* hangyával való bővölés II.223. *kasaj-tapēr sairsarä* kés-törmelékre, a. a. olyan apróra vágta, a milyen apróra késsel vagdalni lehet II.122., (ez utóbbihoz hasonló *lū-lūl*, *x̄q̄tēl-rēṅṅ suj*); *suj-jiw-as* botból támadt lyuk I.163. Érdekes a *jä'i-nur* atyai bosszuok II.204., a melyet eléggé megmagyaráz a következő mondat: *jä'i minēm jä'i-nur-ke q̄s̄keuw* a tyá b ó l s z á r m a z ó atyai bosszuokunk ha volna u. o. (v. ö. *jāṅṅ nur* II.27.).

Nehezebb s bizonytalanabb a magyarázatuk a következőknek *āmp-lāṅṅ ti koje'it* az ebek útját (ill. e b - u t a t) követik III.461. *vit-x̄ul-lāṅṅ* vízi hal útja I.158. Az eredeti, mely után alakultak bizonyára *vör-lāṅṅ* erdei út, s e szerint a III.7. csoportba tartoznának, v. ö. még *am la'il-jorēmne tūlnē p̄'* a lábam nyomába (ill. l á b - h e l y e m b e) lépő (álló) fiu V Nyelvj. 96. De jelentésüknél

fogva, mivel tudniillik alanyi viszonyt tartalmaznak, ide a III. 3. csoportba kellene őket sorolni s bizonyos, hogy az idevalók is közreműködtek létesülésükre. Sőt valószínű, hogy a *lāṅṅ* szó magában is használatos nomen actionis, a. a. u t a z á s értelemben, mint a magyar *út* szó is, v. ö. *an kēnt an kwolne lāṅṅä zuji* ama sapkának ama házba vezet (fekszik) az útja II.125. Megvilágítja továbbá az említett alanyi viszonyt II.125. *an kēnt akw' lāṅṅä zuji* hát a sapkának csak a nyoma látszik, a. a. a melyet a sapka maga után hagyott. Későbbi analogiák *kasaj-lāṅṅ* kés útja a. a. háj VNyelvj. 87. *tī nāl-lāṅṅ kwojilēm sar*, hadd követem ezen csapda útját (v. ö. itt is az állítmány azonosságát).

Még ezeknél is sajátosabbak az ilyen kapcsolatok: *jelpin uj-nqmtēn* szent állatra *vágyó* elméd II.317. *tūw Tōmil-nqmtēl xōtīlilēm* a nyarat T.-ről *való* gondolattal töltöm el III.445. *Ās sārni jelpin nqmtēn* Óbra *vágyó* aranyos szent elméd II.360. A minta bizonyára *zum-nqmt*, de a különböző jelentés hogyan érthető? Hasonló példa gyanánt fel lehetne ugyan említeni a f. e. *tēp-saw* összetételt, a melyben ugyanilyen fordulat mutatkozik; csakhogy itt nincs meg, legalább a két első példában, ugyanazon ok is, hogy t. i. az előtag élettelen tárgy volna. Lehetne ugyan mondani, hogy az elmével szemben az állat csak olyannak tekinthető, mintha élettelen tárgy volna; lehetne azt is mondani, hogy a felfogás ezen összetételekben olyan, mint ebben *nir-joni'* vesszős játék, azaz hogy az előtag a tartalmát fejezi ki az utótagnak; de mivel az elvont okoskodást nyelvészeti kérdésekben nem helyeselhetem, jobbnak vélem rámondani: *non liquet*.

Azonban már bizvást tartalomnak érthetjük az előtagot ezekben *vit-zul-sātēl*, *vör-uj-sātēl lāwäslēn* vizi hal szerencséjével, erdei állat szerencséjével áldd meg I.73.

Könnyen érthetők *tēren-nāl* kórság kínja II.349. v. ö. *kwoss-kēr-nāl*; *tēren-saj*, *zul-saj* a betegségtől, kórtól való menekvés II.383. v. ö. *sam-sajt*; a *tūr-vāṅṅä* tó-medencze I.29. megmagyarázza ezt is *vit-vāṅṅä* vízforrás II.295.

A mellérendelők, ill. a 'hasonlóságon alapulók' csoportjába (IV.1.) tartoznak a következők: *pāṅk-vit* piszkos víz (tlk. korom-víz) II.306. azonban *pāṅkin* is előfordul *piszkos* jelentéssel II.247; ebben *jis-ājkä*, koros ember (tlk. kor-öreg) I.70. a *jis* előtag olyan erősítő, mint a *tārem* ebben *tārem-tūjt lū*, vagy a minő a *jāni' ājkä*,

a mely váltakozva használtatik a *jis-ǫjkä* helyett. Ez továbbá megmagyarázza ezt is *jis-ǫum* (eredetileg talán *jis-ǫjkä-ǫum*) koros, ősi ember I.70., III.470., a mely helyett ugyancsak III.470. a synonym *not-ǫum* is járatos ugyanazon értelemben. Szintígy, pleonasmussal mondják *pēs is-törém*t hajdan KL. 17. de v. ö. *īsij törém* régi idő P. 20. (de *ēlēm-ǫlēs jisij tārēm* állandóan ezt jelenti: a z e m b e r k o r a b e l i v i l á g); végre megemlítendő ez alkalommal *jis-ǫuri* árnyék szellem, tlk. az (elhalt) ős alakja, a melynek mintája lehetett *ēlēm-ǫlēs-ǫuri*. Még nevezetesebb, hogy *aki*, *ǫjkä*, *jä'i* szintén jelentik a régi kort ebben a kifejezésben *aki*, *ǫjkä*, *jä'i* *jiwpä jänγ^cur* dédapám, öregapám, atyám idejéből való fákkal teli nagy hegy III.124., 299. s nem lehetséges itt másféle mondattani viszony, mint hogy *aki-jiw* stb. összetartoznak, vagyis, hogy összetételek. Akkor pedig nem lehet máskép érteni, mint úgy, hogy olyan öreg fákról van szó, mint a dédapám, vagyis csak általában nagyon öreg fákról, mint a finnben *iki-runo* ősrégi költemény. Mindig nem tudjuk az útját-módját, mikép vált valamely főnév mint az összetétel előtagja melléknévi jelentésűvé, pl. *jār-kāt-nak* erős kéz-íz I.140. *jār vitpä*, *śuš vitpä* hatalmas fényes vizű II.397. *jārem*, *mun'ēm tārēm* inséges, szűkös világ II.349. Sok esetben valószínűleg eredetileg csak a melléknévi forma járta (v. ö. fönt *jārij nur*, *īsij törém*), de mivel, mint többször tapasztaltuk, az összetételt melléknévi jelzős kifejezésekkel vegyest szokták használni, könnyen megeshetett, hogy viszont a jelzős szólásmód helyett használjanak összetételt. Így keletkezhetett pl. ez a kifejezés *pukēy uj tān (ǫlēs) jiw* (közepén) fogas állat ínjával fölszerelt fa III.533. melléknévi alakból, minthogy máskor meg így van: *at tānpä (ǫlēs) jiw*; s érdekes, mint van egymás mellett a két-féle forma ebben a példában *law-ǫxi lawij nāmtél*, *kant-ǫxi kantij nāmtél* dühös, (haragos) fejbeli dühös (haragos) elmével III.9. Nem magyarázható *ñuli-uj* esküvő állat (tlk. eskü-állat) II.195.

Van azonban még több is, a melynek alakulása okát nem tudom megmagyarázni. Ezek *sairēp-koqtél* fejszés kézzel II.236. *kēlp-sēyǫw* mámor, vérdüh I.98. *paul saw nē-sān* sok falubeli nő nyírhéjdobozát III.461. *ñüpi-jōr* nász-társ (v. ö. *nüppäsēn*) II. 223. *lūs-*, *mojt-kwol* siralmas, regés-ház (v. ö. siralomház és *lūs-sqw* gyászének V Nyelvj. 64.) III.435.

Vannak olyanok is, a melyeknek egyik másik tagja ismeret-

len előttem, mint *γasep-pori* (?) *χuji* a hálósátor alatt keresztben fekszik II.60. *osäl* (?) -*naurem* fattyú-gyermek I.29. *qr* (?) -*lqχ* (?) versenyt AL. 78. *khwal-kēs* (?) reggeli időben B. 380. *χüm-lax* (?) *totné jütpäm* bajvívó pánczélom I.119. *när* (?) -*jiw* toló rúd (v. ö. *näri* tolni) KL. 45. *šeyri* (?) -*pattä* (?) kő-üst II.33. *sol* (?) -*kwälji* hátló szíjak II.112. *squlēχ* (?) -*tēp* ocsu II.228. *χis-nampēr* (?) fővény-szem II.26. *rēs* (?) -*jiw* erdei fa III.194. *kum-pāl* (?) hegyetlen III.13. *mānχw-pāl* (?) életlen U. o. Nem tudom, mit kell ez alatt érteni *va;én-sun* vállas szán III.459. s *χoj-poxlēp nōrēm-ünt-voj* férfi-gombos hatalmas erdei állat (t. i. a medve) III.135. Fölösleges értelmileg a *jer* szó ebben *oqmp-jer-nān-pōu* eb lyuka kölyke II.236.

Ritka szók vannak ezekben s magyarázatukat MUNKÁCSI szívességének köszönhetem: *pārén-jēwēr* táltos csikó (v. ö. *lū-jēwēr* ménes) II.339.^a *por-nē* boszorkány-asszony (magyarázó) II.307. *nāšmāp-tqr* szemfedő III.421. *nqšme* a halott arcza Reg.; *nērāspi-uj-ērjēt* lieder über die rache des bären III.441. *nērāspi* dühösítés (nom. verb.); *pos-marä* lélekzet I.160. *marä* bugyborék, a kacsának a torkába visszaszorított lélekzete.

Különöseket *khalēχ-sqtēr* népszerte T. 323. *khūrēm tōkh jät-tōkhémné* hármasszügyem közepén (tlk. három sügy közép-szügyemen) III.353.

Egészen mellőztem a m é r t é k e t jelentő kifejezéseket, mert nem tudom még, vajjon az összetételek közé tartoznak-e; noha egészen ragtalanul használatnak, még általánosabban, mint a magyarban pl. *χūrēm täl surti-γār* három éves rén-tulok III.110. *lñé nāl palitté* nyillövésnyi (tlk. kilőtt nyíl) távolságra III.498. *tal-militné* ölnyi mélységre I.70. *tqrés-pānχwit kēr-qtüä* arasz széles vas kopja III. 449.

SZILASI MÓRICZ.

Az eredeti *kt* megfelelője a magyarban.

A *finnség hangtörténete* (Yhteissuomalainen Äännehistoria) című munkámban kifejeztem abbéli nézetemet, hogy a finn *ehtoo* szónak a m. *est* szóval való egyeztetése, mely BUDENZ-nél található, tarthatatlan azért, mert az említett finn szóban a mostani *ht* helyén korábban *kt*, nem pedig *št* volt. A NyK. mult évi folyamában (350.) MUNKÁCSI BERNÁT ezen fölfogásomat „különösnek találta, mert a magyar *st* (azaz *št*) szerinte igenis lehet korábbi *kt* megfelelője, épúgy mint a hogy a mordvinban a χ -ből *št* fejlődött, és az indoeurópai nyelvekben *kt*-ből *št* (azaz palatalis *k*-ből *š*). Erre vonatkozólag legyen szabad megjegyeznem, hogy én korántsem tagadom, hogy *kt*-ből — fokozatos változás útján — fejlődhetik és fejlődhetett *št*, már pedig MUNKÁCSINAK a mordvinból és az indoeurópai nyelvekből idézett példái egyebet nem is bizonyítanak. Azonban a *kt* > *št* hangfejlődésnek általában való lehetőségére vagy akár ilyen hangváltozásnak némely nyelvekben való megtörténte magában véve legkevésbé sem bizonyítja azt, hogy ilyen fejlődés a magyarban is történt, hanem ezt a magyar nyelvből magából vett példákkal kell kimutatni. MUNKÁCSI ezt is meg akarta tenni, de én nem tarthatom még csak valószínűnek sem, még kevésbé bebizonyítottnak, hogy a M.-idézte három példa közül csak egyben is eredetibb *kt* megfelelője volna az *st*. Példái a következők:

1. m. *nyüst*, vog. *nyuz* | finn *niisi* (*niite-*), *niini* (*niine-*). A finn *niisi* (< **niiti*) litván-lett eredetű (< litv. *niytis*, vö. THOMSEN: Beröringer 76. 203), és a *niini* szónak semmi köze sincsen hozzá. Hogy az utóbbiban „gutturalis” explosiva vagy spirans lett volna, arra egyáltalában semmi sem mutat. Úgyszintén nincsen

semmi bizonyosság arra, hogy a m. *nyüst* szóban az *st* eredetibb *kt*-ből fejlődött; ezt BUDENZ sem tette föl (MUSz. 430.)

2. m. *nyest*, finn *näätä*, lp. *nätte*. Az idézett finn és lapp szavakban mind azok szerint, a miket ezen nyelvek hangállapotairól tudunk, teljes lehetetlenség föltenni valami «gutturalis elemet» a szóközépen, mert a «gutturalisnak» olyan megfelelője, a milyen MUNKÁCSI szerint ezen finn és lapp szavakban volna, teljesen ismeretlen. Ha a m. *nyest* szóban lett volna gutturalis, — a mi különben egyáltalában nincsen bebizonyítva, — abból még nem következik, hogy annak a gutturalis elemnek az *s* a megfelelője, époly kevéssé, mint a hogy nem az *sz* a megfelelője a *nyuszt* szóban.

3. m. *nöstény*, finn *nei-ti*, osztj. *ney* stb. Nem tudom MUNKÁCSI egyeztetését másképp érteni, mint úgy, hogy szerinte itt a magyar *s* gutturalis *nasalis*nak felel meg. Ilyen nevezetes jelenség tüzetes bizonyítására volna érdemes, de ha bebizonyítanák is, még akkor sem szolgálhatna semmi esetre bizonyítékul arra, hogy a magyarban *kt* > *st* hangváltozás történt.*)

A magyar imperativusokban, az olyanokban mint *tanítson*, *tanojtsón*, melyekre MUNKÁCSI hivatkozik, a hangviszonyok annyira teljesen különbözők, hogy ezeket a jelen esetben egészen figyelembe vétlenül lehet hagyni. Ezt azon okból is teszem, mert a magyar imperativusról vallott korábbi nézetemet nagyon meg-

*) A mord. *määstä*, *mešče* szót nem lehet, mint BUDENZ (MUSz. 609) és utána MUNKÁCSI teszi, a m. *mell*, osztlrt. *meget* stb. szavakkal egyeztetni (és *št*-jét nem lehet *kt*-ből fejlődöttnek tartani), hanem az utóbbiaknak világos megfelelője a mordvinban *mälhkä* (PAASONEN dr. szíves szóbeli értesítése szerint), a melynek származéka a REGULY följegyzései között található *mälhkenä* «az alsó széles melldisz» (vö. cser. *mel* «stickerei an der hemdbrust»). Az osztlrt. *meget* alak *t*-je semmiképp sem lehet eredeti, hanem *l*-ből fejlődött (mint a többi nyelvjárások és a vogul nyelv alakjai *ma'il*, *mail* stb. mutatják), s ezen kívül e szóban az osztjákban (valamint a vogulban is) hangátvetés történt. A szó alakulása egészen olyan mint m. *toll*: osztlrt. *togot*: md. *tolgä*: f. *sulka*). A finnben **mälki* alakot várhatnánk megfelelőjéül, de ez nem fordul elő; csak az észttben van *mälv*, gen. *mälve* «vogelbrust», a melyben a *v* nyilván a szó gyenge alakjainak analogiájára vált általánossá.

változtattam; *Hangtörténetem*nek készülöben levő pótlékfüzetében ugyanis azt iparkodom kimutatni, hogy a magyar imperativus nem egyeztethető a finn *s* általában a «gutturalis» imperativussal.

Mindenesetre azt vélem, nem méltánytalan kívánság, hogy sokkal biztosabb példákat kellene fölhozni, mielőtt a kutató elhihetné, hogy a m. *st* korábbi *kt*-nek felel meg, annyival is inkább, minthogy egészen biztos példák vannak egészen más fejlődésre. Csak olyanokat említek, a melyek felől semmi kétség sem lehet:

1. m. *két*, *kettő*: f. *kaksi* < **kakti*, lp. *guökte* stb.

2. m. *tetem* «os»: lp. *dakte*, *dafe* ua.

3. m. *utó* «postremus», *utól*, *utolsó*, *után*: f. *vihdoin* «tandem, demum, denique, mordM. *ftal* «hinten belegen», *ftala* «hinter» mordE. *udalo* «hinten».¹⁾

4. m. *itatni* (*it*-: *ökör-itó* UA. 87): zürj. *juktalni*, votj. *juktan* «tränken.» A zürj.-votj. *k* nyilván az ige tövéhez tartozik (vö. lp. *jukkat*, praes. *juram*, m. *iv*-).

5. A magyar míveltető igék *-t*-je részben bizonyára = finn *-tt* (< *kt* v.ö. *Hangtört.* 208), mord. *vt*, *ft*, cser. *kt*.

Mellözve itt más, bizonytalanabb vagy részletesebb bizonyításra szoruló példákat,²⁾ már csak idézetekre támaszkodva is azt következtethetjük, hogy a finn-ugor *kt*-nek a magyarban *t* (*tt*) a megfelelője. — Együttal megemlítem, hogy jelenleg a *kt*-nek a finn-ugor nyelvekbeli fejlődését és megfelelését jó nagyrészt más-kép fogom föl, mint *Hangtörténetem*ben, de minthogy e fölfogásom csak része egy terjedelmesebb, a finn-ugor nyelvek hanghosszúsági törvényeiről szóló elméletemnek, a melyet, remélem, nem-sokára közrebocsáthatok, itt e dolgokat nem fejtegethetem.

Ha mármost nekünk biztos példáink vannak arra, hogy a magyarban a *kt*-nek *t* (*tt*) felel meg, ellenben csak egyetlen-egy valószínű példánk sincsen olyan, a melyben az *st* eredeti *kt*-re volna visszavihető, és ha már egyszer egyetértünk abban, hogy a f. *ehtoo* szóban régebben *kt* volt, ennek az a következése, hogy a f. *ehtoo*

¹⁾ A f. *vihdoin* és a mord. *ftal* szavak egyezésére PAASONEN H. dr. szóbelileg figyelmeztetett.

²⁾ A. m. *egygy* szóról *Hangtörténetem*nek megjelenendő 3. füzetében szólok.

és a *m. est* szót nem egyeztethetjük. Ellenben bizonyára az *ehtoo* szóhoz tartoznak a MUNKÁCSI szóban forgó dolgozatában a 348—349. lapon idézett *vogul* és *osztják* szavak, a melyekben a *kt*-nek, épúgy mint a magyarban, *t* a megfelelője. A finn *ehtoo*, mint *Hangtörténetem*ben (198.) kifejtettem, úgy látszik származékszó, a melynek előrésze *ek-* (vö. *eilen* < **e-len*, **ek-len* «heri», lp. *akked* «vespera») inkább a *m. éj* szóval tartozhatik össze, mintsem az *est* szóval, a melynek egész természetes etymológiája kínálkozik magában a magyarban.

SETÁLÁ EMIL.

Toka. Ennek a Dunántúlon széltében ismeretes szónak jelentése: mentum duplicatum; doppelkinn (PPB); szaka, állnak kövérsége (Bar: Kisd. Szót.); az ember s némely négylábuak álla alatt kidagadó hús (CzF.); a kakas csőre alatt lecsüggő leffentyű; némely galamb begye körül levő szélzacskó (Ball: Szót.). A régi nyelvben nem igen lehetett járatos, mert a NySzót. csak PPB. szótárából tudja idézni. Igaz, hogy másutt is előkerül, nevezetesen Vajda Sámuelnek «Krisztus élete» cz. művében (I. k. 203. l.) de ez se nyom sokat a latban, mert az előbbi után öt évvel későbbben jelent meg. KASSAI, a szinte állkövérséget jelentő *szaka* szóval köti rokonságba (Szók. 5:127.) A NSzótár magyarázata szerint, gyökhangokra és alapfogalomra nézve rokona a *dag*, *dagad*, *dagának*, mennyiben a *toka* természeténél fogva dagályos; tehát mintegy *dagá*. Mondanom sem kell, hogy mind a két ötlet délibábos. Ily magyarázó móddal valamennyi szavunkra rá lehetne fogni az ősmagyar származást! Téved a ki azt hiszi, hogy a *toka* nyelvünk eredeti szókinéséből való. Épen nem. Őse kétségtelenül idegen földről került hozzánk, még pedig úgy látszik, nem is valami régen, mert korábbi nyelvemlékeinkben nincsen semmi nyoma. Eredeti hazája valamelyik szláv terület volt. Mint atyafiságára, rámutathatok eme szóalakokra: ószl. *tukъ* | úszl. *tuk*, *tučija* | cseh *tuk* lengy. *tuk*, *tucz* | or. *tukъ*, *tučić* stb. (MIKLOSICH: Etym. Wörtb. 367). Értelme mindannyinak: «fett; kövér». Hihetőleg az újszlávból vettük át, vagy esetleg a csehből, illetőleg a lengyelből. Hogy nyelvünk az állkövérségre, begyre, kidudorodásra alkalmazza, az már a magunk rovására esik, valamint az *a* hanggal való megtoldása is. Ez alkalmasint úgy került hozzá, mint a *tompor*, *zúz*, *máj* stb. szavainkhoz (L. Sim.: MNy. II.84.), vagyis a harmadik személyben való gyakori használat következtében.

R. PRIKKEK MARIÁN.

Déli lapp szövegek.

Az 1894. év márczius és április hónapjaiban körülbelül négy hétig néhány lapp család tartózkodott Budapesten. Valamennyi a lappok lakta legdélibb területéről való volt és a kedvező alkalmat fölhasználva, néhány napra fölrándultam a fővárosba, hogy a déli lapp nyelvről való ismereteimet gyarapítsam.

Tanulmányaimnál, melyek a rendelkezésemre levő rövid idő folytán, majdnem kizárólag alaktani kérdések kutatására szorítkoztak, főként a norvégiai Dovre-fjeld-ből való Morten Jakobsen Nordfjeld volt a mesterem, kivüle pedig néhány kérdésre nézve a svédországi Frostviken egyházkerületnek Orrnäs hegységéből való Nils Andreas Anderson (lappul: *Naičlä Antä*) tanítását is fölhasználtam.

E tanulmányaimról nem szándékozom most beszámolni. Ezuttal csak néhány kisebb terjedelmű szöveget bocsátok közre az eddig közlöttek (Svéd-lapp nyelv II.) pótlására.

Nem volt érkezésem, hogy részletes hangtani tanulmányokat tegyek, de arról a lappjaimmal töltött rövid idő alatt is meggyőződtem, hogy első közleményeim hangalakján most sem kell sokat változtatnom. A hangsúlytalan szótagokban *ä*-vel olyan hangot jelelek, melyet egyszer tökéletlen *a* (*ä*), máskor *e*-nek hallottam ejteni; az *ɔ* a német *e* ebben a szóban *gabe*; az *ɔ*-t egyszer tökéletlen *o*-nek, egyszer *o* (*u*)-nak, máskor *a* (*ä*)-nak is fogta föl a fülem, — A hangsúlytalan szótagokban levő hangok általában tökéletlen ejtésűek, de én avval a rendes hanggal jelölöm, melyhez legközelebb állanak.

I.

Költözködésnél a következő kis dalt mondják a rénszarvast gyorsabb menésre nógatva a *rairä* (szánsor, költöző csapat) élén haladó lappok:

Saltie, saltie mū altā
pōqtie', pōt altā.
 Só, só, rénszarvas tehenem,
 jőjj, jőjj, rénszarvastehén.

II.

Budapesten tartózkodásuk alatt Morten Jakobsen Nordfeld (lappul: *Murhte Jähkø a'lēkie*) a következő dalt rögtönözte és dalolta el:

U hēe wāje wūälie.

Kis bánatdal.

<i>Mijje l'epu' tiekie čājanama</i>	Mi ide tévedtünk
<i>para kō (kuh) čāja k'āranāča</i>	mint eltévedt hegyi fajok
<i>tann° uhkans 'ātnāmasā</i>	erre az ismeretlen földre,
<i>ṭann° štūorā ruoštā mājin sī'se.¹⁾</i>	ebbe a nagy embertömegbe.
<i>ēččēm ṭamm jāhkie', manne ka-</i>	Nem hittem, én fogom
<i>lakom</i>	
<i>jēčen 'ētnien kielom tāšnie</i>	saját anyanyelvemet itt hasz-
<i>prō°ki'²⁾</i>	nálni.
<i>ōjen-jōjen!</i>	ōjen-jōjen!

III.

Ugyancsak tőle jegyeztem le a lapp leánykérés (*sōanā*) szokásának következő töredékét:

Sōanan ojjā³⁾ čānā vuoštak kōatan, tāllie kuit šlienekte p^uol°-vuji nille, puärāštahtā, ih lje warrešte, puärāštahtā n'eite-kallām jeh

¹⁾ *štūora ruoštā maje-t* «stor människa-massa» (= nagy embertömeg) svéd kifejezéssel fordította lappom. Szó szerint bajos fordítani. *ruoštā* déli lapp szótáromban «rozsa» jelentéssel szerepel és *r.-jēlkie* (= rozsa-láb) a parasztnak egyik neve. *ruošta* ebben a versben valószínűleg olyan embert jelöl, a ki nem lapp. — *māje* déli lapp szótáromban *māja* alakban «ország, nagy távolság» jelentésben fordul elő; *ruoštā-māje* tehát «idegen emberek földje».

²⁾ Ez a két sor arra vonatkozik, hogy velem ezen az idegen földön lappul beszélhetett.

³⁾ *sōanan ojjā* szószerint: leánykérés feje.

*n'eit-āhkam*⁴⁾ (*n'eitn čičiem*). *tukhə* ļoapan *sisnie*. *tāllie* *ķuit* *h'orēkū*, *mainie* *lie* *f_uēlemienie*. *sōaṅa* *oĵa* *vī'lehte*, *mah* *n'eieṭe* *lie* *ķōatšn*; *sōaṅa-parēnie*,⁵⁾ *mī* *lie* *alāķanā*, *tihte* *ķuit* *wārjise*, *mah* *n'eitum* *alakanā* *wuēinā*. *ī* *mam* *wuīnie* *alakanā*. *čāṅā* *ķuit* *ķōatān*, *šlienekte* *p^uol^uwuji* *nīlle*, *puārāštahta*, *warrēšte*, *n'eieṭe-ķallām* *ķietšte* *puārāštahta*, *n'eit-āhām* *puārāštahta*, *takkāce* *ļoapan* *sisnie*. *tāllie* *ķuit* *h'orākā*, *mainie* *lie* *parēnie* *f_uēlemienie*.

škuohtie *plaukte*. *nōq* *lie'* *ķuit* *h'elēket'*. *tāllie* *ķuit* *čāṅsāllie* *tū'nā* *ķāik* *ķōatien* *sī'se* *jah* *ai* *šlienekā* *tāllie*. — *n'eieṭe-ķallā* *p_uōreštā*⁶⁾: «*čahkānetete* *sājjān*». — «*ķāitām* *utnh*» *švōruh*. — *tāllie* *vuit* *čahkānettie*, *mān* *aktā* *ķuit* *par* *uksən* *tuolhkišnie* *čahkse*, *ī* *tištie* *wācci'* *kennā*.⁷⁾

parēnie *sikkste* *flāskum*, *sū^upm* (*v. jaukām*)⁸⁾ *ķu'rekšte* *n'eieṭe-ķallase*, *plānkōm*⁹⁾ *ķārien* *sī'se* *pēāja* (*v. piāja*). *ķallā* *waltā* *jeh* *vurhkije* *tam* *plānkōm* *ī'čse* *punkōn* *sī'se*. *sāma-lakan* *n'eit-āhkā* *tošštu* *jū^ukste*. *plānkece*⁹⁾ *ķahčā* *suntere* *nālēmiem*. *tl'e* *ķuit* *hārēpā*: «*mī* *tāte* *jis?*» — *nō* *ķallāpā* *narratāllā*: «*ulūmuče* *jis*». — *tāll'e* *ķuit* *parēnie*

⁴⁾ *n'eieṭe-ķallā* szósz.: leány-ember, *n'eit-āhkā*: leány-asszony. *ķallā* házasság, férj, *āhkā* feleség, asszony.

⁵⁾ *sōaṅā parēnie* kérő, szó szerinti: leánykérés legénye, leánykérő legény.

⁶⁾ *p* *ōreštā* a *p* *ōrih* (déli lapp szótar: *p^uōrih*) meghívni szóinak diminutív továbbképzése. Az *ō* hangzása ebben a szóban olyan mint a francia *eu* a *veuve* szóban. A szöveg átnézése alkalmával lappom a *p_uōrestā* alakot a *puārāštahta* «üdvözlő» szóval pótolta.

⁷⁾ Az eddigi leírásból láthatjuk, hogy a leányos sátorhoz nemcsak a kérő és násznagy, hanem többen jönnek. Ezek addig, míg a násznagy és a legény körülnéznek, nincs-e a leány a sátorban, künt várakoznak. Puskát sütnek el s csak úgy mennek be, de egyik az ajtónál marad örül. — Ezek a jelenségek arra a régi szokásra utalnak, midőn a lányt úgy rabolták el a szülei háztól. Sajnos, hogy az egész leánykérés eljárását nem tudtam már végig leírni. Az egyes vonásokat megtaláljuk a legészakibb lappoknál, az ugynevezett Skolte-lappoknál is (vö. FRIS: *En sommer i Finmarken*, russisk Lapland og Nordkarelen, 153. lap).

⁸⁾ *sū^upe* v. *jaukā* egy korty pálinka, szeszes ital. Ha ezt és a bagót meg a pénzdarabot elfogadják a leány szülei, akkor rendben van a kérés dolga.

⁹⁾ *plānkā*, dim. *plānkece* nagyobb pénzdarab, ma rendszeren egy svéd korona.

kühčelá: «mah n'eičm oğččam?» — «ī so ūdallā» svōru «wuērētie', wuērētie' anneče, kossie manne uššetem». — kurekste pannie muppiem sū⁴pm.

A násznagy belép először (elsőnek) a sátorba, aztán hát térdre ereszkedik, köszön s aztán (egy kicsit) fölkel, üdvözli a leány atyját és a leány anyját. Bagó a markában. Ekkor mégis megértik, mi járatban van. A násznagy (körül) tekint, vajjon a leány a sátorban van-e; a kérő, a ki kint van, az meg nézi, vajjon a leányt kint látja-e. Nem lát kint senkit. Belép hát a sátorba, térdre ereszkedik, köszön, fölkel, a leány atyjával kezét fog (tkp. kéztől üdvözli), a leány anyját üdvözli, kis bagódarab a markában. Ekkor hát megértik, mi járatban van a legény.

Lövés csattan (dördül el). No biz ők megijednek. Ekkor mindnyájan bebujnak a sátorba és szintén [térdre] ereszkednek. — A leány atyja kínálja [öket]: «üljete le helyre». — «Köszönjük (szósz.: köszönetet birj)», felelik. — Aztán mégis leülnek, de egyik biz csak az ajtófélfánál áll, nem megy el onnét (v. többé).

A leány megfogja a palaczkot, italt önt a leány atyjának, pénzdarabot (tallért?) tesz az edénybe. Az ember elveszi és elteszi ezt a pénzdarabot az [saját] erszényébe. Szintigy elfogadja a leány anyja [az italt], iszik egy kicsit. A pénzdarabocska a szájának esik. Ekkor biz megijed: «ugyan mi ez?» — no, a férj [oldalba] bök-dösi: «hát ember». — Aztán a legény kérdezi: «vajjon megkapom-e a lányt?» — «Nem oly rögtön», feleli, «várj, várj egy kicsit, míg meggondolom». — Önti a legény a második italt....

HALÁSZ IGNÁCZ.

Az accusativus a görögben.

(Vége.)

II. Kettős accusativus.

Már érintettük a kettős acc. keletkezésére nézve az ős typust: az ige tárgyi acc.-t vonz; vele egy átható jelentésű cselekvést jelölő kifejezéssé válik és így hat ki egy más személyre vagy tárgyra és kész a kettős acc. Kühnernek, Curtiusnak ez a vélelmök a kettős acc. keletkezése felől. Delbrück ¹⁾ részben csatlakozik hozzájuk, de kijelenti, hogy előfordul az az eset is, hogy az igehez két kiegészítés járult összerendelt, egyenrangú jelleggel és felhozza a következő példát: Sophokles Aj. 1108: κολαζ' ἐκείνοὺς τὰ σέμν' ἔπη = büntesd meg őket fenhéjázásukért. Tehát itt κολαζε-hoz járul mind a két tárgy. Ugyan ő nagy mondattanában ²⁾ a kettős acc. legősibb típusának azt tartja, melyben az egyik állítmányi főnév; ezután jönnek azon esetek, melyekben a második acc. a cél vagy az idő acc. i. Pl. Homeros Z 88: ξυνάγουσα γεραιάς νηόν Ἀθηναίης (Athene templomába: tehát célzt jelent). Az ily formában: φιλεῖν τινὰ παντοίην φιλότητα: az egyik acc. a benső tárgy acc.-a, mely határozó gyanánt járul az átható igehez = teljes szeretettel szeretni valakit. De ez utóbbi formák *nem valódi* kettős acc. formák. Legnyomatékosabb a kettős acc. azon esetekben, midőn az ige egyformán áthatja a személyt és tárgyat, mint *kérni, tanítani, kérdezni, titkolni, megfosztani* igék mellett vagy legalább a személyt úgy érinti a cselekvés, hogy egy részét egészen áthatja. Pl. valakit arczon csap, valakit főbe üt: τὸν βάλε κόρσην Homerosnál. Ha e két typust összehasonlítjuk: az elsőnél tisztábban kidomborodik az ige két irányú áthatása, de az utóbbinál a résznek az egészszel való szoros kapcsolatnál fogva inkább *határozói acc.-t* találunk. De hadd világosítsuk meg példákkal e különböző típusokat.

¹⁾ Synt. Forsch. IV, 34. l.

²⁾ Grundriss d. vergleich. Gramm. d. indag. Sprachen Strass. 1893, p. 377.

a) Az egyik *accusativus állítmányi név*. — Az igék a közkézen forgó gymnasiális mondattanokból ismereteseek: valamivé tenni, kinevezni, valaminek nyilvánítani, választani, mondani, tartani, valamire tanítani, kérni, nevelni, emelni, valakitől valamit titkolni. Érdekes jelenség, hogy a szanszkritban *brū, vac, āh*: szólni szintén kettős *acc.*-sal járnak. Pl. *ārogyam* brūhi *kansalyam*: mondj áldást kansalyára, üdvözöld kansalyát. E használat előfordul az újjörögben, kivált a köznyelvben λέγω, κρένω mellett. A büntetni igénél a büntetés összege is *acc.*-ba megy. Mahbh. 9, 234: *tān sahasram* dandayat: büntesse őket ezer (panával)-rel. A görögben a κολάζω mellett a tárgyi *acc.* a büntetendő cselekvényt és nem a büntetést magát jelöli, melyet az instrumentális dativussal fejez ki, a latinban *gen.*- vagy *abl.*-sal.

Ha a szanszkritban: *teṣam pūṣanam adhipam* akarat = ezeknek Pusanat királyokká tévé, a görögben: τούτων πούσαναν βασιλέα ἐποίησε, a latinban: horum *regem* fecit *Pusanam*: élénken bizonyítják a kettős *acc.* eme típusának mélyen meggyökerezett voltát. A szó etymonjába behatolva könnyen, megértjük az indogerman egyes nyelvek eltérő használatát. Ha pl. Xenophon Cyr. IV, 6, 4: τὸν μόνον μοι καὶ φίλον παῖδα ἀφείλετο τὴν ψυχὴν. Euripides Hec. 285: τὸν πάντα δ' ἔλβον ἡμᾶρ ἔν μ' ἀφείλετο: «*Elvette egyetlen gyermekem életét*», «ez egy nap *elvette* tőlem összes boldogságomat: a görögben természetesen vonza az ἀφαίρειν a kettős *acc.*-t, a latin e mondatot: *carissimum mihi filium vita* «privavit», «hic dies omne me felicitate privavit», «omnem mihi felicitatem abstulit» fejezné ki. Így Boeckh Pindaros Pyth. III, 97: τὸν μὲν . . . θύγατρας ἐρήμωσαν εὐφροσύνας μέρος, így fordítja: *eum privaverunt filiae parte hilaritatis*. Miért? Mert a *privo* etymonja az eltávolítást, a megfosztást fejezi ki; természetesen *abl.*-sal fűzetik egybe; az ἐρήμωσαν = ἔρημον ἐποίησαν, tehát magát az örömet tették üressé és így természetes a kettős *acc.* szerkezet.

Így a fölruházást és levetköztetést jelölő igék: ἀμφιέννυμι és ἐκδύω: *induo* és *exuo* a görögben és latinban nem egyformán járnak kettős *acc.*-sal.

Mindkét igét együtt megtaláljuk Xenophon Cyr. I, 3, 17: πᾶς μέγας, μικρὸν ἔχων χιτῶνα, ἕτερον παῖδα μικρὸν, μέγαν ἔχοντα χιτῶνα, ἐκδύσας αὐτόν, τὸν μὲν ἑαυτοῦ ἐκείνον ἡμφίεσε, τὸν δὲ ἐκείνου αὐτός ἐνέδω. Latinúl így hangzanék: *puer magnus parvam habens tunicam, alteri puero parvo magnam habenti tunicam, exutam, dum suam ipsius ei indueret, ipse induit* = Cicéronál: *Deianera Herculi tunicam induit*, Verg.-nál: *una juveni supremum, honorem induit*. Szembetűnő a különbség. A görög az ἀμφιέννυμι és ἐκδύω-nál élénken érzi az átható cselekvést. Még egy ily fordulatot is találunk, mely mintegy rá mutat, hogy

mily élénken megőrzé a nyelvtudat az ige eredeti jelentéseinek emlékéét. Pl. Hdt. I, 163: τείχος περιβαλέσθαι τήν πόλιν. A περιβαλλω-ban a τείχος acc.-ával egységes fogalomba olvadt egybe, a latin *circumdedit* már más eszmetársulás körébe von és így *circumdedit* «muro» tehát abl.-sal fordul elő. Igen, mert *circumdo* átvitt, szellemi értelemben és jelentésben szerepel, de a περιβαλλω-ban az érzéki cselekvés érezhető.

Fontos mozzanat a cselekvő szerkezetnek szenvedővé változtatásánál az állítmányi acc. megmaradása.¹⁾

Pl. Aisch. 3, 24: χειροτονήθη Δημοσθένης τήν ἀρχήν τήν ἐπὶ τῷ θεωρικῷ. Thukydides: II, 21: πεισθῆναι τήν ἀναχώρησιν. Sőt még a κείμαι ige is járhat így acc.-sal. Hdt. I, 171: ἀνευ δ' ἄνων ἐφόρεον τὰς ἀσπίδας. περὶ τοῖσι ἀρχαῖσι περικείμενοι: (sec. τὰς ἀσπίδας) περικείμενος ὄβριον (Theokr.). Ez utóbbi fordulat merészsége vetekedik a lét ige mellett előforduló accusativusával, melynek Delbrück külön szakaszt szentel (p. 370—372.). A szanszkritban: içam āsa, içam babbhūva; szórul-szóra = *dominationem* fui = uralkodtam.²⁾ A latinban Cicero epist. fam. VIII, 15, 1: qui tam *nugas* esset, hol rendesen *nugax*-ot olvasnak. Úgy de Varro Sat. 513. p. 221, 1, Riese kiadásában 186: *non nugas fieret in theatro* fordul elő. Delbrück megmerevült formáknak tekinti, de hasonlít ahhoz, hogy a passiv igét helyettesítő létige mellett megmaradt egyik acc.-nak nézzem.

Az egész mondat a *Synephebas* cz. töredékben így hangzik: Crede mihi plures dominos servi comederunt quam canes.... Quod si Aetæon occupasset et ipse prius sues canes comedisset, non *nugas* saltatoribus in theatro fieret. A L(eidensis) és W(Guelferbitanus) kiegészíti a *fieret* igét *fabula*-val. Faber cod.-ében non *nugas* esset fordul elő. Ha cselekvő szerkezetet adunk e mondatnak; így hanzik: Quod si etc.: illum non *nugas* facerent saltatores in theatro. A *facio* szenvedő formája *fio* mellett maradt meg az acc. *nugas facerent* in theatro = non *nugas fieret* in theatro.

b) Az egyik *accusativus* az igével közeli rokonságban értelmi összefüggésben van. — Pl. Homeros λ 544: κερχολωμένη εἵνεκα νίκης, τήν μιν ἐγὼ νίκησα (= melyet nyertem felette.). A νίκην νικᾶν benső tárgy acc.-a mellett a személy acc.-a áll. A szanszkritban: tvāyā vayam aryā ājīm jayīma: általad szeretőnk a csa-

¹⁾ V. ö. Kühner 411, 7. megj.-ben előforduló gazdag példatárt.

²⁾ Curtius (Erläuterungen² 169) az *ἀπην ἔσαν*-t hozva például, utána teszi, hogy e kapcsolatban a *létigével* összekötött acc. voltaképp azt teszi, hogy *ők nyugalom voltak*. Ép így fordul elő a szanszkritban: tuṣṇim āsa: ő nyugottan, ő csendben volt. Érdekes TB. 1, 7, 7, 3—4: yō vāi bhavati yah cṛsthātṁ aṇute sa *kilbiṣam* bhavati = aki virágzik, a ki a legjobb állást nyeri el, vétekbe esik. Delbrück igen helyesen párhuzamba állítja a *kilbiṣam bhavati*: a görög *ὄνειδος ἔφν*-vel, de megengedi, hogy a *kilbiṣam*-nál az ind nyelvérték acc.-t érzett.

tán legyőzni ellenségeinket: az *ajim jayema* szóról-szóra ugyanaz a fordulat: νίκην νικήμεν, *aryá* = πολεμίους. Demosthenes: κηφισῶντα γραφήν ἰσρών χημάτων ἐδίωξες = Kephisont szent pénzék elikkasztása miatti *váddal* üldözéd. A γραφήν διώξειν összevont kifejezés a *váddal üldözés* jelzésére. A szanszkritban még a *fohászt* kifejező ige is jár kettős acc.-al. Pl. agnim maham avocāmā suvṛktim: agnit magasztaló imát mondtunk, mintha *latinul* így szólanánk: Vulcanum magnam laudem dicebamus.

E két nyelv eszmetársítása nem talál, de részben talál a görögé a szanszkritével a *kar* = ῥέζειν használatában. Pl. RV. 5, 30, 9: kim mā karann abalā asya sēnāh: mit tehetnek nekem (szanszkritban: engem) az ő gyenge seregei. A görögben Homeros Γ 354: ξεινοδόκον κακὰ ῥέξατ. 9. 510: τίς νό σε τοιάδ' ἔρξε. ψ 24: Ἐκτορα δῖον ἀεικέα μῆδετο ἔργα. Sőt La Roche ide vonja 0, 236: ἐτίσατο ἔργον ἀεικέες ἀντίθεον Νηληϊα.

c) Az igével kifejezett cselekvény a személyt és tárgyat egyformán egészen áthatja vagy a személyt érinti, egy részét egészen áthatja. — Példák: ÇB: imām ōvā sarvān kamān duhe: ettől minden kívánságának kielégítését elnyeri, szóról-szóra: tőle kifejti. A R. V. 3, 45, 4: vṛkṣām phalam dhūnuhi: rázz le gyümölcsöt a fáról. Ha e két mondatba behatolunk: a *kamānduhe* és *phalam dhūnuhi* összeolvadt cselekvényt látunk. Ép így a görögben Homerosnál A 236: περὶ πᾶρ ῥα ἔ χαλκός ἔλεψε φύλλα τε καὶ φλοιόν. A magyar *lehánt*-ban összeolvad a λέπειν φύλλα τε καὶ φλοιόν és így az egyik acc. különállása megszűnik. Így e fogalmat: *lemosni*, kettős acc. fejezi ki Homeros Σ 345: ὄφρα τάχιστα Πάτροκλον λοέσειαν ἄπο βρότον ἀματόεντα, ζ 224: ἀτὰρ ὃ ἐκ ποτάμου χρῶα νίξεται διος Ὀδυσσεὸς ἀλμυρῶν. Így jár kettős acc.-sal βιάω: kierőszakol értelemben. Pl. φ 451: τότε νῶϊ βήσατο μισθὸν ἅπαντα Λαομέδων ἔκπαγλος. A latinban *cogo*-nak hasonló vonzata van. Pl. Cicerónál: *cives qui id cogit*. A tanítást, intést, kérést, titkolást jelentő igék vonzata ismeretes. A példákat szélitiben találni. Csak annyi megjegyzést teszék, hogy a synonym szók vonzata per analogiam jöhetett létre. Így pl. a latinban: az ősrégi *rogo*-hoz, mely a népgyűlési határozatokra vonatkozó javaslatokra használt műkifejezés volt, pl. tres viros capitales *populum* rogato rendre csatlakoztak *posco*, *exigo*, sőt *postulo* és *jubeo*. A *postulo*-ra nézve Zumpt*) azt állítja, hogy sohasem jár kettős acc.-sal, valamint *peto* sem. Pedig, Cic. Att. 2, 7, 1: *orationes me duas postulas* fordul elő.

Az *eltitkolást* jelentő ige kettős acc. vonzata a görögben későbbi fejlemény. Így Homerosnál fordul elő, de Sophokles El.

*) Zumpt: Lateinische Gramm. Berlin. 1879 XIII. Aufl. §. 393

957: οὐδεν γάρ σε δεῖ κρόπτειν μ' ἔτι (semmit sem kell előtted eltítkölnöm).

Részben hatja át az igével kifejezett cselekvés a személyt, kit érint az egész cselekvény. Mondhatni határozóképp járul a *rész* az egészhez. Homerosnál fejlődött ki e typus. Pl. A 240: τὸν δ' ἄορι πληξ' ἀόχένα Ω 170: τὸν δὲ τρόμος ἔλλαβε γυῖα. 6, 391: ἡ ῥά σε οἶνος ἔχει φρένας. π, 15: κόσσε δὲ μιν κεφαλὴν τε καὶ ἄμφω φάσα καλά. τ, 356: ἦ σε πῶδας νίψει: A szanszkritből Delbrück a Gaedicke-től felsorolt példák közül bizonyosnak a következőket tartja: A. V. (Atharva Veda) 5, 8, 9: *atrainam* indra vṛtrahann ugrō *māraṇi* vidhya: sujtsd le őket azután ott hol sebezhetők (*māraṇi* tbs. *acc.* semleges = Blösse), oh Vritra ölj hős Indra. A *latinban* nem fejlődött ki e typus; de már a román nyelvekben igen. Voltaképen átmenetet alkot az ily *acc.* a határozói *accusativushoz*.

III. Határozó jellegű *accusativus*.

Legfontosabb és legnagyobb kiterjedésű az *acc. respectivus*. Nem hiában hívják a latin grammatikusok *acc. graecus*-nak, mert e typus a görögben nyert nagy kiterjedést. A latinban a Vergiliusnál található *acc. respectivus*okat: «*os humerosque deo similis*» a «*nudus membra*» «*nigrantes terga juvenos*» Delbrück Draegerrel egyetértve (I, 142.) görög kölcsönzetteknek tekinti. A görög a szanszkrittal együtt őrzé meg az ős alakot. Legelőbb fejlődött ki a *nāma*: ὄνομα-val, mely utóbbihoz az ἐπίκλησιν járult. Pl. e kérdésre: *konāmāsi* = kinek hívnak? e feleletet kapjuk: *nāmucim nāma* mayinam = Namuci a *dæmon* a nevem. Gaedike vélelme szerint az ὄνομα csak az oly mondatokban vált elébb ily vonatkozási *acc.*-sá, melyekben az *acc.* egyébként is természetes lesz vala. Delbrück Homerosnál η, 54: Ἀρήτη δ' ὄνομ' ἐστίν ἐπωνόμιον, O. 256: Θεοκλύμενος δ' ὄνομ' ἦεν... még kétesnek tartja az *acc.*-t. A következőképp származtatja le az új typust: Homeros η 273: ἄρκτον θ' ἦν καὶ ἄμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσι-ban még az ἐπίκλησιν értelmező; e mondat szenvedő szerkezetbe menvén át: ἦ ἄμαξα ἐπίκλησιν καλεῖται: az ἐπίκλησιν megmaradt *acc.*-nak.

Delbrück fontos nyilatkozatot tesz. (389. l.): «*Az óind nyelvben más vonatkozási accusativus a nāma-n kívül nem fordul elő.* A görög nyelv itt is bebizonyítja mozgékonyosságát. Rendre terjeszti ki az *acc.* használatát. Legelőbb γένος γενέη-re. Pl. Homeros O, 267: ἐξ Ἰθάκης γένος εἰμι. Ξ, 113: πατρός δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἐγὼ γένος εὐχομαι εἶναι. Ezután a «jó», «rosz», «kiváló», «felette áll», «alább való» kifejezések mellett ment az a főnév az *acc.*-ba,

melyre e minősítések vonatkoztak. Pl. Homerosnál A 114: ἐπεὶ οὐ ἐθέειν ἔστιν χερσίων, οὐ δέμας, οὐδὲ φωνήν, οὐτ, ἀρ φρένας οὔτε τι ἔργα. η 57: γυναικῶν εἶδος ἀριστη. Γ 210: ὑπείρεχεν εὐρέας ὤμους.

Következett a melléknevek egész sora, melyek hasonlóságot, egyenlőséget, testi, lelki tulajdonságot, hangulatot fejeztek ki:

Θ 305: δέμας εἰκδία θεῆσιν Γ 81: Λοκῶν: εἶσατο φωνήν 6, 4: εἶδος δέμαλα μέγας ἦεν ὄρασθαι. Sőt E 354: μελαίνετο δὲ χροακαλόν is fordul elő. A szenvedő alkatú igék mellett: φ 47: ἰδοῦσά κε θυμόν ἰάνθης, τ, 1, 36: φίλον κατατήκομαι ἦτορ. O 627: τρομέουσι φρένα ναῦνται. φ. 247: μέγα δ' ἔστενε κυδάλιμον κῆρ. Az analogia egész erővel dolgozott. Rendre a szenvedő formájú igenév mellett kezdett állandósúlni az *acc. respectivus*, mint βεβλημένος ἦτορ. A 169: λόδρῳ παλάσσετο χεῖρας ἀάπτους φ 777: ἐν δ' ὄνθου πλήτο στόμα τε ῥίνας τε (ganéjjal telt meg szája, orra).

Még egy kifejezést hozok föl Delbrück S. F. IV, 37. alapján: O, 744:

ὅς τις δὲ Τρώων κοίτης ἐπίνηυσι φέροιο
σὸν πυρὶ κηλείφ χάριν Ἐκτορος ὀτρύναντος
τόνδ' Αἴας ὀτάσκει. Itt a χάριν = πρὸς χάριν,

tehát a φέρων χάριν állandó kifejezésből az *acc. per ellipsis* határozóná lett. A melléknevek és névmások semleges accusativusai határozókká váltak, sőt egyes nőnemű formájú melléknevek *acc.-a* is. Pl. τήν ταχίστην (t. i: ὀδόν) E 830: τόφον δὲ σχεδίην (t. i: τῶπην) = vágj közelébe. Curtius Grundz. 592 és köv. a δίην képzésű határozók eredetét itt találja, még az olyanokét is, melyeknél a megfelelő melléknév hiányzik. Ez a nyelv megmerevülési folyamata. Ide tartozik az *accusativus-eredetű* határozók nagy száma. Delbrück nagy művében 596. és köv. lapokon tárgyalja. E nagy mezőre nem lépek ki, csak konstatalom, hogy az *accusativus* határozói használata visszanyúl az ősi indogerman nyelvbe. Ilyenek pl. *çigram gacchati* = τάχῳ εἶσι; *mṛd bhāṣati* = ἡρέμα vagy ἡσυχῆ ἀδδᾶ. (mert itt *acc. lappang*); *channam viharati* = κρούφα ἤδέτα. Delbrück κρούφα-t nagy mondatában a 263. §-ban azon adverbiumok közt említi (631. l.), melyekről nem lehet világosan kideríteni, hogy instrumentálisok vagy *accusativusok*. Minthogy a κρούφα mellett előfordúl κρούφῃ, κρούφᾷ: alighanem biztosra vehetjük a κρούφα-nak *acc.* jellegét. A görögben és latinban még szélesb körre terjed ki az *acc.* ily használata. Ott van a latinban a *tim* végű határozók *) mint *tra-*

*) Neue 2., 547. és köv. lapjain. Pótlólag A. Funck a Wölfflin Archiv f. l. L. u. Gr. VII, 486—506 és VIII, 77—110. lapjain alapos

ctim, cursim, confertim stb. a görögben a δὸν végűek: ἀνασταδὸν (fölkelve), ἐπισταδὸν, παρασταδὸν, ἐμβαδὸν, παρακλιδὸν. A semleges melléknevek accusativusának határozói használata kimeríthetetlenül gazdaggá fejtett ki.

IV. Schematicus accusativus.

A σχῆμα szót a régi grammatikusoktól használt értelemben veszem. Ide tartoznak az *elliptikus, exclamatorius* és *absolutus* accusativusok. A kiegészítő ige kimondását a szenvedélyes beszédforma nem engedte. Pl. Sophokles Ant. 577: μητριβάς ἔτι (δηλ. ποιεῖτε). Xenophon Memm. III, 1, 10: τί δὲ τοὺς κινδυνεύειν μέλλοντας (δηλ. ποιήσεις) Sophokles Ant. 441: σὲ δὴ, σὲ τὴν νεύουσαν εἰς πῆδον κάρα (δηλ. καλῶ.). A felkiáltásra jó példát hoz föl Kühner (412, 2) Aristophanes Aves. 1269: δεινόν γε τὸν κήρυκα τὸν παρὰ τοὺς βροτοὺς οἰχόμενον, εἰ μηδέποτε νοστήσει πάλιν.

A latinban legjellemzőbb Cicero pro Cod. 26: In balneis delituerunt: *testes egregios! Beatos quondam duces Romanos!* kiált föl Corbulo Tacitus ann. XI, 20. Cicero de orat. 3, 2. *O fallacem hominum spem fragilemque fortunam et in sanas nostras contentiones.*

Kühner az absolutus acc.-t hosszabb körmondatok élén álló acc.-ban találja, melyek mellett oda értetődnek: a mi illeti, (az acc.-ba helyezett tárgyat) és felhoz különösen két példát: Thuk. II, 62, Demosthenes 53, 20. Lássuk a Thukydidesből vett példát: II, 62: τὸν δὲ πόνον τὸν κατὰ τὸν πόλεμον, μὴ γένηταίτε πολὺς καὶ οὐδὲν μᾶλλον περιγενώμεθα, ἀρκείτω μὲν ὑμῖν καὶ ἐκεῖνα ἐν οἷς ἄλλοτε πολλάκις γε δὴ ἀπέδειξα οὐκ ὀρθῶς αὐτὸν ὀπορευόμενον: «A mi a háború küzdelmes voltát illeti, hogy nem helyesen félték tőle, mintha az nagy mérvet öltene, melyet azért diadalmasan vívunk ki, elég legyen hivatkoznom azokra, miket már gyakran bebizonyítottam». Itt az αὐτὸν-nal fölveszi az absolut formában előre bocsátott πόνον-t. Poppo-Stahl megjegyzi: frustra hic de accusativo absoluto cum alii cogitarunt tum interpretes Vigeri p. 58. És én csatlakozom az ő felfogásukhoz. Az ἀπέδειξα vonzatát

czikket ír, melyben 56 oly *im* képzésű határozót tárgyal, melyek a Georges szótárában hiányoznak, de azonkívül 54-et olyat, melyek mellett nyomós bizonylatokat lehet találni. Egybe is állítja e szokat egy jegyzékben. (VIII, 111—114. l.) Jellemző Gellius N. A. XII, 15 megemlékezése Sisenárról, ki a szokott *im* képzésű adverbiumokon kívül *vellicatim, saltuatim*-ot is használja. Mintegy látni, hogy az analógiás képzés mint szaporítá a thesaurust. E határozók közül azok, melyek *verbalis* eredetűek, a szanszkrit *-am* végű gerundiummal hasonló módon használtattak.

látom és az egész mondat az anakoluthia hatását teszi rám. Hasonló mondható a Demosthenes 53, 20. idézett helyre. Maga Kühner is érzi, hogy az ily előrebecsátott acc. másként magyarázható, mert ugyane szakaszhoz fűzött jegyzetben oly mondatot idéz Homerosból, melyben nyilván *attractio* van. Ugyanis α 274: *μνηστῆρας μὲν ἐπὶ σφέτερα σκιδνασθαι ἀνωχθὶ μῆτέρα δ' εἰ οἱ θυμός, ἔφορμᾶται γαμέσθαι, ἅψ ἴτω ἐς μέγαρον πατρὸς μέγα δυναμένοιο*. Kühner is ez észrevételt teszi. Tehát az ily *acc. abs.* létezése kérdésbe tehető. Néha magából az igéből lehet az átható vonzat magyarázatát kivenni. Pl. Xenophon Cyr. 2, 1, 5: *τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἰκοῦντας οὐδὲν πῶ σαφές λέγεται, εἰ ἔπονται: λέγουσι*-val rendes szerkezetet öltene a mondat: *Attractio*, egy-egy előbbi vonzat kiterjesztése, vagy anakoluthia teljes magyarázatát adják az *acc.* ilynemű használatának, tehát az *acc. abs.*-hoz fordúlni felesleges.

De mit mondjunk a *névelős infinitivus* abszolút használatáról és mit az igenév ú. n. *abs. accusativus*ról? Kikerülhetetlennek tartom a névelős inf. absolutus használatának fölvetését. Pl. *τὸ κατὰ τοῦτον εἶναι*; a mi ezt illeti; *τὸ ἐπ' ἐμοὶ εἶναι*: a mi engem illet, a mennyiben a dolog tőlem függ. E csonka mondatok határozóképp járulnak a főmondatban kifejezett cselekvésének korlátozására. Mondat alakjában voltaképp határozói *acc.*-nak felelnek meg.

A mi az igenév ú. n. *abs. accusativus*át illeti, már Hermann G. korában, de később Curtius nyomán még inkább az összes grammatikák, némely személytelen ige semleges igeneveit: *δέον ἐξόν, παρόν, προσήκον, δόξον, δῆλον ὄν*: *accusativus absolutus*oknak tekintik. Hermann G. ez alakokat *abs. nominativus*-oknak veszi föl. «Nam *accusativus* — mondja szószerint — neque *explicationem* habet *facilem*, nec *certa*, quod *sciam*, *testimonium fide nititur*: quod *secus* est in *nominativo*. Est enim in *hisce locutionibus*, ut *equidem existimo*, non tam *permixtio quædam diversorum loquendi modorum*, quam *transitio ab alio ad alium altero abrupto*». És egy frappans példát hoz föl az ily hirtelen átmenet illusztrálására, mely szerinte megvilágítja e szólamokká vált, mintegy állandósult személytelen értelmű igenevek tulajdonképi jellemét.

Euripides Phoen. 290—2. így hangzik:

μῆλλων δὲ πέμπειν μ' Οἰδίπῳ κλεινὸς γόνος
μαντεία σεμνὰ, Λοξίου τ' ἐπ' ἐσχάρας,
ἐν τῷδε ἐπεστράτευσαν Ἀργεῖοι πόλιν

Volebat poeta dicere: *μῆλλων με πέμπειν Οἰδίπῳ γόνος ἐπεστράτεῦθη*; tehát: midőn Oedipus jeles sarja engem a jó székhez akart küldeni szent jóslatért, e közben az Argivok ostrom alá fogták (a várost). Ime a *μῆλλων* abszolút jelleget ölt a beszéd

hirtelen félbeszakítása miatt. E magyarázat nem világítja meg a felvetett kérdést, mert e magyarázat alá fogható minden úgynevezett absolutus nominativus, melyeket Thukydidesnél Klouček derék értekezései*) kimerítően tárgyalnak és megvilágítanak. Nézetem szerint a pszichológiai alanyt szereti a görög nominativus alakjában a megfelelő igenévvvel kapcsolatban a mondat élére állítani. A Hermann G.-tól idézett példában nyilván *Οιδιππου κλεινός γόνος* a pszichológiai alany: ezért egészíti ki *Hermann G.* a maga magyarázatában *επεστρατεύθη*-vel. De a román nyelvek: olasz és francia az *abs. acc.* mellett bizonyítanak, mert a latin *absolutus ablativus* helyébe *abs. acc.* lépett, mint a román nyelvek történeti fejlődése tanúsítja. Az obliquus casus absolutus használati kétségtelenül bizonyítja a külön alak.

Kühner nagy mondattanában (487. §-ban) több oly példát sorol föl az *acc. absolutus*-ra, melyek oly főmondat cselekvényének meghatározására szolgálnak, melyekben hiányzik az *átható* ige. Pl. Thuk. IV, 125: *κυρωθέν δὲ οὐδὲν... ἐχώρου ἐπ' οἴκω*: *quum nihil decretum esset, redibant domum*. Xen. Hell. 3, 2, 19: *δόξαντα δὲ ταῦτα καὶ περαθέντα τὰ στρατεύματα ἀπῆλθον*: *His decretis et peractis, castra recesserunt*. Ily esetekben kikerülhetetlen az *absolutus* szerkezet elfogadása: *nominativus* vagy *accusativus*.

A nyelvjelődés az *acc.* mellett szól. A román nyelvek használati: *fatto questo, operti gli occhj, durante la guerra cela dit, cela permis, la paix conclue* vagy a főmondatall kapcsolatban: *udite quelle parole, il asceta rispose, vagy: il re, salutato Visvamitra, col girargli, poscia se ne parti* (Gorresio *Rāmāyana* fordítása) etc; a melyeknek a góth és ófelnémet *dativus absolutus* felel meg, a mai német nyelvben: *keinen Menschen ausgenommen, sőt vorausgesetzt, angenommen, gesetzt*: A latin *audito, cognito, comperto* némiképp kiindulási pontul szolgáltak a román nyelvekben ilyes szerkezet keletkezésére. Úgyde még egy összehasonlító nyelvészeti tényt teszi bizonyosabbá előttem az ú. n. *abs. acc.*-nak létezését a görögben. A szanszkritban a *gerundium* forma bármely esettel összeköthető. Pl. Ram. III, 41, 18: *ātmānā ca hatā viddhi hṛtvā* *sitam*: «tudd meg, hogy magad rohansz vesztedbe, ha *elrablod* (*hṛtvā* ger.) *Sitāt*». Itt a *viddhi*-től (tudd meg) függő és a latin *acc. c. inf.*-nak megfelelő participiális szerkezethez a *gerundium* odasimul = *temet perditum scies occidendo* *Sitam*. Így *dativussal, locativussal* hozható összefüggésbe a *gerundium*. Még függetlenebb a *gerundium* a következő példában: R. 3, 21, 10: *tānbhumau patitān dr̥stvā mahāstrasos bhavanmama*: midőn őket a földre esve láttam, nagy félelem lepett meg. De még jellemzőbb az *am*

*) Ueber den sogenannten Nominativus absolutus bei Thukydides. Leitmeritz, progr.-értekezések 1859 és 1860.

végű gerundium, mely egy *nomen verbale* accusativusául tekintethető. A klasszikus szanszkrit nyelvben bizonyos állandó szólamoknál fordul elő. Pánini felsorolja. Hozzunk föl egy pár példát: kanya *darçam* varayati = mihelyt meglátja a lányt, azonnal megkéri. *koçagrāham* yudhyante = üstökön ragadva egymást harcolnak. E mondatokban a gerundium accusativus formája nagyon emlékeztet az acc. absolutusra. Ime tehát az összehasonlító nyelvészet, vagy az ősi indogerman nyelvhez közelebb álló szanszkrit, mint távolabb álló román nyelvek által csak megerősíti az absolutus accusativus létezését, mert ha a példákat Speijer szanszkrit mondatában¹⁾ fontolóra vesszük és ha személytelen igékre ugyane viszonyt alkalmazzuk: mintegy kipattan előttünk az absolutus accusativusnak vett szerkezet.²⁾

Összefoglalva a mondottakat: az accusativus egyfelől a kiegészítés esetétől tekinthető, másfelül fokként fölszabadul a szorosabb kapcsolatból és válik határozóvá vagy még szorosabb egységbe olvadván az igével: újabb kiegészítőt kíván és kész a kettős *acc.*, mely a maga különböző típusaival igen változatos formát öltött a görög nyelvben. Egyáltalán a görög a mondatfűzés terén is bámulatos gazdagságot fejtett ki. A nyelv a dialektikus görög szellem finom hajlásait, képzelmenek dús színezetét fesztelen könnyedséggel fejezte ki. Az analógiás alkotások egy nyelvben sem tenyésztek bújában és szellemesebb formában. A görög nyelv e jellemvonása az accusativus használásában is visszatükrözik.

HEGEDŰS ISTVÁN.

¹⁾ Sanskrit Syntax, by Dr. J. S. Speijer. Leyden. 1886 (297. és 299. l.)

²⁾ Becker Fülöp Ágost t. kartársamtól e kérdésben véleményt kérvén, ő szíves volt Diez következő szavait adni válaszul: Vom Ablativ kann freilich nicht mehr die Rede sein: der unabhängige Casus weist sich durch seine Form, so weit dies möglich ist als Accusativ aus. Diez példákkal bizonyítja ez állítását. Diez Gramm. d. rom. Spr.³ III, 166 sq.

Árpád-kori szók magyarázatához.

Azon magyarázatokra akarok néhány észrevételt tenni, a melyeket R. PRIKKEK MARIÁN e folyóirat múlt füzetében (85—95. 1.) négy Árpád-kori szavunkról adott.

1. **Zorm.** Szándékosan írtam az első szót ebben az alakban, mert a *zarm* alak, a melyet PRIKKEK címűl vesz, csak egyetlen adatban, a tihanyi oklevélben fordul elő, míg a többi hét példában mindig *zorm*-ot találunk. Pedig nézetem szerint a következő *zorm* írásmód igen fontos körülmény a szó magyarázatának a megítélésében és olyan bökkenő, a melyet P. nem vett észre és nem hátrított el. Bármint vélekedjünk az Árpád-kori kiejtésről, annyit meg kell engednünk, hogy a következően *o*-val írt hangot a mai *a*-nál valamivel bizonyára zártabban (mondjuk, hogy *q*-nak) ejtették. De ha mindjárt a mai *a*-val ejtették is, meg kellene magyaráznunk a föltételezett **szarm*- vagy akár *szárm*-nak *szárny*-nyá való fejlődését. Annyival nagyobb mármost a szükség a mai *á* kifejlődésének magyarázatára, illetőleg a *szárny*-nak mint a *származ* ige alapszavának s a kérdéses régi szónak összetartozását annyival inkább kell hangtanilag is megokolnunk, mert a kérdéses szó egyetlen kivétellel mindig *zorm* (illetőleg *zormu*) alakkal fordul elő, míg a *szárny* és *származik* szavak ilyen alakkal ismeretlenek nyelvtörténetünkben.

A szónak 'ág, kiszökellés' jelentéssel való magyarázata magában véve nem valószínűtlen, azonban nincs még reá elegendő alapunk. Mert a P.-től is idézett példákból a *g u k b ó l* még nem tetszik ki, hogy «a *zorm* *vizekkel*, még pedig mind tavakkal, mind folyókkal kapcsolatban fordul elő». Ezt legfőllebb elhihetjük a SZAMOTA észrevétele alapján, a ki megjegyzi, hogy a szó mindig *vizeknél* fordul elő az ő példáit tartalmazó oklevélbeli helyeken.

Mindenesetre szükséges volna a kérdéses helyeket nagyobb contextussal ismerni.

Nem mulaszthatom el annak a megjegyzését sem, hogy a *szárny* szónak ugor eredete sem teljesen bizonyos és BUDENZ utóbb a törökségből való származtatáshoz csatlakozott (NyK. XVII. 448). Ez nagyot változtat a kérdésen, s elvesztik bizonyító erejüket azok a különben találó analógiák is, a melyeket P. a finn és lapp nyelvből fölhozott.

Egyébiránt a szó mivoltának megállapításához figyelembe kell vennünk még a következő adatokat is, a melyekben nyilván szintén a *zorm* szó van meg: *Zormu*, terra, 1238-ból (Czinár); *Sormu*, loc. metal., 1240-ből (Kovács Nándornál); *Zorm*, terra, 1271-ből (u. o.).

2. **Kegiggen, kegilm, nugulm.** E három alaknak föltűnő *i* és *u* hangját PRIKKEK egyszerű nyelvjárási sajátásnak tekinti. E megoldás igen kényelmes, csakhogy az út, a mely hozzá vezet, csupa kétes és ingatag okokkal van tele. Ha sem a *kegiggen* és *kegilm* szó *i*-je, sem a *nugulm* második szótagjának *u* hangzója nem képzői eredetű, a mint SIMONYI magyarázta, akkor azt kell föltennünk PRIKKELEL, hogy a HB. nyelvjárása több esetben is mutat a mai ejtésnél két fokkal zártabb hangot (a mint a *kégy-i-lm* ma *kégy-e-lém*, *nyug-u-lm*: *nyug-a-lom*; a *kegyid-* szónál nem állna elő ilyen eset, mert ha a *kegy-* alapszó ige, akkor a frequ. *-d* képző előtt az *i* pontos megfelelője a későbbi és mai *o*, *ö*, *ő* kötőhangzónak: *nyom-o-d*, *lep-ö-d*, *bök-ő-d*, l. TMNy. 405). Mert ha csak a *kegyilm*, *nyugulm* alakokban mutatkozik ilyen két fokú fejlődés (*i* > *ë* > *e* és *u* > *o* > *a*), akkor nem moshatjuk le róluk a gyanút, hogy valami különös oka van bennük a föltűnően zártabb hangnak; más szóval ezt a dialektikus zártabb ejtést is meg kell akkor magyaráznunk.

P. szerint az erősebb zártságú hangok kedvelését a HB.-ben a következő alakok «bizonyítják világosan»: *lilkiért*, *szentvi* e helyett: *lilkeért*, *szentei*; ezek mellett a *lilkiért* első *i*-je is «könnyen magyarázható nyílt *e* helyett való dialektikus változatnak». A *nugulmabeli* alak *i*-jét is «kérdés, nem tekinthetjük-e ugyanilyennek?» (Olyan kérdés, a mire a nyelvtörténet ismerője habozás nélkül nemmel felel.) Sőt szerinte «az sem épen lehetetlen, hogy a *gimilcic* alak harmadik *i*-je szinte nyílt *e* helyett áll». Ime minden

további kutatás és bizonyítás nélkül odavetett példák, a melyeknek erejében, a két elsőt kivéve, maga a fejtegető sem hisz.

Lássuk a két «világosan bizonyító» adatot.

A *lilkiért* alakot alig vethetjük egybe a mai irodalmi *lelkeért*-tel, mert az élőbeszéd ezt tudtommal — igen kis vidék kivételével — nem is ismeri (v. ö. TMNy. 290. l.), hanem vagy *lelkéért* vagy inkább *lelkiért* alakot használ. Még kevésbé lehet a *lelkeért*-féle ejtést a régi nyelv sajátságaként kimutatni. A HB. *lilkiért*-je tehát vagy *lilkiért*-nek olvasandó (hosszú *i*-vel) s akkor olyan dialektikus sajátság, mint *ilezie* e h. *éleszsze*, *scegin* e h. *szegény*, vagy rövid *i*-vel ejtendő, a mint a mai népnyelv általában ejti a magashangú szók 3. szem. birtokos alakját (*lelkire*, *lelkinék* stb.) s a mely alak már legrégebb nyelvemlékeinkben is igen gyakori (l. TMNy. 709.).

A *szentii*-nek a későbbi *szentei* (*szentjei*)-vel való egybevetése meg abban a hibában leledzik, hogy a *szentei*-féle alakok minden valószínűség szerint újabb fejlemények a régebben általánosabb *szenti*-félék helyett (l. TMNy. 539—540). Igaz, hogy mindjárt a *szentii* mellett *ünüttei*-t ír a HB. (akárcsak a mai *szerttei*), a személyragos alakok kifejlődése azonban semmi esetre sem tartozik még a magyar nyelvtörténetnek olyan kétségtelen pontjai közé, hogy a HB. *szentii* alakjában az első *i*-t a mai nyílt *e* dialektikus változatának tekinthessük.

Mit mondjunk a többi bizonyító adatokhoz, a melyekre P. maga is kétkedve hivatkozik? A *lilkiért* első szótagbeli *i*-je határozottan zárt *ē*-nek felel meg: *lélkēm*, *lélkēt*, *lélkēs*, *lélki* tehetőség stb. A *lélek* szó ragos és képzős származékaiban a köznyelvben zárt *ē*-t találunk, s azon töveink közé tartozik e szó, a melyeknek ragtalan alakbeli *é* hangjával szemben a ragos alakok zárt *ē*-t mutatnak, mint *élég*: *éleget*, *dérék*: *dérēkat* stb. (l. TMNy. 303).

A *nugulmabeli* alak *i*-jére alig kell szót vesztegetnem. Ismervén a *-be=bel-é* rag etymológiáját s tudván az *-é* ősi lativus-ragnak gutturalis (*g>j*) eredetét, figyelembe vevén a ma is meglévő *bel-é-m*, *bel-é-d* stb. határozószókat, meg a HB.-nek fentebb is említett tényleges *é>i* változtató dialektikus sajátságát: ugyan ki vallhatja a *-beli* rag *i*-jét nyílt *e* hang változatának? Az az állítás meg, hogy «a *vilagbele*, *uruzagbele* formák inkább bizonyítanak a nyíltság, mint a zártság mellett» bámulatot keltő, mert a régi

írás természetének figyelembe nem vételét bizonyítja. Minden támogatás nélkül van oda vetve ez is: «Az sem épen lehetetlen, hogy a *gimilcic* alak harmadik *i*-je szinte nyílt *e* helyett áll». Ezt a föltevést ugyancsak szükséges lett volna bizonyítani is, mert ha a mai alakból a rendes fejlődés útján visszakövetkeztetünk, a *gyümölcsök* ajakhangú kötőhangzójából régebbi zárt *ë*-re (*gyimelcsék*, *gyemelcsék*, *gyümölcsék*-féle ejtés módokra) kell visszamennünk, ebből meg a HB. *i*-jét csak úgy fogjuk magyarázni, mint a mai *égy* és *még*-gel szemben az *iggy*-et és *migé*-t (v. ö. ez utóbbinak mai dialektikus *mög* ejtését is).

Hogy a *nugulm* második szótagbeli *u* hangja is egyszerű nyelvjárási sajátosság (értsd: a mai, két fokkal is nyiltabb *a*-val, *nyugalom*-mal szemben), arra a következő analog példákat idézi P.: «*halalut* e h. *halálot*; *muganec* e h. *mogáne*; *angelcut* e h. *angyelkot*; *zoboducha* e h. *szobadóha*; *uruzag* e h. *úroszág*».

Qui bene distinguit, bene — argumentatur. A fölhozott példák nagyon különféle természetűek, s közülük jóformán csak egy analog a *nyugulm*-*nyugalom*-mal. Ez a *muganec*-*magának*. A többi ellen a következő kifogásaink vannak. A *halalut*-nak ma nincs megfelelő *halál-a-t* alak, tudtommal még *halál-o-t* sem találkozik. Miért kellene tehát a *halalut*-nak *halálot* helyett állani? A HB. e szavát én teljesebb tőalaknak nézem, a melyben a tárgyrag előtt az Árpád-kori *u* tövégi hangzó mutatkozik, a mely e tárgyragos alakban később nyomtalanul eltűnt, a nélkül, hogy a nyiltabbá válás processzusán keresztülment volna. Olyan adat ez mint a KTör. *ozut* és *bynut* alakjai, a melyek később már egyszerre kötőhangzó nélkül (*azt*, *bünt*) jelentkeznek. Az *angelcut*-nak a mai köznyelvi ejtésben csakugyan *angyalok-a-t* felel meg; csak hogy e többes számú tárgyragos alaknak ma is megvan a nyelvjáráásokban a zártabb kötőhangzós változata: *házakot*, *gyűrüköt* stb. (i. TMNy. 282) s tudjuk, hogy e sajátóságot több nyelvemlékünk is fölmutatja (l. u. o.). Itt tehát nem szabad pusztán az irodalmi és köznyelvi *angyalokat* alakot venni figyelembe. A *zoboducha* szónak *u* hangja sem analog a *nug-u-lm*:*nyug-a-lom*-éval, hiszen abból az *-ucht* (későbbi *-ujt*) képzőből sohasem lett *-ajt*, hanem *-ojt* alakon át *-üt*-té változott. Végül az *uruzag*-nak sem egyenes megfelelője a mai *ur-a-ság* (mert csak akkor volna analog a *nugulm*:*nyugalom*-mal). Az *uruzág*-ból közvetlenül *ország* lett az *u* kötőhang-

nak olyan eltűnésével mint a fentebbi *halálut*, *ozut* példákban. Az *uraság* szót, a meglevő, de a nyelvérzékre nézve elemeiben elhomályosult *ország* mellett, az *úr* szóból és a *-ság* képzőből mintegy másodszer alkotta meg a nyelv (v. ö. *soka-ság*, *gyorsaság*). Ép úgy, mint a mai *idő-n* nem a régies (ma speciális jelentést viselő) *idén*-nek az elváltozása, hanem az *idő* szóból az *-n* rag közönséges hozzájárulásával úgyszólván előttünk keletkezik.

Marad tehát P. számára egy analogia a HB. *nugulm*-a mellett, a *muganec*: *magának*, a mi ugyan édes kevés arra, hogy a *nugulm u* hangját képzői eredetűnek ne tekintsük. Sőt ha figyelembe vesszük, hogy a *mag* 'semen' szó, a melylyel a visszaható névmás eredetileg azonos, a régi nyelvben a közvető *o* hangzós alakkal is előfordul (*mok* NySz.), s hogy ez a *mog* ejtés néhol máig is fönmaradt (MTSz.): nem fogjuk a *muganec* alakot sem teljesen analognak tekinteni a *nugulm-nyugalom* esetével.

A mi ez utóbbit illeti, még csak azt említem meg, hogy a HB.-beli zártabb adat nem is áll magában. SZAMOTA idézi a következő oklevélbeli alakokat: *Nugulm* 1221-ből, *Nyugulmfa* 1328-ból (NyK. 25: 148).

3. **Birsagnop.** A HB. e kifejezése P. szerint nem az 'itélet napját', hanem a 'büntetés napját' jelenti, nem volna tehát igaza Révaimnak, hogy a *birság* szónak előbb 'iudicium' volt a jelentése. Az új magyarázat szerint a *birság* szó ebben az összetételben is azt tenné: 'mulcta, pœna, büntetés'. Ebben annyira nincs igaza a magyarázónak, hogy hosszasan nem is kell czáfolnom a bizonyítékait.

A kérdéses latin imádságnak egész tartalma arra vall, hogy benne az utolsó ítélet napja (*dies iudicii*) nem a bosszúállás, büntetés napjaként van képzelve és kifejezve, hiszen épen azért könnyörög az oratio, hogy Isten a halottat az ítélet napján «inter sanctos et electos suos resuscitari faciat». Ez a gondolat kizárja az egyoldalú bosszúállás sötét képzetét.

De hisz sem erre az erőltetett föltevésre, sem a *iudicium* szónak középkori 'mulcta, (mai értelemben vett) birság' jelentésére nincs szükségünk, mikor megvan a mi *biró* 'ítélő' szavunk! Én a magam részéről annyira kétségtelennek, világosnak találtam a *birság* szónak ezt az eredeti 'itélet' jelentését, hogy mint szükségtelen bizonyítékra el is felejtkeztem munkámban (70. l.) a *biró*

szóra hivatkozni. A két szó közötti eredeti és jelentésbeli összefüggés világos: *bir-ó* = ítélő, *bir-ság* = ítélés, ítélet (v. ö. *imádság, vét-ség, siet-ség* stb.).

4. **Eleve.** PRIKKELENEK e szóra vonatkozó ötletét sem mondhatjuk szerencsésnek. Habár a fölvilágosító latin kifejezést (*primum Adam patrem nostrum*) már Hunfalvy is így értette: ‚első atyánkat‘, vagyis a *primum* szerinte is jelző, a *patrem* jelzője, s nem határozó: mi mégis szokatlannak tartjuk prózában az ilyen fordítás alapjául föltett szórendet s a közönséges latin beszédmód szerint *Adam primum patrem nostrum*-ot várnánk. Viszont nem találjuk kifogásolhatónak a *primum* határozónak szereplését, sem *elevé*-vel való fordítását. A latin mondat ugyanis tulajdonképp nem ‚teremtésről‘, hanem ‚malasztal való megajándékozásról‘ (*gratia gratificaverat*) beszél. Ezt tette az Isten először Ádámmal. Később, miután ‚avec oz tiluvt gimilstwl‘, megharaguvék az Isten és ‚veteve wt ezt muncas világbele‘ stb. Ez azt hiszem elég világos összefüggés arra, hogy a *primum* határozót megérthessük. A magyar pap azonban a *gratificaverat* árnyéklatot elejtette s helyébe a *teremt* szót iktatta, de megtartotta a latin *primum* határozót. Ha tehát megütközünk, mint P. teszi, a magyar mondat értelmén, legföljebb ügyetlen fordításnak kell mondanunk e helyet.

Azonban P.-nek magyar értelmezése már magában véve is valószínűtlen, még pedig főképen a személyragos alak fölvétele miatt, a mit maga is érezni látszik. A ‚teremtője Istentől‘ kifejezés nem teljesen analog a fölvetett ‚*eleje* mi ösünket‘ kifejezésmóddal. Amabban szükséges a *-je* birtokos személyrag, mert az Isten teremtője Ádámnak. Emitt nemcsak fölösleges de erőltetett is, hiszen az *elő* szót mint melléknevet általánosan használja a régi nyelv s a szorosabb személyi vonatkozás nélkül álló *fele, java, eleje*-féle jelzők nagyon is újszerű fejlődéseknek mutatkoznak. Régi íróink pl. a ‚*fele* részt, *fele* részben, *java* részben‘ stb. kifejezések helyett is következetesen ‚*fél* rész, *jó* rész‘ kifejezésmódot használnak (l. NySz.). Mindaddig, míg amazokra a régi nyelvből példákat nem tudunk idézni, maradjunk meg az eddigi és természetesebb magyarázat mellett.

ZOLNAI GYULA.

Az ószlovén nyelv hazája.

— Válasz Volf Györgynek. —

Megpróbálok még egyszer, nem tudom-e azt a kérdést, hogy hol kell az ószlovén nyelv hazáját keresni, azt a kérdést, a mely ránk magyarokra nézve is annyira fontos és érdekes, úgy előadni, hogy VOLF is megértsen. Utolsó cikkemmel (*Ószlovén, újszlovén*. NyK. 25 : 442—451. l.) ugyancsak nem voltam e tekintetben szerencsés: VOLF elejétől végig félreértette, még a cikknek a hangját sem érezte ki. Csupa szerénységből magamra vettem azt az odiumot, hogy én is szakember, szlávista vagyok, mert hiszen VOLF valóságos komédiásokat csinált belőlök, a kiknek «komikus logikai és nyelvtudományi bukfenckeziket» «jó kedvvel néznők továbbra is», «ha ezután sem akarnának látni», mikor pedig már VOLF is méceset gyűjtött nekik (l. NyK. 25 : 247. l. utolsó mondat). VOLFnak már a jellem feddhetetlenségét is megtámadó szavairól, a szlávistákban «alattomban működő gyarló irigységről» és «titkos szándékuk»-ról (u. o. 246. l.) nem is akarok szólni. Tehát, mondom, szerénységből és bizonyos erkölcsi bátorsággal vallottam magamat szlávistának, és íme VOLF most már egyszerre megfordítja a fegyvert és «tekintélyeskedés»-sel vádol. Mikor viszont VOLFot kitüntetéssel és kellő tisztelettel «dilet-tans»-nak, «nem szakértő»-nek, «nem szlávista»-nak nevezem, csak hogy valamiképp meg ne sértsem, ha azokkal a gonosz emberekkel összekeverem, hát ezt is zokon veszi. Pedig újabb fölszólalásán is végig vonul a dilet-tans büszkesége — hogy ne mondjam dölyfössége, mert hiszen VOLF annyira megfélemedezik magáról, hogy cikke végén STEINTHAL egy kedves mondását olvassa fejemre: Denken ist schwer!! — arra való büszkesége, hogy ő nem ismeri az adatokat, tehát tisztán lát, a szakember pedig «a sok fától nem látja az erdőt». Csak már tudnám, hogy VOLF miben vallja maga magát szakembernek, hogy miben *vak* ő, hadd cseréljünk, ő írjon a szláv philológiáról, én meg majd írok az ő tudományáról, hadd virágozzék Magyarországon a tudomány!

Mielőtt a dologra térek, hadd végezzek mintegy bevezetésül még

egy aprósággal, a mely rendkívül jellemző és tárgyunkkal elég szoros kapcsolatban is áll. VOLF illusztrálni akarja az ő «komikus» terminológiáját és izleltetőül bemutatja a már említett «komikus logikai és nyelvtudományi bukfenckeknek» egyikét, hadd lássa a világ, milyen bolond emberek még a legkiválóbb szlávisták is. «Ám ítélje meg akárki — kiált föl — nem logikai és nyelvtudományi bukfenck-e, mikor egy «legkiválóbb szlávista» így okoskodik: az ószlovén nyelv egy bizonyos jellemző hangsajátságánál fogva ép úgy lehet bolgár, mint pannon eredetű; azért tehát nem pannon, hanem bolgár, és így megkülönböztetésül a mai bolgár nyelvtől, óbolgárnak nevezendő. A ki pedig ezt a gyönyörű következtetést elkövette, az nem kisebb ember mint a híres LESKIEN» (i. h. 79. l.). Itt nyilván hiányzik még valami, t. i. annak a helynek a hiteles idézete, a melyben LESKIEN ezt a bolondot mondta, mert így mindenki, a ki valaha hallott valamit arról, hogy LESKIEN kicsoda-micsoda, önként arra a gondolatra jön, hát ha VOLF csak félreértette LESKIEN szavait. Addig is, míg VOLF ezt a mulasztását jóvá nem teszi, csak úgy védhetem meg LESKIEN VOLF nem egészen correct támadása ellen, ha kiírom azt a helyet, a melyen LESKIEN egészen szabatosan kifejti meggyőződését: „*Einer Bemerkung bedarf die Beibehaltung des Namens «Altbulgarisch». Er ist anfechtbar, weil die Sprache zur Zeit ihres Lebens nicht «bulgarisch» genannt worden ist, und ich würde ihn gern einem passenderen zu Liebe aufgeben. Indess habe ich mich nicht entschliessen können, die von MIKLOSICH und anderen Auctoritäten gebrauchte Bezeichnung «Altslovenisch» oder «Pannonisch-slovenisch» anzuwenden, weil ich mich von der Richtigkeit der Theorie, welche die Sprache in Pannonien zu Hause sein lässt und sie als den Dialekt Pannonischer Slovenen bestimmt, nicht habe überzeugen können. Da mich vielmehr wiederholte Prüfung immer wieder zu der Ueberzeugung geführt hat, dass die Sprache ihre Heimat in dem Gebiete der Dialekte hatte, die wir jetzt «bulgarisch» nennen, und in deren Bereich gehört, musste ich den Namen «Altbulgarisch» als den dieser Ansicht entsprechenden behalten.*“ (L. Handbuch der altbulgarischen Sprache. 2te Auflage. 1886. V. l.).

Most pedig mindenek előtt röviden összefoglalom, a mit az utolsó időben az ószlovén nyelvről és arról a szláv nyelvről mondtam, a mely legerősebben hatott a mi nyelvünkre. *A szláv szók a magyar nyelvben* című 1893-ban megjelent értekezésemben, a melyre utolsó cikkemben több ízben hivatkoztam, egészen világosan megmondtam, hogy «az úgy nevezett ószlovén» nyelven értem azt a nyelvet, «a melyre CYRILLUS és METHODIUS a szentírást fordították» (l. 2. l.). De világosan megmondtam azt is, még pedig több ízben, hogy théoretice nem szabad ezzel azt a szláv nyelvet identifkálni, a melyen azok a szlávok beszéltek, a kikkel

a magyarok mindjárt idejövételök után legsűrűbben érintkeztek és kiknek nyelve valamennyi szláv nyelv közül a legerősebb hatást gyakorolta a magyar nyelvre, ámbar szembeötlő a két nyelv közt észlelhető rokonosság. Kijelentettem egészen határozottan, hogy csak a rövidség kedvéért mondhatjuk azt, hogy ez vagy az a szó az «ószlovén»-ből került, ezt hogy is mondhatnók különben, ha még vitás, hogy az ószlovén nyelvet tulajdonképen hol beszélték, hazája hol van (5. l.). VOLF még is azt mondja, hogy nem tudja, ÁSBÓTH «hogy képzeli magának épen a legfontosabbat» és egészen képtelen föltevés szeretne rám tukmálni, olyan föltevést, a melyről maga azt mondja: «Csak az a kérdés, hogy olyan óriási állítást, melyhez képest még a rhodusi colossus is csak törpe számba mehet, lesz-e hajlandó ő maga kockáztatni, más meg elfogadni» (80. l.). VOLF ugyanis azt hiszi, hogy ha az ószlovén nyelv bolgár eredetű, a mint én csaknem valamennyi élő szlávistával egyetemben vallom, akkor csak két föltevés lehetséges: Az ószlovén nyelv «elvágvá éltető forrásától, csakis holt liturgiai nyelv lehetett volna» vagy — és itt jön a «rhodusi colossus», a mely VOLF képzelő tehetségének becsületére válik — két szál bolgáruul beszélő görög pap, már mint CYRILLUS és METHODIUS, az összes pannoniai és morva szlávokat elvéve tőlük anyanyelvüket bolgár nyelvüekké változtatta.» Nem akarom kutatni, nem lehetne-e olyan bolond föltevést még többet is kieszelni, és visszatérek az elsőhöz, a melyet készséggel aláírok. Igenis, az ószlovén nyelv, ha bolgár eredetű, a nagymorva birodalomban ámbar rokon és azért aránylag könnyen érthető, de mégis idegen, holt, liturgiai nyelv volt. De hát ebből ugyan mi következik? VOLF azt mondja, hogy ez nagy baj már t. i. ÁSBÓTHRA nézve, «olyan nagy baj, hogy se égen, se földön nem talál segítséget.» Mert hát holt, liturgiai nyelvből nem származhattak a magyarba került szláv szók. Hát természetesen nem, de hát én talán az ószlovén nyelvből származtatom ezeket a szláv szókat? Én újabban, mert, reményilem, VOLF 1896-ban nem az 1884-ben írt szavaimat bírálgatja, hanem azt nézi, hogy 1893-ban, 1895 végén hogy nyilatkoztam ugyanerről a kérdéstről, mondom, én újabban mindig csak nagy rokon-ságról beszélek, a mely akkora, hogy «a rövidség kedvéért» egyenesen azt mondhatjuk, ez meg ez a szó ebből meg ebből az ószlovén szóból származik, a min azonban mindig azt kell értenünk, a magyar szó olyan szláv szóból lett, a mely szakasztott olyan lehetett mint ez meg ez az ószlovén szó. De már azt VOLF az ő éles dilettans eszével föl nem tudja fogni, hogy Magyarországon élhetett egy szláv faj, a mely nyelvre nézve kétségtelenül a legközelebb rokonságban állt a mostani Bulgáriában élő szlávokkal, hogy ettől a szláv fajtól kaphatott a magyar egy rakás szláv szót, a mely szakasztott olyan, mintha a bolgár területen támadt egy-

házi «ószlovén» nyelvből származott volna, ámbar nyilván való, hogy semmi kapcsolat sincs, nem is lehet a magyar nyelv és a liturgiai ószlovén nyelv közt. Hiába szólítottam föl VOLFOT, bizonyítsa be, hogy CYRILL idejében Szaloniki környékén nem beszélhettek azon a nyelven, a mely az ószlovén egyházi iratokban tükröződik. Tovább is mentem, kiragadtam az ószlovén nyelv legjellemzőbb hangtani sajátosságait, a melyeket nemcsak én mondok azoknak, hanem MIKLÓSICH is, VOLF egyetlen forrása, és kimutattam, hogy ezeket a hangtani sajátságokat nem lehet elvitatni a régi bolgár nyelvtől sem. VOLF egyetlen egy pontban sem czáfolta meg ezeket a fejtegetéseimet, sőt említésre sem méltatta, csak éppen egy argumentumot támad meg, az igaz, a rá nézve legveszedelmesebbet, és kegyetlenül elferdíti azt a «hatalmas argumentumot», a mint gunyolódva, de nagyon helyesen mondja. VOLF sem tagadja, hogy CYRILL a glagolita írást találta föl és használta és nem a cyrillt, legalább a Budapesti Szemlében egy időben megjelent cikkeiben ezt vallja. No pedig ebben a különben annyira bámulatos és tökéletes glagolita írásban, a mely pl. kétféle irracionális hangzót különböztet meg, egy sajátosság, egészen megfoghatatlan tökéletlenséget találunk, mihelyt fölteszszük, hogy CYRILL nem a bolgár nyelvre alkalmazta, hanem arra a szláv nyelvre, a mely a magyar nyelvbe került szláv jövevényszavakban tükröződik, t. i. azt, hogy egy bizonyos *é*-hang és *ja* közt nem tesz különbséget. A magyar *ebéd* és a magyar *jászol* szónak a glagolita kéziratokban olyan alakok felelnek meg, melyekből világos, hogy CYRILL nem ejtett az egyik szóban *é*-t a másikban pedig *ja*-t, hanem mind a kettőben *ja*-féle hangot, ezt pedig, a mint a 448. l. kifejtettem, csak is a bolgár nyelv hatása alatt tehette. Ha CYRILL nem szülőföldjének a nyelvére fordította volna az egyházi iratokat, hanem olyan nyelvre, a melyben e két hang össze nem esik, kétségtelenül megkülönböztette volna az írásban is, megkülönböztette volna még akkor is, ha föl is teszszük, hogy eredetileg, mikor az írásjeleket összeállította, ilyen megkülönböztetésre még nem gondolt, mert anyanyelve okot nem adott rá. De nem különböztette meg, mert hát bolgár nyelven írt, szülőföldje nyelvén, hiszen nem is írhatott máson, mert azoknak a nyelvét kezdetben nem is tudta, a kikhez elindult, hogy rövid pár év alatt folytonos küzdelmek közt megteremtse a teljesen idegen latin isteni tisztelet helyébe a szláv nemzeti isteni tiszteletet. De nézzük csak, VOLF azt az én fejtegetésemet hogy is értette. «Mit is mond?» kérdi VOLF. «Világos értelme ez — folytatja —: A glagol írást más nyelv alapján készítették és más nyelvre alkalmazták. Készítették a bolgár nyelv alapján és alkalmazták az ószlovén nyelvre.» Így valóban nehéz vitatkozni. Én azt mondom, CYRILL a bolgár nyelv számára készítette a glagolita írást (ezt VOLF is elismeri, sőt szükségesnek

tartja, hogy erre még történeti tanúbizonyságot is hozzon föl), ezen az ő bolgár nyelvén írta le az egyházi könyvek fordítását, ezt a nyelvet LESKIEN egyenesen *obolgár*-nak is nevezi, de mivel CYRILL idejében csak egyszerűen *szláv*-nak (mert ezt jelenti a *slověnskŭ* kifejezés) hitták szemben a görög és latin nyelvvel, mivel továbbá az óbolgár kifejezés félreértésre is adhatna okot, hiszen a bolgár eredetileg nem szláv törzsnek a neve, mi is csak szlávznak, még pedig ószlávznak híjjuk, mert az *ószlovén* kifejezés használata, ezt MIKLÓSICH is hangoztatja, nem rejt magában semmi állásfoglalást, a *szlovén* itt semmi egyéb mint az eredeti *slověnskŭ*, azaz «szláv» hú mása. Tehát CYRILL a maga nyelvét *slověnskŭ*-nak hitta, azaz «szláv»-nak, mi késő utódai azt *ó-szlovén*, azaz «ó-szláv»-nak híjjuk, de mert azt a nyelvet, a mely CYRILL anyanyelvéből fejlődött, mai nap *bolgár*-nak híjják, beszélhetünk CYRILL bolgár anyanyelvről, maga VOLF is így beszél, mikor azt mondja, hogy CYRILL írását «kétségtől szülőföldjének bolgár nyelvjárása alapján készítette». Világos tehát, hogy itt mindig csak egy és ugyanarról a nyelvről van szó, és igazán csak valaki, a ki teljesen járatlan e kutatások terén, foghatja rám, hogy én itt két különböző nyelvről szólok. Hasonló alapon nyugszik az a másik ráfogás a mely ugyanazon a 82. lapon olvasható: «Annak bizonyosságául pedig, hogy a bolgárral szemben az ószlovénben csakugyan megkülönböztette az *ê* és *ja* hangokat, hivatkozik ÁSRÓTH a cyrill betűvel írt ószlovén kéziratokra, hol a kettőnek megfelelő külön-külön jegyeket találunk.» Ezzel szemben álljon itt igazolásomul az a mondat, a melyben én ezt a kérdést érintem: «Ha mi *most* meg is különböztetjük és azt szoktuk mondani, hogy az ebédet az ószlovénben *obědŭ*-nak, a jászolt pedig *jasli*-nak hitták, ezt tisztán *csak a későbbi* cyrill betűvel írt kéziratok alapján történik és *nem felel meg a legrégebbi* glagol kéziratoknak» (448. l.). Azaz CYRILL minden bizonynyal csak *objadŭ*-nak ejtette a szót és ebben az alakban iktatta be a szót az egyházi iratokba, de nevetséges volna, minden magyar szó magyarozatánál újra meg újra elkezdeni töviről hegyire magyaráztatni azt, hogy mi a különbség CYRILL nyelve és a későbbi szintén rendesen még «ószlovének»-nek hitt kéziratok nyelve közt, mi különbözteti meg a glagolita kéziratokat, a melyek leghívebben őrizték meg a régi tradíciót a cyrill kéziratoktól, a melyekben már csak itt-ott maradt meg annak az emléke, hogy *ê* és *ja* valaha az írásban nem különbözött egymástól, mivel nem különbözött CYRILL nyelvében a kiejtésben sem. A mint a rövidség kedvéért azt szoktuk mondani, hogy *szent* az ószlovén *svetŭ*-ból származik, úgy igenis mondjuk azt is, hogy *ebéd* az ószlovén *obědŭ*-ból származik. A szakértő amúgy is tudja, hogy ezt miképp kell érteni, a dilettansnak pedig kötelessége, ha hozzá akar a dologhoz szólani, tudomást szerezni arról, hogy mit kell ezen érteni. Bolgár,

már mint CYRILL bolgár anyanyelve, és ószlovén, értve a legrégebb, leg-tisztább tradíciót, nekem igenis teljesen identikus fogalmak, de ebben a nyelvben az *obědŭ* és *ěslŭ* «ebéd» és «jászol» *objadŭ-* és *jasli-*nak hangzottak, ezt bizonyítja a CYRILLTŐL összeállított glagolita írás és a legrégebb glagolita kéziratok egytől egyig. Ha most már a magyar azt mondja, hogy *ebéd*, de *jászol*, ha továbbá azt mondja, hogy *csép*, *déd*, *lép*, (anya) *méh*, *néma*, *acél*, *répa*, *szomszéd*, *tészta*, akkor ez mind azt bizonyítja, hogy az úgynevezett ószlovén nyelv hazája már hangtani okoknál fogva sem kereshető Magyarországon, a történeti okok amúgy is mind ellene szólnak. Nevetséges ebben hazafiatlanságot vagy nem tudom mit látni, hogy én ezt nyíltan kimondom, és mintegy a magyar szlávistának kötelességévé tenni, hogy ő Magyarországon keresse az ószlovén nyelv hazáját. VOLF nem először tesz nekem ilyen vagy legalább könnyen így érthető szemrehányást (l. Nyr. 15 : 120. és k. l.), most így szövi be ezt a különös tudományos argumentumot cikkébe: [ÁSBÓTH] odaveti a kérdést: «Mi is szól a mellett, hogy Magyarország volt az egyházi szláv nyelv hazája?» Ebben már a mód is érezteti *nyelvünk tanúságtételének kicsinylését* (?!). Aztán így válaszol: «Én semmi más okot nem látok, mint a hangtani tüneményeket, melyek azonban, a mint kifejtettem, ugyancsak tág tért engednek a nyelv hazájának keresésében» (447. l.). Ennyire eljutottak némely külföldi szlávisták is. *Akkor minnek van nekünk külön szlávistánk*, ha ő sem lát tovább? (i. h. 79. l. a 3 utolsó sor és 80. l. a 4 első sor). VOLF ugyan nem nevez engem egyenesen magyar királyi szlávistának, de igenis a 83. lapon is «saját külön magyar szlávistánk»-nak mond, cikke végén pedig összecsapja sarkantyúját, hadd hallják, ő mennyivel jobb magyar nálamnál: «Meg vagyok azért győződve, hogy ÁSBÓTH ellenére is lesznek még elfogulatlan szlávok, a kik ezredéves ünnepünk alkalmával kegyeletes tekintettel fordulnak majd ez ország felé, a hol szent nyelvük bölcsője ringott.»

Hátra van még egy argumentum, a mely annyira nem új, hogy VOLFnak tudnia kellene, hogy azt ép annyiszor megczáfolták, mint a hányszor fölhozták. Értem az ószlovénben található «latin és németből származó jövevény szavak»-at. VOLF ezt a pontot csak épen érinti, úgy hogy nehéz tudni, mit akar tulajdonképen vele. Mert az nem elég, ha azt mondja, hogy «MIKLOSICH etymologiai szótárából könnyen össze lehetne állítani vagy száz latin és ugyanannyi német eredetű ószlovén szót», a mi szerinte nem «illik a bolgárookra», tudnunk kellene pontosan, hogy milyen szókra fektet különös súlyt. Mert van akár hány német szó, a mely már a legrégebb időben eljutott a szlávokhoz és valamennyi szláv nyelvben elterjedt jóval CYRILL működése előtt. A latinról meg szólani sem akarok, mert a latin szó a régi római birodalom területén

több úton is kerülhetett a bolgár nyelvbe. De meglehet, hogy VOLF arra a latin-német hatásra gondol, a mely az egyházi terminológiában a sokkal erősebb görög hatás mellett is tagadhatatlan. KOPITAR, MIKLOSICH és mások tényleg hivatkoztak is erre, de már régen megmondták, hogy CYRILL elfogadhatta a hiveinél talált és már megszokott keresztény terminológiát, de azért mégis anyanyelvére fordíthatta az egyházi könyveket. Nem tíz—húsz szó, terminus teszi a nyelvet, hanem hangjai és nyelvtani szerkezete. Ezt senki sem fogja készségesebben elismerni, mint épen VOLF, a ki a magyar keresztény terminológiában található sok szláv szónak, talán joggal, nem tulajdonít semmi bizonyító erőt: a szók hogy hogy nem, belekerültek a nyelvünkbe, mielőtt a végleges tömeges térítés műve megindult, és szépen meg is maradtak a nyelvben, ámbár VOLFNak talán helyes föltevése szerint a szlávoknak semmi részök sem volt a magyarok térítésében. Én már több ízben utaltam JAGICNAK egy régebbi cikkére, a melyben sok más ránk nézve fölötte érdekes kérdésen kívül ezt a kérdést is érinti (l. Archiv für slav. Phil. I. 443. 1.), újra figyelmébe ajánlom ezt a tartalmas és a legtöbb pontban most sem elavult cikket («Zur Erklärung des Altslovenischen») mindenkinek, a ki szükségét érzi, hogy tisztába jöjjön a szóban forgó kérdéssel.

Csak curiosum gyanánt említem VOLFNak még egy egészen furcsa mondását, a mely a 81. lapon olvasható és emígy hangzik: «De vajjon nem dönti-e halomra Pest városának a neve azt a hypothesis is, mely az ószlovén nyelvet bolgár eredetűnek nézi?» Megérhetjük még, hogy VOLF azt bebizonyítja nekünk, hogy a bolgárok nem is *pest*-nek mondják a kemenczét!! Hát valóban olyan nehéz megérteni, hogy *Pest* vidékén is *pest*-nek mondták azt a szót, a mely minden más szláv nyelven más-más alakot mutat *peč*, *peč*, *pec*, meg végig az összes bolgár lakta vidékeken is, és hogy épen e jellemző találkozásnál fogva állítom, hogy *Pest* vidékén olyan szláv nyelven beszéltek az ott lakó szlávok, a mely egy élő szláv nyelvvel sem áll olyan szoros rokonságban, mint épen a bolgárral. Vagy CYRILLnek azért, mert *Pest*et *Pest*-nek hitták, nem volt szabad az ő szülőföldjének a nyelvét használni az egyházi könyvek fordításánál? Hiszen ha a magyarban meg nem volnának a *pest*, *mostoha*, *rozsa*, *mesgye* szók, soha senki rá sem jött volna arra a gondolatra, hogy az úgynevezett ószlovén nyelv nem bolgár, annyira jellemző az az *št* és *žd* épen a bolgár nyelvre és valamennyi most élő szláv nyelv közül csakis a bolgár nyelvre, hogy a magyar nyelvbe került e szókra való hivatkozás nélkül föl sem vethették volna azt az állítás, hogy az ószlovén nyelvnek e miatt még nem kell okvetetlenül bolgárnak lennie. Ez az egész vita kiinduló pontja volt és marad mindörökké. Tisztelet, becsület a dilettansnak, a ki kevesebb, de döntő adatokat látva maga előtt, talán könnyebben tekinti át az

egészet, a dilettansnak, a ki nemcsak fát, hanem erdőt is lát. De a ki úgy fogja föl a dilettansságot, hogy semmit sem kell tudni, elég a tisztá és az elfogulatlanság, az, ha erdőt vél is látni, bizonyosan csak délibábot lát.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Sajnovics János Demonstratio-ja. CETTO BENEDEK «De Sinen-sium imposturis dissertatio» című munkájának Bécsben 1781-ben megjelent. V. kötetében (71. l. jegyzet) a forrás megnevezése nélkül idézve van egy kis (német nyelven írt) megjegyzés, melyet valamely bíráló a Sajnovics János munkájára tett. «Nevetséges volt — úgymond — az a láрма, a melyet a mi politikai és tudományos újságíróink közül néhányan ezen szerintük újdont-új fölfödözés miatt csaptak: mert Sajnovics úr maga a 73—82. l. egész kis könyvtárt idéz olyan írók munkáiból, a kik már 1617-től fogva ugyanazt mondták. Persze a magyar történetírók eddig még semmit sem tudtak róla, azért oly rossz és alaptalan mind az, a mit eddig a magyarok eredetéről kigondoltak. A czímlapon levő 'idem esse' túlzás. Annyira még nem viszi Sajnovics úr a magyar és a lapp nyelv összehasonlításával, hogy jó okkal azonosságról lehetne szó. Az összehasonlított szavak jegyzéke (35—52. l.) csak 154 példát tartalmaz, s ha a származékokat leszámítjuk, gyökérszó nem marad fél annyi sem, pedig itt csak azok határoznak. Még túlzottabb az a mondása (27. l.), hogy 'audeo dicere: nullam fere Ungaricam vocem reperendam, quæ non¹⁾ Fennos, aut Lappones Suecia, aut certe inter Lappones Finmar-chiæ itidem reperitur.' Sajnovics úr nem ismeri sem a finn ²⁾ népségek sokaságát, sem az ő magyarjainak történetét és vándorlásait; mert különben már a priori is több hasonlóságot sejtene a vogulban és a permiben, mint a sokkalta távolabb eső lappban; hiszen a magyarok kétségkívül Ázsiából jöttek, (ez a következtetés megáll mindaddig, míg a posteriori meg nem czáfolják, és összehasonlítással valóban ki nem mutatják, hogy pl. a vogul nyelv a magyarhoz nem hasonlít annyira, mint a lapp) tehát az ő nyelvüknek közelebb kell állania az ázsiai, mint az európai finnek nyelvéhez. Ezenkívül egy finn népnek sem volt kevesebb érintkezése más népekkel, mint a lappnak, és egynek sem több, mint a magyarnak. Az utóbbi nyelv még indus, ó-perzsa, tatár stb. szavakat is átvett: a lapp ellenben tiszta. A magyar és a lapp nyelvet tehát olybá képzelem magannak, mint az angolt meg az izlandit, és következtetésem ez: ha a magyar nyelv még legtávolabbi testvéréhez is oly láthatóan hasonlít, sejtene lehet, hogy még jobban egyezik az ő közelebbi Ural-és Volga-vidéki testvéreivel. Vajha a jó sors ezekre a vidékekre is elvezetne egykor egy Sajnovicsot!³⁾

Sz. J.

¹⁾ Kimaradt: *inter*.

²⁾ Értsd: finn-ugor.

³⁾ Ezen érdekes jegyzetre SEBESTYÉN GYULA múzeumi könyvtári tisztviselő volt szives figyelmzettetni.

Könyvészet 1895.

(Vége.*)

Merkes, B. Beiträge zur Lehre vom Gebrauch des Infinitivs im Neuhochdeutschen, auf historischer Grundlage. I. Th. Leipzig, 1895. J. H. Robolsky, (8-r. 171 l.) 3 Mk.

Mewes, K. Einführung in das Wesen der Grammatik und in die Lehre von den Partikeln der deutschen Sprache. Magdeburg. 1895. Heinrichshofen, (Nagy 8-r. IX, 108 l.) 1 Mk. 80.

Mittheilungen und Umfragen zur bayerischen Volkskunde. Red. Dr. v. Brenner. I. Jahrg. Augsburg, 1895.

Moisy, H. Glossaire comparatif anglo-normand, donnant plus de 5000 mots aujourd'hui bannis de français. Paris, 1895. (8-r.) 15 Mk.

Morsbach, Lorenz. Mittelenglische Grammatik. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. VII.) Halle, 1895. Niemeyer. (8-r.) 4 Mk.

Mourek, V. E. Weitere Beiträge zur Syntax des althochdeutschen Tatian. (Aus: Sitzungsber. d. k. böhm. Ges. d. Wiss.) Prag, 1895. F. Rivnač. (8-r. 51 l.) 45 kr.

Murray, J. A. H. New english dictionary on historical principles. Ser. II. Part. 7. F. Field. Vol. III. Section deprivative to development. Vol. IV. Section Feeto — Field. London, 1895. (4-r.) à 3 Mk.

Ordbok öfver Svenska språket; utgiven af Svenska Adademien. 1—3. Häftet. Lund. C. W. K. Gleerup. (4-r. XXVIII l. és 1—432 hasáb). Egy füzet 1 Mk 50. 1894/5. Ism. Gering H. Z. f. d. Ph. 28. köt.

Priebsch, Robert. Diu vrône botschaft ze der christenheit. Untersuchungen und Text. (Grazer Studien zur deutschen Philologie. II. H.) Graz, 1895. Styria. (8-r. X, 73 l.) 1 Mk. 70. Ism. Lit. Centrbl. 42. sz.

Reeb, Wilhelm, Germanische Namen in rheinischen Inschriften. Mainz, 1895. (4-r. 48 l.) Progr.

Rothe, Paul. Die Conditionalsätze in Gottfried von Strassburg «Tristan und Isolde». Halle, 1895. M. Niemeyer. (8-r. IX, 96 l.) 1 Mk 60. Diss.

*) Az első közleményben (118.) az *Ethnographia* kiemelendő cikkei közül tévedésből kimaradt Munkácsi Bernát tanulmánya: Az *ugor* népevezet eredete.

Saalfeld, G. A. Katechismus der deutschen Rechtschreibung. Leipzig, 1895. Weber. (8-r.) 3 Mk. 50.

Saalfeld, Dr. G. A. Lose Blätter. Zu Nutz und Frommen des allgemeinen deutschen Sprachvereines herausg. Berlin, 1895. W. Ernst & Co. (Nagy 8-r. VIII, 143 l.) 1 Mk. 40.

Saxén, Ralf. Finska länord i östsvenska dialekter Språkhistoriska studier. Akad. avhandlg. Helsingfors. Frenckell & Co. (8-r. 132 l.)

Scheiner, A. Die Mundart der Siebenbürger Sachsen. (Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. IX. Bd.). Stuttgart, 1895. J. Engelhorn. (Nagy 8-r. 138 l.) 6 Mk. 50.

Schmidt, Charl. Wörterbuch der Strassburger Mundart. Aus dem Nachlasse. I. Lfr. Strassburg, 1895. Heitz. (8-r. 48 l.) 2 Mk. 50.

Schmidkontz, J. Ortskunde und Ortsnamenforschung im Dienste der Sprachwissenschaft und Geschichte. I. Untersuchungen über deutsche Ortsnamen im Anschluss an die Deutung des Namens Kissingen. Halle a/S., 1895. Niemeyer (8-r.) 2 Mk. 40.

Schrader, Dr. Herm. Der Bilderschmuck der deutschen Sprache in Tausenden volksthümlicher Redensarten. Nach Ursprung und Bedeutung erklärt. 4. Aufl. Verb. Abdr. der 2. Aufl. Weimar, 1895. E. Felber. (Nagy 8-r. XX, 543 l.) 6 Mk.

Seiler, Friedr. Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts. 1. Die Zeit bis zur Einführung des Christenthums. Halle, 1895. Buchh. d. Wais h. (99 l.) 1 Mk. 50. Ism. Binz G. Z. D. Ph. 28. köt.

Seyferth, Paul. Sprache und Metrik des mittelenglischen strophischen Gedichtes «Le morte Arthur» und sein Verhältniss zu «The lyfe of Ipomydon. Berlin, 1895. Vogt. (8-r. 79 l.) 2 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 43. sz.

Sievers, Ed. Abriss der angelsächsischen Grammatik. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. 2.) Halle, 1895. M. Niemeyer. (Nagy 8-r. III, 56 l.) 1 Mk. 50.

Sprachdenkmäler (altsächsische). Facsimiliesammlung. Herausg. von J. H. Gallée. Leiden, 1895. Brill. (2-r. 19 tábla; szöveg: LI, 366 l.)

Sprachen, die neueren. Zeitschr. f. neuspr. Unterricht. Herausg. v. W. Vietor, Marburg. III. Bd. Melléklapja: Phonetische Studien.

Steinmeyer, E. u. *Sievers, E.* Die althochdeutschen Glossen. III. Band: Sachlich geordnete Glossare bearb. v. E. Steinmeyer. Berlin, 1895. Weidmann. (8-r. XII, 723 l.) 28 Mk.

Stormonth, James. A dictionary of the english language pronouncing, etymological and explanatory. The pronunciation rev. by P. H. Phelp. With. suppl. by Will. Boyne. New ed. London, 1895. Blackwood & Sons. (Royal 8-r. 1298 l.) 18 sh.

Streitberg, W. Urgermanische Grammatik. Einführung in das vergleich. Studium der altgerman. Dialekte. Heidelberg, 1895. C. Winter. (8-r. XX, 372 l.) 8 Mk.

Vancsa, Max. Das erste Auftreten der deutschen Sprache in den Urkunden. (Preisschriften der Jablonowski'schen Gesellschaft. XXX.) Leipzig, 1895. Hirzel. (8-r.) 5 Mk.

Vietor, Wilh. Die Aussprache des Schriftdeutschen. Mit dem «Wörterverzeichnis für die deutsche Rechtschreibung. Zum Gebrauch in den preuss. Schulen» in phonet. Umschrift, sowie phonet. Texten.

3. umgearb. Auflage der Schrift «Die Aussprache des Wörterverzeichnisses f. die deutsche Rechtschreibung in den preuss. Schulen». Leipzig, 1895. O. R. Reisland. (8-r. VIII, 101 l.) 1 Mk 60.

Wagenführ. Die Lektüre des Nibelungenliedes und der mittelhochdeutsche Unterricht auf dem Gymnasium. Helmstedt, 1895. (4-r. 28 l.) Progr.

Webster's Academic dictionary: a dictionary of the English language: with an appendix cont. various useful tables; abridged from «Webster's International dictionary». New-York, 1895. American Book Co. (8-r. 31, 704 l.) 1 Doll. 50 Ct.

Weise, O. Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen. Leipzig, 1895. B. G. Teubner (8-r. IX, 252. l.) 2 Mk 40. *Ism. Scheel W. DLZ.* 26. sz. — *Lit. Centrbl.* 28. sz. «Nagyon érdemes munka.»

Willmans, W. Deutsche Grammatik. Gothisch, Alt-, Mittel- u. Neuhochdeutsch. II. Abth.: Wortbildung, 1. Hälfte. Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (Nagy 8-r. 352 l.) 6 Mk 50.

Wimmer, Ludw. F. De danske rune mindesmaerker. Afbildningerne udforte af J. Magnus Petersen. I. De historiske runemindesmaerker. Kobenhavn, 1895. Gyldendal. (Nagy 4-r. 174 l.) 28 Mk 13 Pf.

Wurth, Leop. Das Wortspiel bei Shakspeare. (Wiener Beiträge zur englischen Philologie. I. Bd.) Wien, 1895. W. Braumüller. (8-r. XIV, 255 l.) 6 Mk.

Zimmerli, J. Die deutsch-französische Sprachgrenze in der Schweiz. II. Theil: Die Sprachgrenze im Mittellande, in den Freiburger, Waadtländer und Berner Alpen. Basel u. Genf, 1895. H. Georg. (VIII, 164 l.) 2 térkép és 14 hangtábla.

Román nyelvek.

Amunátequi Reyes, Mig Luis. Ai traves del diccionario i la gramática. Madrid, 1895. Suárez. (4-r. 336 l.) 6 peseta.

Appel, Carl. Provenzalische Chrestomathie mit Abriss der Formenlehre und Glossar. Leipzig, 1895. Reisland. (8-r. XLI, 344 l.) 9 Mk.

Bergthoffer, Gius. J1 dialetto fiumano. Saggio grammaticale. Fiume, 1895. E. Mohovich. (8-r. 30 l.)

Berlitz, M. D. Metodo Berlitz per l'insegnamento delle lingue moderne. Parte italiana. Nuova ed. europea rivista ed aumentata. Berlin, 1895. S. Cronbach. (8-r. VIII, 184 l.) 4 Mk.

Boissière, P. Dictionnaire analogique de la langue française. Répertoire complete des mots par les idées et des idées par les mots. «Supplément.» Paris, 1895. Larousse. (8-r. 32 l.) 1 frc 50.

Burgain, Luiz Ant. e Burgain, José Jul. Novo methodo pratico e theoretico de lingua franceza. 7. ed. cuidadosamente rev. e augm. II. Rio de Janeiro, 1895. Garnier. (18-r. XI, 384 l.)

Chalons, Pie. de. Dictionnaire breton-français du dialecte de Vanes. Rééd. et augm. des formes correspondantes jusqu'ici inéd. du basvannetais et le gallois, suivi d'un appendice renfermant d'importants extraits du Dictionnaire français-breton manuscrit du même auteur, par J. Loth. Rennes, 1895. Philon & Hervé (8-r. VIII, 115 l.)

Delaitte, Julien. Essai de grammaire wallonne. II. partie: Articles,

substantifs, adjectifs, pronoms et particules de la langue wall. Liège, Vaillant-Carmanne. (8-r. 92 l.) 2 frc 50.

Densusiannu, Ov. Aliteratiunea in limbile romanice. Jași, 1895. tipogr. nation. (8-r. VI, 96 l.) 1 lei 50. Ism. Lit. Centrbl. 39. sz.

Difesa, in, della lingua italiana nell' Istria: atti ufficiali (della dieta provinciale dell' Istria). Genn. 1895. Milano, 1895. tip. Bernardoni. (8-r. 67 l.)

Du Rusquec, H. Nouveau dictionnaire pratique et étymologie du dialecte de Léon, avec les variantes diverses dans les dialectes de Vannes. Tréguier et Cornouailles. Paris, 1895. Leroux. (8-r. III, 325 l.)

Ellinger, Joh. Französische Synonima. Troppau, 1895. (107 l.) (Reálistk. progr.)

Ernauld, Emile. Glossaire, moyen-breton. 2. édition, corrigée et augmentée avec une préface et les index du tome I. des études grammaticales sur les langues celtiques. I. part. A. — G. Paris, 1895. Bouillon. (8-r.) 10 frc.

Erzgraeber, Dr. Geo. Elemente der historischen Laut- u. Formenlehre des Französischen. Berlin, 1895. R. Gaertner. (8-r. VI, 52. l.) 1 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 17. sz.

Esciangou, A. The Frenck verb newly treated: an easy, uniform and synthetic method of its conjugation. London, 1895. Bell & Sons. (Roy. 8-r. 178 l.) 5 sh.

Etienne. Essai de grammaire de l'ancien Français. Nancy, 1895. Berger-Levrault & Co. 12 frc.

Garnier. Essais d'étymologies de noms de pays dus à l'eau et de quelques finages ou pays de montagne. Cîteaux, 1895. (8-r. 20 l.)

Gorra, Egidio. Morfologia italiana. Milano, 1895. U. Hoepli. (16-r. VI, 142 l.) 1 lira 50 c.

Grammont, Maur. La dissimulation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes. Dijon, 1895. impr. Darantière. (8-r. 215 l.)

Hanssen, Federico. Suplemento a la conjugacion de berceo. Santjago de Chile, 1895. Cervantes. (8-r. 11 l.)

Hosch, Siegf. Französische Flickwörter. Ein Beitrag zur französischen Lexikographie. I. Theil. Berlin, 1895. Gaertner, Progr. (4-r. 32 l.) 1 Mk.

Kordgien, C. G. & Michaëlis de Vasconcellos, C. Portugiesischer Sprachführer. Konversations-Wörterbuch mit Berücksichtigung des Brasilischen. Leipzig, 1895. Bibliogr. Inst. (16-r. VI, 517 l.) 5 Mk.

Lecomte, Maur. Notice sur quelques noms de lieux des départements de l'Yonne et de Seine-et-Marne dont le nom primitif est un souvenir des langues et populations ibères et ligures. Sens, Duchemin. (8-r. 15 l.)

Levy, Emil. Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. Berichtungen und Ergänzungen zu Raynouards lexique roman. 5. Heft. Leipzig, 1895. O. R. Reisland. (8-r. II. Bd. 1—128 l.) 4 Mk.

Löbel, D. Theoph. Elemente turçestî, arăbestî și persane in limba română. Konstantinopel, 1894. O. Keil. (8-r. XXIV, 104 l.) 4 Mk.

Marchot, Dr. Paul. Les Gloses de Vienne, vocabulaire réto-roman du XI-me siècle. Publié d'après le manuscrit avec une introduction, un

commentaire et une restitution critique du texte. Freiburg, (Schweiz), 1895. Univers.-Buchh. (8-r. 48 l.) 1 Mk. 60.

Marchot, Paul. Les Gloses de Cassel le plus ancien texte rétoroman. (Collectanea Friburgensia III.) Freiburg (Schweiz), 1895. Univ.-Buchh. (Nagy 4-r. 67 l.) 3 Mk.

Mellerio. Lexique de Ronsard, précédé d'une étude sur son vocabulaire, son orthographe et sa syntaxe et d'une préface par M. Petit de Julleville. Paris, 1895. Plon. (16-r. LXXV, 251 l.) 6 fr.

Mucha, Osc. Über Stil und Sprache von Philippe Desportes. Diss. Hamburg, 1895. (J. Kriebel.) (8-r. 88 l.) 2 Mk.

Nizier du Puitspelu. Le Litttré de la Grand'-Côte, à l'usage de ceux qui veulent parler et écrire correctement. Lyon, 1895. (8-r. VIII, 344 l.)

Nogara, B. Il nome personale nella Lombardia durante la dominazione Romana. Milano, 1895. H. Höpli (XV, 272 l.) 12 lira. — Ism. Haug J. Berl. ph. Wochschr. 35. sz.

Pallioppi, Zacc. & Emil. Dizionari dels idioms Romauntschs d'Engiadin' ota e bassa, della Val Miistair, da Bravuogne Filisur, con particulera consideraziun del idiom d'Engiadin' ota. 4. fasc. Samedan. (Basel, A. Geering.) (Nagy 8-r. VIII, 577—824 l.) 5 Mk.

Pullé, Fr. L. Dialectti modenesi : schizzo dei dialetti del Frignano. (Rocca S. Casciano, stab. tip. Licinio Cappelli edit.) 1895. (8-r. 55 l.)

Rolla, Pietro. Gli elementi greci nei dialetti sardi. Palermo, 1895. Giliberti. (8-r. 31 l.)

Rolla, Pie. Toponimia calabrese, con una appendice lessicale. Casale, 1895. (8-r. 71 l.)

Scartazzini, A. Grammaire italienne. Nouvelle méthode. Davos, Genf, 1895. H. Stapelmohr. (8-r. IX, 185 l.) 3 Mk.

Schulze, H. Das französische Passiv und seine Ersatzmittel. Zittau, 1895. (4-r. 39 l.) Progr.

Simonetti, N. Le sintassi italiana e latina in correlazione. Citta di Castello, Lapi. (8-r. 122 l.) 1 lira 25 c.

Stappers, Henri. Dictionnaire synoptique d'étymologie française, donnant la dérivation des mots usuels classés sous leur racine commune et en divers groupes. 3. édit. Paris, 1895. Larousse. (12-r. 972 l.) 6 fr.

Tappolet, Ernst. Die romanischen Verwandtschaftsnamen mit besonderer Berücksichtigung der französischen und italienischen Mundarten. Ein Beitrag zur vergleichenden Lexikologie. Strassburg, 1895, Trübner. (8-r.) 6 Mk.

Trommlitz. Die französischen ui Perfecta ausser poi (potui) bis zum 18. Jahrh. einschliesslich. Stralsund, 1895. (4-r. 19 l.) Progr.

Vocabolario degli accademici della Crusca. V. impressione. Vol. VIII. fasc. 2. (Impiegare-Incomparabilissimamente.) Firenze, 1895. Le Monnier (4-r. 241—480 l.)

Vocabolario (Nuovo) della lingua italiana. Disp. 43—44. Firenze, 1895. tip. di M. Cellini e Co. (8-r. 265—360 l.)

Weigand, Gust. Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. I. Bd. Leipzig, 1895. Barth. (8-r. XII, 334 l.) 10 Mk.

Werneke, Otto. Sprichwörtliche und bildliche Redensarten des Französischen. Merseburg, (4-r. 20 l.) Progr.

Latin és görög nyelv.

Annaratonius, Claudius. De casuum usu apud M. A. Plantum. Pars. I. Roma, 1895. tip. Folchetto. (8-r. 45 l.)

Arnold, Edw. V. & Conway, R. S. The restored pronunciation of greek and latin. Cambridge, 1895. Univ. press. (8-r.) 1 sh.

Bennet, Ch. E. A latin grammar. Boston, 1895. Allyn & Bacon (kis 8-r. 265 l.) 80 cent. Ism. Skutsch, D. Ltz. 14. sz. — *L. Rev. crit.* 21. sz.

Berdolt, Wendelin. Zur Entwicklungsgeschichte der Constructionen mit *ὄσσε*. Beitrag zur historischen Syntax des Griechischen. Eichstädt. 1895. (8-r. 43 l.) Progr.

Birth, Theodor. Commentariolus Catullianus tertius. Marburg a. L., 1895. Elwert. (4-r.) 1 Mk.

Bonino, G. B. Sintassi latina secondo i principii della grammatica storica compilata. Torino, 1895. Clausen. (8-r. XI, 589 l.)

Bordellé, G. Aufgaben zum Übersetzen ins Lateinische im Anschluss an Cicero. Glogau, 1895 (4-r.) Progr.

Brenous, L. De Phrynico Atticista, sive de sermonis atticis studio, quo scriptores graeci imperatorum romanorum temporibus accensi sunt, thesim facultati literarum Parisiensi proponebat. Montpellier, 1895. Grollier. (8-r. 106 l.)

Brenous. Étude sur les hellénismes dans la syntaxe latine. Paris, 1895. Klincksieck. (445 l.) 6 fr.

Brinker, Karl. Bemerkungen zur lateinischen Grammatik, besonders der Kasussyntax. Schwerin, 1895. (4-r. 18 l.) Progr.

Bruns, Jos. De Xenophontis Agesilai capite undecimo. Kiel, 1895. Univers.-Buchh. (4-r. 21 l.) 1 Mk 20.

Buck, C. Darling. The Oscan-Umbrian Verbsystem. Chicago, 1895. (Különlenyomat a «The University of Chicago. Studies in classical Philology». Vol. I.-böl. 124—187 l.) 50 cts. Ism. Skutsch B. Ph. W. 47. sz. — *Lit. Centrbl.* 43. sz.

Carter, G. Easy pieces for translation into Latin prose. With notes and a vocabulary. London, 1895. Relfe. (102 l.) 1 sh. 6 d.

Dicta Catonis quae vulgo feruntur Catonis disticha de moribus. Ed. G. Némethy. Budapest, 1895. Ism. Mueller L. B. Ph. W. 35. sz.

Cauer, Paul. Grundfragen der Homerkritik. Leipzig, 1895. Hirsch. (8-r. 322 l.) 6 Mk. Ism. *Lit. Centrbl.* 27. sz.

Cleef, Fr. L. van. Index Antiphonteus. (Cornell Studies in classical philology. No 6.) New-York, 1895. Ginn & Co.

Corpus inscriptionum etruscarum, administrante A. Danielsson ed. Carol. Pauli. 2—4. segm. Leipzig, 1895. J. A. Barth. (Fol.) 40 Mk.

Daves, Eliz. A. S. The pronunciation of the greek aspirats. London, 1895. Nutt. (8-r. 103 l.) Ism. Stolz Fr. Neue Phil. Rundsch. 14. sz.

Frey, J. Zur Geschichte der latein. Schulgrammatik. Münster, 1895. (24 l.) Progr.

Fügner, F. Lexicon Livianum virorum aliquot doctorum opera adiutus confecit. — Fasc. VII. Lipsiae, 1895. B. G. Teubner. (8-r. 1185—1376 hasáb.) 2 Mk 40.

Gehring, Aug. Index Homericus. Appendix, hymnorum vocabula continens. Lipsiae. B. G. Teubner. (Lex. 8-r. IV, 235 l.) 6 Mk. Ism. Ludwich A. B. Ph. W. 38. sz. DLz. 24. sz. — *Cr. Lit. Centrbl.* 28. sz. — *Peppmüller R. Wochschr. f. kl. Phil.* 37. sz.

Gerber, A. & Greef, A. Lexicon Taciteum. Fasc. XII. Lipsiae, 1895. B. G. Teubner. (Lex. 8-r. 1265—1376 l.) 3 Mk 60.

Giri, J. De locis qui sunt aut habentur corrupti in Catulli carminibus. Vol. I. Torino, 1895. Loescher. (8-r. 289 l.) 10 lira.

Gölling, J. Vocabular zu Schmidt-Gehlens Memorabilia Alexandri Magni et aliorum virorum illustrium. Vienna, 1895. A. Hölder. (Nagy 8-r. IV, 82 l.) 90 Pf.

Gomperz, Thdr. Neue Bemerkungen über den ältesten Entwurf e. griechischen Kurzschrift. (Aus: Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.) Wien, 1895. F. Tempsky. (8-r. 15 l.) 30 kr.

Grosspietsch, Aug. De τετραπλῶν vocabulorum genere quodam. (Breslauer philologische Abhandlungen. VII. 5.) Breslau, 1895. Koebner (8-r. 72 l.) 2 Mk 80.

Hammelrath. Grammatisch-stilistische Beiträge in den prosaischen Schriften des L. Annaeus Seneca. Emmerich, 1895. (4-r. 21 l.) Progr.

Holmes, Dr. Dav. H. Die mit Präpositionen zusammengesetzten Verben bei Thukydidēs. Berlin, 1895. Weidmann. (Nagy 8-r. 47 l.) 1 Mk 60. — *Ism. Couvreur P. Rev. crit.* 33—34. sz.

Kaissling, Dr. Frdr. Über den Gebrauch der Tempora und Modi in des Aristoteles Politica und in der Atheniensium Politica. Erlangen, 1895. Th. Blaessing. (8-r. X, 90 l.) Diss. 2 Mk.

Kontos, K. St. χρονικά καὶ γραμματικά παρατηρήσεις. Tom. VII, fasc. 1. Athena, 1895. (3—65 l.)

Kriech, E. Die Präpositionen ἐπὶ προὶ in Xenophon's Anabasis und im griechischen Unterricht. Theil I. Gumbinnen, 1895. (4-r. 20 l.) Progr.

Lattes, Elia, L'italianità nella lingua etrusca. Milano, 1895. tip. Pirola & Cella. (8-r. 36 l.)

Lease, E. B. A syntactic, stylistic and metrical study of Prudentius. Baltimore, 1895. Friedenwald & Co. (VIII, 79 l.) Ism. L(ejay) P. Rev. crit. 30. sz.

Leitzsch, Jul. Quatenus quandoque in dialectos aeolicas quae dicuntur vulgaris lingua irrepserit. Particula I. Dissert. Königsberg, 1895. W. Koch. (Nagy 8-r. 59 l.) 1 Mk.

Lewy, H. Die semitischen Fremdwörter in Griechischen. Berlin, 1895. R. Gärtner. (Ism. V. Bérard. Rev. crit. 8. sz. — *Wochenschr. f. klass. Phil.* 33—34. és 38. sz.)

Lhomond. Grammaire latine. Avec des notes par Const. Villemeureux. 38 édit. revue, corrigée et augmentée d'un table. Paris, 1895. Pigoreau. (8-r. XII, 504 p.) 2 frc 50 ct.

Lind, Jos. De dialecto Pindarica I. Prolegomena et de vocalismo Pindarico ex proximis sonis non apto. (Acta universitatis Lundinensis. Lund, 1885. Geerup. (4-r. 48 l.)

Lindskog, Claes. De enuntiatis apud Plautum et Terentium conditionalibus. Lund, 1895. Möller. (8-r. 145 l.)

Lorenzo da Volturino. Grammatica latina: fonologia, morfologia sintattica. Firenze, 1895. tip. di Ariani. (16 r. VIII, 376 l.)

Merquet, H. Lexikon zu den Schriften Cicero's mit Angabe sämtlicher Stellen. II. Theil. Lexikon zu den philosophischen Schriften. XVII. (Schluss-) Heft. Jena, 1894. G. Fischer. (Lex. 8-r. VI, 717—918 l.) 10 Mk.

Meyer, Gust. Neugriechische Studien. III. Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen. (Aus: «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.») Wien, 1895. F. Tempsky. (8-r. 84 l.) 1 frt. (Ism. Moritz H. B. Ph. W. 50. sz. «Pontos segédkönyv a neogrezisták számára.») IV. Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen. U. o. (8-r. 106 l.) 2 Mk. 20.

Mommsen, Tycho. Beiträge zu der Lehre von den griechischen Präpositionen. IV. Berlin, 1895. Weidmann. (Nagy 8-r. X, 289—847 l.) 14 Mk. — Ism. Meyer. G. B. Ph. W. 37. sz.

Mucke, Dr. Ernst. De consonarum in graeca lingua praeter Asiaticorum dialectum aelicam geminatione. Partic. III. Progr. Fribergae. (Leipzig, G. Fock.) (4 r. 30 l.) 1 Mk 50.

Müllensiefen, P. u. Bechtel, F. Die Inschriften von Kalymna und Kos. (Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften. III. Bd. 4. Heft. 2. Hälfte.) Göttingen, 1895. Vandenhoeck u. Ruprecht. (Nagy 8-r. 301—409 l.) 3 Mk 20 Pf.

Müller, Dr. H. C. Alt- u. Neugriechisch. Studien über alt-, mittel- u. neugriech. Sprache und Literatur. I. Heft. Einleitung in die alt- u. neugriech. Grammatik. Leiden, 1895. E. J. Brill. (N. 8-r. 35 l.) 85 Pf.

Pater, W. Greek studies. Prep. by Ch. L. Shadwell. London, 1895. Macmillan. (8-r. 324 l.) 10 sh. 6 d. — Ism. Verrall. Class. Rev. 4. sz.

Petitjean & Glachant, V. Exercices d'application sur l'abrégé de grammaire grecque de Croiset et Petitjean. Paris, 1895. Hachette. (8-r. 621 l.)

Rech, F. Observationes grammaticae. De in praepositionis cum accusativo iunctae apud Senecam usu. Dissert. Leipzig, 1895. Fock. (8-r. 79 l.) 1 Mk 20 Pf.

Regnaud, Paul. Éléments de grammaire comparée du grec et du latin d'après la méthode historique inaugurée par l'auteur. I. partie: Phonétique. Paris, 1895. Colin & Co. (Nagy 8-r. XL, 328 l.) 8 fr. (Ism. Skutsch F. B. Ph. W. 41. sz. *M—r G. Lit. Centrbl.* 35. sz.)

Ribbeck, W. Homerische Formenlehre. 3. verkürzte Aufl. Berlin, 1895. M. Rothenstein. (8-r. IV, 85 l.) (Ism. B. Ph. W. 52. sz. — Dingeldein O. N. Ph. Rundsch. 12. sz.)

Risberg, B. Emendationes et explicationes Propertianae. Upsaliae, 1895. Apud Lundequistoka Bokh. (27 l.) Ism. Cartault. Rev. crit. 37. 38. sz.

Scheele, Ludw. Abriss der lateinischen und griechischen Moduslehre in paralleler Darstellung. Marburg, 1895. Elwert. (Nagy 8-r.) 1 Mk 50.

Schefflein. De praepositionum usu Procopiano. Berlin, 1895. Colvary, 1 Mk 50.

Stolz, Fr. Historische Grammatik der lateinischen Sprache. I. Bd. Einleitung, Lautlehre, Stammbildungslehre. 2. Hälfte. Stammbildungs-

lehre. Leipzig, 1895. Teubner. (Nagy 8-r. VI, 365—706 l.) 7 Mk. Ism. Str. W. Lit. Centrbl. 51. sz.

Stourac, Fr. Über den Gebrauch des Genitivus bei Herodot. Olmütz, 1894/5. Progr.

Télfy Iván. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög nyelvtan. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. köt. 6. sz.) Budapest, 1895. Akademia. (8-r. 24 l.) 20 kr.

Thumb, Albert. Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Grammatik, Texte. Glossar. Strassburg, 1895. Trübner. (Nagy 8-r.) 6 Mk.

Torp, Alf. Zu den phrygischen Inschriften aus römischer Zeit. (Aus: Videnskabselskabet's Skrifter.) Kristiania, 1894. J. Dybwad. (Nagy 8-r. 23 l.) 80 Pf.

Vehmeyer. Syntaktische Bemerkungen zu Herodot. Darmstadt. (4-r. 24 l.) Progr.

Weissenberger, Dr. B. Die Sprache Plutarch's v. Chaeronea und die pseudoplutarchischen Schriften. I. Theil. Straubing, 1895. (8-r. 37 l.) Progr. 2 Mk.

Zimmermann, K. Die Geschichte des lateinischen Suffixes arius in den romanischen Sprachen. Heidelberg, 1895. (8-r. 93 l.) Diss.

Más indogermán nyelvek. Indogermán nyelvhasználat.

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen. Herausg. v. Adb. Bezzenger u. W. Prellwitz. 22. Bd. Göttingen.

Bühler, Geo. Indian Studies. III. On the origin of the Indian Brähma alphabet. (Aus: «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.») Wien, 1895. F. Tempsky. (Lex. 8-r. 91 l.) 1 frt 20 kr.

Finck, Franz Nik. Über das Verhältniss des baltisch-slavischen Nominalaccents zum indogermanischen. Marburg, 1895. N. G. Elwert. (Nagy 8-r. VI, 60 l.) 1 Mk 80 pf. — Ism. Indogerm. Forsch. VI. Bd.

Forschungen, indogermanische. Herausg. v. Brugmann u. W. Streitberg. V. Bd. Strassburg. K. J. Trübner. Melléklapja: Anzeiger f. indogerm. Sprach- u. Alterthumskunde.

Geiger, Wilh. u. Kuhn, Ernst. Grundriss der iranischen Philologie. I. Bd., 1. Lief. Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (Nagy 8-r. 160 l.) Tartalma: Sprachgeschichte. 1. Vorgeschichte der iranischen Sprachen. 2. Awestasprache und Altpersisch. Von Chr. Bartholomae. — Ism. Lit. Centrbl. 21. sz. és Indogerm. Forsch. VI. Bd.

Green, A. O. A practical hindustani grammar. Part. I. II. Oxford, 1895. Clarendon press. (8-r. 306, 192 l.) 8 sh. 6 d. és 7 sh. 6 d.

Hillebrandt, Alfr. Vedainterpretation. Breslau, 1895. W. Koebner. (Nagy 8-r. 21 l.) 1 Mk 20.

Hirt, Dr. Herm. Der indogermanische Akzent. Ein Handbuch. Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (Nagy 8-r. XXIII, 356 l.) 9 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 40. sz. és Indogerm. Forsch. VI. Bd.

Hirzel, Dr. A. Der Rigveda und seine Sprache Aus e. Vortrag über altindische Poesie, gehalten am 9. Januar 1895. Aarau. (H. R. Sauerländer & Co.). (Nagy 8-r. 19 l.) 60 Pf.

Holder, Alfr. Alt-celtischer Sprachschatz. 7. Lief. Leipzig, 1895. B. G. Teubner. (Lex. 8-r. 1537—1792 hasáb.) 8 Mk.

Holtzmann, Dr. Adf. Das Mahābhārata und seine Theile. IV. (Schluss-) Bd. Das Mahābhārata im Osten und Westen. Nebst einem Register zu dem ganzen Werk. Kiel, 1895. F. Haeseler. (Nagy 8-r. V, 425 l.) 13 Mk 80.

Hübschmann, H. Persische Studien. Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (Nagy 8-r. III, 287, 1.) 10 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 23. sz. és Indogerm. Forsch. VI. Bd.

Hübschmann, H. Armenische Grammatik. I. Th., 1. Abth. Die persischen und arabischen Lehnwörter im Altarmenischen. Leipzig, 1895. Breitkopf & Härtel. (Nagy 8-r.) 5 Mk.

Justi, Ferd. Iranisches Namenbuch. Gedruckt mit Unterstützung der k. Akademie d. Wiss. Marburg, 1895. Elwert. (Nagy 4-r.) 40 Mk.

Mac-Carthy, L. Grammaire hindoustani-française. Paris, 1895. (8-r. 244 l.) 4 Mk 50.

Müller, Dr. Frdr. Das Verbum «Hastam» im Neupersischen. («Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.») Wien, 1895. Gerold. (8-r. 8 l.) 20 kr.

Pedersen, Holger. Albanesische Texte. Mit Glossar. Leipzig, 1895. Hirzel. (Lex. 8-r. 207 l.) 8 Mk. — Ism. M—r. G. Lit. Centrbl. 47. sz.

Regnaud, P. Phonétique historique et comparée du Sanscrit et du Zend. Paris, 1895. (8-r. XXIV, 122 l.) 5 Mk.

Wackernagel, Jak. Altindische Grammatik. I. Lautlehre. Göttingen, 1895. Vandenhoeck & Ruprecht. (8-r. LXXIX, 343 l.) 8 Mk 60.

Sémi nyelvek.

Bacher, W. Die Anfänge der hebräischen Grammatik. Leipzig, 1895. (8-r. 120 l.) 4 Mk 50. Külön lenyomat a Z. D. M. G. 49. kötetéből.

Bachmann, Dr. Joh. Präparationen und Commentare zu den gelesesten Büchern des alten Testaments. Kleine Propheten. 10. Heft. Berlin, 1895. Mayer & Müller. (Nagy 8-r. III, 50 l.) 90 pf.

Brockelmann, Carol. Lexicon Syriacum. Præfatus est Th. Nöldecke. Berlin, 1895. Reuter & Reichard. (Lex. 8-r. VIII, 512 l.) à 28 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 22. sz. — Gött. Gel. Anz. 755. l.

Brönne, Paul. Die Commentatoren des Ibn Ishâk und ihre Scholien. Leipzig, 1895. O. Harrasowitz. (8-r. XXXII, 56 l.) 4 Mk.

Brun, J. S. J. Dictionarium Syriaco-latinum. Beirut, 1895. Impr. cath. (8-r. IX, 773 l.) Ism. R. Lit. Centrbl. 52. sz.

Brünnow, R. Chrestomathie aus arabischen Prosaschriftstellern im Anschluss an Socin's arabische Grammatik. Berlin, 1895. Reuther & Reichard. (8-r. IX. 311. l.) 8 Mk. Ism. Lit. Centrbl. 17. sz.

Cheikho, L. Commentaires sur le diwan d'al-Hansa. Beirut. 1895. Imprim. cathol. (8-r.) 6 frs 50.

Cremer, Dr. Herm. Biblisch-theologisches Wörterbuch der neotestamentlichen Gräcität 8. verm. u. verb. Aufl. Gotha, 1895. F. A. Perthes, (Lex. 8-r. XX, 1045 l.) 21 Mk.

Delitzsch, Dr. Frdr. Assyrisches Handwörterbuch. II. Theil. — Leipzig, 1895. J. C. Hinrichs. (Nagy 8-r. 225—368. l.) 9 Mk.

Diehl, Wilhelm. Das pronomen personale suffixum 2. und 3. pers.

plur. des Hébraïschén in der alttestamentlichen Ueberlieferung. Giessen, 1895. Ricker. (8-r.) 2 Mk 25.

Dirr, A. Manuel pratique de langue haoussa. Langue commerciale de Soudan. Paris, 1895. 5 Mk.

Evans, A. J. Cretan pictographs and præ-phœnician script. London, 1895. (8-r.) 21 Mk 50.

Gregorius Abulfarág, Barhebræus genannt. Die Scholien zum Buch der Könige (I. u. II.). Herausg. v. Dr. A. Morgenstern. Berlin, 1895. S. Calvary & Co. (Nagy 8-r. VII, 39. 1.) 2 Mk.

— Scholia in Leviticum ex IV. codicibus Horrei mysteriorum in Germania asservatis edita a Geo. Kerber. Diss. Lipsiæ. 1895. (Breslau, W. Koebner.) (Nagy 8-r. 30 l.) 1 Mk 80.

Guidi, J. Tables alphabetiques du Kitáb al Agâni, comprenant 1. Index des poètes dont le «Kitáb» cite des vers; 2. Index des rimes; 3. Index historique; 4. Index géographique; rédigées avec la collaboration de R. E. Brünnow, S. Fraenkel, H. D. van Gelder etc. Fasc. I. Leiden, 1895. E. J. Brill. (Lex. 8-r. 360 l.) 12 Mk.

Hartmann, Mart. Arabischer Sprachführer. Konversations-Wörterbuch. Leipzig, 1895. Bibliogr. Inst. (8-r. XII, 347 l.) 5 Mk.

Heiligstedt, Dr. Aug. Präparation zur Genesis mit den nötigen die Übersetzung und das Verständniss des Textes erleichternden Anmerkungen. In 4. u. 5. verb. Doppel-Auf. Herausg. v. Dr. Max Budie. Halle, 1894. E. Anton. (Nagy 8-r. XII, 126 l.) 1 Mk 80.

Hilprecht, Dr. H. V. Assyriaca. Eine Nachlese auf dem Gebiete der Assyriologie I. Theil. (Publications of the University of Pennsylvania. Series in philology, literature and archeology. Vol. III. No. 1.) Boston. 1894. (Halle, M. Niemeyer.) (Nagy 8-r. VII, 136 l.) 7 Mk. Ism. Hommel Fr. B. Ph. W. 50. sz.

König, Dr. Fr. Ed. Historisch-kritisches Lehrgebäude der hebräischen Sprache mit comparativer Berücksichtigung des Semitischen überhaupt. 2. Hälfte. 1. Th.: Abschluss der speciellen Formenlehre und generelle Formenlehre. Leipzig, 1895. J. C. Hinrichs. (Nagy 8-r. XIV, 602 l.) 16 Mk. (Az előző rész 1881-ben jelent meg.) — Ism. Lit. Centrbl. 40. sz.

Lewin, Moses. Aramäische Sprichwörter und Volkssprüche. Ein Beitrag zur Kenntniss eines ostaramäischen Dialekts sowie zur vergleichenden Parömiologie. Frankfurt a. M. 1895. Kauffmann. (8-r.) 2 Mk.

Lindberg, O. E. Studier öfver de semitiska ljuden w og y Gothenburg, 1895. Bonnier. (8-r. 176 l.)

Meissner, Bruno. Assyrisch-babylonische Chrestomathie f. Anfänger. Leiden, 1895. E. J. Brill. (Nagy 4-r. IV, XXV, 68 l.) 12 Mk.

Muss-Arnolt, W. Assyrisch-englisch-deutsches Handwörterbuch. II. Lief. Berlin, 1895. Reuther & Reichard. (8-r. 65—128. l.) 5 Mk.

Reckendorf, H. Die syntaktischen Verhältnisse des Arabischen. I. Hälfte. Leyden, 1895. Brill. (8-r. V, 264, III. l.) 8 Mk.

Saineanu, Mariu. Limbile semitice. Schită istorică-linguistică. Bucuresti, Codreanu, & Savoiu. (8-r. 49 l.)

Sibawaihi's. Buch über die Grammatik Nach der Ausgabe v. H. Derenbourg und dem Commentar des Sirâfi übersetzt und erklärt und mit Auszügen aus Sirâfi und anderen Commentaren versehen v. Dr. G.

Jahn. Mit Unterstützung der kön. preuss. Akademie d. Wiss. u. der deutschen morgenl. Ges. 7. u. 8. Lief. Berlin, 1895. Reuther u. Reichard. (Lex. 8-r. XI, 289—388. és 241—302 l.) à 4 Mk.

Steindorff, G. Koptische Grammatik mit Chrestomathie, Wörterverzeichnis und Litteratur. (Porta linguarum orientalium, XIV). Berlin, 1895. Reuther u. Reichard. (8-r. XVIII, 220, 94 l.) Ism. Schmidt K. Deutsche Lit. Ztg. 27. sz.

Stumme, Dr. Hans. Grammatik des tunisischen Arabisch, nebst Glossar. Leipzig, 1895. J. C. Hinrichs. (Nagy 8-r. VIII, 183 l.) 9 Mk.

Sujúti's Kunja Wörterbüchlein, betitelt «al-Munà fi'l Kunà» nach der Berliner Handschrift. Herausg. v. Chr. Fr. Seybold. Leipzig, 1895. (8-r. 15 l.) Különnyomat a Z. D. M. G.-ból.

Tallqvist, Knut L. Die assyrische Beschwörungsserie Maglú nach den Originalen im British Museum herausgegeben. Megjelent az Acta soc. scient. Fennicæ XX. kötetében. Ism. Lit. Centrbl. 30. sz.

Taylor, G. P. The student's Gujurati grammar. With exercises. London, 1895. Low (Roy 8-r. 244 l.) 7 sh 6 d.

Uppenkamp, Aug. Beiträge zur semitischen indogermanischen Sprachvergleichung. Düsseldorf, 1895. (4-r. 23 l.) Progr.

Vetter, Ferd. Die neuentdeckte Bibeldichtung des 9. Jahrhunderts. Mit dem Text und der Übersetzung der neu aufgefundenen vatikanischen Bruchstücke. Basel, 1895. B. Schwabe. (47 l.) 1 Mk 50.

Vollers, K. The modern egyptian dialect of Arabic. With numerous additions by the author; translated by F. C. Burkitt. Cambridge, 1895. Warehouse. (8-r. 282 l.) 10 sh. 6 d.

Winckler, Hugo. Altorientalische Forschungen. III. Theil. Leipzig, 1895. E. Pfeiffer. (N. 8-r. 197—303 l.) 6 Mk. (Tartalma: Noch einmal die babylonischen Königstitel. — Bemerkungen zu den Assurbanipal-Inschriften. — Eine Urkunde aus der babylonischen Kleinstaaterei. — Bemerkungen zu den Funden v. Nippur. — Untersuchungen zur Bavia-Inschrift. — Eine Inschrift Abisu's. — Zu den sabäischen Inschriften. — Zum alten Testament. — Text der chronik P.)

— Sammlung von Keilschrifttexten. III. 2. Lfr. Leipzig, 1895. E. Pfeiffer. (Nagy 4-r. 41—80 l.) 6 Mk.

Zeitlin, William. Bibliotheca Hebraica Post-Mendelsohniana. Bibliogr. Handbuch der neuhebräischen Literatur seit Beginn der Mendelsohn'schen Epoche bis zum Jahre 1890. 2. Hälfte. 2. neu bearb. u. erweit. Auflage. Leipzig, 1895. Köhler's Ant. (8-r.) 8 Mk 50 pf.

Zettersteten, K. V. Ur Jahjá bin 'Abd-El-Mu' Ti Ez-Zawáwi's dikt Ed-Durra El-Alfije fi 'Ilm El-'Arabíje. Akademisk Afhandling. Leipzig, H. Drugulin, 1895. (8-r. 65 és 14 l.)

Általános nyelvészet. Nyelvtanítás. Vegyes.

Basset, René. Le dialecte berbère de Taroudant. Florenz, 1895. Florentin. (8-r. 63 l.)

Baudouin de Courtenay, J. Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen. Ein Capitel aus der Psychophonetik. Strassburg, 1895. K. J. Trübner. (Nagy 8-r. V, 124 l.) 4 Mk. Ism. V. W. Lit. Centrbl. 50. sz.

Boltz, Aug. Linguistische Beiträge zur Frage nach der Urheimat der Arioeuropäer. Darmstadt, 1895. Brill. (8-r. 32 l.) 80 pf.

Bornemann, Dr. L. Anschaulicher Betrieb der Grammatik (Schriften der Einheitsschule (Realschule) Hamburg-Hohenfelde). Hamburg, 1895. Herold. (Nagy 8-r. 16 l.) 60 pf.

Breymann, Herm. Die neusprachliche Reform-Literatur von 1876—1893. Eine bibliographisch-kritische Übersicht. Leipzig, 1895. A. Deichert Nachf. (Nagy 8-r. IV, 155 l.) 3 Mk.

Brinton, Daniel G. A primer of Mayan hieroglyphics. Boston, 1895. Ginn & Co. (Nagy 8-r. 152 l.) Ism. Lit. Centrbl. 45. sz.

Calon, L. F. Bijdrage tot de kennis van het dialect van Sikka. Batavia, 1895. (4-r. 2, 79 l.) 3 Mk. 75.

Corpus Papyrorvm Raineri. Wien, 1895. K. k. Hof- und Staatsdruckerei. Vol. I. Griechische Texte. Herausg. v. Carl Wessely. (4-r. VII, 298 l.) 20 frt.

— II. Koptische Texte. Herausg. v. Jakob Krall. (4-r. VIII, 225 l.) 16 frt.

Darbishire, H. D. Reliquiæ philologicæ; or, essays in comparative philology. Ed. by R. S. Conway, with a biographical notice by J. E. Sandys. Cambridge, 1895. Univ. Press. (8-r. 246 l.) 7 sh. 6 d.

Dettweiler, Dr. P. Didaktik und Methodik des lateinischen Unterrichts. (Aus A. Baumeister's Handbuch d. Erziehungs- u. Unterrichtslehre f. höhere Schulen.) München, 1895. C. H. Beck. (8-r. 255 l.) 5 Mk. 50.

Erkert, R. v. Die Sprachen des kaukasischen Stammes. Mit einem Vorwort von Friedr. Müller. I—II. Wien, 1895. Hölder. (8-r. VI, 204 és XII, 390 l.) Ism. Meyer G. Berl. Phil. W. 35. sz. «A nyelvészeti irodalom nagyfontosságú terméke és Uslar munkái után a legjobb mű, mely e nyelveket tárgyalja.» — Lit. Centrbl. 28. sz.

Fallows, S. A complete dictionary of synonyms and autonyms; or synonyms and words of opposite meaning. With an appendix embracing a dictionary of criticisms. London, 1895. Gay & Bird. (16-r. 510 l.) 3 sh 6 d.

Fokker, A. A. Malay Phonetics. Leyden, 1895. (8-r. 99 l.) 3 Mk. 75.

Gattie, W. H. Text-book of elocution and the mechanism of voice production. London, 1895. Simpkin. (8-r. 56 l.) 2 sh.

Giles, P. A short manual of comparative philology. London, 1895. Macmillan. (8-r. XXXII, 544 l.) 10 sh. 6 d. Ism. Wi. Lit. Centrbl. 47. sz.

Guerronnan, A. Dictionnaire synonymique français, allemand, anglais, italien et latin des mots techniques et scientifiques employés en photographie. Paris, 1895. Gauthier Villars. (8-r. VI, 177 l.)

Haebler, G. Einführungen in die 6 Hauptsprachen der europäischen Culturvölker. I. Griechisch. Wiesbaden, 1895. Quiel. (8-r. III, 15. u. 205 l.) 5 Mk.

Hartmann, Dr. K. A. Mart. Die Anschauung im neusprachlichen Unterricht. Vortrag, geh. am 16. Apr. 1895. auf der Jahresversamml. des sächs. Gymnasiallehrervereins zu Chemnitz. Wien, 1895. E. Hölzel. (Nagy 8-r. 34 l.) 30 kr.

Hatan. Explication des principaux noms propres des villages du pays basque français et des provinces basques. Pau, 1895. Dufau. (8-r. 27 l.)

Heintzeler Eug. Die wissenschaftlich notwendigen Grundlagen f. e. brauchbare Weltsprache. Zugleich Beweis, dass wir e. Weltsprache schon haben. Mit 2 Beilagen: 1. Aufruf an die Friedensfreunde. 2. Lexikonsprobe (100 Wörter in 8 Sprachen). Meran, 1895. F. W. Ellmenreich. (Nagy 8-r. 18 l.) 30 kr.

Jurandic, Felix. Die peripatetische Grammatik. Agram, 1895. (8-r. 126 l.)

Kühnert, Dr. Fr. Die chinesische Sprache zu Nanking. (Aus: Sitzungsber. d. K. Akad. d. Wiss.) Wien, 1895. F. Tempsky. (Nagy 8-r. 38 l.)

Lefmann, Dr. S. Franz Bopp, sein Leben und seine Wissenschaft. 2. Hälfte. Mit e. Anh. Aus Briefen u. anderen Schriften. Berlin, 1895. G. Reimer. (8-r.) 8 Mk.

Lepitre, A. La phonétique indo-européenne et ses progrès depuis trente ans. Bruxelles. Polleunis & Centerick. (Extr. du compte rendu du 3. congrès scient. intern. des catholiques.) (8-r. 53 l.) 1 frc 50 c.

Meringer, Rud. u. Mayer, Karl. Versprechen und Verlesen. Eine psychologisch-linguistische Studie. Stuttgart, 1895. Göschen. (8-r. XIV, 204 l.) 4 Mk 50.

Miles, E. H. The early meaning and the developments of the «Middle voice»: being the first of a series of essays on comparative grammar and historical grammar. With appendices on the «middle» in Homer etc. London, 1895. Macmillan. (8-r. 144 l.) 5 sh.

Pascal, Carlo. Tre questioni di fonologia. Firenze, 1895. G. C. Sansoni. (8-r. 39 l.) 2 lira. — Ism. Bartholomæ. B. Ph. W. 38. sz. — Deecke. Wochenschr. f. kl. Phil. 36. sz.

Patrig, R. Über die Entstehung der Sprache. Glauchau, 1895. (4-r. 24 l.) Progr.

Pipping, Hugo. Über die Theorie der Vocale. (Acta societatis Scient. Fennicæ. Tom. XX. No. 11.) Helsingfors, 1895. (4-r. 62 l.)

Reinisch, Leo. Wörterbuch der Bedaue-Sprache. Mit Unterstützung der kais. Akademie d. Wiss. in Wien. Wien, 1895. A. Hölder. (Nagy 8-r. V. 365 l.) 16 Mk.

Schmidt, Joh. Kritik der Sonantentheorie. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung. Weimar, 1895. Böhlau. (Nagy 8-r. 195 l.) 5 Mk. Ism. Brgm. Lit. Centrbl. 48. sz.

Schuchardt, Hugo. Über den passiven Charakter des Transitivs in den kaukasischen Sprachen. (Aus: «Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss.») Wien, 1895. Gerold. (8-r. 91 l.) 2 Mk.

Schuchardt, Hugo. Über das Georgische. Wien, 1895. (4-r. 16 l.)

Seidel, A. Handbuch der Shambala-Sprache in Usambra, Deutsch-Ostafrika. Mit Texten, einem Shambala-Deutschen und Deutsch-Shambala Wörterbuch. Dresden, Leipzig, 1895. Köhler. (Nagy 8-r. III, 135 l.) 4 Mk 50. Ism. Lit. Centrbl. 44. sz.

Spangenberg, Joh. Grammatischer Krieg. In deutscher Übersetzung von Rob. Schneider. Berlin, 1895. Friedberg & Mode. (8-r. 25 l.) 60 pf.

Stöcklein, J. Beobachtungen über den Zusammenhang zwischen Sprache und Volkscharakter. München, 1895. (22 l.)

— Untersuchungen zur Bedeutungslehre. Dillingen, 1894/5. Progr.

Streitberg, W. Die Entstehung der Dehnstufe. Strassburg, 1895 Trübner. (Ism. Giles, P. Classic-Review. Márcz.

Tendelco, H. J. E. Maleische verba en nomina verbalia. Leiden, 1895. (8-r. 7, 177 l.) 4 Mk. 10.

Vito, de L. Grammatica elementare della lingua tigrigna. Roma, 1895. (8-r. 86 l.) Ism. Gött. gel. Anz. 293 l.

Wick, W. Geographische Ortsnamen u. Sprichwörter. Einführung in das Verständniss derselben I. These. Zug. (8-r. 76 l.).

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Bató, batyu. A szláv nyelvészek nem igen tudnak boldogulni a *batogъ* (óbolg. *batogъ* 'stock, knüttel,' cs. *batoh*, t. *batoh* 'prügel, gepäck', lengy. *batog*, kisor. *batôh*, *batuch*, or. *batogъ*) szó etymológiájával. MIKLOSICH sejtelemképen odaveti, hogy 'vergl. *batъ*', de mind az EtymWb.-ban (8 l.), mind pedig a Vergl. Gramm.-ban (2: 283) megjegyzi, hogy a szó eredete 'homályos'. Nekem úgy tetszik, hogy a magyar *bató*, *batyu* rávezet a szláv *batogъ* helyes megfejtésére. A magy. *bató*-nak (NySzót. 1: 186) két jelentése van: 1. baculus, stab, 2. bündel, gepäck, pack. A magyar szónak a hangalakja is, meg a jelentésköre is meglehetősen egyezik a szláv szóéval, csupán annyi az eltérés, hogy a szláv szavak végső szótagja zárt, a magyaré nyílt. S épen ez a magyar nyílt végső szótag adja kezünkbe a megfejtés kulcsát. A magy. *túró* és a szláv *tvarogъ*, *korsó* és a szláv *krъčagъ* nem véletlen egyezések. Mind a kettő török eredetű, csakhogy más-más dialektusból való (*túró*: csuv. *turak* HUNF. Ethn. 264. csag. *turak* VÁMB. Prim. Cult. 94, *torak* Čag. stud., MUNK. Ethn. 5: 22 | *korsó*: tör. *korčak* stb. Ethn. 6: 69, NyK. 24: 405—408). A magy. *túró*, *korsó* abból a dialektusból valók, a honnan a *gyűrű*, *borsó*, *gyűszű*, *betű* stb., szemben a nyug. török *jűzük*, *burčak*, *jüksük*, *betik* stb. alakokkal. A magyar nyelv török elemeinek egy részét jellemző csuvas alakulat megvan a *bató batyu* szóban is, s főleg azért, mert a szláv *batogъ*: magy. *bató* teljesen egyező mind jelentésileg, mind hangalakilag a szl. *krōčagъ*: magy. *korsó*, szl. *tvarogъ*: magy. *túró* szavakkal, el kell állnunk attól a magyarázattól, melyet BUDENZ (MUSz.) nyújtott a *batyu*-ról. A török nyelvek ismerőire kell bíznom, hogy a *bató*, *batyu* megfelelő szavát közöljék velünk; a hangalakok szigorú mérlegelése, az idevágó analógiák tanúvallomása azonban megerősítnek abban a föltevésünkben, hogy a magy. *bató*, meg a szl. *batogъ* török eredetű szavak. A szl. szón a nyugati törökök, a magyarokon ellenben a csuvas hangalakulat tükröződik vissza.

M. J.

Ismertetések és bírálatok.

Hogy bírálnak a fiatalok?

II.

Érdemes nyelvbúvároknak sem jobb a soruk; bele kell nyugodniok, hogy STREITBERG tanár egy-két szóval elítéli őket. Az *Indogermanische Forschungen* V. kötetének (1895.) 2. és 3. füzetében (Anzeiger) a 119. lapon RAOUL DE LA GRASSERIENÉK ily című munkáját látjuk jelezve: *De la parenté entre la langue égyptienne, les langues sémitiques et les langues indo-européennes d'après les travaux de M. Carl Abel. Études de grammaire comparée. Extrait du Muséon.* (Louvain Ista. 1894.) s alatta e gúnyos szavakat olvassuk: «Steht auf derselben Höhe wie des Verfassers frühere sprachwissenschaftliche Arbeiten!» Nem elég neki, hogy a jelzett munkát elítélje, neki teljesen tönkre kell tennie ezt az embert, alaposan kivégeznie, a mennyiben legott v a l a m e n n y i munkájára ráüti megvetése bélyegét; hogy minő joggal, mindjárt meglátjuk. Ha STREITBERG tanár a maga kicsinylő ítéletét csupán a *De la parenté* stb. című munkára szorította volna, a mint méltányosság és okosság parancsolják, igazat kellett volna adnunk neki; mert csakugyan azt hiszem, hogy DE LA GRASSERIE a maga nyelvészi hírért az ABEL KÁROLY művei iránt tanúsított sympathiájával nem fokozta. Nyelvész, ha csak valamelyest is módszerhez szokott, az ABEL K. eljárásaival nem nyilváníthatja magát egyetértőnek, ha mindjárt a tudományos körökön kívül elismerő fogadásra talált, sőt általánosságban és bizonyos ovatossággal tekintélyek is nyilatkoztak mellette. Legyen szabad ez ítéletemet megokolnom s az eredeti vitától egy kis kitérést tennem.

ABEL az egyiptomi nyelvet, a koptot is beleértve, olyan nyelvnek képzeli, a hol még minden folyamatban van, minden úgyszólván mindenné átváltozhatik, hangban úgy, mint jelentés szerint; a torok-, ajak-, fog-, orrhangok és félhangzók nemcsak a maguk osztályain belül, hanem maguk az osztályok is váltakozhatnak egymással; a gyökerek elül és hátul meggyarapodhatnak, hol egyszerűen, hol megkettőzve állnak elő;

sőt szókezdő és szóvégi mássalhangzók is helyet cserélhetnek egymással s ugyanakkor a jelentés is az ellenkezőbe csap át; ez az a híres *Gegen-sinn der Urworte*, a melyet olyan kiterjedésben, a minőt ABEL tulajdonít neki, bizony csak kevesen fognak elfogadni; erről a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* XV. k. 188. s köv. ll. bővebben szóltam. Ily nézetekkel, a melyek mindent megengednek, a mit csak kívánhat valaki, ABEL oly hangtörvényeket iparkodik fölfedezni, a melyek az egyes nyelvcsaládok ismert hangtörvényeinek eléje volnának helyezendők és a sémi, indogermán és egyiptomi nyelveket egymással viszonyba állíthatnák. Ezekre az ősidők sötét háttérében sejtett törvényekre vetvén tekintetét, azt hiszi ABEL, hogy az egyes nyelvcsaládoknak tényleges és világosan fölismerhető, pontosan meghatárolt törvényeit nélkülözheti és figyelmen kívül hagyhatja, annyira, hogy még az egyes nyelvek talaján is minden korlát félre áll előle. Tarkán, vagy jobban mondva: kietlen összevisszaságban állít össze a maga állítólagos ősgyökerei közé legújabb és legrégebb képződményeket, dialektikus alakokat és általánosan elterjedt szókat. Vajjon az egyiptomi szógyökek és szavak jelentése mindig kétségtelen-e, — és azon fordul meg bizony minden — ezt a kérdést legalább fölvetni bátorodom s megvallom, hogy engem határozottan gyanakodóvá tett DE LA GRASSERIE úrnak dicsérete (2. l.), mely szerint ABEL K. oly férfiú volna, *pour qui l'égyptologie ne semble pas avoir des secrets*.

Azonban ha mindent megengedünk is ABELnek, a mit akar, még a k k o r is durva hibákat követ ő el, a mik csak abból magyarázhatók, hogy megvizsgálás nélkül mindenben kap, a mi az elméletét bármiképen támogatni látszik; a 80. lapon fönt ezt olvassuk: «copte *hr-ē-ši*, collier, sanscrit *gr-āiva*; all. *hr-i(-n)-g*; lith. *ri-(n)-ka*. Hát a szanszkrit *grāiva* valóban nyaklánczot jelent, azonban nem egyéb mint a *grīvā*, nyakszirt, szóból (a 'nyak' szanszkritul *kantha*) származott melléknév, és csaknem ugyanazzal a joggal lehetett volna a latin *collare*-t is melléje állítani, a hangok aligha tiltották volna. A 81. lapon fönt ez áll: «grec *κοῖλος*, lat. *caul-ae*, holl. *kil*, angl. sax. *ceol*, vaisseau, copte *kāl-ōl*, lat. *qual-us*, tchèque *kyla*» stb. Azonban a latin *quasillus* diminutivum mutatja, hogy *quālus*-nak *quaslus* a régebbi alakja, és ha e két szót egymástól el akarnók választani, akkor az *āla* és *axilla*-val, a *māla* és *maxilla*-val s a többi effélével is ugyanezt kellene tennünk. Hasonlóval gyakrabban is találkozunk. Sőt magával az egyiptomi nyelv hangtanával is összekötözésbe jut ABEL; csupán STERN LAJOSNAK (1880) és legújabban STEINDORFF GYÖRGYNEK (1894) kopt nyelvtanát kell át tanulmányozni, hogy a *l'état fluide* vagy *flottant*-ban, a melyben az egyiptomi nyelv leledzenék, erősen kételkedjünk, és a szövegek megértése legkevésbé sem szenved

a hirhedt sok és ellentétes jelentésűségtől annyira, a mint az ember várná. Mármost a legszebb fölfedezések egyikének tekintem, a mire STERN nyelvtana a 108—111. §-okban csupán rámutat, a kopt nyelv szahid nyelvjárására nézve oly jellemző magánhangzó-kettőzésnek STEINDORFFNÁL (34. s köv. §§.) fejtegetett okát; ezt az okot ugyanis STEINDORFF a félhangzók, itt-ott egyéb mássalhangzók kiesésénél is megtalálja, a melyeket az egyiptomi nyelv még megőrzött; így áll pl. a szahid *boone* ,kár' *b(o)jn(e)t* helyett, *šeere* ,leány (Tochter)' *š(e)rj(e)t* helyett stb. Ennek a törvénynek ellenmond az, mikor DE LA GRASSERIE-ABEL a 41. lapon fönt a szókezdő és szóvégi hangok fölcserélődésének s a jelentés ellenkezőre változásának együtt jelentkező tünetényére a *nufi* ,jó' és *bōn** ,rossz' szavakat idézik például. Mert ez utóbbinak szahid alakja *bōon*-nak (= egyiptomi *bjn*) hangzik, a mit a *nufi* ,jó' (= egyipt. *nfr*) szóval még az említett merész módon sem lehet kapcsolatba hozni. Aegyptológusokon, a kikre nézve titok alig létezik, ilyesminek nem kellene megesnie. Mint a latin *qualus*-ban az eredeti *s*, úgy maradt figyelmen kívül a kopt *bōn*-ban az egyiptomiban megőrzött *j* hang. Ha ezt már kezdő is megállapíthatja, mit fog a szaktudós találni! Azt a folyékony állapotot, a melyben az egyiptomi, a megjegeczesedett sémi és indogermán nyelvcsaláddal szemben, található, mint némelyek magukkal elhitetik, teljesen mellőznünk kell, ha tudományos foglalkozást akarunk lehetővé tenni.

Ha tehát STREITBERG tanárnak ítélete DE LA GRASSERIE-nek *De la parenté* stb. című munkájára nézve jogos is, azért még nem volt semmi oka arra, hogy megvető ítéletét az ő többi nyelvészeti munkáira is kiterjeszse, annival kevésbé, mert kisebb-nagyobb, különböző tartalmú műveinek száma mintegy n e g y v e n. Ezek közül figyelemmel olvastam a következőket: 1) *Des relations grammaticales considérées dans leur concept et dans leur expression, ou de la catégorie des cas.* Párizs, 1890, 350 l.; 2) *Des divisions de la linguistique.* Párizs, 1888, 165 l.; 3) *De la psychologie du langage.* Párizs, 1889, 108 l.; 4) *De la conjugaison objective.* Párizs, 1888, 39 l.; 5) *De la possibilité et des conditions d'une langue internationale.* Párizs, 1892, 56 l. — valamennyi ezen együttes cím alatt: *Études de grammaire comparée.* Az 1. és 4. alattiakat *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* című munkámban (a 76. l. jegyzetében és a 99. lapon fönt) dicsérettel való kiemelésre tartottam méltóknak. De mások is meg tudják becsülni DE LA GRASSERIE irodalmi munkásságát, a kik között első helyen SCHUCHARDT HUGÓ gráci tanárt említem. Az ő *Weltsprache und Weltsprachen, an Gustav Meyer*

*) Az *f* természetesen egyértékű a *b*-vel!

(Strassburg, 1894) című szép munkájában a 36—37. lapokon ezt olvasuk a francia tudósról: «Er ist seinem Berufe nach Jurist, hat aber in einer kurzen Reihe von Jahren eine sehr grosse Menge allgemein sprachwissenschaftlicher Schriften veröffentlicht, die noch nicht so bekannt und anerkannt worden sind, wie sie es verdienen. Auf sehr selbständige, ja eigenartige Weise verarbeitet er den Stoff, den ihm alle Sprachen der Welt liefern, zu Übersichten, die in ihren ausserordentlichen Verästelungen und mit ihren gedrängten unterschiedenen Erläuterungen den Geist von Gesetzbüchern atmen; wenn man auch an nicht wenigen Punkten Einwendungen zu machen hat, so wird doch selbst hierdurch die Nützlichkeit eines so umfassenden und eindringenden Verfahrens beleuchtet. Dieser Forscher war also zu seiner oben*) genannten Arbeit sehr gut vorbereitet, und sie darf bei der weitem Behandlung der, wie deine Beurteiler meinen, durch dich eingesargten Angelegenheit nicht übergangen werden!» SCHUCHARDT ért épen az individualitások fölfogásához és méltatásához, ha mindjárt nincsenek is azok a modern chablone-okhoz szabva. Többet mondok: az *Indogermanische Forschungen* ugyanazon VI. kötetének 3. és 4. füzetek, a melynek 1. és 2. füzetében a GIESSWEIN könyvének ama méltánytalan ismertetése megjelent, HERBIG GUSZTÁVtól a cselekvésmódról és időfokozatról egy hosszabb dolgozatot tartalmaz, a mely DE LA GRASSERIENEK *De la catégorie du temps* (Párizs, 1888) cz. munkáját féltuczatszor is idézi, sőt a 186. lapon egyenesen így nyilatkozik róla: «Das Buch zeichnet sich aus durch einen weiten Blick und eine überaus klare Darstellung, Vorzüge, die freilich auf Kosten einer wirklich historischen und tiefer borenden Behandlungsweise erkauft werden. Doch wird Niemand, der die einzelnen sprachlichen Tatsachen selbständig zu beurteilen versteht und darnach Veraltetes und Willkürliches auszuscheiden weiss, das gedankenreiche Buch ohne manigfache Anregung aus der Hand legen.»

Mindkét nyilatkozat DE LA GRASSERIETŐL rámutat az ő gyöngéire is: az alaki schematismusra és a történeti szempont hiányára; a logikai származtatás az ő keze alatt és a nélkül, hogy észrevenné, történeti egymásutánná változik, a fogalombeli kifejtés előrelátatlanul időbelivé alakul át. Az osztályozásra való hajlam, a nélkül, hogy mindig magát a dolgot vinné előbbre, helylyel-közzel kételkedésbe ejti az olvasót. Tárgyalásán általános constructiók uralkodnak, pl. a *De la catégorie des cas* című munkáén az a gondolat, hogy a genitivusi viszonyból támadtak elő a többiek és a genitivus atyja és eredete a többi casusoknak, a mi

*) Az 5. alatti *De la possibilité* stb. című munkáról van szó.

még az egyiptomiban és a kóptban ki is tetszik. Ha mármost, ennek daczára, itélni tudó emberek jelességeket ismernek el benne, ez nemcsak a dicsérőknek előítélet nélküli voltáról, hanem a megdicsértnek jelentőségéről is tanuskodik, a kit STREITBERG oly megvető elbánásban vélt részesíthetőnek. Hiszen STREITBERG csak ahhoz ért, hogy az ő és iskolája véleményeivel való egyetértést vagy egyetnemértést megállapítsa s ehhez képest méltányló vagy megvető ítéletet mondjon; egyéni gondolkodást fölfogni és megbecsülni neki meg nem adatott, ámbár ép oly igaz mint ismeretes dolog, hogy sok tudósban a módszer gondolkodik maga a tudós helyett. De másrészt biztat az a tapasztalás, hogy hetyke ítélkezés nem hat ki messzire s még annak a folyóiratnak az olvasói és munkatársai előtt is hatását veszti, a hol elkövetik, s ezek a megfelelő és helyes ítéletet maguktól is meg tudják találni. Szolgáljon ez GIESSWEIN és DE LA GRASSERIE uraknak, a kiknek e két czikket *sine ira et studio* szenteltem, vigasztalásukra, s e folyóirat olvasóinak fölvilágosításul arra nézve, hogyan űzik a kritikát a mi fiatal indogermanistáink.

Bázel, 1896. márcz. 10.

MISTELI FERENCZ.*)

A szlovén nyelv szótára.

Slovensko-nemški slovar, izdan na troške rajnega knezoškofa ljubljanskega Antona Alojzija Wolfa. Uredil M. PLETERŠNIK. V Ljubljani. (Szlovén-német szótár, kiadva az elhunyt laibachi érsek, Wolf A. A. költségén. Szerkesztette PLETERŠNIK M., Laibach).

A magyar nyelvész nagyon sokszor kerül abba a helyzetbe, hogy szláv adatokra van szüksége. Különösen áll ez azokra az esetekre, mikor etymologiai kutatást végez. Ilyenkor az a rendes szokás, hogy MIKLOSICH munkáira hivatkozunk, belőlük merítjük adatainkat. Természetes, mert legkönnyebben férünk hozzájuk. Ritkábban kérünk tanácsot a JUNG-MANN vagy a KOTT-féle nagy cseh szótáraktól. A LINDE-féle hat kötetes lengyel szótárból is több érdekes dolgot böngészhetünk ki, s nekem úgy tetszik, hogy a lengyel szókincsben több a magyar jövevény, mint a mennyit eddig hittünk. A délszlávságot illetőleg kitünő szolgálatot tesz

*) E két czikkek német eredetijét közöltem STREITBERGgel s a rájuk tett nyilatkozataiból meggyőződtem, hogy neki éles kifejezései daczára sem állt szándékában a két megbírált ellen személyes támadást intézni, hanem csupán a maga álláspontját akarta világosan megállapítani és hogy a gánacs csupán az indogermán részletekre és a módszer hiányára vonatkozik s egyes dolgok jelességeit nem zárja ki. Ennélfogva nincs okom a STREITBERG tanár véleményének őszinteségét e vitában kétségbe vonni. M. F.

a DANIČIĆ-féle szerb nyelvtörténeti s az ugyancsak DANIČIĆ-féle szerb-horvát nagy szótár. Néha-néha a DUVERNOIS-féle bolgár nyelvtörténeti szótárnak is jó hasznát vehetjük. Etymologiai kutatásnál, különösen az idegen szókincs vizsgálatánál nem volna szabad figyelmen kívül hagynunk MATZENAUER műveit (*Cizi slova* stb. és a *Prispevky*-t). Az olasz elemek vizsgálatánál jó szolgálatot tehet KURELAC dolgozata a horvát nyelv olasz elemeiről (v. ö. Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjenosti, knjiga 20 : 93—137.¹)

A szlovén nyelvnek nem volt eddig oly terjedelmes és teljes szótára, mint a milyen a csehé vagy a lengyelé. Legkitünőbb s legvaskosabb szótára 1893—1895 közt jelent meg (t. i. a szlovén-német rész); ez PLETERŠNIK gymnasiumi tanár munkája, ki a munka megírása érdekében körülbelül 14 éven át volt a tanítás alól fölmentve. Nem érzem magam illetékesnek arra, hogy e nagyszabású munkát megbíráljam. A kritikák egyhangúlag kiemelik, hogy derék alkotás. Különösen azt emeli ki OBLAK (Archiv f. sl. Phil. 15 : 594), hogy a népnyelvből igen sokat gyűjtöttek s a magyarországi szlovének nyelvi adatai is benn vannak. Tudományos szempontból helyeslendő, hogy az egyes szavak hangsúlyozása mindig meg van jelölve, s e tekintetben irányadó volt Alsó-Krajna nyelve, a mely a mai szlovén irodalmi nyelvnek az alapja.

Ránk nézve a szlovén nyelv nagyon fontos. E tekintetben egyetértek VOLFFal, csakhogy én e fontosságából nem kovácsolok érvet arra, hogy következtetést vonjak az ószlovén nyelv hazájára. A mi szókincsünkben számtalan szó van, a mely nincs meg az ószlovén (óbolgár) nyelv szókincsében.²) Az sem a véletlen dolga, hogy a tihanyi apátság 1055-iki alapító levelében épen a délszláv eredetű jövevények (*megye, berekenye*) a kétségtelenül szláv eredetűek. Nem akarok ezúttal az ószlovén-újszlovén vitába beleszólni, de még sem hagyhatom érintetlenül, hogy a prágai, de különösen a kijewi töredékek a pannoniai elméletet végkép lerontották. Három olyan nyelvemlék, mint a milyen a prágai, kijewi és freisingeni töredék (ennek a nyelvét nevezem ó-szlovén-nak) határozottan és kétségszűnőbevonhatatlanul bizonyítja, hogy ha beszélt nyelv volt is hazánkban egy *št, žd* bolgárféle nyelvjárás, ennek a nyelvnek a hazája semmi esetre sem volt Pannonia vagy a mai tótoklakta terület. Aztán meg, ha az ilyen szavakat mint *cseber, csöbör, bödöny, köböl* az ú. n. ószlovénból akarjuk származtatni, a magyar szavak hangalakját nem tudjuk meg-

¹) A forrásművekre nézve v. ö. POŠTRNEK bibliographiai munkáját: Supplementband az Archiv für slav. Phil. XIII. kötetéhez.

²) A szlovén nyelv magyar elemeit ŠTRELKJ dolgozta fel, de dolgozata még nem jelent meg.

fejteni, mert az ú. n. ószlovén *čebry, brybny, kbbly*-ből sohse lett volna magy. *csöbör, bödöny, köböl*; a magy. *csöbör* csakis a szlov. *čeber*-ből, *bödöny* csakis a szlov. *bedenj*-ből, *köböl* csakis a szlov. *kebel*-ből alakulhatott. ÁSBÓTH érdemes dolgozatának ismertetésekor kérdés formájában azt mondtam, hogy a magyar nyelvben igenis van bizonyosság arra, hogy az ú. n. ószlovén nyelv hazája nem Magyarország volt. Szláv szavaink eredetét s az ószlovén nyelv hazáját csakis úgy deríthetjük ki, ha tekintetbe vesszük a történelmet, szigorúan mérlegeljük szláv szavaink hangalakját, s ügyet vetünk a helynevekre is. Ezeknek a tényezőknek az összevetéséből kiviláglik majd, hogy szláv szavaink egyik régi rétege, az, a melyet e hazában a honfoglalás után vettünk föl nyelvünkbe, *nem egy egységes nyelvből való*, hanem több szláv, leginkább s legnagyobb mértékben délszláv dialektusból. Ezt legközelebb részletesebben szeretném kifejteni. Az igazi ószlovén nyelv szerintem a freisingeni töredékekben van meg. Ez a legrégebb emléke annak a nyelvnek, a melynek szókincsével a czímbeli szótár beszámol.

MELICH JÁNOS.

Az újgörög népnyelv kézikönyve.

Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Grammatik. Texte. Glossar. Von DR. ALBERT THUMB, a. o. Professor an der Universität Freiburg i. B. Mit einer Schrifttafel. Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner. 1895. Ára 6 márka.

THUMB jelen kézikönyvének kiadásával kiváló szolgálatot tett az újgörög nyelv barátainak, mert MULLACH most már elavult nyelvtanának (*Grammatik der griechischen Vulgärsprache in historischer Entwicklung*, Berlin, 1856) megjelenése óta az ő könyve az első nyelvtan, mely az újgörög népnyelvet (t. i. az általánosan beszélt köznyelvet és a dialektusokat) rendszeresen tárgyalja a mai tudományos felfogás alapján. Én ugyan megelőztem szerzöt tudományos fejtegetésre törekvő, rendszeres újgörög nyelvtanommal (1894), de míg az én könyvem az újgörög irodalmi nyelvet és a népnyelvből a dialektusok mellőzésével a köznyelvet a kiadás lehetősége céljából csak vázlatosan tárgyalja: szerző munkája lehetőleg teljesen felkarolja az egész népnyelv anyagát nyelvtani részében, melyhez megfelelő szövegeket csatolt s ezekhez jó glossariumot.

Az újgörög dialektusok eddigelé nagyon hiányosan vannak feldolgozva, felosztásuk és a köznyelv és dialektusok között való különbség nincs pontosan megállapítva, a minek egyik főoka az, hogy mindeddig alig közöltek teljesen megbízható dialektus-szövegeket. Ez a körülmény vezetett engem arra, hogy könyvemben a dialektusoknak részletesebb

tárgyalásáról valamint a tisztán dialektikus olvasmányok közléséről lemondjak, s ugyanebből az okból tárgyalja szerző is a nyelvanyagot különben jelentékeny teljességgel felölelő munkájában csak mellékesen a dialektusokat s közül belőlük csak egy pár lapra terjedő szöveget.

Nagyon helyesen cselekszik szerző, hogy különbséget tesz az újjörög népnyelvben egyrészt az általánosan beszélt köznyelv, másrészt a dialektusok között, és hogy megrója (a XI-ik lapon) 'Ροιδης-t, ki *Τὰ εἰθωλα* (*Ἀθήναι*, 1893) című munkájában azt törekszik bizonyítani, hogy a mai görög népnyelv csakis a köznyelvből áll s hogy dialektusai nincsenek. Szerzőt imént említett felfogásában is megelőztem «Az újjörög nyelv» című értekezésemben (kiadtam az Erdélyi Múzeum 1893-iki évfolyamában és bőven ismertettem tartalmát az Ungarische Revue 1894-iki füzetében), hol különbséget téve a köznyelv és a dialektusok között, az előbbinek keletkezését a múlt és jelen század határára helyezem.

Nehéz dolog az újjörög népnyelv névragozásának tárgyalásánál a megfelelő rendszert eltalálni, mert a mai görög népnyelv, mely, mint tudjuk, az ógörög *κοινή διάλεκτος*-ból származott, névragozásában az ógörög névragozás három fő osztályának oly sokféle és bonyolódott analogikus kölcsönhatásait mutatja, hogy alig van névszó, melynél a ragozásnak különféle formái ne volnának lehetségesek, miért is az együvé tartozó jelenségek együttes tárgyalása, szóval a rendszeres tárgyalás áttekinthetőségének elérése nagy nehézséggel jár. Szerző ezzel úgy akar megküzdeni, hogy megkülönböztet hím-, nő- és semleges nemű ragozást, de, azt hiszem, helytelenül, mert a nyelvtények világos csoportosítása a ragozási formák említett sokféleségénél fogva így sem sikerül teljesen, és főképen a tudományos felfogás tekintetében kifogásolandó. Én legalább úgy látom, hogy az ógörög három névragozás megvan a mai népnyelvben is, csakhogy benne az ógörög formák analogikus összeolvadásából még egy új, vegyületes, negyedik névragozás keletkezett, és hogy a hím-, nő- és semleges nemű szavak ragozásai oly kisebb csoportok, melyek csakis az alább említett négy fő ragozás keretein belül különböztetendők meg, a mint ezen felfogásomat érvényesítettem újjörög nyelvtanomban. Igaz ugyan, hogy MITSOTAKIS is négy névragozást különböztet meg nyelvtanában (*Praktische Grammatik der neugriechischen Schrift- und Umgangssprache*. Stuttgart und Berlin, Spemann, 1891), csakhogy az ő negyedik névragozása csak az elnevezés dolgában azonos az enyémmel, a mennyiben szerinte abba csakis köznyelvi és nagyobb részt idegen eredetű szavak tartoznak (általában véve MITSOTAKIS könyve az újjörög nyelv gyakorlati elsajátítása tekintetében a legjobbnak mondható, de teljesen hiányzik benne a tudományos felfogás).

Hogy szerző előszavában (VII. lap) az újjörög irodalmi nyelvet, mely a prózában föltétlenül uralkodik és a görögök nemzeti művelődésének talajában mélyen gyökeredzik, «műterméknek» (Kunstprodukt) nevezi, kifolyása annak a szűkkörű nyelvész felfogásnak, melylyel a külföldi, különösen német nyelvészek és classikus philologusok nagy része az újjörög irodalmi nyelv kérdését megítélik. Részletesen és meggyőzően fejtette ki HATZIDAKIS több rendbeli vitairatában, hogy ez a kérdés nem nyelvészeti, hanem csakis történeti szempontból ítélhető meg, és nyíltan megmondja a *καθαρεύουσα*-t nem szívelő külföldieknek, hogy ehhez a kérdéshez nem értenek, és hogy bízzák annak eldöntését magukra a görögökre (bővebben erről a tárgyról az újjörög nyelvről való értekezésem VI-ik fejezetében).

Mindent összefoglalva, szerző könyve igen becses munka, mert tudományos alapon eddigelé a legkimerítőbben tárgyalja az újjörög népnyelvet, miért is tanulmányozását melegen ajánlom.

PECZ VILMOS.

A gyermek nyelve.

James Sully. Studies of childhood. London. Longmans, Green and Co. 1895.
Dr. med. Hermann Gutzmann. Des Kindes Sprache und Sprachfehler. Gesundheitslehre der Sprache für Eltern, Erzieher und Ärzte. Leipzig. J. J. Weber. 1894.

A gyermek nyelvének megfigyelésével a psychologusok és az orvosok már régóta foglalkoznak, azonban a nyelvészek csak legújabbán kezdenek a gyermeki nyelv fejlődésének sajátosságai iránt érdeklődni. Pedig e jelenségeknek első sorban a nyelvész figyelmét kell felkelteniök, hisz bennük mintegy magunk előtt látjuk a nyelvet a maga fejlődésében, változásában. SWEET és PASSY*) utaltak is rá, hogy a gyermek nyelvtanulása s a felnőttek beszédének tökéletlen utánzása egyik fő oka az emberi nyelv folytonos fejlődésének. Az egymás után következő nemzedékek ajkán változik lassanként a nyelv hangalakja, valamint az egyes szavak jelentése s a mondatok alkotásának módja. S e fejlődés menetét magunk előtt látjuk a gyermek nyelvében, úgy hogy a nyelvtörténetnek nem egy rejtett és különösnek tetsző jelenségét a gyermek nyelvéből gyűjtött adatok analogiája fogja megmagyarázni.

A két mű, melyet e helyen röviden be akarok mutatni, nem nyelvész munkája s nem is nyelvtudományi czéllal készült, azonban

*) Az előbbi *History of English Sounds* cz. művében; az utóbbi pedig *Études sur les changements phonétiques* cz. munkában. (V. ö. NyK. 23: 448.)

mindkettő oly érdekesen tárgyalja a kérdést, hogy érdemesek a nyelvész figyelmére is. SULLY munkája egyes értekezések gyűjteménye, melyek a gyermek lelkének sajátosságát, érzelmeinek, indulatainak és gondolkodó tehetségének fejlődését a legkülönbözőbb oldalról világítják meg. Bennünket a *The little linguist* című szakasz érdekel legjobban. Ez a cikk rövid, de találó vonásokkal rajzolja a gyermek beszélő képességének fejlődését az első gagyogástól az értelmes mondatok alkotásáig. A szerző nem az adatgyűjtésre fekteti a fősúlyt, hanem a már ismert és a szakirodalomban közölt adatok, valamint a saját megfigyelésének összevetésével igen világos képét adja a beszéd fejlődésének. A megfigyelések ügyes csoportosítása, s a vonzó, világos előadásmód nagyon hasznossá és tanulságossá teszik e dolgozatot főleg az olyanok számára, a kiknek vagy alkalmuk vagy türelmük hiányzik, hogy maguk figyeljék meg a gyermek nyelvét.

A gyermeki nyelv fejlődéséből vonható nyelvtudományi tanulságok értékét SULLY talán kelleténél többre is becsüli. Annyi bizonyos, hogy a nyelv folytonos fejlődése az egymás után következő nemzedékek ajkán történik; tehát az egyes bekövetkezendő változások kezdetét, az első ingadozásokat a gyermek nyelvében figyelhetjük meg. Másrészt a gyermek-nyelvben majdnem naponként hallhatunk oly jelenségeket, melyeket egyes nyelvtörténeti tények mellé állíthatunk magyarázó analógiául, különösen a jelentések változása s egyes hangalaki könnyítések tekintetében. Így pl. helyesen magyarázza SULLY a reduplikált alakok keletkezését a gyermek-nyelvben gyakori és kedvelt kettőzések analógiájával. Azonban az emberi beszéd eredetét illetőleg a gyermek nyelvből alig meríthetünk magyarázó és felvilágosító adatokat. Ha a beszélő képesség fejlődését meg lehetne figyelni úgy, hogy az illető gyermekre a környezet semmi oktató, fejlesztő hatással nem lenne, ez esetben tényleg magunk előtt láthatnók a nyelv természetes keletkezését. Ez azonban teljes lehetetlenség. A gyermek őseitől csak azt a képességet örökölte, hogy beszélni megtanulhat, s hogy testi szervezete a beszéd megértésére s gondolatainak artikulált hangokkal való kifejezésére alkalmas; magát a nyelvet azonban készen kapja környezetétől s olyan alakban kezdi megtanulni, a milyenné azt a nemzedékek végtelen sorozata fejlesztette. Tehát a gyermek nem teremti a nyelvet, hanem csak elfogadja az alkalmas, kész eszközt. Ép ezért a nyelvtanulás módjáról nem is következtethetünk a nyelv eredetére. Kétséggel kell fogadnunk azt az állítást is, hogy a gyermek maga is teremt szavakat minden külső hatás nélkül. Az ilyen eredetinek látszó szavak rendszeren nem egyebek, mint tökéletlen utánzásan alapuló szerzemények. A felnőtt gyakran nem is képzei, hol les el a gyermek egy-egy szót s hogy tudja

azt a saját kezdetleges nyelvében alkalmazni. Nem igen hiszem, hogy a mai gyermek másképp is tud szavakat alkotni, mint a felnőttek beszédének s a természetben nyilatkozó hangoknak utánzásával.

GUTZMANN könyve, mint az *Illustrierte Gesundheitsbücher* cz. gyűjteménynek egyik kötete, első sorban a családra van tekintettel, s célja, hogy a tanítókat és szülőket a gyermekek gyakori nyelvhibáinak javítására tanítsa. Első szakasza szintén a gyermek beszélő képességének fejlődését tárgyalja inkább physiologiai, mint psychologiai szempontból. Azután szól a beszéd physiológiájáról s ezen az alapon osztályozza a nyelvhibákat. A következő szakaszokban jellemzi a legszokottabb és leggyakoribb nyelvhibákat s praktikus utasításokat ad e hibák javítására és gyógyítására. E fejtegetések az orvoson kívül első sorban a tanárt és tanítót érdeklik, e kik az iskolában gyakran használhatják Gutzmann tanácsait, e mellett tanulságosak a phonetikusra nézve is, mivel a beteg vagy fejletlen szervezet hibáiból gyakran fontos következtetést vonhatunk az egészséges szervezet egyes sajátosságaira.

BALASSA JÓZSEF.

Kisebb közlések.

Veles, velez, velence. A *veles, velez* (Schlägli és Besztercei Szójegyz.), *veletz* (NySz.) ma is él szókincsünkben *velez, veliz* alakban, a mint erről a Nyr.-ből (22 : 85. Kecskemét; 16 : 382, 20 : 329, 22 : 136. Mátyusföldre) értesülünk. Látszólag összefügg vele a NySz. *velencé*-je.

A szó eredetéről TAGÁNYI (Századok 27 : 324) sok helyes megfejtése közt nem nyilvánít véleményt; SIMONYI abban a nézetben van (MNyv. 1 : 117), hogy a *velez* olasz eredetű s a *vales, velessio* átvevése. Kőrösi újabb dolgozatában belevonja a *velencé*-t is s ezt is olasz eredetűnek tartja, bár SIMONYI-nak *vales* adatát megkérdőjelezi. Ujabbán SCHUCHARDT foglalkozott (Nyr. 22 : 86) a szó etimológiájával s a magy. *veles* < vel. ol. *velessio* egybevetést helyesnek tartja. «A magy. *velence*... az ő *n* hangjával egy régibb román alakot tükröztetne vissza; az első szótagbeli *e* hang pedig, valamint a görög alakok is, a *Valencia* és a *Venezia* egybekeveredéséről tanuskódnak».

Én kétségbe vonom azt, hogy a *velence* ugyanazon az úton került volna bele nyelvünkbe, a melyen a *veles*. Szolgáljanak erre tanúbizonyságot a következő adatok :

«szerb *velenca* ,lodricula, (> alb. *velénze* ,gewebte wolldecke»

(Denkschriften d. Akad. der Wiss. Wien, phil. hist. cl. 19:372) | *vèlenac, vèlenca* (Szerémség) ‚ein bunter teppich, stragulum‘ (KARADZIC, Lexicon serbico-germanico-latinum Bécs, 1852, 834 old., *šarènica* alatt) | *velenac* ‚pokryvadlo vlnèné‘ (MATZENAUER, Cizi slová stb.) || horv. *velència* (LINDE, Słownik języka polskiego). *velenca* ‚lodix, stragulum‘, *velencica* (STULL JOACHIM Budán (1801) és Raguzában (1806) kiadott illyr-olasz-latin, illetve latin-olasz-illyr szótára) || oláh *velintă* ‚couverture de laine, tapis ordinaire de laine‘; újgör. βελένξα, βελέντζα, βάλένσα, ‚couverture de laine‘ (CIHAC 2:452).

A fölhozott adatok bizonyítják, hogy a magy. *velencé*-nek megfelelő hangtestű és jelentésű szó megvan a szerbben, horvátban, oláhban s elmondhatjuk, Balkánnak csaknem minden nyelvében. A lengyel *welens, welenc* (der waffenrock, oberrock über die rüstung LINDE, TROJAN'SKI) egy 1621-i lengyel emlékb. fordul elő először, s magyar jövevény; összevetendő vele a NySz. következő adata: Minden hálószerszámom egy fejér *velencz* s egy köpönyeg volt (KEMÉNY J. Önéletrajza 48).*)

A fölhozott adatok bizonyítják, hogy a *velez* és a *velencze* nem egyeredetűek. A *velez* legvalószínűbben olasz eredetű, a *velencze* azonban a délszláv (szerb) *velenca*-ból való (v. ö. *szerencsa, szerencse* < ószlov. *šrenča, šbolg, šrešta*). Hogy a *velenca* csak látszólag függ össze a szl. *vělna* ‚gyapju‘-val, azt minden szlavista jól tudja. KARŁOWICZ (Nachträge und Berichtigungen zu MATZENAUER's Werke über die slav. Fremdwörter, Archiv f. sl. Phil. 3:665) akarta szavunkat a *vělna*-ból eredeztetni, de ebből a lengyelben nem *welens*, hanem *welnica* ‚wollblume wundkraut‘, *welnisty* ‚wollig‘ stb. a szabályos alak. A *velencze* végelemzésében középlatin eredetű s a *velensis* (tunica, quæ affertur ex Insulis dicta, quod velis sit apta, DUCANGE) mása.

M. J.

Sziromy (szírom). Nyelvünkben nem egy vagy kettő, de három *szíromy (szírom)* szó is van. Ismerkedjünk meg jelentéseikkel egymás után. Az első: membrana colorata, pellis lævigata et colore tincta (MA.); gefärbte haut, pergament (PPB.); festett sima hártya vagy bőr (Bar: Kisd. Szót.); festett, hosszú keskeny bőr; a szűcsök ezzel czifrázzák a bundát (Tsz.); festett irhabőrből hasított szalag, melylyel a szűcsök a bundákat és ködmönöket, továbbá a szíjgyártók az ostorokat, korbácsokat stb. kiczifrázni szokták (CzF.): v. ö. *szíromyibőr*: iróbbőr a régiéknél,

*) A lengyelben több műveltségtörténeti szó magyar eredetű; pl. *forga* ‚federbusch z. b. auf dem helme‘, *forgóczsa* (= *forgócsa*) < magy. *forgó* (LINDE) | *wigano* ‚org. männliche hofkleidung im 18. jahrh. (Archiv für sl. Phil. 3:665) < magy. *viganó* (v. ö. szb. *viganj*, t. *vigam*, odév ženský; MATZ.).

melyét a papir feltalálása előtt írásra és festésre használtak; *szirmos*: szirmféle, színes bőrszalagokkal kivarrott, kiczifrázott vagy sallangozott; *szironyos*: u. a.; *szirmoz*: szirmféle szíjacskákkal kivarrt, kiczifráz. (CzF.).

A második: vimen, ligula, aluta (MA.); band aus allerlei (PPB); vitla, füz-, kötő-vessző (Bar: Kisd. Szót.); vékony, hántott vessző, melyből vagy melylyel kasokat, kosarakat kötnek (CzF.); v. ö. *szilony*: hasogatott apró porongy vessző, melylyel az abroncsot összekötik (Vadr.).

Végül a harmadiknak jelentése: crusta nivis, pruina; schneekruste, rauhreif (NySz.); szalaghoz hasonló repedékes vonalak az olvadás után megfagyott hónak felszínén (CzF.); v. ö. *szilony*: olvadás utáni hófagy (Tsz.); *szilogy*: hódara (Tsz.); *sziroty*: daraeső (Nyr. 5: 228.); *szirogy*: zuzmara (Tsz.); *szironyos*: (cse-repezett, darabos, rögös, görcsös, fagyos) havak: crustosæ nives (Bar: Kisd. Szót.) stb.

Eme három alakra egyező, de eredetre nézve egymástól teljesen eltérő *szirony* (*szirm*) szót valamennyi szótárunk egy kalap alá vonja, vagy helyesebben szólva: összezavarja. Czikkelyem arra céloz, hogy eredetüknek délszinrehozásával a szükséges választó barázdát megvonja közējük. Előbb azonban a NySzótárban összekuszáltan közölt régi példákat elkülönítem s a három névnek megfelelő csoportokba igazítom.

Az első *szirony*-t ezen adatok illetik: „Igen cifra *szironynyal*, sőt ezüst fonallal czifrázott majcz vagy szíj volt, a kivel felkötötték (Mon. Írók. 11: 353). Az lovaknak az üstököket szíjával vagy *szironynyal* felkötötték (u. o. 367). Szkófiummal varrva, sárga, veres és zöld *szironynyal* zavarva (Gvad: FNót. 42. Ezt a mondatot a NySzót. egészen hibásan a «pruina, crusta nivis» jelentésű *szirony*-ra idézi.) Négy ágú *szironyos* jó korbács (Czeg: Japh. 77.) Egy lóra való *szironyos* egész szerszámot hat forinton adják (TörtT. 18: 217). Kinek fonyod *szirmos* ostorodat (Fal: Vers. 913.) Csigás lesz szerszáma, *szironyos* a féki (Gvad: RP. 3). *Szirmával* (czifraság) varrott egyik keszkenő 600 oszpora (TörtT. 1: 157). Egy fatokban zöld, *szironyos* aranyos perspectiva (Mon. Írók. 24: 165.).

A másodikra vonatkoznak ezek: „Karó pőznáckból, vitlaktból, *szironyokból* (viminibus) és egyéb hajló s kötő vesszőkből fonatik a sövény (Com: Jan. 71). *Szironyból* fonyt szatyrok (u. a. 109.) Szőlőtövek kötő vesszőkkel, *szironyokkal* a szőlő-karókhöz köttetnek (Com: Orb. 112).“

A harmadikhoz pedig eme két példa tartozik: „A fák itt katonák, tsak azok puskáznak, kiket *szirony*, mara's jég-tsapok ruháznak (Gvad: RP. 234). *Szironyos* hó: crustosæ nives (PPB).“

Hogy e három egyalakú szót szét kell választanunk egymástól, az az eredetükre való rámutatás nyomban igazolni fogja. Az első

szirony (*szírom*) ugyanis Munkácsi bizonyítása szerint (NyK. 21 : 127.) a csuvas *séran* «ungegärbte haut, fell» szónak mása (v. ö. ezenkívül: tat. *soran* «csávába való bőr»; kojb. kar. *säzen säsen* «papier» eredetileg valószínűleg «pergament» | mong. *caγasun* «papier» | tung. *cärsuy* «papier» | votj. *suron* «keztyűbőr» stb.) Véleményem szerint azonban a *szirony* közelebb áll a perzsa *sirum* szóhoz («*corium album*, asperum, ex quo balteos conficiunt et quo alligandis avibus venaticis utuntur» l. VULLERS szótárában) mint a csuvas *séran*-hoz, habár kétségtelenül ezzel is rokonságban van. Hitemet mind a jelentési, mind az alaki szempont megerősíti. A *séran* jelentése ugyanis («ungegärbte haut, fell» = nyers, cserzettlen bőr) távolabb áll a *szirony*-nak értelmétől («membrana colorata: gefärbte haut, pergament» = festett, kiczifrázott, tehát: kikészített, cserzett, simított bőr), mint a *sirum*-é («*corium album*» vagyis: már kidolgozott bőr); másrészt pedig ez alakilag is jobban hozzátalál a *szirony*-nak eredetibb *szírom* formájához (az *m > n* változásra v. ö. *Ádám > Ádány*, *torom > torony*, *potom > potony*, *permetez > pörnyedez*, *templom > táplony* stb. Nyr. Kal. 65.) Mindamellet nagyon valószínű, sőt majdnem bizonyosra vehető, hogy a csuvas *séran* s a perzsa *sirum* között is kapcsolat van. SIMONYI a mordvin *sorma* «streifen, runzelig werden»; *sormans* «streifung» és a finn *horma* «falte, runzel» szavakat akarta a *szirony*-nyal rokonítani (MNyelv. II. 215.); de, mint látnivaló, tévedett. Hozzátehetem még, hogy a *szirony* előfordul nyelvünkben már elváltozott jelentéssel is; így teszem a régiségben találunk példákat, a melyekben tisztán csak «czifraság» az értelme („*Szirmával* varrott egyik keszkenő TörtT. 1 : 157. Egy fatokban zöld *szironyos* aranyos perspectiva' Mon. Írók. 24 : 165. stb.) Ugyanily jelentéssel KASSAI Szókönyvében is megtaláljuk („*Szironyos* káposzta: nem egészen veres, hanem közzel-közzel fehér, azaz: czifra káposzta' 4 : 442.).

A «vimen, ligula, aluta» jelentésű *szirony* névnek eredetibb alakja *szilony* volt, a mely a Vadrózsák tanúsága szerint a székelység körében még manap is járatos és a. m. «hasogatott apró porongy vessző, melylyel az abroncsot összekötik» (az *l > r* változásra v. ö. *fütyülő > fütyürü*, *hilinta > hirintő*, *gulaszta > gurászta nyoszolyó > nyoszorú* Nyr. Kal. 61. l. *sziválog > szivárog* Sim: MNy. 2 : 212. l. *háborog > háborog*, *kóbolog > kóborog* Sim: Rendszer. Nytan 124. stb.). Ez eredetére nézve, mint már a NSzótár helyesen magyarázta s utóbb BUDENZ is igazolta (MUSz. 296—297. II.) a *szíj*, *szilánk*, *szilács*, *szilák*, *szívó*(-kés) stb. szavainkkal függ össze s egy **szil-* «secare, scindere» alapigére megy vissza. Budenz a következő rokon nyelvi alakokkal állítja rokonságba: finn *silo*, *silu* «assula parva ligni, frustulum», *sälehe* «lignum fissum, segmen ligni longius» *halko* «lignum fissum, assula diffissa» | ész. *halq* «holzscheit» | cser. *šul-* «secare, scindere», *šuldoš* «szelet, fru-

stum» | vogB. *salom* «lange holzspleisse». Hogy pedig a *szirony* a rokon nyelvek eme szavaival valóban egyazon alaptöről fakadt, a «gespaltene rute zum fassbinden» értelmű székely *szilony* szóalak kétségtelenné teszi.

Vége a harmadik *szirony* név, a melynek «crusta nivis pruina; schneekruste, rauhreif» a jelentése BUDENZ magyarázata szerint (MUSz. 299—300. ll.) a következő finn-ugor alakokkal van rokonságban: zürj. P. *čaröm* «eisrinde auf dem schnee» | lapp *čarv* (*čarva*) «crusta nivis», *čarve-* «crusta obduci (nix)» | finn *härmä* «pruina» | észtt *härma* (*härm*) «reif». Formai értelmezésüket pedig ezenmód adja: A zürj. *čaröm* lehet *-m* képzős nomen verbale, s alapja *čar-* ige jóformán e jelentéssel: «frieren, erstarren (rigescere)»; ennek megfelelne a m. *szír-* meg lp. *čarva-* és f.-észtt. *härmä-*ből *čar-*, *här-*, mely két utóbbi eredetibb magashangú *s_rr-* alakra utalna. Hihető, hogy ez ilyen *s_rr-* ige = ugor *t_rr-* «rigere».

BUDENZ ezen értelmezése tagadhatlanul tetszetes a szemnek s bele is nyugodnánk, ha észre nem vennők, hogy maga nem igen bízik benne, mert határozatlanul: «lehet», «megfelelhetne» alakokkal nyilvánítja véleményét. Én magam jó ideig hittem neki, noha nem föltétlenül; s azt hiszem, sok más is megbízott benne. De ma már tudatára jöttem, hogy a külszin csalódásba ejtett s hitem való alap nélkül épült. Csak az a gondolat maradt vigasztalásul, hogy az igazságra utoljára is sikerült rátalálnom. Megbizonyosodtam ugyanis róla — természetesen abban az értelemben véve e bizonyosságot, a melylyel a nyelvészetben járja — hogy BUDENZnek rokonítása s egész magyarázata nemcsak hogy hibás, de egyáltalán meg nem állhat. Sem a magyar *szirony*, sem rokon nyelvi képmásai nem ős finn-ugor tőnek hajtásai. Teljesen jogtalanul vannak beleiktatva a magyar-ugor összehasonlító szótárba. Hiteles családfájuk tudnivaló együl-egyig szláv földben bírja alapgyökerét. Itt találjuk meg igazi rokonságukat. MIKLÓSICH etymologiai szótárának ezen adataiban (294. l.) van lerakra valódi magyarázatuk: ószláv *srěnъ* «weiss» | újszl. *srěn* «reif, harsch, gefrorener schnee,» *srěnj* «schneekruste» | cseh *srěn*, *srěn* «eis an baumzeigen» | szlov. *srien* «eisstoss» | lengy. *srzon*, *srón*, *szron* «reif, gefrorener thau» | kisor. *seren*, *šeren* u. a. | feh. or. *sèren* «schneekruste» | or. *serenъ* «reif», dialect. *čerenъ* u. a. | litv. *širvas*, *širmas* «apfelgrau», *širkšnis*, *šerkšnas* «reif», *sarma* «gefrorener thau» | lett *sērsna* «reifrost».

A szláv és a finn-ugor nyelvekbeli alakok egyezése s összetartozása már az első pillantásra is szembeeszkő; ugyanesak egyben észrevehetjük azt is, hogy az átadók nem a finn-ugorok, hanem a szlávok voltak. Az ószláv *srěnъ* alapszónak ivadéakai ugyanis általános használatuak a különböző szláv nyelvekben, míg a finn-ugor-

ságban mindössze csak négy nyelvben találjuk meg a megfelelő formákat. Okvetetlen azt kell tehát fölvennünk, hogy az utóbbiak kapták az előbbiektől tárgyalásunkbeli szóalakjaikat, nem pedig megfordítva.

Látnivaló, hogy a finn-ugor szavak jelentése meglepően összevág a megfelelő szláv formákéval. E mellett azonban alaki rokonságuk is könnyen felismerhető. Az egybetartozó formákat imigyen illeszthetjük össze: A zürjén *čarom* az orosz dialektikus *čerenъ* alakkkal van legközelebbi rokonságban. A finn-észt *härmä*, *härma* minden valószínűség szerint a litván *sarma*-nak változata.*) A lapp *čaru*, *čarva* a litván *širvas*-szal látszik leginkább egyezőnek, noha jelentésük nem igen vág össze (az előbbi t. i. «schneekruste», ez pedig «apfelgrau»; azonban könnyen lehetséges, hogy az eredeti «szürke» jelentésből maga a lapp nyelv fejlesztett «schneekruste» értelmet szintúgy, mint a hogy a szláv nyelvek tették az ószl. *srěnъ* eredeti «fehér» jelentésével). De az se lehetetlen, hogy finn-észt közvetítéssel szintén a litván *sarma* formára megy vissza, a melylyel értelme teljesen egybetalál. Végül a magyar *szirony* minden bizonynyal a lengyel *śron*, *szron* alaknak közvetlen ivadéka.

Ily formán, úgy gondolom, az eredet tisztábatételével sikerült megbizonyítanom főntebb nyilvánított amaz állításomat, hogy szótáraink a *szirony* szóalakra vonatkozó példákat helytelenül vonják egy kalap alá. A való igazság az, hogy három eltérő eredetű *szirony* szavunk van, a melyeknek formája azonban idő folytan egyenlővé fejlődött; mindamellert jogszerint nem egy, hanem három hely illeti meg őket a szókönyvekben.

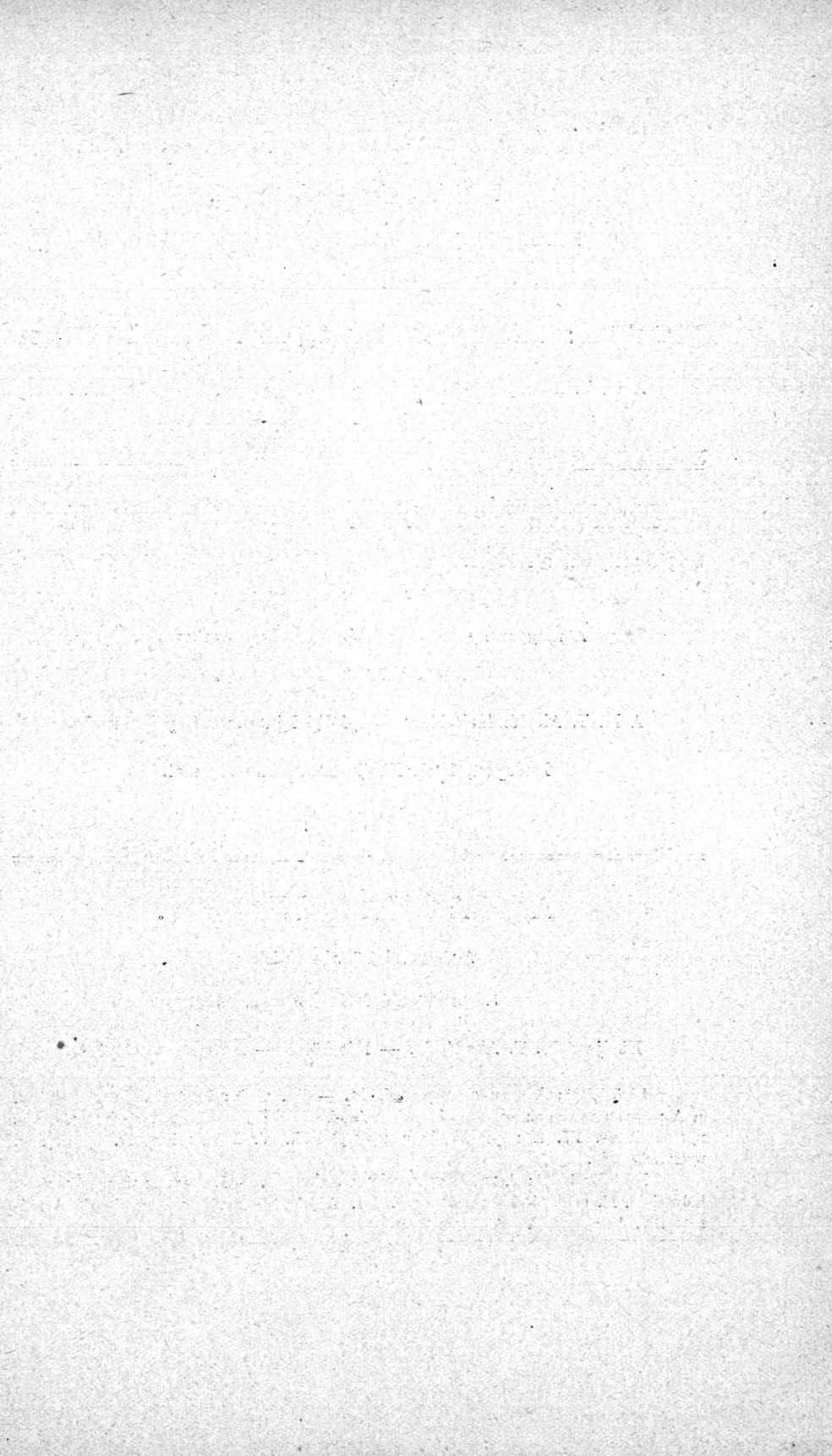
R. PRIKKEK MARIÁN.

Öszvér. ZOLNAI a márcziusi füzet 127. lapján emlékezetbe hozta, hogy e szónak perzsa eredetére már SZIRMAI ANTAL rámutatott 1806-ban kiadott polgári s törvénykezési szótárában. Ez igaz; csakhogy az elsőség dicsősége nem őt illeti meg, hanem a Debreczeni Grammatica íróit, a kik már egy évtizeddel előbb észrevették, hogy az *öszvér* perzsa származású (335. l.) Eredetijét be is mutatják *össter* alakban. Nem lehetetlen, hogy SZIRMAI megjegyzése is ezeknek a közlésén alapul.

R. PRIKKEK MARIÁN.

Votják nyelvten. A Finn-Ugor Társaság kiadványainak XIV. kötetéből külön lenyomatva megjelent AMINOFF G. TORSTEN-től: *A votják nyelv hang- és alaktanának vázlatja*, a melyet WICHMANN GYÖRGY rendezett sajtó alá.

*) V. ö. Thomsen V. Beröringer 221. l.: litv. *szarmä* (ebből **szerma?*), lett *sarma*, *serma*, *sërma*, reif > f. *härmä* stb. A szerk.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1896.

TARTALOM.

	Lap
<i>Aléxics György.</i> Az oláh nyelv eredete	257
<i>Erdélyi Lajos.</i> Az 'összevont mondat' modern szempontból I.	280
<i>Munkácsi Bernát.</i> Még néhány szó az <i>est</i> megvilágításához	310
— — A vogul, 'figura etymologica' kérdéséhez	351
<i>Prikkel Marián.</i> Tilutoa, munda	316
<i>Volf György.</i> A tudomány szabadságáért	319
<i>Ásbóth Oszkár.</i> A szláv jövevényszók kora	329
— — Lengyel és szlovén szók a magyar nyelvben?	346
<i>Zolnai Gyula.</i> Nyelvtörténeti adatok Debreczen városának régi jegyzőkönyveiből	337

Ismertetések és híralatok.

<i>Ásbóth Oszkár.</i> Archiv für slavische Philologie XVIII.	356
<i>Balassa József.</i> Nyelvbötlások	364
<i>Szilasi Mórincz.</i> Archiv für lateinische Lexicographie u. Grammatik	368
Uj könyvek, füzetek	369

Kisebb közlések.

<i>Zolnai Gyula.</i> Irni fogna	370
— — Pete	371
<i>Melich János.</i> Iromba	372
— — A 3. személynévmás <i>j</i> -kezdetű alakja az osztjákban	328
<i>Fiók Károly.</i> Jeling nova	279
<i>Sz. J.</i> A finn nyelv nagy szótára	375

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

Kérelem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Az oláh nyelv eredete.

I.

Azon kezdem, hogy a magam-adta czímnek helytelenségét mutatom ki. Én t. i. nem taglalom sem azt a nyelvet, a melyet Magyarországon, Romániában, Bukovinában és Besszarábiában beszélnek, annál kevésbé azt, a mely a mai oláh írók legnagyobb részének könyveiben tárul elénk. Pl. oláh nyelv-e az, melyen TREBONIAN LAURIAN ír az ő hirhedt *Tentamen criticum*-jában «Nu abère 'la face felicitate 'la, qui contentia 'la, prù a quella-à quelli qui volu so fia felici, nu abu de invetiare a addunare multu, vero a se contentare cu paucinu: Non satis facit felicitatem, sed contentus animus, quapropter qui felices esse volunt, non debent discere multa congerere, sed paucis contentos esse» (*Tentamen criticum* in originem, derivationem et formam linguæ romanæ in utraque Dacia vigentis, vulgo valachicæ, Viennæ, 1840. 292. lap). Vagy a miatyánk: «Patre nostru qui esci in celi, sanctifice-se nome teu; advenia regnu teu; fia voluntatea ta, assico in celo et in terra, pane nostra quotidiana da nobe adie; et remitte nobe debite nostre, assico et noi remittimu a debitori nostri; et nu ne induce in tentatione, vero ne libera de malu» (57. l.) Bizonyára nem, mert ennek a nyelvnek ott van a kútfeje LAURIAN koponyájában, s nagy szerencséje az oláh irodalomnak, hogy csak egy pár korlátozott léleknek szolgált táplálékul.

Természetes tehát, hogy nem erről, hanem a beszélt, vagyis a népies oláh nyelv eredetéről kell értekez-nem, s hogy világosabban fejezzem ki magamat: a három oláh dialektus eredetéről.*)

*) A legnagyobb helytelenségnek tartom a «dáko-, macedo- és istro-oláh» elnevezéseket, mert ezek politikai s nem tudományos megjelölés-

Mivel azonban nyelvészeti kérdés keretén belül lehetetlen tárgyalnom a részt, a nélkül hogy az egészet ne érintsem, s mivel abban a megállapodásban van az egész tudományos világ, hogy az oláh nyelv ép olyan sarjadéka a latinnak, mint az olasz dialektusok, mint Portugalliának, Spanyolországnak, Franciaországnak, Belgium délkeletének s java részben Svájcznak sok száz idiomája; akként kell tehát formuláznom tételtem, hogy vizsgálom az új-latin nyelvek eredetét általában, részletesen pedig az oláh dialektusokét.

II.

Az eddigi kutatások szerint, a melyeknek helyességéhez ugyan sok szó férhet, a következő hat új-latin vagy román nyelv van: olasz,*) francia, provánszál,**) spanyol, portugál s oláh. Ámde

sek; azonkívül meg nem is igazak. Én a következő földrajzi neveket ajánlom: *északi* (dáko), *déli* (macedo) s *nyugati* (istro) oláh dialektus.

*) ASCOLI tanulmányai (*Archivio Glottologico*. I. kötet) a ladint kiválasztották az olasz dialektusok sorából s most már önálló, sajátos jellegű nyelvnek tekintik. Föloszlik három különböző csoportra: keleten a friauli, melyet több mint 450 ezer ember beszél, kezdve Olaszországban a Tagliamentótól egész Görzig Ausztriában. Középen van a latin, melyet anyanyelvül vall több mint 90 ezer ember, Tirolnak két pontján is valamelyes távolságban az Etschtől. Nyugaton (a grigioni kantonban) találjuk a románésó-t; közel 40 ezer ember beszéli.

***) Sokan a katalaunit elkülönítik a provánszáltól, de a benne levő sajátosságok nem elegendők arra, hogy ezt kötelezőnek fogadjuk el. Annál inkább elegendők, a miket ASCOLI fődözött föl egy másik idiomában, mely a francia és a provánszál között áll; ezt franko-provánszálnak nevezik. Ime a bizonyítási mód, melylyel a kiváló nyelvtudós munkáját bevezeti (*Arch. Glott.* III. 61—62.): «Franko-provánszál-nak hívom azt a nyelvtypust, a mely tartalmazza sajátos tulajdonságain kívül mindazon vonásokat, melyek részben közösek a francziában, másrészt pedig a provánszálban, s nem származnak valamelyes későbbi összeolvadásából az idegen elemeknek, hanem saját függetlenségének tanúi, s egyenlők azon sajátosságokkal, melyek elkülönítik a többi új-latin typosokat. Bár mindama dialektusok, melyekben a franko-provánszál jelleg megvan, még sok finom megkülönböztetésre szorulnak, valaminthogy a többi egyéb új-latin complexumok s; mégis ha földrajzilag vizsgáljuk a kérdést, azok egy szakadatlan egészet képeznek. A franko-provánszál nyelvnek végső határait szigorúan megszabni utólagos tanulmányoknak feladata.» A franko-

mennyi furesa vélemény látott napvilágot, míg a tudomány a mai eredményt összegezte! Tanulságul nem árt egynehányat felsorolnunk,

PERION JOACHIM (*De origine linguae gallicae et eius cum graeca cognatione dialogorum libri IV.* Páris, 1555.) a francia nyelvet a görögből származtatta. GIAMBULLARI azt bizonyította az olaszról, hogy az etruszk nyelvből ered, a mely — szerinte — az arámi-
nak leánya, a khaldeusinak s a hébernek pedig testvére. És mivel ő abban a ritka szerencsében részesült, hogy «egy magas, sovány, hosszuhajú, barna» örmény pappal megismerkedett, a ki megmondta neki, hogy Noe bárkája összeroncsolva ugyan, de azért mind e mai napig látható az örmény hegyeken, azt állítja, hogy a római Janus a jain-ból támadt, a mi «az arámi és héber nyelvben b o r t jelent és a n o -ból, a mely hí r e s t teszen, azaz híres a bor révén». Ez nem lehetett más, mint Noe, a szállóíró, a ki Oenotriába, a bor hazájába jött el terjeszteni az arámi nyelvet s «dicsőségesen megfeneklett a Janiculumon.»

GUICHARDT ISTVÁN 1606-ban a következő könyvet adta ki Párisban: «*Harmonie étymologique des langues, où se demontre, que toutes les langues sont descendues de l'hébraïque.*» Szerinte — és ezt a nézetet hány író vallotta! (pl. CASAUBONUS: «Deus huius linguae pater, Moses vero interpretus erat») — a héber nyelvet beszélte Ádám a paradicsomban.

A múlt században az olasz OUADRIO (*Della storia e della ragione d'ogni poesia*, Bologna, 1739.) azt hirdeti, hogy «a latin nyelvvel egyidőben született testvére az olasz, a pelazgoknak, oszkusoknak, görögöknek s talán a hébereknek is egykori nyelve Valamint a nem-teljes dolgok előbb támadnak a teljeseknél, e szerint közel jár a valóhoz, a ki azt állítja, hogy az egykori olasz nyelv előbb született, mint a művelt latin.» (I. 42.)

VOLTAIRE gúnyosan emlegeti a *keltomániában* szenvedő philologusokat, a kik azt írják, hogy Ádám, Éva és a kigyó b r e t o n nyelven beszéltek. Különb a keltománia dühöng még ma is, a mire elég bizonyítékot szolgáltatnak a következők: «La France,

provánszál nyelv járja Franciaország délkeleti részén, Svájcban a genfi, Vaud és Neuchatel kantonban; a friburgi és a vallesi kanton nagyobb részében.

que sa magnanimité pousse aux quatre coins du monde pour porter secours à tout ce qui est faible, ne permettra pas qu'une littérature mère de la sienne languisse ou meure à ses côtés. On a dit du pélican qu'il nourrit ses petits avec son sang; on n'a pas dit que ces derniers se soient montrés ingrats pour cette générosité sans exemple. Je me trompe, il'y a un exemple, la langue celtique a nourri les langues de l'Europe, et en particulier celle de la France du plus pur de son sang, il est impossible qu'on dise de la France ce qu'on n'a pas dit des petits de pelican, qu'elle a oublié sa mère!» (*Mémoires publiés par le Congrès celtique International, 1867.*)

Minek szaporítsam a szót azokkal az írókkal, kik fennen hirdették az oláh irodalomban, hogy az oláh nyelv régibb CICERO nyelvénél! *) Csak az a sajnos, hogy még elegen vannak, a kik az effajta nézeteknek ma is hívői s vakon esküsznek rá.

III.

Lépten-nyomon hangoztatják, hogy a román nyelvek a latin-nak leány-nyelvei. Ez is afféle konvenczionális elnevezés, mely a dolgok valódi állását csak eltakarja.

Ez a két kifejezés: «a n y a és l e á n y» szükségképen két különböző individualitást tételez föl, holott tényleg a dolog úgy áll, hogy az a nyelv, mely a másikból sarjad, alapjában nem egyéb az eredetinel; azaz ugyan az a nyelv két különböző korszakban.

Egy kiváló német romanista azt írja, hogy mindaddig, míg a dialektus és a nyelv viszonya nincs kellőkép tisztázva, beszéljünk egyetlenegy román nyelvről, a mely számtalan dialektusban él. (SUCHLER: GRÖBER-nek *Grundriss der romanischen Philologie* cz. vállalatában, I. 561.)

Nagyon talpraesett FUCHS ÁGOSTONNAK**) megjegyzése: «Azon

*) MAJOR PÉTER *Lexicon-Budense* (1825.) cz. munkájában ezt tanítja: «JULIUS CAESAR oláhul beszélt katonáival. Az oláh nyelv a latin-nak anyja.»

**) *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen.* Hall, 1859. 53. l.

részek, melyekben a román nyelvek különbözni látszanak a latintól, már meg voltak abban, ha mindjárt mint mag is.» Pl. PLAUTUS-ban olvassuk: unus servus violentissimus; CICERONÁL: cum uno gladiatore nequissimo; és CURTIUS RUFUSNÁL: Alexander unum animal est. E mondatokban már megeljük a román nyelvek határozatlan névelőjét.

OVIDIUSNÁL találjuk: insistam fortimente — e helyett: *fortiter*, CATULLUSNÁL: *obstinatamente* perfer; APULEJUSNÁL: iucundamente respondit stb. Ime előzői az új-latin nyelvek ezernyi pl. olasz *fortimente*, *ostinatamente*, *giocondamente*; fr. *sainement*; prov: *sana-ment*; sp. *sanamente* stb. féle határozóinak, a melyek mind a *mente* ablativusi alaknak s a melléknévnek összetételei.

Minden latin íróban lépten-nyomon rábukkanunk az *amasti* (= amavisti), *amastis* (= amavistis) *amarunt* (= amaverunt)-féle összevont alakokra; ezek, mint mindenki észreveheti, megfelelnek az olasz: *amasti*, *amaste*, *amarono*, a francia: *aimes*, *aimates*, *aimèrent*, a spanyol: *amaste*, *amasteis*, *amaron* stb. formáknak.

A *habere* ige rendszerint nem járta segédigének. De ki nem érzi annak, pl. CICERONAK eme mondataiban: «Ad meam fidem, quam habent spectatam iam et cognitam, confugiunt. — Nec scriptum habeo. — Eum autem emptum habebat. — De Cæsare . . . satis dictum habebo.»

VARRONÁL, LUCRETIUSNÁL s VERGILIUSNÁL találkozunk a *mihi* névmásnak *mi* rövidítésével. Némely kifejezés, melyet pl. olaszoknak hinnénk, megvan már a latinban. PLAUTUSNÁL olvassuk: *Ossa atque pellis sum* (= *son pelle e ossa*; oláh: *pele și os*); *Quod si sciret, esset alia oratio* (= *se lo sapesse, sarebbe un altro discorso*); *Non is sum, qui sum, nisi . . .* (= *non sono, chi sono, se non*); *Oleo tranquilliozem* (= *piu cheto dell'olio*). — CICERONÁL: *Digito coelum attingere* (= *toccare in ciel col dito*); PETRONIUSNÁL: *Lacte gallinaceum, si quaesieris, invenies* (= *ci troveresti, se lo cercassi, anche il latte di gallina*; oláh: . . . *lapte de pasere*); *Nondum recepit ultimam manum* (= *non ha ancora avuto l'ultima mano*) stb.*)

Nekünk tehát a román nyelveket úgy kell tekintenünk, mint

*) L. MORANDI: *Origine della lingua italiana*, Città di Castello, 1894. VII. kiadás.

a beszélt latin nyelv folytatásait, mint a *lingua rustica* modern alakjait, melyek maradandóbban hirdetik Róma dicsőségét minden győzelménél, hódításánál s emlékeinél. A román népek tehát *latinul beszélnek*; anyanyelvük a népies latinnak egy-egy dialektusa, a mely dialektussal az idők folyamán történelmi nemzetekké váltak. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a román nyelvek lassú átváltozások révén támadtak a latinból, a mi normális időben megeshetett volna. A latin abban a küzdelemben, melyet győzelemmel vívott meg az idegenekkel, kikre ráerőszkolta magát, sok tekintetben, kivált a kiejtésben, engedni volt kénytelen.*) Azonkívül a maga természetes fejlődése is többé-kevésbé változást szenvedett a politikai, vallási és társadalmi átalakulások folytán.

IV.

Bizonyára hosszú harcokat kellett folytatnia mindenféle a latinnak a leigázott népek nyelveivel, de kivált ott, a hol Róma hatalmát kevésbé érezték, vagy a hol a régi anyanyelv**) nem segítette elő a latinnak gyorsabb győzedelmét; mert az természetes, hogy az eredeti szó kisebb ellenállást fejtett ki a neki megfelelő latinnal szemben, ha valamennyire is hasonlított hozzá. A hol az ellenállás és a nyelvkülönbözet erősebb volt, a latinizálás is lassúbb arányokban haladt. AULUS GELLIUS (*Noctes Atticae*, XI. könyv, 7. fe.) nyomán igazolhatjuk, hogy Kr. u. a II. században a két Galliában és Etruriában beszélték még az eredeti idiómákat. Az

*) SCIPIONE MAFFEI azt állítja az olaszról: «Dialektusaink úgy képződtek, hogy a legrégebb időkben már különbözőképen ejtették s beszélték népiesen a latint; ez a különbség ama nyelveknek szelleméből támadt, melyek a latint megelőzték.» (*Verona Illustrata*, Milano, 1825—26. I. 27. v. ö. II. 540—41.) «On peut dire que le français est au fond du latin prononcé par des celtes.» (E. LITTRÉ: *Histoire de la langue française*, Paris, 1882 I. 263.) — A régi umber nyelv s a modern umbro-római dialektusok hangtani viszonyára v. ö. CAIX: *Osservazioni sul vocalismo italiano*. Flórencz, 1876.

**) Körülbelül bizonyos, hogy a leigázott nemzetek legnagyobb része árja eredetű volt, tehát egy nyelvcsaládból való a latinnal. De nem valamennyi; az iberek pl. nem voltak árják s némelyek szerint a baszk nyelv iber származású, de az is lassankint romanizálódik a spanyol és francia befolyás alatt.

is bizonyos, hogy a latin végre annyira magába temette azokat, hogy pl. a modern francia nyelv alig húsz és egynéhány kelta szót ismer, s hogy a toszkánai dialektusokban épen csak egy-két etruszk elemet találunk, pl. *clan* (fiú), *verse* (tűz), *gapos* (szekér), *damnos* (ló) stb.

Valamennyi román nyelv, kevés kivétellel, megőrizte a hangsúlyt ugyanazon szótagon, a hol azt a latinban találjuk.

Valamennyi csak romjait tartotta fön­n a latin eseteknek s nagyobb teret engedett a praepositíóknak, melyeknek használata a klasszikusoknál is itt-ott járta, pl. PLAUTUS: *ad carnificem dabo*, e helyett: *carnifici dabo*; OVIDIUS: *de duro ferro ætas = ex duro ferro ætas* stb. stb.)*

Valamennyi elvesztette a semleges nemet, a mely amúgy is csupán a nominativusban és az accusativusban különbözött. A klasszikusok is szolgáltattak erre példát: *commentarium* és *commentarius*, *nuntium* és *nuntius*, *calamistrum* és *calamister* stb.

Valamennyi teremtett az *unus* és *ille* szókból határozatlan és határozott nevelőt,**) a minék nyomát már a régi latin írókban is találjuk. Valamennyiben a *mente*-féle határozó alak kapott lábra az *-e* és *-ter* (*sane*, *fortiter*) helyett; ennek magvát is felfödözzük a klasszikusokban.

Valamennyiből hiányzik az *amor*-féle passivumi alak, mert az *-r* hang elesése után összetévesztették az act. *amo*-val; azért az *esse* és a mult participium összetételéhez folyamodtak a passivum kifejezésére. Erre is találunk esetet a régi kor íróinál, pl. CAESAR: *Gallia est omnis divisa in partes tres*, e helyett: *dividitur*. Mivel pedig a futurum *amabo*, *tacebo*, *dicam* formái összeelegyedtek az imperfectum *amabam*, *tacebam* s a praesens coniunctivus *dicam*

*) A provánszál sⁿa régi francia nyelv a XIV. század végéig kétféle nominativusi alakot ismert (v. ö. LITTRÉ id. művét); a sopraselvai ladinban ma is él a latin *-s* nominativusi alak (ASCOLI: *Arch. Glott.* VII. 407. 426.). Az olaszban előfordul mint nominativus *ladro* és *ladrone* (= latro — latronem); *moglie* és *mogliera* (= mulier — mulierem), *sarto* és *sartore* (= sartor — sartorem) stb. (V. ö. DIEZ: *Grammatik der romanischen Sprachen*; ASCOLI: *Arch. Glott.* II. 416—438.)

***) A baleári katalauniban az *ipse* vált határozott névelővé; a sardíniai dialektusokban az egyes számban a *su* és *sa*, a többesben pedig a *sos* és *sas* alak járatos.

alakjaival, valamennyi román nyelv a jövő idő kifejezésére a *habeo* ige és az infinitivus összetételével él. E szerint *amare* + *habeo*-ből lett az olaszban: *amar* + *hao*, *amar* + *ho* formákon át *amerò*; a spanyolban: *amarè* = *amar* + *he*; a portugálban: *amerei* = *amar* + *hei*; provánsz.: *amarai* = *amar* + *ai*; a francziában: *aimerai* = *aimer* + *ai*.¹⁾

Valamennyiből hiányzik a mértékes verselés; e helyett azonban teremtették a *hangsúlyost*, melynek nyomait a régi saturniusi versekben találjuk.²⁾ Erről tanúskodnak MARIUS VICTORIUS-nak következő szavai: «Metro quid videtur esse consimile? — Rhythmus. — Rhythmus quid est? — Verborum modulata compositio, non metrica ratione, sed numerosa scansione ad iudicium aurium examinata, ut puto veluti sunt cantica poetarum vulgariorum.»³⁾

Még a rím is előkerül itt-ott a klasszikus költőknél, pl.:

«Non satis est pulchra esse poemata; dulcia sunt o,
Et quocumque volent animum auditoris agunt o.»

(Hor.: Epist. II.)

«Quot cælum stellas, tot habet tua Roma puellas.»

(Ovid.: Ars. am. I.)

Azaz a román nyelvek csak a fejlődés fokában különböznek a népies latintól, de sem a kereszténység, sem a népvándorlás és kereskedelem vagy a más népekkel való érintkezés és vérkereszteződés nem vetköztette ki őket eredeti jellegükből, vagy csak nagyon kis részben. Leginkább szótári változást idézett elő bennük, grammatikájuk java része azonban latin maradt.

A kereszténység a *domus*-t lefoglalta az «isten házának» elnevezésére a *verbum*-ot pedig vagy magára az «isten» szóra, avagy pedig az ő «igéjére».⁴⁾

¹⁾ *Amaro*, *amaraggio*, *amarajo* stb. alakokra bukkanunk a régi olasz frókban s több mai dialektusban.

²⁾ V. ö. ZAMBALDI: *Metrica greca e latina*, Turin, 1882. 343—44. l.

³⁾ V. ö. RAJNA: *Le origini dell' Epopea francese*, Flórencz, 1884. 513—14. l.

⁴⁾ Sardiniában járja a *domu* és *domo* «ház» jelentésben; Toszkánában itt-ott még a *verbo* eredeti jelentésben, a mi azonban, úgy látszik, későbbi irodalmi hatás. A ladinban él még a *vierf* (= *verbum*), *verva* (= *verba*). [V. ö. ASCOLI: *Arch. Glott.* I. 127. 172.] Az oláh *vorbă* (= szó) és *vorbes*

A népvándorlás, a kereskedelem egy csomó germán, arab s görög elemet vitt be a nyugati román nyelvekbe. Az oláh (szláv, magyar, török stb. elemein kívül) s az Itália déli részén beszélt dialektusok görög szavakat ismernek nagyobb számmal, a spanyol és portugál viszont arabot.*) A francziában körülbelül 450-re rüg a germán elemek száma, az olaszban 140-re, a spanyolban és portugálban 50-re, az oláhban levők pedig, úgy látszik, egytől-egyig az erdélyi szászok s a bánági németek révén kerültek be. Ez elemekkel egyetemben néhány képző is jutott a román nyelvekbe: *-aldo*, *-ardo*, *-lingo* (*-ingo*, *-engo*), pl. *testardo*, *casalingo*, *Martínengo* stb.; aztán: *-essa*, *-ismo*, *-ista*, pl. *leonessa*, *giudaismo*, *umanista* stb.

MÜLLER MIKSA *Über deutsche Schattirung romanischer Worte* cz. cikkében úgy nyilatkozott, hogy a román nyelvek a germán népek kiejtéseit; azaz annak a latinnak szülőtteit, melyet a germánok tanultak meg. Később, miután LITTRÉ kimutatta e vélemény tarthatatlanságát, *Újabb felolvasásaiban* (VI.) régi állítását nagy részében visszavonta.

E vitának biztos eredményei röviden a következők: két vagy több rokonértelmű latin szó közül a barbárok azt foglalták le, melyben némi hasonlóságot éreztek eredeti szavukhoz, pl. a latinban a «tűz» fogalmát kétféleképen lehet kifejezni: *focus* és *ignis*. Az első csak azért maradt meg, mert közel állott a germán *feuer* és *funkeln* szókhoz. (V. ö. oláh *foc*). A «nagy»-ra volt *magnus* és *grandis*; az utóbbi maradt meg, mert a *gross*-hoz jobban hasonlított. (V. ö. olasz: *grosso*, oláh *gros*). A *laxare* és *sinere* közül az előbbinek adtak polgárjogot. (V. ö. ófn. *lāzan*, gót: *letan*, újf. *lassen*; oláh *lāsare*).

Kétségtelen, hogy egyes hangtani jelenségeket meg se lehetne

(= beszélek) a régi nyelv tanúsága szerint a XVI—XVII. században így hangzott: *vorovav* és *vorovesc*. Arad s Bihar megyében tudtommal ma is használják. Nyilvánvaló, hogy itt a szláv *govoriti* (beszél) alak befolyását kell látnunk a *vorbă*-ra, azaz egy *vorbi* + *govoriti* elegyedést kell föltételeznünk. Az oláhban tehát a *vorovesc* az eredeti forma, mely a latin *verbum*-on alapszik s a kereszténység révén («In principio erat *verbum*») került az oláhba, ámde a szláv *govoriti* szótól szenvedett változást.

*) DOZY és ENGELMANN: *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, Leyde, 1869.

magyarázni, ha a germán befolyást megfontoláson kívül hagyjuk, pl. a francia *haut* és *hurler* (ófr. *huller*) szókat, melyek a latin *altus-* és *ululare-*ből származnak, nem lehetne elemeznünk, ha a germ. *hoch* és *heulen* szónak aspiratáit nem vesszük számba.

CAIX*) íme kritériumok figyelembevételét ajánlja: 1) a latin szóalak teljesen fölszívja a germánt, pl. a gót *sada*, *haban*, *rahta*, *arján* tökéletesen beleolvadtak a velők egyértékes és egybevágó latin szókba, azért tehát így ejtették: *sazio* vagy *satollo*, *avere*, *retto*, *arare*; 2) a latin szóalak módosult a germán kiejtéshez, pl. a toszkánai *sdraiaris* s az umbriai *strajasse* a lat. *sternere* s a gót *stranjan* összetétele; az irod. olasz *sparagnare* s a lombardiai *sparà* a lat. *parcere* s az ófn. *sparôn* sarjadékai; irod. olasz: *leccare* a lat. *lingere*, *ligurire* és az ófn. *lecchôn* eredménye; irod. olasz *rubare* a lat. *rapere* s az ófn. *roubôn*-ból támadt; irod. olasz *senno* a lat. *sensus* s az ófn. *sin* elemek szülötte stb.; 3) két szó összekeveredése egy harmadikat hozott létre, mely mindkét szülő bélyegét magán viseli, pl. irod. olasz *quiderdone* az ófn. *widarlôn* s a lat. *donum* (középkori lat. *widerdonum*) összetétele.

V.

A midőn azt állítjuk, hogy a román nyelvek a latinnak folytatásai, a latinon igen természetesen a népies latint értjük. Igen ám, de mi az a *sermo proletarius*, *quotidianus*, *usualis*, *vulgaris*, *plebeius*, *rusticus*, *militaris*, *inconditus* s miben különbözik a *sermo eruditus*, *perpolitus*- s *urbanus*-tól? Egy német író (SEELMANN: *Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, I. 48—49.) azt állította, hogy alig két-három romanista van az egész tudós Germaniában, a ki e kérdésre világosan képes megfelelni. Az bizonyos, hogy *egy* román nyelv nem létezhetett, hanem igenis végtelen sora a dialektusoknak. Az irodalmi latinnak csak teljesebb hangtana és megállapodottabb grammatikai formái valának, de nem volt nyelv a nyelv mellett.

A mikor CICERO így nyilatkozik barátja előtt: «*Ain tandem? insanire tibi videris, quod imitere verborum meorum, ut*

*) «*Saggio sulla storia della lingua e dei dialetti d' Italia*», Parma, 1872.

scribis, fulmina? Tum insanires, si consequi non posses: quum vero etiam vincas, me prius irrideas, quam te, oportet. Quare nihil tibi opus est illud a Trabea; sed potius ἀπότρυγμα meum. Veruntamen quid tibi ego videor in epistolis? nonne plebeio sermone agere tecum? Nec enim semper eodem modo. Quid enim simile habet epistola aut iudicio aut concioni? Quin ipsa iudicia non solemus omnia tractare uno modo. Privatas causas et eas tenues, agimus subtilius: capitis aut famae scilicet ornatius: epistolas vero quotidianis verbis texere solemus» (Ad Familiares, IX. 21.), azzal azt akarja mondani, hogy stílusát és frázisait egészen másképp válogatja meg levélben, mintha pl. szónoklatot vagy filozófiai művet ír; tehát nem nyelvet cserél. Épen ezt a magyarázatot kell adnunk QUINTILIANUS eme sokszor idézett szavainak: «*Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio*» (Inst. Orator. XII.), hogy t. i. nem az irodalmi nyelv különbözik a népiestől, hanem csak az ember műveltségi foka szerint a kifejezés módja. LITTRÉ (id. műv.) ezt így fejezi ki: «Entre lui et le latin classique, il n'y avait d'autre différence que le mal parler et le bien parler.» (Bevez. XIX.)

Nagy tévedés volna azt hinni, hogy az irodalmi latin nyelv afféle *petrefactum* volt, a mely semmi változást nem szenvedett, mert az is épen úgy táplálkozott a köznapi nyelvből, épen úgy vett magába szokat, kifejezéseket a lingua vulgarisból, mint akármelyik modern irodalmi nyelv. Hogy többet ne említsek, ott van az a töménytelen synonyma (*janua: porta, equus: caballus, torus: lectus, amare: diligere*), ott van az a tömeg kettős forma és vonzat (*volgus: vulgus, adiutare: adiuvare, bucca: os, minaciae: minae, putus: puer; maledicere aliquem: maledicere alicui stb.*), melyeknek népies vagy irodalmi eredetét ki volna képes meghatározni?

Irodalmi volt pl. a *mater* szó, viszont a *mamma* népies használatú volt, mely a gyereknyelv révén került belé s mégis ott találjuk MARTIALISnál (Epigr. I. 101.):

«*Mammas atque tatas habet Afra; sed ipsa tatarum
Dici et mammarum maxima mamma potest.*»

Azt mondják némelyek, hogy a *claudere* alaknak vulgáris változata a *cludere*; pedig mindkettőnek irodalmi használatát ezer

meg ezer példával igazolhatjuk. Az elsőből származik a fr. *clöre*, a másodikból az olasz *chiudere* (oláh *chidere*). A román nyelvek tehát nem csupán a népies latinnak módosult folytatásai, hanem örökösei egyúttal annak a nyelvnek is, melynek hangzatosságát s nagyságát végtelen időkig hirdetik VERGILIUSNAK, LIVIUSNAK, CICERÓNNAK munkái; egy szóval annak a nyelvnek, melyet az «*omnis populus romanus*» beszélt.

Az *au* kettőshangzó pl. a föliratok tanúsága szerint már a köztársaság korában *o*-ba olvadt a népies latinban, s mégis ma ott találjuk a szardíniai dialektusokban, a ladinban s az oláhban. A középkorban a provánszál még csak az *au* formát ismerte, valamint a spanyol s az olasz régi nyelvemlékek. A francia *chose* (= *causa*), *chou* (= *caulis*) szavak története is arról tesz tanúságot, hogy e hangváltozás csak a középkor folyamán eshetett meg.

A spanyol *amistad*, port. *amizade*, catal. és prov. *amístat*, ófr. *amistié*, olasz: *amista* nem származhatott az *amicitia* szóból, csak egy **amicitas* (-*atis*) alakból. Az ósp. *alna*, *ana*, óport. *alna*, prov. *alna*, ófr. *alna*, újfr. *aune*, olasz: *alna* egy **alna* s nem *ulna* szóra vezetendők vissza; épen úgy sp. *abeja*, port. *abelha*, prov. *abelha*, fr. *abeille*, olasz: *pechia* csak egy *apícula* (rövid *i*-vel s nem *apícula*) alaknak lehetnek sarjadékai. Az oláh *ascultare* csak egy *ascultare* (s nem *auscultare*) formán alapulhat, valamint többi új-latin egyértékesei (*ascuchar*, *eschuchar*; *escutar*, *escoltar*; *ascoter*, *escoter*, *écouter*; *ascultare*). A latin *diurnus*-ból az ófr. *iorn*, újfr. *jour*, olasz: *giorno* vált; a *vetulus*-ból fr. *vieil*, prov. *velh*, olasz: *vecchio*, oláh *vechĩ*; ellenben a *diaconus* és *titulus*, melyek irodalmi réven kerültek a román nyelvekbe, nem mentek át azon a hangtani folyamaton, mint az előbb fölhozott két példa (fr. *diacre*, olasz: *diacono* e helyett fr. *jaine*, olasz: *giacono*; fr. *titre*, olasz: *titolo*, holott ezt vártuk volna a francia és olasz nyelv hangtörvényei értelmében: *teit*, *tecchio*). *Ebriacus* volt a népies alak, *ebrius* az irodalmi; az előbbi származékai a toszkánai: *ubbriaco*, a romanesco dialektusban: *imbriaco*; ósp. *embriágo*, prov. *ebriac*; míg a fr. *ivre*, s az irodalmi olasz: *ebbro* az utóbbi latin szóból támadt. A vulgáris *canutus* hajtásai az olasz: *canuto*, oláh *cărunt*, prov. *canut*, fr. *chenu*; az irodalmi nyelvből ered a sp. *cano*. A PLAUTUSNÁL használatos *allaudare*, *adlaudare* szülöttei a prov. *alauzar*, sp. port. *alabar*; a *laudare*-é pedig az olasz: *lodare*, oláh *laudare*, *lăudare*,

fr. *louer*. A népies latin *saliscia*, *salsitia* (= *salis insicia*) folytatásai a toszkánai: *salsicia*, siciliai *sosizza*, sp. *salchicha*, fr. *sau-cisse*, míg a MARTIALISnál s CICERÓNál előkerülő *lucanica* szóból támadt a Milanóban s Velenczében járatos *lugànega*. A francia és olasz *cheval*, *cavallo* a lat. *caballus*-t vallják eredetijükül (valamint nőnemű alakjaik a *cavala*-t), de a sp. *yegua*, oláh *iapă*, sardiniai: *ebba*, port. prov. *egua*, ófr. *iegue* az irodalmi *equa*-t. A *porta* szóról mindenik román nyelv tud; az irodalmi *ianua*-ról csupán az éjszaki szárd: *gianna*, déli szárd. *ennia* és nápolyi *votajanne* (*volta-janne*). Az ófr. *clamer* az irod. latin *clamare*-ből támadt; ófr. *pesme* = irod. lat. *pessimus*; ófr. *assentir* = irod. lat. *assentire*; ófr. *selve* = irod. lat. *silva*. (V. ö. LITTRÉ id. műv.)

Irodalmi eredetű pl. a fr. *innocent*, mert ha népies volna, *ennuisant* formát kellene adnia, a mint a *nocentem*-ből lett *nuisant*; a fr. *chapitre* meg épen azt az érdekes jelenséget mutatja, hogy egyik részében népies eredetű, a másikában pedig irodalmi.

BRACHET ÁGOSTON (*Dictionnaire étymologique de la langue française*) a következőleg osztályozza a francia nyelv elemeit:

I. *Ismeretlen eredetű szók* 650

II. *Népies eredetű szók* (4260):

a) Latin elemek 3800

b) Germán elemek 420

c) Görög elemek 20

d) Kelta elemek 20

III. *Idegen eredetű szók* (922):

a) Olaszok 450

b) Provánszások 50

c) Spanyolok 100

d) Németek 60

e) Angolok 100

f) Szlávok (16), semiták (110), keletiek (16), amerikaiak (20) 162

IV. *Történeti eredetű szók* (115),

hangutánzók (40) 155

Összesen 5987

Szerinte, ha az akadémiai szótár körülbelül 27,000 szavából levonjuk az 5,987 népies eredetűt, a maradék 21,000 szó az írók és — tegyük hozzá — a műveltebb elem termékei.

VIII.

A császárság bukása csak a földrajzi római birodalmat temette magával, ámde azért híre és dicsősége ott élt továbbra is a szívekben, az örök városnak csupán hatalmát, gazdagságát s nagyszerű emlékeit rombolták le a barbárok, de fényét és nagy nevét képtelenek voltak elhomályosítani. A római meghalt mint nemzet, de élt mint nép és folytatja magát mint nyelv ama nyelvekben, melyeknek ő adott életet. Az egyház még ugyanazon a nyelven beszélt, mint a régi költők; ama mértékekben, melyeknek korlátai közt egykor Jupitert és Venust dicsőítették, most Krisztusnak és Máriának istenségét zengik. Itáliában az olaszok ősei még hosszú ideig rómaiaknak érezték magukat, innen van az, hogy az olasz nyelvemlékek aránylag későbbi keletűek a francziáknál vagy provánszálóknál. Ott még a latin volt az írott dolgok nyelve, míg a provinciákban, messze a központtól, korábban foglalja el megillető helyét az irodalomban a nemzeti nyelv.

Mennél korábbi időbe megyünk vissza, az új-latin nyelvek a ránk maradt nyelvemlékek tanúsága szerint annál jobban hasonlítanak egyrészt egymáshoz, másrészt pedig a latinhoz. Az az eskü, melyet 842-ben NÉMET LAJOS tesz KOPASZ KÁROLY testvérének, a legjobban igazolja állításunkat:

«Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament d'ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karle, et in aidha et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradra salvar dift, in o quid il mi altresi fazet et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai, qui, meon vol, cist meon fradre Karle in damno sit.»

Ez a nyelv latin akar lenni, ámde a IX. század tudósai a klasszikus nyelv grammatikájával már hadilábon álltak s belevittek akaratauk ellen anyanyelvüknek kifejezéseit és nyelvтанát. Mert, hogy latinúl törekedtek írni, arra ezernyi adat van, melyeknek legnagyobb részét a vulgáris nyelv kiforgatta latin jellegükből.

A VII. század derekán egy pap eme szavakkal kereszteli a gyereket: «*Ego te baptiso in nomine Patria et Filia et Spiritus Sancti,*» a miből aztán kétség támadt, hogy érvényes-e a meg-

keresztelés s az ügy ZAKARIÁS pápa ítélete elé került. *) GREGOROVIVS szerint ugyancsak eme században a pápák levelei sem a grammatikai, sem a logikai törvényeket nem tisztelték.

A mai francia nyelvnek *autel* szava a lat. *altare* származéka, s ezt csak akkép igazolhatjuk, ha a nyelvemlékek tanúságához folyamodunk, mert minél hátrább megyünk a századokban, annál nagyobb a hasonlóság a francia s a latin nyelv között. A XI. században rábukkanunk az *alter* formára, később az *altel*-re, melynek mai változéka az *autel*. A francia *âme* szóra már gót (*ahma*) eredetét is ráfogták, ámde a IX. századbéli francia nyelvemlékek ismerik az *anima* alakot, a miből a X. században *anime* vált, a XI.-ben *aneme* s a XIII.-ban *anme* és *amme*. A prov. *anma*, *arma*, az olasz dialektusokban élő *anema*, *alma*, *arma* formák is igazolják a fr. *âme* történetét.

Igen érdekes LITTRÉnek kísérlete, a ki DANTE *Poklát* néha ugyanazon rímekkel ófranciára fordítja annak tanúságául, hogy a román nyelvek kezdetben nemcsak a latinhoz, de egymáshoz is jobban hasonlítottak.

DANTE :

«Per me si va nella città dolente,
Per me si va nell' eterno dolore,
Per me si va tra la perduta gente.
Guistizia mosse il mio alto Fattore,
Fecemi la divina Potestate,
La somma Sapienza e il primo Amore».

LITTRÉ :

«Per moi se va dans la cité dolente,
Per moi se va dans l'éternel dolor,
Per moi se va parmi la gent pullente,
Justice mut mon souverain Fator;
Et si me firent devine Poestés
Raisons hautisme et premeraine Amor».

RAYNOUARD fordítása provánszálra :

«Per me si va en la ciutat dolent,
Per me si va en l'eternal dolor,
Per me si va tras la perduta gent.
Justizia moguet el mieu alt Fachor;
Fez mi la divina Potestat,
La summa Sapienza e'l prim' Amor».

*) DEMOGEOT: *Historie de la littérature française*, Paris, 1884. 54. l.

Összegezve az eddig mondottak eredményét, újból hangsúlyozzuk, hogy a román nyelvek a latinnak az idők folyamában többé-kevésbbé megváltozott egyes folytatásai; azaz annak modern formái. «Il volgare latino è un antico romanzo, ed il romanzo un giovane latino.» *)

IX.

Az oláh nyelv mindama jelenségekről, melyeknek történetét eleddig vázoltuk, hangos tanúságot tesz. Az is mint nyugati rokoni a hangsúlyt ugyanazon szótagon őrizte meg, a melyen a latinban volt; az esetek közül csak egynéhány maradt meg benne, ellenben a praepositíós esetformálásnak nagyobb teret engedett. A semleges nemet nem ismeri; azon szók pedig, melyek az egyes számban hímneműek s a többesben nőneműek, nem tekinthetők, mint némelyek teszik, semlegeseknek, hanem kettősneműeknek. A szenvedő alakot így fejezi ki: *eū me laud*, melynek két jelentése is van: *ego me laudo* és *laudor*; továbbá segédigével: *eū sint laudat*, ami teljesen megfelel a lat. *laudatus sum* formának.

A *-mente* féle határozó csupán az *alt + mintre* szóban járja; erről mondja ASCOLI (*Arch. Glott.* VII. 585.), hogy talán a legrégibb az effajta képzések között, s valamennyire «sui generis». A mérték szerinti verselés helyett szintén a hangsúlyost használja.

Jelentéstana, hangtana s java részben grammatikája egybevág a nyugoti román nyelvekével: A lat. *-cl*, *-gl* mint az olaszban *-chi*, *-gh*-vé vált (*clarus: chiar*; *clamat: chiamă*, *clavis: chiee*; *auricula: urechie* stb.); a lat. *-f*-ből mint a spanyolban *-h* lett (*foedus: éjsz. o. hid*; *ferrum: d. o. her*; *febris: d. o. hiavră*; *ficatum: d. o. hicat* stb.); a lat. *-v*-ből *-b* lett (*veteranus: bătrin*; *cervus: cerb*; *vervex: berbece* stb.); a lat. *-g* szintén *-gi*, *-ge* (*ž*)-vé alakul mint az összes román nyelvekben az *-e* és *-i* hang előtt (*argentum: argint*; *angelus: inger*; *sanguinem: singe* stb.); úgyszintén a *-c* is *-ce*, *-ci* (*č*)-vé az *-e* és *-i* előtt (*crucem: cruce*; *vicinus: vecin*; *cervus: cerb* stb.); a *-t*-ből *-t* (*c*) lett az *-e* és *-i* előtt (*terra: țeară*; *tibi: ție*; *intelligere: ințelegē*) stb. stb.

*) E. GORRA: *Lingue neolatine*, Milano, 1894. 58. l.

Jelentéstani változásainak mását valamennyi román nyelv föltünteti, pl. *casă* (ház), *seară* (est), *fiintină* (kút, forrás), *oaste* (sereg), *fiat* (máj) stb. stb.

Egyes hangtani, jelentéstani s egyéb sajátságain kívül a következő három dologban különbözik a többi új-latin nyelvektől: az infinitivus és a futurum képzésében s az articulus elhelyezésében. Az elsőről MAYER-LÜBKE: «Zur Geschichte des Infinitivus im Rumänischen» című czikkében (TOBLER ADOLF berlini egyetemi tanár 25 éves jubileumára kiadott emlékalumban, Hall, 1895.) így nyilatkozik: «Ob in diesem *a cînta* (énekelni) illyrischer Ausdruck in lateinischem Gewande, oder lateinischer Stoff nach illyrischer Mode zugeschnitten ist, ob mit andern Worten die Illyrer oder Daken bei ihrer Romanisierung ihre alte Ausdrucksweise beibehalten, oder ob Dako-Romanen ihre illyrisch-albanesischen Nachbarn nachgeahmt haben, wage ich nicht zu entscheiden» (112. l.).

A futurum képzése az oláhban az *avoi* (= akarok) ige s az infinitivus összetételével történik, pl. *voi cînta* (énekelni fogok). Ámde az oláh nyelv így is alkothatja: *am să cînt*, tehát az *avere* segédigével, épen mint a logodurói szárd: *happ'a ccantare*; kampioni szárd: *happ' a ccantai*.

Az articulus az oláhban a szó végéhez járúl, pl. *bărbat* (férfi), *bărbatu + l(u)*: a férfi.

Ez a három sajátság megvan majdnem valamennyi balkáni nyelvben, tehát már *a priori* föl kell tennünk egy közös eredetet e jelenségekre nézve. Az eddigi vélemény két táborra oszlik; az egyik szerint a dákok rokon nép voltak az albánok őseivel, a thrákokkal; ezeknek romanizálódása után megmaradtak az említettem sajátságok az oláhban. A többi balkáni nyelv hozzájuk vagy a thrákok, vagy a mai albánság révén jutott. A másik nézet hívei azt állítják, hogy az oláhság eme tulajdonságait a thrákokból örökölte, mert az oláh dialektusok közös albán elemei is azt tanítják, hogy az oláh nyelv romanizálódott albán.

A kérdésben szavazni nem olyan könnyű, a mint első pillanatra látszik, mert pl. nekünk érthetetlen, hogyan jutottak be e sajátságok külön-külön s különböző időben az oláhba, albánba s bolgárba. Ha akármelyikét is a főntebb említett két véleménynek elfogadjuk, lehetetlenség megmagyarázni, hogy pl. a bolgárra melyik

nyelv volt befolyással: az oláh-e vagy az albán? Avagy még élt az a föltételezett thrák nyelv, melyről ugyan édes-keveset tudunk, mikor a bolgárok a Balkánon megjelennek? Különben még maga a bolgár nyelv sincs eléggé kitanulmányozva s ma is jóformán ráillenek ismereteinkre ПYPИH és СПАСОВИЧ szavai (*Histoire des littératures slaves*. Páris, 1880): «Olyan szépen eltörülték a bolgárokat a föld színéről, hogy a XVIII. században, sőt a XIX. század elején élő legkomolyabb tudósok is róluk, nyelvükről s történetükről össze-visszaságot beszélnek. SCHLÖTZER 1771-ben megjegyzi, hogy a mai bolgár nyelv tanulmányozása bizonyára hasznos adatokat szolgáltatna arra nézve, hogy mi volt a régi bolgár nép. A modern szlavisztika megalapítójának, DOBROVSKYNAK fogalma sem volt a bolgárról; azt hitte, hogy a szerb nyelvnek valamelyes dialektusa; KOPITAR 1815-ben annyit tud róla, hogy hátratett articulusa van. 1826-ban ŠAFARIK még azt véli, hogy a bolgárok csak a Balkántól a Dunáig terjedő részen laknak s hogy számuk körül-belül 600,000; míg 1842-ben megjelent szláv ethnographiájában egész különös adatokkal áll elő a bolgárra nézve. Mások azt gondolták, hogy a bolgárt nem is beszélnek többé, hanem végkép eltűnt» (I. 144. l.).

A tudomány legutóbbi kutatásai szerint a bolgárok ősei urál-altáji népek voltak, valószínűleg mordvin dialektust beszéltek. Azt véljük tehát, hogy az urál-altáji nyelvesaládban kellene kutatni, vajjon az infinitivusnak és a futurumnak az a képzése, továbbá a hátultett articululus, mely a bolgár, albán s oláh nyelv sajátága, megvan-e? Mert egyrészt bizonyos az, hogy a szláv nyelvekkel teljesen idegenszerű jelenséggel van dolgunk, másrészt, hogy e sajátágok nem külön-külön s különböző időben vertek gyökeret az albánban, oláhban, bolgárban s részben (a futurum képzése) a szerbben és újjörögben, hanem csakis egyszerre s egy népnek a révén. Ez a nép, úgy tartjuk, nem lehetett más mint a mai bolgárság ősei.

X.

Az oláh nyelv mindhárom dialektusa közös szláv és görög elemeket ismer (számon kívül hagyva a helyi befolyás különbségeit); ugyanazon albán szók (*brad, barzã, codru, grumaz, melcï, mire, sopirlã, viezure* stb.) fordulnak elő bennük s ugyanazon latin-görög eredetű keresztény terminologia (*botez, bisericã, crã-*

ciun, cuminec, duminecă, preot stb.). Ezek a jelenségek arra kényszerítik a tisztán látó s tudományos kritikával dolgozó kutatót, hogy az oláh nyelv eredetének taglalásában ott vegye föl a fonalat, a hol a déli (= macedo) oláh dialektus mind e mai napig föntartotta magát. Az oláh nyelv hangtana, jelentéstana s egyéb a nyugoti román nyelvekkel közös tüneményei, melyek csakis azon a területen támadhattak, a hol az oláh s a többi új-latin nyelv között meg nem szakított földrajzi és ethnographiai egység volt, arra intenek, hogy az oláhság bölesőjét a Balkánon keressük.

A friauli dialektusnak az oláhval való sokféle hasonlósága, a mi még várja az ő alapos tanulmányozóját,* szintén útmutatás arra, hogy a balkáni eredet mellett törjünk pácztát. Hogy az oláhság a friauli dialektust beszélő néppel érintkezésben volt, arra elég bizonyítékot szolgáltat a *védran* szónak megvoltage a friauliban, a mely oláh jövevényt benne s ugyanazon jelentéssel bír, mint az oláh: *bátrin* (= veteranus), t. i. öreg. A többi olasz dialektus közül a szardiniaiak hasonlitanak leginkább az oláhhoz. Már szóltunk a futurum alkotásánál, hogy az *am sã cînt* formára másat a szárdban találunk: *happ'a ccantare* és *happ' a ccantai*. Egyéb érdekes közösségek: *limba*** (= oláh *limbã*; lat *lingua*); *battoro* (oláh *patru*, = lat. *quatuor*); stb., tehát ugyanazon hangváltozással, mint az oláh *qu: p: b*. Az oláh *maț* (bél) szónak latinságát a középkori «*matia: intestina*» följegyzéssel igazolhatjuk (DU CANGE, IV. 321.); a testvérnnyelvek közül egy se tud róla, ámde ha a szárdhoz fordulunk, ezt találjuk: szárd.-logod *matta*; déli szárd: *mazza*.

A balkáni államok: Macedonia, Thracia, Illyria a császárok korában már a romanizálódás útján voltak, a mely romanizálódás körülbelül a VII. században fejeződik be. A VI. század végéről megmaradt egy följegyzésünk a mesiai román nyelvből: «*torna, torna fratre!*» ez a nyelv még nem oláh, de hangosan tanúsítja, hogy a Balkánon élt már egy romanizált idioma. Az oláh nyelvnek első nyomát a *Kimpu-longu* városnévben (1014) találjuk, a

* ASCOLI fiatal korában írt egy füzetet a friauli dialektus s az oláh nyelv kapcsolatairól; de a kérdés még koránt sincs tisztázva.

** V. ö. GIOVANNI SPANO: *Vocabulario Sardo-italiano e Italiano-sardo*. Cagliari, 1851. PORRU: *Nou Dizionariu universali sardu-italianu*. Casteddu, 1832.

mely ugyancsak a Balkánon volt a Strymon folyó partján. A *blach* nép első emléke szintén a Balkánra utal. Ugyanis Tsimiskes János császár halála után (926) a bolgárok föllázadnak Dávid, Mózes, Áron és Sámuel testvérek vezetése alatt II. Basilios császár ellen. Dávidot megölik a blachok Kasztoria és Preszpa között a «szép tölgyek mellett»; így mondja el az eseményt KEDRÉNSO bizanczi író.

Miután Basilios, a bolgárölő császár elpusztította egész Bulgáriát s 1020-ban megalapítja az ohridai patriarchátust, az összes blachokat főnhatósága alá rendeli. A XII. században azonban Bulgária visszanyeri szabadságát két hémusi vlachnak, Péter és Asannak vezérlete alatt s a kúnok segélye mellett. Mi azt hisszük, hogy ebben az időben lépik át a Dunát nagyobb számmal az *oláh pásztorok*; tehát körülbelül 1000 után, mert első történelmi följegyzésünk (1164-ből) már Halicsban említi őket,

A Balkánból hozta magával az oláhság orthodox vallását, szláv egyházi nyelvét, cyrill betűit, társadalmi berendezését (kenézek) s az uralkodás formáit a két fejedelemségben. Balkáni eredetere emlékeztette az oláhságot a századokig tartó függés az ohridai patriarchátussal szemben; balkáni származást tanúsít *rumin* helyzete, hogy t. i. bojárja eladhatta mint a rabszolgát; jövevényiségét hirdették a magyar királyok diplomái s bevándorlására emlékeztet, hogy a XVI. század derekáig, a mikor a reformáció áldásai-val megismerkedik, az oláhság nem volt egyéb, mint ethnographiai fogalom, a melynek nyelve csak a családi tűzhelynél birt létjoggal.

Szaporíthatnám a történelmi, földrajzi, ethnologiai bizonyítékokat a balkáni eredet javára, de nem teszem, nehogy túllépjem értekezésem szűk határát s inkább czélomnak megfelelőleg a nyelvészeti argumentumokkal élek, mert a nyelvben, hogy OVIDIUS szavaival éljek, «documenta damus, qua simus origine nati.»

Az olvasó észrevehette, hogy én nem vitatkozom, se nem czáfolom azoknak adatait, kik az oláhok bölesőjét a trajanusi Daciában keresik. Az eddig fölhozottak és már régebbi munkáim*)

*) V. ö. «Magyar elemek az oláh nyelvben; Resunătul timpurilor; Az oláh nyelv és nemzet megalakulása» (RÉTHEY L. hasonló cz. művének ism.) stb. munkáimat.

eléggé megingatják ez elméletet s kimutatják tarthatatlanságát. A nyelvi okok azonban hatalmasabban tiltakoznak a daciai eredet ellen mindennél, s a ki nincs elvakítva nemzetieskedő érzületétől, a ki nem süket az igazság hangjára, látja az ujmutatást s hallja a nyelvnek szózatát, mely a kutatót a Balkánra irányítja.

Nagyon helyesen mondja SCHUCHARDT, hogy a daciai latinság olyan időben szakadt el az itálieitól, a mikor az már néhány dialektusra oszlott, s a természetes következmény volna az oláht e dialektusok valamelyikétől származtatni. Csakhogy a dolog nem úgy áll, hogy az oláh nyelv születési évét a Kr. u. 107. esztendő jelöli, mikor Trajanus az elfoglalt Daciát EUTROPIUS (VIII. 6.) szerint («ex toto orbe romano infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas») mindenünnen összegyűjtött kolóniákkal népesítette be s fejlődésének határköve 257. év, midőn Aurelianus császár kivonja azokat, hogy e provinciát a barbárok martalékává hagyja. Ez ugyanis annyit tesz, hogy Dáciában 150 esztendő alatt román nyelv támad, mely azután elszakad törzsétől s a hegyek közé menekülve, ott szorul századokig mint egy khinai fal között. Ha ez az állítás igaz volna, akkor az oláhnak egyrészt tudnia kellene mindama népek nyelveleiről, kik új hazát találtak Dáciában s ott rekedtek a népvándorlás viharai közt is; másrészt az oláh nyelvnek föl kellene tüntetnie a latinnak II. és III. századbéli formáit. A tények azonban azt tanítják, hogy az oláh nyelv, a mint föntebb kimutattuk, mindama változásokról tud, melyek az aurelianuszi idők után is lefolytak a nyugoti román nyelvekben s hogy e sajátságokat egy földrajzilag meg nem tört területen örökölte. Ez a terület csak a Balkán lehetett, melynek birtokáért már a Kr. e. III. században véres harcokat vívtak a rómaiak.

Élénk római élet volt ott, miről a fölíratok ezrei tanúskodnak; régi keletű romanizálódás folyt le e helyütt, melynek nyomait az oláh nyelv is magán viseli. Benne ugyanis olyan jelenségek maradtak meg, melyek a császárok korát megelőzik s másait csak a szárd dialektusok ismerik. Szardínia is a legrégebb foglalások közé tartozik (238. Kr. e.), melynek teljes romanizálódása csak később a császárok alatt fejeződhetett be, mert még akkor is két nyelvű (pún-latin), sőt három nyelvű (pún-görög-latin) fölíratokat találunk. Csakis ez a magyarázata annak a közelségnek, mely az oláh nyelv s a szardíniai közt van, hogy t. i. mindkettő a latinnak

egyek legrégibb formáival rendelkezik, nem pedig, hogy Trajanus Daciába nagyszámú szárd kolóniákat telepíthetett. Minden egyéb okot számon kívül hagyva, 1. ismeretes dolog, hogy Trajanus korában annyira szegény volt Italia lakosságban, hogy maga Trajanus tiltotta el a latin kolóniák kivitelét; 2. tudva van a föli-
 iratok alapján, hogy Szardínia még akkor nem volt teljesen romanizálódva (Kr. u. 19-ben még nem volt végkép leverve), hogy tehát e tájban még elég erős pún elem tarthatta fenn magát benne. Ha tehát Daciába szárd kolóniákat is vittek volna, akkor az oláh nyelvnek sémi szókról is kellene tudnia. Itt csak egy magyarázat lehetséges, hogy az oláh nyelv apja nem Trajanus, hogy fejlődésének határvonalát nem a Kr. u. 270. év szabja meg. Az oláh nyelv gyökerei előbb támadtak a császárságnál, körülbelül egy időben a szárd dialektusokkal; azért van köztük és a régi latinság közt sok tekintetben akkora hasonlóság.

X.

Az oláh nyelv eredetének kutatásában taposott uton járok. Sok kiváló elmét foglalkoztatott és foglalkoztat e kérdés mind az oláhok, mind az idegenek közt. Amazok legtöbbször vagy hiányos előkészültséggel fog a munkához, vagy a nemzetieskedő dicsőség annyira elvakítja őket, hogy a valót nem képesek valónak látni; emezek pedig bár nagy tudományossággal és éles kritikával rendelkeznek, még sem bírják teljesen az anyagot s nincsenek tisztában minden tekintetben az oláh nyelv szövevényeivel és rejtelmeivel. A ki ezen általános philologiai szempontból is érdekes kérdésben komoly munkásságot akar kifejtteni, annak első sorban a szükséges történelmi, ethnographiai stb. ismereteken kívül föltétlenül teljesen uralkodnia kell a nyelven; értenie kell a román és szláv nyelveket, az albánt, magyart stb. mindenkéfélt jőzan és elfogulatlan főnek kell lennie, a kit az igazságon kívül minden egyéb mellékkérdés hidegen hagy.

Mi bár némileg az említettem nyelvek és segédeszközök birtokában érezzük magunkat, mégse merünk e kérdésben végleges véleményt nyivánítani. Mert mindaddig, míg a régi oláh nyelv nincs alaposan tanulmányozva, míg a mai három dialektusról pontos adataink nincsenek s míg a nyugoti román nyelvekhez való

viszonyuk teljesen tisztázva nincs, minden ítélet kockáztatott. Egyelőre egy szerény «nem tudom» többet, ér a nagyhangú «igy van»-nál. Többet, és ennyi is elég, biztosra ki nem jelenthetünk, mint azt, hogy az oláh nyelv bölcsője csak azon a területen ringhatott, ahol szakadatlan földrajzi és ethnographiai egységben élt a nyugoti román nyelvekkel; ez a hely csakis a Balkánon lehetett, még pedig úgy látszik Dalmáciában s az Adriának észak-nyugoti partvidékein.

ALEXICS GYÖRGY dr.

Jeling nova. A NyK. márcziusi füzetében MUNKÁCSI BERNÁT igen becses adatgyűjteménynyel gyarapította a hasonló nyelvtud. anyagát, midőn egykori utitársának, bold. PÁPAI KÁROLY-nak a déli osztják nyelvterületen szedett szó-gyűjteményét CASTRÉN és AHLQVIST osztják szótárainak anyagával összehasonlítva kiadta és így a tudomány közkinésévé tette. Végre e téren, a minket oly közelről érdeklő osztják nyelvterületen mi magyarok is tettünk már valamit!

Nem akarok világért sem bírálójául lépni fel a becses adatgyűjteménynek; erre nem vagyok én hivatva. Csupán egy pontjára szeretnék rövid észrevételt tenni, azon elv alapján, hogy «több szem többet lát».

Észrevételem a *jeling nova* (БОЕННИЙ ВѢКЪ = hadi kor, hősi kor) kifejezésre tett megjegyzéshez fűződik. E megjegyzés így hangzik: Ez talán csak a *jel* «elő» képzése = ÉV. *ēlnij nat* «korábbi idő» (melyben t. i. hadakoztak = *χαντλένέ jis* hadakozó kor).

E megjegyzés, nekem legalább úgy látszik, nem ad helyes útbaigazítást vagy magyarázatot. Azt hiszem, hogy a *jeling nova* kifejezés betű szerinti és nem második vagy átvitt értelemben jelent hősi kort. Hadd mondok el, mi alapon gondolkodom így. Ma már nem titok, hogy a finn-ugor nyelvek több ízben erős árja érintkezésen estek át, melyeknek nyomai máig megmaradtak. Egy ilyen nyomnak látom én a *jeling* szót. Újperzsa nyelven ugyanis *jel* (جل) hős, herost jelent, és azt sejtem, hogy ez az ugarságba átment főnév van itt ellátva az osztják nyelv adjectiv-képzőjével (*ij*) és így alakult a *jeling* (=,hősi') alak, melyet tán helyesebben *jelij*-nek írhatnánk.

FIÓK KÁROLY.

Az „összevont mondat” modern szempontból.

I.

A mélyrehatóbb és realisabb újabb körültekintések következtében, mint minden tudományág terén, a nyelvtudományban is több régi kérdés került elő mint olyan, a melynek újabb, helyesebb megoldását kell keresni.

Ezek közé tartozik az ú. n. «összevont mondat» is, a melyet újabb időben helyesebben kezdtek fölfogni és taglalni. Nemcsak Németországban fejtegették e kérdést új szempontból, még pedig valójában a nyolczvanas évek óta, először KERN, a «jeles mondatvizsgáló» (v. ö. Nyr. 17:344), utána egy jó gondolkozó fő, GUSTAV BURGHAEUSER; hanem nálunk is már jóval előttük, realisabb alapon ügyesen érintette a kérdést párszor éles ítélő tehetséggel és eredeti gondolkozással bíró tudósunk, BRASSAI.

Ezek az újabb, realisabb taglalások elfogadhatóbb elméletét adták a nevezett mondatnak, illetve legalább két csoportjának. A kérdést azonban csak részben oldották meg, nem merítették ki teljesen, s az újabb elmélet reális volta daczára sem terjedt még el eléggé Németországban sem, nálunk meg visszhangra sem igen talált. Eddigelé tudtommal csak a kolozsvári egyetem magyar nyelvészet-tanára vett tudomást róla úgy, hogy reflectált is rá; csak ő igyekezett újabban magyar mondattani előadásában az „összevont mondat” kérdését az újabb, a valóságnak megfelelőbb elmélet szerint tárgyalni s közelebbről megjelent magyar-nyelvtani kézikönyvében (II. köt.) az iskolába is bevinni.

Pedig a szóban forgó mondat, illetőleg mondatcsoport több tekintetből megérdemli, sőt kívánja az újabb és körültekintőbb vizsgálódást és taglalást. Nevezetesen nemcsak tudományos érdekszeléssel kapcsolatban fölmerülhetők pszichológiai, logikai, grammatikai szempont, de gyakorlati érték és pedig ennek körében didaktikai ok, meg stilisztikai és rhetorikai szempont is

értékessé teszi e mondatcsoport újabb taglalását, sőt egyenesen sürgeti.

Ugyanis tudományos szempontból az újabb taglalások, KERN és BURGHAEUSER fejtegetése s részben már BRASSAI érintő megjegyzései után is az «összevont mondat» névben kifejezett elmélet, főként pszichologiai alapon, helytelen; BRASSAI szavaival élve «az az összevonás csak chimaera». Gyakorlati szempontból meg főként didaktikai okból fontos e mondatcsoport vizsgálása. Ugyanis a különböző nyelvtanokban (és értekezésekben) idevonatkozólag különböző címekkel és definiókkal találkozunk, a mely utóbbiak ha 'összevont' (illetve 'összehúzott') mondatra vonatkoznak, a mint általában arra szoktak, hol tágabb, hol szűkebb körűnek állítják oda ama nevezetet. Ennek megfelelőleg, hol csak az efféle mondatokat látjuk összevontaknak nevezve: 'Most harag és nagy bú forog elméjében' (SZINNYEI) hol az ilyeneket is: 'Sírt a király, de még jobban a királyné' (KALMÁR); hol csak az ezen utóbbiféléket; hol pedig, bár ritkábban, emilyeneket is: '(Ah) ha nézlek és ha hallak, szívem elvész bánatában (HALÁSZ ért. az 'és' kötőszóról, Nyr. VI.). De meg az elsők közt is akárhányszor csak a «több» alanyval és «egy» állítmányval bírókat meg ezek fordítottjait tekintik összevontaknak, s nem egyszersmind azokat is, a melyekben más mondatrész, vagy más mondatrész is «többszörös». Aztán, míg némelyek az összetett mondatok közt tárgyalták és tárgyalják e mondatokat, és pedig általában a mellérendelt viszonynál, addig mások részint az egyszerű bővített, részint a mellérendelt összetett mondatok közt szólnak róluk. Végre ezen eltéréseken és ingadozásokon kívül, a melyek a tanításnál nehézséget okoznak, s a melyeket épen ezért helyesebb alapon épült egységes tannal meg kellene szüntetni, tekintetbe veendő a többé-kevésbé helytelen alapon álló s a hiányos és fogyatékos tárgyalás alapján nem egy esetben csütörtököt mondó mondatelemzés is, a mely nézetem szerint az összevont mondat elméletének lehetőleg teljes tisztázásával nagyon meg lenne könnyítve.

Igy állván a dolog, nem lesz fölösleges a szóban levő mondatot, illetve mondatcsoportot modern szempontból és behatóbban taglalnom. Erre az elébb jelzett körülményeken és tekinteteken kívül még a következő okok is ösztönöztek.

Egyszer az, hogy — mint ismeretes, — a nyelvtan többi

részében is, de különösen a mondattanban több ‚flosculus‘ van, a mely a modern nyelvtudomány előtt nem állja meg a maga helyét; újabb, helyesebb megoldásra vár vagy teljesen elvetendő.

Aztán mert modern szempontból épen e kérdés eldöntése nézetem szerint nem csekély jelentőségű. Ebben ugyanis a STEINTHALTól inaugurált új-grammatikus iskolának az egyik elve a pszichologiai nyomozódás nevezetesen érvényesül, s így ama modern elv, mely szerint a mondat-elemzésben az eddigi logikai állásponttal szemben a pszichologiainak lehet igaza, a nyelvtannak és a logikának távozniok kell egymástól, első sorban nyer támogató bizonyítékot.

Továbbá e kérdés tisztázásával mellékesen nem egy mondat-tani fogalom is tisztázódik (a mondat s a hiányos és rövidített mondat fogalma is), s a mondatok határkérdése és a vele kapcsolatos központoszás (interpunctio) tekintetéből is tekintetbe jöhet e mondatok újabb taglalása.

E taglalás már csak annál a körülménynél, illetve azoknál az okoknál fogva is tekintetbe jöhet, a melyek BALOGH PÉTERnek ‚Az ige szereplése a mondatban‘ című értekezésében (Nyr. XVII.) kifejezést nyernek. E képzett fő alapos ítélete szerint — a melyet találóbb idézhetés végett részben kissé összébb vonok, részben kissé általánosítva alkalmazok — ha a mondatra vonatkozó irodalmunkat tekintjük, első pillanatra két dolog ötlük szemünkbe. Egyik ez irodalomnak mennyiségileg is szegényes volta; másik pedig a mondat általános sajátságai vizsgálásának hiánya. Régibb nyelvtanaink az alaktanon kívül alig ismertek egyebet. Az újabbak kiemelik a mondat fontosságát, sőt ma már az elemi anyanyelvi oktatás az alaktant is mondattani alapon adja elő, a mi bizonyára helyes és nem kicsinyelhető eredmény. Csakhogy ez eredmény csak részben saját munkánk gyümölcse; aztán még mindig nem ad teljes és világos képet a mondatról. Önálló vizsgálódásaink maguk is csak egyes konkrét esetekkel foglalkoznak, de ezeknek a konkrét jelenségeknek összefüggését nem vizsgálják. A mondat általános sajátságait csak egyedül BRASSAI vizsgálta. Pedig mindenekelőtt a mondatnak némely általános tulajdonságát kellene tisztába hozni, mely nemcsak a magyar mondat sajátsága, hanem minden mondaté. Csakhogy az a baj, hogy efféle kérdések tisztázását mi rendesen külföldi tudósokra bizzuk s csak a kész eredményt szeretjük átvenni (Nyr. 17: 294—295.).

Ilyen körülmények mellett valóban kívánatos volna, hogy mások is hozzá szólnának a mondattani kérdésekhez, különösen a még nem tisztázottakhoz, meg a melyekről helytelen elméleteink vannak; hogy így a kérdések 'tárgyilagos megbeszélésével' mondattanunkat újabb, a valóságnak megfelelőbb alapra fektetnők. Hiszen mint BALOGH PÉTER helyesen hangsúlyozza, 'nem csak tudományos, hanem gyakorlati érdekek is követelik a mondat elméletének [mondjuk általánosabban, a mondattani kérdések elméletének — E. L.] alaposabb és tüzetesebb megállapítását. Mert ha az anyanyelv tanulásának a helyesíráson és olvasáson, meg jó stíluson kívül egyéb haszna is van, az bizonyára a beszélés mesterségének megértésében, öntudatoságában lehet. Ezt pedig nem a grammatikai alakok regisztrálásával, hanem alapos mondattani alapon nyugvó tanítással érhetjük el. Mondattani alapon tanítunk most is, csak hogy ez az alap, úgy a mint most van, még sok javításra szorúl. De idegen nyelvet sem lehet elméleti úton, a hogyan mai nap iskoláinkban tanítani kell, sikerrel tanítani, ha a tanítvány nincs tisztában a beszélés mesterségével; ha már akkor, mikor idegen nyelvet kezd tanulni, nincs tisztában a mondatalkotás lényegével'. (Nyr. 17:443.).

Aztán e tekintetben, a mondattani kérdések tisztázására, az is ösztönzésül szolgálhat nekünk, hogy a külföldtől is elismert nyelvészetünk az ottani nyelvtudományt e téren is nem egy tekintetben előzte meg (míg több kérdésben tartott vele lépést úgy is, hogy tőle függetlenül jutott ugyanarra az eredményre). Így épen tárgyalandó mondatunk taglalásában is. Ugyanis, hogy a bevezető sorokban mintegy odavetett nyilatkozatomat világosabbá tegyem és indokoljam, mielőtt legalább német földön, a nyelvtudomány klasszikus földjén, hangsúlyozta volna valaki tudtommal az 'összevont mondat' névvel jelölt elmélet helytelenségét vagy legalább fölöslegességét, nálunk BRASSAI, a magyar mondattannak még mindig nem eléggé méltányolt művelője, már elítélte és tönkretette e tant. Ő t. i. már 1847-ben, KERN előtt 36 évvel kimondja, hogy az afféle mondatoknak, mint 'ich sitze und schreibe' megértésére az a magyarázat, melynél fogva ezekben két vagy több mondat van összehúzva, épen nem szükséges. (Okszerú vezér II. Kolozsvár 1847, 162.). 14 évvel pedig ugyanacsak KERN előtt az összevont mondatnak legalább most látott fajáról pár oda vetett

elmés érveléssel már meglepően kimutatja, hogy a rá vonatkozó elmélet nem állja meg a maga helyét. («A módszer»-re vonatkozó III. akad. értekezésében 1869.)

Visszatérve okainkra, kitűzött témánk taglalása végül tán azért sem lesz fölösleges, mivel BRASSAI érintő megjegyzéseit mintha nem igen ismernék, KERN és BURGHAEUSER fejtegetései pedig még kevésbé lehetnek sokak előtt ismeretesek. Aztán ezek az újabb taglalók, mint említettem, a kérdést nem merítették ki teljesen s csak részben oldották meg. Természetesen, mert nekik teljes kimerítés és teljes megoldás nem is volt céljuk. Ők t. i. az összevont mondatnak csak közönségesen ismert fajára reflektáltak. BRASSAI ott is csak arra szorítkozott, hogy az eddigi elméletet félrevesse, illetve hogy ezen elmélet helytelenségére rá mutasson, s arra is csak mellékesen és érintve, jegyzetben. KERNnek is túlnyomó részben inkább csak ez elmélet tarthatatlanságának kimutatása volt a célja. BURGHAEUSER meg szintén csak szűkebb körben, inkább egy szempontból, a pszichologiaiból, vizsgálta e mondatokat. Így egyik sem csoportosította minden fajukat és nem vizsgálta az 'összevonáson' kívül más tekintetekben is, csupán még grammatikaiból egy kevésbé, s ebből is csak azt a fajt, a mely közönségesen ismeretes.

Én az összevont mondatok kérdését teljesen ki szeretném méríteni s teljesen megoldani. E célból az idevonatkozó irodalomnak minél behatóbb figyelembe vétele s kissé alaposabb vázolása után tekintetbe venném mindazokat a szempontokat, a melyek idevonatkozólag fölvethek. Mint ilyenek, nézetem szerint bármily grammatikai kérdés, különösen mondattani kérdés tárgyalásánál legalább mindazok tekintetbe veendőek, a melyeket a szóban forgó mondatokra nézve hangsúlyoztam. E tételt alkalmazva én az összevont mondat megkülönböztethető fajait a következő szempontokból, illetve a következő tekintetekben vizsgálnám. *A)* Tudományos szempontból. És pedig itt *a)* az 'összevonás' tekintetéből (mondhatók-e e mondatok összevont mondatoknak? stb.); *b)* grammatikai tekintetben. *B)* Gyakorlati szempontból, még pedig a didaxis, stilisztika és retorika szempontjából. — Aztán e kereten belül az *A)*-nál, s ott is különösen az *a)* alatt tekintetbe venném mind a logikai, mind a pszichológiai álláspontot, s a mennyiben lehetséges, a nyelvtörténetet is.

Ezuttal azonban, mint a czímben is kifejezni igyekeztem (nem: ,az összev. mondat tárgyalása', hanem csak: ,az összevont m. modern szempontból'), csak a főbb pontokat tárgyalom, a melyek a grammatikában tekintetbe jönnek, s a melyek alatt az eddigi idevonatkozó elmélet helytelenségét és tarthatatlanságát teljesen kimutathatom, az újabb és helyesebb elméletet tán kiegészíthetem, illetve teljesebbé és könnyebben hozzáférhetővé tehetem, hogy a mi nyelvtudományunkban is a régi elmélet helyét ez váltsa fel, s tankönyveinkbe és így az iskolába is ez menjen be. E czélből itt az irodalom vázolója után csak az ,összevonás' tekintetéből, grammatikai tekintetben, meg a didaxis szempontjából tárgyalom e mondatokat. A grammatikai tárgyalásnál is a jelentéstani taglalást, a mely e mondatoknál az iskolában úgy sem jön tekintetbe, ezúttal mellőzöm. Ebben a tekintetben, valamint stilisztikai és rhetorikai szempontból alkalom adtán másutt szándékozom tárgyalni e mondatokat. A mi az alapot illeti, a melyre helyezkedem, ez a modern nyelvtudománytól hangsúlyozott pszichológiai és nyelvtörténeti alap, a melyek közül, hogy amaz több kérdés taglalásánál túlhajtott, tudom, s így e tekintetben is óvatos lehettem. Tehát ama pontok alatt, erre a kettős alapra helyezkedve, törekszem a kérdést az ú. n. újgrammatikus iskola szemüvegén át, a psych. szempontnak e kérdésben az eddiginél kissé még alaposabb értékesítésével modern tudományos alapon fejtegetni s így ezen iránynak mondattani téren még aránylag nem sok munkáját csekély erőmhez képest valamicskével gyarapítani. Természetesen új úton járni, még ha részben vert is az az út, nehéz, különösen, ha nem régóta ismerjük a viszonyokat. Így jóakarató törekvéssel is tévedhetni egyben-másban.

Az eddig elmondottakhoz itt a bevezetésben még a következőket.

Miután általános nyelvészeti kérdéssel van dolgunk, természetesen nem szorítkozhatom csak a magyar összevont mondatra, hanem más nyelvek így nevezett mondatára is tekintettel kell lennem. E végett a magyaron kívül különösen a németből kell idéznem, s innen aránytalanul sokat, mivel, mint látni fogjuk, német földön állítottatott föl mai alakjában az eddigi elmélet s ott nyert első és legrészletesebb kifejtést. E két nyelv mellett a görög-

ből és latinból, meg az angolból fogok még példákat fölhozni. Másokból, a melyeknek grammatikai irodalma csak másodlagosan szerepel e tannál, vagy nem is szerepel, fölöslegesnek tartom idézni.

A nyelvtörténeti alapra nézve még azt kell jeleznem, hogy ennél, a mennyiben lehet és kell, inkább csak a magyar nyelvtörténetre szorítkozom; a többi nyelvek történetét csak esetleg érintem s akkor is csak a németét és a latinét.

Még csak annyit, hogy az összevont mondatnak, mint az eddigiekből is következtethetni, s mint legalább részben bizonyára ismeretes, nem csak egy faja van, az, a melyet közönségesen ismerünk, hanem több. Csakhogy ezt nem szokták kiemelni. Ha élnek is némi megkülönböztetéssel, persze inkább csak a régibb, alaposabb német tárgyalók, azt a szerint teszik, hogy a 'közös rész' (der gemeinschaftliche Theil), 'az összevonás alapja' (Grund der Zusammenziehung) csak egyszerű mondatrész (allein ein einfacher Satztheil), vagy egy egész mondat (ein ganzer Satz), és hogy az összevonás nemcsak mellérendelt mondatoknál fordul elő, hanem néhány esetben alárendelt mondat is vonódik össze főmondatával (v. ö. pl. a HEYSE-féle grammatikákat). Én e megkülönböztetéseket sem hagytam tekinteten kívül, s lehetőleg ezek sorrendjét meg kívántam tartani, hogy annál könnyebben összevethető legyen dolgozatom ama több csoportról szóló tárgyalásokkal. Azonban czélszerűbben igyekeztem csoportosítani. Első sorban a tipikus külső formák alapján s nem a hypothetikus 'közös rész' minősége, meg a mellé- vagy alárendeltségi viszony szerint. Ezek közül az elsőt csak kevésbé értékesítettem, az utóbbit meg csak másodsorban. Így az együvéhozhatókat együvé hozva, az összevont mondatnak minél gazdagabb irodalmában 3 tipikus főcsoportot és így 3 fajt különböztethettem meg. Nevezetesen, a) afféle mondatokat, a minő a fennebb (281. l.) idézettek közt 'Most *harag* és nagy *bú* forog elméjében', meg a minők ezek: A nap *melegít* és *világít* (SZVOR.), *Könnyeket* és *jajkiáltást* küldöttünk az égbe (RIEDL) stb. b) Afféléket, a minő az ott idézett 'Sirt a *király*, de még *jobban* a *királyné*'; aztán ezek: *Du warst mit ihm in Paris und ich mit ihm in London* (KERN); *Sie waren, wie wir alle, sehr erfreut darüber* (HERLING); *Er spricht wenn gleich sehr gelehrt, doch sehr unverständlich* (BECKER). c) Afféléket mint a minő a HALÁSZ értekezésé-

ből idézett, (Ah) ha *nézlek* és ha *hallak, szívem elvész bánatában*; meg *Da wir ihn kannten*, so wollten wir ihn weder loben, noch konnten wir ihn öffentlich tadeln (KERN). — E csoportokat nézve, az *a*) alatti csoport az összevont mondat közönségesen ismert faja; a *b*) alatt mint látjuk, olyan összetett mondatok jönnek elő, a melyeknek egyik vagy több egyszerű mondata eddigi általános felfogás szerint elliptikus (hiányos v. kihagyásos); a *c*) alatt végül azok a jellemző többszörösen összetett mondatok szerepelnek, a melyekben általában egy főmondathoz két v. több mellékmondat, vagy fordítva egy mellékmondat két vagy több főmondathoz tartozik. E csoportok közül a *b*) alatt jelzett mondatok a mi nyelvészeti irodalmunkban általában, túlnyomólag 'hiányos' és 'kihagyásos mondatok' név alatt fordulnak elő, nem különböztetve meg és nem különítve el a többi «hiányos» és «kihagyásos» mondatoktól. (Ld. pl. SIMONYINAK «A magy. kötőszók» cz. művét a «kihagyások» alatt és «A hiányos mondat»-ról szóló értekezését a NyK. 25. köt.) A *c*) alatt jelzettek meg még ritkábban találhatók nálunk «összevont mondat» név alatt. Jóformán csak HALÁSZ fennebb idézett értekezésében meg DANIELOVICS KÁLMÁNNAK 'A mondat' cz. dolgozatában (zombori főgymn. 1886/7. évi értesítővénye); ezek közül is amabban csak az első esetre, emebben tulajdonképp csak a másodikra. Efféle példákkal általában csak a «többszörösen összetett mondatok» közt találkozhatni nyelvtanainkban, az itt szóban levő tekintetben, hogy t. i. ezek összevont mondatok volnának, nem különböztetve meg a többi többszörösen összetett mondatoktól. Különben a németeknél is az újabb időben csak az *a*) alá sorozott mondatok jönnek elő általánosan mint 'összevont' mondatok; a *b*) alá vehetők csak ritkábban; a *c*) alá sorozottak ma ott sem. A régiebb nyelvtanokban azonban, különösen a nagyobbakban, ott a két utóbbi csoportba sorozottak is összevont mondatokként tárgyaltatnak. E csoportokat egyszerű hivatkozás végett, meg esetleg kevésbbé találó kifejezések helyett egyszerűen csak I., II., III. csoportnak nevezem (a felvett sorrendnek megfelelően) s dolgozatomban rájuk egyszerűen így hivatkozom. Közülök didaktikai okból természetesen főképp az I. érdekelhet s ezért az én dolgozatom is első sorban az ezek összevont voltát tanító elmélet ellen irányul.

Most, mielőtt a tulajdonképeni tárgyalásba bocsátkoznánk,

hogy az összevont mondat kérdésének képe annál világosabb és tisztább legyen, s hogy az eddigi elméletet, illetve ennek változatait körülményesebben ismerhessük meg, hadd lássuk külön s a szokottnál kissé részletesebben e mondat elméletének történetét. Ezt a teljesség s a történeti fejlődés szempontján kívül már csak azért sem lesz fölösleges tennünk, mivel már ennek alapján is jogosabbnak láthatjuk az új elméletet. Aztán mivel ebből is láthatni, hogy a legtöbb grammatikai tan, mint sok egyéb, mikép származik az ókorból; láthatni, hogy csodálatos módon akkori egyszerűbb alakjában esetleg inkább elfogadható, s hogy nemzedékről nemzedékre öröklődvén, nem igen tudunk szabadúlni alólá még napjainkban sem, a mikor pedig helyesebbel cserélhetnök föl.

* * *

1. Az összevont mondatnak általánosan divatos elmélete, mely szerint itt mondatok összehúzásával, mondatösszevonással van dolgunk, a mennyire utána járhattam, ilyen alakjában először a németeknél kellett, hogy felleljen, még pedig a múlt század második felében. Azonban csak ilyen alakjában, mert mint részben STEINTHAL után *) rájöttem, ezen elmélet alapjában görög földön született, már a rhetoroktól, a kik, valamint részben a grammatikusok meg a latin rhetorok és grammatikusok is, foglalkoztak e mondatokkal, mint bizonyos alakzatok példáival. Ezek az írók t. i. az elliptikus figurák közt az *ἔνδεια* ill. *detractio* alatt, vagy e közös cím nélkül is, a *ζεύγμα* és ennek fajtái (*συνεζευγμένον*, *ἔπε*- ill. *ἐπιζεύγμα*, *ὀποζευγμένον* ill. *ὀποζεύγμα*, *ἀντεζεύγμα*, *μεσοζεύγμα*; latin *nexum*, *adiunctio*, *coniunctio* stb.), valamint túlnyomólag a *σὺλληψις* (*syllipsis*) alatt is olyan példákat hoznak fel, a melyenek az összevont mondat neve alatt felhozatni szoktak. E figurák definitióját pedig, s így e mondatok elméletét, már ők olyan formán adják,**) mint az összevont mondat hívei emezét.

*) Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. II.² 353.

**) Ld. *Rhetores Graeci*, pl. a SPENGLER-féle rec. Vol. I—III. Lips. 1854—55. QUINTILIANUS pl. a BONNELF. rec.-ban *Rhetores Latini minores* HALM editiójában (1863). *Grammatici Latini* a KEIL-f. kiadásban. A jelzett figurákat többé-kevésbé tárgyalják az idevonatkozó rhetorikai és stilisztikai kézikönyvek is, hol több, hol kevesebb példát idézve. Ld. GUSTAV GERBER:

Hogy a dolog szemlélésére először is ama példákból idézzek, közöttük általában efféléekkel találkozunk, a melyek az összevont mondatoknak hol egyik, hol másik csoportjába sorozhatók.

A) A *zeugmára* idézve: Πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων (ALEXANDROS rh. SPENG. Vol. III. 35). Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia (QUINT., BONNELF. rec. II. 120). Ἐγὼ λέγω καὶ σὺ (ANONYM. SPENG. i. v. 172.). Sociis tunc arma capessant, Edico, et dira bellum cum gente gerendum. Aeneas urbe et sociis et classe relicta (Rhet. Lat. min. HALM 48.)

B) Az ἀπὸ κοινοῦ-ra:

καὶ ἐλίσσετο πάντας Ἀχαιοὺς,

Ἄτρεΐδα δὲ μάλιστα δύο κοσμήτορε λαῶν

(HEROD. SPENG. III. 94.)

C) A σὺλληψις-re:

Ἐγὼ καὶ σὺ καὶ ὁ Νικόλαος βουλόμεθα.

Καὶ σὺ καὶ ὁ Φρόγμισκος ὄπνεϊτε

(ZONAIOS rh. SPENG. III. 171—72).

A figurákra nézve pedig a következő definitiókat találjuk. A *zeugma*-ra, a mely tulajdonkép «összekötő alakzat»-ot jelent s a mely alatt felhozott példák, mint látjuk, az összevont mondat mindhárom csoportját képviselik, ALEXANDROS rhetor (SPENG., i. h. azt mondja: «ezen alakzatnál minden tagot illetőleg (más szóval: az összes tagok után — E. L.) egyszer mondjuk oda a mindenikhez tartozót, mint ebben az isokratesi példában: πολλάκις... (fennebb idézve. A defin. eredetiben: ἐπὶ τούτου τοῦ σχήματος ποτὲ μὲν καθ' ἕκαστον κῶλον ἐπιλέγομεν τὸ οἰκεῖον ἐκάστῳ ὡς ἔχει τὸ Ἰσοκρατικόν· πολλάκις...)) Az ἐπεξευγμένον meg (a mely kifejezés, valamint a többi zeugma fajok neve is csak arra vonatkozik, hogy az ,egyszer kitett rész' hol van) egy ANONYMUS szerint (SPENG., Vol. I.) az, mikor «δύο ἢ τρισὶν ὀνόμασιν (két v. három, ill. több névszóhoz, azaz alanyhoz, v. ö. e kifej.-re SIMONYI M. Ny. I:37) ἢ καὶ πράγμασι (vagy mondathoz) μίαν ἐπάγγελς λέξιν συμπληρωτικὴν (egy kiegészítő kifejezést tesz). Ugyanezt a figurát QUINTILIANUS olyannak mondja: «in qua unum ad verbum plures

Die Sprache als Kunst. Bromberg, 1871 (503—509) és VOLKMAN: Die Rhetorik der Griechen und Römer. Leipzig, 1885 (476—478).

sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur.» (BONNELF. kiad. i. h.) — Az ἀπὸ κοινῶς pedig, a melyre idézett példák, mint előre is láthatjuk, az összev. mondat II. csop.-ba sorozhatók, Phoibammon szerint ἐστὶ λέξις ἅπαξ μὲν λεγομένη, πολλάκις νουμένη καὶ συντασσομένη (egyszer mondatik, de többször gondolandó...). — Végül a σύλληψις, a mely, mint látjuk, inkább az I. csoportbeli összev. mondatokkal esik egybe, részleges definitiói, a reá felhozott példák és etymológiája szerint szintén összefoglalást, belső egybekapcsolást jelöl.

Mint a felhozott példákból és meghatározásokból láthatni, a szóban levő mondatösszevonás elmélete tulajdonkép már a görög rhetoroknál megvan más czímek alatt, s ez és a németeknél fellépő elmélet közt jóformán csak a következő különbségek vannak. Amott inkább csak a látható külső forma hangsúlyoztatik. (V. ö. a definitiókat és hogy a czímek inkább: zeugma, hypoz.); az elhagyás s így az összevonás csak ritkábban nyer kifejezést, akkor is a czímben (ἐνδεῖα, detractio), vagy csak enyhén (csak: «egyszer mondjuk oda a mindenikhez tartozót»; «unaquæque desideraret, si...», egyszer mondott, többször gondolandó...), de csak gondolandó utólag, s nem hogy olyan teljesebb kapcsolatokból is jött létre!) A németeknél meg az 'összevonás' emeltetik ki (v. ö. 'zusammengezogener Satz') s hogy itt két v. több mondatnak egybe való változtatása, illetve mondatok összevonása, összehúzása történt. (Eredetileg teljes mondatok, nem utólag kellene, hogy azok legyenek!) Így amazok egyszerűbb, helyesebb állásponton vannak. Aztán míg amott a definitiók alapján is, meg főként ha a példákat nézzük, a mindenikhez tartozónak, egyszer kitettnek hangsúlyozott rész, ige, illetve csak állítmány vagy igenév, addig az összevont mondatnál már nemcsak az állítmány, hanem akármely mondatrész lehet közös és így csak 'egyszer kitett'. Csak igenévvel mint 'közös rész'-szel csupán akkor állhat ez, miután itt mondatról, nem pedig csak egyszerűen alakzatról van szó, a mikor az az igenév csak elliptikus állítmány, mint pl. az Aeneis e sorában: Multum ille et terris jactatus et alto (jactatus t. i. itt = jactatus est!) Szóval az összevont mondat a 'közös rész' tekintetében tágabb körű, mint ama figurák. Mindkettőnek alapja azonban ugyanaz: a logikai szempont, a mely ama rhetorok philosophns elődeitől föl

egészen a legújabb nyelvészeti irányig, a psych. momentumot hangsúlyozó újgrammatikus iskoláig uralkodott s a mondatra nézve a legtöbb tekintetben még ma is uralkodik.

Az újkori grammatika régibb képviselői, SANCTIUS (Minervájában) és mások csak a középkori latin grammatikát követik; egészen a múlt század nyolczvanas éveig ama régi modorban, az említett figurák alatt érintik mondatainkat.

Így őket csak érintve, a németekre térhetünk, a kiknél az összevont mondat eddig divatos elmélete, mint fennebb jeleztem, a múlt század második felében kellett, hogy fellépjen. Itt még hozzáadhatjuk: a század két utolsó évtizedében, pár philosophus nyelvésznél.

Ugyanis, ha a német nyelvtani irodalmat nézzük, és pedig a tisztán általános nyelvtudományin kívül magára a német nyelvre vonatkozót, mivel ezek a művek érintik közelebről az egyes nyelvtani kérdéseket, a következő eredményre kell jutnunk.*)

GOTTSCHED kiváló Deutsche Sprachkunstjának mondatnani része mint még régi divatú syntaxis (csak szófüzéstán), az 1776-iki kiadásban sem szól különböző mondatokról; így a mieinkről sem. A philosophus nyelvészek közül JOH. WERNER MEINERnek 1781-ben megjelent Philosophische und allgemeine Sprachlehrejében I. csoportunkat mellékesen még csak egyszerűen mint több alany és egy állítmány, illetve több állítmány és egy alanyyal bíró mondatokat láthatjuk érintve (302. l.) ADELUNG is Deutsche Sprachlehrejében, (mint az 1781-ből való első, úgy az azutáni változatlan kiadásokban is) jóllehet már a mai értelemben vehető syntaxist ad, pár efféle mondatot csak mint több alanyyal, illetve több állítmányal bíró egyszerű mondatot érint. (539). Aztán mondatok összevonásáról (Zusammenziehung der Sätze) ő már szól ugyan (551. l.); de ez alatt a participialis constructiót érti. Az egyszerűbb, iskolai

*) Segéd munkáim a következők voltak: BENFEY: Geschichte der Sprachw. und orient. Phil. in Deutschland. München, 1869. RAUMER: Geschichte der germanischen Philol. München, 1870. AUG. BOECKH: Encyclop. und Methodologie der philol. wissensch., herausgeg. von ERNST BRATUSCHEK. Leipzig, 1877. E. HÜBNER: Grundzüge zur Vorlesungen über die griechische Syntax. Berl., 1883. BÄHDER repertoriumja és a MEYER-féle Conversations Lexicon.

czélra készült német nyelvtanoknak a szerzői közül pedig pl. HEINSIUS kézikönyveiben (Neue deutsche Sprachlehre 1801, Kleine theoretisch-praktische Deutsche Sprachlehre 1804, s ezek későbbi kiadásában is) csak annyiban érint szintén efféle mondatokat, amennyiben több alanyuk vagy több állítmányuk van. Ugyan ő a ‚Zusammenziehung der Sätze‘ mellett ‚Zusammengezogener Satz‘ név alatt is szól az előbb jelzett szerkezetéről; de csakis arról.

Ezzel szemben az általános nyelvtanok szerzői közül*) ADELUNG részletesebb művében, az Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache-ban (1782) már az összevonás elméletét tanítja az I. csoportba sorozott mondatainkra nézve. Ugyanis egy helyt (572. l.) ezt mondja: ‚Allein mit der Zeit lernte man die Eintönigkeit und Weitschweifigkeit einer solchen Art des Vortrages empfinden, und sich Mittel verschaffen, die Rede abzuändern und abzukürzen, ohne der Verständlichkeit zu nahe zu treten. Man lernte zwei Sätze, welche einerley Subject oder einerley Prädicat hatten, in einen zu verwandeln, *der Feind kam und tödtete für der Feind kam, der Feind tödtete*‘. VATER a Lehrbuch der allgemeinen Grammatik besonders für höhere Schul-Classen (Halle, 1805) cz. kézikönyvében, ha jegyzetben is (153—4. l.), már tanítja, — az igaz, még csak egyszerűbb és szelidebb alakban — a divatossá váló tant, példáival nemcsak az I., hanem a II. csoportba vehető mondatainkat is érintve, s amott nemcsak azt az esetet, a mikor az alany vagy az állítmány ‚kettő‘, hanem azt is, a mikor más mondatrész az. Az ADELUNG után következők közül meg BERNHARDI, kisebb művében, az 1805-ben megjelent Anfangsgründe der Sprachwissenschaft-ban, a conjunctiókról szólva ‚contrahirte Sätze‘ néven említi futólag, s így mintegy ismerteket az efféle mondatokat (példája: Vater und Mutter sind gestorben (214. l. 9), GE. MICH. ROTH pedig Anfangsgründe der Deutschen Sprachlehre und Orthographie cz. iskolai könyvének legalább a második, 1814-iki

*) Ezek közt 1781-től, ADELUNG Sprachlehre-jének a megjelenésétől, 1801-ig, BERNHARDI Sprachlehre-jéig, az említett MEINEREN kívül JAC. J. THOMAS, HASSE, GE. MICHAEL ROTH (REINHOLDIANER), J. G. MEYER, IGNATZ MERTIAN és VATER szerepelnek. (V. ö. V VATER: Versuch einer allgemeinen Sprachlehre. Halle, 1801. 274 —, és BORCKH i. m. 778. l.). Közülök THOMAS, HASSE és MEYER műveit eddig még nem kaphattam meg; ROTH-nak sem e korban megjelent munkáját; MERTIAN nem érinti mondatainkat.

kiadásában (az elsőt 1801-ből nem kaphattam meg) már elég behatóan tárgyalja összevont mondatainkat, szintén még csak egyszerűbb és élvezhetőbb alakban adván ama tant. Nála már nemcsak az I. csoportot találjuk taglalva, hanem példákat találunk a II. csoportba sorozhatók mellett már a III.-ba vehetőkre is.

Ettől kezdve a valamennyire philosopháló nyelvtanírók már ‚Zusammengezogene Sätze‘-nek mondják mondatainkat, illetőleg csak is ezeket illetik azzal a névvel. A participialis constructióra, ha használják is olykor, zavarva, a Zusammenziehung kifejezést, (pl. BECKER is Schulgr. 1831. 186 *) általában vagy a «Participial-Construction» latinos nevet (pl. ROTH i. m. 284. és 404. l.), vagy a ‚Verkürzung der Sätze‘ (pl. már HERLING: Grundregeln 28. l.) illetve ‚Verkürzter Satz‘ (pl. BECKER Schulgr. 186) kifejezéseket alkalmazzák.

Így tehát a szóban levő ‚összevonás‘ elmélete alapjában görög földön keletkezett ugyan, de maga az ‚összevont mondat‘, a melynek theoriája ama figurakénál határozottabb logikai alapú és tágabb körű, a németeknél, még pedig philosophus nyelvészeiknél merül föl.***) Bekerülni meg a mai értelemben vehető, a mondat különböző nemeivel is foglalkozó syntaxis beköszöntése után valamicskével később kerülne be a nyelvtanokba.

S mi adhatott rá itt is alapot, még határozottabb alapot? Minélfogva merülhetett fel? És miért nevezhették a szóban levő mondatot is ‚zusammengezogener Satz‘-nak?

Szerény nézetem szerint, mint fennebb részben már érintettem, itt is a logikai szempont érvényesült. Ez egyfelől már ama görög és latin rhetorok meg grammatikusok műveiben is adva volt. E művek Németországon, a classica philologia hazájában ismereteseek lehettek és voltak már bizonyára századok óta. Közülök különösen a latin grammatika ápolhatta e szempontot, be egészen az újkorba. Innen kezdve meg a rajta alapuló, az ő modorában írt újabbskori grammatikák. Ezek mellett másfelől maga a logika illetve a logikai tanok lehettek befolyással. S e philosophus nyelvészeknél első sorban ezek.

*) V. ö. nálunk IMRE S. Magy. mondatt.: ‚Mondatok összevonása, (= összevont m.), ‚A mellékmondatok összevonása‘ (= rövidítése).

**) Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy esetleg már megelőzőleg logikusainknál is föltalálható az összevonás elmélete I. csoportbeli mondatainkra nézve, az itéletek elemzésénél.

Náluk az ‚Urtheil‘ és a ‚Satz‘ teljesen egy, a mint az pl. BERNHARDI mindkét művében kifejezésre jut. ‚Diese Darstellung des Urtheils in der Sprache heisst: Satz‘, mondja. Így náluk ‚die Lehre von dem Satze, die Sprache als Darstellung der Urtheilskraft betrachtet‘. (Sprachlehre 1:316). Ez a szempont pedig épen ennél fogva teljes, az ítélet totalis alakjának megfelelő, minden mondatrészt kitéve tartalmazó mondatot kíván, illetve tesz föl eredetileg, s úgy elhagyásról, kihagyásról és hiányzásról beszél ott, a hol pszichológiai alapon nincs hiány. S mivel e szempont különben is nagyon szereti az analysisist (az analysis hangsúlyozásával is többször találkozni műveikben, ld. pl. BERNHARDI Anfangsgr.) könnyen analizál, a logika szemüvegén át könnyen bont föl egy több ítéletet tartalmazó, de csak egy mondatot tevő, egy mondatértékű nyelvbeli kifejezést több mondatra, mire már STEINTHAL rámutatott a ‚Grammatik, Logik und Psychologie‘ cz. művében (1855. pl. 170 l.). Ehhez járul aztán az is, a mi szintén a logikai szempontból ered s az előbbi analysis következménye, hogy e nyelvészek legalább VATER- és BERNHARDI-tól kezdve a kötőszót mondatok (v. ö. VATER: Übersicht des Neuesten, was für Philosophie der Sprache stb, 170. l.), illetve két ítélet (V. ö. BERNHARDI: Anfangsgr. 121. l. 22. és 123. l. 6.), vagy két mondat (V. ö. BERNH. i. m. 211. l. 9. és 214. l. 10.), és pedig teljes, már t. i. legalább eredetileg teljes (V. ö. BERNH. Sprl. I. 326. és ROTH Sprl. 100. l.) mondatok egymáshoz való viszonya kifejezésének tekintik; azaz olyan partikuláknak, a melyek mondatokat és nem szavakat (v. ö. BERNHARDI Anfangsgr. 214. 10.) nem mondattagokat (v. ö. BECKER Deutsche Sprl. II. 265. és Schulgr. 136. l.), illetve nem fogalmakat kötnek össze. (V. ö. HERLING: Die Syntax der deutsch. Spr. 1839. I. 69. l.) Ennek következtében különösen az ú. n. ‚syndetisch‘ (ROTH Sprl. 292.) vagyis kötőszós kapcsolattal bíró mondatokat összevontaknak vehetik. — Végül, hogy épen a ‚zusammengezogener Satz‘ névvel illették e mondatcsoportot a participalis constructio rovására, tán az a bizonyos rokonság szolgáltatott rá alapot, a melynél fogva ez utóbbi mondatnemben is ott szerepel a ‚közösség‘ a ‚dasselbe‘ a ‚gemeinschaftliches Glied‘ (v. ö. pl. ADELUNG Sprl. 551. és 553.). És pedig nemcsak az alany, de egyszersmind az állítmány is lehet az, (v. ö. ADELUNG Sprl. i. h.), minél fogva ez a szerkezet a tárgyalás alatt levő mon-

datesoportnak különösen két fajával, azokkal, a melyekben, a régi elmélet szerint szólva az alany, illetve az alany és állítmány is ,közös', közellevő viszonyba jut. Így a nevet könnyen alkalmazhatják a mi mondataink jelölésére is, miután ama logikai szempont szerint ezekben a mondatokban is ,Zusammenziehung' történik, mint amaz igeneves szerkezetben, a melyet bizonyára megkülönböztetésből neveznek aztán ezentúl ama fentebb jelzett nevekkal.

Hadd lássuk most ez elmélet tovább fejlődését Németországon; azután a vele szemben ugyanott föllépett modern oppositíót.

Az így felmerült, régi alapú elmélet az e század tizes és huszas éveiben írt philosophiai irányú német nyelvtanokban már csaknem teljesen kifejlődve található. Így, azokat érintve, a melyek a jelesebb szerzőktől származnak, a ROTH-é után következők közül pl. a HERLING-éiben, a ki részletesen szól alapos műveiben idevonatkozólag, mint különben egyéb mondattani kérdéstről is. ,Grundregeln'-jében (Die Syntax der deutschen Sprache. Zweiter Theil. Zweite Aufg. Frkfrt. a. Mein 1827. 41—46. és 159—193. l.) már érintve találjuk azon esetet, melyben egyes összevont mondatok nem bonthatók két vagy több mondatra; a ,közös rész'-re már hangsúlyoztatik, hogy egész mondat is lehet s így a III. csoport elmélete is már megvan; sőt az összevonás elmélete annyira előtérbe nyomult már nála, hogy a ,Beiordnung' első sorban ,Zusammenziehung', e czím alatt első sorban az ilyen szerkezeteket taglalja. Másik művében, melynek czíme ,Erster Cursus eines wissenschaftlichen Unterrichts in der Deutschen Sprache' (Frkfrt. a. M. 1828. 22—26. és 239—246.) ama fura felbontások, fura elemzések már egész könnyedén történnek, minden nagyobb megokolás mellőzésével. Új syntaxisában (Die S. der d. Sprache. Frkf. a. M. 1830), pedig még behatóbb taglalást nyer ez elmélet is, még makacsabb logikai alapon. Nyilván, mert BECKER a logikai szempontot már a nyelv belső viszonyaira is kiterjesztette s ezzel kétségkívül rá is hatással volt. Különben más e közben megjelent művek közül pl. SCHMITTHENNER ,Uhrsprachlehre'-jében is már legalább külsőleg egészen logikai alapon érintetik röviden az összevonás. (Csak az I. csoportbeli mondatok összevonása, ,többszörös' alany és állítmány hangsúlyozásával). Közelebb jöve, AUG. HEYSE művének (Theoretisch-prakt. deutsche Grammatik) legalább 4. kiadása (Hannover, 1827. 681—692) az eddigi eredmények alapján

áll, systematikusan foglalja össze azokat s néhány pontot részletesebben érint, mint az eddigiek. Így azt, hogy mikor nem szükséges összevonás, hol lehetséges. BECKERnek pedig az „Ausführliche deutsche Grammatik“-jában (II. 1837.), miután előbbi műveiben (a) Deutsche Sprachlehre II. köt. Frkf. a. M. 1829. 265—266. és 417. l., b) Schulgramm. der deutschen Spr. Frkf. a. M. 1831., 136. l.) inkább csak az addigi alapon érintetett, már belső logikai alapon taglaltatik az összevonás, mind a többi mondattani kérdések is, s lehetséges vagy lehetetlen volta a gondolatok belső logikai viszonyától és logikai értékétől tétetik függővé. Ezzel persze mai szempontból, ha az új elmélet álláspontjára helyezkedünk, részben épen ellentéte tárgyalatik egy tényállásnak, hogy t. i. ekkor meg ekkor nem összevonás nem történhetik, hanem épen ellenkezőleg a szokásos, mondjuk egyelőre „összevont“ szerkezet helyébe nyomatékoság okából teljesebb lép. (Ld. majd alább!)

Az ezután következő nyelvtanírók közül e kérdésben is az ifjabbik HEYSE (K. W. L.) emelkedik ki, a ki atyja Theor.-prakt. Deutsche Grammatik-jának új átdolgozásában (II. köt. 1849.) már a grammatikai és logikai szempontot helyesebben össze tudja egyeztetni, s ha jegyzetben is, helyes érzékkel s tudtommal az eddiginél alaposabban érinti (II. 620.) — mert őt a logikai szempont nem korlátolja úgy — azt az esetet, midőn az I. csoport mondatai közül több nem bontható fel két vagy több mondatra.

A HEYSE után következő időből pl. VERNALEKENNEK Deutsche Syntax-a (Wien, 1861) nem igen érinti e kérdést, s ha igen, akkor is csak az I. csoportbeli mondatokat. Ezekre azonban pár nyilatkozatában megszívlelhetőbb elméletet ad az addiginál. E mondatokat t. i. általában csak „többszörös“, „több egymás mellé rendelt“ taggal bíró „egyszerű mondat“-oknak jelzi (1., 3., 5. l.) s csak azt mondja, hogy némely ilyen mondat több egymás mellé rendelt mondatból látszik összehúzottnak, az is azonban mindaddig egyszerű mondatnak vehető, a míg két állítmány nincs (II. 331. l. V. ö. e nyilatkozatot majd alább a KERNÉVEL).

E különben is szerényen odaállított tan, valamint mások ilyen enyhébb tana is, ha ugyan volt, Németországon nem igen hatott (nálunk azonban igen; v. ö. RIEDL Sz. és TOROKOS L. nyelvtanát). Az iskolai kézikönyvekben és a nagyobb nyelvtanokban e tekintetben is BECKER és HEYSE hatottak, különösen nagyon hasz-

nált iskolai grammatikájukkal (amazé pl. 1852-ben 7., emezé 1847-ben 15. kiadást ért).

Ezen összes ekkori könyvek, melyek ránk nézve azért nevezetesebbek, mivel ezek lehettek hatással, hogy az összevonás elmélete hozzánk is bejutott, a fentebbi elméletet terjesztették több-kevesebb helytelenséggel, mi közben WILMANN'S jeles grammatikájában a tanon egy keveset módosított, miután a helytelen tanok ellen már előbb a „Zeitschrift für das Gymnasialwesen“ cz. folyóiratban is fölemelte szavát. (V. ö. idézett f. i. XXXVII. k. 1883. 683 l.)

Ő az összevont név alatt ismertetett mondatokat két csoportra különíti, egyfelől „összevont“, másfelől „többszörös egynemű mondattaggal bíró egyszerű“ mondatokat különböztet meg. Amazokra nézve a „közös részt“, emezekben az „egységességet“ hangsúlyozza. Az elsőkre efféle példákat idéz: Ich habe gestern meine Eltern besucht, und heute einen Freund; Alles rennet, rettet, flüchtet; aus der Wolke quillt der Segen, strömt der Regen (II. csoportbeliek!); az utóbbiakra pedig: Er legte Hut und Mantel ab (I. csop. — V. ö. műve hiányában KERN: Zur Reform des Unterrichts in der deutschen Satzlehre, Berl. 1884. 40—42).

Ez az észszerűbb kísérlet azonban nem nagy viszhangra talált, s az összevont mondat teoriája lassanként még badarabbá vált; definitiója egyes kézikönyvekben jóformán csupán a külalakra alapított. Így pl. B. SCHULTZ nagyon használt „Deutsche Grammatik“-jának 6. kiadásában is. Ez t. i. az összevont mondatot így definiálja: „Jeder Satz, in welchem gleichartige Bestandtheile durch Konjunktionen mit einander verbunden sind, ist eigentlich ein zusammengezogener“. Ehhez hasonlóan pl. RASSMANN általánosán elterjedt ily című művének: „Leitfaden beim Unterricht in der deutschen Grammatik“ 13. kiadásában is KERN találó kifejezésével élve „ohne alle Gewissenskrupel und ohne alle nachträglichen Restriktionen“ ezt tanítja: „Ein Satz, in welchem gleichartige Satzglieder durch Bindewörter mit einander verbunden sind, ist ein zusammengezogener Satz“. A mire KERN helyesen jegyzi meg: „Nach diesem fragwürdigen Recept wäre auch folgender, freilich nicht schöner Satz, ein zusammengezogener: „Gestern und vorgestern haben mein Bruder und ich zu unserem grossen und schmerzlichen Bedauern nach vergeblichem und trostlosem

Harren den lange und sehnsüchtig erwarteten Freund, Beschützer und Berater unserer Kinder weder gesprochen noch gesehen'. RASSMANN (und gewiss mancher andere mit ihm) denkt sich diesen Satz aus mindestens fünfzehn Sätzen zusammengezogen. Eine recht schwierige Gedankenoperation!» (V. ö. Die deutsche Satzlehre, 125—127).

Így nem csodálkozhatunk, ha KERN mint ügyes, képzett pädagogus, ki a grammatikában is jártas, nyelvérzékkal is jóval rendelkezik, meg önállóan is tud gondolkozni, nem pedig csak ma-holnap érthetetlené váló tanokat átvenni, előáll s műveiben, melyekkel a német nyelvoktatás tisztázására (v. ö. Zustand und Gegenstand, VI. l. jegyz.) céloz, annyi „önkényes grammatikai kifejezés” (v. ö. Grundriss der deutsch. Satzlehre, Vorwort) s ezektől jelölt mondat-tani helytelenség, ferde elmélet közt a „Zusammengetzogener Satz”-ét is megtámadja s e mondatot is újabb, helyesebb szempontból igyekszik taglalni. Ezt, jegyezzük meg, az a KERN teszi, a ki tulajdonképen csak a német mondat lényegét kívánja tisztázni s ezt is, mint maga megvallja, csak a mai nyelvérzék alapján (v. ö. Zust. und Geg., VI. l.), így is azonban BALOGH PÉTER-rel méltán mondható a német mondat-reformátorának (Nyr. 17 : 395.).

Ő e kérdést, mint a többieket is, először és behatóbban „Deutsche Satzlehre”-jében (I. kiad. Berlin, 1883., II. u. o. 1888) tárgyalja (II. kiad. 125—132 és 170 l.), a melyben meggyőző érvekkel bizonyítja azon nyilatkozatát, hogy az összevont mondat „szokásos felvétele” fölöttebb rossz, s hogy e terminusnak „praktische Zweckmässigkeit auch bei besonnener Anwendung sehr zweifelhaft, wissenschaftlicher Wert ein sehr geringer ist”. Fejtegetésében a következő eredményre jut. E mondatok — megjegyzendő azonban, a tőlünk felvettek közül csak az I. csoport mondatai, mert tulajdonképen csak ezeket taglalja — kettőzött (vagy sokszorosított) alanyzóval, tárgygyal, állítmány-nominativussal stb. bíró mondatok. Csak az állítmány nem lehet kettőzött a mondatban; az ilyen mondat, a mely két verbum finitum-mal áll, már grammatikailag véve mindig két mondat. „Kunstausdruck Zusammengetzogener Satz als unklar in seiner begrifflichen Bedeutung und als überflüssig in der Schulpraxis, ja in begabteren Schülern manche unnötigen Bedenken hervorrufend” (131—132). Összevont mondatok csak ott vehetők föl, a hol a verbum finitum hiányzik, pl. „Du

warst mit ihm in Paris, und ich mit ihm in London' (170). — Ezen eredménynek megfelelőleg a reformjai gyakorlati alkalmazására készített 'Grundriss der deutschen Satzlehre' (I. kiad. Berl. 1884, III. GOTTFR. KOCH-tól 1896) cz. kézikönyvében már a 'zusg. Satz' helyett más kifejezést használ, 'Gleichartige Satzbestimmungen' cz. alatt foglalja össze azon mondatokat, a melyek a mi I. csoportunkba tartoznak. Többi művei közül a 'Zur Reform des Unterrichts in der deutschen Satzlehre' (Berlin 1884) címűben és a 'Zustand und Gegenstand'-ban (Berlin 1886) érinti még tudtommal a szóban levő mondatokat. Amott VILMANNNS-nak az ő elméletére tett észrevételeit czáfolgatja, egyúttal előbb annak fennebb látott újító kísérletét igyekszik tönkre tenni (39—42. l.); azonban, mint alább (2. II. csop.) látni fogjuk, nem egészen jogosan. Emitt meg azt mutatja meg egy helyütt (70. .), hogy az összevonás elmélete minő csodálatos consequentiákra vezethet.

KERN nyelvtani 'reformjavaslatait' (v.ö. zur Reform 68), köztük az összevont mondatra vonatkozót is az elfogultságtól ment, higgadtabb gondolkozású férfiak csakhamar magukévá teszik. Így, legalább a kíról tudom, a következők. A mondattannal történeti alapon foglalkozó jeles O. ERDMANN, a ki a Satzlehre-re írt bírálatában ezt mondja: 'Ganz einverstanden bin ich mit der Bekämpfung der unwahren, theils geschmacklosen Bezeichnungen: verkürzte, nackte, bekleidete, zusammengezogene Sätze' (Zeitschrift für deutsches Alterthum, XV. 1883. 306). Aztán ZIEMER az újgrammatikus iskolának a mondattan terén csaknem első kiemelkedő tagja (v. ö. E. Phil. Közl. VI. 636. és VII. 919.), ki a pommerániai 'Provincialverein' 11-ik nagy gyűlésén tartott ily cz. előadásában: 'Reform der Syntax unserer Schulgrammatiken' KERN újításait elfogadásra ajánlja (v. ö. Zur Reform, 68. l.). Továbbá C. TH. MICHAËLIS, a kit KERN 'einsichtsvoller' kritikusanak mond. Ez a Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachw. XVI. kötetében (1885) a Satzlehre-re közölt bírálatában ennek minden consequentiáját elfogadhatónak mondja. Így persze az összevont mondatra vonatkozót is. Aztán L. HOFF, a ki a W. KAISER-rel kiadott 'Leitfaden für den Unterricht in der deutschen Grammatik für höhere Lehranstalten' 4. kiadásában (1885-ből) KERN-hez csatlakozva, az előszó-ban a 'kopula, segédige stb. fogalmak mellett a zusammengezogener Satz-ot is 'wissenschaftlich wertlos und praktisch unnütz'-nek

mondja s könyvéből azért kizárja (v. ö. KERN Zust. und Geg. 57—58. l.). HERMANN PAUL is, úgy látszik, ismeretes mesterművének (Princ. d. Sprg.) második, 1886-iki kiadásában e reformok után [ugyanis az első, 1880-iki kiadásban még nem szól idevonatkozólag] érinti több elemnek egy mondattagba való kopulativ kapcsolatát, e kapcsolat történeti fejlődését, az alany és állítmány kettőzését, szóval az ú. n. összevont mondatot és az ezen szerkezetben előjövő egyezésnek a nyelvtörténetben a nyelvérzékekkel együtt való változását (Cap. VI. 111.).

Végül a jó psych. elemző erővel író GUSTAV BURGHAEUSER is KERN-hez csatlakozik a ‚Zeitschrift für den deutschen Unterricht‘ cz. folyóiratban (5. Jahrgang, Leipzig, 189—349. l.) megjelent ily című értekezésében ‚Zur Lehre vom «Zusammengezogenen» Satze‘. Azonban csak annyiban, hogy KERN joggal kel ki az összevont mondat ellen s hogy többé erről nem lehet szó. Mert ő értekezésében, a melylyel tulajdonkép nemcsak a német mondatnak, hanem általában a tudományos syntaxisnak egy fejezetét kívánja tisztázni, és pedig a nyelvjelenségek vizsgálásánál egyedül jogosnak jelentett pszichologiai alapon, egyebekben nem osztozik KERN nézetében. Dolgozata szerint, mely KERN idevonatkozó tanait kiegészíti, KERN-nek alapos oka volt amaz elmélet ellen kikelni, ha arra reflektálunk, hogy e mondatok közül soknál egyáltalában nem gondolhatunk amolyan előállásra s pszichologiailag vizsgálódva nem is kell, meg nem is lehet olyan fura mondatképzésre gondolni. KERN-nél szemben azonban e mondatok nem ‚kettőzött (v. többszörösített) alanyzóval, tárggyal, állítmánynominativussal‘ etc. bírók, hanem két vagy többtagú, de egységes mondatrészszel állók; s e tekintetben az állítmány sem képez kivételt, az is lehet két vagy többtagú, de egységes, ha verbum finitum is.

Újabban megjelent idevonatkozó német értekezést most nem ismerek. Annyi azonban bizonyos, hogy az összevont mondat régi elmélete még Németországban is mindennapi, még sokan nem hagynak fel vele, nem tudván haladni a korrallal s lemondani alaposan megczáfolt helytelen régi tanokról. E tekintetben más hiányában pl. csak a DECKE 1893-ban megjelent Lateinische Schulgrammatik-jára hivatkozom, a mely nem egyéb mint német terminologia latin nyelvtan számára, s noha terminologia, még csak nem is reflektál az idevonatkozólag újonnan ajánlott helyesebb elnevezésre, hanem

továbbra is egyszerűen ‚zusammengezogener Satz‘-ról beszél (297. l.).

Más nemzetek nyelvtani irodalmára térve, rövidebben a következőket mondhatjuk.

Az összevont mondatnak így tulajdonkép görög földben gyökerező, ismeretes alakjában azonban Németországon létrejött csábitó elmélete más nemzetek nyelvtani irodalmába is átment, ha nem is mindenüvé. Ezuttal a miénken kívül csak a francia és angolra reflektálva s ezekre is csak futólag, amott, a *francziáknál* nemcsak régebben (v. ö. a Grammaire des Grammaires, Bruxelles, 1843), de ma sem ismeretes; bár ők még mindig a régi, teljesen logikai állásponton vannak, nem juthatott be hozzájuk, mint olyanokhoz, kik ma is kis térre szorítják a mondatant, az egyes beszédrészek kapcsán tárgyalják (v. ö. pl. GASTON DA COSTA általában elterjedt Grammaire Française-ét) s külön syntaxis elméletével nem sokat törődnek. Az *angoloknál* azonban meghonosodott és úgy látszik, általánosan ismert e theoria. Pl. C. P. MASON-nak nemrég megjelent nyelvtanára (English Grammar, London 1893) hivatkozhatom, a melyet ez idő szerint legjobbnak mondanak. Ez aránylag behatóan érinti az összevont mondatot (170—171. l.); felhozott példái mind három csoportunkat képviselik; a benne található észrevételek meg helyeseknek s részben még a német elméleteket is pótlóknak mondhatók. [Pl. a hol arról szól, hogy a mondatnak nem szükség összevontnak lennie csupán azért, mert mellérendelő kötőszókat találunk benne. Továbbá a hol a két vagy több mondatra nem forgácsolható (‚látszólagos‘) összev. mondatokat érintve, olyanokra hoz fel példát, a melyekben a tárgy, illetve az adverbium kettő vagy több, de azért nem épen szükséges, hogy a mondat két vagy több mondatra forgácsolható volna (170—171. l.). Végül hol az alanyt és állítmányt érinti, mint ilyent, mint ‚összefoglaltat‘ (compound), 154—155. és 156. l.].

Hozzánk az összevont mondat és tana BRASSAI mondása szerint ‚philosophus szomszédainktól‘ került, a kiktől ‚újabb nyelvtanaink írói nem restelték ezt is, mint valami nagy bölcseséget átkölesönözni‘. (A módszerről. II. kiad. 166.). Nekem csak közelebb-ről kell jeleznem, hogy azok az újabb nyelvtanírók az ötvenes és hatvanas évekbeli nyelvtanszerzők; hogy ama mondat és a rávonatkozó tan utánjárásom szerint az ötvenes években került be nyelvtanainkba, s közvetlen.

A mennyire t. i. utánajárhattam, az ötvenes évek előtti nyelvtanainkban nem találkoztam vele egészen BRASSAI Okszerű vezérének II., 1847-ben megjelent kötetéig. Különbben is addigi nyelvtanaink, mint tudjuk, nem igen adnak számbavehető mondattant. Még az akad. kiadásában a Nyelvtudományi Pályamunkák III. köteteként 1846-ban megjelent 'Magyar szókötés' két darabja (SZILÁGYI ISTVÁN és FÁBIÁN ISTVÁN művei), meg IHÁSZ GÁBOR-nak*) Székesfehérvárott ugyanezen évben napvilágot látott nyelvtana is inkább csak régi módszerben tárgyalják a mondattani jelenségeket. T. i. szóegyezés, szóvonzás cím alatt, a mondatnemekről nem szólva, legfőlebb az egyszerű és 'magyarázatos' [bővített] mondatot érintve, s ezt is csak az előbbi. Így bennük azokat a mondatokat, a melyek a nemsokára bejött 'összevont' név alá foglalhatók, a szóegyezés alatt találjuk érintve, ott, hol 'több alany és egy mondomány', illetve 'egy alany és több mondomány' egyezéséről szólnak s a hol ezzel kapcsolatban szintén találunk afféle logikai alapú elemzést, a mely az összevont mondat elméletében szerepel,**) de még csak említését sem a nevezett mondatnak.

Mondattanunknak újabb és olyan alakú tárgyalásával, mely az egyes mondatnemeket s ezek keretén belül az egyes mondatrészeket is tárgyalja, mind eddig nem láttam hangsúlyozva és méltányolva, először BRASSAI fent jelzett művében találkozunk, s szerény véleményem szerint ez tekinthető voltaképen újabb mondattanunk első kísérletének, a mely tulajdonkép egy más célnak kívánt szolgálni, de a magyar mondattan kérdéseit is méltánylandó módon taglalta.

Veterán tudósunk e művében a szóban levő mondatot már érinti. A 'halmazás'-ról szólva (e kifejezéssel él a helytelen 'összevonás', illetve 'összevont mondat' helyett él) ezt mondja: A nyelvészek úgy akarják az ily esetet magyarázni, hogy két vagy több mondat van összehúzva; pl. *ich sitze und schreibe*: ezek helyett volna mondva: *ich sitze, ich schreibe*. Azért összehúzott mondatoknak is nevezik az ily 'és'-es mondatokat. De értésökre ezen magyarázat épen nem szükséges és mi csak a nyelvészek véle-

*) GÁBOR helyett György szerzetesi neve alatt.

***) Ld. SZILÁGYI ISTVÁN-nak így kezdődő megjegyzését (a több alany és egy állítmány egyezésének szabályához csatolva): «Kivétel gyanánt áll» . . . stb.

ményét adók elé. (I. m. i. k. 162. l.) Mint látjuk, BRASSAI-nál már előjön ugyan a szóban levő mondat a később szokásossá válnál kissé szokatlanabb néven s tana is érintetik, azonban csak negative s még nem mondható behozottnak. Egyszersmind azt is láthatjuk, hogy BRASSAI már itt kikel ellene. Figyelmeztetnünk sem kell, hogy mondatai csak I. csoportbeliek.

A közvetlen ezután következő időből IHÁSZ-nak „A magyar mondattan főbb szabályai” cz., Egerben, 1852-ben megjelent művét nem kaphatván meg, reá nem reflektálhatok. A népiskolai tanítók számára írt „Sárospataki vezérkönyv”-ről azonban (1855) már jelezhetem, hogy ez a tárgyalás alatt levő mondatot, illetve még ez is csak I. csoportunkat, „összevont mondat” név alatt is jelzi, tárgyalni azonban didaktikai okból nem e cím alatt tárgyalja, hanem „egynemű mondatok felirattal, és e példánymondatok”, bár a „nyelvészek az összetett (összevont) mondatok közé sorozzák”, helyes érzéssel az „egyszerűkhöz” csatolja. (Ld. 186—187. l.) Szinte 30 évvel azelőtt elfogadhatóbb tan, olyanforma, mint a VERNALEKENÉ s részben a WILMANNÉ, azonban ezekét megelőzve. Nem úgy azonban WARGA JÁNOS gymnasiumok és reáliskolák számára írt mondattanának legalább második, 1856-iki kiadásában, valamint GYURITS ANTAL sem növendékek számára készített Mondattanában (Pest, 1857). Ők t. i. mindketten a német nyelvtanok után mennek (a mit amannál a zárjelekben levő német kifejezések, ennél a műelőszava bizonyít) s amaz „összehúzott”, ez „összevont mondat” cz. alatt, már tárgyalják is, nemesak említik mondatainkat. WARGA csak I. csoportbeli példákra alapítja tanát, mely szerint „sokszor több alanyszóra, melyek kötőszó által vannak összekötve, vitetik egy mondományszó és megfordítva egy alanyról több mondomány nyilvánítatik. Néha mind az alany, mind a mondomány több”. Tanítja a két vagy több mondatra való fölfejtetést; az alany és állítmányon kívül a többi mondatrészek „többszörözésére” is idéz példákat s egy jegyzetben arról szólva, hogy minő kötőszavak használatosak az efféle mondatokban, II. csoportunkba sorozható példákat is hoz fel. (V. ö. 17—18. l.) GYURITS szintén olyanforma definitiot ad, kissé még skrupulosusabbat, a mely az ekkori német nyelvtanokban általános. „Ha két vagy több összetett különféle állítmány egy közös alanyra vonatkozik vagy egy közös állítmány két vagy több különböző alanyhoz tartozik, — hasonlóul, ha több-

rendbeli jelző egy közös főnévre, vagy többrendbeli tárgy avagy határozó közös igére vagy melléknévre vonatkozik, a közös mondatrész csak egyszer fejeztetik ki s a különféle hasonnemű mondatrészek kötőszavakkal kapcsolatnak össze. Alakjukra nézve ugyan egyszerűek az ily mondatok, de tartalmukat illetőleg többszörösek. Az összevonás szintűgy fő-, mint mellékmondatokban végbemehet. Példái közt I. és II. csoportunkba vehetők vannak. (V. ö. 62—63. l.)

Ettől kezdve tudtommal egészen HALÁSZ IGNÁCZ idei egyetemi előadásáig és nyelvtanának az idén megjelent II. kötetéig úgy nyelvtanainkban, a legújabbban megjelentekben is, valamint az idevonatkozólag szóló, kérdésünket érintő értekezéseinkben is, BRASSAI-nak „A módszerről szóló dolgozatát kivéve, a nevezett mondatcsoportról általában mint „összevont”, ill. párszor „összehúzott” mondatokról van szó, és azzal a helytelen tannal tárgyalatnak, a melyet ismerünk.

A kép teljessége végett mint közelebb állóra, röviden erre az irodalomra is reflektálni kívánok. Ezt, hogy a kérdésre vonatkozó, bár csekély, specialis literatúrácskánk is kitérjen, helyesebben úgy teszszük, ha nyelvtanainkról külön szólunk.

Ha ezek irodalmának a fent jelzett kézikönyvek után következtetett nagyobb phasisait nézzük*) s csak a jelesebb, ismertebb vagy legalább e tekintetben feltűnőbb nyelvtanokra szorítkozunk: a voltaképp SIMONYI nyelvtanaitól kezdődő mondattani irányig a következő magyar nyelvtanainkat említhetjük meg, illetve emelhetjük ki. IHÁSZ nyelvtanának új kiadásait, a melyek közül az 5-ik (1857-ből) már mai értelemben vehetőbb mondattannal van bővítvé. SZVORÉNYI-nek Magyar nyelvtanát (Pest, 1861 és azután), Kisebb Magy. Nyelvtanát (1864 és azután), Elméleti és gyak. nyelvkönyvét (Pest, 1871). IMRE SÁNDOR-nak Magyar mondattanát (Debr. 1861 és azután). RIEDL SZ. Magyar nyelvtanát (Pest, 1864). TOROS LÁSZLÓ-nak hasonló című kézikönyvét (Bpest, először 1868);

*) Úgy az itt, mint a fennebb elmondottakra nézve is v. ö. nyelvtani irod. rövid, de találó részleteit HALÁSZ IGNÁCZ-tól a Phil. Közl. IV. 344., 450., KOMÁROMY L.-tól Tan. egyll. k. XVII. 581., BADCICS F.-tól Nytt. Közl. XXIII., 72—73. és KALMÁR E.-tól Nytt. Közl. XXIII. 117. Továbbá általában nyelvt. irod.-ra nézve ld. még SIMONYI összeállítását Nyr. VII. és BALOGH P. említett értekezésének (Az ige szerepl. a mondatban, Nyr. XVII.) bevezetését és befejezését.

valamint BODNÁR ZSIGMOND-nak is. (U. o. 1871 óta többször.) — A népiskolai cél szolgálataiban a hatvanas évekből pl. ÁRVAY JÓZSEF-nek ismertebb Magyar nyelvtanát (a mondatban alapján; Pápán, 1864) említhetjük és KEMPELEN Győző-nek kevésbé ismert kézikönyvét, 'A magyar nyelv gyakorlati tanfolyamát' (két köt. KELLER porosz tanügyi tanácsos módszerét követi. Szeged, 1861.)

E nyelvtanaink, ha egy futólagos pillantást vetünk rájuk, mindannyian szólnak a tárgyalás alatt levő mondatoknak legalább I. csoportjáról s némelyek a II. csoportot is érintik (pl. TORKOS), vagy legalább ebbe a csoportba sorozható mondatokat is hoznak fel. E könyvek még hol 'összevont' (IHÁSZ, SZVORÉNYI, ÁRVAY, BODNÁR), hol 'összehúzott' (RIEDL), hol 'több egynemű mondattag által bővített', illetve 'összevont' (TORKOS) mondat, hol 'mondatkurtítás' (KEMPELEN), hol 'egymás mellé sorozott mondatok összevonása' (IMRE) cím alatt szólnak mondatainkról. Tanaikat röviden összegezve, a definitióban józanabb magyar érzékkel nem igen emlegetik az összevonást; az eredettel, a létrejövással csak kevesen bajlódnak (pl. ÁRVAY, SZVOR. a Nyelvkönyvében és BODNÁR); általában inkább csak a meglevőt constatálják (oly mondat, melyben több alanyra egy állítmány vonatkozik' stb.!). És itt vagy csak olyanoknak mondják e mondatokat, a melyekben több alanyra egy állítmány, illetőleg fordítva több állítmányra egy alany vonatkozik (IHÁSZ); vagy tanításuk értelmében a többi mondatrészek is fordulhatnak elő bennük többször (SZVOR.) stb., stb. Hogy hol tárgyalják e mondatokat, az egyszerű, vagy összetett mondatok közt-e stb. itt nem ismétlem (ld. a bevezetést); a rájuk vonatkozó részletezéseket meg fölöslegesnek tartom érinteni. Azt azonban megjegyzendőnek látom, hogy e nyelvtanaink közül legalább pár (a SZVOR. és BODNÁRÉ) megemlékszik s így nálunk is szól ama fennebb már érintett fel nem bontható mondatokról, mint olyanokról, a melyek csak 'látszatos', illetve 'látszólagos összevont' mondatok. Még csak annyit, hogy e nyelvtanaink közül aránylag leghelyesebben a legkevesebbé ismert, a KEMPELENÉ fogja fel e mondatokat. Ez t. i. ha kissé zavarosan tárgyalja is őket az ú. n. 'rövidített' mondatokkal egybefogva s az 'összevont mondat' néven kívül 'egyszerűen összetett' (III. köt. 77.), illetve 'kurtított' mondatok (IV. 91.) néven is nevezve, akár önmagától, akár a német szerző behatása alatt, a kinek módszerét követi, tűrhetőbb definitiót ad, mikor e

mondatokat olyanoknak mondja, melyek egy közös és két vagy több egynemű mondattaggal bírnak s két vagy több önálló ítéletre bonthatók' (IV. 91.). (Ez persze nemcsak az I., de II. csoportbeli példák alapján is van adva, meg 'rövidített' mondatok alapján is!) Tehát nem hangsúlyozza, hogy mikép jönnek létre e mondatok; csak az alakot írja le, s csak felbontásról szól, és itt ha esetleg véletlenül is, helyesen ítéletekre bonthatást mond. Ép így elnézhetőbb tan az is, a mit alább tanít, habár, mint látni fogjuk, az sem fogadható el: 'Minden mondatot, melyben valamely mondatrész többször fordul elő, kurtítottnak tekinthetünk, ezáltal azonban nem azt akarjuk állítani, hogy mindannyiszor az előtt elválasztott mondatok összevonása, kurtítása történt'. (III. 92.).

A SIMONYI nyelvtanaival beköszöntött újabb irányú grammatikáinkban már általában 'összevont' mondatok név alatt találjuk érintve mondatainkat, miután az iskolai műszók közt e név javasoltatott (Ld. Nyr. 8:267. és Tan. egy. közl. 1879). E nyelvtanok többé-kevésbé ismertek, azért róluk idevonatkozólag még rövidebben. Közülök, mint tudjuk, a közép-, illetve polgári iskolák számára készültek közt a következők a jobbak, az ismertebbek, illetve legalább használtabbak. SIMONYI Kis és Rendszeres nyelvtana (amaz 1877-től, ez 1879-től többször!); IHÁSZ kézikönyve a saját, majd a MÁJER A. (1882-től), meg a BARBARICS R. (1885-től) átdolgozásaiban; SZINNYEI kézikönyvei: Iskolai magyar nyelvtan (1884 óta), Rendszeres magyar nyelvtan és A magyar nyelv rendszere; KIRÁLY PÁL Magyar nyelvtana (Budapest, 1889.); végül két kevésbé fontos, de újabban elterjedt könyv: DEME KÁROLY nyelvtana (1891 óta. V. ö. bir. Tan. E. közl. 1891.) és és KOZÁRY JÓZSEF Rendszeres nyelvtana ('kérdő módszer szerint'. N.-Kanizsa, 1894, 3. kiadás. V. ö. bir. a Phil. és Tan. egyl. Közönyben, meg a Nyr.-ben.) A népiskolák számára készültek közül meg az ALBERT JÁNOS bírálatában (Nyr. XXIII.) jobbakkak deklaráltak említhetők, vagyis: VARGYAS ENDRE Magy. nyelvtana (Bp. 1892, 4. kiad.), BELICZA JÓZSEF Magy. nyelvt. kézi könyve (Bp. 1892, 6. kiad.) és a NAGY LÁSZLÓ-KOMÁROMY-féle Nyelvt. gyak. könyv. (Bp. 1895.). Mindezek az előzőkből már ismert módok valamelyikén tárgyalják, illetve érintik mondatainkat. Az ismertebbekre bővebben nem is reflectálva, csak annyit jelzek, hogy SZINNYEI a legegyszerűbb és a józanabb magyar felfogás előtt leg-

inkább elhithetőnek látszó definitiót fogadja el, a mit nálunk először IHÁSNÁL láttunk, s így csak I. csoportunkat érinti; SIMONYI meg KIRÁLY a II-ikat is; KALMÁR, kinek bírálója, BALASSA elismerése szerint egész művén meglátszik az önálló gondolkodás eredménye (Tan. Egl. K. 27: 117), az eddigiektől eltér, s (WILMANNShoz meg KERNhez járva közel) olyan összetett mondatokat mond összevontaknak, melyeknek egy vagy több közös részük van és az csak egyszer van kitéve; 'összevontak pedig azért, mert közös részeik mind egybe vannak összevonva'. Mint látni fogjuk, ő már inkább eltalálta a dolgot; KEMPELEN után voltakép ő találja el inkább, amannál természetesen még helyesebben. A többiek közül DEME és VARGYAS tana az IHÁSZÉVAL és SZINNYEIÉVEL, az IHÁSZÉ átdolgozásaiban és KOMÁROMYÉ a GYURITSÉVAL, a KOZÁRYÉ meg a SZVORÉNYIÉVEL egyezik.

A specialis irodalomra térve, ilyen is van, habár csekély. Önállóan, külön művekként megjelent és megszerezhetett nyelvtudományi termékeinket, továbbá azon folyóiratainkat, a melyekhez hozzá férhettem, névszerint a Nyelvt. Közl.-t, a Phil. Közl.-t, a Nyr.-t és a Tan. egl. Közl.-t, aztán programmértekezéseink repertoriumait (1850—1885-ig PANYÁKTÓL, azután a Phil. Közl.-ben HELLEBRANTTÓL) átbúvárolva, e csekély irodalomról így számolhatok be. Először itt is BRASSAI szerepel, a ki a 'módszer'-re vonatkozó egyik értekezésében érintette másodszor kérdésünket. ('Módszer és némi alkalmazásai'. III. értek., a phil. osztály köréből kiadott értekezések közt. Pest, 1869. 19—20. l. Ugyanúgy az ezen értekezéseit együtt új és javított kiadásban adó művében, a mely 'A módszerről' cím alatt jelent meg (Kolozsvár 1893, 165—6. l.) Érintésének velejét már láttuk (ld. a bevez.); idézni meg alább idézhetjük e reflexiókat, a melyek úgy látszik eddig nem hatottak, mive különben is csak mintegy odavetettek valának. Ezután HALÁSZ IGNÁCZ érintette külön értekezésben e mondatokat (a Nyr. VI. kötetében az 'és' kötősz. értekezve). Itt az akkor divatos felfogással ír ugyan róluk; de úgy, hogy újabb észrevételeket, megjegyzéseket is tesz, a minőket a németeknél sem látni (pl. a látszólagos összevont mondatokra, 254. l.); meg a III. csoportnak is érinti legalább egyik faját (254—55). Ezen kívül több értékesíthető megjegyzést (a grammatikai tárgyalásnál értékesíthetőt) és példát találhatni értekezésében, a melyről még csak azt jegyzem meg, hogy az első csoportnál nem csak összevont alanyú és állítmányú, de ilyen tárgyú, jelzőjű és határozójú mondatokról is szól, tehát mint WARGA, GYURITS stb. és nem csak mint IHÁSZ, SZINNYEI stb. Ezután SIMONYI érintette mondatainkat 'A magy. kötőszók' cz. művében (1881—

1883); az I. csoportot és a II. egy részét a már ismert név alatt a mű I. köt.-ben, a II. csoport más részét és a III. csoportot a II. és III. köt.-ben, főként a 'kihagyások' alatt. E mű különösen nyelvtörténeti szempontból értékesíthető több tekintetben. SIMONYI után tudtommal DANIELOVICS KÁLMÁN reflektált e mondatokra is. A mondat' című értekezésében, a mely a zombori főgymn. 1886/7-ik isk. évi értesítőjében jelent meg (15—54. l.). Nyelvtanításunk e gondolkozó barátja ebben a philosophicus színezetű, logikai alapon álló, mindamellett figyelemre méltó dolgozatában jóformán mindazon magyar nyelvtanítók és nyelvészek tanánál, a kik idevonatkozólag szóltak, merevebb logikai alapon épült tant ad. Az efféle mondatot: Péter és Pál olvasnak (I. csop.), nemcsak a 'formális nyelvtan' tanítását helyben hagyva (33. l.), de úgy látszik 'speculative', 'gondolat szerint', 'értelmileg' vizsgálva is összetett mondatnak (37., 38. l.) veszi, a mely két vagy több nem csak alakilag, hanem tartalmilag is teljes, magában véve is megálló mondatból van összetéve. Így A) 'Péter és Pál írnak' szerinte is összetett mondat, s ezekből áll elő: (V. ö. 37. l.) Péter ír. Pál ír. A jó Péter és a szorgalmas Pál írnak', ezekből: A jó Péter ír. A szorgalmas Pál ír. Stb. B) A fiú azt mondta, hogy *atyja* beteg. A fiú azt mondta, hogy *anyja* beteg. — A fiú azt mondta, hogy *atyja* és *anyja* betegek. Stb. Különben a meghatározást, egy kis hozzáadástól eltekintve, úgy adja, mint pl. Ihász nyelvtana régiebb alakjában, meg a Szinnyi nyelvtani kézikönyvei. Összevont mondat alatt 'olyan összetett mondatot' (!) ért, 'a melyben két vagy több alany mellett egy állítmány, vagy: egy alany mellett két vagy több állítmány van'. (I. csop.!) De részéről az összevont összetett mondatok közé az olyanokat is számítja, melyek különböző alanyval és különböző állítmányval, de egyenlő hely-, idő-, ok- és célhatározóval bíró egyszerű mondatokból vannak összetéve. Pl. Károly ír az *iskolában*. Lajos rajzol az *iskolában*. — Károly ír, Lajos rajzol az iskolában. Stb. Így, mint látjuk, II. csoportunkat is érinti. De igen a III.-at is, mikor ez összevonást alárendelési viszonyú összetett mondatokra is alkalmazza: Midőn rossz a termés, drágaság uralkodik. Midőn rossz a termés, a szegény népsokat szenved. — Midőn rossz a termés, drágaság uralkodik és a szegény nép sokat szenved. (37—38. l.). A legmakacsabb 'logikai alapon nyugvó' (V. ö. 54. l.) s idevonatkozólag épen nem 'reális tartalommal bíró nyelvtanítás' (V. ö. u. o.), a melyet kárba vesztett fáradság még szemléltetve is gyakorolni (V. ö. 51., 52. l.). A mi meg újnak tetszik benne, alapjában már előfordult nézet. Újabban KÁLMÁR művét bírálva BALASSA is érintette a Tanáregyl. Közl. XVII. 1893—4. 116. 117. l. az 'összevont mondat'-ot. Ő KÁLMÁRnak e mondatra vonatkozó meghatározását, mint a csonka mondatra vonatkozót is, helytelennek tartja. E meghatározásnak szerinte az a főhibája,

hogy egyaránt fontosnak tart minden mondatrészt; pedig a legfontosabb mondatrész az állítmány. Összevont mondatnak nem tekinthetjük az olyan két vagy három mondatot, a melyeknek bármely része közös. Itt ismét azt a felfogást kell érvényre emelni, hogy egy mondatnak nem lehet több állítmánya, mert a hány állítmány, annyi a mondat. Összevont mondatnak csakis az olyant tekinthetjük, melyben ugyanazon állítmányhoz két vagy több alany tartozik. Szerinte KALMÁR a 108. pontban [E példákban: (a közös részt aláhúzom) ,Ott fetrengett *szegény kutya* az út porában, kauszolt s olyan keservesen sírt'. ,*Még egy esztendővel ennek előtte* sírt volna a *királyfi*, fölvette s haza vitte volna'. E. L.] nem tud határozott különbséget tenni az összetett és összevont mondat közt s a 107. pont elején olyan példákat sorol fel, a melyeket épen nem tekinthetünk összevont mondatoknak. (Ama példák: Haza megy, belép a palotába, *apja*, *anyja* elejébe szaladnak, nyakába borúlnak, kérdezősködnek! E. L.) Részben megfontolandó ,a II. csop.-ra nézve', részben helytelen (az I-re nézve) észrevételek ezek is, mint látni fogjuk. Legújabban végül HALÁSZ IGNÁCZ taglalta egyetemi előadásában az összevont mondatot, jobban mondva annak kérdését, még pedig BURGHAEUSER álláspontján s így az I. csoporton kívül a II.-at is érintve.

Ime az ,összevont mondat' eddigi elméletének fejlődése nagy vonásokban s ime egyszersmind a rá vonatkozó külföldi és hazai irodalom, a melyet egy-két meg nem szerezhett munka kivételével általában tekintetbe vettem, hogy így figyelmemet minden idevonatkozólag felmerülhető dologra kiterjeszthessem, s dolgozatom annál tüzetesebb lehessen. Vázolni is főként azért vázoltam ez irodalmat kissé részletesebben, hogy, mint a bevezetésben hangsúlyoztam, a kép világosabb, tisztább és teljesebb s ez által az eredmény is annál szilárdabb alapon nyugvó, annál elfogadhatóbb legyen.

Ezen közvetlen tekintetbe veendő irodalmon kívül haszonnal értékesítettem PECZ VILMOSNAK az új grammatikus iskola egyes műveire vonatkozó bírálatait (Phil. Közl. V. 418. és VI. 634); SPITKÓ LAJOSNAK ez iskolára vonatkozó ismertetését (Phil. Közl. VII. 761); maguk az új grammatikusok közül az új irányt inauguráló STEINTHALNAK Grammatik, Logik und Psychologie cz. művét (1855.) meg ZIEMERNEK jeles munkácskáját, Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax. Colberg, 1883. Továbbá BALOGH PÉTERNEK már említett dolgozatát. A szóegyezésre a Nyr.-ben JOANNOVICS (III. k.) és ANTIBARBARUS (IV. k.) cikkét stb., stb. A használt segédműveket különben, így azon többieket is, a melyeket itt nem említek, mindannyiszor idézni fogom, illetve egy részüket már idéztem is.

ERDÉLYI LAJOS.

Még néhány szó az *est* megvilágításához.

SETÄLÄ EMIL «Az eredeti *kt* megfelelője a magyarban» czímmel fűnt adott közleményében (194. l.) szemben a magyar *est* (*est-vel, est-ig*) szó eredetéről BUDENZTŐL vallott s részemről e folyóirat tavalyi évfolyamában (347. l.) újabb bizonyítékokkal is támogatott felfogással mereven fűnttartja továbbra is abbeli nézetét, hogy e jelzett szavunk a finn *ehtoo* «est» szó és társai rokonságától különválasztandó. Azon tekintély mellett, melylyel SETÄLÄ véleménynyilvánítása nyelvészeti irodalmunkban méltán dicsekedhetik, csak sajnálnom lehet, hogy e tárgyra vonatkozó fejtegetésében teljesen figyelem és szó nélkül hagyja ama jelentős okokat, melyek bennünket a tőle hangoztatott s előttünk is egész világosan állott nehézség ellenére nézetünk megállapításában vezéreltek s melyeket ennél fogva czélszerű lesz itt meg egyszer röviden egybe foglalnunk. Ezen okaink ugyanis a következők voltak:

1. Az «*éj*» és «*est*» fogalmaira az esetleg itt ott használt jelző, vagy körülíró kifejezéseken kívül a finn-magyar nyelvek egész vonalán külön sajátos nevező szókat is találunk, még pedig szoros hangtani egyezéssel az «*éj*»-re ezt: finn *yö*, lapp *ija*, mord. *vej*, *ve*, zürj. *voj*, *oj*, votj. *uj*, *új*, vog. *jñ*, *ji*, *je*, osztj. *jögon*, *ei*, magy. *éj* s szintígy az «*est*»-re a következőt: finn *ehtoo*, lapp *ikto*, *jikti* («*tegnap*», tkp. «*az este*»), vog. *it*, *jét*, *jitu*, *ét*, osztj. *jētēñ*, *ittēñ* («*est*»), *jetna*, *idai* («*este*»), mely utóbbiakhoz sorakoznak alakjuknál fogva az «*éj*» jelentésű cserem. *jut*, *jud*, *éjsz.* vog. *ēt*, osztják *āt*, *at* szavak is. Hacsak a hangtani fejlődést valamikép megmagyarázhatjuk, természetesen föltehető, hogy a magyar *est* ép úgy mint az *éj* sajátos eredeti szó lévén, a finn *ehtoo* másaihoz tartozik.

2. Ezen föltevésnek ellentmondani látszik ugyan az egyes nyelvemlékekben található *nap-eset* «*vesper*» kifejezés; de hogy ezen összetétel nem eredeti alakja az *est*-nek, hanem csupán valamely lelektani művelet eredménye, mutatja az, hogy a magyar nyelv szokás nem ismeri «a nap *esik*» szólást, mely nélkül pedig az *eset* (*est*), *nap-eset*-féle «*vesper*» fogalmú kifejezésnek szabályos

keletkezése szinte érthetetlen; továbbá hogy az *est* nem használatos «occidens» értelemben, holott mint a «napkelet», vagy *kelet* ellentéte, ez a legtermészetesebb volna. Hangtani nehézség is szól a *nap-eset* és *est* azonosítása ellen; amennyiben t. i. az utóbbinak sem a régiségben, sem a tájszólásokban elvárható teljesebb *eseti*, *eseti*-féle alakja ki nem mutatható. Végül az *est-vel* szerkezet is arra utal, hogy az alapszónak valóságos időfogalmat tulajdonítsunk (mint: *nappal*, *éjjel*, *reg-vel*, *hol-val*, *ősz-szel*, *tavaszzal*), mint-hogy a hely- és cselekvésszók időhatározói alkalmazásánál a magyar nyelvdivatban rendszeren másnemű viszonyszók szerepelnek (*napkelet-kor*, *virradat tájt* stb.), a-*vel* ellenben legfeljebb birtokosraggal (így: *nap keltével*, *nyugtával*). Nincs meg különösen a magyar nyelvhasználatban *kelettel* (= *napkelettel*) «reggel» jelenlésben, mit pedig méltán elvárhatnánk, ha az *estvel* a *nap-esettel* változata volna.

3. Az *st* hangcsoport közbeneső *jt*, *ht* alakulat menetén, mint más nyelvekből vett példákkal biztosan igazolhatni, eredetibb *kt*-ből is természetesen fejlődhetik; sőt ez az eset néhány egyéb magyar adatra nézve is föltehető.

SETÁLÁ mind e bizonyítékok közül csupán az utóbbira vet ügyet s mint valami előttünk ismeretlen, új tényt váltig csak azt vitatja, hogy a finn *ehtoo* szóközépi hangcsoportja a lapp *ikto* tanúsága szerint eredetibb *kt*-ből való s a magyarban ennek -*t* (-*tt*) a szabályos megfelelője. Pedig tudjuk és tudtuk ezt mi is igen jól, hiszen talán a Magyar-Ugor Szótár az a mű, melyből SETÁLÁ is ezen tudomását legelsőben szerezhette. A hangfejlési szabályosság, vagy mondjuk bár «törvény» elismerése azonban nem zárja ki nézetünk szerint, hogy egyes esetekben, hol erre fontos, meggyőző okok kényszerítenek bennünket, s szórványos természetű hangfejlési jelenséget is föltegyünk, s nem követhetjük az újgrammatikai iskola némely fölöttébb buzgó hívének abbeli tulzását, mely a «hangtörvény» általánosságát merev dogmaként fogadva el, a hol az ettől való eltéréseket az eddigelé alkalmasoknak tetszett eszközökkel (minők főképp az analogikus hatás s az alaki kombináció fölvétele) hamarosan és könnyű szerrel meg nem magyarázhatja, mindjárt magát a jelenséget, a nyelvbeli egyezés tényét vonja tagadásba. Különösen a mi összehasonlító nyelvészkedésünk terén, — melyen a mai nyelv megfejtésére csupán a rokon nyelvek állanak valamennyire rendelkezésünkre, ellenben jóformán teljesen híján vagyunk az alakok több évezredes fejlődésmenetét szemléltető nyelvtörténetnek — alig várhatjuk el, hogy minden alakulat keletkezése módját biztossággal megállapíthassuk s bizony sok esetben be kell legalább egyelőre érünk avval is, hogy magának az alakulatnak tényét észrevettük. Azért pl. hogy szabályként fölismertük nyelvünkben az eredeti szóközépi (ill. szövégi) *m*-nek

v-re való változását a *név, nyelv, jav- (jó), fűv- (fű), lév- (lé), szív, tetv- (tetű) | nyúl (= mord. numil) | velő (= vog. valēm) stb.* szók rokon nyelvi másai alapján, nem fog eszünkbe jutni tagadni a mord. *kemä* «kemény» és magy. *kemény*, vog. *ülēm* «álom» és magy. *álom*, vog. *wölēm* «ólom» és magy. *ólom* stb. hasonló alkotású szók egyezését, tapasztalva különösen, hogy még legkövetkezetesebb «hangtörvényeink» körében is, minők jelesül a szókezdő *p*-nek *f*-re és a mélyhagú szók *k* kezdőjének *h*-ra való változása, fölmerülnek szórványos, eddigelé sajátos okokkal meg nem magyarázott szabályellenességek (v. ö. pl. *por, piczi, pillant | kap-, kar, kosz | kúm- a hűny-, komor a homály* mellett stb.). Egész sereg hangtani alakulatot ismerünk nyelvünk s különösen nyelvjárásaink terén, melynek egész terjedtségi köre csupán egy-két esetre szorítkozik a nélkül, hogy azt az ismeretes módszertani útakon megmagyarázhatnók; ki mondhatná meg pl. hogy miért változtak csupán a *löp-, lők, lápa* szók *vöp-, vők, vápa* hangzásúakká s miért nem történt ugyanez a szintén hasonló alkotású *löp* (milz), *láb, lep-* szavaknál; vagy hogy miért kellett épen a *bagoly* szóban a szókezdő *m*-nek *b*-vé alakulni (= vog. *māyxlwä*), mikor ama hang megmaradhatott eredeti minőségében a *mag, maga, magos, meg* szavakban?!

Azt hiszem tehát, hogy épenséggel nincs helyén az a módszertani előítélet, melylyel az ujgrammatikai iskola apostolai a szórványos hangtani alakulatok fölvételét erőn-erővel a nyelvvizsgálati műveletek köréből kiszorítani igyekeznek s melylyel SETÄLÄ is pusztán az általános hangfejlődési szabályra hivatkozva a magyar *est* szót a hozzá alakilag oly közel álló vogul *ēt, jēt, üt, osztják jēt*, s az ezekkel szerinte is egybefüggő finn *ehtoo* stb. csoportjából kirekesztendőnek itéli. Hogy *ýt—st* hangfejlődés lehetséges és természetes, azt ő maga is elismeri; hogy ez tényleg néhány egyéb magyar analogián is előfordúl, én bizonyítani is törekedtem, bár megvallva, a nélkül hogy a föntebbi egyeztetés helyességét a biztosan kideríthető analogiák kisebb vagy nagyobb számától függőnek gondoltam volna. Sajnos, nem volt szerencsém SETÄLÄ meglegegedését felhozott adataimmal kivívhatni; azért lássuk ezeket még egyszer közelebről:

1. *nyüst* «dicker, grober wergfaden» = előrészében tavdai vogul *nyuz, polna-nyuz* szösz, kenderszösz, *кудель* (*polna* «kender»); képzésére nézve v. ö. *füs-t* (vog. *posim* id.), *ros-t, roj-t* (vog. *rüsi* «roj»), *araszt* és *arasz, fajt, fajta* és *faj*. SETÄLÄ ezen szoros magyar-vogul egyezésről, melyben a *ýt—st* hangváltozás kétségtelen világossággal jelentkezik, egy szóval sem vesz tudomást; hanem e helyett a BUDENZ szótárából mellékesen odavetett s a dolog érdemét semmiképp sem befolyásoló finn adatokat bírálja utalva különösen arra, hogy THOMSEN ujabban a finn *niite-* (nom. *niisi*)

«licium textorum» szót litván-lett eredetűnek bizonyította. Hivatkoztam még BUDENZ nyomán a finn *niine-* (nom. *niini*) «bast, lindenbast (zum flechten)» szóra, mely az azonos jelentésű cserem. *nī, ni*, zürj. *nin, nim*, votják *niin* rokon alakokkal egyetemben a vog. *nēj-* «kötni» igében mutatkozó alapszó képzésének tetszik ép úgy mint német *bast* (*basta* e h. *bad-ta*) a *binden, band* igéből.*) SETÄLÄ azt jegyzi meg erre, hogy «egyáltalában semmi sem mutat arra, hogy az utóbbiban (a finn *niine-*ben és társaiban) „gutturalis” explosiva, vagy spirans lett volna». Alapos, vagy alaptalan-e ez a szigorú tamáskodás, a fölött e helyt fölösleges vitakoznom (v. ö. finn *hiiri* «egér» = vog. *tāñer*, finn *pii* «fog» = vog. *pāñk*), minthogy a magy. *nyüst* hangalakjának fejlődésére nézve amúgy is első sorban a vogul *nuž* alakjából vonhatunk következtetést.

2. *nyest* «*mustela martes*». Szoros megfelelője a legközelebbi rokon nyelvekben ismeretlen; azért hivatkoztam a finn *näätä*, lapp *nätte* azonos jelentésű megfelelőkre, melyeket BUDENZ így elemez: *nää-tä* az utórészben ugyanazon képzőt látván, mint a finn *nei-te*-ben kicsinyítő értékkel (v. ö. a magyarban: *nyusz-t, eve-t* = vog. *nōys*, osztj. *taña*). A vogul *nōys* (= észt *nug-ise*), úgy vélem, alaprészében az itt jelentkező **nää-* ugyanegy fajta állatnévnek mélyhangú párja, miből az sejthető, hogy a finn-lapp *nää(-tä)* alak hosszú hangzója elenyészett gutturalis elemet tartalmaz, úgy hogy m. *nyest* e helyett valónak vehető: **nēj-t*. SETÄLÄ erre a következő megjegyzést teszi: «Az idézett finn és lapp szavakban mind azok szerint, a miket ezen nyelvek hangállapotairól tudunk, teljes lehetetlenség föltenni valami „gutturalis” elemet a szó közepén, mert a gutturalisnak olyan megfelelőse, amilyen MUNKÁCSI szerint ezen finn és lapp szavakban volna, teljesen ismeretlen». Rendkívül csodálkozom ezen a kijelentésen azon SETÄLÄ részéről, ki még csak nem régiben adott ki egy értekezést «Über einen „gutturalen” nasal im urfinnischen» címmel («gutturalis» alatt tulajdonképpen mint mi is «nem dentalis» orrhangot, azaz *n-t* értve, hanem *ŋ-t* és præpalatalis *ɲ-t*), melynek adatai közt a fenti *nää-tä*-vel egészen hasonló alkotású *pää* «fej», *jää* «jég», *sää* «tempesta» szók vannak elősorolva s ősfinn **pājä*, **jājä*, **sājä* alakokból magyarázva. Avagy a finn *saa-* «venire, pervenire» többé nem egyeztethető már a mordvin *saje-* «kommen», a finn *sääre* (nom. *-ri*) «schmalbein» a mordvin *säjär* id., a finn *haara* «ramus» a lapp *suorge* id., a finn *kääri-* «volvere» a magy. *kering-*, mord. *kevere-* «görgeni» szavakkal, melyeknek alakjai, mint

*) BUDENZ szerint «igen jól érthető, hogy a „bast, hárs”, mely még mai nap is minden kender és len mellett igen fontos „kötő anyag”, esetleg a „faden, fonal”-val (magy. *nyüst*) közös eredetű nevet nyert» (MUGSz. 431. l.).

BUDENZ még sok más hasonló példában fölteszi, ősi szóközépi *g*-féle hang fejleményei? Akár *ŋ*, akár *g*, *ɣ* lett legyen amaz ősi hang, melynek egykori létélét a finn *näätä* hosszú hangzója sejteti, a magyarban egyaránt fejlődhetett belőle — mint e helyen talán fölösleges tüzetesen fejtegetnem (l. NyK. 27 : 183. és magy. *juka*, *éh* = régibb *jonh*) — **nyejt* s ebből *nyest*.

3. *nöst-ény* = alaprészében finn *neite* (nom. *-ti*) lapp *neita* «*filia, virgo*». Hogy a *nei-* alaprész diftongusában gutturalis elem lappang, azt hiszem az osztják *neñ*, vogul *něj-* (nom. *nē*), magy. *nő*, *né* (= **neu*, **nej*) társalakok mellett szintén szükségtelen bizonyítanom. Csak akadémikuskodás SETÄLÄ részéről, midőn terjengőséget kerülő meghatározásom alapján «nem tudja» egyeztetésemet «másképp érteni, mint úgy, hogy szerintem itt a magyar *s* gutturalis *nasalisnak* felel meg», mit ha «bebizonyítanának is, még akkor sem szolgálhatna semmi esetre bizonyítékul arra, hogy a magyarban *kt* > *št* hangváltozás történt.» Dehogyan gondolok én itt akár *ŋt* > *št*, akár *kt* > *št* «hangváltozásra»? Nem egyszer fejtegettem én különböző tárgyú értekezéseimben, hogy a magyar alakok magyarázásában nem szabad a kifejthető legősibb, úgynevezett «ugor» (finn-magyar) alapnyelvi alakokból kiindulnunk, sőt hogy sokszor a vogul-osztják nyelvek közösségéből kifejthető legrégebbi alak sem vonható be a külön magyar nyelvtörténet korszakába. Nem képelem pl., hogy a magy. *nő*, *né* alak végzete bármely régi korban is *ŋ* lett volna a magyar nyelv külön életében, úgy a mint ma pl. az osztjákban (*ney*); hanem legfeljebb valamely ebből fejlett «gyöngült» hang, minő pl. a vogul *ɣ* (*něj-*) illetőleg helyébe lépett *j*, vagy mint diftongus utórésze *u* (l. NyK. 25 : 183.) A *nöst-ény* alaprészét sem tartom közvetlenül osztják-féle *ney-t* alak helyett valónak, hanem a vogul *něj-* hangzást tartva szem előtt **nejt*-féle fejlemény praehistoricus *) változatának.

A *ž* > *s* hangváltozás lehetőségének további igazolására nyelvünkben, hivatkoztam még magának SETÄLÄ-nek azon magyarázatára is, melylyel a magy. *-ít* képzős igék felszólító alakját (*tanítson*, *tanojtson* e h. *tanojt-žon* s ebből más irányban régebbi *tanóhon* e h.

*) Szemben az itt kimutatott esetek fölvehető praehistoricus *žt* > *št* változásával — mint tudvalevő (l. MÜgSz. 518.) — néhány példában ellentétes irányú, vagyis *št* > *žt*, *jt* hangfejlődés igazolható, így: *rost* «*faser, franse*» e mellett *rojčt* «*franse*» (**rošt*, **rojčt* hangfejlési fokozatok útján : v. ö. vog. *rüsi* «*rojčt*») | *es-* ige mellett: *causat. ejt-* (v. ö. votj. *uš-* «*esni*»; *uškit-* «*levetni*») | *fesl-* ige mellett: *caus. fejt-* (v. ö. vog. *pěšml-* «*oldódni*»; *pěst-* «*oldani*») | *böjt* (v. ö. vog. *pš*, cserem. *pütö*, votj. *viž*, zürj. *vidž* s ebből osztják *viš*, *uš* id.). Ezt az utóbbi fajta hangváltozást ujabban keletűnek kell tekintenünk.

**tanóŷ-ŷon*) megértetni törekedett; de minthogy ő ezen magyarázatát ujabban visszavonta, én sem látom szükségesnek, hogy reá visszatérjek. Ahhoz, hogy a magy. *est*-et a vog. *jēt, it*, finn *ehtoo* stb. másának elismerjük, a fenti bizonyítékok is elégségesek. Egyébként a hang-megfelelés megmagyarázásának nem ez az egyetlen módja, s a következőbe talán SETÄLÄ is bele fog nyugodni. A déli vogul alakok *t*-je s az éjszaki vogul *ēt*, tavdai *ŷitu*, valamint az éjszaki osztják *jēt-* (*jētna* «abends», *jētēy* «abend» | déli *id-*, *it-* (*idai*, *ita* «abends»)) alakokban vele szemközt álló *t* után indulva t. i. azt is lehet hinnünk, hogy már a magyarféle nyelvek közöségében a finn *ehtoo*, lapp *ikto* szóközépi mássalhangzó-csoportja metathetikus *tk*, (*tŷ, tŷ, tj*)-féle alakot öltött. Így — vagyis *tk* (*sk*) > *t*, *t* hangfejlődési menettel — felelnek meg egymásnak a szintén *t*, *t* közép-, ill. szóvégi mássalhangzós vog. *kwätl, kwoll* «közép», osztják *kut* «köz», *kutēp* «közép» és finn *keske* «közép» is, továbbá vog. *piti*, osztják *pit, pet* «fészek» és finn *pesä* id. (v. ö. zürj. *poz* «fészek»: instrum. *pozjen, pozja* «fészkes», melyekben az eltűnt gutturalis nyoma jelentkezik), úgyszintén vog. *pūt-* «bökní, döfni» és finn *puske-* id. A közös alaphangzás ily felfogás mellett a magyarféle nyelvekben ilyes lehetett: **jētj, ētj* (= *ētŷ, ētk*), melyből a magyarban teljes szabályossággal **es* fejlődik (v. ö. *keserü* = finn *katkera, hasad*: finn *katkea-* «rumpi»; l. MUGSz.), úgy hogy mellette az *est* afféle továbbképzésnek vehető, mint *ējt* ezekben: *ējt-szaka, ējten-ējjel, ējt által, vagy holt, hold* ezekben: *holtá kelve, holtal, holdal* (= *holt-val, vagyis hol-val* «reg-vel»), *hódai* «matutinus» (l. NySz.). Ugyane végzet szerepel a vogul *ŷolit* «reggel, holnap» szóban (jelzőileg is: *ŷolit ŷātēl* «holnapi nap» és tovább ragozva: *ŷolitän* «holnap», úgy mint *ēti* és *ētiän* «este, abends»), melynek déli alakjai: KLV. *khvolt* «reggel», *khvoltän* «holnap» | ALV. *khälti, khältän* «holnap» | KV. *khwält, khwältän* «holnap» | PV. *khwölt* «reggel», *khwältän* «holnap» | TV. *khulēt, khöläit, khöläitgētän* «holnap» (alapszó: *ŷol, khwäl* «reggeli idő», jelzőileg: *ŷoli*).

Bármiképen magyarázzuk a megfelelést, azt hiszem, mindenkép bizonyosnak vehető, hogy a magy. *est* a finn *ehtoo* és rokon nyelvi társai csoportjába tartozik s hogy nyelvünkben a «vesper» fogalomnak őseredeti, sajátos szava.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Tilutoa, mundoa.

Általánosan elterjedt nézet, hogy a HB. e két igealakja a tárgyias elbeszélő mult egyes harmadik személyében áll. Eredetibb formájuk — mondják — *tilutáva, *mundáva (mondáva?) volt (v. ö. *terumteve, hadlawa, feledeve, veteve*); idővel azonban az *áv* hangpár *ó*-vá vonódott bennük össze s így vált belőlük *tilutóa, mundóa* (mondóa?). Eme látszólag egészen egyszerű leszármazást nyelvészeink ma általán elfogadják, de alig hiszem, hogy akadna közülük egy is, a kiben valamelyes kétség nem támadt volna helyesvolta iránt. Már maga az a körülmény is, hogy a *tilutoa, mundoa* mellett ugyanabban a szövegben *terumteve, hadlawa, veteve, feledeve* alakokat találunk, valószínűtlenné teszi ama föltevést, mely rokonságot állapít meg közöttük. Mert ugyan miért lett épen a *tilutáva, mundáva* (mondáva?)-ből *tilutóa, mundóa* (mondóa?); miért nem fejlődött a *terumteve, hadlawa* stb. formákból is *terümtőe* (terömtőe?) *hadlóa*? Nem fődözhetünk föl semmi okot-alapot arra, miért maradt meg az *áv* szótag egyik igealakban változatlanul s miért fejlődött a másikban *ó*-vá! Nem hagyhatjuk továbbá figyelmen kívül azt sem, hogy a *terumteve, hadlawa, veteve, feledeve* formák *v*-je SZINNYER-nek általánosan elfogadott igen valószínű magyarázata szerint (Nyr. 17: 193—196.) csak újabbszerű fejlemény, valójában hiatus-töltő járulékhang, melyet az eredetibb **terümtéje* (terömtéje?), **hadlája* stb. alakok kiesett *j*-jük helyébe vettek magukba. Ám ha a *v* csak újabbkori járulékhang, alig lehet elhinnünk, hogy a fölített **tilutáva, *mundáva* (mondáva?) formákban a megelőző *á* vocalissal csakhamar *ó*-vá vonódott volna össze. Emez ok miatt ZOLNAI sem igen bízik e leszármazásban (l. *Nyelvemlékeink* 58—59. ll.), SIMONYI pedig tovább menve, egyenesen nyílt kérdésnek jelenti ki (TMNy. 1: 610. l.).

Ez a nehézség azonban még csak hagyján! Ezt talán valahogy csak el lehetne oszlatni; ámde van még egy jóval nagyobb bökkenő is, a melyet bajosan tudnánk megfejteni, s ez: hogy az *áv* hangpár egyáltalán nem szokott *ó*-ra változni. Az a jelenség, hogy a zártabb *av* hangesoportból *ó* fejlődik, közönséges nyelvünkben, de hogy az illabialis *á*-ra a *v*-nek akkora hatása volna, hogy *ó*-ra bírná változtatni, arra alig tudna bárki kétségtelen példákat idézni. Ez a fejlődés csakugyan különös, veti most valaki ellenünk,

de ott van ám magában a HB.-ben a *házoá* alak, a mely nyilván eredetibb *házavá* formára megy vissza, tehát az *o*-ja *áv*-ből fejlődött! Nos hát, feleljük neki, a *házoá*-nak eredetibb *házavá*-ból való származása épen nem nyilvánvaló dolog, sőt annyira nem bizonyos, hogy mi aggodalom nélkül kétségbe merjünk vonni. Hogy az *o* személyrag benne, azt elfogadjuk, de megjegyezzük, hogy feltűnő alakját könnyen tisztába lehet hoznunk a nélkül, hogy *áv*-ből fejlődöttnek kellene tartanunk. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy a HB. a göcseji nyelvjárásnak félreismerhetlen nyomait viseli magán. Ezt tudva, a *hazoa* alaknak nem is egy, hanem kétféle magyarázatát adhatjuk. A *ház*-nak harmadik személyű alakja Göcsejben tudvalevőleg nem *háza*, hanem *házo*, mert első szótagjában *á* van (v. ö. *sárgo*, *lábo*, *pávo*, *nyárfo*, *házo* stb. l. SIMONYI MNy. 1: 214.). Már most ehhez hozzájárulván a *-vá* rag, *házová* lett belőle; de mivel a HB. nyelve hajlandó a hiatusra, a *v*-t kiejtette, s így állott elé a *házoá* forma. E magyarázat ellen csak a *halalaal* alak támaszthat némi nehézséget; miért nincs e helyett is *halalaal*? Ámde észrevehetni, hogy a két forma nem egészen analog. Hogy a *házo* alak *o*-ja megmaradt a *-vá* rag előtt, annak igen valószínűen a rá következő *á* hang volt az oka, melynek hatása alatt Göcsejben még az előző *a* is *o*-ra szokott változni. A *halálo*-nál pedig már nem állott fenn ugyanaz az eset, mert a hozzájáruló *-val* ragnak magánhangzója zárt rövid *a* volt; az *o*-t tehát a rag előtt *a* váltotta fel benne.

A *házoá* alak második magyarázatának alapját a göcseji nyelvjárásnak imént érintettem azon dissimulatióra való hajlandósága adja, melynek értelmében az *á* hangú szótagot megelőző *a* vocalis *o*-ra szokott változni, pl. *soláta*, *vosárnápo*, *dorázo*, *porázo*, *mogát* stb. (l. SIMONYI MNy. 2: 28—29 ll.). Bátran föltehetjük e szerint azt is, hogy a *-vá* raggal kapcsolatban eredetileg nem a *házo*, hanem a rendes *háza* alakot használták, vagyis *házavá*-, illetőleg *házoá*-nak ejtették; utóbb azonban az *a*-t a rá következő *á* hatása következtében *o*-ra változtatták. *)

*) Itt egy nagy bökkenő van, a melyre a czikkíró nem vetett ügyet. A *hazoa* szónak, ha a személyragosnak vesszük, második tagjában nem lehetett sem *o*, sem *a*; mert igaz ugyan, hogy Göcsejben *o*-t (valamint a nyugati és a dunántúli nyelvjáróterület más vidékein is *o*-t vagy *q*-t) ejtenek *a* helyett az előbbi szótagban levő *á* után, tehát a köznyelvi *háza* alak *házo* (*házq*)-nak hangzik, — csak hogy a *házának*, *házára*, *házába* nem ejtődik ám *házonak*, *házora*, *házoba*-nak, hanem így: *házánok*, *házáro*, *házábo* (ill. *-ngk*, *-rg*, *-bg*) s e szerint a *házo* (= *háza*) személyragos alak a *-vá* (*-á*) raggal ellátva szintén nem lehet *házová*, *házóá*, hanem *házóvá* (ill. göcsejiesen: *házájá*). Ez itt a nehézség, nem a *halalaal* szó *á*-ja (melyet semmiképp sem olvashatunk a czikkíróval *a*-nak). De hátha a HB.-beli *hazoa* nem is személyragos alak, vagyis nem a. m. 'házavá', hanem csak 'házzá'? Ez egész jól beleillik a szövegbe: 'és adta vala neki paradicsomot házzá' (= házul, lakásul)'. Hogy eddig mindig személyragos alaknak vettük s

Bármelyik eshetőséget fogadjuk el, azt a nézetet föltétlenül el kell vetnünk, hogy a *házoá* *o*-ja *áv*-ből fejlődött; s ezért bizonyosságul nem is idézhetjük a mellett, hogy a *tilutoa*, *mundoa* igealakok eredetibb *tilutáva*, *mundáva* (*mondáva*?) formákból keletkeztek. Ám ha e leszármazást tévesnek nyilvánítjuk, nem tarthatjuk helyesnek azt a véleményt sem, a mely a tárgyas elbeszélő mult egyes számú 3. személyét látja bennük. Kérdés tehát, minek kell magyaráznunk a két igeformát? Nem másnak, mint határozói igenévnek.

Lássuk először is, tulajdoníthatunk-e nekik ilyen funkciót, 'Es mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Heon *tilutoa* wt ig fa gimilce tvl. Ge *mundoa* neki meret nū enyc.' E kitételt eddig három külön mondatnak vették; mi egyet alkotunk belőlük ily formán: 'Es mind paradicsomban való gyümölcsöktől monda néki élnie, csupán *tiltra* öt egy fa gyümölcsétől, de *mondva* néki, mért nem ennék.' Látnivaló, hogy az igenévi szerep szépen beletalál mind a két alakba. Még csak az van hátra, hogy magyarázzuk *o*-juknak mibenlétét. Ezt is könnyen megtehetjük, ha eszünkbe vesszük, hogy a göcseji nyelvjárás — mely az egész HB.-ből tagadhatlanul kiérzik — a *-va* igenévképző előtt szintúgy, mint a mássalhangzós ragok előtt kötőhangzót szokott használni, főkép ha az alapszó két vagy több mássalhangzón végződik, teszem: *mondova*, *mosdova*, *hajtova*, *felejteve*, *föstöve*, *választova*, *osztova* stb. (l. Nyr. 14: 163.). A *tilutoa*, *mundoa* alakok *o*-jában helyesen ezt a Göcsejt jellemző kötőhangzót kell látnunk. A fejlődés menetét tehát így állítjuk föl: **tilutova* > *tilutoa* és **mundova* (*mondova*?) > *mundoa* (*mondoa*?). E leszármazás mellett a *v* kiesése is könnyen érthető. Csupán a *tilutoa* alakra lehetne még esetleg valakinek ellenvetése, hogy alapszava, a *tilut* csak egy mássalhangzón végződik; miért kapott tehát a *-va* előtt kötőhangzót? Feleletünk rá ez: a göcseji nyelvjárás nem egyszer olyan *-t* végű igeik határozónévi alakjában is használ kötőhangzót, a melyeknek végső consonansát közvetlen nem előzi meg mássalhangzó; mondják pl. *futova*, *sütöve*, *kötöve*, *jutova* stb. Egyébként pedig sokat lehetne arról is vitatkozni, vajjon a *tilut*-nak *u*-ját határozott vocalisképen ejtették-e még a HB. korában; nem volt-e már akkor csupán irrationalis hang, a melyet írásban jeleztek ugyan, de ki nem ejtettek.

R. PRIKKEL MARIÁN.

házoá-nak olvastuk, arra alkalmasint azok a csalóka választó vonások csábitottak, a melyek az *oa* fölött vannak s a melyeket a mai ékezetekhez szokott szemünk akaratlanul is hosszúságjeleknek tekintett. Pedig a *házoa*-ban a *házo*-részt bátran vehetjük a *ház* szó teljesebb tőalakjának (v. ö. *háza*-t, *házo*-n), hiszen a HB.-ben még találunk rag előtt teljesebb tőalakot a mai csonkább helyén (*halalu*-t, *reze*-t: halált, részt). A *házo*-a (olv. *házo*v. *házo*á) < **házo*-va (olv. **házo*-vá v. **háza*-vá) alak ezen felfogás szerint el volna hárítva a czikkirő következő föltevésének az útjából. Sz. J.

A tudomány szabadságáért.

Együttal egy kis szlavisztika.

«A ki úgy fogja föl a dilettánszágot, hogy semmit sem kell tudni, elég a tiszta ész és az elfogulatlanság, az, ha erdőt vél látni, bizonyosan csak délibábot lát.» Így végzi múltkori sorait ÁSBÓTH OSZKÁN, midőn «Az ószlovén nyelv hazája» című cikkekéskémre (NyK. 26: 78—84) ugyanezen címmel válaszolva (u. o. 218—225), «megpróbálja még egyszer, nem tudja-e azt a kérdést, hogy hol kell az ószlovén nyelv hazáját keresni, azt a kérdést, a mely ránk magyarokra nézve is annyira fontos és érdekes, úgy előadni, hogy őt», tehát nem a kérdést, «én is megértsem». Csak úgy mellékesen mondva, «dilettánszágom» nem bírja fölfogni, mért volna ez a kérdés «ránk magyarokra nézve is annyira fontos», ha bizonyos az, a mit ÁSBÓTH vitat, hogy az ószlovén nyelv hazáját nem Pannóniában, hanem Bulgáriában kell keresni. Azt tartom, akkor semmi vagy nagyon kevés közünk hozzá. De hogy a dologra térjek, ÁSBÓTH válaszá-
nak legvégéből és legelejéből egészen világos, hogy szerinte én csak olyféle «dilettáns» vagyok, a ki semmit sem tud, a ki erdő helyett «csak délibábot lát» és a ki oly nehéz fölfogású, hogy a «szaktudósnak» ugyancsak bajos megértetnie magát vele. Nem szólalnék föl, ha csak rólam vélekednék így, ha mind ezt csak nekem vágta volna a fejemhez. De ki nem ismer ebben arra a bizonyos hangra, a melyet ÁSBÓTH mindig használ, valahányszor egy-egy magyar nyelvész, akár én, akár más, szláv dolgot csak érinteni is mer? Jegyezze meg magának mindenki, hogy hazánkban a szláv nyelvtudomány ÁSBÓTHnak a kirekesztő birodalma, a melynek területére büntetlenül senki se teheti a lábát. Minden szavából kiérzik az a büszke szent meggyőződés, hogy a szláv nyelvtudományhoz nálunk csakis ő ért és csakis ő érthet; minden más magyar ember, ha nyelvész is, nemesak simplex «dilettáns», hanem rettentő tudatlan is, sőt még azonfölül oly vak és korlátolt, hogy ÁSBÓTHnak, ha szóra akarja méltatni, határtalan önmegtagadással végtelen mélyen le kell hozzá ereszkednie. Így szokott ő beszélni mindnyájunkkal. «Ist einer, der es anders weiss, der rede!»

Csak hogy a tudomány *respublica* és *res publica*, a melyben mindnyájan egyenlők vagyunk és a melyhez mindnyájunknak egyenlő közünk van. Itt nem személyek, hanem okok döntenek. Ez áll minden tudományra és így kétségkívül a szlavisztikára nézve is. Avagy talán az nem tudomány, hogy itt ÁSBÓTH vagy az okok mellőzésével egyedül vagy háttérbe szorításukkal legfőképp vagy mégis kellő tekintetbevételükkel legalább egyrangú súly gyanánt mindannyiszor személyes tekintélyét veti latba? Mi köze tudománynak ahhoz, hogy a szlavisztikában ő «szak tudós», ellenfele meg «dilettáns»? A tudományos köztársaság elfogadja a legszerényebb «dilettáns» nézetét is, ha kellő okok ajánlják, és elveti a legbüszkébb «szak tudós» nézetét is, ha gyöngé okok támogatják. Csupán csak a tekintély előtt nem hajol meg. Szolgáljak talán példával? Volna bőven, a többi közt egy igen nevezetes is, a mikor egy büszke «szak tudós» a szlavisztikának egész tárházát kiaknázva állított föl egy szerényűséges nagy cseh bálványt és ezt egy szerény «dilettánsnak» egyszerű parittyával ugyancsak alaposan sikerült leterítenie. És a tudományos köztársaságnak ez a szokása meg fog maradni mindaddig, míg valaki be nem bizonyítja, hogy a «szak tudósnak» minden szava tudomány és a «dilettánsnak» minden szava tudatlanság. Különös dolog az igazság; sokszor keresetlen is találjuk és sokszor keresve sem akadunk rája. Azért kell a tudománynak minden tekintetben szabadnak lennie. Férjen hozzá mindenki. Ez az, a mivel ÁSBÓTH nem akar megbarátkozni. Mindig azt érezteti velünk, hogy nálunk csak neki van joga a szláv nyelvtudományhoz. Ezzel szemben elvégre is figyelmeztetnünk kell őt, hogy mi semmiféle korlátozást és semmi néven nevezendő, bárkitől eredő hatalmaskodást nem szándékozunk tűrni. «Gewaltherrschaft ward nie bei uns geduldet.» Ezt rója emlékezetébe és tartsa szeme előtt.

De hová leszünk mi szegény magyar nyelvészek, ha ÁSBÓTHnak folyton megkísérlett despotismusát nem tűrjük? Hátha akkor elveszítjük jóakaró támogatását is? Mert nekünk a szlavisztika segítségére szükségünk van. Hogy mennyire kegyes hozzánk, az már érintve volt és még alább is fogjuk látni. Hogy mire becsülendő az ő támogatása, azt nagyon röviden meg lehet mondani. ÁSBÓTH ugyanis azt hiszi és e hite szerint cselekszik is, hogy neki mint magyar szlavistának a szláv nyelvtudományból a magyar nyelvészek számára, *venia sit verbo*, csócsát kell rágnia. Hogy nagyon kiskorúaknak tart bennünket, az sok nyilatkozata közül világosan kitűnik a következőből is: «Én e kérdéssel kapcsolatban készségesen elismerem, hogy talán hiba volt ezt a körülményt az értekezésemben föl nem említeni, de utóvégre is nem szlavistáknak írtam az értekezésemet, ok nélkül nem akartam szaporítani az olyan kérdések feszegetését, a melyek bennünket talán még sem érdekelnek annyira és a mellett

nyelvészársaim előtt annyira ismeretlenek, hogy csak hosszadalmas tárgyalás helyezheti kellő világításba. E tekintetben is hasonló aggodalmaim voltak, mint a 41. lapon a 'kereszt' szó tárgyalásánál említettek: *egy a magyar nyelvészeknek szánt, csak a legfontosabb tudnivalókra kiterjeszkedő értekezésben nem akartam a szláv nyelvészet speciális problémáival olvasóimat kifárasztani és figyelmüket fontosabb részekről elvonni.* Azt, igaz, nem sejthettem, hogy valaki abból, hogy nem hozok mindent föl, a mi fölhozható, azt fogja következtetni, hogy nem is tudnék több okot fölhozni állításaim támogatására; *utóvégre megkívánhatom, de ha vég nélküli fejtegetésekbe nem akarok bocsátkozni minden apróságnál, meg is kell kívánnom, hogy pusztá szavamra is elhiggyenek egyet-mást»* (NyK. 25:449). Erre minden magyar nyelvész azt mondhatja: Köszönjük szépen, soha se tessék fáradni, nem vagyunk csecsemők, tudunk már magunk enni. Minthogy mi is csak nyelvtudományi problémákkal foglalkozunk, ilyenekről nemcsak a magyar nyelv körében, hanem úgy általában is van kellő fogalmunk és így el tudunk igazodni, a mennyire szükségünk van rájuk vagy a mennyire érdekelnek, még «a szláv nyelvészet speciális problémáiban» is. A ki nekünk igazán szolgálatot akar tenni, az csak írjon mennél tartalmasabb szakszerű szláv nyelvtudományi értekezéseket és ne féltse se fogunkat, se gyomrunkat. Mi a szláv ételt csak nem tudjuk készíteni, a minthogy az nem is a mi dolgunk, habár egyik-másik könnyebb fajta bizonyosan nekünk is sikerülne, sőt már néha-néha sikerült is; de meg tudjuk emészteni és épenséggel nem kell, hogy valaki a szánkba rágja. A ki nem győz teljesen ellátni bennünket a szükséges táplálékkal, soha se búsúljon; csak mondja meg, hol kapható az, a miről esetleg nincs tudomásunk, majd elmegyünk érte. Egy nagy részéről egyéb-iránt magunk is tudjuk, hol keresendő. Attól pedig senki se tartson, hogy nem férünk hozzá, mert nem magyarul van. Mindnyájan bírjuk legalább is a németet, eztlá «pánszláv» nyelvet, a hogy igen találóan egyszer Ásbóth nevezte, melyen «egy rengeteg» szlavisztikai «szakirodalom áll mindenki rendelkezésére, a ki tájékozást keres ezen a téren» (Nyr. 15:120). De többen közülünk egyik-másik szláv nyelvben is jártasak, azután meg legrosszabb esetben grammatikával, szótárral mindnyájan tudunk bánni. Egy szó mint száz, mi semmikép sem szorultunk arra a nagy és bosszantó gyámkodásra, melyben Ásbóth szeretne minket tartani.

És milyen hatalmaskodva gyámkodik rajtunk! Megköveteli, hogy «pusztá szavára is elhigyjünk egyet-mást». Akármelyikünkre mindjárt ráförmed, ha nem tévedtünk is, csak más nézetünk legyen valamely szláv dolgról, mint neki. Hogy mer nekünk in slavicus az ő engedelme nélkül egyáltalán nézetünk lenni! Még említeni sem szabad olyat, a mit véletlenül ő nem ismer. Az a mi részünkről nagy illetlenség. Nyilván ilyet

követett el az is, mert más hibát nem tudok cselekedetében fölfedezni, a ki nem régiben VENELIN *Vlacho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramati* bolgár okiratgyűjteményéből idézte a *folnogъ* szót. Nem is maradt el a rendreutasítás. Annak az adatnak már csak azért is legalább kétségesnek kellett lennie, mivel ÁSBÓTH nem volt «abban a szerencsés helyzetben, hogy VENELIN nehezen hozzáférhető gyűjteményében fölkereshette volna az illető helyet» (Nyr. 25:258). Pedig a Nemzeti Múzeum könyvtárában *L. Slav. 1122* alatt mindenki könnyen megtalálhatja; a többi közt én is a magam szemével láttam és a magam kezével lapozgattam. Nagyon örvendek, hogy ennek megemlítésével VENELINT valamivel könnyebben hozzáférhetővé tehettem. Csak attól tartok, hogy ezzel én is az illetlenség bűnébe estem. De sebj, egy crimen læsævel több a rovásom nekem már nem árt. Hosszú lajstromot tudnék összeállítani, a többi között a velem esett dolgokból is, melynek minden pontja ékesen szóló tanúság volna, hogy nekünk ÁSBÓTH mindig azt dörgi a fülünkbe: Az úr én vagyok, teneked nincs szavad, én előttem térdet, fejet hajts!

De vigasztalódjunk, nem mindenkivel bánik olyan szigorúan. Vanak esetek, hogy nagyon csendes. Természetesen nem erre mifelénk. A külföldieket csak suba alatt vagy még úgy sem szokta megfenyegetni. Kint már megtűri, hogy valakinek más nézete legyen mint neki, sőt ott már tévedni is szabad, még pedig nemcsak közönséges halandónak, hanem olyanoknak is, kiknek nincs az a mentségük, hogy nem szakemberek. Külföldön ő tőle a legnevesebb szlavisták is bátran elkövetetik a legnagyobb hamisságokat vagy tudatlanságokat. Csak két nevezetesebb példát említek. Az egyik az, hogy PASTRNEK, ugyanaz a neves szlavista, a ki az *Archiv für slavische Philologie* első 13 kötetének nagy tartalommutatóját szerkesztette, 1894-ben a *Český Lid* III. évfolyamában a tót viseletről írva (O krojových názvech slovenských), elősorolt a többi közt egy sereg olyan ruhanévet is, melyeket lehetetlen máshonnan mint a magyarból származtatni, annyira kézzelfogható rajtuk a magyar bélyeg, és azokat mégis mind németből, szerbből (mert ez a tótokhoz nyilván közelebb esik a magyarnál) és tudja isten honnan származtatta, noha néhányukat már MIKLOSICH etymologiai szótára világosan magyar jövevényszónak mondta. Erről ÁSBÓTH soha egy szót sem hallott. Pedig PASTRNEK, habár talán szándékosan, a magyar nyelvet megvetve, nemcsak a mi szempontunkból, hanem még inkább a szlavisztika szempontjából legalább is vastag tudatlanságot, ha nem rosszabbat, követett el. No de ez talán elkerülte a figyelmét. Azért lássunk olyan példát is, a hol az teljesen ki van zárva. JAGIĆ az *Archiv für slavische Philologie* I. kötetében a *láncsa*, *lencse* és *szerepcse* szókra utalva (a melyek

közül az első nem is szláv eredetű), és hallgatva a *Pest, mostoha, rozsdá* és *mesgye* szókról (a melyek közül az első elszakíthatatlanul Pannoniához van kötve), kereken megtagadja a pannon szlávoktól, kiktől legrégebbszláv jövevényszavaink származnak, az ószlovén nyelvre nézve oly jellemző *st* és *zsd* hangokat (448. l.). Ez ugyan a legnagyobb sophisma, mert JAGIĆ, a *lencse* és *szerencse* szókat *Pest, mostoha, rozsdá* és *mesgye* mellett látva, a magyar nyelv ismerete nélkül is mint kitünő nyelvész csakis azt gondolhatta volna, hogy az a két szó vagy nem pannon eredetű vagy *cs*-jük magában a magyarban *st*-ből lett. De hát arra a sophismára nagy szükség volt, mert a nélkül nem lett volna ürügy az ószlovén nyelvnek nem kedvelt pannon eredetét legalább megingatni, ha már végkép lerontani nem lehet. Mert hát az még sem tagadható, hogy az ószlovén irodalom keletkezése és fölvirágzása Pannoniába és így fájdalom abba az országba esik, a mely a szlávok szemében oly nagy szálka. Azóta az *Archiv* olvasóit (most már a XVIII. kötet van folyóban) minduntalan százszor melegített kozmás *lencse* főzeléssel és detto *szerencse* rávalóval vendégelik, különösen nagy buzgósággal tálalgatta nekik szegény OBLAK. És ezzel szemben mit tett ÁSBÓTH? Megmagyarázta nekünk, mintha csakis minket kellett volna ebben okosítani, hogy JAGIĆ tévedett (*A szláv szók a magyar nyelvben* 12—16. l.); de magát JAGIĆOT soha föl nem világosította, legalább JAGIĆ folyóirata, az *Archiv* sehol sem tanúsodik róla. Pedig itt mint magyarnak is szlavistának is fontos oka lett volna fölészólalni, mert JAGIĆ hibája nagy veszteséget okozott és okoz mind a magyar, mind a szláv nyelvtudománynak, különösen az utóbbinak, mely ÁSBÓTH előtt legkevésbé lehetne közömbös. Bezzeg ha jámbor magyar nyelvész csak tized akkorát botlott volna, mint e két példában említett «szaktudósok», hogy röpiült volna a fejéhez az ÁSBÓTH szerint kitüntető és megtisztelő (NyK. 26:218) «dilettáns», «nem szakértő», «nem szlavista» és több efféle epitheton ornansokba burkolt «asinus ad slavisticam»!

Mielőtt a magyar nyelvészek végkép beadnák a derekukat, kénytelenek még fölvetni azt a kérdést is, csakugyan tartoznak-e meghajolni annak a tekintélye előtt, a ki a szlavisztikában oly fennen leczkézteti őket. Nem akarok egynémely zsengéire utalni, a melyek szaktudománya terén páratlan önérzettel páratlan tájékozatlanságot egyesítettek. Fiatalkori balgaságait mindenkinek szívesen megbocsátjuk. Hanc veniam petimusque damusque vicissim. El kell ismernünk, hogy azóta sokat, igen sokat tanult; de mégis kérdés, hogy annyit-e, a mekkora tekintélyt követel magának. Hadd tegyünk egy kis próbát. A multkor újra erősen kárhoztatott, mintha valóságos rágalmat követtem volna el, hogy egy évvel ezelőtt elég vakmerő voltam a jó szlavistáknak «alattomban mű-

ködő gyarló irígykedést» vetni a szemükre. Hogy ez a legigazabb igazság, azt mindenki tudja, a ki ismeri DOBROVSKY és KOPITAR sok titkot eláruló levelezését, KOPITAR és ŠAFARIK elkeseredett fenekedéseit, MIKLOSICH és HANKA véres tollharczát és sok egyébről hallgatva azt a méltatlan hajszát, a melyet MIKLOSICH ellen rendeztek olyan szlavisták, a kik a nagy tudós-
nak még a bokájáig sem érnek. Igazán olyan járatlan volna ÁSBÓTH a maga szaktudománya történetében, hogy mindezt ne ismerné? Pedig az ő bibliája, az *Archiv für slavische Philologie* sokat közölt DOBROVSKY és KOPITAR leveleiből és az utóbb említett hajszáról is megemlékezett az I. kötet 413. lapján. Ide is iktatom a tanulságos szavakat. «Unsere Freude», mondja maga JAGIĆ a *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* II. és IV. kötetét ismertetve, «über das glücklich zu Ende geführte Werk ist gross, aber eben so gross auch der Dank, welchen alle Slaven dem Schöpfer dieses Werkes schulden . . . Und doch gibt es selbst unter denen, die sich slavische Philologen nennen, nicht wenige, die sich zu den Resultaten der Forschungen MIKLOSICH's möglichst ablehnend verhalten, die sich in nebensächlichen Abweichungen von den Ansichten MIKLOSICH's so sehr gefallen, dass sie diesen die Bedeutung einer principiellen Verschiedenheit beilegen, um nur dem wahren Verdienst wenigstens theilweise die Anerkennung versagen zu können.» Eszembe juthatna itt azt mondani ÁSBÓTH-nak, a ki szintén lépten-nyomon kicsinyli MIKLOSICH-ot: fabula de te narratur. Az is nagy tudománytörténeti ismeretnek a bizonyosága, hogy ÁSBÓTH azt a már rég elhagyott nézetet, mely az újszlovént az ószlovén nyelv leányának tartotta, azelőtti válszában újra nekem tulajdonította (NyK. 25 : 449), holott tudnia kellene, hogy azt bizony nem én találtam ki, hanem valaha MIKLOSICH állította föl. Azzal ÁSBÓTH csak azt a szint vette magára, melyben engem szeretett volna föltüntetni.

De a tudomány története nem maga a tudomány. Nézzük tehát ezt is. Legjobban megvilágítja ÁSBÓTH-nak ebbeli jártasságát és egyúttal logikáját az «egymaga hatalmas argumentum a pannoniai elmélet ellen», értvén ezen azt, hogy a glagol írásban csak egy jel van a cyrill *é* és *ja* kifejezésére. Erre támaszkodva, minthogy a glagol írás tartandó előbb használtnak, azt állítja, hogy az ószlovénben az a két hang nem volt kettő, hanem csak egy, még pedig «CYRILL bolgár anyanyelvének» sajátosága szerint *ja*. Ennélfogva az *obědŭ* (ebéd) és *jasli* (jászol) «ebben a nyelvben *objadŭ*- és *jasli*-nak hangzottak, ezt bizonyítja a CYRILLTÓL összeállított glagolita írás és a legrégebb glagolita kéziratok egytől egyig». Nem kérdem, bizonyos-e általában, hogy *egy* jel csak *egy* hangot jelenthet. Azt se kérdem, különösen a glagol írásban teljességgel nincs-e eset, a hol *egy* jel *több* hangot fejez ki. A helyett ÁSBÓTH határozott állításá-

val szemben egyszerűen csak ideiktatom LESKIEN következő szavait*): «Obwohl die etymologisch-verseheneden und in den kyrillischen Denkmälern als *ê* und *ja* getrennten Laute in der glagolitischen Schrift durch dasselbe Zeichen gegeben werden, ist doch kein vollständiger lautlicher Zusammenfall anzunehmen, da *ja* eine andere Einwirkung auf vorhergehende Consonanten ausübt, als *ê*: vor ersterem werden *l*, *r*, *n* zu *l̄*, *r̄*, *n̄*. vor letzterem nicht» (*Handbuch der albulgarischen Sprache*. 2. kiad. 32. 1.). Olyan nagyon kétségtelen-e tehát, hogy az a bizonyos glagol jel nem két, hanem csak egy hangot jelentett és hogy *obědŭ* az ószlovénben *objadŭ*-nak hangzott? De a java még hátra van. A történetnek annyit sikerült megállapítania, hogy a kétféle ószlovén írás cseréje Bulgáriában történt. Csak az volt bizonytalan, hogy melyik váltotta föl a másikat, a glagol-e a cyrillt vagy a cyrill a glagolt. Az utóbbi föltevés a természetes, az előbbi képtelen ellenmondásokra visz. Azért ma már általánosan elfogadott nézet, hogy a glagol írás volt az előbb használt és hogy ennek helyébe Bulgáriában a cyrillt tették. Már most ÁSBÓTH szerint az, hogy a cyrill írásnak külön *ê*-je és külön *ja*-ja van, azzal szemben, hogy a glagol mind a kettőre csak egy betűt használ, nem bizonyítja azt, hogy az ószlovén nyelv megkülönböztette az *ê* és *ja* hangokat, hanem igenis megfordítva, a glagol mint eredetibb írás egész kétségtelenné teszi éppen a meg nem különböztetést; minthogy pedig ez a meg nem különböztetés bolgár sajátosság, tehát az ószlovén nyelv bolgár eredetű. A cyrill írás erre nézve egyszerűen nem bizonyít semmit. Vajjon? Lássuk csak. Ha a cyrill írás bolgár földön váltotta föl a glagolt és éppen bolgár földön nem különböztetik meg az *ê* és *ja* hangokat, akkor méltán kérhetjük, honnan van az, hogy az a bolgár földön alakult cyrill írás mégis megkülönbözteti? Nem isten csodája ez? Ha az ószlovén nyelv bolgár, akkor bolgár földön az *ê* és *ja* megkülönböztetésére nem is gondolhattak volna. Ha pedig mégis megkülönböztették, akkor csakis az ószlovén nyelv kényszeríthette rá, de ugyanakkor ez az ószlovén nyelv is szükségképen más mint bolgár. Ezt mondja a logika és ennek törvényei, ha nem csalódom, a szlavisztikában is érvényesek. Nem hiszem, hogy ÁSBÓTH, e következménytől megriadva, hajlandó volna a régibb nézethez menekülni és a glagolt tenni a cyrill írás utódjává. Ha tenné, csöbörből vödörbe esnék. Segíthetne ugyan még úgy, hogy a glagolt meghagya régibbnek, a cyrill írást először szerb földön léptetné helyébe; de akhor ellenkezésbe jutna a történettel. Azt a «palæographiai argumentumot» tehát, hogy «a glagol írásban» közös «jel szolgál az *ê* és *ja* kifejezésére», csak hiányos ismeret és gyöngye logika tarthatja «egymaga

*) A cyrill *ê*-t Ásbóth *ê*-vel, Leskien *ê*-vel jelöli.

hatalmas argumentumnak a pannoniai elmélet ellen». Hiszen hatalmasnak csakugyan hatalmas, de épen a bolgár elmélet ellen, a melynek támogatására pedig «egymaga» is untig erősnek képzelte magát. Vajjon én látok-e «délibábot»?

Azt hiszem, ebből elég világos, hogy ÁSBÓTH tudománya még mindig nem ér a csillagokig. Így hát, legalább egyelőre, az sem szükséges, hogy a magyar nyelvészek végkép beadják a derekukat. Nagyon sajnálom, hogy mindezt feszegetnem kellett. Nem magam miatt tettem. ÁSBÓTH elhalmoz ugyan minden széppel, jóval; szerinte múltkori «fölszólalásomon is végig vonul a *dilettáns büszkesége*», sőt «*dölyfössége*» (218. l.), «*bolond föltevéseket eszeltem ki*» (220. l.), «*éles dilettáns*» (értsd: tompa idiota) «*eszemmel*» valamit «*föl nem tudok fogni*» (u. o.), «*nem ismerem az adatokat*» és arra még «*büszke*» is vagyok (218. l.), «*teljesen járatlan vagyok*» a szlavisztikai «*kutatások terén*» (222. l.), argumentumát «*kegyetlenül elferdítettem*» (221. l.) és «*alaptalan ráfogásokat*» követtem el (222. l.); de mindez engem nem érint. Az észbeli fogatkozásokról, melyeket szememre vet, ha csakugyan sinylődöm bennök, nem én tehetek; pörölgjön az istennel, hogy nekem csak olyan kevés talentumot adott; az erkölcsiektől pedig, melyekkel vádol, én teljesen tisztának érzem magamat. Nem is azért hoztam föl ezeket, hogy talán elégtételt vegyek magamnak értük, hanem csupán csak annak bizonyosságául említem, hogyan szokott ÁSBÓTH mindenkit letorkolni és mi módon erőszakolja, hogy mindenki őt nagy portentumnak nézze. De hiába. Mi többiek nem hajlunk meg azért, mert ő követeli, ha még úgy erősködik is. Ugyan mért tennők? Talán világraszóló nagy tudományos műveket teremtett? Vagy ha nem is, legalább nagyon kimagaslík fölöttünk? Én sokszor mérkőztem vele, legtöbbször valamennyünk közt. Ha valaki, én ismerem erejét, gyöngéjét; ezenfölül pedig ismerem magunkat is. Ép azért ki merem mondani, hogy a szláv nyelvtudomány terén se mi magyar nyelvészek nem vagyunk olyan járatlanok, mint ő gondolja, se ő nem olyan nagy «szaktudós», mint a milyenül viselkedik. Azt mondta egyszer LESSING: «Ich wage es, hier eine Aeusserung zu thun, mag man sie doch nehmen, wofür man will! Man nenne mir das Stück des grossen CORNEILLE, welches ich nicht besser machen wollte. Was gilt die Wette?» Mi nem vagyunk LESSINGEK, de talán ÁSBÓTH se CORNEILLE, azért másképp állítom föl a dolgot. Mutassa meg nekem valaki ÁSBÓTHnak azt a szláv nyelvtudományi dolgozatát, melyet akármelyik nevesebb magyar nyelvész, ha talán jócskán több munkával, de azért ép olyan jól meg ne tudott volna csinálni. Nem csoda; mert ferde gondolattól vezérelve, egyre csak hálátlan csócsarágással foglalkozott s így dolgozatai még mindig olyan szárnypróbálgatásféléknek látszanak, a milyenek a szla-

visztika terén mi tőlünk is telnek. Fitymálja előttünk MIKLOSICHOT; de vajjon tett-e mind eddig a *Lexicon linguae palaeoslovenicae* vagy a *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* vagy az *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* és sok más vagy legalább a *Slavische Elemente im Magyarischen* pótlására csak egy kapavágást is? Pedig mi ezek nélkül azért, hogy ő MIKLOSICHOT leszólja, el nem lehetünk. Gondoljon nagyot és tegye magát olyan «egyetlen forrásunkká» (221, 1.), a milyen még ez idő szerint MIKLOSICH. Biztosítom, jóval kedvesebb lesz nekünk a magyar. Akkor aztán, ha még kívánni fogja, akár le is borulunk előtte; addig azonban, engedjen meg, nincs rá semmi okunk.

Mind ezt el kellett mondanom, mert már nagyon idején volt. Bocsánatot kérek, ha e miatt a vita igazi tárgya, az ószlovén nyelv hazájának kérdése, túlságosan háttérbe szorult. Azért a «pannoniai elmélet» ellen vetni szokott két legfontosabb bizonyítéknak, úgy hiszem, még így mellékesen is eléggé sikerült feltüntetnem végtelen gyarlóságát, teljes semmisségét. Az egész kérdést egyébiránt részletesen és behatóan még ez évben akadémiai fölolvásban fogom tárgyalni és így mostani mulasztásomat teljesen helyreütni. Egyelőre fontosabbnak tartottam a tudomány szabadságának érdekét, mint az ószlovén nyelv hazájának kérdését. Esküdt ellensége vagyok minden despotismusnak és minden terrorismusnak, de legjobban gyűlölöm a tudomány terén. Kinek van joga valakit a szabad kutatástól eltiltani vagy elriasztani? ÁSBOTHNak pedig csaknem minden fölszólalásában a tudomány szabadsága ellen irányuló törekvést tapasztalok. Erkölesei kötelességemnek ismertem, hogy ez ellen mindnyájunk érdekében tiltakozzam. Talán sötétben látok; nem is volna csoda, mert mindig kemény harcokat kellett állanom, valahányszor a szükség úgy kívánta, hogy szaktudományomon kívül eső területen kutassak. Mindenütt utamat akarták állani olyanok, a kik azt hitték, hogy az a terület nekik kirekesztő birtokuk. Én ugyan, ha kellett, késhegyre is mentem velük; de mindenkinek nincs kedve harcolni és inkább félreáll, mintsem hogy a fejbekoppantás eshetőségének tegye ki magát. Így lesz a tudomány «ars liberalis» helyett monopolum. Ez ellen minden gondolkozó embernek küzdenie kell és e részben sok keserű tapasztalatom alapján fontosnak tartom a legparányibb jelt is. El kell fojtani, a hol csak csirája mutatkozik. Principiis obsta, sero medicina paratur. Itt nem szabad féltetni a maga és nem szabad kimélni a más személyét. A tudományban a személy az igazság mellett egyáltalán közömbös. Nekem személyesen semmi bajom ÁSBOTHNal, ha a tudományban gyakran heves ellenfelek vagyunk is; az életben becsülöm, szeretem és a tudományban is elismerem munkás voltát és igazságszere-

tetét, mely abban is nyilvánul, hogy tévedését, a mikor meggyőződik róla, a mi néha nehezen és sokára esik meg, őszintén megvallja és helyre igazítja. Csak monopolizáló és despotikus hajlama ellen küzdök, tehát nem személye, hanem amaz elve ellen, mely fölszólásaiban oly gyakran nyilvánul. Bármilyen kedves emberem legyen az életben, a tudományban tükröt voltam kénytelen tartani eléje. Azt hiszem, ezzel csak használtam mind neki, mind a tudománynak, melynek szabadsága oly drága kincs, hogy a legnagyobb éberséggel és a legféltebb gonddal kell őrizni.

VOLF GYÖRGY.

A 3. személynévmás j-kezdetű alakja az osztjában. A NyK. ez idei első füzetében igen becses osztják adatokat közölt MUNKÁCSI BERNÁT PÁPAI KÁROLY hagyatékából. Különösen fontos e közlések során az *l* hangnak *j* megfelelője, a mely eddigelé ismeretlen volt. Ennek a *j*-nek egy példája megvan AHLQVIST északi osztják szövegei közt is. AHLQVIST *t* extusai közül az első három mese, valamint a dalok obdorski osztják nyelven vannak írva, a hol az *l* ismeretlen. A második mesében (7. old.) ezt olvasom: „*Un çoi jastal: evi tailen? ju* (t. i. *or-meyk*: az erdő ördöge) *jastal: malai ant tailen; kat evi tailen*.*) A „*ju jastal*» (= ő mondja) mondatban a *ju* az *or-meyk*-nek a helyettesítője, azaz harmadik személyű névmás. Ez az alak az obdorski osztjában nem lehet általános, mert AHLQVIST obdorski textusaiban másutt mindenütt *lu* alakban találjuk (osztjB. *lu*, Surg. *leux*, Irt. *teu*; Surg. *jūχ, jūgh* NyK. 26: 31, *juχ, jugh* uo. 11. l.).**)

M. J.

*) Szóról szóra: Az öreg ember mondja: birsz leányt? ő mondja: mért ne birnék (tkp. birok); két leányt birok.

***) Valószínűbbnek tartom, hogy a *ju* itten (ha ugyan nem sajtóhiba) olyanféle nyelvbotlás, a melyenket MERINGER és MAYER, *Versprechen und Verlesen* című könyvükben (l. ismertetését a 364. l.-n) „*Vorklänge oder Anticipationen*” czím alatt tárgyalnak; t. i. *ju jastal* e helyett: *lu jastal*.

Sz. J.

A szláv jövevényszók kora.

(*Veréb és szarka*).

MELICH a NyK. 123—126. l. ép oly érdekes mint nehezen megfejthető kérdést vetett föl, a melyet ugyan mások is érintettek már, de a nélkül, hogy konkrét megfogható alakban adták volna elő állításaikat. Utoljára tudtommal MUNKÁCSI említette, hogy «eleve is föltehető, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt is vettek föl szláv szókat, — az összefüggésből látszik, hogy az orosz nyelvből került szókra gondol (l. Ethnographia 1895. 1391.). Hiszen ki tagadná, hogy ez elég valószínűnek látszik, de eddig biztos, meg nem dönthető bizonyítékot nem találtak, a melynek segítségével oda jutottunk volna, hogy másról mint csupa általános valószínűségről beszélhetnénk. Vannak ellenben hangtani kritériumok, a melyek határozottan nem orosz hatásra mutatnak: az *st* és *zsd* (*sgy*) egy pár szóban — *Pest* (*pest*), *mostoha*, *rozszda*, *mesgye* — határozottan a mai bolgárhoz rokon nyelv hatását hirdetik, olyan szók pedig mint *drága*, *barázda*, *kalász*, *parázna*, *parázs*(*olni*), *varázsolni*, ha nem utalnak is olyan szúk körre, mégis kizárják épen az orosz nyelv hatását, mert ebben a nyelvben a megfelelő szók *oro*-val hangzanak *dorog*, *borozda*, *kolos* stb., míg a magyar szók csak olyan alakokból lehetnek, mint a milyenek az ószlovén *dragŭ*, *brazda*, *klasŭ* stb.

MELICH nemesak általános valószínűségről szól, hanem egyenesen megnevez két szót, a mely talán a honfoglalás előtt kerülhetett nyelvünkbe, a kérdést tehát olyan alakban állítja elénk, hogy könnyebb hozzászólni. Az nem baj, hogy MELICH maga sem bízik nagyon a dologban, csak dicséretére válik az az óvatosság, a melylyel fejtegetéseinek értékéről nyilatkozik: «Azonban előre is kijelentem, mondja, hogy a tárgyalandó szavakkal (*veréb* és *szarka*)

nem látom kifogástalanul bebizonyítva a honfoglalás előtti szláv hatást.» Mindamellett nem szabad a kérdés elől kitérnünk, mert minél tisztábban látjuk magunk előtt a problémát és minél több oldalról vizsgáljuk, annál több kilátásunk van, hogy valaha mégis csak eredményhez jutunk.

Kezdem úgy mint MELICH a *veréb* szóval. A föltünő e szóban nem annyira az, hogy magas hangú, mint inkább az, hogy, úgy látszik, a szláv szónak tőszavát őrizte meg, a mely valamennyi szláv nyelvből kiveszett. A szláv nyelvekben nem épen ritka tünevény, hogy a rokon nyelvekkel szemben csak tovább képzett szókkal találkozunk, az alapszó teljesen kiveszett. Hogy példát említek, a litván *szirdis* (lat. *cor*, ném. *herz*) szónak tökéletesen megfelelő alakot nem találunk a szláv nyelvekben, mindenütt ugyanazzal a kicsinyő képzéssel találkozunk: ószl. *srūdice*, b. *srūdce*, cs. szlovén *srdce*, or. *serdce*, szb. *srce* l. *serce*. Nyilván való, hogy az egyes szláv nyelvek nem külön-külön hajtották végre ezt a processust, közös szláv vonásnak kell ezt a változást tekintenünk. Másképp áll azonban a dolog a *veréb* szláv neveinél, itt ilyen közös valamennyi szláv nyelven végig vonuló változásról nem szólhatunk. A különféle szláv nyelvekben t. i. különféle továbbképzést találunk, egy és ugyanabban a szláv nyelvben is több-több alakot. Ószlovénnek MIKLOSICH az Etymologisches Wörterbuch-ban kétféle alakot mond, a *vrabij* és *vrabič* alakot, de amaz csak egy régi oroszországi kéziratban található, az 1073-ban írt SVJATOSLAV-féle Izborniküban, a másikat nem is találni sem MIKLOSICH, sem VOSZTOKOV ó-szlovén szótárában. Az élő szláv nyelvekben a *vrabij* tükröződik az orosz *vorobej*-ben és csakis ebben, míg a talán csak föltett *vrabič*-nak megfelel a bolgár szlovén *vrabec*, szb. *vrabac*. De találunk még 3-ik alakot is, a mely a következő variánsokban él: szlovén *vrabelj*, l. *wrobel* lauziczi szerb *vrobl* és *robel*; ehhez a csoporthoz tartozik a kihalt poláb *vorbli* (több sz.) is. Nagy kérdés tehát, szabad-e a tőszó kiveszését hasonló módon, mint az előbb említett *srūdice*-szónál, közös vonásnak tekinteni, nem élt-e még az egyes szláv nyelvekben itt rövidebb, ott hosszabb ideig a tőszó, a melynek az eddig fölsorolt alakok tanúsága szerint az ószlovénben *vrabŭ*-nak kellett volna hangzania.

De a magashangú *veréb* ebből a föltehető **vrabŭ* alakból nehezen magyarázható, azért talán egy **vrébŭ* mellékalakot szabad

föltennünk. E föltevés jogosultságát a nagyorosz *vorobej* mellett a fehéroroszban található *verebaj* alakkal is lehet támogatni. Az igaz, *e-s* alakot a horvát-szerb nyelvben is találunk, csak hogy ott az *e-s* alakok régi *a-s* alakokból fejlődtek, ezek az alakok tehát igenis fölemlíthetők a *veréb* szóval kapcsolatban, de nem mihelyt az ember ez utóbbit egy szláv **vrěbŭ* alakra vezeti vissza. MELICH czikkének ez a leggyengébb része. Az illető hely így hangzik nála: «Ha a magy. *veréb* csakis egy szláv **vrěbŭ*-nek lehet az átvétele, kérdés, mely szláv nyelvből való. A horv. *rebac* < **vrebac* alapszava alkalmas volna a magy. *veréb* származtatásához, s a hangzónyúlást talán a *mészáros* szóval is lehetne támogatni (v. ö. ÁSBÓTH: A szláv szók a magyar nyelvben).» Először, a mint már említettem, a horv. *rebac* nem vezethető vissza **vrěbŭ* alapszóra, ezt a horvát-szerb nyelv legfölkületesebb vizsgálata is bizonyítja, ebben t. i. nemcsak *vrbac* mellett találunk *vrebac* alakot, hanem ép úgy *raste* mellett *reste*, *krade* mellett *krede* alakot, még pedig olyan vidéken is, sőt különösen olyan vidéken, a hol régi *ě ije* (*je*) vagy *i-vé* lesz. Egy **vrěbŭ* tőszón alapuló *vrebac* érthető volna Szerbiában, de nem Boszniában, Hercegovinában, nem Dalmáciában vagy a quarnerói szigeteken. A legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy az említett alakokban az *e* csak később fejlődött *a*-ból. Hogy mikor, azt nem tudjuk, és épen azért mondtam fönt, hogy a magyar *veréb* szóval kapcsolatban igenis lehet ezeket a délszláv *e-s* alakokat említeni, de nem egy föltett közös szláv **vrěbŭ* alakkal, mert ehhez semmi közük sincs.

Hogy MELICH nem ismervén a horvát nyelv fejlődését, ilyen tévedésbe esett, legföljebb azt mutatja, hogy nem tanácsos olyan alakokra hivatkozni, a melyek keletkezése előttünk nem világos. Nagyobb hiba, ha MELICH a horvát *rebac* szóhoz mérve a magyar *veréb* szót, rám hivatkozva azt mondja, hogy «a hangzónyúlást talán a *mészáros* szóval is lehetne támogatni.» Mert ha a *mészáros* szóban talán tényleg az eltűnt *n* okozta az *e* megnyúlását, a mit én az idézett értekezésem 30-ik lapján lehetségesnek mondtam, ugyan mi hasznát vesszük ennek, ha nem ilyen körülmények közt megnyúlt *e*-ről van szó? Másik hiba az, hogy MELICH a horvát *rebac* szó kiejtéséről egy árva szót sem mond. Hiszen a horvát a rövid és hosszú hangzókat nem szokta az írásban megkülönböztetni, hát ha a *rebac* szó hosszú *e*-vel hangzik? Ez nem csak lehetséges, hanem szemben azzal a ténnyel, hogy a *raste*-nak *reste*, a

kráde-nak *kréde* felel meg ugyanazzal az emelkedő hosszú hangsúlylyal, a priori igen valószínű, ha tudjuk, hogy a szerb-horvát köznyelvben *vrábac* a veréb neve. Bosznia-Hercegovinában tényleg *vrébac* alak járja hosszú *é*-vel! És hogy szemben az eddig kimutatott alakokkal — *rebâc* az Arbe szigetéről (Rad jugoslavenske akademije 188:7) *orebâc* Fiuméből és *rèpac* a Veglia szigetén fekvő Dubašnicából (Rad 121:112) — a *ča*-nyelvjárásban is sok helyen hosszú *ē*-t ejtenek, azt nem kisebb tekintély állítja, mint NEMANIĆ, a ki hosszú ideig a čakavok közt élt és épen az ilyen kérdéseket a legaprólékosabb kutatások tárgyává tette (I. Čakavisch-kroatische Studien, Sitzungsberichte, Wien CIV. CV. és CVIII. köt.). NEMANIĆ szíves volt a következő részben egészen új adatokat velem közölni, a melyeket nagyobb hitelesség kedvéért szóról szóra idézek: «*Vrèbac* kann man in Bosnien, Hercegowina überall hören; in Dalmatien überall *rèbac*, im kroatischen Küstenland *rèbâc* und *râbâc*, im nördlichen Istrien meines Wissens nur *râbâc*, im südlichen Istrien (bei den sogenannten *Vlâhi*) weiss ich nicht sicher, aber wahrscheinlich *rèbâc*.» Ebből látni való, hoch a *veréb* szónkban található hosszú *é* miatt ugyan bátran föltehetnök, hogy a magyar szó a horvátból jött.

De erre a föltevésre nincs szükség, maga MELICH is nyomban elejti megint a horvát alakból való magyarázatot, mert «az a körülmény, hogy a mi *veréb*-ünk az alapszót őrizte meg, bizonyítja, hogy igen régi szláv jövevényünk s így a horvátból nem kerülhetett.» Ezt az okot ugyan így formulázva bajos megérteni, de ezt most hagyján. MELICH az épen idézett mondattal be is fejezi a *veréb* szó tárgyalását, tehát eredményhez tulajdonkép egyáltalában nem jut. Pedig bátran tovább mehetett volna. MELICH is, nyilván az egyes szláv nyelvekben észlelhető el-eltérő képzések alapján, ahhoz a nem valószínűtlen következtetéshez jut, «hogy egyszer olyan kornak is kellett lenni, a melyben egyik-másik szláv nyelv az alapszóval jelölte a verebet.» Egyetlen egy szláv nyelvben sem sikerült eddig ilyen alakot kimutatni, de valamint a magyar *veréb* egy szláv **vrèbŭ* alakra mutat vissza, épúgy következtet MIKKOLA a finn *carpu*-ból egy **vorbŭ* alapszóra, a mely az orosz *vorobej*-nek őse lett volna és melynek az ószlovénben **vrabŭ* felelne meg. Most az a kérdés, miért nem lehetett volna meg az a mi *veréb* szavunk magyarázatára szükséges **vrèbŭ* alak a magyarországi szlávoknál?

Mi arról a szláv nyelvről, a melyből a legtöbb szót vettünk át, semmit sem tudunk közvetlenül; a mit róla tudunk, azt első sorban a magyar nyelvbe került szláv szókból kell kikövetkeztetnünk. Igaz, hogy e szók azt mutatják, hogy Magyarországon Pest körül, még pedig bizonyosan meglehetősen nagy területen a szlávok *st* (*zsd*)-és azaz bolgár nyelvjárást beszéltek, és minthogy az egyházi szláv nyelv, azaz a Szalonikiben született CYRILL apostol nyelve is bolgár, a kutatás rendkívüli módon meg van könnyítve, mert egy szláv nyelvnek sincs olyan régi és gazdag tradíciója mint az utóbbinak, így természetesen az előbbi, vele szoros rokonságban álló, nyelvnek a reconstitúcióját is jóval biztosabb alapra fektethetjük, mintha csakis a magyar nyelvbe került, gyakran erősen megváltozott szókra szorulnánk. Jogosult tehát az az eljárásunk, hogy rendesen egyenesen az egyházi szláv, az úgynevezett «ószlovén» alakból indulunk ki, de ezt mindig azzal a tudattal kell tennünk, hogy a részletekben bizony találhatunk eltéréseket is. Így pl. a mi esetünkben a különben amúgy is nagyon szegényes tradícióval szemben, a mely szerint az ószlovénben *vrabij*-nak neveztek volna a verebet, föl szabad tennünk, hogy a szóban levő magyarországi szlávok **vrěbŭ*-nek hitták, azaz a kevésbé elterjedt magashangú vocalisatióval és megőrizve még az alapszót; mert ha jogosult MELICH föltevése, «hogy egyszer olyan kornak is kellett lenni, a melyben egyik-másik szláv nyelv az alapszóval jelölte a verebet», nincs semmi okunk ezt épen azokról a szlávokról föl nem akarni tenni, a kiknek nyelve határozottan leginkább hatott a magyar nyelvre, mikor a magyar nyelv tanúsága is arra látszik vallani. Csak azt nem látom át, miért kellett, ha egyáltalában az egyik vagy a másik szláv nyelvben megmaradt még az alapszó — akár talán már is használatban levő belőle képzett származékszó mellett is —, mondom, miért kellett ennek az alapszónak épen egy bizonyos korban okvetetlenül kivesznie, miért kellett tehát a magyaroknak azt a honfoglalás előtt fölvenniök, miért nem lehetett az alapszó a magyarországi szlávoknál használatban még akkor is, mikor a magyarok ide jöttek. Hiszen ismeretes tény, hogy gyakran valami, a mi a többi nyelvekben korán elvész, egy nyelvben, egy nyelvjáráásban még sokáig, száz meg száz évig is él. Azért, mert a **vrěbŭ* alak régies, korántsem következik, hogy olyan roppant régen ki kellett vesznie. Én a *veréb* szóban igen érdekes adatot látok, a mely

mutatja, hogy a magyar nyelvbe került szláv szók olyasmit is megőrizhettek, a mi egyetlen egy szláv nyelvből sem mutatható ki, de a legkisebb okot sem látom arra, hogy máshonnét származtassuk, mint abból a szláv nyelvből, a mely más jelek után ítélve oly mély nyomokat hagyott nyelvünkben.

Áttérek a *szarka* szóra. «JAGÍC ítélete szerint, mondja MELICH, ez a szó többet bizonyít, mint a *veréb*» (l. 125.). Én félreértések elkerülése végett csak annyit kívánok megjegyezni, hogy nem JAGÍC vetette föl a kérdést. MELICH egy a bécsi szláv szeminariumban tartott előadásában különösen nagy súlyt fektetett a *veréb* és a *szarka* szóra. Az érdem és a felelőség tehát kizárólag MELICH-et illeti, sőt JAGÍC hozzám intézett levélben és azóta élő szóval is határozottan tagadta, hogy őt MELICH fejtegetései meggyőzték volna. Én nem is tartom a kérdést még annyira megérettnek, hogy a szlavisták egyáltalában hozzászólhatnának. Először a magyar nyelvészeknek kell az előzetes kérdéseket tisztázniok. Föl is hívom őket, feleljenek meg arra a kérdésre, nem magyarázható-e a magyar *szarka* tisztán magyar hangtani törvények alapján egy *svraka* alakból. A *v* elesése természetesen nem okoz semmi nehézséget, erről tehát nem szólok, csakis azért említem, mert nem tartom okvetetlenül szükségesnek, hogy MELICH-chel egy szláv *sraka* alakból induljunk ki. A további fejlődést MELICH úgy képzei magának: **szraka* > **szaraka* > *szarka*, de ez nem felel meg a rendes fejlődésnek, a mint *dragü*: *drága*, *bratü*: *barát*, *brazda*: *barázda* stb. mutatják. A magyarban **szráka*-ból kell kiindulnunk, ebből lehetett **szaráka* és csak ezután **szaraka* > *szarka*. MELICH egy puszta arnyéktól ijed meg, mikor azért nem tartja a fönt említett fejlődést (**sraka* > **szaraka* > *szarka* vagy helyesebben **szráka* > **szaráka* > **szaraka* > *szarka*) lehetségesnek, «mert sehol ennek semmi nyoma, ellenben a NySz. tanúsága szerint mindig *szarka* volt a hangalakja». Mert hát a Nyelvtörténeti Szótár legrégebb adata olyan korból való, a melyben a régebbi **szaraka* már *szarka*-vá lehetett volna, a mint ezt MELICH-nek észre kellett volna venni, hiszen hivatkozik a *sluga*-ból *szuluga*-n át lett *szulga-szolga* alakra; még idézi a helyet is, ámbar hibásan, a hol SZAMOTA összeállítja a rá vonatkozó adatokat. SZAMOTA a NyK. 25. (!) köt. 159. l. 1222 *Zuluga* 1292 és 1325 *Zulga* 1355 (1382) *Zolga* alakokat hoz föl. A Nyelvtörténeti Szótár a Zichy-Codex I. köt. 192. lapjáról idéz egy Tomas dictus *Zarka*-t,

ez pedig egy 1321 kelt okiratból való, a mit igaz a Nyelvtörténeti Szótárból annál a rossz szokásánál fogva, hogy az évszámot nem idézi, nem lehet kiolvasni; ugyanabból az okiratgyűjteményből (3 : 13) egy Nicolaus dictus *Zarka*-t is említ e szótár, ez pedig egy 1355-ben írt okiratban fordul elő. Mind a kettő tehát olyan időből való, mikor a régi *Zuluga* helyett is már *Zulga* a rendes alak, ennél fogva az e korban följegyzett *Zarka**) lehetett régebben egészen jól **Zaraka* vagyis a mi *szarka* szavunk a Nyelvtörténeti Szótárban említett, a XIV. századból származó adatok miatt igenis lehetett régebben egészen jól **szaraka*. Igaz, hogy nem tudunk arra a kérdésre felelni, hogy miért lett a **szráka*-ból fokozatosan **szaráka* > **szaraka* > *szarka* és miért nem lett belőle, ha már nem maradhatott meg úgy mint *dragŭ* : *drága*; mondom, miért nem lett belőle *szaráka*, illetőleg miért nem maradt meg ez az alak, úgy mint *bratŭ*-ból *barát*, *brazda*-ból *barázda*, *klasŭ*-ból *kalász*, *kračŭnŭ*-ból *karácson*, *plašŭ*-ból *palást*, *prazŭnŭ*-ból *parázna*, *prazŭiti*-ból *parázsolni*, *vražŭiti*-ból *varázsolni*. De hát miért rövidült meg a második szótagban álló *á* a *haraszt*-ban (*chorastŭ*) és *szalad* «malz»-ban (*sladŭ*), miért mutat *kaloda* (*klada*) o-t a második helyen, *borona* (*brana*) pedig mind a két helyen, az ószlovén *gramada*-ból miért lett *garmada*, a *slanina*-ból *szalonna*? Én mind ezeket olyan kérdéseknek tartom, a melyek első sorban a magyar philologus elé valók s csak azután, mikor ez véleményt mondott róla, kerülhetnek a szláv philologusok foruma elé. De hogy ne maradjon a *szarka* szó magában (ámbar már az említett *garmada* és *szalonna* is egy sorba állíthatók vele), hadd említsem meg a *szalma* szót is, a mely az én meggyőződéseim szerint ép úgy felelhet meg egy szláv *slama*-nak, mint *szarka* a *svraka*-nak, pedig a *szalma* sem mutatható ki **szláma*, **szaláma*, **szalama* alakokban. A magyar philologus valószínűleg más rokon szócsoportok analogiájára is fog hivatkozni: *črěpŭ* : *cserép*, *žlěbŭ* : *zselyéb* (l. NySz.), *zsilip*, *plěši* : *pilis*, a melyek mellett ott vannak a *črěsnyja* : *cseresnye*, *črěslo* : *csereszla*, *csoroszlya*, *srěda* : *szereda*-félék, míg végre oda nem érünk a *szerdán* keresztül a *strěha* : *eszterha*, *plěva* : *pelyva*, *črěda* : *csorda*-

*) A *Zarka* nevet bizonyosan helyesen olvassák *Szarká*-nak (a családnak az I. Ferdinándtól 1557-ben kapott czímerében egyebek közt *szarkát* találunk).

félékhez. A szlavista nem tud ezekre a kérdésekre feleletet adni, azért jó lesz e kérdéseket addig függőben hagyni, míg az anyag eléggé elő nincs készítve.

Végre el nem szabad hallgatnom, hogy MUNKÁCSI NyK. 21 : 126. l. azt vitatja, hogy «a *szarka* régi, azaz keletről hozott birtok is lehet a magyar nyelvnek». Ezzel természetesen összeomlanék egyszerre minden a *szarká*-ra épített következtetés. Ezen nem változtat sokat az a körülmény, hogy MUNKÁCSI csak lehetőségnek mondja a más forrásból való származást és bizonyosan nem tagadja, nem is tagadhatná, hogy a szó legalább is olyan könnyen magyarázható szláv jövevényszónak. A ki tehát olyan nagy súlyt fektet a *szarka* szóra, mint MELICH, annak okvetetlenül meg kell MUNKÁCSI állításának alaposságát is vizsgálnia és ha arra az eredményre találna jutni, hogy tarthatatlan, ki kell azt nyíltan jelentenie és, ha lehet, be is bizonyítani, ha másért nem, hát legalább azért, hogy MUNKÁCSI is hozzászóljon a kérdéshez.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Nyelvtörténeti adatok

Debreczen városának régi jegyzőkönyveiből.

Az alábbi beces nyelvtörténeti adatokat SZÉLL FARKAS történettudós, debreczeni kir. táblai tanácselnök jegyzeteiből az ő szíves beleegyezésével tesszük közzé. Ezek annyival becesebbek, mert a Nyelvtörténeti Szótárban földolgozott műveknek tárgykörétől eltérnek s így népünk régi nyelvszellemét új oldalról világítják meg. Számos jegyzés ritka tájszavakat mutat be régi adatban.

A közlésben az érdeemes gyűjtő följegyzéseire ragaszkodom s e tekintetben csak annyit kell az ő kijelentése alapján megjegyezni, hogy az idézetek, bár betűszerint vagyis orthographiaiilag nem látszanak mindenütt pontosaknak, a dolog lényegét vagyis a szók és kifejezések mivoltát illetőleg hűek és szó szerintiék. Az adat után álló szám a jegyzőkönyv keltének évét jelenti.*)

Ádám pálczája : penis. 1650.

Még az ura a vásárra járt, az *ágy leplit*, egyéb *ház közbeliét* a csapszékre hordotta. 1751.

Mivel meg nem *alkhattak* [a. m. alkudhattak] az I.-ok az A.-ral a só elvitele felől. 1638.

Bagazia kötő. 1757. [Vö. NySz.]

Szeplős, szürke, *balog körmű* ló. 1691.

Én Császár *bérésének* [a. m. zsoldos, zsoldos katona] állottam a háboruba. 1754.

Bérlet [a. m. béleltet] : Mentjét kérte el addig, míg *megebérleti*. 1675. [Vö. «*bérlött nadrág*» Apornál, Nyr. XXIV. 459; *bérel, bérlé* NySz.]

*) Rövidítések A. = actor, felperes; I. = incattus, alperes.

Engemet mint a kutyát *bersegettél*. 1678. [Valószínűleg *berzeget*-nek olvasandó. Vö. MTsz.]

Ehez képest az I.-ok más szekereseket *biztattak* [a. m. rendelték, vö. alább *megbiztat*] és fogadtak. 1638.

Olyan marhákat árul, kiknek 28 frton hagyták *bokrát*. 1641. [A. m. párját, l. NySz.]

Testvéröccse azzal menti, hogy *bontakozott elmével* vagyon. 1742. [Vö. *bontakozik*, NySz.]

Fogtisztító *borosta* [a. m. fogkefe]. 1744.

Büñkös bot. 1756. [A. m. *büñkös b.*; a NySz. csak a mélyhangú alakot ismeri.]

Az I. házában megtalálta elveszett *csanakját*. Házánál ismert meg egy *csanakot*. 1677. [A régi nyelvben eddig ismeretlen volt. Vö. MTsz.]

A beszédebe *csapong*, hol azt mondja, Nádudvarra küldötte, hol pedig elvesztette [t. i. a pénzt]. 1751. [Vö. NySz.]

Tegnap vasárnapi napon erővel bejött Nagy János egy *csillye* töremorával a csapó utczai kapun, vasárnapot rontott, fát lopott, büntetődjék. 1751. [A. m. a mai *csille*, *csijje* tájszó, l. MTsz. 2. és 3. alatt. A NySz. csak *csillye hajó* kifejezést ismer.]

A hordó, *csinyjának* rossz volta miatt, csorgott, csepegett. 1676. [A NySz. nem ismeri ilyen használatát, de megvan a mai népnyelvben, l. *csin*, *csin* MTsz.]

Az úton szántsándékkal tüzet *csóvált*. 1762. [A. m. tüzet gyújtott? Vagy inkább: vmi égő tárgyat forgatott, csóvált. Vö. MTsz.]

Az bárány húsnak *czetertit* ad den. 15 limitáltuk. 1665. [Vö. *csötör*, *csötört* NySz.; továbbá (1519-ből): De tritico quartas wigo *cheterth*. Triticum *chetreth* VIII et merw III. 1524-ből): Trituratorum frugum *Cheter* XVII. SZAMOTA hátrahagyott adatai. *)

Mikor Sz. Gáspárnak az kertet eladta, egy darab gyümölcsös *czik-kelt* abból maga számára kifogott, melyet most Sz. Gáspár magához foglalt. 1641.

Illyen osztás lött, hogy az első *derék ház* az uteza felől az Sz. S. négy gyermekének intéztetött és jutott. 1566. [Vö. NySz. *derék*, 5. jelentés alatt: «Az *derék ház*at meg béléleté iegenye fácal» Kár: Bibl.]

Egy vég *diktát*, kék tarkást lopott. 1760. [Csupán Kassai Szókönyvéből ismeretes, a. m. négynyüstös vászon, l. MTsz.]

*) A MTsz.-ban: *csëtört*: hosszú fahasáb (négy- v. többfelé hasított fatönknek egy hasábjá). Alaki változatai: *cseter*, *cseterkt*, *csötört*, *csütört*. Eredetije a szl. *čtvrť* 'negyedrés.' Tehát 'az bárányhúsnak *czetertit*' (azaz: *czetertit*) = 'negyedét.'

Tavaly az Sz. Mihály napi sokadalmi alkalmatossággal Szegedre menvén, száz tallérokat *drabolyban* kötvén, az A.-tul elveszett, az I. látta s tudta, hol volt a pénz. 1664. [Máshonnan ismeretlen szó.] *)

A feleségét két *egy-hasi* gyermekkel elhagyta. 1744. [A. m. iker, l. MTsz.]

Az elmúlt kedden egy sárga herélt lovat árult, *elismerték tőle*, kétségkívül lopta. 1754. [Vö. MTsz.]

Nem akarja szavát fogadni az utca kapitányainak, most újra ismét *előrette* az engedetlenséget. 1759.

Nyilván vagyon paráznasága, de minthogy nincs világosságban, hogy maga ölte volna meg, és ugyan *elrekkentette* volna, hanem a veremben felyül tötte az gyermeket az árpára, ilyen kétséges dologban nem lehet sulyosabb sententiája, hanem vigye ki a hóhér, verje az kereken. 1656.

Ez az asszony annyira ment, hogy a lopásra is *elvetemedett*. 1751.

Erdőbocsátáskor [= mikor az erdőt favágásra bocsátották, v. i. mikor szabad volt az erdőben a népnek fát vágni] én is kimenvén, a mely fákat levágtam stb. 1669.

Már egyszer *fattyat retett*, miolta özvegy. 1759.

Ha kötelet hoztál volna s az *fékemlőt* jól megkötötted volna, nem holt volna meg a ló. A ló megvergődvén, a *fékemlője* elszakadott. 1670. [Vö. NySz.]

Az udvarán tapasztalta, ott *fitetett*, nyilván lopni akart. 1760. [A. m. keres, kutat, l. NySz. MTsz.]

Szenet vitt a fazékba, azt a nagy szélbe ott *fuvákolta*. 1759. [Csupán a MTsz. ismeri egy adatból.]

[Az istállójának megcsinálására Jó Andrásnak egy szál fát adtak, de nem az istállójára fordította, hanem kerékagyat csinált belőle.] Csak a ház végébe *gabalyított* valamit. 1755. [Vö. MTsz.]

Nemes város verbungjánál a Hajdustrázsamester a rekrutához egy márvást vont, egy persely volt keze alatt, a melybe a *gajpénzt* kellett. voloa hányni, azt is megnyitotta 1758. [Jelentése?]

A városnak több szénája lett volna, ha a füvet el nem *galázolták* volna. Sokszor becsaptak az Elepre az ő klme ökrei. 1760. [Vö. MTsz.]

Góbévá tett, benne maradtam a hazugságban 1757. [A. m. bolonddát tartott? Vö. NySz.]

Elmentem a *gurdinba* kaszálni 1759. [? Vö. *gurdély* NySz., *gurdon* MTsz.]

*) Alkalm asint a szláv eredetű *garaboly* (<*krabij*>), 'kosár' szó változata (vö. MTsz.). A *d:g* hangmegfelelésre nézve vö. *daraszol: garaszol*. A Szerk.

[Vád.] A homokkerten az új fogáson kisebb vetették a *gyepűt*. [Védelem.] Mikor azt a földet kimérték, akkor is addig lett volna az, de a víz nem engedte akkor, így egyenesebb lenne a *gyepű*, de mi azt meg nem bántottuk. 1757.

Az A. doceálta, hogy az I. diffamálta az A.-t, ő adta meg annyira a *győri kancsóból*, azért sinlődik, ördöggel van teli az háza, nem keresztény ház az övé. 1723. [SZÉLL F. szerint a. m. Győrben készült, derekán behomorodó kancsó, melyet pohár helyett használtak. Ma is találni ezeket a régi *győri kancsók*at Debreczenben, de különösen a Kún-ságban.]

Elfeledkezvén feleségének haláláról, részegeskedett és hegedüst vivén házához, *hajdutánczot* járt. 1627. [Vö. NySz.]

S. Miklósné panaszoltatik, hogy V. S. ládájából annak *halálra valója* két ing és egy burok [a miben el fogják temetni] ő általa lopatott el [így?]. 1741. [A 'halálra való' külön előre elkészítve tartották. SZÉLL F. megjegyzése. Vö. MTsz.]

Háti bőrt lopott el. 1759. [Vö. NySz. MTsz.]

Házkötő ember. 1754. [Házat köt, a ki a ház nádfedelét csinálja].

Ház közbeli: l. fönt az *alkhattak* idézetét.

Az mészárosok instantiájára az *hentes szer*, a hova az hust kell felhordani és árulni, az henteseknek legyen helye. 1619.

Tatár vigye el a *hermecz szijon!* 1756. [Káromkodás. Vö. NySz.]

Illyen osztás lött [örökségi osztzkodásban], hogy az első derék *ház* az uteza felől az Sz. S. négy gyermekinek *intéztetött* és jutott, ismét az hátulsó ház pitvarával, kamorájával és szobájával Cs. Mihálnak *intéztetött* feleségestül, az sütőházat, az kaput és az kutat köz előre [a. m. közhasználatra] hatták egymás között. 1566.

Egy *istamet* szoknya, egy *istamet* dolmány. 1628. [Vö. NySz.]

Három iteze pályinkát hoztam a magunk *italára*. 1751.

I. pántolódott az Czéhmasterrel, akkor mulatásban levén, leültették ő csak *izgágát szörzött*, más ember soltárt énekelt, ő pedig cigán nótát énekelt, süveget fel tőtte. 1636.

Az elmúlt napokban egy ló lopó Bojti Istóknak *álkúcsot* csinált, a mellyel mindenféle békót ki lehetett nyitni, *kancsal kúcsnak* nevezik. 1752.

7 máriásos *karáta varrását* [?] ellopta. 1740.

Doceáлом *kéremés* szerint, kértem az A.-t, hadd menjen el. 1677.

Kéremés szerint megesküdtem. 1678. [Vö. NySz. MTsz.]

12 *kisniczer* szóke posztó. 1628. [Vö. *kisniczer* NySz.]

Az első rendbeli I. tavaly is *kiszarvaztatott*, kicsapattatott parázna-

ságáért — mind az által bejött [a városba t. i.]. 1754. [A *kiszarvztatás* jogtörténeti kifejezésnek magyarázatát a tudós gyűjtőtől várjuk.]

Hogy a város az ilyen szeméttül és *koczánságtul* megtisztuljon, proscribáltatnak in perpetuum. 1751. [Ismeretlen szó, SZÉLL F. szerint a. m. hitványság, hiábavalóság.]

Farkas Márton *komplárságra* fordította az város földét, elvétetett tőle. 1667. [V. Nysz.]

Az I. a piacon árult, a legény is ott volt, küldötte az asszony: eredj, végy egy pénz ára szőlőt és két pénz ára kenyeret; arra azt felelte a legény: nem megyek biz én, csak *koppodjál*. 1751. [Olv. *koppadjál*? Vö. *koppad* NySz. MTsz.]

Ilyen végzés lött, hogy az mely két oszlopot az Szigyártó András kapuja felől János deák állatott, hogy annak az tövét bellyeb veszi és ha idővel az régi tapaszt Sz. A. felől leverendi János deák, az karókat nem kívül Sz. felől, hanem belől az ű háza felől fogadta hogy állattya és szégeszteti az *koszorú fához*. 1566. [Vö. NySz. MTsz.]

Ő dolgozott majd 12 óráig a *kovácslóba*, hihető tüzet tett belül a *kovácslóba* a szén közzé. 1744.

Portörök munkájátul egy *kölyű portúl*, melyben 16½ font vagyon, determináltatik egy Rhen forint. 1710. [Vö. NySz. MTsz.]

Köz előre hagyni: l. *intéz* idézete alatt.

Reátamadott és egy nagy *kusztonnal* ment reá. 1667. [Valószínűleg a. m. a mai baranyamegyei *kusztó*, fanyelű bicska, l. MTsz.]

Kevés hija volt, hogy *langot* [így, nem lángot] nem vetett. 1756. [A *lang* ejtés a népnyelvben ma is igen el van terjedve, l. MTsz.]

Noha azt mondja az I., hogy az két font arany fonál elveszett, hogy a *látó* előtt duggatták Bécsben, de mivelhogy az gondját felvállalta, és sem az *látó*, sem hatalmas el nem vötte tőle, ide fizesse meg az I. az A.-nak az 40 tallért. 1634. [Vö. MTsz.]

Löcsköpüt lopott. 1742.

Mitigáltatott büntetése, azért, hogy most jól lehet későn, *maga okta* jelentette be magát. 1740. [A. m. maga jószántából.]

Az I. az A.-oktul malomhoz való köveket *megbiztatott*, kire Szent Miklós pénzét is adta. 1664. [Vö. NySz. és fönt *biztat.*]

Lovasi nevű asztalos legény társphárt adván, azon legényt *meggyalolták* [olv. *meggyalólták*], egyik deszkáról hányták vetették, úgy hogy a lába kificzamadott. 1756. [Vö. «A mosquák meg gyalóltattak», Gvadányi, NySz.]

Azért jött el onnét, mivel Josa Marit terében [a. m. teherbe] ejtette, attól fél, hogy *megrivallik*. 1755. [Értsd: gyereke lesz, a ki világra jöttekor megrivallik, vö. NySz.]

Német ing [a. m. hosszú ing]. 1757.

A cserén *nyírvíz*et akart venni Borsos Mihály, de nem akart folyni. 1744. [Vö. NySz.]

Megrandít: Bizonyítsa Szabó János, hogy az I. feleségét nem *randította meg*. [Vádlott:] Az A. napa az I. feleségét az Templom porticusában *megrandította*, ott orcázta, gyalázta, és onnan kimenvén, az Templom czinterem kívül is ugyan pirongatta, orcázta az fedél áráért. 1631.

Orcáz: l. az előbbi idézetben. Vö. NySz.

Egy *órfuvó keszkenő* [a. m. zsebkendő]. 1760.

Pántolódik: l. *izgágát szörzött* idézete alatt.

Egy *paplanra hajtó* [a. m. lepedő]. 1744.

A török *pasztormányban* hajtotta el az egész marhákért azt a marhát, melyet az A. keres. 1678. [A NySz. is ismeri, de jelentését nem tudja megállapítani.]

Egy kötés *petymeget* lopott. 1743. [Vö. *petymet*, *pegymet* NySz.]

Nagy István találta és ismerte meg Szalontai István nevű hajdunál egy vágós *pulhák pushkáját*, török csője vagyon. 1708. [Vö. *polhák* NySz.]

Kis Ferencz eskü alatt vallja, hogy ötlet nagy titkon Veres Mihály hívta volna Nagyfaluba hamis *pürdi pénz* váltani, az hol 40 forintért 100 frtot adnak. 1646.

Csak olyan szedegetett galy, a Ludas mellől hoztam, van közte négy *rakoncza* és egy szilfa fiatal. 1760.

Rengő [a. m. böcső.] 1756.

A *ruha száraztóról* egy lábra valót lopott. 1743.

Az elmúlt kedden a heti vásárba Giczei István a mint kölest mért, mentéjét a *sallangóba* akasztotta, onnét az I. ellopta. 1753. [Vö. «*Salangó* a' paraszt szekér oldalann a' Hegyalján, melj ott leng, lóg, és midőnn szüretbenn a' terhes hordót teszik a' szekér' közepére, ezen Kar-fát ki lóditják, és tsüngeni hagyják, hogy a' nagy hordó férhessen-el a' szekér oldalai között» Kassai: Szókönyv IV. 266.]

Ötlet is gyalázattal szidalmazta az A., *santafitének* mondta. 1632.

Sejtek ehez az elsőhöz, hogy katona volt. 1760.

Varga János is *sorosítja* ugyan Zagyva Györgyöt, hogy a csap-széken a vén asszony aranya végett volt vetélkedés. 1678. [SZÉLL F. szerint a. m. terheli.]

2-ik I. két napig volt *sőrés*, 10 *sőret* adott az 1-ső I. keze alá. 1744. [Vö. *sőre*, NySz. Tsz.]

Láttuk, hogy ott *sündörgödzött* a szegény ember körül. 1760. [Vö. *südüdkodik* NySz., *sunydorkodik*, *ravaszkodik* Kassai Szókönyv IV. 338.]

Hogy az melly négy marhát áru szerént kért V. Istvántól, de árut nem *szakaszthatott*, noha azt mondta az új városi legényeknek, hogy V. I. olyan marhákat árul, kiknek 28 frton hagyták bokrárt. 1641. [Vö. «Árát sem *szakaszította*, min adgya Kristust, hanem a vásárlók akaratyára hadta» Pázm., NySz.]

Bagaméri Andrásnak a köpönyegét a *szárasztóról* ellopta. 1757. [Vö. fönt *ruhaszárasztó*.]

Ok nélkül *szatyongatta* Erdélyit és az alatta volt hajdukat. 1758. [Tollhiba *szatyongat* helyett? Vö. ezt Tsz.]

Szekériúti birák [azok a birák, a kik a szekerekre vásári utazás alkalmával vigyáztak]. 1678.

Szent Miklós pénze [a. m. foglaló vö. NySz.]: Mivel meg nem alkhattak az A.-ral a só elvitele felől, noha az *Sz. Miklós pénzt* megadták volt neki... Ő visszaadja inkább az *Sz. Miklós pénzt* nekik, hogy nem mint annyiért elvigye, így ehez képest az I.-ok más szekereseket biztattak és fogadtak. 1638. Mivel az I. az A.-októl malomhoz való köveket megbiztatott, kire *Sz. Miklós pénzt* is adta, de az alkuvás szerént az A.-oknak az kövek árrát meg nem adhatta, s az vásárbul is őket kimarasztotta, azért az A.-ok valahol köveket találják, ahhoz nyuljanak, mivel az I. nem adhatóját adta el s ha kár követi A.-okat, az *Sz. Miklós pénzéből* refundáltassék, azon kívül az *Sz. Miklós pénzt* tartoznak visszadni. 1664.

Az örlőnek tiz pénzt adjanak, ha debreczeni ember, *szert fogjon* idején, mert hogy az vidéket csak le szakaszssa, meg nem engedtetik; ha etetni akar, kifogja marháját, úgy etessen. Az debreczeni ember, ha őrne akar, idején *szert fogjon*, szénát vigyen s hét számra őrjön, hogy sem az vidéki örlős, sem az itt való marhátalan ember meg ne fogyatkozzék; az ki pedig itt való marhás ember őrleni akar, maga szükségére megszakaszhassa. 1670. A malomba *szer fogni* akar menni. 1759.

Ez a vád csak *szóhajtasból* áll. 1751. Ha másszor a *szót hajtja* [a. m. hazudozik, hamisan rágalmaz], keményen megkorbácsoltatik. 1759.

Pati Ferencz, kit rágalmazásért panaszolt Nagybányai István, a rágalmazást áttéríti Zsigmond aranyművesre, mert ettől hallotta, hogy egy Gira *szomolján ezüstöt* küldött volna Nagybányára. 1629.

Az én buzámat, árpámat 60 köblös *szüszékjába* [így] befogadta. 1686. [A. m. *szüszék*. Ha nem tollhiba, olyan illeszkedés lehet, mint a mai népnyelvben *böstörő* e h. *borstörő*.]

A mit férje keres, elvesztegeti, nem *takargatja* [a. m. meg nem takarítja]. 1755.

Tapasz: l. a *koszorú-fa* idézetében.

A n. város statútuma ellen vak-bor árulásban *tapasztaltatott*. 1743. [A. m. rajta kapták.]

Társpohár: l. *meggyalol* idézetében.

Egy *tekerület* galandot loptak a vásárban. 1742. [A NySz. ilyen használatát nem ismeri.]

A czegléd-utczai kis ajtón mentek ki *tergenyével*. Mindketten *tergenyével* mentek ki. 1744. [Vö. NySz.]

Egy *tetére való* fátyol. 1744. [A. m. 'fejre való'. Vö. *tető* NySz.]

Tiltom kendteket, hogy fogja meg, mert el akar szaladni. Kovács István vallja, őtet is mingyárt *tiltotta*, hogy fogja meg Orosz Sándort. 1755.

Az mely pénz csuporban *tipannal* levén bétakarva ft 21 d. 36 volt. 1677. [Jelentése ?]

A *tizház-gazdákat* attával-teremtettével szidta 1722.

Én csak *töremoráért* küldöttem a cselédemet, a vártafából tettek fel [t. i. a tűzre]. Én csak *töremorát* szedegettem, magam húzom a talyigát 1751. [L. még a *csillyé*-ről való idézetet. Ballagi Magyar-Német Szótára szerint ma is tájszó, a. m. Abraum, Abholz].

Törvényfa [a. m. akasztófa]. 1756.

Olyan *tudós* volt benne, mint a fia. [a. m. úgy tudta]. 1757.

A házából elveszett egy *türet* vászon. 1751. Gyolcsot egy *türetben* 26 singet elloptak 1757. [Vö. NySz.]

Utczakapitány l. az *elővesz* és *vet* idézetei alatt.

Debreczen felé jött véle, az úton *utólérte az éjszaka*. 1756.

Taplót csináltam, azt *üszkölttem*, a süvegem mellé dugtam, nem találtam jól eloltani — azért égett meg [a süveg]. 1754.

Megengedte a maga házában, hogy *vakbort* igyanak. 1757. [a. m. csempészett bort; vö. még a *tapasztal* idézetét.]

A komáromi háznál a katonák *vak-pályinkát* árútlak. 1744.

Várta-fa: l. *töremora* alatt.

Adós voltam B. A. uramnak négy márvással, ő kegyelme a gubámat azért elvette, én osztán úgy vittem el az ő kegyelme köpönyegét, de nem lopásképen, hanem csak oly *véggel*, hogy addig oda nem adom, míg a gubámat vissza nem adja. 1757.

Verni az kereken: l. az *elrekkent* idézete alatt.

Vesszős kötő. 1757.

Arra *vetették* a fejeket, hogy meglopták a város erdejét. 1760. A határutat a város földére *vetették* [a. m. oda tolták]. 1758. Ezt az embert az utca kapitánya a város szolgálatjára *vetette* volna. 1758.

Boros voltam, úgy *zajdultam össze* véle. 1755. [Vö. *zajdul* NySz.]

Szó l á s o k: A felesége azt mondotta: *még eddig a süvegre bizta, de már a konty alól felel*. 1759. Két ajtajába tenni. 1678. [a. m. tömlöczbe; azért nevezték így a tömlöczöt, mert két ajtaja volt, t. i. kettős

ajtaja, a mi abban az időben a nép előtt szokatlan volt.] Én csak azt mondtam: leesik az ember a saroglyából, más ül fel. 1751. [Arra a vádra felelt így, hogy adószedő Bányai uramat *kényesnek* mondta. Széll Farkas megjegyzése.]

Szitkozódó kifejezések: Úgy szidalmazta ötöt, *eszez* lélek leánya. 1650. *Essez* fiának szidta 1643. [Nyilván a. m. *ez s ez* fia stb.] Az I. ötöt *lélekével* szidta. 1643. Az *lélekre* is szidalmazta. 1643. Üsd üsd az *bestye kuranöt*. 1643. És az *lélekével* is *megbestyekurva*fiásván. 1646. Ötöt rossz embernek *bestye kurafiának* szidalmazták. 1643. —

Gúnynév. *Pityelotyáné* (Eszenyi Istvánné csúfneve). 1759.

Nyelvtani érdekű adatok: Ha *szépség szerint* [a. m. szépen, önként] meg nem vall-ják. 1744. Hittel mondja, micsoda és mennyi *szám* fehér ruhákat szerzett megholt urával. 1645. *Szemmel látott tanú* is van ellenek. 1759. Vasvári Istvánnak a méheit hordja el, *mind ő réá* [a. m. az ő felelősségére; Széll F.]. 1757. *Órni* e h. *örölni, örijön* e h. *öröljön*: l. a *szert fog* idézete alatt. [A NySz. az *öröl* igének ily alakjait nem ismeri.]

ZOLNAI GYULA.

Lengyel és szlovén szók a magyar nyelvben?

A Nyelvtudományi Közlemények utolsó füzetében több helyt van szó nyelvünkbe került szláv szókról; R. PRIKKEK MARIÁN a *szirony* «crustanivis pruina, schneekruste, rauhreif» és a *toka* szókról állítja, hogy szláv eredetűek; ez állítás új és már azért is megérdemli, hogy hozzászóljunk; MELICH JÁNOS ugyan olyan szókat emleget (*cseber, bödőny, köből*), a melyeket már MIKLOSICH is szláv eredetűeknek tartott, de egészen specialis világításba helyezi. Mind a kettő azonban elvi kérdést vet föl, MELICH egészen tudatosan, PRIKKEK csak implicite, talán nem is sejtve, hogy állításai hová vezetnek. Kezdem PRIKKEK-lel és vele kicsit behatóbban foglalkozom, mert olyan két szavunkat származtatja szláv forrásból, a melyet eddig nem tekintettek szláv eredetűnek, MELICH-chel azért is csak egészen röviden végezek ezúttal, mert nagy elvi kijelentést, tesz és hihetőleg nem sokára bő alkalmat ad nekem, hogy a kérdésre visszatérjek, hiszen a 247. l. azzal végzi «ezt legközelebb részletesebben szeretném kifejteni» reményilem, semmi sem fogja e kívánságának teljesítésében megakadályozni.

PRIKKEK, úgy látszik, a *lengyel* nyelvnek olyan hatást tulajdonít a mi nyelvünkre, a melyről eddig semmit sem tudtunk. Ez legalább olyan új, mint egy-két szónak eddig ismeretlen szláv volta, a mellett sokkal fontosabb, azért kérnem kell, fejtse ki tudományos kutatásainak eredményét összefüggésben, hadd lássuk azokat az okokat, a melyek ilyen föltevést igazolhatnának. A 256. l. ugyanis PRIKKEK azt állítja «a magyar *szirony* minden bizonynyal a lengyel *šron, szron* alaknak közvetlen ivadéka». Hangtanilag igenis lehetséges volna a *šron* > *szirony*-féle magyarázat. Másrészt az is bizonyos, hogy más szláv alakból a magyar *szironyt* nem lehet magyarázni, sem az ószl. *srěny*, sem a többi a 255. l. felsorolt alakok nem vezethetnek egy magyar *szirony*-hoz. A jelentés is kitünően illik — a lengyel szó annyi mint «reif, gefrorener thau». De marad egy nagy bökkenő, a mely az egész magyarázatot halomra dönti, nem tudunk épen semmit sem olyan lengyel hatásról, a mely

ilyen jelentésű szó átvételét érthetővé tenné. Míg PRIKKEL az elvi kérdést nem tisztázza én épen ellenkező eredményhez vagyok kénytelen jutni, a melyet körülbelül így lehetne formulálni: «A többi szláv alakok hangtanilag nem illenek a magyar szóhoz, a lengyel *šron* szóra, a mely mind alakra, mind jelentésre nézve összevág a magyar *szirony* szavunkkal természetesen gondolni sem lehet, mert a lengyel nyelvből földrajzi helyzeténél fogva nem kerülhetett egy ilyen jelentésű szó».

Egyébiránt érthetetlen előttem, miért ragadja ki PRIKKEL a 256. l. épen a *šron* és *szron* alakokat, mikor az előtte való lapon MIKLOSICH-ból 3 lengyel alakot idézett *šron*, *šron*, *szron*, csak nem hiszi, hogy *szron* a magyar *szirony*-hoz hangzásra közelebb áll, mint akár *šron*? Reménylem tudja, hogy a lengyel *szron* magyar betűvel írva annyi mint *šron*, ebből pedig csak nem lett volna *szirony*!

A *toka* szónál is lehetségesnek tartja PRIKKEL a lengyel hatást, kétségtelen tehát, hogy nem tudom milyen úton ahhoz a meggyőződéshez jutott, hogy a lengyel nyelv egy időben erősen hatott a magyar nyelvre, mert olyan szók, mint *toka*, *szirony* csak akkor kerülhettek közvetlenül a lengyel nyelvből a magyarba, ha amaz mélyebb nyomot hagyott emebben. Ilyen hatásról, ismétlem, eddig nem tudtunk semmit, MIKLOSICH sem tud róla. MIKLOSICH határozottan kijelenti, hogy lengyel szóval csak akkor állítja össze a magyart, ha a lengyel hívebben őrizte meg akár a szót, akár az eredeti alakot, de ilyenkor sem származtatja a magyar szót a lengyelből, hanem fölteszi, hogy valaha a többi szláv nyelvekben is megvolt a magyar szó magyarázatára alkalmas szó vagy alak: Wenn in dieser Abhandlung einigemal *polnische* und *russische* Wörter mit magyarischen zusammengestellt werden, so gehe ich dabei von der Ansicht aus, dass diese Wörter ehedem auch jenen slavischen Stämmen bekannt waren, die mit den Magyaren im unmittelbarem Verkehr standen und stehen (Die slavischen Elemente in Magyarischen 5. l. VIII. fejezet). Az természetesen semmit sem változtat a dolgon, hogy PRIKKEL a *toka* szót nem tartja okvetetlenül a lengyelből kerültnek, elvi szempontból az mindegy. Csakúgy a mint a cseh nyelvnek említése is hibának mondandó — ámbár a cseh nyelvből való származást is csak épen lehetségesnek állítja —, mert a magyar és a cseh nyelvterület sem határos egymással, olyan szó mint a *toka* tehát a cseh nyelvből sem származhatott. No de nem is értem, mi indíthatta PRIKKEL-t arra, hogy mikor a magyarban o-t talált a szláv u-val szemben — ő a következő alakokat idézi ószl. *tukъ*, úszl. *tuk*,*) cseh *tuk*. lengy. *tuk* or. *tukъ* —, azt mondja

*) MIKLOSICH az újszlovénben nem ismer *tuk* alakot, PRIKKEL-nél a ki csak is MIKLOSICH-ot írja ki, ez csak félreértésen alapulhat.

«hihetőleg az újszlávból [! sajtóhiba *újszlovénből* helyett, a mit PRIKKEl rövidítve úszl.-nak ír] vettük át, vagy esetleg a csehből, illetőleg a lengyelből.» Hiszen ha a szó valóban szláv eredetű, az o mindenesetre igen régi átvételnek bizonyítaná és akkor megállhatott volna mindjárt az ószlovén *лукъ*-nál. Az meg épenséggel fölösleges volt, hogy mikor a *tuk* alak csaknem valamennyi szláv nyelven végig vonúl, még olyan képzéseket is említett, mint úszl. *tučija*, lengy. *tucz*, sőt még fehér orosz *туčić* is! De ez hagyján, hanem a mi erre következik, az már öreg hiba. Értelme mindannyinak, mondja PRIKKEl a szláv szók felsorolása után, «fett; kövér» (l. 197. l.). Így jár, a ki csak MIKLOSICH Etymologisches Wörterbuch című sok tekintetben kitűnő és mindenkép nélkülözhetetlen munkáját nézi, a mely hiába csak szakértőknek készült. MIKLOSICH a főneveket kis betűvel írja, *fett* itt nem «kövér», nem melléknév, hanem főnév, *das Fett*, tehát körülbelül «kövérség», a mint az igaz laikus is sejtheti, mikor egyebek közt azt olvassa ott «r. *тукъ* fett, dial. auch nutzen.»! Nem tagadom, hogy a «kövérség» jelentés még jobban illik, mint a «kövér» a magyar *toká*-hoz, de azt sem tagadhatja senki, hogy nem épen növelik a szerző alaposágába vetett bizalmunkat az a körülmény, hogy ő a tőle annyiszor emlegetett szláv nyelvekben még fő- és melléknévet sem tud egymástól megkülönböztetni.

Áttérek MELICH-re. Említettem már, hogy ezúttal csak egészen röviden akarok vele foglalkozni, mert reményem, hogy nem sokára alkalmat ad visszatérni e kérdésre. Ezt annál inkább kell kívánnom, mert őszintén megvallom, édes keveset értek mindabból, a mit ő úgy látszik nagy gyorsan oda vetett egy más tárgyról szóló cikkkecske végén (l. 246. s k. l.) nem akarom mondani ötletként, de semmi esetre sem kellően formulázva. «Ránk nézve úgy kezdi a befejező részt, a szlovén nyelv nagyon fontos. . . . A mi szókincsünkben számtalan szó van, a mely nincs meg az ószlovén (óbolgár) nyelv szókincsében. Az sem a véletlen dolga, hogy a tihanyi apátság 1055-iki alapító levelében épen a *délszláv* eredetű jövevények (*megye, berekenye*) a kétségtelen szláv eredetűek». Az első és második mondat közt egy mellékes megjegyzést rejtő mondatocska áll, a melyet kihagytam, hogy egészen tisztán kidomborodjék a mondatok logikai kapcsolata. Csakhogy ez a logika nagyon rosszúl illik a tényekhez. A szlovén nyelv ránk nézve nagyon fontos. Miért? Csak nem azért, mivel az ószlovénben (óbolgárban!) sok szó nem mutatható ki, a mely pedig a magyar nyelvben meghonosodott? Ha MELICH óbolgárnak tartja az úgynevezett ószlovén nyelvet és a mi nyelvünkbe került szláv szók javarésze talán mégis az ő véleménye szerint is olyan habitust visel, a mely épen ehhez az óbolgáros úgynevezett «ószlovén» nyelvhez illik legjobban, akkor csak nyilvánvaló, hogy nem

a szlovén, hanem a *bolgár* nyelv «nagyon fontos ránk nézve». Hát még most a következő mondat? Milyen saltomortaleval térhet az ember a szlovén nyelv és az ószlovén nyelvben ki nem mutatható szókról egyszerre azokra a magyar szókra, a melyek «délsláv eredetű jövevények»? Hát van olyan számba vehető tudós, a ki a bolgár nyelvet, az óbolgárt vagy akár ószlovént nem a délsláv nyelvek közé sorolja? Tudtommal nincs. És hogy került itt össze a kétségkívül horvát vagy szerb eredetű *megye* szó a «*berekenye*» szóval, a melyben nincs semmi néven nevezendő hangtani kritérium, a mely arra jogosítana bennünket, hogy elválasszuk a szláv szavaink többségétől, a mely bizonyosan nem horvát-szerb eredetű? Mondom, nem értem az egész észjárást, de MELICH bizonyosan kifejti majd nézeteit, a melyek lehetnek újak, de annyiban, hogy a *délsláv* hatást annyira hangsúlyozza, semmi újat nem rejtenek magukban, hiszen eddig is mindig a délsláv hatásról beszéltünk, ha az ószlovénnel szoros rokonságban álló nyelvnek tulajdonítottuk a legnagyobb befolyást. Tehát várnunk kell, míg MELICH kevésbé elhamarkodva, tisztábban fejt ki nézeteit. Ezúttal csak a szlovén hatásról akarok egy megjegyzést tenni. MELICH t. i. egy pár közbevetett mondat után így folytatja: «Aztán meg, ha az ilyen szavakat mint *cseber*, *csöbör*, *bödöny*, *köböl* az ú. n. ószlovénból akarjuk származtatni, a magyar szavak hangalakját nem tudjuk megfejteni, mert az ú. n. ószlovén *čьbrь*, *brьdьnь*, *кьbьlь*-ből sohse lett volna magy. *csöbör*, *bödöny*, *köböl*; a magy. *csöbör* csakis a szlov. *čeber*-ből, *bödöny* csakis a szlov. *bedenj*-ből, *köböl* csakis a szlov. *kebel*-ből alakulhatott.» Úgy látszik ez is illusztráció akar lenni ahhoz a kijelentéshez, a mely a bekezdés élén áll: «Ránk nézve a szlovén nyelv nagyon fontos». Ennek legalább az az előnye van, hogy kézzel fogható, erre aztán könnyű is felelni. Hogy mennyire sietve vetette MELICH e megjegyzéseit papírra, azt legjobban bizonyítja a *cseber* példa. Én „A szláv szók a magyar nyelvben” cz. értekezésemben 39. l. azt állítottam, hogy *l̄n̄* (л̄)-nek a magyarban rendszeren *e* felel meg, példakul pedig fölhoztam: *l̄n̄*: *len*, *čьbr̄*: *cseber*, *pisar̄*: *peczér*, *ocit̄*: *eczet*, *kr̄st̄*: *kereszt*. MELICH, meglehet, állításomat tévesnek tartja, de ezt talán mégis jó lett volna, ha még annyira sietett is, legalább megjegyzi annak czáfolását azután akár későbbre is hagyhatta volna. Addig pedig csak ismételhetem, hogy *cseber* *čьbrь*-nek egészen szabályos megfelelője, A *köböl*-re először talán még is jó volna rábizonyítani, hogy egyáltalában szláv eredetű, mert ha tegyük p. o. a német *Kübel*-ből lett, vagy csak lehetett is, a mi ellen tudtommal, sem hangtani, sem művelődéstörténeti okok nem beszélnek, a szlovénre hivatkozni nem szabad, különösen, mikor még csak bebizonyítandó, hogy a szlovén nyelv egyáltalában hatott-e a mi nyelvünkre. Marad a *bödöny* szó. Nem tagadom, ószl.

бѣднѣ-nak szemben nem várnánk *bödöny*-t, hanem *bodony*-t vagy *bodon*-t. Csak az a kérdés MELICH a tényleg meglevő *bodony*, *bodon* alakokat más forrásból származtatja-e, mint a *bödöny*-t? Én nem. A *bodony*, *bodon* alakok az ószl. *бѣднѣ* tökéletes másai. A *bödöny* alak magyar területen is származhatott *bodony*-ból és míg a szlovén hatás nincs kétségkívül kimutatva senki sem fogja a *bödöny*-t máshonnét származtatni, mint *bodony*-ból. Én tehát MELICH 3 példája közül egyet sem találtam, a mely alkalmas volna egy speciális szlovén hatást kimutatni, nagy kíváncsian várom többi példáit, mert nekem az ő szavai azt a benyomást teszik, mintha kutatásai közt több hasonló esetre akadott volna, hiszen ő egészen tudatosan veti föl az elvi kérdéseket, nem úgy mint PRIKKEK. Hogy fölszólalásában még sem találtam semmi hasznavehetőt, az talán csak azon múlik, hogy nem akart ezúttal a bizonyítgatásba bocsátkozni, csak jelezte kutatásának eredményét, a mely lehet helyes is, noha a nagy sietve kiragadt pár példa meg nem állja a bírálatot.

Egészen rövidre tervezett fölszólalásom végére érve, ámulva veszem észre, hogy MELICH-nek is csak annyi időt szenteltem, mint PRIKKEK-nek. Hiába annyi fontos elvi kérdést pendített meg, még pedig annyira a bírálatot kihívó felületes módon, hogy mikor erre is, arra is rá akartam, rá kellett mutatnom, szűknek bizonyult az a keret, a melybe észrevételeimet bele akartam szorítani. Ha MELICH komolyan folytatja szláv tanulmányait, bizonyosan idővel maga is átlátja, hogy eddigi nézetei nem eléggé kiforrtak, ha pedig én cikkecskéit annyi figyelemmel kísérem, vegye azt annak jeléül, hogy még tévedéseiben is nagy érdeklődéssel figyelem meg tanulmányainak elég széles mederben haladó fejlődését. Azért hát a viszontlátásig!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A vogul „figura etymologica“ kérdéséhez.

SZILASI MÓRICZ a vogul névszói összetételekről szóló fent közölt nagybecsű tanulmányában azt véli, hogy a «figura etymologica» eseteiben, vagyis midőn valamely összetétel jelzője alaprészében azonos szó ugyancsak ez összetétel utórészével (pl. *tältin űs-tältin jojtsei* «a réves városrévhez érkeztek» = «a réves városnak révéhez érkeztek»; vagy *āwiy kwol-āwim pal-pānsitā* «ajtós házajtóm kinyitja» = «ajtós házamnak ajtaját kinyitja») a jelző általában az utótagra vonatkozik, ha adott fordításom vagy értelmezésem világosan az előtagra vonatkoztatja is. «Azt lehetne gondolni» szerinte, «hogy ezen ismétlések *āwiy āwi, kanij kun* stb., a melyek mind ilyenformák, nem egyebek mint diszítő, vagy inkább fokozó jelzők, mint pl. a magyarban: *mélységes mély, nehéz-nehezen, telides-teli, csupádon-csupán* . . . Ezt elfogadva, a jelző és az összetétel közti viszony egész normális volna s legfőlebb csak azt kellene még föltételeznünk, hogy Munkácsi nem figyelt eléggé fordításában a különbségre, mely ilyen két fordulat között van, minő: *‘Házam ajtós ajtaja’* (t. i. ez volna egyenlő jelentés ezzel: *‘Ajtós házajtóm’*) s *‘Ajtós házam ajtaja’*. Ez könnyen megeshetett, nem lévén első pillanatra olyan szembeszökő az értelmi különbség» (l. fönt 136. l.).

Távol áll tőlem a szándék, hogy magyarázataim vagy fordításom csalhatatlanságát akár a vogul nyelvtények közlése terén is vitassam. Bizony be kell ismernem, hogy itt-ott e részben is «köbe vághattam fejszémet», különösen midőn nem személyes hallomás útján följegyzett szöveggyűjtéssel állottam szemben, hanem a Reguly hagyatékában fennmaradt, tudvalevőleg gyakran a fölismerhetetlenségig tökéletlen jelzésű, szükséztlenül magyarázott s tárgyi vonatkozásaiban a jelen nemzedék előtt több helyt merőben homályos déli vogul énekek megfejtése volt feladatomban. Egyik-másik pontban az utóbbi kötetekben, illetőleg önálló közlésekben magam is javítottam már észrevett tévedéseimet s bizonyára még több alkalma lesz a későbbi tüzetesebb kutatásoknak ilyen «helyreigazításokra». De ha még saját gyűjtéseimnek archaistikus szavaira és kifejezéseire nézve sem áltathatom magam a teljes biztonság kép-

zetével: azt bátorkodom hinni, hogy illetően bizalmatlanságra nincs különös ok olyan kifejezéseket és szólásokat illetőleg, melyek lapról-lapra nagy számban fordulnak elő s melyeknek bővebb magyarázatait orosz és vogul nyelven számtalanszor lehetett módomban hallani. Pedig ilyen a gyanuba fogott kifejezés is, melynek félreértését korántsem védheti az a jóindulatú észrevétel, hogy «első pillanatra nem olyan szembeszökő az értelmi különbség»; mert bizony a között, hogy «közepes hajónak a közepén» és «a hajónak közepes közepén», vagyis «leg-közepén» mégis csak elég nagy a jelentésbeli eltérés ahhoz, hogy annyi ismétlődés mellett föltűnjék. Főképp jelentkeznie kellett volna ennek világosan az orosz fordításban, mely ha SZILASI felfogása helyes, bizonyára nem ilyen módon hangzott volna: «въ срединѣ лодки съ срединой», hanem ilyenformán: «въ самой срединѣ лодки».

SZILASI alig foghatja föl, hogy mi legyen értelme az efféle szólásnak: «közepes hajónak a közepén»; mindamelletteljesen analog párja is találkozik e kifejezésben: *quliy paul-qulémte* (ur *qúse'im*) «véges falumnak a végiben», ill. «véges faluvégemben» (hegyem van); IV, 265. Azt hiszem, hogy ezzel szemben érthetőség dolgában egy cseppel sem dicsekedhetik nagyobb világossággal a tőle ajánlott fordítás, t. i. «háznak ajtós ajtaja», vagy «városnak téres tere», melyekben a jelző alkalmazása szintoly kevésse megokolt, mint az előbbieken; a mennyiben ugyanis nincs «ajtó», mely ne volna «ajtós», vagy «tér», mely ne volna «teres». A magyar és egyéb nyelvek idézett példáira való hivatkozás nem egészen találó, mert azokban a szóismétlés tulajdonság, vagy határozói viszony fokozását czélozza (*mélyseges mély, nehéz-nehezen*); ellenben nem lehet fokozni tárgyjelölő névszót (*ajtó, rév*). Mondhatjuk pl. a magyarban: «véges végig járta a falut» (határozói alkalmazásban); de nem ezt: «itt a falunak véges vége», azaz: *leg-vége* (főnévi alkalmazásban). SZILASI szerint a vogul figura etymologicában a jelző alkalmazásának »psychologiai oka» volna, amennyiben t. i. vele «a beszélő különösen figyelmeztetni akar az illető tulajdonságra, ép úgy mint mikor indulatunkban ismételjük szavainkat azért, hogy különösen nyomatékosan hassanak; azaz a jelző erősítő jelző» (137. l.). Azonban ha közelebről vesszük szemügyre azokat az elbeszéléseket, melyekben az ily kifejezések előtálalhatóak, semmiképen sem jutunk nyomára, hogy mi különös fontossága van bennük pl. a «ladik közepének», vagy a «város révének», hogy ennek alapján azok «közepes» és «réves» voltak oly sajátosságos kiemelését az előadó részéről megérthetnők. Valójában egészen másképp áll a dolog az ilyen jelzők keletkezésénél. Épenséggel nem «psychologiai» az ok, mely ebben közreműködik — mint SZILASI véli — hanem egyes egyedül rythmikai. Az ily fajta szerkezetek

ugyanis sohasem fordulnak elő a közönséges beszédben, hanem csakis az énekek s az ezek szólásait alkalmazó regék nyelvében s eredeti céljuk szerint az éneksor zenei rythmusának megfelelőleg a szöveg hézagait vannak hivatva kitölteni: egyszerűval jelentéktelen énekektől ó elemek. Álljon itt megvilágításul két kis énekrészlet:

*añ ajäy çum | saw pīkēm- |
numpël*

*çumlë | tawilë'im :
«tauliy-uj | çansäp | kit çäp-
kwei'*

*nalu voss | naritënuwei' ;
la'ilij-uj | çansäp | kit çäp-
kwei'*

*nalu voss | çulitënuwei' !
kwotliij | çäp-kwotlëmnë
vouta | nuç | saw säçit*

*sawël voss | älentawë,
vouta | järmak | saw küñäs
sawël voss | totentawë !»*

Szolgaférfi sok fiacskámhoz
most

ím miképen szólok:

«A szárnyas állat ékitményü
két hajócskát

toljátok le a vízre;

a lábas állat ékitményü két
hajócskát

emeljétek le a vízre!

közepes hajómnak közepére
vékony posztó sok göngyöleg-
jét

nagy számban hordjátok,

vékony selyem sok tekeresét
nagy számban vigyétek!» (II,
27.)

*

Sorçän-säm | çansäy | ta'ilkëm,

çulän-säm | çansäy | laçärkëm

*nóçsiy | väçën | num-pälne
näççä ti | pattilëm,
uçij | väçën | num-pälën
näççä ti | masilëm.*

*āw i y | kwol-āwikëm
at tuläp | tuläy | kätël
ti punsilëm,*

näçk-täl | sa' i y | puçkkëm

*k a n i y | paul-kankëmne
kwon ti | kwältilëm.*

Lazaczpikkelyek módjára éki-
tett ruhácskám,

halpikkelyek módjára ékitett
pánczélom

nyusztprémes vállam tetejébe

ím fölvetem,

medvebőrös vállam tetejébe

ím felöltöm.

Ajtós házam ajtócskáját

öt ujjú ujjas kézzel

ím kinyitom,

vörösfenyő-ágképen fürtözött
fejcském

teres falucskám terére

ím kiviszem. (II, 40.)

Látnivaló e példákban, hogy a *kwotliij*, *āw i y*, *kaniy* jelzők alkalmazása nélkül az illető éneksorokba összesen csak egy hangsúlyszólam esnék, mely az egész rythmusszerkezet megzavarása nélkül a következő sorba átvihető nem lévén, magában nem alkot zeneileg megfelelő teljes éneksort, hanem legalább egy hangsúlyszólammal való bővítésre, kiegészítésreszorul. — A rythmus általá-

ban egyik főoka az epithetikus szólások túlságos divatának a vogul énekekben, melyek közül a figura etymologica alkalmazása ott történik, hol valóságos díszítő jelző (epitheton ornans) nem áll az énekes rendelkezésére, akár mivel a jelzendő tárgynak nincs valami kiemelhető tulajdonsága, akár mivel az igazi díszítő jelzőket — mint az itt adott első énekrészletben látható — a közletlenül megelőző éneksorokban használta az énekes és az ismételtetést túlságba vinni nem akarja. A főczél mindenesetre az ének szövegének, illetőleg az éneksornak a zenei rythmusnak megfelelő bővítése, toldása, mely rythmikus czélra kiválóan alkalmas épen a jelzendő tárgy nevezete egyik részének (az összetétel utótagjának) jelzői alakban való ismétlése, mivel ez által alliteratio, ill. előrim is támad. A «ladik közepe közepes» voltának, vagy a «ház ajtója ajtós» voltának, mint különös figyelemre méltó tulajdonságnak kiemeléséről — úgy a mint ez tényleg a valóságos epitheton ornansok esetében történik — itt szó sem lehet.

Az alap, melyből kiindulva SZILASI értelmezésem helyességét kétségbe vonja, az volt, hogy a jelzőt az összetétel utótagjára vonatkoztatva «a jelző és az összetétel közti viszony egész normalis volna.» Csakhogy épen oly «normalis» e viszony akkor is, ha a jelző az előtagra vonatkozik. Maga SZILASI emeli ki, hogy «a vogulban a jelzőnek a meghatározó szóhoz (az összetétel előtagjához) való tartozása számos olyan esetben is előfordul, a hol ez a magyarban nem szokásos» (134. l.). Igaz, hogy e helyt csak három példát idéz, de később (142. l.) visszatérve reá még «néhány kétségtelen a dattal egészíti ki.» Az ilyfajta jelzői szerkezet előfordulása arányának megállapítása czéljából átvizsgáltam a Vog. Népk. Gyűjt. I. kötetének egyik prózai szövegét a «Föld vízből való előbuktatásának regéjét», melyben a következő idetartozó adatokat találtam: *jelpiy mā-lqmt tārätēn!* «szent föld darabot bocsáss alá! (nem a «darab» szent, hanem a «föld»; ennek állandó jelzős kifejezése: *jelpiy mā*) 135. l. | *matnē kāt-aulēn, matēm la'il-aulēn jojtsēmēn* «vé n ü l ő k é z r e (kézvégre), vénült lábra jutottunk.» 136, 4. | *sākiy sūw-aulēn jojtsēmēn, šūli āt-aulēn jojtsēmēn* «m a n k ó s b o t r a (botvégre) jutottunk, ő s z h a j h o z jutottunk.» 137. 8. | *āln pērp pēriy kwol-kiwrēn šalti* «az ezüst szarufájú szarufás ház belsejébe bemegy». 138, 9. | *āln sirp siriy kwol-āwin jojti* «az ezüst rudú rudas ház ajtajához érkezik» u. o. | *jelpiy pasān-aulēn jāmi* «a szent asztal végéhez megy». u. o. | *manā tēnē tēp-marēmne patsēn, ajnē vit-sawne xājāsēn?* «Talán enni való étel szükségébe estél, ivó víz inségebe jutottál». 138, 10. | *jelpiy šāris-vitēn ujtyatēs* «a szent tenger vizébe merült alá». 140, 13. | *kēlp lē'in-sawā-kiwrēn šaltēs* «belebujt v ő r ő s - e v e t b ő r é b e ». 142, 17. | *kwonsiy lē'in-xuritātēl xānri* «k a r m o s e v e t a l a k j á b a n h á g f ő l ». 147, 27. | *manā jārēm tārēm-*

jāremnē patsēn, manā muñsēm tārēm-muñsēmne patsēn? «micsoda szűk világ szükségébe estél, micsoda nyomorú világ nyomorúságába estél». 142, 17. | *āln pērp ʒət kwol-patitēn šáltēs* «az ezüst szarufájú hat háznak a legvégsőjébe (tkp. ,fenekébe, végibe’) ment». 157, 38. Kétes a jelző hovatarozása ezekben: *kwonsin-uj kwoss-varā, punkin-uj punk-varā ʒālēm ju-pālt Numi-Tārēm āsā unlénē sāt kwol-patitēn šálti* «karmos állatbéli karma erejének (v. karomerejének), fogas állatbéli foga erejének (v. fogerejének) elfogyta után N. T. atyja lakó hét háza legvégsőjébe megy». 154, 35. | *naŋ sātēm vōr-juwēn moššā, naŋ sātēm vōr-pumēn moššā* igédre termett erdőd fája (v. erdei fád) kevés, igédre termett erdőd füve (v. erdei füved) kevés». 158, 38. — Egy szövegnek ennyi bizonyító adata mellett (melyekhez hasonlót seregszámra lehet egyéb szövegekből is idézni), azt hiszem, nincs okunk a jelzőnek az összetétel előtagjára való vonatkozását «abnormalisnak», illetőleg az ellenkező esetet vele szemben «normalisnak» vennünk s természetesnek ítélnünk az ilyen viszonyt akkor is, ha a jelző az összetétel utórészével azonos szó, vagyis figura etymologica esete áll fönn. Ha van: *házajtó, ladikrév*, igen érthető az «*ajtós házbéli ajtóról*» («*ajtós házajtóról*»), «*réves* (= révbe járó) *ladikbéli révről*» («*réves ladikrévről*») való beszéd; ellenben bajos értelmet tulajdonítani az efféle szerkezetnek: «*házbéli ajtós ajtó*», vagy «*ladikbéli réves rév*».

MUNKÁCSI BERNÁT.

Ismertetések és bírálatok.

Archiv für slavische Philologie XVIII.

Erstes und zweites Heft, 1896.

Miután az Archiv für slavische Philologie című folyóirat 17 első kötetét a Nyelvtudományi Közleményekben röviden ismertetem és fölhívtam nyelvész társaim figyelmét e sokoldalú és ránk nézve is annyira fontos, ép annyi tudással, mint szellemmel szerkesztett folyóiratra, össze akarok a legújabb kettős füzetből egyet-mást állítani, a mi az egyik vagy a másik szempontból érdekes. Ez a föladat ezúttal kicsikét nehezebb mint rendesen, mert a nagyobb értekezések csaknem kivétel nélkül olyannyira részletes kérdésekkel foglalkoznak, hogy a nemszlávista bennök csak keveset talál, a mi érdekelhetné és a mit meg is érthetne. De a könyvismertetések tele vannak érdekes és szellemes megjegyzésekkel, hiszen egy rendkívül szomorú körülménynél fogva megint csaknem kivétel nélkül JAGIĆ tollából folytak — OBLAK, az a fényes tehet ségű fiatal szlávista, a ki az utolsó években JAGIĆ legbuzgóbb munkatársa volt, idő közben meghalt!

Illő, hogy SETÁLÁ rövid cikkéről emlékezzem meg első sorban, ámbár ZOLNAI fölhívta már rá a magyar nyelvészek figyelmét (Finn vélemény az Árpád kori magyar kiejtésről Nyr. 25: 226). SETÁLÁ SZINNYEI-nek *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* című értekezését ismerteti egészen röviden és azzal végzi, hogy ő is, ámbár más úton, hasonló eredményhez jutott, mint SZINNYEI. SZINNYEI tudvalevőleg azt véli a régi magyar nyelvemlékekből kiolvashatni, hogy a magyar nyelv mai rövid hangzói helyén nem hangzottak az Árpádok idejében egy egész sereg szóban és alakban zártabb hangzók,*¹) hogy a mai a meg

¹) Félreértés elkerülése végett legyen szabad szóról szóra idéznem értekezésemnek azon sorait, a melyekben kutatásaim végeredményét összefoglalom: „... A magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal

o helyén található régi *o* meg *u* jelek nem más kiejtést jelentenek, hanem csak a maitól eltérő írásszokást. Ezzel kapcsolatban olyan állítást kockáztatott, a mely a szláv nyelvészet ítélőszéke elé is tartozik: ha a szláv *o*-val szemben *a*-t, a szláv *u*-val szemben *o*-t talál a magyarban, ezt nem a magyar kiejtésben az idők folytán történt hangtani változásnak tekintí, hanem a szláv *o*-nak *a* felé, az *u*-nak *o* felé való ejtését keresi benne. Igen sajnálom, hogy a zenggi missalével való foglalkozáson (l. Magyar Könyvszemle IV. kötet 2. és 3. f.) és sok más teendőm nem engedte meg, hogy ezt az állítást, a melyet én határozottan tévesnek tartok, eddig még nem czáfolhattam meg. Egy-két szóval nem lehet a dolgot elütni, csak az idetartozó esetek a legapróbb részletekbe menő tárgyalása vezethet czélhoz. Ezúttal csak SETÁLA ránk nézve mindenestre érdekes czikkével kívánok egész röviden foglalkozni. Mielőtt azonban ehhez hozzáfogok, egy nyilván való sajtóhibát akarok kiigazítani. SETÁLA a 259. l. azt mondja: «Das slavische *a*, welches in den altererbten Wörtern ein indoeur. *a* vertritt, entspricht auch in Lehnwörtern einem *a* der Originale (wie got. *katila* > *котѣль* u. s. w.)» E helyett mindjárt a mondat kezdetén olvasandó: Das slavische *o*. Most pedig egy-két pontra kívánok megjegyzést tenni.

SETÁLA egy jegyzetben (259¹) a szláv *a*-val szemben a mi nyelvünkben mutatkozó *á*-t abból véli magyarázhatónak, hogy a szláv *a* talán még eredeti hosszúságát megőrizte, mikor a magyarba átkerült: Einem slav. *a* entspricht im Magy. (langes) *á* (magy. *mák* < *макъ* *rák* < *ракъ*), welches möglicherweise die urspr. *Länge* des slav. Vokals widerspiegelt. Már ZOLNAI is megjegyezte, hogy e föltevére nincs szükségünk, mert a szláv nyílt *a*-hoz, minthogy a magyar nyelvben nem volt rövid nyílt *á*, legközelebb állt hangzásra nézve a hosszú nyílt *á*; a kiejtés tartamában észlelhető különbség az egyenlő hangszínezetnél alig is tűnhetett föl a magyar fülnek. Igen ám, csakhogy SZINNYEI azt állítja, hogy bizonyos esetekben igenis ejtettek a régi magyarok rövid illabiális *á*-t, tehát az ő meggyőződése szerint ismerték ezt a hangot. Ha ő ragaszkodik ehhez az állításához, a melyet egyébiránt SETÁLA is kételkedve fogad (258⁴ Nur in einigen bestimmten Stellungen steht immer *a*, woraus der Verf. den Schluss zieht, dass hier ein nichtlabialisirtes *a* sich befand. Die Schlussfolgerung sehe ich jedoch nicht ganz unzweifelhaft an), aligha fogad-

zártabb volt, teljesen tarthatatlan. Bizonyára voltak, valamint hogy ma is vannak szavak és szóelemek, a melyekben egyik-másik nyelvjárás a többihez képest zártabb hangot ejtett; de hogy ez a zártabb kiejtés általános lett volna, azt semmi sem bizonyítja. (Nyr. 24:205).

Sz. J.

hatja el ZOLNAI magyarázatát, a mely abban sarkal, «hogy a nyelvünkben rövid nyílt *a* nem volt» és valószínűleg kész örömmel folyamodik SETÁLA föltevéséhez, hogy a szláv *a*-nak azért felel meg a magyarban hosszú hang, azaz *á*, mert a szláv *a*, a melyet a magyarok hallottak, megőrizte még eredeti hosszúságát. Erre csak az a megjegyzésem, hogy a szláv *a* ugyan hosszú hangból lett (összefolyt benne az eredeti hosszú *ā* és hosszú *ō*), de a szláv nyelvek összehasonlítása nem teszi azt a föltevést nagyon valószínűvé, hogy az *a* eredeti hosszúsága az egyes szláv nyelvekben megmaradt volna. A kérdés azonban nem oly egyszerű, hogy itt kifejtethetném, majd valamikor visszatérek e kérdésre, csakúgy mint arra, vajjon a magyar nyelvbe került szláv szók megengedik-e azt a föltevést, hogy az őseinket körülvevő szlávoknál, az egy *ê* hangon kívül, a melyből minálunk előbb hosszú nyílt *ê*, később legalább a közmagyarban hosszú zárt *é* lett, még más hosszú hangzó is volt, vagy olyan volt a nyelvek, mint a kétségtelenül vele legszorosabb rokonságban álló mai bolgár nyelv, a melyben hosszú hangzó nincs, *ê* pedig bizonyos esetekben kettős hangzó (*ea*). E kérdés ránk nézve éppen azért érdekes, mert nyilván való, hogy rövid illabialis *a*, ha talán lehet is «bizonyos korig» fölteni, a szlávokkal való legelső érintkezés idejében alig lehetett a magyarban, ha a magyarok valóban rövid szláv *a* helyett következetesen hosszú *á*-t ejtettek.

Az éppen tárgyalt kérdést SETÁLA csak mellékesen egy jegyzetben veti föl, különben egészben véve csak referál SZINNYEI értekezéséről, csak itt-ott tesz észrevételt. Ebben a referatumban van azonban egy pont, a mely könnyen félreértésre adhat okot és a melyet, azt hiszem, SZINNYEI sem fog föntartás nélkül aláírni. SZINNYEI barátom, mint e folyóirat szerkesztője, talán szíves lesz, nyomban e kérdésben nyilatkozni, később talán BALASSA és más szakértők is hozzászólnának. SETÁLA ugyanis egyebek közt azt mondja: «Was hinwieder das magy. *o* betrifft, so ist dasselbe in der jetzigen Sprache ein sehr geschlossener Laut, welcher in fremden Ohren beinahe wie *u* klingt». SZINNYEI csak annyit mond, hogy a magyar *o* zártabb az olasz *o*-nál, de hogy a magyar *o* oly annyira zárt hang, hogy idegen fül csaknem *u*-nak hallja, az már SETÁLA állítása és ezt SETÁLA-nek határozottan ki kellett volna jelentenie. Egyszermind meg kellett volna a nagyobb világosság kedvéért azt is mondania, vajjon az idegen fül kifejezésen a maga finn fülét érti-e vagy talán a németekét, a kiknek nyelvén ezt az állítását leírta. Nekem legalább sohasem tűnt föl, hogy német ember a magyar *o*-t *u*-nak hallotta volna és akár csak elvétele is *u*-val adta volna vissza. Minthogy a kérdés éppen tekintettel a fönt említett problémára fölötte fontos, nagyon helyén valónak találnám, ha szakértőink hozzá szólnának e kérdés-

hez. Ha SETĀLĀ állítása igaz, hogy a mi *o-nk* oly közel áll más nem tudom, milyen nyelvek *u-jához*, akkor a szláv *u >* magyar *o-féle* megfelelésnek kicsikét más magyarázatát kell adnunk, mint a melyet SZINNYEI keresett, mikor azt mondja «A régi német és ószlovén *u*-betűs hang szintén nyíltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar *fül o-nak* is hallhatta» (22. l.). Én azt nem mondom, mintha azt a másik magyarázatot, azt t. i., hogy a magyar *o*-hang még ma is olyan közel áll más nyelvek *u*-hangjához valószínűnek tartanám, hanem csak annak föltüntetésére, hogy mennyire szükséges a magyar hangok lehető legpontosabb meghatározása, mert e nélkül teljes lehetetlenség csak hozzá is szólni az egész kérdéshez.*)

Végre hadd jegyezzem meg, hogy én tiszta véletlennek tartom, hogy a finn nyelvben a régi orosz nyelvből került szókban *o-nak* rendszeren

*) Szives örömet nyilatkozom és nyomban kijelentem, hogy SETĀLĀ állítását igenis kész vagyok aláírni. Hogy ő az, in fremden Ohren' kifejezésen a maga finn fülét érti-e vagy talán a németekét, arra hadd feleljen ő maga; én csak annyit mondhatok, hogy S. a maga finn fülével, a mely a legfinomabb fonetikai megfigyelésekre igen alaposan ki van képezve, ez esetben is nagyon helyes észleletet tett. Egyszer mindjárt bizonyíthatom azt, hogy a magyar *o* a finn *o*-nál jóval zártabb hang s közel áll a finn *u*-hoz, a mely a mi *u-nknál* nyíltabb. De hogy nemcsak a finn, hanem más idegen filre is majdnem *u* benyomását teheti a mi *o-nk*, arra elegendő bizonyosságot találunk a szerb, horvát, szlovén, ruthén és oláh nyelvbe átkerült magyar jövevényszavak közt; v. ö. ezeknek kimutatását CSOPEYTŐL (ruthén: NyK. 16: 270), MUNKÁCSITÓL (déli szláv: NyK. 17: 66) és ALEXICSTÓL (oláh: Nyr. 16: 155). Ilyenek: (déli szl.) *čunta*: csont, *gumb*: gomb, *šipuš*: sipos, *sa'ura*: szatyor, *d'oput*: gyapot, *baršun*: bársony; (ruth.) *puhar*: pohár, *lopuš*: lapos, *baršun*: bársony; (ol.) *birtuk*, *birtukuš*: birtok, birtokos, *čukur*: csokor, *čurdz*: csorda, *fuglš*: fogoly (madár), *lakatus*: lakatos, *tajug*: tályog, *ultoan*: oltovány, *furdulzu*, *furdul'is*: forduló, fordulás, *kusurzu*: koszorú, stb. Avagy talán mind ezeket egyszerűen Árpád-kori átvételeknek 'minősítsük' az *u* miatt? Föltéve, hogy akadna, a ki ezt az állítást 'megkoczkáztatná', azt kérdezném tőle, hogy az olyanokat, mint a 'trinkgeld' jelentésű szb. *aldumas* (áldomás), az ol. *cukur* (czukor), a ruth. *čendbiztus* (csendbiztos) stb. szintén hajlandó-e Árpád-kori átvételeknek tartani. — De nem akarok most a dologba mélyebben belebocsátkozni. Jól mondja ASBÓTH barátom, hogy 'a kérdés épen tekintettel a főt említett problémára [t. i. a magánhangzók Árpád-kori hangzására] fölötte fontos', azért máskor (reméllem, még ebben az évben) tüzetesebben fogok vele foglalkozni, mikor az értekezésem ellen több oldalról tett ellenvetésekre megfelelek. Addig is — nehogy hallgatásomat félreértsék — kijelentem, hogy az ellenvetések nem hogy megingatták volna a meggyőződésemet, hanem ellenkezőleg inkább megerősítették Sz. J.

a felel meg, csakúgy mint a magyarban a szláv eredetű szavakban a várt *o* helyett a legtöbb esetben *a*-t találunk, ezt mondom véletlennek tartom, de igen szerencsés' véletlennek, mert így a finn nyelvészek látszólag ugyanaz előtt a problema előtt állanak, mint a magyar nyelvészek. A végleges megoldás ugyan az én meggyőződésem szerint az egyik nyelvben más lesz, mint a másikban, de aza körülmény, hogy a mi rövid hangzóink fejlődése nem csak a magyar és szláv nyelvészeket érdekli, hanem a finn tudósokat is foglalkoztatja, mert saját anyanyelvök fejlődésére is világosságot reménylenek annak földerítésétől, mindenesetre több ki látást ad a problema gyors és sikeres megoldására.

Szorosan magyar érdekű czikk különben nincs a füzetben, csak a 290. lapon álló 37. sz. könyvismertetésre hívom föl nyelvészeink figyelmét, a melyben JAGIC röviden egy orosz munkácskát ismertet (Boris Ljapunov Néskoliko slov o govorach lukojanovskago uêzda nižegorodskoj gubernii Sz.-Pétervár 1894), a mely a mordvinok régi elterjedéséről és a régi mordvin területre került orosz telepek nyelvéről értekezik.

Egy pár lappal odább, a 295. l., JAGIC Šäinenu Lázár a román mesékről írt nagy munkájáról szólva, helyesen rámutat a szomszédnépekre, a melyekről nem szabad megfeledkeznünk, mikor egy nép művelődéséről szólunk. «Und so, glaube ich, mondja JAGIC, kann und darf in einer so ausführlich angelegten Forschung über die rumänischen Volksmärchen, wie dieses schöne Werk des Herrn Šäinenu ist, das slavische und, fügen wir es gleich hinzu, auch das magyarische Volksmärchen nicht gänzlich übersehen werden. Ich hätte also erwartet, dass vor dem Kapitel VII, dass uns schon in das specielle Gebiet der rumänischen Märchenkunde hineinbringt, jedenfalls der slavischen und dann auch der magyarischen Folkloristik einige Worte gewidmet worden wären». Ezt a követelését JAGIC nyomban rá igen szépen illusztrálja is: «Ich habe schon längst (und wohl nicht ich allein) die Bemerkung gemacht, dass z. B. die neugriechischen und albanesischen Märchen den serbischen näher stehen, als diese den russischen».

Megemlítem még, hogy a boldogult OBLAK két helyen is említést tesz az ószlovén nyelv hazájáról, a 238. l. GLASER szlovén irodalomtörténetéről szólva ezt mondja: «Am besten ist in der Einleitung noch der Absatz über die Heimat des Altkirchenslavischen gelungen, wo gegen die bei meinen Landsleuten landläufige Ansicht MIKLOSSICH'S Stellung genommen wird» és a 249. l., a hol meg azt mondja: «Auch FLORINSKY neigt zu der Ansicht, dass das Kirchenslavische ein macedonischer Dialect sei, ohne Neues für oder dagegen beizubringen. Ich habe unlängst bei der Besprechung der sloven. Literaturgeschichte GLASER'S im «Ljubljanski Zvon» (1895) alle Gründe, die gegen den mährisch-

pannonischen Ursprung desselben sprechen, zusammengefasst und brauche daher hier nicht näher darauf einzugehen».

Ugyancsak OBLAK tollából eredt egy egészen rövid, a délszlávok legrégebb történetéről szóló érdekes czikkecske (Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte 228—234), a mely JAGÍC kitünő értekezéséhez (Ein Capitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Archiv XVII. 47—87) fűz egy pár megjegyzést. Mindkét dolgozat ránk nézve bizonyos actualitást nyert MELICHNEK e folyóirat 246. l. tett egy megjegyzése következtében, a melyből kiviláglik, hogy nem tudja, mit értünk a *délszláv* nyelveken, de erről más helyen szölok.

A ki közmondásokkal foglalkozik, BRÜCKNER cikkében (Zur slavischen Parömiographie (193—203) nemcsak tájékozást talál arról, hogy a csehek, oroszok és lengyelek mit tettek eddig közmondásaik tudományos összegyűjtésére, hanem szétszórva több szép általános megjegyzést is.

JAGÍC több mint 50 könyvről írt ismertetéseiben a legkülönfélébb kérdéseket érinti, egy-egy talpra esett megjegyzéssel oktat, buzdít, jó tanácsot ad, a problémákat gyakran új világításba helyezi, a mellett roppant nagy területről összegyűjti a szálakat és fényes példájával ébren tartja a szlávistákban azt a tudatot, hogy az apró kérdések fölött soha sem szabad a nagy egészet elfelejtenünk. Nyelvésztaarsimat első sorban azok a könyvismertetései fogják érdekelni, a melyekben JAGÍC olyan nyelvészeti problémákhoz hozzászól, a melyek nemcsak a szláv nyelvészetre tartoznak. Így p. o. ha HIRT legújabb könyvéről szól (der indogermanische Akzent. Ein Handbuch von Dr. HERMANN HIRT. Strassburg, 1895.) és korainak mondja azt a kísérletet, hogy a legrégebb indogermán hangsúlyról már most kézikönyvet állítsunk össze. Nem új az a harc, a melyet JAGÍC a nyelvészeti terminologia túlságos mesterkéltsége ellen ví. Ez a harc, a melyet JAGÍC finom ironiával és meggyőző józansággal visz, első sorban egy különben kiváló szlávista, BAUDOIN DE COURTENAY ellen irányul. Fölötte tanuságos, a mit ennek egy tavál Strassburgban megjelent művéről (Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen. Ein Capitel aus der Psychophonetik) ír. Hogy némi fogalmat adjak arról, hogy BAUDOIN DE COURTENAY nálunk alig ismert művei milyen nyelven szólnak, és hogy JAGÍC milyen nemes, de éles fegyverekkel küzd e túlzások ellen, hadd álljon itt az ismertetésnek utolsó kikezdése: «Obwohl ich das Capitel II. nach dem Rathe des Verfassers zunächst übersprang, so blieb mir doch in den übrigen Capiteln vieles unklar, um nicht den vulgären Ausdruck «unverdaulich» zu gebrauchen. Daran mag eben meine Unvertrautheit mit ähnlichen Auseinandersetzungen Schuld sein. Ausdrücke wie combinatorisch-anthropophoni-

sche Veränderungen oder Varietäten, Accomodationen, Correlationen oder psychophonetische Alternationen, daneben noch keimende oder embryonale Alternationen, traditionelle Alternationen u. s. w. mögen durch psychophonetischen Gesichtspunkt den Verfasser aufgezwungen worden sein; für mich bilden sie eine schwere, fast unerträgliche Last so lange, bis ich nicht klar den grossen Gewinn eingesehen habe, der daraus für die Auffassung der phonetischen Vorgänge welcher Sprache immer resultirt. Zum Ueberfluss tanzen auf vielen Seiten des Werkes mathematische oder mathematisch aussehende Formeln, wie Kobolde herum. Wenn man aber allen diesen Benennungen und Formeln die Maske herabnimmt, so treten meist die allgemeinen bekannten, nur nicht vielleicht psychophonisch determinirten Vorgänge zum Vorschein». (265. s. l.).

Ezzel összevetendő a 271. l. 11. sz. a. álló ismertetés, a melyben JAGIĆ BAUDOIN DE COURTENAY egy tanítványa, BOGORODICKY ellen fordul és így ítél az egész módszerről: «Als eine Art Gymnastik des Denkens mag diese Methode ihre Vorzüge haben. Neues hat sie bis jetzt, so viel ich sehe, nicht geschaffen.

A 289. s k. l. JAGIĆ egészen röviden BAUDOIN DE COURTENAY egy másik, még pedig főmunkájáról szólva, mely új átdolgozásban jelent meg, erősen hangsúlyozza, a mit különben senki jobban mint BAUDOIN DE COURTENAY maga nem érez és főmunkájában velünk is éreztet, de a mit nem lehet elég gyakran ismételni, hogy a hallott hangok hű visszaadására még vajmi tökéletlen eszközök állanak rendelkezésünkre. «Man ist also bei dieser Publication insofern besser daran, als uns deutlich zu Gemüthe geführt wird, ja nicht zu vergessen, dass bei unseren gegenwärtigen Mitteln der Beobachtung und Aufnahme nur eine sehr bescheidene Annäherung an die Wirklichkeit möglich ist».

A 266. s k. l. található ismertetés azért érdekes, mert egy kérdést érint, a melyre csak a szláv nyelvekből meríthető tanúság hozott teljes világosságot, értem a görög aoristus jelentését és a mi vele összefügg. Maga HERBIG is, a kinek *Actionsart und Zeitstufe* című nagy értekezéséről JAGIĆ e helyen szól, azt mondja: «wer ein Hereinziehen slavischer Verhältnisse in diesen Fragen ablehnt, verbaut sich selbst den Weg. Zum Verständniss des Begriffes «perfectiv» (Indogerm. Forschungen VI. 223). A szláv ige használata csak úgy mint a szláv nyelvek változatos hangsúlyozása mindig újra meg újra magukra fogják vonni az indogermán nyelvekkel foglalkozó nyelvészek figyelmét és sok fontos problema eldöntésénél első helyen vannak hivatva tanúságot tenni.

A 276. l. a 17. számú ismertetésben JAGIĆ egy érdekes megjegyzést tesz a cyrill írás egy Boszniában kifejtett válfajának, az úgynevezett

bosanica-nak keletkezéséről, a mely melleleg megjegyezve sok boszniai *mohamedán* családban még ma is ősi traditióként apáról fiura száll. E rövid czikkecske végén JAGIÉ pompásan ostromozza a hajdan olyan híres Ragusa mai képtelen politikai viszonyait. Egy orosz tudós ugyanis, a kinek egy jelentéséről JAGIÉ itt szól, azt a tanácsot adja a ragusaiaknak, hogy történet-régészeti társulatot alakítsanak, a mire JAGIÉ azt a megjegyzést teszi: «Wenn sie nur einen Theil des Eifers, den sie jetzt auf gegenseitige Beschimpfung verwenden, einem solchen Verein zuwenden wollten, so würde er gewiss gedeihen»!

Ezzel a megjegyzéssel már elhagytuk a szorosan vett nyelvészetet és átsaptunk egy másik területre, a melyre JAGIÉ annyiszor és ép oly előszeretettel mint hivatottsággal rálép, a szláv népek művelődéstörténetének területére. JAGIÉ könyvismertetései tele vannak erre vonatkozó szellemes és rendkívül éles megfigyelésre valló megjegyzésekkel. A mi füzetünkben is nem egy ilyen megjegyzést találunk, a 305. l. HERDER döntő befolyásáról beszél a szlovén irodalomra, a 301. l. azokról a mozzanatokról, a melyek a délnyugati Oroszországot lassanként kiragadták a keleti egyház hatásköréből, a 296. l. a bolgároknak a népköltészet összegyűjtése körül kifejtett lázas tevékenységéről, ennek egy-két fogyatkozásáról is, a 303. l. csaknem költői lendülettel emlékszik meg egy kiváló cseh költői munkáról, a melyben a karolingi hősöket éneкли meg a szerző, a 309. s k. l. érdekes megjegyzéseket fűz egy nagy cseh munkához, a mely a cseh tánczok történetével foglalkozik, a 300. s k. l. pedig mindössze egy pár szóval, de rendkívül éles körvonalakban varázsolja elénkbe két nagy felejtethetlen szlávistának a képét, annak a két szlávistának, a kinek egy pár évvel ezelőtt egész nagy tanulmányt szentelt, mikor a szláv philologia első kezdeteire oly annyira tanuságos levelezésüket kiadta. Minthogy ez a két férfiú, DOBROVSKY és KOPITAR nevét minálunk is emlegetik és aránylag fiatal tudományunkban alakjuk még most is erősen kimagaslik, ide iktatom JAGIÉ e szavait és ezzel egy-szersmind búcsút veszek ettől a füzettől, a melynek sok magyar olvasót kívánok: «DOBROVSKY war viel geistesverwandt mit einem KOPITAR als mit HANKA, ŠAFARIK oder JUNGSMANN, von KOLLAR schon gar nicht zu reden; er erfasste das Slaventhum mit kritischen Verstand und nicht mit sentimental liebenden Herzen, er war aber ein ganzer, KOPITAR dagegen nur ein halber Mann. Sein Verstand liess sich nicht von Gefühlen der blinden Liebe, aber auch nicht von der Leidenschaft des Hasses oder Abneigung leiten, was bei KOPITAR so häufig der Fall war».

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Nyelvbotlások.

Versprechen und Verlesen. Eine psychologisch-linguistische Studie von Dr. RUDOLF MERINGER und Dr. KARL MAYER. Stuttgart. G. J. Göschen'sche Verlagshandlung. 1895.

A nyelvek történeti fejlődésére époly befolyással vannak a pszichológiai, mint a physiologiai okok. Sőt azt mondhatjuk, hogy a meginduló hangváltozásoknak, valamint egy-egy szóalak módosulásának oka a legtöbb esetben valamely pszichológiai jelenségben keresendő, s csak a hangváltozás lefolyását, megtörténtét szabályozzák physiologiai törvények. A beszéd az ember lelki életének egyik legfontosabb nyilvánulása, s a lélektannal foglalkozók bő tanulságot meríthetnének belőle, ha kellő figyelemmel vizsgálnák mind az egyes ember beszédét, mind az egyes nyelvek fejlődésének történetét. Viszont a nyelvtörténet megértésére lépten-nyomon figyelembe kell vennünk a lelki élet sajátosságait; sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy beszélő képességünk székhelye is az agyban van, s az agy működésének ismerete nélkül nem láthatjuk világosan az emberi beszédnek sem mai szerkezetét, sem pedig történeti fejlődését. PAUL *Principien der Sprachgeschichte* cz. művében már pszichológiai alapra fekteti a nyelv történetének vizsgálatát; azonban az ő elveit és módszerét csak igen kevésbé értékesítették a részletes vizsgálódások körében, a mi nyelvészeti irodalmunkban pedig alig látható e nagyfontosságú munka tanulmányozásának nyoma.

MERINGER munkája, melynek elolvasása minden nyelvészre nézve érdekes és gondolatkeltő, talán első kísérlet arra, hogy az emberi beszédben nyilvánuló egyik lelki jelenségnek befolyását kutassa a nyelv történeti fejlődésére. A könyv keletkezését szerzője maga beszéli el az előszóban. A nyelvbotlásokra akkor kezdett figyelmet fordítani, midőn a dissimilatio jelenségeivel foglalkozott az indogermán nyelvekben. Csakhamar látta, hogy a nyelvbotlásokat bizonyos szabályokba lehet sorozni. Tapasztalatát közölte MAYERREL, az elemekörtani klinika asszisztensével a bécsi egyetemen s megkérte, hogy ő is figyeljen ezekre a jelenségekre. Hálából az ő segítségével és támogatásáért, melynek igen sokat köszönhet, megkérte MAYERT, hogy a címlapra az ő nevét is odairhassa, hogy így mintegy a maga tekintélyével is jót álljon a pszichológiai megfigyelések helyességeért.

MERINGER éveken át figyelt a felnőttek beszédében hallható nyelvbotlásokra, tapasztalatait rendszeresen feljegyezte, s csakhamar észrevette, hogy e nyelvbotlások nem a pusztán véletlen eredményei, hanem bennük bizonyos szabályszerűség nyilvánul. S könyvének figyelmes tanulmányozása mindenkit meggyőzhet róla, hogy a nyelvbotlások

egy pillanatra mintegy leleplezik beszélő szervezetünknek rejtett gépezetét; e jelenségekre figyelve működésben látjuk a lelki erőket, melyeknek folytonos hatásáról különben nincs világos tudatunk. De nem könnyű dolog e nyelvbotlásokat megfigyelni, s a megfigyelt adatokat összegyűjteni. Beszélgetés közben a hallott szavak értelmére ügyelünk s igen gyakran észre sem vesszük a beszélő tévedéseit, botlásait. S ha meg is üti fülünket egy-egy ilyen botlás, nem igen vehetjük elő a papírost, hogy rögtön feljegyezzük; később pedig már nem bizhatunk feltétlenül emlékezetünk pontosságában. Éveken át tartó folytonos megfigyelés és gyűjtés útján juthatunk csak oly gazdag adattárhoz, a melyet a német nyelv köréből e könyvben találunk. Mióta e könyvet ismerem, magam is nagyobb figyelemmel ügyelek a nyelvbotlásokra, s a mit eddig a magyar nyelv körében tapasztaltam, teljesen igazolja MERINGER megfigyeléseit.

A nyelvbotlásokat MERINGER a következőkép csoportosítja.

A) Cseré. (Vertauschungen.) A szónak egyes részei, a szótagok vagy egyes hangok, helyet cserélnek; így pl. *Gegengeisteswart* (e h. *Geistesgegenwart*), *Gebrecherverhirne* (e h. *Verbrechergehirne*), *Nomat* (e h. *Monat*), *Henela* (e h. *Helena*) stb. MERINGER gazdag példagyűjteménye azt bizonyítja, hogy rendszeren csak az egyforma helyzetben levő részek cserélődnek; így pl. az összetett szó egyes tagjai, a hangsúlyos szótagok magánhangzói, a szótagkezdő vagy szótagvégző mássalhangzók, de mindig csak egymás között. — *B) Szótagok és hangok előre csengése.* (Vorklänge oder Anticipationen.) A mondatnak vagy a szónak egy későbbi része idő előtt a beszélő ajkára kerül, s vagy kiszorít helyéből egy másik részt, vagy csak melléje áll. Itt is azt tapasztaljuk, hogy az előre csengő rész mindig olyan helyen jelenik meg, mely az ő eredeti helyével egyenlő értékű. Ilyen pl. *Sein grosser Vater* (e h. *Sein Grossvater*), *Neue Fresse* (e h. *Neue Freie Presse*); *Mulkkuh* (e h. *Melkkuh*) stb. Ide sorolhatók az olyan jelenségek is, midőn egyes grammatikai alakok hatása jelentkezik idő előtt; így pl. a többes szám ragja, a névező neme, az ige személyragja. Ilyen példa M.-nél: *In Sterzing sind zwei riesige Türme* (majd a beszélő maga javítja ki: *... ist ein Turm mit zwei riesigen Haken.*) — *C) Szótagok és hangok utócsengése.* (Nachklänge, Postpositionen.) Midőn a mondatnak vagy szónak már kiejtett része hat a későbbi mondatdóra; itt is a hasonló értékű tagok hatnak egymásra legjobban. Pl. *Er wünscht zu wünschen* (e h. *... zu wissen*). — *D) Szóvegyítés.* (Contamination.) Két, esetleg több mondat vagy szó oly módon is hathat egymásra, hogy belőlük egy mondat vagy egy szó lesz. E vegyülékmondatok és vegyülékszavak keletkezésével bőven foglalkozott már

PAUL is (i. m. Cap. VIII.); nálunk pedig SIMONYI tárgyalta e jelenséget elég behatóan, s kimutatta, mily hatással van a szók alkotására.*) M. megfigyelései azt bizonyítják, hogy a rokon jelentésű vagy rokon hangzású szók vannak egymásra a legnagyobb hatással, s hogy a mondatnak vagy szónak egyenlő értékű részei lépnek csak egymás helyébe. M. példái és a belőlük levont következtetések igen érdekesek, s mintegy megszabják a határt, melyen belül a vegyülekészők és mondatok alakulása mozoghat. — E) Helyettesítés. (Substitution.) A kimondandó szó helyébe egy másik, hozzá hasonló alakú vagy jelentésű szó lép; pl. *Mineralien* (e h. *Materialien*); *Eheleute* (e h. *Edelleute*) stb. Ezt a botlást mindenki magán is gyakran megfigyelheti; különösen idegen vagy ritkán használt szó helyébe lép gyakran egy ismertebb és használatosabb. Evvel magyarázhatjuk a népetymologia szóalkotásait is, midőn az idegenül hangzó szóalak helyébe egy ismertebb és megszokottabb lép. — F) A nyelvbotlások között előfordul néha egyes szótagok vagy hangok kiesése is. — G) Az egyes hangok képzésében jelentkező hibák és botlások szintén elég gyakoriak, s vagy mint *assimilatio*, vagy mint *dissimilatio* jelentkeznek. A legtöbb nehézséget az *l* és *r* hangok okozzák.

A beszéd közben előforduló nyelvbotlásokhoz teljesen hasonló jelenségeket tapasztalhatunk olvasás és írás közben; sőt ha gondolkodva mintegy magunkban beszélünk, szintén előfordulhatnak ily botlások. MERINGERnek erre vonatkozó példái szintén megerősítik az előbbi tapasztalatokból levont következtetéseket, s még világosabban bizonyítják, hogy e nyelvbotlások és tévedések valóban azt a lelki működést világítják meg, melyen beszélő képességünk alapszik. E gazdag adatgyűjtemény alapján szerzett tapasztalatait M. a következő tételokban foglalja össze; «Fast alle unsere Sprechfehler gehen aus Störungen der anreihenden Thätigkeit unseres Intellekts hervor. Wenn Wörter oder Laute verschoben werden, so geraten sie an einem funktionell ähnlichen Posten. Ist der Posten funktionell (gram matisch) verschieden, so gilt als Regel, dass das verdrängende Wort die Form des verdrängten erhält. Die Auslassungen sind Entgleisungen, meist dadurch veranlasst, dass frühere und spätere Satzteile gleich oder sehr ähnlich sind. Eine Entgleisung ist auch durch Ähnlichkeit möglich, wenn ein anderes ähnliches Wort nahe unter der Bewusstseinschwelle liegt, ohne dass es gesprochen zu werden bestimmt wäre.» (97. l.)

*) L. SIMONYI Zs. *Kombináló szóalkotás*. Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XV. k. 3. sz. V. ö. még: *Nyr.* 24: 14, 404, 450, 543. és *Magyar nyelv*, II. k. 108, 180.

M. megfigyeléseinek legfőbb érdeme, hogy megvilágítja velük, mikép hatnak egymásra az egymástól távol eső hangok és szavak. Az egymás mellett álló szavak assimilatióját physiologiai okok magyarázzák, a mennyiben a beszélő szervezet természetsszerűleg a könnyebb ejtés felé törekszik. A nyelvbötlások gondos megfigyelése azt bizonyítja, hogy nemcsak az egymás mellett álló hangok hatnak egymásra, hanem hogy beszéd közben a hangoknak és szavaknak egész sora van egyszerre tudatunk előterében, s e szavak és hangok bizonyos körülmények között szintén hatással lehetnek egymásra. Ha beszélünk, tudatunkban nem egymás után sorakozva jelennek meg a kiejtendő szavak és hangok, hanem egyszerre tömegesen lépnek fel, s megeshetik, hogy nem helyes sorrendben kerülnek ajkunkra. A már kiejtett elemek újra felléphetnek, vagy a későbbiek előre tolaakodva kiszorítják helyéről a kellő hangot vagy szót; így keletkeznek a nyelvbötlások. Tudatunk előterében vannak az ép akkor kiejtendő hang- és szóelemen kívül a már előbb kiejtett s a nemsokára kiejtendő elemek. Ezeknek kölcsönös hatása hozza létre a nyelvbötlásoknak *A B* és *C* pontba sorozott fajait. A kiejtendő elemek az eszmetársulás törvényénél fogva felidézhetik tudatunkban a hasonló hangzású, a hasonló (vagy néha az ellentétes) jelentésű elemeket is, továbbá mindazokat, melyek velök egy alaki vagy formai csoportba (*stoffliche und formale Gruppen*, PAULNÁL) tartoznak. Ily módon keletkeznek a szóvegyítés és a helyettesítés jelenségei.

A nyelvbötlások hatását a nyelv történeti fejlődésére M. néhány példával megvilágítva csak röviden érinti könyvének utolsó szakaszában. A tárgy részletesebb kifejtését máskorra igéri. Annyi kétségtelen, hogy némely nyelvtörténeti jelenség magyarázatát ugyanilyen okokban kell keresnünk. A hangoknak együttes és tömeges fellépése tudatunkban magyarázza meg az egymástól távol eső hangok assimilatióját, valamint a dissimilatio és a metathesis jelenségeit; a tömegesen fellépő és a kölcsönösen felidézett szóelemeknek egymásra hatása hozza létre a szóvegyítés és a népetymologia jelenségeit. Hasonló okokkal kell magyaráznunk a szó egyes részeinek teljes elveszését is a nyelv történeti fejlődése folyamán. Valószínű az is, hogy egyes ilyen nyelvtörténeti jelenségek ép a nyelvbötlásokból indultak ki. Az idegen eredetű szavak átalakulása kétségtelenül a tökéletlen utánzásra alapul s más esetben is lehetséges, hogy egyesek nyelvbötlása volt az első lépés arra, hogy egy szó hangalakja idővel megváltozzék.

BALASSA JÓZSEF.

ED. WÖLFFLIN: Archiv für lateinische Lexikographie u. Grammatik. Leipzig, Teubner.

Németországban tudvalevőleg a berlini akadémia s egyéb tudományos intézetek támogatása mellett egy nagy latin szótárt: *Thesaurus linguae latinae* készülnek kiadni. S bámulatos, minő alaposággal fognak e nagy munkához. Nemcsak hogy újra feldolgoztatják az egész régi s középkori latin irodalmat, hanem még ezen folyóirat is ama célnak szolgál, melyben a legnagyobb tudósok vállalva iparkodnak megállapítani a módszert, mely szerint a leendő szótár készüljön. Különösen időszerű tehát felhívni reá a magyar tudósok figyelmét, minthogy mint hírlík, a M. Tud. Akadémia is szándékszik egy nagy magyar szótárhoz az előmunkálatokat megindítani. Mint látom a *Thesaurust* nyelvtörténeti s főleg jelentéstani szempontból akarják szerkeszteni, s azért az *Archiv* is kivált számos idevágó általános s speciális dolgozatokban bővelkedik. Előttem a IX. kötet 2. füzeté fekszik (1894-ből). Ebben a füzetben legnagyobb figyelemre méltó OSKAR HEY: *Die Semasiologie. Rückblick u. Ausblick* cz. értekezése, melyben röviden, de igen tanulságosan, szemlét tart a jelentéstani kutatások eddigi eredményei fölött. Rendkívül érdekes a szerkesztő cikke: *Sescenti, mille, centum, trecenti als unbestimmte u. runde Zahlen*. Határozatlan a szám pl. az ilyen szólásban, mikor azt mondjuk: «már százszor is megmondtam» pedig csak négyszer, ötször, vagy tizszer mondtam meg; ellenben k e r e k számban beszélek, azt mondván pl. hogy «kiadott egy nap száz forintot» noha csak nyolczvan-kilenczvenet adott ki. Végre megkülönböztet W. symbolikus számokat is, azaz olyanokat, a melyeket különösen ünnepélyes vagy hagyományos esetekben szoktak alkalmazni. Ilyen a rómaiaknál 6, 12, 600 (v. ö. a 6. s 12. saskeselyűt; a samniták 600 túszt adnak; a cohors 600 emberből áll stb.) Végig kíséri aztán először ez utóbbiak használatát a latin irodalomban, s kifejti, hogy ezen sajátóságuk a duodecimalis rendszerből ered, míg utóbb a tizedes rendszer miatt a 100, 1000 s 50, 500, továbbá a 100 kétszerese 200 terjedt el határozatlan értelemben. Az egész cikk magyarul való a *Thesaurus sescenti* cikkéhez, mely szintén közöltetik. Szintén WÖLFFLIN írja meg nagy gonddal *Die Ellipse von navis*; még értékesebb jelentéstani értekezése *Actio*, a melyben ezen szó számos jelentését történeti fejlődésében rendkívüli alaposággal s éles elmével fejtegeti. A többi nagyobb értekezés pusztán latin nyelvi szempontból fontos, s azért nem is tartom szükségesnek, hogy elsoroljam őket. A füzet második része *Miscellen* czímen apróságokat közöl, a melyek gyakran szintén igen fontosak; pl. egy helyt kimutatják, hogy valamint *edere* helyett *manducare* lett

divatossá, úgy *ἐσθίω* helyett *τρώω*; a ritka példák az ilyen kettős tagadásra *haud, non, nec nequiquam* vannak összegyűjtve (Verg. Aen. VIII. 370. Lív. XL. 9, 1. Verg. Aen. VI. 118) stb. A harmadik rész *Litteratur* lehető részletes és bő könyvismertetés. Irigykedve látjuk, hogy mennyi mindent nem dolgoznak a németek. Kinek jut eszébe nálunk a magyar nyelvben ilyen részletes kutatás terve, minő G. RYHNER: *De deminutivis Plautinis Terentianisque*; H. BLASE: *Geschichte des Plusquamperfekts im Lateinischen*; W. J. SNELLMAN: *De gerundiis orationum Ciceronis*; J. SORN: *Ueber den Gebrauch der Präpositionen bei M. Junianus Justinus* stb. Sőt mi gúnyos mosolylyal szoktuk az ilyen értekezések ezímeit olvasni; de hogy miként fogják megcsinálni a nagy magyar *Thesaurust*, annak a jó isten a megmondhatója. Azért hát olvassuk az *Archiv*-ot s vegyünk példát róla.

SZILASI MÓRICZ.

Új könyvek, füzetek.

MUNKÁCSI BERNÁT. A votják nyelv szótára. IV. füzet. — Ezzel a nagybecsű forrásmunka be van fejezve.

SCHLEGEL, GUSTAV. Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara Balgassun. Helsingfors. (A Finn-Ugor Társaság Mémoires-jainak IX. kötete.)

SETÄLÄ, E. N. Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen. Vorläufige Mitteilung. Helsingfors. Különnyomat a Finn-Ugor Társaság Journal-jának XIV. kötetéből. — Előleges jelentés a szerző búvárlatainak azon nagyjelentőségű eredményéről, hogy a finn és a lapp nyelvből ismert ú. n. mássalhangzó-gyengülés, vagyis az erősebb és a gyengébb hangalak váltakozása már a finn-ugor nyelvegység korában megvolt, s nemcsak a mással-, hanem a magánhangzókra is kiterjedt. A kérdés tüzetes tárgyalása SETÄLÄ Hangtörténetének (Yht. Äännehistoria) harmadik füzetében jelenik meg, s akkor majd részletesebben szólnunk róla.

SZINNYEI JÓZSEF. Magyar tájszótár. X. füzet. — Befejező füzete az I. kötetnek, mely A—Ny.-ig terjed.

WIKLUND, K. B. Entwurf einer urlappischen Lautlehre. I. Einleitung, Quantitätsgesetze, Accent, Geschichte der hauptbetonten Vokale. Helsingfors. — A kiváló tehetségű szerző, a ki becses lapp nyelvtanulmányával tette nevét ismeretessé, s a kit nemrégiben képesítették az upsalai egyetemen a finn-ugor nyelvhasználat magántanárává, ezen terjedelmes tanulmányában azt mutatja ki, hogy az őslapp nyelv azonos az ősfinn nyelvnek egy nagyon régi fokával, mely jelentékenyen régiebb, mint az, a melyből a mostani finn nyelvek közvetlenül fejlődtek. A munkát tüzetesen fogjuk ismertetni.

WINKLER, HEINRICH. Die sprache der zweiten columne der dreisprachigen inschriften und das altaische. Breslau.

Kisebb közlések.

Írni fogna. ALBERT JÁNOS egyebek közt ez igealak fölvétele miatt is hibáztatja ALMÁSY Magyar gyakorlókönyvét (Nyr. 24: 270). A megrovás így hangzik: «Ilyen igealak a magyar nyelvben nincs s nem is volt, egy pár tudós fej gondolta ki a rendszer teljessége kedvéért, de nincs rá semmi szükségünk.»

ALBERT hamarjában, némi ideges elfogultságban mondhatta ki ez igealakra ezt a határozott kijelentést, mert bizony *írni fogna* alak volt is, van is a magyar nyelvben. Már hogy helyes dolog-e az elemi nyelvtan schémáiba is beilleszteni, arról lehetne vitázni, mert az igealak valóban nem tartozik a gyakrabban használtak közé. Hogy azonban nem grammatikusok csinálmánya, arról meggyőződhetik mindenki, meggyőződhetett volna ALBERT is, ha nézetének kategorikus kimondása előtt, a mint kellett volna, belepillant a Nyelvtörténeti Szótár idézetei közé. Itt a *fog* ige jelentéseinek 13-dik (ALBERTRE nézve szerencsétlen) pontja alatt ezeket a hiteles, nem grammatikus példákat olvashatjuk:

«Akadozva és pelpen *fogna szolnia* (Bornemisza). Azon tudakoznak, mikor *fognája meg éppéteni* Israelnek országát (Telegdi). Ki *fogna ülni* az ő székiben? (Molnár A. Bibl.). Azt alittyác vala, hogy Christus földi fejedelem lenne, és az világi uraságban *fogna élni* (Zvonarics). Ketseges tátor *fogna lenni*: suspectum tutorem futurum esse considerans (Veres Verbóczy-fordításában). Nem is mertem jól rá nézni, mert félttem, hogy talán *meg fognám igézni* (Gvadányi).»

E példákat jobbára mind idézte már SIMONYI is, a mikor nyelvtanát az *írni fogna* miatt KOMÁROMY LAJOS hasonló módon megtámadta (Nyr. 10: 321). SIMONYI ott a régi adatokon kívül néhány újabb jeles íróból vett idézettel is támogatta a kérdéses alak jogosultságát. Újabban Tüzetes Magyar Nyelvtanában (639. l.) még egy ilyen mondatot idéz Gvadányi-ból: «Féltek, netalán majd pisztolyt *fognánk sütni*.»

Ez adatokat megtoldhatjuk azzal, a mit néhány lappal ALBERT czikke után BARTZAFALVI SZABÓ DÁVIDnak egy 1793-iki levelében olvashatunk: «Ezrek vannak nálam effélék készen, a meljekkel most is mind-

járt örömet kedveskedném, ha esmeretlen létemre attól nem tartanék, hogy az iljekkel *alkalmatlankodni fognék* inkább Nagyságodnak, mint sem kedveskedni» (Nyr. 24 : 381). E helyen mintegy ösztönszerűleg látszik használni BARTZAFALVI is az *írni fognék* alakot a jövőbeli lehetőség kifejezésére.

ARANY JÁNOSBÓL is idézhetünk ilyen mondatot: «Oh, nemzetem, ha (= mikor) *fognád elfeledni*, Hogyan viselte súlyos nyavalyád?» (Széchenyi emlékezete.)

Azonban ez igealak a mai népnyelvben sem ismeretlen. VASS JÓZSEF a kapnikbányai nyelvjárás leírásában, melyet LŐRINCZ KÁROLY adatai alapján készített, a *fog* segédige használatát ismertetvén, azt mondja, hogy ez igét a múlt vagy jövő cselekvény, függő kétes voltának kifejezésére valamennyi időalakban használni szokták. Példái: *meg fog érni*, *ha tartós meleg lesz*, azaz attól függ, hogy megérjék, ha stb.; *meg fogná cselekedni*; *fogta mondani* (talán mondta v. mondta lesz); *fog vala* v. *fogott volna engedni*; *el fogta nyerni* (tán elnyerte); *ő fogja tudni* stb. (NyK. 2 : 368—369). E följegyzés után alig kételkedhetünk annak a válasznak a megbízhatóságában sem, a melyet a Nyelvőr szerkesztőségének egy régebbi kérdésére GONDA BÉLA adott s a mely szerint Rimóczon, Sóshartyánban, Megyeren, továbbá a Karancsságon széltében járatos az *írni fogna* igealak (Nyr. 6 : 416).

Érdeemes volna a népnyelv észlelőinek ez időalak használatára ezután is figyelemmel lenni.

ZOLNAI GYULA.

Pete. Ma az irodalmi nyelvnek ismeretes szava s mint természetrajzi műszó, ovulum' értelemmel számos összetételben is szerepel: *petefészek*, *peterezeték* stb. Azonban ha körülnézünk szótárainkban, azt fogjuk tapasztalni, hogy alig van több egy századjánál, a mióta az irodalomban előtűnt. A NySzótár nem ismeri. Legelső forrásunk reá KRESZNERICSNÉL BENKŐ JÓZSEF múlt századi természettudósnak *Transsilvania* cz. növény-tani munkája (1778.). Ha tájnyelvi adatokat tartalmazó szótárainkban keressük, nem találjuk meg BARÓTI SZABÓNÁL, se KRIZA VADRÓZSÁINAK szójegyzékében. Először KASSAI JÓZSEF Szókönyve (1835.) említi mint szatmári szót, 'ovum avium' és 'scrotum animalium' (v. i. tök, herezacskó) értelemmel. Ugyanó, szintén csak Szatmárból, még a *fű-pete*, vadkacsa-tojás' kifejezést említi. A régi Tájyszótárban hely megnevezése nélkül csupán ennyit olvasunk: «*Pete*: tojás. Matics Imre.» Ez a gyűjtő Pápa vidéki volt, de vajjon valóban Pápan is ismeri a nép a *pete* szót?

Szóval láthatjuk, hogy a *pete* igen kis vidékre szorítkozó kifejezése az 'ovum' fogalmának. Magyarázatát eddig tudtunkkal senki sem kereste. A MUSz. nem találta rokonait a finn-ugor nyelvekben, úgyhogy elég

okunk lehet arra, hogy a *pete* eredetét nyelvünkön belül valami különösebb fölfogásból kereshessük. Talán nem lesz teljesen megvetendő az az ötlet, a melyet kísérletül itt kifejezünk.

Azt hiszem, a *pete* szó nem egyéb mint a *Péter* keresztnévnek kicsinyített alakja. Erre a gondolatra ezek a népies szólásmódok vezettek: *Elmegy a Péterkéje* a. m. elvetél a terhes nő, ha kívánságát nem teljesítik (Baja). *Leesne a Péterkéje*, ha nem enne belőle, mondják Szolnokon hasonló esetben. (Mindkét adat alkalmi értesülésem.) A Nagy Szótár is idézi azt a szólást: *Péterkéjét letenni* a. m. idétlent szülni.

Hogy keresztnevekből különböző közfogalmaknak adhat a nyelv kifejezést, azt nem kell bizonyítani (vö. SIMONYI *A magyar nyelv* 2: 203), s ez esetben az 'ovulum' kifejezésére épen egy igen gyakori keresztnevet alkalmazott a nép, a melyet a föntebbi rokon természetű szólásokban is emlegetni szokott. Támogathatjuk ez ötletet egy másik népies szóval is, az ondónak *geczi* nevével, melyet a Nagy Szótár is a *Gergely* névnek ismeretes becéző alakjával azonosít.

ZOLNAI GYULA.

Iromba. Valamely jövevényszó régiségének a megállapításához két dolog szükséges; ismernünk kell a szó első irodalmi előfordulását, hogy így nagyjából következtetést vonhassunk átvétele korára, s vizsgálnunk kell, vajjon az átadó nyelv hangtani sajátosságai, a melyek a szóban nyilvánulnak, összhangban vannak-e a nyelvemlékek-mondotta korrallal. Két marokra fogva idézhetnénk példát arra, hogy a jövevényszavakban nyilatkozó hangtani tünetmények sok esetben nyelvünk régibb kincsének bizonyítják ezt vagy azt a szavunkat. Ilyen szó nézetem szerint az *iromba* is, melynek eredetét e sorok célja fölkeresni.

Az irodalom meglehetősen későskén örökítette meg az *irombá*-t, mert a NySz. csakis GVADÁNYI Falusi Nótáriusából közli. Az adat ez: „Egy dáma sem vólt illy *irombán*, illyen nagyon tarkán“. A MTsz. e szónál is gazdag anyagot bocsát rendelkezésünkre, a mely szerint az *iromba* (*ilomba*, *íromba*) szónak következő jelentései vannak: ,tarkás, babos, pettyegedett, kendermagos (tyúk, csirke, kakas), tarka szőrű, barnacsíkos szürke (macska, v. ö. még *irombás*: ua)“. Kiemelendőnek tartom a szó geográfiai elterjedését is, mert olyan idegen jövesű tájszóból, melyből az átadó nyelv egy-egy specifikus hangtani sajátossága tükröződik vissza, esetleg messzebb menő következtetéseket is lehet vonni. Az *iromba* szó az észak-keleti s a székely nyelvjárásokban van meg.

Az *iromba* első jelentése a ,tarkás' stb. (tyúkra mondva). Ez a használat teljesen egybevág a tót *jarabá* (*slepka*) kitételrel. A csehben e kifejezés *jeřabá* (*slepice*, *slípka*) volna, de nem tudom, járatos-e, mert RANK-nak különben kitűnő kéziszótárában csak ez áll: ,*jeřabý* adj. sl. (= slovenské, slovácké) sprenklicht'. Egy tót *jeřabý* meglételet azonban

kétségbe kell vonnunk azért, mert *a*) a tót *ja*- nemcsak azokban a szavakban van meg, a melyekben etymologiailag helyén van, hanem előfordul oly szavakban is, a melyekben etymologiailag *je*-nek kell állania. Erre vonatkozólag elég legyen PASTRNEK-nek következő kijelentését idéznem: «An der speciellen čechischen (progress.) Assimilation, wodurch *ja*, *já* zu *je*, *jé* und dieses zu *jí*, ferner *ju*, *jú* zu *ji*, *jí* wurde, hat das Slovakische keinen Antheil' és valamivel alább: ‚An der Form *ja* hält die Sprache so fest, dass auch ursprüngliches *je* in einzelnen Fällen zu *a* wurde: *jaseň*: *jeseně*, *jazero*: *jezero* (Beiträge zur Lautlehre der slov. Sprache in Ungarn. Sitzungsberichte 115: 308)‘; — *β*) az *r* a tótban nincs alávetve a lágyulásnak. PASTRNEK közöl ugyan nyomtatványokból Trencsénmegye északi részéről néhány *r* alakot, de ezek vagy bohemismuskok, vagy az egyházi (régii) helyesírás maradványai.

A t. *jarabý* azonban nem áll egymagában a szlávtság területén. Rokonai MIKLOSICH-nál (Etym Wb.) *rembъ* alatt, valamint a Vrgl. Gramm. d. slav. Spr. I² 56. lapján található. Ezekhez az adatokhoz hozzávehetjük még a következőket: szb. *jerèbičji*, *-čjá*, *-čjê*: Repphuhn-, perdicis et perdicum (VUK), horv. *jarèbičan*, *jarebična* adj., *jarebičji* adj. koji pripada jarebicama (DANIČIĆ-féle akad. nagyszót.).

A magy. *iromba* s a t. *jarabý*(-á, -uo)kétségkívül összetartoznak. A tót alak rá is vezet arra az alakra, a melyből a magyar szó való. Tudvalevő dolog, hogy az óbolg. *ǰ* nasalisnak a tótban háromféle megfelelése van. A *c*, *č*, *z*, *ž*, *s*, *š*, *j* és *r* után álló *ǰ* a tótban *a* hanggal van meg. (V. ö. CZAMBEEL: Tót hangtan és PASTRNEK: Beiträge 217 l.). Ilyen *ǰ*-ből eredt *a* van pl. a t. *hradá*-ban (v. ö. magy. *gerenda*: óbolg. *gręda*) s ilyen eredetű a *jarabý* szó második *a* hangja is. A t. *jarabý* melléknév tehát visszavezethető egy óbolg. *jarębъ* alakra, melyről MIKLOSICH-nál ezt olvashatjuk: *jarębъ* (mint főnév) scheint eig. ‚etwas bunt‘ zu bedeuten: *ja*, das auch in *japromъždalъ* aliquantum debilis und sonst vorkömmt, ist das aind. *ā* in *āpita* gelblich, *ānila* bläulich usw.; *rębъ* hingegen ist lit. *raibas* bunt (Vergl. Gramm. I² 56)‘. A magyar alakból, valamint a MIKLOSICH-ból vett idézetből következtethetünk egy, u. n. ószlov. **jarębъ* (-a, -o) melléknévre (v. ö. óbolg. *novъ*, -a, -o). Egy ilyen **jarębъ* melléknévnek az átvétele a magy. *iromba*, csak az a kérdés, minő hangtani úton. A **jarębъ* > *iromba* származásnál három hangtani jelenséget kell megmagyaráznunk; ezek: *α*) az *-a* végzet; *β*) a várt *em*, *en* helyén az *om*; *γ*) az *i* szókezdet.

A mi az *-a* végzetet illeti, erre megfelelt már ÁSBÓTH OSZKÁR, a mikor a szlávstágból került *-a* végű melléknéveket úgy magyarázta, hogy részint a nőnemű és semleges alak (*něma*, *němo*), részint pedig ez utóbbinak egyúttal határozói használata, tehát gyakoribb előfordulása hozta

létre az *-a-t*. (V. ö. A szláv szók a magyarban 33, 34). A mi áll a *néma-ra*, *drágá-ra* stb., áll az *írombá-ra* is.

A másik megmagyarázni való hangtani jelenség az, hogy a **jarębъ*-ből **irembá-t* várnánk, holott ez se a népnyelvében, se a nyelvtörténetben elő nem fordul. Szerintem az **iremba* > *íromba* hangváltozásnak az analogia az oka és a *goromba* (*grąbъ*), *otromba* (*trąba* Nyr. XI) ráhatásából magyarázandó.

Nehezebb a harmadik hangtani jelenség (*i* < *ja*) megmagyarázása. Ha végig tekintünk szláv *i* kezdetű jövevényszavainkon, nem igen találunk útbagazítást. Tévedés pl. azt hinni, hogy az északi szerb *jircha* átvétele a magy. *írha* (KOVÁCS, Latin elemek), mert a szerbből Vuk-nál csak *ira*, *ira* „gegerbte Schafshaut, pellis ovilla depilis“ alak van igazolva. A LESCHKA-nál idézett cs. *jircha* sem magyarázza meg átvételünket, mert ez a *j* későbbi s olyan előtétel, mint a *járšik* szóé és sok más. Más nyelvekből vett jövevényszavaink hangalakjából (a milyen pl. a magy. *ír* < csuv. **jír*-ből, v. ö. csuv. *sír*-) meg azért nem meritek bizonyító példákat, mert nézetem szerint mindig egy és ugyanazon nyelvből vett hangtani jelenségekkel kell érvelni.

Az *íromba* alak változatai közt figyelemre méltó alak az *íromba*, a mely Kisujtszállásról van közölve. Ha az adat erdélyi volna, nem építhetnénk rá oly biztosan, mert tudvalevő dolog, hogy az erdélyi nyelvjárások igen sokszor nyújtják a *tő* első szótagját (v. ö. *húszár*, *jógász*, *múlat*, *mútat* stb. BALASSA: A magy. nyelvjárások). Így azonban bátran mondhatjuk, hogy a hosszú alak egyszersmind eredetibb is. Ez a hosszú alak nézetem szerint csakis egy *ji*-ből fejlődhetett, a mely szabályos megfelelője volna a csehség terén a *je*, *jé*-nek s ez ismét a *t. ja*-nak. Cseh jövevény azonban szavunk nem lehet. Magyarázhatnók az *i*-t még olyan formán, hogy analogiával felelnénk. Nem hivatkozom az *érsek* < *járšik* egyezésre, de ott van a székely *ércike*, dunántúli *érce*, *ierce* (MTszót.), a melyek kétségtelenül a *jarica* másai. A hangtani változást azonban nehéz megmagyaráznunk, mert hiányzik az összekötő kapocs a *ja* > *é* > *i* közt. Ez azonban meg nem dönti azt, hogy az *íromba* végeredményében az óbolg. **jarębъ* melléknév átvevése.

E cikkelyecske bevezetésében említettem, hogy a hangtani kritérium többet bizonyít a szó régisége mellett, mint az első irodalmi előfordulás. Az *e* < **em*, illetve *om* nazális arról tanuskodik, hogy az *íromba* azon korból való átvétel, a mikor nyelvünk a *rend*, *roncsika*, *dorong* stb. stb. szavakkal gazdagodott.

A szó geográfiai elterjedéséből most még nem vonok következtetéseket. Több egybehangzó vallomás egyszerre majd többet bizonyít.

MELICH JÁNOS dr.

A finn nyelv nagy szótára. A Finn Irodalmi Társaság, mely több mint félszázados fennállása óta már annyi nagybecsű munka kiadásával gazdagította a finn-ugor nyelvtudományi irodalmat, nemrégiben egy széles alapokra fektetett monumentális forrásmunka kiadását határozta el. Ez a finn nyelvnek lehetőleg teljes szótára lesz, mely SETÄLÄ EMLÉ terve szerint készül és három külön szótárból fog állani, ú. m. 1. a népnyelv szótára, 2. a régiebb irodalmi nyelv és 3. a mostani irodalmi nyelv szótára.

A népnyelv szótára lehetőleg teljes képét fogja adni a Finnország állami határain belül, úgyszintén Ingriában, északi Svéd- és Norvégországban s Wermlandban élő finn azaz szuómi népnyelvnek (az ingriai nyelvjárás és a karjala-aunusi nyelvjárás finnországi részének kivételével). Ez a szótár 1. magában fogja foglalni a nép nyelvéből összegyűjtendő összes szavakat, tehát nem pusztán a tulajdonképeni tájszókat;

2. föl fogja sorolni az összes szavaknak a különféle nyelvjárásokban élő alakváltozatait, az irodalmi alakban kitett címzők alá összefoglalva, s meg fogja világítani minden szó alkalmazását példamondatokkal és szólásokkal;

3. föl fogja lehetőség szerint tüntetni minden szónak és szójelentésnek földrajzi elterjedtségét.

A szótár anyagának összegyűjtése céljából át fogják vizsgáltatni Finnország fő-nyelvjárásait, s ezenkívül beszereznek az ország különféle vidékeiről kisebb szójegyzékeket. Továbbá kiszedegetik a tájszavakat a nép-írók műveiből, valamint azon szógyűjteményekből, a melyek PORTHANNAK kézirati hagyatéka között találhatók, úgyszintén GANANDEINEK kéziratban maradt szótárából. Végül e célból át fogják nyomozni a népköltési gyűjtemények közül a legjobbakat.

Az anyaggyűjtés megkönnyítése végett gyűjtő-szójegyzékeket nyomtatnak, még pedig egy terjedelmesebbet és egy rövidebbet.

A terjedelmesebbik gyűjtő-szójegyzékben vagy alapszójegyzékben meglesznek, a mennyire össze lehet állítani, a finn nyelvnek összes alapszavai, továbbá a jelentés tekintetében figyelemre méltó származékszavak is, irodalmi alakjukban. A gyűjtő aztán minden egyes szóról följegyzzi külön lapocskára, hogy használják-e az illető nyelvjárás területén vagy nem, s hogy minő alakban és jelentéssel fordul elő; minden jelentést példamondattal vagy szólással világít meg. Ezen kívül természetesen följegyzni azokat a szavakat is, a melyek az alapszójegyzékben nincsenek meg, a mire nézve a gyűjtőjegyzék bevezetése részletes utasításokat fog adni. Az ilyen gyűjtőjegyzék végignyomozására a tervező számítása szerint öt-hat hét elegendő.

Minthogy azonban sokaknak bajos volna ilyen munkára annyi időt áldozni, rövidebb gyűjtőjegyzéket is nyomtatnak, a melyen körülbelül egy hét alatt végig lehet menni. Ebben a jegyzékben csak a következő szavak lesznek benne: 1. a régi litván, germán és szláv jövevényszók, 2. a műveltségi fogalmak nevei, 3. azon szavak, a melyek történelmi, nyelvtörténeti, jelentéstani vagy egyéb tekintetben fontosak, egy szóval mind azok, a melyeknek elterjedtségéről lehetőleg pontos adatokat kapni érdekében áll a tudományak.

A gyűjtés munkáját a finn nyelv és irodalom tanulmányával foglalkozó egyetemi hallgatók és más érdeklődők fogják végezni egy szak-

ember vezetése alatt. A gyűjtőjegyzékek szerkesztésével a társaság EKSMANN E. A. phil. kandidátust bízta meg, a kit SETÄLÄ E. támogat munkájában tanácsaival.

A régibb irodalmi nyelv szótára a legrégebbi irodalmi emlékektől, talán a RENVALL szótárának megjelenéséig (1826) előforduló szavakat fogja magában foglalni. Az említett szótár ugyanis mintegy határkőül tekinthető, minthogy benne jóformán még egyáltalában nem találhatók olyan neologiai alkotások, a melyeneket a következő időszak nagy bőséggel hozott létre. Esetleg a *Kalevala* megjelenéséig (1835) fog a szótár terjedni, mivel sok tekintetben azt lehet a finn nyelv igazi megújodása kezdőpontjának tekinteni.

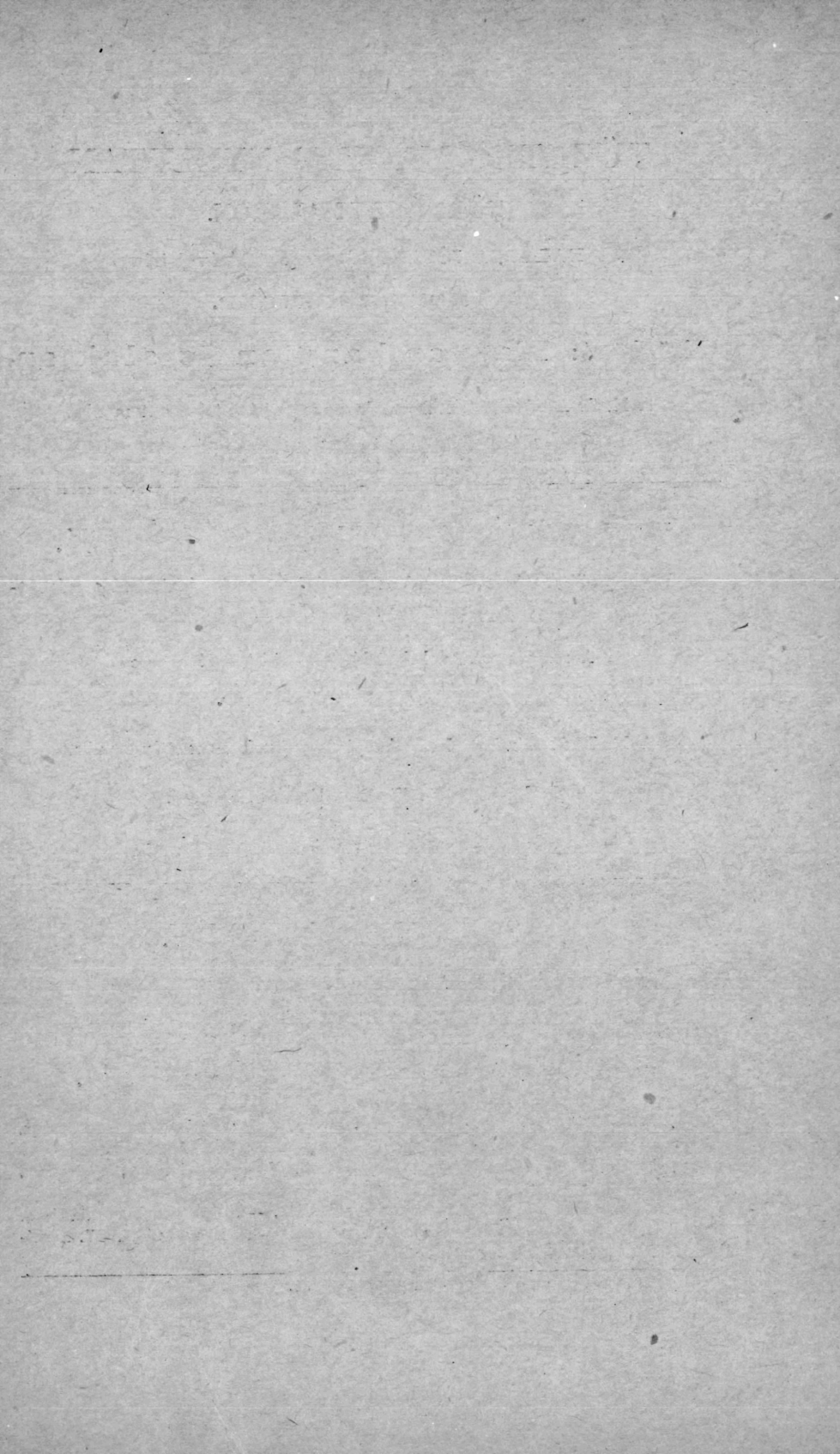
A régi nyelv szótára számára tehát mindenekelőtt kiszedegetik a középkori oklevelekből mindazon neveket, a melyek etymologiailag érthető finn szavakat foglalnak magukban, valamint a bennük esetleg előforduló többi szavakat is. Hozzáveszik az olyan neveket is, a melyek hangtörténeti szempontból figyelemre méltók, habár nem foglalnak is magukban etymologiailag érthető szavakat.

A régibb irodalmat pontosan átvizsgálják, és különösen minden szónak első előfordulását jegyzik föl. A szavakat a mostani irodalmi formában kiteendő mutató-szók alatt fogják felsorolni, az alakváltozatokat különböző forrásokból véve időrendben, az előfordulás helyének idézésével. Minden szójelentés és alak meg lesz világítva a régi irodalomból vett példával, és különösen minden szólás-szerű példa föl lesz véve a régi irodalomból. Idegen nyelvből fordított könyv földolgozásánál, a hol szükséges, jegyzetbe teszi a földolgozó, hogy az illető finn szóval az eredeti szövegnek milyen szavát akarta visszaadni a mű fordítója. A szótárban a szavakat nemcsak használati példákkal és a nyelv saját szavaival értelmezik, hanem azon fordításokkal is, a melyek a régi szótárakban találhatók, továbbá azok idegen szavakkal is, a melyeknek az illető finn szavak a fordításokban megfelelnek.

Ezen szótárnak függeléke lesz a jegyzéke azon nyelvújítási alkotásoknak, a melyek 1826(1835)—1860-ig keletkeztek, megemlítve első használójukat és első előfordulásuk helyét.

Utoljára marad az újabb irodalmi nyelv szótára, a mely SETÄLÄ javaslatára szerint a hatvanas évektől fogva megjelent kiválóbb szépirodalmi és a nemzeti irodalomhoz tartozó tudományos munkák szókincsét öleli föl, minthogy abban az időben kezdett a finn irodalom művészebbé alakulni. E szótár a szavakat finnül értelmezi, a legkiválóbb írókból vett példákkal megvilágosítva, s egyszersmind az irodalomban található legjobb szófüzési formákat és szólásokat s a legáltalánosabb fordulatokat melléjük jegyezve. A nagy közönség kedvéért, a melynek használatára fog készülni e szótár, minden egyes szóról röviden megemlítik, hogy az irodalmi nyelv alkotása-e vagy előfordul-e s mekkora elterjedésben a nép nyelvében, és hogy mióta használják az irodalomban.

Sz. J.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondatban.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ara 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1896.

TARTALOM.

	Lap
<i>Sztälä Emil.</i> A finn-ugor δ és δ'	377
<i>Kúnos Ignác.</i> A török nyelv idegen elemei	438
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Magyar <i>o</i> — szláv <i>o</i>	455
<i>Melich János.</i> Követ fűjni	487

Ismertetések és bírálatok.

<i>Szilasi Mór.</i> Votják nyelvészeti irodalom	492
Új könyvek, füzetek	495

Kisebb közlések.

<i>Melich János.</i> Fáré	496
— — Fene	499
<i>M. M. Öszvér.</i> Bató	498
<i>Szinnyei József.</i> Esperest, öspöröst	486

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

A finn-ugor d és δ .

(Bemutatta a M. T. Akadémia I. osztályának 1896. nov. 3-i ülésében).

BUDENZ *Über die verzweigung der ugrischen sprachen* című dolgozatában a 'déli ugor' ág sajátosságául az eredeti szóközépi d megtartását említi, míg ellenben ez az explosiva (a magyarban és részben a lappban) z -vé vagy (minden 'északi ugor nyelvben', kivéve a lappot) l -vé változott (i. m. 26.). Azután (27. s köv. l.) példákat is közöl e $d > l$ hangváltozásra; megemlíti, hogy ez szórványosan más finn-ugor nyelvekben is előfordul, hogy 'a gyengén artikulált d könnyen l -be csap át, mint a nyugati finn népnyelv mutatja, a mely általában l vagy r -rel helyettesíti a gyengítendő dentalis explosivát (d -t) és ugyanazon szóban erősödött t -vel változtatja (pl. *madon, madossa — malon, malossa v. maron, marossa*, ellenben: *mato, matona, matoa*)', és hogy több példája a $d > l$ hangváltozásnak közösen megvan három vagy legalább két 'északi ugor' nyelvben, míg ellenben másokban mindig d -vel való alakokat találunk, l -vel valókat még esetleg sem. Mind ebből (32. l.) azt a következtetést vonja le, hogy az 'északi ugor nyelvegységből először a lapp vált ki és megtartotta akkor az eredeti szóközépi d -t, ellenben az északi ugor ágbeli többi nyelvek még együtt maradtak addig, míg a $d > l$ hangváltozás meglehetősen számú esetben megtörtént'.

BUDENZnek tényleges észleletei tagadhatlanul teljes elismerésre érdemesek, és hogy ő a fölhozott tények alapján nem a helyes következtetésre jutott, az részint az ő általános fölfogásának, részint annak a következménye, hogy ő azon argumentumokat, a melyekre az ő fölosztását (északi és déli ágra) alapította, helyüket megállónak tartván, a dolgokat más szemmel látta, mint valaképen kellett volna. Ezen kívül nem fordított elegendő figyelmet a finnmarki lapp nyelv tényeire.

Már maguk a BUDENZ- említette adatok is arra a következtetésre vezetnek, hogy ezen különböző esetekben különböző finn-ugor előzményeknek kellett lenni. Ezt a következtetést teljesen megerősíti a dolognak pontosabb megvizsgálása, a melynek eredményeit a következőkben fogom előadni.*)

I. Az eredeti δ és δ' a szó első tagjának magánhangzója és kettőshangzója után.

1. Első csoport.

a) Megelőző rövid hangzóval.**)

f. *itä* «plaga cœli, ubi oritur sol tempore solstitii æstivi; oriens» | ész *ida*, g. *ida*, *ea* «nordost; ost» | liv *idä* «nordost»

*) Ezen vizsgálódás történetéről el akarom mondani a következőket. 1892 novemberében WIKLUND K. B. barátommal arról a kérdéstről beszélgettünk, hogy mi a magyarázata annak, hogy a finn $t \sim d$ -nek a magyarban hol z , hol l felel meg. Ennek folytán mind a ketten külön kis előkészítő kutatásokat tettünk, egybeállítva néhány esetet, és arra a nézetre jutottunk, hogy itt két hangból kell kiindulni, a melyeknek egyike t , másika ettől különböző, bizonyára a lapp \bar{d} -hez hasonló hang volt. Ezek a megfigyelések csak kis részére terjedtek ki az idetartozó eseteknek; később több ízben folytattam ezen kutatásaimat, különösen vizsgálva a szóbanforgó kérdés összefüggését az ú. n. mássalhangzógyengüléssel, valamint a megfelelésnek azon különféleségét, a mely azon esetekben volt észrevehető, a melyekben a lapp \bar{d} -hez hasonló eredeti hangot tettem volt föl, és így idő folytán egyben-másban megváltoztattam első nézetemet. Vizsgálódásaim főeredményeit előadtam előbb egyetemi előadásaimban 1894-ben, azután a Finn-Ugor Társaságban 1895. nov. 16-án tartott fölolvasásomban és *Über Quantitätswechsel im finnisch-ugrischen* cz. dolgozatomban. — Meg akarom egyúttal említeni, hogy GENETZ A. a Finn-Ugor Társaságban 1895 tavaszán fölolvasást tartott a finn-ugor \bar{d} -ről; minthogy ezen fölolvasást csak egyszeri hallásból ismerem, nem vehettem figyelembe ezen dolgozatom utolsó átdolgozásánál, s így nem adhatok számot arról, hogy GENETZ eredményei mennyiben egyeznek meg az enyéimmal, mennyiben térnek el tőlük.

***) A rövidítések közül megemlítendőek: LIND. = LINDAHL és ÖHRLING, *Lexicon Lapponicum* | a lapp nyelvjárások közt: S. = svédlapp; S. L. = svédlapp: Lule; K. = kólai lapp; Kild. = a kólai lapp kildini nyelvjárása; Nuotj. = a lpK. nuotjärvi-i (noto-

— ? lpF. *ided*, g. *idded* «tempus matutinum», *iddedes* «matutinus», S. L. *ittiete-* «morgen (tempus matutinum)», *ittiet(a)* «morgen (cras)», *ittietisk: jū læ i.* «es fängt schon an zu tagen», LIND. *iddiet* «tempus matutinum», *iddietes* «matutinus», *idten* «cras», E. *itten* «cras», *ided* «morgen», *iada* «morgen». Mindazonáltal megjegyzendő, hogy ezen kívül a kólai lappban találni alakokat, a melyekben *nt* van (*jienta, jenta* stb. vö. GENETZ, Kolalapp. wörterbuch Nr. 515), a melyek az egész egyeztetést homályossá teszik. A lpF. alakokat és hasonlóképen sok lpK. alakot mégis lehetetlen *nt*-s alap-alakokból származtatni. Az ember hajlandó volna a szót az *itää* «germinare» szóval egyeztetni, de úgy látszik, a mássalhangzóviszonyok a szavakban különbözök. L. alább.

f. *jata*, g. *jadan* «series longior e. g. retis» és «sköt, skott-nät» | ész. *jada (jüda)* «reihe, beet», *võrgu-j.* «eine reihe (40 bis 70) zusammengeknüpfter strömlingsnetze», *jade*, g. *jade* «die stelle in der see, wo man das strömlingsnetz auswirft» | lív *jadā'* «reihe», *virgød jadā'* «eine reihe zusammenknüpfter netze» — ? vogK. *jälēm*, Tavd. *jalēm* «zugnetz» | osztj. *jādam* «zugnetz», Pr. Kond. *jätēm* id. | m. *gyalom*, acc. *gyalmot* «verriculum, sagna». Ezt az egyeztetést nagyon kétségessé teszi az a körülmény, hogy a tatár nyelvekben vannak szavak, a melyek alakjukra nézve nagyon közel látszanak állani az utóbb említett nyelvek alakjaihoz: *jälym, jälēm, jilim* (vö. CASTRÉN, Ostj. gr. 85, MUNKÁCSI, Magyar népies halászat műnyelve 34 = Ethnographia 4 : 198). Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a tatár s a vogul, osztják és magyar szóvokalizmusában eltérés van (az előbbiben elülső, az utóbbiban hátsó hangzó), és hogy a vogulban úgy látszik ugyanazon nyelvjárásban is vannak mind hátsó-, mind elülsőhangzós alakok némileg eltérő jelentéssel. (Tavd. *jalēm* «неводъ» ~ *elēm* «сѣтъ».) Ezt vagy úgy magyarázhatnók, hogy ugyanazt a szót különböző korban kétszer vették át, vagy hogy az egyik szó talán eredeti, a másik pedig a tatárból való átvétel.

zerói nyelvjárása; Akk. = a lpK. akkalai nyelvjárása | Pr.: Déli osztják szójegyzék. PÁPAI KÁROLY hagyatékából kiadta MUNKÁCSI BERNÁT. NyK. XXVI.

A hangjelek közül megemlítenők: álló *d b n m* = zöngétlen *d b n m* | *ə* = indifferens *e* (mint ebben a német szóban: *knabe*) | *v* fölső nyelvallással képzett *a*.

f. *kutoa* «texere», k. *verkkoa, sukkaa* «connectere» | karj. aun. *kudo-* kötni (hálót), szóni (szövetet), aun. «falazni» is | vepsz. *kudon*, inf. *kudoda* «kötni, szóni» | vót *kutoa* id. | észt. *kuduma, koun, kududa* (*kodama, koduma, kudama, kudistama*) «weben, stricken, flechten» | lív. *kudā'b*, inf. *ku'ddə* «stricken, weben» — lpF. *godđet* v. *gorret*, pr. *godam, goram* «texere, acubus texere», S. L. *kotē-*, pr. *kotōu* v. *kotām* id., LIND. *kādhēt*, E. *kotđed* «kötni, szóni», K. *ko,tte-*, Nuotj. *kō,dde-* «häkeln, stricken», | mord. *kodan-* (*kodams*) «weben, flechten, klöppeln» | cser. *kuem* «texere» | zürj. *kini* «weben, flechten, stricken, klöppeln», *kiödni* v. *kijedni* «weben etc. lassen»; votj. *kuni, kujini*, MUNK. Sar. *ki-* Kaz. *küj-* «flechten, weben», *kuiškon* «webstuhl». Lehetséges, hogy ezzel egybetartozik a zürj. *kulöm** (P. *kuvöm, kulöm*) «netz, setznetz, beutelnetz, reuse, fischreuse» | vog. *qulíp* (MUNK.: *zulép, zülp, khulp, khulep*) «netz» | osztjB. *χōlíp*, I. *χōdap* id., Pp. *kalu, KO.*, S. *kalép, K. khtép, khotép* id., m. *háló* «rete», netz, «fischergarn». BUDENZ (MUSz. 84, a hol egymással a magy., vog. és osztj. szavak egyeztetve vannak, a m. *háló* szót (megkérdőjelezve) a f. *kuuluva* (= «index retium», «notflöte») szóval egyezteteti, de ez nem valószínű.**)

*) A mi a zürj. *kulöm* és *kini* közötti hangzóviszonyt illeti, az utóbbi, tekintetbe véve a votják alakot, eredetileg talán **küini* lehetett.

***) A f. *kuuluva* szót RENVALL és LÖNNROT a *kuuluva* («obscure lucere, longe splendentem apparare») szóból származottnak tartják (RENV. «index retium — — *longe apparens*»-nek, LÖNNR. «på långt håll synlig; notflöte»-nek fordítja; vö. alább osztjB. *χulta-pun*). A szót talán a f. *kuula, kuulo* (*kupla*) «bulla e. g. aquæ, pustula, tumor» szóval is egyeztethetőnek lehetne tartani. — MUNKÁCSI, A magyar népies halászat műnyelve 32 = Ethnographia 4 : 196. a *háló* szó «igei alapszava» származékainak tartja a következőket: p. (déli-l. HALÁSZ, Svéd-lapp nyelv, 4 : 40) *kalttet* (praet. pl. 3. *kölltin*) «das netz auswerfen», *kalttaka* «fischnetz» | zürj. *koltni, költni* «fische fangen, fischen (mit dem zugnetz)», *koltim, költim* «zugnetz, beutelnetz»; votj. *kaltini* «mit dem zugnetz fischen», *kalton* «zugnetz» | vog. osztj. *χult-* «(zugnetz) ziehen» («vonn i a keczeháló»); a szóban forgó vog. osztj. szavakat MUNKÁCSI az i. h. említi, de más forrásokban nem láttam őket. (V. ö. még vog. *χultné-pon* «zugnetz», MUNKÁCSI i. h. 33 = 197, osztjB. AHLQ.) *χulta-pun* «kleines zugnetz», a mely szó elő részét AHLQVIST a *χullem* «hören, fühlen» szóval egyezteteti = «fühlen-fischreuse», vö. magya-

f. *kyteä*, *kytöä* «latenter urere, occulte ardere», *kytö* «ignis occultus» | karj. *küde-*, *kyteä* | vepsz *küda*b, inf. *küädada* id. | észtkü *küedema*, köen, *küededa*, *küdenema* «brennen (intr.)»; *kiidi* «kitzel», *küdisema*, -sen, *seda-* «kitzel empfinden, ein kitzelndes gefühl haben», *küdistama* «kitzel erregen, kitzeln», [lív *kütä'b* «brennen = *kütan*, inf. *kütta* id., f. *kytätä* «bränna sved, antända mark» származékai az előbb említett szónak] —? lpF. *gäddit*, *guädim*, *gäddijm* 1. «titiones agitare», «kare i ilden stelle, paa brandere, forat de skal brænde bedre», 2. «irritare», «tirre, ægge».

[f. *latu*, g. *ladun* «via soleæ nivalis, semita», «spur (im schnee)». Ezt a szót tetszetes volna egyeztetni a lpF. *luödda*, g. *luödda* v. *luöda*, S. L. *luödda* g. *lūotta*, LIND. *luodd* «vestigium» szóval. De ebben a lp. szóban *dd* van a várható *öđ* helyett, és bizonyára helyesebb e lp. szót a skand.-ból átvettnek tartani: norv. *slod*, ó-skand. *slóđ*, vö. QVIGSTAD., NL. s. 225.]

f. *muta* «limus nigrescens in palude v. fundo maris» | karj. aun. *muda* id. | vót *muta* id. | *muda* g. *muda*, *moa* «koth, schlamm, meeresauswurf» | lív *mudä'* part. *mu'ddä* «seeschlamm, seetang» | vepsz *müdeğ* part. *mudët* iszapos víz, *mudëkaz* iszapos, *mudostab* iszaposodni — lpF. *modde* g. *modë* «pulvis» (vö. azonban *motte* g. *modë* «limus, cœnum», «dynd, mudder») | mordM. *moda* «erde», E. *moda* «erde, land, erdboden» | ? cser. *mülande*, *melände*, cserM. *müländä*, *mülända* «terra». A zürj. votj. *mu* «erde, erdboden», votj. *mužem* «erde, land, boden» talán nem tartozik össze (vö. f. *maa* «föld» és vog. *mā*(tő: *māγ-*), *mē*, *mä*, osztjB. *mī*, *miv*, *mu*, *mū*, J. *meg*, *mex*). — Figyelembe veendő még a f. *mura* «rudus, glarea», *suomura* «terra paludosa» — lpF. *morre* «sedimentum seri, limus in fundo aquæ immotæ». L. alább.

f. *määhnä* v. *mähnä* (<**mädähnä*, vö. a vepsz alakokat) «ova piscium», «rogen» | karj. *mähnä* id., aun. *mähändü* g. -*ndän* (bizonyára hangátvetéssel keletkezett) id. | vepsz *mädähn* g.

rázatát: Spr. d. Nord-Ostj. 75.). Meg kell mégis jegyezni, hogy a lappban úgy látszik elülső hangzót kell föltennünk, míg a vog.-osztj. γ hátsó hangzóra utal; lehetséges tehát, hogy a vog. osztj. szó nem tartozik a lp., zürj., votj. szavakhoz. — Mégis, minthogy e szócsoporthoz pl. a zürjénben a *kulöm* szótól eltérő vokalizmust tüntet föl, az én nézetem szerint különvaló szavaknak tekintendők.

-non, *mädähm* g. -mon id. | votj. *mähnä* id. — lpF. *mædem* v. *miedem* g. *maeddem* id., S. L. *mētēm*, LIND. *meddem* id. (lpK. *miejn*, *mienen*, *mejn*, alkalmasint a f. vagy karj. *mähnä*, *määhnä* szó átvétele). — Sajátságos alakok: cser. *mörtnä*, cserM. *mörtné* «ova piscium» | vog. *märnä* «fischrogen», MUNK. *märnä*, *mären*, *marné*, *mèrnä* «rogen» | osztjI. *mären* «rogen», Pp. *marén*, *mèrén*. E szavakat azonban nem merem az előbbiekkal egyeztetni. L. alább. — A f. *mäti* «halikra» valószínűleg ehhez a szóhoz tartozik; azonban másféle alakulás is lehet. — A votj. Sar. *miž*, Glaz. *miž* «rogen, kaviar» szóra nézve (a mely csak úgy tartozhatnék ide, hogy a -ž, ž- valami képző volna.

f. *nitoa*, és: *nivoa*, *nijoa*, *nioa* «ligare, colligare, vinculo constringere», *nive* g. *niveen* (*nipeen*) v. *nije* g. *nijeen* «vinculum, ligamen» | ész t *niduma*, *neun*, *niduda* «binden, anbinden», *nidu* g. *nidu*, *neu* «band, verbindung» — lpF. *njadđet* pr. *njadam* «annectere, consuere», *hæfte sammen*, *trokle*, *sy løst sammen*, *skjøde sammen*, S. L. *natē* pr. *natāu* «zusammennähen, mit weiten sticken heften» | m. *nyaláb*, «fascis, cumulus», «bürde, binde, bündel» (m. *a* = hátsó *i*). Vö. BUDENZ, MUSz. 272. 408, a hol a f. és a magyar szó egyeztetve van (a lp. nem).

f. *nota* «bürde auf dem rücken» [? ész t *nodi* g. *nodi* «haufe, kram, menge, vorrat, schatz»] — lpF. *noađde* g. *noađe* (és: *noatte* g. *noađe*) «onus», S. L. *nöte*, LIND. *náde* id., *nötuste*, LIND. *nádotet*, *nádetet* «onerare, sarcinam imponere», E. *nuáde*, K. *niótte*, Kild. *nuo,tt*, Nuotj. *nue,dd*, Akk. pl. *no,ddit* «bürde». Ehhez csatolható valószínűleg a zürj. *nolni*, *nollödni* «tragen, bringen, führen», *nollan* «tragbahre, sänfte, trage», P. *noljini*, *novjini* «tragen» («носить, уносить, переносить» stb.); votj. *nullini*, *nulini* «tragen, führen». Ettől különválasztandó a zürj. *nuni*, *nulni*, votj. *nuni*, l. alább.

f. *pato* «agger v. sepimentum, quo aqua in rivis cohibetur», *lohípato* «structura capiendis salmonibus», *myllynpato* «agger molaris» — lpF. *buođdo* (és *buotto*) g. *buođo* «obturamentum fluvii, piscium capiendorum causa oppositum», «stängsel, gjerde i elv for fiskefangst», *buođđot* (és: *buottot*) pr. *buođom* «obturare, obstruere», S. L. *pūstu-*, *pūstute-* «verstopfen, propfen», LIND. *puodo* «opertorium, quo quidquam obstruitur, operculum», *qvele puodo* «piscina», *qvarne puodo* «qvarndam», *puodom* = *puodo*, *puodot* «occludere,

præcludere) | cser. *püa*, cserM. *püje* «sepimentum (in flumine)», *püem* «sepire (in flumine)»*) | ? zürj. *pomni* «abdämmen, stauen». *pomös* «damm, stauung» | osztjP. *pol*, *pot* fischwehr, quer über einen kleineren flussarm gebaut | m. *fal* «paries, murus», «wand, mauer», *közfal* «paries, sepimentum, dissepimentum, interseptum». BUDENZ, MUSz. 490. a *fal* szót a f. *puoli* «fél, oldal» stb. szavakkal egyezteteti, de ez nézetem szerint kevésbé valószínű, mint az én egyeztetésem.

f. *pudas* g. *putaan* «sinus amnis», «locus amnis angustior et rapidior, scaturigo unde oritur rivus»—karjB. *puvaš* (*pudaha*) id. — lpF. *budaš* g. *-dača* «canalis».

f. *rita* g. *ridan* «decipula lignea e. c. vulpium, apparatus quisvis capiendis feris», «fuchsfalle» | karj. *rida* id. | ? észk *rida* «reihe, verhackzaun im walde» — lpF. *rađas* g. *rađasa* «apparatio nivis, musci etc. ubi pedica vulpina collocatur», «tilställing af sne, mose m. m., hvori rævesaksen udlægges». LpF. *ritta* g. *rida* «machina lignea, qua vulpes etc. capiuntur» késői átvétel a finn-ből. Vö. azonban lpK. *rašte* «thierfalle».

f. *situa* «ligare, vincire» | karj. *šiduo* (*šido-*) id., aun. *šiduo* (*šido-*) id. | vepsz *šidon* id., déli vepsz *šidēlen*, vepszÄ. *šidēlen* kötök, *šidatdan* hirtelen kötök | vót *šivon* (AHLQ.) kötök, *šio*, gen. *sitē* [*sitō?*] (MUSTONEN) kötelék | észk *šiduma*, *seun*, *šiduda* «binden» | lív *šidā'b* inf. *šidā* id., *šidū'ks* kapeza — v. ö. mordM. E. *sodan* «binden» (E. *sodoms*)**) | m. *szalag* «vimen, vinculum», *szalag-szij* «ligula». V. ö. BUDENZ, MUSz. 271.

f. *sydän* g. *sydämen* «cor», herz: «quidquid in medio est», *pähkinän sydän* «nucleus nucis», *puun sydän* «medulla arboris», *sydänyö* «media nox» | karj. *šeän*, *šeämi* g. *šeämen* szív, belső rész | aun. *süväin* g. *südämen* belső rész, *südämes* benn, belől, *südäme*h belé | vepsz *süďäjn*, *süďäj*, *süďvj* belső rész: *süďämes*, *süďames* benn, *süďäin-kera* «herz» | vót *süä*, part. *süätü* (AHLQ. *suä*) szív, *süämmetsed* «lungen», AHLQ. *süämüs* «inre delar i en djurkropp» |

*) BUDENZ, Cserem. szótár a cser. szót a csuvasból átvettnek tartja; azonban az átvétel kétségekivül megfordítva történt.

**) [A zürj. *šumys*, *šumas*, *šumös* «vinculum, ligamen» (CASTRÉN), «riemen», vö. *šumis* szóra is lehetne ezzel kapcsolatban gondolni, ha a kezdő consonans (zürj. *š*, holott a mordvin alak szerint *s-t* várnánk) nem okozna nehézséget.]

észt *süda*, g. *südame* «herz, gemüt; inneres, mitte», *süda-päev* «mittag», *päeva südames* «mitten am tage», *pū süda* «das innere, das mark eines baumes» | liv *südä'm* «herz, gemüt, mitte, kern» — lpF. *čāda* «per, trans, praeter», *Garasjoja čāda* «over Garasjok», *bokkat raige č. muora* «bore hul igennem et træ», *čādag* «per, porro, trans» (át, keresztül), S. L. *čātā* «durch», *čātāote* «durchdringen, durchfahren», LIND. *tjāda* «per», K. *čat* v. *čad*, Kild. Nuotj. *čōd'*, *čōd* «durch», *čōdus* g. -*uz* «herz» | mordM. *sedi* «herz», E. *sādei*, *sādi* id. | cser. *šüm*, *šum* «cor» | zürj. *šölöm* «herz, sinn, inneres», votj. *šulem* «herz» | vog. *šim*, *sim*, *sem* «herz», MUNK. *sim*, *sēm*, *sēme*, *šim* id., *sēmti*, «zürnen». osztjP. *sām*, I. *semm*, *sem* id., Pp. *sem* id., B. *juž-sām* «mark (der bäume)» | m. *szív*, *szü** (acc. *szívet*, *szívet*, *szüvet*), «cor, cordia, animus; pars media, interna», «herz, mut, das innere». BUDENZ, MUSz. 300. (a hol ezek közül a lp. szó nincs meg).

f. *sysi* g. *syden* «carbo fabrorum» | vót *süsi*, pl. *süed* «kohle» | észt *süzi* g. *söe* id. | liv *sü'ž* pl. *südū'd* id. — lpF. *čādāda* g. *čāda* «carbo», S. L. *čātā-* «erlöschte, schwarze kohle», LIND. *tjādd* «carbo» | mordM. REG. *sed* «kohle», E. REG. *sād*, WIED. *sedelma* id. | cser. *šü*, *šü* «carbo». Valószínűleg különvaló ettől a mordM. E. *sod*, «russ, kienruss», zürj. *sa* «russ», votj. *su* «russ, kienruss», ? cser. *šüč* id. A lp. *čādna*, g. *čina* «carbo» szintén különválasztandó és a m. *szén* szóval egyeztetendő, l. BUDENZ, MUSz. 290.

f. *ydin* g. *ytimen*, *ydyin* g. *ytymen*, *yty* g. *ydyu* «medulla ossium, nucleus nucis» | észt *üdi* g. *üdi* «mark», *selja ü*. «rückenmark» — lpF. *āda* g. *āddam* «medulla, ossa pedum et crura tarandorum et aliorum animalium esculentorum», S. L. *atāme-* id., LIND. *addam*, *adha*, *addem*, id., K. *at*, *attime*, Kild., Nuotj. *ode*, *ottem* id. | mordE. *udime* «mark», *pru u*. «gehirn» [? mordM. *ui* «gehirn, mark»] | cser. *vem*, M. *vim* «medulla», M. *vuj-vim* «cerebrum» | zürj. *vem* «gehirn, mark, saft», votj. *vim*, *vijim*, MUNK. *vijim*, Kar. *vijem*, Glaz. *vim* «gehirn, mark» | vog. *vālem*, *vālum*, MUNK. *valēm* «mark» | osztjB. *vēlim*, I. *vēdem*, S. *vēlem*, Pp.

*) A most általánosan járatos *szív* nominativus a szónak más alakjai szerinti analogiás alakulás, vö. SIMONYI, A magyar szótók 40, TMNy. 329.

velém «mark» | m. *velö* «medulla; vis», *agy-velö* «cerebrum», «gehirn». BUDENZ, MUSz. 571.

b) Megelőző hosszú hangzóval (a finnségben).

f. *suota* g. *suodan* «grex equarum in venerem ruentium», *on suodalla* v. *suodassa* v. *suodillansa* «equa venerem appetit», *suotainen* v. *suotahinen* «venerem appetens e. c. equa», «läufisch», *suotia* «coitum appetere ut equa» — lpF. *čuöddet* pr. *čuödam* «feminam circumcurrendo quæritare (de rhenone mare); (de animalibus salacibus) sonos libidinosos edere», és: *čöddet* pr. *čödam* «søge efter simler (om rensbukken)». Más finn-ugor nyelvekben nem vettem észre ide tartozó szavakat, hacsak ilyenek nem kell talán tekintenünk a m. *szaladni* «evadere, aufugere», «entrinnen, entfliehen; laufen, rennen», szót, a mely esetben alapjelentésnek a «futást» kellene vennünk (vö. ném. «läufisch»); meg kell azonban említenünk a régibb irodalomnak *elszallad*, *beszállad* (NySz. 3 : 45.) alakjait és a *száll* igével való egybetartozás lehetőségét, a mely esetben a *szalad* szónak a fönnt említett finn és lp. szavakkal való egyeztetése nem biztos.

f. *suotaa* «vom wasser durchdringlich sein, durchschlagen» (*nahka, paperi suotaa veden; kenkä suotaa lävitse*) —? lpF. *suöddat* pr. *suödam* «emicare», «fræse, sprude ud» (vö. *šuitaidet* «syde [om kogende vand]» stb.) (Megjegyzendő azonban még: *čuodam* g. *čuöddam* «bulla».)

f. *syytää* pr. *syydän* «cumulatim pellere, vi et ubertim ejicere v. injicere» —? cser. *šuem* «jacere, conjicere».

f. *vuode* g. *vuoteen* «lectus, cubile», «bett» | észt *vödi* (*vöde, vöte, hoete, höete, höti*) id. | livlandi liv *uodild* id. — lpF. *oäddet* pr. *oädam* «dormire», *oäddat* impf. *oäddajim*, «obdormiscere», *oäddadak* g. *-daja* «lodix. tegumenta lecti», S. L. *öteschlafen, öddaje- einschlafen, öddate- einschläfern, ötätaaka* «bett, bettgerät», LIND. *qdet* «dormire», E. *oädded* id. (FRIS: *oädde* all. *oäddeje* cubile ursi), K. *vyötte-*, Kild. *uo,tte-*, Nuotj. *ua,dde-*, Akk. *o,dde-* «schlafen», *oättä,hte-*, Nuotj. *oädd'te-* «einschläfern» | mordM. *udan* «liegen, schlafen», *udym-vasta* «schlafstelle», mordE. *udan* (*udoms*) «schlafen», *udomo* «schlaf» | cser. *omo, uma*, M. *om* (= mord. *udomo*) «sommus», *omučo* «somniaulosus», *omun* «som-

nium» | zürj. *un*, P. *on* (*unm-*, *onm-* < **ulm*, **olm* = mord. *udomo*) «schlaf», *unma* «schlaf-, schläfrig», *unmolsini*, P. *onmössini* «entschlummern, einschlafen»; votj. *um*, *un* (Jelab. ill. *unmä*, Sarap-ill. *unmä*, Kas. ill. *umä*) «schlaf, traum, traumbild» | vog. *ülüm* (MUNK, *ülém*, *ölém*, *wolém*, *vutém*) schlaf, traum; vogL. *qlqz* «nest, lager», *ñoys-qlqz* «zobelnest» (BUDENZ, MUSz. 719, 739), MUNK-*qléz* «zobel-, mardernest» (NyK. 26 : 15) | osztjB. *ōlīm*, *ūlīm* «schlaf, traum» *olmīlem* «traumen», *ōlīlālem*, *ollem* «liegen, schlafen», *olālem* «einschläfern», *olta-γīr* «polster» (*γīr* «sack»), I. *ōdam* «schlaf», I. *ādem*, S. *ālam*, *ōlam*, *ōlem* «schlafen», frequ. *ādīdem*, *ōtmay* «schläfrig», *ōtmesem* «träumen»; Pr. *alax-silta-vola* ágy | m. *álom* acc. *álmot* «somnus, sopor», *álmodni* «somniaire», *alunni* (praes. 3. *aluszik*, *alszik*) «dormire», «schlafen» *el-aluszik* «condormiscere, mori, extingui», «einschlafen, entschlummern, erlöschen», *aluvás*, *alvás* (a régibb irodalomban *alas*, *olas*, NySz. 1 : 92) «sopor, dormitio», *alvó* (*alo*, *alu* NySz., u. o. «dormiens, dormitor», *alutt* «soporatus; mortuus, exstinctus», «eingeschlafen; tot, erloschen», *alut* (praes. 3.) «consopire», «einschläfern», *alutat*, *altat* id.; idevaló kétségkívül még *olt*, inf. *oltani* «stinguere, extinguere», «löschen, auslöschen». Talán ugyanezen szóhoz tartozik még a m. *ól* «mandra, suile, septum, caula», «viehställe», *disznó-ól* «hara, suile», «schweinstall», *juh-ól* «schafstall», *lúd-ól* «gänsestall» (e szerint a szó eredeti jelentése: «ágy, fekvőhely, alom» lehetett, valószínűleg idevonható még *alom* «substramentum», «unterstreu», *disznó-alom* «substramentum porcorum, porcile», «streu der schweine». Vö. e szóra nézve BUDENZ MUSz. 735. s köv., 719. s köv., 835, a hol a szóban forgó szavak legtöbbje föl van említve (kivéve az *alom* szót), sőt több más is, a melyeket én másképp magyarázok. — L. alább a II. csoport szavait. A f. *vuode* szó alapszava e szerint «alvást» jelentő ige lehetett, a melynek, más nyelvekből következtetve, a mai nyelvben így kellene hangzania: **vuodan*: **vuotaa* (< **ōda-*, *ō* > *vuo*, vö. f. *vuota* < litv. *ōda*), a mely alapige azonban, hihetőleg a másik *vuotaa* igével való zavaró egyformasága miatt, a finn nyelvből teljesen kiveszett.

f. *vuodan* inf. *vuotaa* «fluere, perfluum esse», «fliessen, ausfliessen, rinnen, lecken» | karj. aun. *vuoda-* folyini (csónak, edény, aun. vér), hullani (szőr, toll) | vepsz *vodan* inf. *vota* folyini | észk *vōdma*, *vōan*, *vōda* «lecken intr., laufen, triefen», *vōdama*, *-dan*,

vōata «lohnén, ausbeute geben, gedeihen» || *causat. vuodattaa* «fundere, effundere», «aus-, ein-, an-, auf-, übergiessen», *vuodattaa kyynelitä, verta* «thränen, blut vergiessen»; képes értelemben: AGRICOLA: *wodhata sinun Pyhe Henges neinen sinun palueliais sydhemihin*, Käsik. 42:16, vö. 43:15, 23—24, *Jumala on vuodattanut siun uksensa* stb. Ennek a szónak nehéz kétségtelen megfelelőit találni a finn-ugor nyelvekben. Nézetem szerint ezen szóval egyeztetendő egy része a m. *aluszik, oltani* szó jelentéseinek: *aluszik, megaluszik* «gerinnen», *alutt tej* «geronnere milch, sauermilch, schlottermilch», *alutt vér* «gestocktes blut» | *el-alut* «coagulare», «gerinnen machen» | *olt* inf. *oltani* 1. «coagulare», «gerinnen machen»; 2. «repangere, inserere», «propfen, einpropfen, okulieren, einimpfen» (pl. két három fajú gyümölcságot *oltani* egy törzsökbe; kis gyermekekbe tehénhimlőt *oltani*) 3. «erkölcsiséget, hazaszeretetet *oltani* az ifjúság szívébe:» «mert belénk ontatott-szívünkbe *oltatott* eleink vérével szereteted» (Szűz Máriáról szóló egyházi ének, vö. Czuczor és Fogarasi, A magyar nyelv szótára, sub voce *olt*); «nagy jótéteménye istennek, hogy a természetbe *oltotta magát*» (péld. l. NySz. 2 : 1115.). A «megaludni» («gerinnen») jelentést lehetne ugyan, mint a hogy általában tették (vö. pl. Czuczor és Fogarasi sub voce *alszik, olt*) az «alvás» jelentéséből származtatni, olyanformán, hogy abból a «megdermedni, megfagyni» stb. jelentés fejlődött volna, de nézetem szerint sokkal természetesebb a jelentés fejlődése egy «folyást» (= «rinnen, fliessen») jelentő igéből (vö. f. *juoksee*, ném. *gerinnen*). A mi pedig azon jelentéseket illeti, a melyek az *olt* szónál 2. és különösen 3. alatt vannak említve, azokat szerintem nagyon alkalmasan lehetne egy «ontást» jelentő igéből származtatni, míg ellenben nézetem szerint bajos megérteni, hogy ezek a jelentések mikép származhatnának az «altatás» jelentésből. A mi a dolog alaki oldalát illeti, az előbbi cikkben említettük, hogy föl lehet tenni egy f. **vuotaa* (< **ōda-*) «schlafen» szót, a mely valószínűleg azért veszett ki, mert egybeesett a «rinnen» jelentésű *vuotaa* szóval. Semmi csodálni való sem volna tehát azon, ha a magyarban megfelelőjét, még pedig ugyan olyan megfelelőjét találnánk mind a két szónak: **vuotaa* «schlafen» = *aluszik* id., ja *vuotaa* «rinnen» = *aluszik* «gerinnen», *vuodattaa* = *oltani*. Tekintetbe véve a f. *vuol*, *vuolas* stb. szavakat, *vuotaa* származékszó volna. — Megjegyzendő.

azonban végül még: vog. *oltam* (MUNK. *q̄lti*) «anknüpfen, anheften» | osztjP. *ōltalem* «anlöthen, zusammenlöthen» *oltipsa* «verlängerung». Ez a szó jelentés és alak tekintetében közel jár a m. *oltani* szóhoz (imént említett 2) jelentésében: «einimpfen» stb.); vajjon egybetartoznak-e ezek, vagy még egy harmadik, a többitől különválasztandó *oltani* szóval volna itt dolgunk?

f. *uudin* g. *uutimen*, *uutemen* «conepeum lecti», «bettvorhang» | aun. *uudin* (-ime-) id. | vepsz *ūdīn*, gen. *ūdīnen*, part. *ūdīnt* id. (vászon ágymennyezet és függöny) — zürj. *von*, Udor. *vun*, P. *ön* (WICHMANN: Izsm. *võ'n*, elat. *võ'njīs*) «bettvorhang», votj. *in*, iness. Sarap. *inīn*, Malm. *inmīn* id. A malmyzsi votj. alakok arra vallanak, hogy a szóban eredetileg *nm* volt, a mely kétségkívül *lm*-ből fejlődött (v. ö. a *vuode* cikket). Hogy ez a szó különválasztandó a *vuode* szótól és a vele egybetartozóktól, a melyekkel BUDENZ, MUSz. 720, 739. a finn szót egyezteteti, az látszik ezen szavak vokalizmusának különbözőségéből, mind a finnben, mind a zürj.-votj.-ban (a zürj.-votj. szavak nincsenek meg BUDENZNÉL).

c) Megelőző rövid hangzóval, részben (némely nyelvben) kettőshangzóval.

f. *esi* «das vorne, vordere», karj. *ezi*, *edī* aun. *ezi*, észt *ezi* (*ēdi*, *ede*) g. *ee*; *edessä*, *edestä* előtt, elől, karj. *iesšä*, *iestä*, aun. *ies* v. *eis* v. *eiz*, vót *ēzä* (*iezä*), észt *ēs* (*edes*), *ēst*, lív. *je'ds*, *je'dst*; *eteen* elé, karj. aun. *edeh*, vót *etēsē*, észt *ette*, lív. *je'ddā*; *edellä*, *-ltä*, *-lle* előtt, elől, elé, karj. *iellä*, *ieldä*, *ielläh* v. *ielleh* tovább, aun. *iel*, *ielleh* u. a., vepsz *edēl*, *edū*, vót *ielä*, észt *eel*, *eelt*, *eele*, lív. *je'dl* előbb, azelőtt | f. *etinen*, *eteinen* «anterior», karj. *edīne* id., vepsz *edīne* id., észt *ezine*, *edine* (*ehine*) «vorderraum»; adj. «vor etw. hingehörig» | *esimäinen* «der erste», aun. *ezimäine* id., vepsz *ezimäine*, *ezimäine* id., vót *esimein* id., észtB. *ezimene* id., lív. *e'žmi* id.; déli észt *edimäne* id., vepsz *edimäine* = *edīne* | f. *etu* «das vordere; vorteil», észt *edu* «fortschritt, gedeihen»; f. *edusta* «das vordere» | f. *etäällä* «weit», karj. *edähänä* távol, *edäheädä* távolról — ? lpF. *oudda* «qui ante, præ est», *ouddan* «protinus, porro», *oudast* «ante, pro», *ouddal* «ante, antea» *ouddan* «protinus», S. L. *ōuto*:- iness. *ōuton*, elat. *ōutos*, illat. *ōutoi*, *ōuti*, part.

(szárm.) *ōutolt* stb., LIND. *aut, auta* «ante, præ,» *autest* «ab aspectu», *autel, autela, autelen* «antequam, antea» stb., E. *ovde* «das vorne», *ovdan* «hervor, vorn», *ovdas* «hervor» stb. K. *avti, avt, ovt* «das vordere», *avtst*, Kild. Nuotj. Akk. *ovdest* «vor», *avtile*, Kild. *ovtel* «eher, vormals; vor, für» | zürj. *il (iv)* «ferne», *ilö* «weit hin», *ilin* «in der ferne, weit», *ilís, ilísán, ilínsán* «aus der ferne, von weitem» | vog. *el, ēl* «weit», *eleñuv* (MUNK. *ēlänūw, ēlnūw*, KL. *ilänū*) «weiter»; *elal, eläl, il* «vorwärts, hinfort, voraus, vorläufig», MUNK. *ēläl, ēlälē* «künftig», *eläl*, P. *ilä, iläl* «vorwärts»; *elin* «fern, draussen», *eel, il-pal*, MUNK. *ēlēl* «von vorn»; *elöl* «(das vordere ende) der erste», *el-ōli* «zuerst, eher, früher»; *el-olt, el-ölt, elt, ilt, ilt, jelt* «zuerst, anfangs, eher, früher»; *ele-* (MUNK. *el-, el*) igekötökül: «ab-, ent-, los-» | osztjB. *jel, jel-pēlak* «das vordere, vorderteil, vorderseite», *jelpa, jelpi* «das vordere, vorder, vorn», *jel-* mint igekötő: «aus-, weg-», I. *it*: *itpeja, itpea* «vor, vorn, vornhin», *itpena* «vor, vorn», S. *ilpija, ilpina*, Pp. *ile, ile* «vorwärts» | m. *elö* «anticus, primus», *elött* «ante, coram», *elé* «vor — hin», *elöl, elül, elül* «von, vorn her», *el-* (igekötő). L. BUDENZ, MUSz. 778. s köv. A lapp alak az első szótagban kettőshangzót tüntet föl, azonban nincsen okunk rá, hogy BUDENZCEL (MUSz. 780.) a lp. *u, v*-t eredeti orrhang megfelelőjének tekintsük, minthogy *v* van a lpK.-ban is, a hol a nasalis különben megmaradt. Az *ensi* stb. szó bizonyára egészen más eredetű.*)

f. *kyty* «frater mariti v. uxoris» | karj. *küdü* sógor, a férj fitestvére | vepsz *küdu* id. | észt *küdi* «mannesbruder, schwager» — mordM. *kefta* «schwager, mannesbruder» | vog. MUNK. *kil* «schwager» | osztjB. *kili* «schwager» (mann der schwester der frau), *nē-k.* «schwägerin (schwester der frau)», I. *küda*, S. *küdi* «schwager, schwägerin», Pp. *kölem* (1 szem. raggal) a feleségem férfi- v. nőtestvére, *külkém* (1. szem. r.) a hugom férje. L. AHLQVIST, Mokscha-mord. Gr. 156., Spr. d. Nord-Ostj. 89.

*) Mik a vog. *oul, oule, ol* «anfang, ende», MUNK. *aul* «ende», *gul, qol, qil* «ende, erstes», *öl* «ende», osztjB. *ōlin* «anfang, ende schluss, der erste, der äusserste», I. *odey* s. *āley, āley* «das äusserste, der äusserste, der erste», Pp. *āleng* «der erste»? Vö. BUDENZ, NyK. 16 : 320.

f. *lysi* g. *lyden*, és: *nysi**) «griff, handhabe am sensenstiel (für die rechte hand); sensensensstiel», *nyvellinen* «mit griff, stiel ansehen*), ergreifbar, begreiflich» | észt *lüzi* g. *löe* «griff, handhabe am sensenstiel (für die rechte hand)», *pitk lüsi, löe-pulk* «der griff für die linke hand» — lpF. *nädä* g. *naä* «manubrium», «skaff», S. L. *nasta-* «schaft», LIND. *nadd, nadda, naut* id., E. *novta* id., K. *navt, Kild. nott, Nuotj. nodd* «schaft, stiel, heft» | mordM. *ned, REG. ned, E. ned, REG. näd'* «stiel, schaft», E. *netšks* «stiel (an fruchten, blättern) | zürj. Izsm. *nud, P. nod* «griff» votj. *nid* «stiel, schaft, stengel» | vog. *näl, ial* (MUNK. *nal, näl, näl*) «stiel, schaft» | osztjB. *nal* id., S. *nül* «messerstiel» | m. *nyél* acc. *nyelet* «manubrium», «handhabe, heft, stiel». BUDENZ, MUSz. 437, DONNER, Wbuch Nr. 911. Kettőshangzót vagy mássalhangzót a szóbanforgó hang előtt a lpK., E. S. tüntet föl; a votj. *d*-ről l. alább.

d) Megelőző *u*-végű kettőshangzóval.

f. *kausi* g. *kauden* «ambitus; intervallum temporis», *päiväkausi* «totus dies», *yökäusin* «noctu, per noctes» | karj. *kaudehe-* (nom?): *mi aigoa mennöv, vuvven kaudehet* | észt *kaud* g. *kauu, kava* «richtung, weg», *teist kaudu* «auf einem anderen wege, part. *kaudu, kaudo, kauda, adv., postp.* «vorbei, entlang, neben, bei», *ümber kaudu* «umher», *ümber-kaudne rahvas* «die umwohnenden», *läbikäudne* «durchschnittlich», *kuukaudne* «monatlich» || általánossabb használatú az ezen szóból alakult partikula: f. *kautta* «durch», karj. *kautta, kautti* id., *kaulen*: *peätäk. egyenesen* — ra, számára, aun. *kauli* v. *kautti* «durch» déli vepsz *kqut* id., vót *kautta, liv., kout(ə)* «durch, längs», vö. észt *kaut* g. *kaudu* = *kaud* — lpF. *guovdda* g. *guovda* «medius», in der mitte befindlich», *guovddo* «medium», adv. «in medio, ex adverso» (QVIGSTAD, Beitr. s. 78); S. L. *kūuta-* (összetételekben) «mittel-», præp. «mitten in» *kūutäle-*, postp. acc. *-lau mannat* «längs der mitte gehen», in. *-lin*, elat. *-lis*, ill. *-li*, prol. *-la* «in, von, nach, längs der mitte» LIND. *qvoutel* «meditullium, media pars areæ stb.»; E. *kuovdu* közepe vminek; K. *kiortta, kyort* v. *kovta* præp. «mitten auf o. in» | zürj. *kolas* (P. *kovas*,

*) A Kotikielen Seura-ban közölték Juva-ból: *nysi* = *lysi*; *selitti asian nyvelleen* tüzetesen, apróra megmagyarázta a dolgot.

kolas «abstand, zwischenraum, strecke, zwischenzeit», *kolasö* «dazwischen hinein», *čoi-kolas* «zwischenraum zwischen bergen, thal», *kad-kolas* «zwischenzeit» | vog. *gal* «riss, spalt, zwischenraum», MUNK. *çal, khal, khql* «zwischenraum», AHLQ. locat. *galt, qalta, çalt*, MUNK. *çalte, khalté, khqalt* «zwischen», lat. *qalne, khalne* stb. «zwischenhin» I. több alakot AHLQVIST, Wog. sprachtexte 232, SZILASI, Vogul. szójegyzék 16 = NyK. 25: 32). — A zürjénből szívesen ide csatolnók a *kol, kov* szót ezen összetételben: *voi-kol*, pl. *v.-k. užni* «die nacht zubringen, übernachten», *voi-kol olni, voi-kolalni* «übernachten». P. *oi-köv, oi-köl* «eine nacht» (= f. *yökäusi*; a P. *kolas* és *köl* közti hangváltakozás régi hangmértékbeli váltakozáson alapul h a t n a. De a zürj. *voi-kolalni* másrésről eszünkbe juttatja a votj. WIED. *kolini* «einkehren über nacht, übernachten», MUNK. *kol-*, Kaz. *küt- id.*, vogl. *khölé* «übernachten», osztjB. *çollem, āt ç.* «die nacht zubringen», Irt. *çodem S. külem id.*, m. *hálni* «übernachten» szót. Ezt a szót, a melynek alapjelentését nehéz bizonyosan kideríteni, talán mégis nagy merészség volna egyeztetni a *käusi* szóval (ezen jelentésben: f. «viettä yökäutta» = éjtszakát eltölteni.

f. *laude, laudee, lauden (lauree)* (Pohjanm.) «omnino, perom nia, ubique» — lpF. *lavdda* «ubique locorum», vö. *lavddat pr. lavdam* «diffundi», «udbrede sig, brede sig ud overalt», S. L. *läuta* adv. «fleissig; weit und breit».

? f. *noutaa*, pr. *noudan* «vestigia cujus premere; reportare», «nach etw. gehen, zurückbringen» | észt *nöudma, nöuan, nöuda* «trachten, nachtrachten, streben» — vö. zürj. *nuni* «fortbringen, führen», és «tragen», *nuödni* «führen, wegführen, hervorbringen», P. *nulni, nuvni* = *nuni, nulödny* = *nuödni*: votj. *nuni, nüni* «führen, tragen.» A zürj.-votj. szó alakjára nézve eltér azon szótól, a melyet a *nota* cikkben említettem; jelentés tekintetében észrevehető különbség van (*nolni* főkép = hordani, *nuni* főkép = vinni), ámbár úglátszik a szavak részben össze is keveredtek.

e) Megelőző ü-végű kettőshangzóval.

f. *köysi* g. *köyden* «funis, restis» | karjB. *köusi (köüte-)* id. | észt *köiz* g. *köie (köits, köüts)* «strick, seil» | lív *k'euž*, pl. *kiedod* id. — zürj. *köl (köv)* «strick, schnur, band, binde», votj. *kal*

«schnur, bindfaden, band» | vog. *koali* «seil, strick», MUNK. *kwāli*, *kwali*, *kwgli*, *kwogli*, *kālu* «strick»; *kēl* id. | osztj. *keļ* id. BUDENZ, MUSz. 246. egyezteteti ezzel a m. *telek* «strick, schnur» szót is, a mi azonban a kezdő mássalhangzó miatt kétséges.

f. *löytää* pr. *löydän* «invenire» | karj. aun. *löüdä-* id. | vepsz. *löudan*, *liudan* inf. *löuta*, *liuta* id. | vót *levvän* inf. *leütä* id. | észt *leidma*, *leian*, *leida*, déli észt *löüdmä*, *lövvä*, *löüdü*, Dorp. *levvä*, *lädä* id. | liv inf. *l'eüda*, *l'euta* pr. *liedab* id. — lpK. *l'vtje-* «es giebt» | m. *lel*, *lél*, *löl* id.; és «afficere», offendere», *lelemény* «erfindung», *lelés*: *meglelés* «auffindung». Vö. BUDENZ, MUSz. s. 672. (az ő magyarázataihoz: *löytä-* < **lögdä-* stb. nem járulhatok hozzá).

f. *pöytä* «mensa», *jalkapöytä* «planta pedis» | észt parti dial. *pöid* «radfelge», déli dial. *pöud* pl. *pöua'*, WIED. *pöid* g. *pöia* v. *pöva* (és: *peid*, *peüg*, *pöig*, *pöid*, *pöik*, *pöv*, *pöiz*, a melyek között alkalmasint egész sereg analógiás alakulás van): 1. «radfelge», *pöia-pink* «gestell, in welches die felgen nebeneinander gestellt werden, um sie gleichmässig zu durchbohren», 2. «fussblatt», *jala-p.* id., *suka-p.* «füssling des strumpfes», *pöiad* «vorschuhe» — lpF. *bävde* g. *bävde* «mensa», S. L. *pēute* id., LIND. *peude*, E. *pävde*, *pävdi* id. | zürj. *pöl* «brett, bretterner fusboden, laden, deckel, degenscheide», *pizan pöl* tischplatte» (*pizan* «tisch»), votj. *pul* «brett, tafel, schindel», *dus-pul* «bank» | vog. *pal* «wandfeste bettstelle», MUNK. *pāl* «bett, bettstelle», *pāl* «bank». A finn és a lapp szót THOMSEN (GSI. 51, 75, 141) germán jövevényyszónak tekintette (= gót *biuds*, óskand. *bjóä*, *bjóär*, talán neutrumi alak alapján?); később BFB. 28. 1. jegyz. azonban e szót azok közt említi, a melyeknek germán eredetét kevéssé tartja valószínűnek («lidet sandsynlig»). Ha a szó germán volna, természetesen *eu*-val való fölteendő ősskandináv **beüda* alakból kellene származtatni (*eu*-val való alakok a VII. századig Kr. után fordultak elő, vö. NOREEN, Altisländische grammatik², 38. §. 59). Ezen származtatás ellen (f. **peuta*, **peütä* < **beüda-*) hangtani szempontból ugyan nem lehetne kifogást tenni, de a szónak észt jelentései ellene szólhatnak, minthogy nem tarthatjuk valószínűnek, hogy az a szó, a melynek a germán nyelvekben határozottan «asztal» a jelentése az észtben csak «lábtpal» vagy «keréktalp» jelentésben maradt volna meg. Ehhez járul még, hogy a szónak teljesen hozzáillő hangalaki megfelelőit találni a zürjében, votjában és vogulban (a zürj. votj. szavakat nem lehet-

az orosz *пола, полъ* szavakból származtatni, a hogy valamikor vélték, minthogy a *voj* *u* hang semmikép sem illik az orosz *o*-hoz; azonkívül a *voj*jakban ez az orosz szó *pol* «fussboden, diele» alakban van meg. Tekintettel mindezekre a körülményekre, bizonyára fölteendő egy eredeti finn szó (**peuda*, **peüdü*), a melyre esetleg valamikép mégis hatással volt a germán szó. A lapp szó természetesen lehet különvaló skand. átvétel vagy finn jövevényszó. Vö. még BUDENZ, Verzweig. 27., a hol egyeztetve van a finn, zürj.-*voj* *t* szó, de nem a *g*ul).

f. *täysi* g. *täyden* «plenus, plenum quid» | karj. aun. *täüzi* (*täüde-*) id. | vepsz. *täüž*, *täüž* pl. -*déd* | vót *täüsi* pl. *tävved* | észt *täiz* g. *täie*, *täve* (*täüž*) id. | liv. *täüž* pl. *tädud*, *tädöd* id. || f. *täytyä* «voll werden» | karj. aun. *täüdü-* id. | vepsz. *täudub* id. | észt *täidima* (*täidama*, *täiduma*, *täima*, *täidümä*) «vermögen; genug o. in fülle vorhanden sein» | liv. *tändöb*, *tädöb* «voll werden, zureichen, dauern» — lpK. *tivt* attr., Kild. *tivt* v. *tivt* attr., *tivdas* v. *tivtas* präd., Akk. nom. pl. *tivd* «voll», *tivti-*, 3 p. *tievta*, Kild. *tivte-* «sich füllen», Akk. *tivdote-* «füllen», vö. *tievte-* «füllen, tearto- «erfüllt werden», E. *tävdeä* tölteni, S. L. *täu^{te}-*, pr. *täutan* «füllen», LIND. *teutet*, F. *dævdet* complere, explere) (némileg homályosak: F. *dievva* g. *dieva*, *dievas* g. *dievvas* «plenus», S. L. *tievva-* subst., *tievas* adj. id., LIND. *teuvas* id., I. *tievas*, *tiev* id., F. *dievvat* «plenum fieri», S. L. *tievva* id., LIND. *teuwet* id., E. *tievvuä* id., *tävivedä* tölteni; ezen szavak alapján föl lehetne tenni egy finn **tävi* v. eff. szót, a mely talán a *täysi* szó alapszáva volna*) cser. *tit*, *tic*, M. *cic*, *cic* «plenus, repletus» (TROITSKIJ: тѣч, цѣч) | vog. *tauil* *tail* «voll, satt, zufrieden», Kond. *tägle*, MUNK. *ta'il*, *tail*, *täil*, *tä'il* «voll»; *taulam*, *toulam* «genug sein, hinreichend sein», MUNK. *tä'ili*, *täili* «genug haben, satt werden», *tquli* «sich erfüllen, vergehen»; *taultam* «erfüllen, ergänzen», MUNK. *tölti* «ausfüllen» | osztjB. *těl*, *těl'i* «voll», *tələlem* «laden, erfüllen», *těl'ij* «voll, vielfassend», *teullem* «füllen, zustopfen»,**) I.

*) BUDENZ, MUSz. s 204. azt teszi föl, hogy a mássalhangzó a lappban elveszett; erre azonban nincsen példa.

**) BUDENZ, MUSz. 203. azt írja: *tevit-* «anfüllen, vollstopfen». Mind a két alakban van valami homályosság (vajjon itt a föltett **tävi* alak megfelelője van, vagy talán ez az imént idézett vog. alakokkal egyeztetendő? L. alább).

tēt «voll» | m. *tele, teli* «plenus», «voll, gefüllt», *teljes* (a régibb irodalomban *teles, tellves, töllyes*) «plenus, refertus; totus, omnis; perfectus», «voll, ganz, vollkommen»; *tel (töl)* a régibb nyelvben: «implere, replere», «füllen»; *telik* 1. «impleri, repleri», «voll werden, sich füllen»; 2. «transire», »vergehen» (*idő telik*), 3. «sufficere», «zureichen», 4. «vermögen, fähig sein»: *megteszem a mi tölem telik; tölteni* «füllen, anfüllen». L. BUDENZ MUSz. 203. — A szónak cseremisiz alakjában nyilván a dentalisnak a szó végére jutása, valamely okból történt palatalizálás (és assibilatío) és későbbi hasonulás következtében keletkeztek a rendestől annyira eltérő alakok (l. alább). A mi a vog. alakokat illeti, nem lehet BUDENZ-czel együtt föltenni, hogy **tägde-* alakból kell kiindulni, a melyből a vogK. *tägle* és a f. *täyte-* származtak volna, mert a finnben különben nincsen példánk ilyen hangváltozásra. A vogulban bizonyára hangátvetés történt valamely következő «guttaralissal», a mely nyilván valamiféle képzőelemhez tartozott (talán ennek a nyoma van a m. *teli* szóban?); vö. vog. *māgil, moagil, mavil, mauil* «brust» = lapp *mielgga, toul, touel* »flügel» = f. *sulka*.

A permi nyelvek szavai közül idetartartozóknak lehetne tekinteni ezeket: votj. Sar. *tīm-* «dämmen, verdämmen», *tīmät* «damm» (MUNKÁCSI, Votj. Sz. 353; WIEDEMANN-nál *tīmet* «teich», ISLENTJEV: прудъ, водоемъ, бассейнъ.*) BUDENZ, Szóegyezések 209, ide so-

*) Vö. m. *töltés* «agger, claustrum», «damm, wehr», *föld-töltés* «agger», «damm», *töltvény* id., *föltölt* «aufschütten». Ezen m. szavakat említve eszünkbe jut egy egészen más finn szó, t. i. *tyty g. tydyn* v. *tyyty g. tytydyn* «agger aquam cohibens, obex fluxum aquæ in rivulis v. sanguinis ex vena v. lactis ex ubere sistens», *vesi-tyty* «cisterna aquæ»; *tytyä*, pr. *tydyn (tyytyä)* 1. «cohiberi, sisti cessare a fluxu ut aqua» 2. *tytyä, tyytyä* «satiari, satis habere», «satt werden», 3. *contentum esse; tydyttää* «cohibere, satiari, contentum reddere» | észt *tüdi g. tüdi* «ekel, überdruss», *tüdiä, tüdinema* «müde, überdrüssig werden», *tüdiä, tüdiä, tüdiä, tüdiä, tüdiä, tüdiä* «ermüden, müde machen, plagen, überdrüssig machen, langweilen» (lpF. *duttat* pr. *dudam*, S. L. *tusta*, LIND. *tuddet* v. *tudet*, E. *totteä* = *tyytyä* alkalmasint a finnból való átvétel?) (A jelentésfejlődésre nézve vö. m. *töltés* «agger» ~ *betölt-hetetlen* «insatiabilis», «unersättlich»). A m. *tölt* szónak valamenynyit jelentését nagyon jól lehet származtatni a *täysi* szóval egyeztetendő alapszóból; csak a l e h e t ő s é g van meg, hogy a magyar

rolta a zürj.-votj. *tir* szót is: zürj. *tir* «fülle, genüge; voll, vollständig, ganz, vollkommen», *tir-bur* «überfluss, genüge; zufrieden», *tirmini* «voll sein, genügen ausreichen», *tirni* «voll machen, füllen», *tirsalni*, *tirsini* «sich füllen, voll werden» (vö. lusai dial. *törsini* «essen, satt werden»); votj. *tir*, Kaz. *tér-* «füllen, laden, auf-laden, voll werden, sich zufrieden geben, satt werden, überdrüssig werden»; *tir* «voll reichlich; befriedigt, zufrieden; fülle, genüge», *tirem* «ladung, füllung», *vir-tirem* «wurst», *söd vir-tirem* «geronnenes blut», *tirmini* «voll sein, genügen», *tirmastem* «unersätlich». Ezt az egyeztetést BUDENZ később visszavonta, s arra kétségkívül volt is oka, mert ez tudomra az egyetlen *r*-es eset volna a zürj.-votj.-ban*). A zürj.-votj. szót inkább a következő finn szavakkal lehet egyeztetni: *tyrettä* «sistere, cohibere, e. c. fluxum sanguinis ex vena v. lactis ex ubere», *tyreytä*, *tyrehtyä*, *tyrehyä* «sisti, cohiheri, cessare a fluxu», *tyreyttää*, *tyrehyttää* v. *tyrehdyttää* = *tyrettää*; *tyrtyä* v. *tyrttyä* «satiari ad nauseam, fastidio affici», «bis zum ekel satt werden» (úgy szintén = *tyreyn*), *tyrtymys* «sattwerden», *tyrmä* «das ausgeflossene geronnene blut; das fließende blut» [? *tyrmä*, *tyrmeä*, *tyrneä* «rigidus, firmus», «steif, starr»] | ? lpF. *därrat* pr. *däram* «indurescere, rigescere», «haardne og stivne» | osztjB. *tärimlem* «hinreichen», *tarmatin* «satt, gesättigt», *tarmatlem* «erfüllen, befriedigen», Pr. *termät* «будеть»; ? B. *tärim* «hart, rauh, zähe», I. *täram* «stark, fest» = Pr. S. *teräm*. Ebben a szóban, mely az előbbtől kétségkívül különválasztandó, a jelentésfejlődés szemmelláthatólag ugyanolyan, mint a *tytyä* szóban (l. fönnebb 394. l. jegyz.) (vö. DONNER, Vergl. Wörterb. 1 : 121, 136, a hol azonban a szavak összevetése és a fölfogás általában más).

szóban két szónak a megfelelője van egybe olvadva. Külömben a *tyty* szó belső mássalhangzójáról semmi bizonyosat sem lehet mondani, minthogy lapp megfelelője valószínűleg jövevényszó (vö. mégis lpS. *tuddet*!) A szóbanforgó egybevetésekből mindenestre kitünhetik, hogy a «voll», «damm», «satt», «zum überdruss satt» jelentések miként illhetnek össze és származhatnak egymásból.

*) Egyetlen lehetőség az egyeztetésre az volna, ha föltennők, hogy az *r* valami képző-elem.

f) Megelőző *i*-végű kettőshangzóval.

f. *heisi*: *heisipuu* (nép-etymol. *höysipuu*, *höystöpuu*) «*viburnum opulus* L.; *sambucus nigra* L.». *koiran-heisipuu* (elferdítve: *koiran-helsipuu*, *-helispuu*, *-herispuu*) «*viburnum opulus*», *heitiä*, *hetiä* «*florere*, *pollen dispergere* (de segete)»; *heide* v. *hede* pl. *heiteet*, *heteet* «*flos spicæ*», «blüthe der getreidearten»; *hedelmä* 1. «*flos spicæ*», 2. «*fructus*»; *hedelmäitä* (*heilimöi*, *hielimöi*) «*florere*, *pollen dispergere*»; és: «*fructum ferre*» | aun. *höüdöi* «*viburnum opulus*» | *edđitsä* (inf.) pr. *edđitsäb* (< **hejmitsä* < **heiditsä*-) *virágzani* (rozsról) | észt *õiz* g. *õie* «blüthe», *õide minema* «anfangen zu blühen», *õie-leht* «blüthenblatt», *õizpuu* v. *koera-õizpü* «wasserholunder» (*viburnum opulus* L.), *Saksamaa-õizpuu* «flieder (*sambucus nigra* L.)», *sinised õied* «kornblume (*centaurea cyanus* L.)» stb.: *õile* g. *õile* «blüthe», *rukkid ajavad õiled välja* «der roggen schlägt aus», *õilis* g. *õilize* «blüthe», *õilitsema* (*õilmeldama*, *õilmendama*, *õilmetsema*, *õiluma*, *elitsemä*; vö. f. *hedelmäitsen*) «blühen; blühen lassen»; *õitsu* g. *õitsu* «blühen, blüthe»; *õitsema*, *hõitsema*, *heitsemä* (megfelelne a f. **heditse*-alaknak) «blühen»; *õitse*, *hõitse* g. *õitse*, *õitsme* (nom. *õitses*, *õitsmes*, *heitse* is) «blüthe, aufgeblühte blume», E. *häiermes*, *häiermü*, *häilmü* «blüthe» | ? liv *ēdrəm* «blume», *ēdrksəb* «blüthen» — zürj. *žol-pu*, *zov-pu*, *žo-pu* «wasserholunder (*viburnum opulus* L.)», votj. *šu* «beere des kalinkenbaumes», *šu-pu* «massholderbaum, wasserholunder, hirschholder, kalinkenbaum». Homályosak a mordvin alakok: mordE. *tšavdire*, Kaljajevo *čavdil*, Marejsevo *čevjel*, M. *čėvgä*, *čėvgä* «wasserholunder» (PAASONEN, ML. 23), a melyeket mégis az előbbiekkal egybetartozóknak vélhetni, noha a nép-etymologia vagy más analogia megváltoztatta a szó alakját. A szó eredeti jelentése nyilván a «virág».

f. *neito* g. *neidon* v. *neiti* g. *neiden* «virgo» | déli karj. *neidīne* id. | aun. *neidī*, *neidīne* v. *neidīne*, *neidoine* id. *neiz-aigu* szűzi kor | vepsz *neiižne* pl. *neiččed* part. *neidštš* id. | észt *neid* g. *neiu*, *neio* (nom. *neiu* is) id., *neidone*, *neidukene* dim. — lpF. *nieidda* g. *nieida* «virgo, filia» S. L. *neita*- g. *nēita* id. LIND. *neit*, *neita* «filia», E. *nieid*, *neita* «mädchen, jungfrau», K. *nējt*, *nējt*, *niejt* «tochter, mädchen» | zürj. *nīl*, *nīv* «tochter, mädchen», votj. *nīl* id. Vö. BUDENZ, MUSz. 401, de itt ezekkel egy csomó olyan szó is van egyeztetve (m. *nő* stb.), a melyek tőlük külön választandók.

2. Második csoport.

a) Megelőző rövid hangzóval.

f. *hitu* «flocus v. frustulum cuius rei tenue» — IpF. *sādde* g. *sāde*, *sođde* g. *sođe* «mica, offula», «det mindste smule, gran» | zürj. *šol*, *šola* «graupeln, schneekörnchen», *šolni* «graupeln» | vog. *šul* «stück, brocken» (kenyérmorzsa) (vajjon helyes-e az *l* a vogulban *l* helyett?).

f. *kadota* pr. *katoan* «perire, perdi, amitti», *kato* «amissio, defectio», on *kateissa* v. *kadoksissa* «est amissus», *kadottaa* «amittere» | karj. aun. *kavon* (*kado-*) elpusztulni, elveszni, aun. = elájulni is, karj. *kavotta-* elvesztteni | vepsz *kadob* inf. *kadoda* elveszni, *kadotan* inf. *-tada* elvesztteni | észt *kaduma*, *kaun*, *kaduda* «verloren gehen, verschwinden», *kadu* g. *kau*, déli észt *kado* «verlust, untergang, schwinden», *kautama* «vertilgen, verlieren» | lív *kadū'b* inf. *kā'dda* «schwinden» || vö. még: *katua* pr. *kadun* «bereuen», észt *kaduma* id. (GÖSEKEN, Manuductio 132) — IpF. *guōđđet* pr. *guōđdam* «relinquere, præterire, deserere», S. L. *kūöte-* «lassen, übrig lassen», LIND. *quodet* «relinquere», E. *kuēđđed*, *kuōđđed* id., *kuōđđultayast* «zurück», K. *kītte-*, Kild. *kūitte-*, Akk. *kođde-* «hinterlassen, lassen», *kītty-*, Kild. *kūtje-* v. *kuotje-*, Nuotj. *kuaddje-* «zurückbleiben, bleiben», Akk. *ij kuddu** | mordM. *kadan* «lassen, verlassen, verlieren», E. *kadan* inf. *kadoms* «lassen, zurücklassen; bereuen» | *kadovoms* «bleiben», | cser. *kodem* «relinquere», *kodam* «remanere», zürj. *kolni* «übrig bleiben, zurückbleiben, ablaufen, verfließen, vergehen (v. d. zeit); nachlassen, zurücklassen», *koledni* «nachlassen, übrig lassen, unterlassen», votj. *kelini*, *kilini*, *kolini* [helyesen: *-l-*] «bleiben, nachbleiben, übrig bleiben», *keltini* «zurücklassen, liegen lassen, verwerfen, verlassen» | vog. *qūltam*, *qōltam* «zurückbleiben, verbleiben», *qūltiptan* «lassen, verlassen», MUNK.: *χūli* «verlassen», *χūlti*, *khulti*, *khwulti* «zurückbleiben, bleiber», *khwołili* «bleiben» *khwołti* «zurücklassen»**) | osztjB. *χaiļem* «lassen, zurück-

*) KpN. *gāttat* pr. *gādam*, S. LIND. *katat* (E. *katamus* megbánás) stb. = f. *katua* bizonyára a finnből való átvételek. Hasonlóképen E. *kadoded* elvesztteni.

**) A vogulból AHLQVIST még a következőket is említi: *qōlilam*, *qolilalam* «verloren gehen, untergehen», *qoltam* «verlieren,

lassen», *χaislem* (*χaslem*, *χislem*) «bleiben, zurückbleiben, übrigbleiben», I. *χaidem* «verbleiben», *χaideptem* «nachlassen» | m. *hagyni* «relinquere, omittere, sinere, jubere, credere». L. BUDENZ, MUSz. 67. s. köv.

f. *kitua* «moleste et misere vivere, morbo laborare» | észk *kiduma*, *kidema* «kränkeln», *kide* g. *kide* «kränklicher Zustand» — ? lpF. *gādatet* görnyedve járni, «contracto corpore incedere» | cser. *kiem* «jacere, lecto teneri», *kiše jing* «lecto affixus, ægrotus» | votj. *kilini* [helyesen: *kilini*] «liegen, unpässlich sein», MUNK. *killi*-, Kaz. *këllë*- «liegen, faulenzen», *kil* «krankheit, schwere krankheit, unpässlichkeit» | vog. *zul* «verzehrende krankheit». A cser. szót a következőkhöz tartozónak is lehetne gondolni: osztjP. *χoilem* «sich legen, liegen», vog. *χuji*, *khuji* «liegen», АНЛQ. (1. szem.) *quiam*, *qujam* id., a melyekhez sorolandó alkalmasint a zürj. *kuilini*, (P. Rogov кувьны, кўлыны) «liegen»,*) s talán a m. *hajlék*, *hajlok* «tabernaculum, gurgustium» is. Mind az előbb, mind a legutóbb említett szavak bizonyára különválasztandók a m. *hálni* stb. (l. fönnebb 391. l.) szavaktól, a melyekkel BUDENZ MUSz. 79. egyeztette őket.

f. *kutea* impf. *kuti* «laichen», *kutu* «laichzeit, das laichen» karj. *kude*- id., *kudu* ívás | vepsz *kudob* inf. *kudoda* ívni, *kudo* ívás | vót *kutēn* inf. *kuēta* impf. *kutī* (refl.) ívni | észk *kudema*, *koen*, *kudeda* (*kudema*, *kudenema*, *kuduma*) «laichen», *kudu* g. *kudu* v. *kuju* «laich» | liv *kudū'b* inf. *ku'ddē* «laichen», — lpF. *goddat* «ova effundere», S. L. *koťe*- «laichen», LIND. *kādhēt*, *koťe*- «laich» | zürj. *kułmini* «laichen» | vogB. *χulem* «azon hely a folyóban, hol a hal ívik» (MUNKÁCSI, A. magy. népies halászat műnyelve 88 = Ethnographia 4 : 303 | osztjl. *χujem* «laichen», *χujem-tiliš* «laichmonat = april», Pp. *kajim*, *kajēm* «laichstelle».

beraubt werden», a melyeket összetartozóknak lehetne gondolni s a melyek különösen hozzáillénének a f. *kadota* szó jelentéséhez. Vajjon *kadota* egészen külön szó volna (a mely összetartoznék az imént említett vog. szóval) s talán csak a f. *katua* volna egyeztetendő a fönnebbi cikkben felsorolt szavakkal?

*) Bizonyára különválasztandó a fönnemlített votj. szótól, a melyben *l* van.

b) Megelőző hosszú hangzóval.

f. *huude* g. *huuteen* «pruina», «reif» | karj. *huueh* v. *huuveh* (*huudehe-*) dér, zúzmara | észt *uude* g. *uude* (*uudikas, uudsikas*) «reif, rauhreif» — lp. *čodde* g. *čode* «pluvia gelata», *čoddot* pr. *čodom* «propter pluviam frigore concrenentem obduci crusta glaciali» | vog. *šal* «reif (gefrorner thau)», MUNK. *šöl, šal, šail'* «reif», *sol'i* «es fällt reif», *šali, šalau* id.

f. *uusi* g. *uuden* «novus, crudus» | karj. *uuzi* (*uude-*) új, nem eléggé megfőzött, aun. *uuzi* (*uude-*) új | vepsz *ūž, už* pl. *ūdēd, udēd* új | vót *uusi* «ungekocht, roh» | észt *uuz* g. *uue* (*uie, uuve, urve*) «neu» | liv *ūž* pl. *ūd* «neu, frisch» — lpF. *odas* g. *oddas*, attr. *odda* «novus», S. L. *otō*, präd. *otōse-* id., LIND. *āddās, āddes* id., E. *uđđ, uđđu* id., K. *ott, ött*, Nuotj. Akk. *odd* id. | mordME. *od* «neu, jung» | cser. *uo* «novus, recens», M. *ū, u* id. | zürj. *vil'* «neu, frisch», votj. *vil', vil'* id.; valami köze van ehhez bizonyára a zürj.: *ul'* «feucht, frisch, roh (ungekocht)» szónak (*ul' iai'*, «teig», *ul' jöl* «süsse milch», *ul' vii* «frische butter»), votj. *il'* «roh, frisch (fleisch od. holz); feucht, nass» | m. *új* (a régi irodalomban *vyw, uyw, uy, uju*) «novus, recens», «neu, frisch». L. BUDENZ, MUSz. 864.

A finn *vuode* (ágy) szó (l. fönebb 385. l.) összetartozhat a t n é k a következő szavakkal is:

Zürj. *vol'* «ausgebreitetes, pelzdecke, renntierhaut zum schlafen», *vol'-paš* «bett, lager, streu», *vol'es* «verkleidung, belegung, ausfütterung, überzug, bekleidung», *porš-vol'es* «schweinekofen, schweinelager», P. *ol'* «streu», *ol'-paš* «bett, lager», *ol'salni, ol'savni* «ausbreiten»: votj. *val'es* «bett, pfühl», MUNK. *val'äs*, Glaz. *wal'äs* «bett, matratze, unterbett» | vog. Tavd. *al'at* «bett» (MUNK.) | m. *ágy* «bett», *ágyal, ágyaz* (BUDENZ, UA. 144. *ágy*) «betten, die garben auf der tenne zum dreschen anlegen». BUDENZ, MUSz. 719. az *ágy* szót úgy fogta föl, hogy megelőző **ál-gy*-ből való, a melyben a *gy* a -*g*. «nomen verbale» képző mása (éppúgy mint a f. -*he* a *vuote-he* szóban), és hogy ez ugyanannak az «alvást» jelentő szónak volna a származéka, a melyből az *álm* stb. szavak (l. fönebb 386. l.) képződtek. A magyarban azonban még a régibb nyelvben sincsen semmi nyoma az *l* megvoltának e szóban. Én a m. *gy*-t e szóban a zürj. votj. *l'* szabályos megfelelőjének tekintem és az egész szót különválasztandónak tartom az említett «alvást» jelentő

szavaktól. Figyelembe veendő mindenekelőtt, hogy a szóban forgó szócsoportok mind a belső mássalhangzóra, mind magánhangzókra nézve eltérnek egymástól (zürj.-votj. $l' \sim n < l$, magy $gy \sim l$; zürj. $\infty \sim u$, csak dial. $o \sim o$, votj. $va \sim u$). Másodszor van a votjákban egy ige: *val'*, Glaz. *val'* «ausbreiten, unterbreiten (eine decke), aufdecken (z. b. einen tisch)»; *tíšak* v. *val'äs val'ini* «betten, bett machen» (MUNKÁCSI, Votj. szótár 650), a mely kétségkívül összetartozik a votj. *val'äs*, Glaz. *wal'äs* szavakkal; ebből azt lehet következtetni, hogy e szavak nem «alvást», hanem «kiterítést» jelentő igéből származtak.*)

c) Megelőző *i*-végű kettőshangzóval.

f. *paita*: *mahapaita* «isterhinna» — lpF. *buoidde* g. *buoide*, attr. *buoides* «pinguis, pingue», «fed, fedt, spæk», *buiddot* «pinguescere», S. L. *pui'te-* g. *püeitē*, subst. adj. «fett», *pui'tu-* «fett werden», LIND. *puoite*, -tes, *puoitak* «pinguis», *puoitot* «pinguescere», E. *puoide* «fett», *puoidah* v. *puoitah* kövér, K. *pijte*, Kild. *pujt*, Nuotj. *puejt*, *puojt*, *pujte* «fett, speck, ungeschmolzener talg» | zürj. *bi'l munnä* «schwellen, aufschwellen» | osztjS. *pol't* «talg» | m. *faggyu* «sebum, sebum, pinguedo», «talg, unschlitt»; adj. *faggyas* «sevosus, adipalis», «talgig». THOMSEN GSI. 141 = Einf. 163, a lp. szót skandináv jövevényszónak tekinti (= óskand. *feitr* < **faita*-z). A lp. szót azonban mégis mindenesetre bajos volna közvetlen germán átvételnek tartani mind a kezdő mássalhangzó (*f*), mind az *a*-nak szokatlan megfelelése miatt,**) hanem ha csakugyan jövevényszó, akkor a *f i n n b* ö l átvettnek kell tartanunk. A mi pedig a finn *paita* szót illeti, ennek és a germ. **faita*(-z) szónak egybeállítására ellen nem szól egyéb, mint az, hogy ez esetben a finnben inkább **paitta* semmint *paita* alakot várnánk; minthogy ezenkívül más finn-ugor nyelvekben találkoznak szavak, a melyeket egyeztetni lehet vele, nézetem szerint, van ok rá, hogy a szóbanforgó szót eredetinek tartsuk. BUDENZ, a ki régebben (Szóegyez. 475)

*) Szintén különválasztandó az osztjP. *voijemlem* «einschlafen, schlafen», vog. *ajoum praet. aivasem* «einschlafen», MUNK. *qji, ajwē, aiwē* «schlafen» stb.

***) A skand. jövevényszavakban általában skand. *a* = lp. *a*, nem pedig *uo*.

NyK. 6 : 450) a lapp szót egyeztette az osztj. és a m. szavakkal, a MUSz. 486. l. visszavonta ugyan ezt az egyeztetést és csak az osztj. és a magyar szavakat állította egybe (egyebek közt azért, mivel nem bizonyos, hogy a lp. *buidde* szó **puolte* helyett való Ezt az egyeztetést mindazáltal fönn lehet tartani, ha a magyar *gy*-t úgy tekintjük, mint egyenes megfelelőjét a lp. *d*-nek, finn *t*-nek (? úgyszintén osztj. *l*-nek; az osztjákban *j*-t vagy legalább *l*-et váránk; a palatalizálás itt talán valamiféle hangátvetés útján ment át a következő *t*-re). Egyébiránt mind a magyar, mind az osztj. szót származékszavaknak tarthatjuk.

észt *põiz* g. *põie* «blase, harnblase, gebärmutter» — zürjP. *pol*, *polk* «blase», adj. *pola* «blasig, blasen-», votj. *pul'i* «wasserblase; finne, hitzblase, hitzblatter», MUNK. *kész-pulë* «urinblase, niere».

d) Végül hadd említünk meg egy példát, a mely a finnben nincs meg.

lpF. *čuvdde* g. *čuvde* «digitus», S. L. *čūte* g. *čūtē* «finger, zehe», LIND. *tjute* id., I. *čvdi* «zehe» — vog. *tulä*, *tole* «finger, zehe», MUNK. *tulä*, *tol*, *ta'* «fingen, fingerring» | osztj. *lui* «finger, zehe», *luit* «fingerring», I. *tui*, S. *loi* «finger», I. *tujit* «fingerring», Pr. *čaj* «finger», *čaj* «fingerhut» | m. *újj* «digitus, dactylus», *lábújj* «digitus pedis» | ? zürj. *čal'* (Wied. *tš'al*, *tšal'*) «äusserstes, kleiner finger», votj. MUNK. *čol'i*, *čülë* v. *č-čini*, WIED. *tšel'-tsini*, *žuli* «der kleine finger». V. ö. BUDENZ, MUSz. 865.*)

Ezen két] csoport ellenében egy harmadik áll, a mely nagyon eltérő megfelelést tüntet föl.

a) Megelőző rövid hangzóval.

f. *itää* pr. *idän* «germinare», *itu* g. *idun*, *ito* g. *idon*, *ity* g. *idyn* «germen» | karj. aun. *idä*- csirázni | vepsz *idada* id. | észt *ida* g. *ida*, *ea* v. *idu* g. *idu* «keim», *idanema* «keimen; glimmen, anfangen zu brennen» (*tuli idanes ahjust* «der brand entstand aus

*) Nagyon bajosan vonható ide, a hogy BUDENZ i. h. teszi a zürj. *čun'* «finger», votj. *cini*, *činy*, MUNK. *čini*, *činé*, AMIN. *činyi* id. (az *n* helyett *l*-et váránk; a szó elején is inkább *s*-et vagy *š*-et, mintsem *č*-t, *č*-t).

dem ofen») | lív *idū'b* inf. *i'ddə* «keimen», *i'dgəz*, *idū'g* «keim» — lpF. *ittet* pr. *idam* «apparere, emergere, prominere», *itto* g. *ido* v. *iro* «germen», S. L. *iste*- «hervorkommen, erscheinen, LIND. *ittet*, *jittet* «provenire, in apertum venire», K. *jitte*-, *itte*- v. *ette*- id. | ? osztj. *etlem* «ausgehen, fortgehen, aufsteigen, geschehen».

f. *käsi* (< **käti*) g. *käden* «hand» | karj. aun. *käzi* (*käde*-) id. | vepsz *käzi* pl. *kädēd* id. | vót *čäsi* g. *čäē* id. | észt *käzi* g. *käe* id. | lív *ke'ž* pl. *kädū'd* id. — lpF. *gietta* g. *giēda* id., S. L. *kīesta*-id., LIND. *kät*, *kāta* id., E. *kiet*, *kieta* (AND. *kietta*) id., K. *kätt*, Nuotj. *kieht*, Akk. *kit* id. | mordME. *käd* id., E. *keđ* id. | cser. *ket*, *kät*, M. *kit*, *kid* id. | zürj. *ki* «hand, arm». votj. *ki* «hand» | vog. AHLQ. *kāt*, *koat*, *kāt*, MUNK. *kāt*, *kat*, *kāt*, *koāt*, *koqt* «hand» | osztjL. *kēt*, S. *köt*, Pp. *kat*, *köt* «hand» | m. *kéz* (rég. *kēz*, *kēz*, tehát nyilt *ē*) acc. *kezet*, 3. szem. *keze* id. (v. ö. CASTRÉN, Ostj. Sprachl. 81; BUDENZ, MUSz. 28; DONNER Wbuch, 1 : 14, Nr. 50).

f. *kesi* (< **keti*) g. *kedēn* «cuticula corporis exterior», «dünne haut», *ketu* g. *kedun* id. | vepsz *kezi* báránybőr | észt *kezi* g. *kee* «leere hülse, schote» — lpK. *katt*, Nuotj. *koht* bőr, szőrös bőr (medvéé, bárányé), «fell» | mordM. *ked* «haut», E. *ked* «haut, fell, balg, leder, schale», Kaslytka : *kād* | zürj. *ku* «haut, fell, balg», votj. *ku* «haut, fell», *pu-ku* «rinde» (v. ö. BUDENZ, Szóegyez. 118, NyK. 6 : 399; DONNER, Wbuch 1 : 12, Nr. 42). V. ö. még zürj. *kil* «haut, schale, hülse, schorf», *kila* «häutig, schalig, hülsig» (v. ö. BUDENZ, MUSz. 129). L. alább.

f. *kota* «casa, culina», *lapsen kota*, *vasikan kota* «involucrum fetus» (vö. *kotelo*, -*ro* «häuschen, futteral, kapsel, hülse», és «involucrum fetus») | karj. aun. *koda-värü* 'házi-vő' (a ki a felesége szüleinél lakik) | vepsz *koda* (*kod*) tyúkól | észt *koda* (*kōda*) g. *koa*, *koja* «haus, gebäude, sommerküche der bauer», *lapse-koda* «gebärmutter», *varza-koda* «haut, welche d. füllen bei der geburt umgiebt» | lív *k^uodā* «haus, küche», *k^uodā'j* «nach hause» || f. *koto*, *koti* «haus, heimat» | karj. aun. *kodi* otthon, ház, karj. *kodo-moa* : *päivä on k-lla* a nap lemenőben van | észt *kodu* g. *kou*, *koju*, *kodu* «haus, heimath» — lpF. *goatte* g. *goade* «tentorium, turgurium, domicilium», S. L. *kōte*-, LIND. *kāte*, E. *kuate* id., *kuatu* otthon, K. *kyotte*, *kuott*, Nuotj. *kuoht*, Akk. *koit* «lappländische hütte; tasche, beutel» | mordM. *kud* «stube, haus, heimat», E. *kudo* «haus, wohnung» | cser. *kudo* «domus», M. *kuda* id. | zürj.

votj.: a) zürj. *-ka*, *-ko*, *-ku*, votj. *-ka*, *-ko* összetételekben: zürj. *ker-ka*, *ker-ku* «haus, stube», votj. *kor-ka* «haus» (zürj. *ker*, votj. *kor* «balken»), zürj. *vič-ko*, *vič-ku* «kirche, tempel», votj. *vu-ko* «mühle»; b) zürj. *kola* «zelt, hütte, jägerhütte», votj. (a kazáni és a glazovi dial.) *kwala*; (sarapuli és malmyzsi dial.): nom. *kwa*, in. *kwalan*, elat. *kwalaš*, ill. *kwala* (de birt. személyragokkal: *kwaä* v. *kwää*, *kwaed* v. *kwäed*, *kwaez* v. *kwäez* «das wotjakische sommerzelt, sommerküche»¹⁾ | vog. MUNK. Tavd. *khul* «haus», AHLQ. *kol* «haus, jurte»²⁾ | osztyBI. *χōt*, *χāt*, S. *kāt*, Pp. *khat*, *χat*, *khāt* «zelt, jurte, haus, wohnung» | m. *ház* «domus», *haza* «domum», *házul*, *házól* «domo», *honn* «domi». Vö. CASTRÉN, Ostj. Sprachl. 84, THOMSEN, GSI. 40, BUDENZ, MUSz. 94, DONNER, Wbuch 1 : 12, Nr. 44. A zürj. *kola*, votj. *kwala* szók ezen egyeztetésekben nincsenek figyelembe véve. A szónak az indoeurópai szavakhoz való viszonya nem világos, vö. THOMSEN, i. h. L. alább.

f. *mesi* (< **meti*) g. *meden* «honig» | karj. aun. *mezi* (*mede-*) id. | vepsz. *m'ēzi* pl. *m'edēd* id. | vót *mesi* (*mete-*) id. | észt *mezi* g. *mee* id. | lív *me'iz* g. *m'e'd* part. *m'etā'* id. — lpF. *mietta* g. *mieda*³⁾ «aqua mulsa», «meth», K. *mätt*, Nuotj. *mieht* «honig, meth» | mordM. *med* «honig, meth», E. *med* «honig» | cser. *mü*, M. *mü*, *mü* «mel» | zürj. *ma* «honig», votj. *mu*, *mü* id.; megjegyzendő zürj. *malamuš*, *malazi* «biene, wespe», votj. *majsi*, Kaz. *majsé* «hummel» | m. *méz* (régí irod. ny. *méz*, *miz*) «mel». V. ö. CASTRÉN, Ostj. Sprachlehre 103, THOMSEN, GSI. 2. és HALÁSZ, Nyr. 21 : 337. s köv. (de az itt kifejtett okoskodáshoz általánosságban természetesen

¹⁾ Néha összetételben is *kwa*, pl. sarapuli dial. *kuno-kwa* = kazáni *kuno-ka* «gasthaus», MUNKÁCSI, Votj. szótár 220.

²⁾ MUNKÁCSI, NyK. 24 : 153. a tavdai *khul* szót azonosnak tartja a vogB. *kwol* = déli vog. *kwäl*, AHLQ. *küäl* «haus, zelt, stube» szóval, melyet általában a f. *kota* szóhoz tartozónak vettek. Az én fölfogásom szerint ezen szóban mind a kezdő mássalhangzó (*k*), mind a magánhangzó eredeti *magashangú* szóra mutat (vö. *kwāli* = *köysi*, *kwons*, *kwänš* — *kynsi*, *kwāli* = m. *kel*), azért valószínűbbnek tetszik, hogy *khul* = f. *kota*, de *kwol*, *kwäl* = f. *kylä* falu, szomszédház v. *kyly* fürdőház.

³⁾ A lpF. alak esetleg skand. átvétel is lehet; legalább a skand. alakok befolyással voltak az olyan alakok keletkezésére, mint *miedda* g. *mieda* v. *miera* g. *mierraga* stb., vö. QVIGSTAD, NL. 235.

nem járulhatok hozzá.*) Erről a szóról az volt a nézet, hogy valamiféle eddig még meg nem magyarázott viszonyban van az indoeur. **medhu* szóval, vö. THOMSEN, i. h., BFB. 200.

f. *pata* «olla, cacabus», «topf, grapen» | karj. aun. *pada* fazék | vepsz *pada* cserépedény, vassfazék | vót *pata* cserépkorsó | észt *pada* g. *paa*, *paja* «grapen, eiserner kessel, kochtopf» | lív *padā*: *q'i padā* mélyedés a kemence oldalában (l. képét: Suomi III, 7 : 1, 10) — v. ö. lpF. *batte* g. *bađe* «olla», S. LIND. *pate* id., I. *pāti* id. | cser. *pot*, M. *pat*, *pad* «ahenum» | vog. *püt*, *pöt* «grapen», *vis p.* «kessel» | osztjBI. Pp. *put* «kessel» | m. *fazék*, *fazak*, *fazok* «olla», «topf». V. ö. CASTRÉN, Ostj. Sprachl. 101, AHLQVIST, KWF. 138, THOMSEN, BFB. 146. A szó eredete és az indoeur. szavakhoz való viszonya ismeretlen.

f. *päteä* pr. *päden* «taugen, tauglich sein», *päteytä* «accidit, contingit mihi» | karj. aun. *päde* illeni, alkalmasnak lenni | észt *pädev*: *p.*, *p. mis se on!* «das ist auch etwas rechtes! (ausdruck des spottes)» = f. *pätevä*, aun. *pädev* v. -*vü* «tauglich» — lpF. *bättat*, *bäđai*, v. impers. «aptum esse».

f. *peto* «bestia lanians, fera carnivora» — lp. *batto* g. *bädo* «fera», I. *pætu* id. (a lp. szó a finnől lehet átvéve) | zürjP. *pa*: *vörpa* «wildes tier, wild» (*vör*: «wald» = f. *vuori* heg); a zürj. *vörpi* népetymológián alapulhat.

f. *pitää* pr. *pidän* «tenere», *pitää kiinni* «continere, retinere, adhærere, cohibere; tenacem esse», «halten, stark sein», *nuora pitää*, *astia pitää veden*, *vaate pitää kauan*; *minne matka pitää?* | karj. aun. *pidä*- tartani, eltartani, elhasználni, elveszteni stb. | vepsz *p'idan*, *p'idan*, *p'idän* inf. *p'idada* stb. | vót *pitä* | észt *pidama*, *pean*, *pidada* «halten, festhalten, anhalten, erhalten (= ernähren); in sich halten» | lív *pidā'b* inf. *p'iddä* «halten, behalten» — mordM. *pedan* «haften», és: «überfallen», *pedli* «blutegel», E. *pädan* inf. -*dams* «anstossen, angrenzen, ankleben; an einander hangen, sich anschliessen, teil nehmen, anteil haben», *pädi*

*) Az említett nyelvbuvárok a szóbanforgó szóval mind egyeztették a vog. *mag*, *mai* «honig» (MUNK. adj. *mārij*) osztjI. *mag*, osztjP. *mavi* id. szókat. Ezeket azonban bajos bármikép is kielégítően magyarázni, azért azt hiszem, hogy ezeket a szavakat külön kell választani s inkább a f. *makea* szóval egyeztetni.

«klebrig», *pädavtan* inf. -*vtoms* «anfügen, ankleben» | cser. *pidam*, ТРОИТСКИЈ: *пидәм* «ligare, revincire»; *pidaldam* «obligari», *pitman* «ligatum quid» | m. *füz* «plectere, scirpare», «flechten, zusammenbinden», *füzés* «opus nexum», *füzet* «fasciculus», «bund». [Vö. BUDENZ, MUSz. 546, 552, a hol «ugor» *p_sg-* (*p_sv-*) van föltéve mint alapszava a f. *pitää*, *pysyä*,*) m. *függ*, *füz* = **p_sg* + frequ. -*sk*, lp. *bastet* stb. szavaknak!]

f. *rytö* g. *rydön*, *ryde* g. *ryteen* «haufen von umgefallenen bäumen, windbruch», *ryteikkö* id.; «damm von reisirg» — ? lpF. *rotto* g. *rodo* «fruticetum, lucus», «tæt buskads af lovtræer, lund», R. L. *röotu-* «gebüsch», K. *roaht* «wald, hain».

f. *sata* g. *sadan* 100 | karj. *šada* g. *šoan*, aun. *sada* g. *soan* | vepsz *sada* | vót *sata* | észt *sada* g. *saa*, *saja* | lív *sadā* — lpF. *čuötte* g. *čuöde*, S. L. *čuöste-*, LIND. *tjuote* E. *čuotte*, K. *čītte*, Kild. *čuūt*, Nuotj. *čueht* | mordM. *šada*, E. *šado* | cser. *šüdö*, M. *šüde*. *šuda*, *šudu* | zürj. *šo*, votj. *šu*, *šü* | vog. *šät*, *šēt*, *šēt*, *šīt*, MUNK. *šöt*, *šoat*, *šēt* | osztjS. *sāt*, I. *söt*, PP. *sat*, *sqt*, *sot* | m. *száz*. Az indoiráni nyelvekből való átvétel (vö. szkr., ó-perzsa, zend *çata-*). L. THOMSEN, GSI. 3, BFB. 75.

f. *sota* g. *sodan* «bellum» | észt *sōda* g. *sōa* «krieg, kampf» | lív *s^oodā* id. — lpF. *soatte* g. *soađe* id., E. *soatte*, LÖNNR. *soate* id, Valószínűleg a finnől került a lappba (vö. mord. *šudan* «verfluchen»).

f. *tosi* (< **toti*) g. *toden* «verus» | karj. *toži*, aun. *tozi* (*tode*|-) vót *tēsi* pl. *tēd* | észt *tōzi* g. *tōe* | lív *t^o’iž* pl. *t^oodū’d* — lpF. *duotta* g. *duoda* «verus», S. L. *tūösta-* id., ? LIND. *tuoda* «nisius magnus», I. *tuodai* «wahrhaft». A szó a lp. nyelvben jövevényyszó is lehet. — BUDENZ, MUSz. 863, ezzel a m. *ugyan* szót egyezteteti, de ezt az egyeztetést nem lehet fönn tartani.

f. *utar* (és: *udar*, *uar*), közöns. pl. *utaret*, *utare* pl. *utareet*, *utara* pl. *utarat* «euter» | karj. *uvar*, közöns. pl. *udaret* id., aun. *udareh* (*udarehe-*) id. | vepsz *udar* pl. *udařid* tögy, dim. *udařine* | vót *uhar* pl. *uhtēřed* tögy | észt *udar* g. *udara* (*oara*), *ударas* g. *udara*, és: *oar*, *ujar* «euter» | lív *udā’r* pl. *udār’d* id. — mordME.

*) A f. *pysyä* kétségkívül különválasztandó e szótól; a lp. *bastet* «acutum esse» vagy a *pistää* (szűrni) vagy a *pystyä* (rajta, fogni, belehatni) szóval egyeztetendő. (QVIGSTAD, Beitr. 54).

odar «euter» | cser. *vadar, vodar* «uber» | zürj. *vöra* «euter», votj. *vera, vora* id. A szó kétségkívül indoeur. eredetű, még pedig elterjedését tekintve legvalószínűbben (indo-)iráni. V. ö. THOMSEN, BFB. 234, a hol a szót kételkedve litván jövevénynek tartja (egy föltett litv. **ūdar, *ūder* szóból). A zürj.-votj. szót eddig általában nem vették figyelembe, de azt bizonyára nem lehet ettől a szótól elválasztani.

f. *vesi* g. *veden* «wasser» | karj. aun. *vezi* (*vede-*) | vepsz *v'ēzi* g. *v'edēn* | vót *vesi* (*vete-*) | észt *vezi* g. *vee* | lív *ve'iz* g. *v'e'dd* — [lpF. *vattat* pr. *vattam* «aquosum fieri», vö. f. *vettyä* nedvesedni, ázni, *vattas* g. *vattasa* «nimis parce salitus, recens, non acidus»] | mordME. *ved*, Kasl. *väd* «wasser» | cser. *vüt*, M. *vit, vid* id. | zürj. *va* «wasser, quell, fluss», votj. *vu, vü* «wasser, saft, flüssigkeit» | vog. *vit, üt*, MUNK. *vit, vüt, ut, üt* «wasser» | m. *viz* (acc. *vizet*, rég. *vezet* is) «aqua; succus», BUDENZ, MUSz. 591. BUDENZnél a m.-ból idézve van még dial. *vides* = *vizes* «aquosus», *Fekete-ügy* = Cserna-voda = Schwarz-wasser. L. alább. A szónak az indoeur. szavakhoz való viszonya homályos, I. THOMSEN, GSI. 2.

f. *vetää* pr. *vedän* «ziehen, führen» | karj. aun. *vedeä* (*vedü-*) | vepsz *v'edan* inf. *v'edada* | észt *vedama, vean, vedada* (*vedima, vidama*) | lív *v'edā'b* inf. *v'e'dda* — [lpF. *vedur* g. *vettur* «traha minor», «kjelke, liden slæde» = f. *veturi*; ? *vaetto* g. *vaedo* «onus, molestia», v. ö. f. *veto*] | mordE. *vedan* inf. *vedams* «führen, bringen, steuern», M. (REGULY, ORNATOV) *vätan* id., E. *vedme* «faden», M. *vädmä* «zügel» | cser. *videm* «ducere» | ? vog. *vät-*: *nuk v.* «anziehen (ein kleid)» (BUDENZ, MUSz. 579) | m. *vezetni* «ducere, dirigere», *vezér* «ductor, director». Vö. BUDENZ, i. h.

b) (A finn nyelvekben) megelőző hosszú hangzóval.

f. *luoto* g. *luodon* «insula, insula minor» | karj. aun. *luodo* id. | vepsz *łod* (*łodo*) a víz alatti kő, zátony | észt *lood* g. *loou* «kleine, flache insel (ohne wald), trockenene fläche» — lpF. *luotto* g. *luodo* «loca deserta», S. LIND. *luotoh* pl. «deserta», «ödemarker». Az or. *лyдa* a finnől való átvétel.

f. *muoto* g. *muodon* «facies rei externa, forma rei, modus v. ratio rei» | észt *mood* g. *moou* «art, weise, gestalt, form» (összekeveredett a németből újabban átvett *mood* g. *mooe* szóval) — lpF. *muotto* g. *muodo* «gena, facies», QVIGSTAD, Beitr. 94: *muötto* g.

muōdo «die eine seite des gesichts», pl. «gesicht», S. L. *mūōstu-
«gesicht», LIND. muoto* «facies, vultus», *muotok* «similis», E. *muotto*,
muatu «aussehen, gestalt», K. *muah*, *mot* «gesicht». A lp. szó a
finnből való átvétel lehet; a szó eredete bizonytalan.

f. *näätä* g. *näädän* «mustela martes», «marder» | karj. *neädä*
g. *neän* nyest | vepsz *näd* g. *nädan* id. — lpF. *nätte* g. *næde*
«martes sylvestris», S. L. *næste-* id., E. *næte* id., K. *niette*, *nieht*,
nieht id.

f. *raato* g. *raadon* «cadaver», *raatelen*, *raadella* «lacerare»,
raadollinen «vi laceratus» | karj. *roadalo* dög — lpF. *ratto* g. *raðo*
«cadaver, sceletus»,? K. *rätti-*, *rähte-* «bäume hauen, fällen».

f. *säätä* pr. *säädän* «ordinare» | ltüd *seüdän* tenni | vepsz
sädän inf. *säta* id. | ész *seadma*, *sēan*, *seada* (*säädmä*, *sāma*,
sätma) «ordnen, in ordnung bringen» | liv *sädab* «abmachen, ord-
nen; passen, ziemen» — lpF. *sættet* pr. *sædam* «debere, deberi»,
K. *siette-*, *siette-* «einrichten, bauen, schaffen, erzeugen». A lpF.
sæddo, *sæto* = f. *sääty* nyilvánvaló jövevényszó.

f. *sietää*, *siitä* pr. *siedän*, *siidän* «æquo ferre animo, pati,
tolerare, sinere» — lpF. *sittat* pr. *sidam* «velle», S. L. *sista-* id.,
LIND. *sitet*, *sittet* id., K. *sitte-* «leiden, mögen».

f. *tietää* pr. *tiedän* «scire» | karj. *tiedä-* id., aun. *tiedä-* inf.
tiedeä, *tietä* id. | vepsz *tedan* id. | nyugati liv *tiedab*, keleti *tiēdab*
id. || vót *tätä* pr. *tän* id. | ész *teadma*, *tädma* (és *tēdma*) id. — lpF.
diēttet pr. *diedam* id., S. L. *tēste-*, *tiēste-* id., LIND. *tetet* id., E.
tietted id., K. *titte-*, *tiehte-*, *tette-* id. A finnből való átvétel lehet.
Vö. DONNER, Wbuch Nr. 423.

f. *vuosi* (< **-ti*) g. *vuoden* «jahr», és: «jahresertrag» | karj.
vuozī, aun. *vuozī* (*vuode-*) id. | vepsz *vož* pl. *vodēd* id. | vót *vōsi* id. |
ész *voož* g. *vooe*, *voozi*, *voozu* (*vooe* g. *vooe*) id., és: «jahresertrag;
mal» | liv *uož-rü'gž* «sommerroggen» — lpF. *-vuotta* g. *vuoda* (S.
-vuot, E. *vuot*, K. *vütt*), mint összetétel utóragja vagy inkább mint
képző tulajdonságot jelezve (vö. BUDENZ, Über die verzweigung d.
ugr. sprachen 57—58, SETÄLÄ, ÄH 71) | zürj. *vo*, *u* «jahr» | ? osztjI.
ōt, S. *āl*, *ōl*, Pp. *al**) «jahr». Ide lehetne talán még sorolni a votj.

*) MUNKÁCSI, NyK. 26 : 15 az osztj. *al* szót a vogK. *ēl*, *jēl*
«jahr» (AHLQ. *el* id.) szóval egyezteti, s ezt a tatár *jil* szóval veti
egybe.

valäs, Glaz. *waläs* «sommerkorn, sommersaat» szót; ha a szó ebből az alapszóból származott, akkor az alapszó itt «nyár» jelentésű úgy mint a liv *uožriugž* szóban (v. ö. mordM. *kiza* «sommer, jahr» = f. *kesü* nyár, vö. vog. *täl* stb. «winter, jahr» = f. *talvi* tél).¹⁾ Lehetőséges, hogy még ide sorozandó a m. *-val*, *-valy* a *taval*, *tavaly* «im vorigen jahre» szóban, l. SZINNYEI, Nyr. 8 : 201.

c) Megelőző *i*-végű kettőshangzóval.

f. *noita* «magus, incantator» | karj. *noida*, aun. *noidu* (*noida*-) | vepsz *noid* pl. *noidad* id. | vót *nōito* (MUSTONEN) id. | észt *nōid* g. *nōia* (*noid*) «hexe, hexenmeister, zauberer» — lpF. *noaide* g. *noaide* v. *noaide-olmai* «magus», S. L. *noi^ete*-, LIND. *nāite*, *nāide* «veneficus», K. *nōjte*, *nuoit*, *noit*, Kild. *noajt-olmuic* «zauberer», *noaidlusše-* «zaubern» | vog. *nāit*, *nāit-qum*, *nāit*, MUNK. *nājt-qum* «zauberer, schamane». Talán ide tartozik még a zürj. *nöd* : *nöd-kyl* «rätsel, gleichnis, sprichwort», vicsegdai dial. *nōid* (*nōid-kiv*), votj. *nodo*, *nodes* «weise, klug»³⁾; MUNK. *nod* «gedanke», WICHMANN közlése szerint *nod* általánosabban = or. *толкъ*; MUNK. *nodäs* «reif, zum verstande gekommen, zum selbstbewusstsein gelangt», *nodo* id. A szónak különös dentalis-fejlesztéséről l. alább (vö. még fönebb a 394. l. zürj. *nod*, *nud*, votj. *nūd*).²⁾ Különösen ha a zürj.-votj. szók idetartoznak, a *noita* szó alapjelentése «bölc» (vö. f. *tietäjä*): vö. lp. *noaide-olmai* (e szerint «bölc ember»). Vö. KROHN, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, 82.

¹⁾ Megjegyzendő votj. *va-pum*, Glaz. *wa-pum*, Jel. *va-puy* «zeit, lebenszeit, menschenalter». Vajjon *va* = *vuosi*?

²⁾ Máté evang. 2: 1 *nodes murtjos* (нодѣсь Муртыѡсь) = or. мудрецы волхвы (Евангеліе отъ Матѡея на русскомъ и вотякскомъ языкахъ, саранульскаго нарѣчія, Казань 1847; ér úgy глазовскаго нарѣчія, Казань 1847); megfelelő szó a lpK. Máté-evang. fordításban: *noajt-olmo*.

³⁾ BUDENZ, UA. 214. a szóbanforgó zürj.-votj. szót a következő vog. szavakkal egyeztetni: *nqmt*, *nqmet*, K. *numt* «gedächtnis, sinn» (adj. *nqmtin*, *numten* «verständlich»): *nqm-* «sich erinnern». A vog. *mt* azonban itt, mint látnivaló, mégis meglehetősen új mássalhangzó-kapcsolat, s ez a körülmény nagyon kétségesé teszi a vog. szónak a zürj.-votj. szóval való egybetartozását.

d) Azon szavak közül, melyek tudtunkra nincsenek meg a finnben, álljanak itt a következők:

osztjP. *kūt* «zwischenraum, zwischenzeit», *kūtij* «mittel, mittlere», *kūtīp*, *kūtīp*, *kūtīap* «mitte; mittlere»; I. *kut* «zwischenraum», *kuda* «zwischenhin», *kutna* «zwischen», *kudivet* «zwischenher», *kuttep* «mitte», *kutteba* «mittenhin», Pp. *köt*, *kutēp* középső | vog. MUNK. *kwotēl*, *kwäil* «mitte» (AHLQ. *qōtil* «mitte», a melyben bizonyára tévedés van a kezdőhangra nézve) | m. *köz* «zwischenraum, zwischenzeit; zwischen-, mittel-, gemein, allgemein», *közé* «zwischen hinein», *közöl* «aus, aus der mitte», *között* v. *közt* «zwischen», *közēp* acc. *közepet* «mitte». Ide tartozhatik még a cser. *kedal*, M. *kedäl*, *kidal* «regio sacra corporis humani». Ellenben nem tekinthetem idetartozóknak ezeket: f. *keski*, lp. *gaska*, zürj. *kežin* stb., a melyeket BUDENZ MUSz. 48. ezekkel egyeztetett. Vö. ANDERSON, Wandl. 203, jegyz. 225.

cser. *küdül* : *küdülne* «juxta, ad», *küdük* «ad latus» stb. — m. *közel* «prope». BUDENZ, Szögyez. 70 (az ott említett lp. *käskes* stb. nem tartozik ide, sem a MUSz. 50. l. 68. sz. alatti egyeztetések).

mordM. *pidan*, *pidan* «kochen (trans.), backen», E. *pidan* (*pidems*) «kochen (trans.) brauen» | zürj. *puni* «kochen (trans.), verdauen», *puödni* «kochen, auskochen»; *pusini*, *puzini* «kochen (intr.)»; figyelembe veendő e mellett zürjP. *pulni*, *pwni*, és *puni* «kochen, brauen», *pulöm*, *puvöm* «gekocht; subst. gekochtes, das kochen, brauen», *pulötni*, *puvötni* «zu kochen stellen» («заставить варить» Рогов), *pulsini*, *puvsini*, és *pusini* «kochen (intr.)» | vog. MUNK. *pitem* «gekocht», vö. még *pajti*, *pāiti* «kochen (trans.)», AHLQ. *poaitam* id. | m. *föz* «coquere», «kochen (trans.)», és «verdauen», *fözēs* «coctio, coctura», *fözēt* «kochen lassen». A szó kétségkívül átható képzővel alakultnak tekintendő, minthogy a megfelelő egyszerűbb át nem ható ige több nyelvben megvan: mordM. *pian* «kochen (intr.)», E. *pijan* inf. *pijems* id. | m. *fö* (pr. *fövök*, CZUCZOR ÉS FOGARASI, *fött**) «coctus», «gekocht, gesotten» | bizo-

*) A régi irodalomban némelykor *fölt*. A mostani nyelvben legközönségesebbek a *fölok*, *fölünk* stb. alakok, l. SIMONYI, TMNy. 254. Az *l*-es alakok hihetőleg valamiféle analogiás átalakulások. —

nyára idetartozik még: lpF. *bivvat*, S. L. *pivva*- «warm sein, nicht frieren» (lpS. *piväs* «schweiss», lpK. *pivstakk* [g. -agi id.].*) A m. főz szónak z-je, tehát az átható képző dentalisa megfelelőjének volna tekintendő, nem pedig gyakorító képzőnek, mint BUDENZ MUSz. 539. fölteszi; általában nem lehetnek mind azok a szavak, a melyeket BUDENZ i. h. (538. vö. még 514, 549) egyeztet, összehasonlít.

osztjP. *pötlem* «frieren», *pötlajem* «frieren», *pötltalem*, *pötltillem* «frieren machen od. lassen, abkühlen, erkälten», *pötemalem* «gefrieren», *pötím* «gefroren, kalt»; I. *pötäjem*, *pütöjem* «kalt werden, frieren», *pötmem* mom., *pötmäjem* pass., *pöttem* «erkälten, gefrieren machen», Pr. *pat-* «замерзать» («fagy») | m. *fázik* «frigere, frigescere», «frieren, es ist ihm kalt», *fázom* «es friert mich». Különösen figyelembe veendő, hogy a mellett van a magyarban *fagy* «frieren» (az éjjel *fagyott*, úgy *fagy*; tárgyról szólva: *fagy a víz*, *elfagyott a keze*); subst.: *fagy* «frost», *fagyos* «frostig, eisig, gefrorenes». Ezen szó *gy*-jének kétségkívül megfelel a vog. *l* ezekben: AHLQ. *pōlam*, *pōlam* «frieren, erfrieren; kalt werden», *pōlilam*, *pollam* «kalt werden lassen, gefrieren lassen, od. machen», *pōlim*, *pōlem* «kalt, gefroren», MUNK. *pōli* «es ist ihm kalt» («fázik»); «frieren» («fagy»); «kälte verursachen» («fázlaltat»), *pōlavé* pass.; *pōlem* «frostig». Megjegyzendő még osztjVJ. *piál-fagyni* (NyK. 26 : 48), a melynek az előbbihez való viszonyát

Ugyanazon alapszó származéka lehet még néhány zürj.-votj. szó (pl. zürjP. *pižni* «kochen» intr.).

*) A lp. trans. *biktet* «calefacere» nyilván analogiás alak e h. **bivet* (a *birtam* alakból kiindulva s erre a *kt* ~ *vt* váltakozást alkalmazva, s így a *k* késői fejlődés, vö. WIKLUND, Urlapp. lautl. 99, a hol most ugyanez a magyarázat van adva). Nem akarom itt tárgyalás alá venni a részben homályos m. *fül* «calefieri» szót, és vog. MUNK. *pūli* «baden», *pūlēnē kwol*, *pūyēlnē kwol* «badehaus», AHLQ. *pāilam* «sich baden», *pāilij-kūäl* «badestube», osztjB. *peillem*, *pevillem* «baden, schwimmen», *peil-χōt*, *pevil-χōt* «badestube», osztjI. *pēget*, S. *paugol*, *peugel* «das baden», I. *pēget-χot* «badstube», *pēgdem* «sich baden», zürj. *pilsan*, *pivsán* «bad, dampfbad» *pilsini* «sich baden», votj. *pilaskini* (*plaskini*) id. Ez a szó, a melyben bizonyára palatalis explosiva volt vagy az első szótag hangzója, vagy *l* után (vö. a hangátvetéses alakokat fönnebb 394. l.), bizonyára nem tartozik ide, mint BUDENZ, MUSz. 549. fölteszi.

nem tudom pontosan meghatározni (az *l* alkalmasint képző és *ia* = vog. magánhangzó + *l*?). BUDENZ, MUSz. 483. a szóbanforgó szavakat «égést» és «fagyást» jelentő finn, lp. és mord. szavakkal egyeztetette; bármily tetszetős is az ilyen egybevetés, mégsem értem, mikép lehetne a tudomány mostani fölfogása szerint hangtani tekintetben elfogadhatóvá tenni. Az utóbb említett vog. és magy. szavak egybetartozhatnának a f. *palaa* stb. szavakkal, ha eredeti *l*-et tehetnénk föl bennük; de másrészt a vog. *põl*- és az osztj. *põt*- oly közel állanak egymáshoz mind a jelentés, mind az alak rokonsága tekintetében, hogy nehéz őket elválasztani. Hogy mikép lehetne ezeket valamint a m. *fáz*- és *fagy* szavakat összetartozóknak tekinteni, arra nézve l. alább 424. 425. l.

vog. *söter*, *šater*, MUNK. *sätér*, *šoatér*, *šätérq* «mille» — ? m. *ezër* id. Bizonytalan, hogy ezek a szavak egybeállítandók-e és hogy bennük vog. *t* = m. *z* = ered. *t*-e, vagy azt kell-e tartanunk, hogy vog. *t* = ered. *z*. Általában itt sok a homályos körülmény: 1. a szóbanforgó szavak viszonya az osztj. *taras*, *tores*, Pp. *tūras*, *turos*, *toras*, zürj. *šurs*, votj. *šurs*, *šuris* «mille» szavakhoz; 2. a szavak viszonya a szkr. *sahasra*, ó-baktr. *hazañra*, új-perzsa *hazār*-«mille» szavakhoz; 3. a vog. szó viszonya a «százat» jelentő szavakhoz (*sīt*, *šat* l. fönebb 405. l.) Vö. THOMSEN GSI. 3; ANDERSON, Wandlungen 110. s köv.

Pótláskép megemlítendő még:

lpF. *-goatte*-, S. L. *-kõdte*-, K. *-kio,tte*- inchoatív-képző (pl. *boattegoattet* «jönni kezdeni») — mord. *-kadan*: pl. M. *kožakadan* «ich werde reich», AHLQ. *kozagadan*. Ez a képző eredetileg nyilván önálló szó volt: ez a körülmény hathatott arra, hogy a mordvinban várakozásunk ellenére magánhangzók között *k* vagy *g* van a helyett, ép úgy mint szó elején, ha ugyan a *k*, *g* ezen esetekben nem egyszerűen csak analogikus (l. PAASONEN, Mord. lautil. 16, 17). Nem lehetetlen, hogy ezzel a szóval rokon elem van — más képzőalakokkal összeelegyedve — egy részében a f. *utu*-végű igéknek.

Végre van még néhány szó, a melyekben a rövid és a kettőzött explosiva megfelelői váltakoznak. Ide tartoznak először is ezen számnevek:

f. *viisi* g. *viiden* «quinque» | karj. *viizi* (*viide*-), aun. *viizi*, *viiz* (*viide*-) | északi vepsz *viž* g. *vidën*, déli vepsz *viž* g.

viden | *vót vīsi* g. *vijjē* | *észt viis* g. *viie* | *lív viž* g. *vīd* — lpF. *vitta* g. *viđa*, S. L. *vista* g. *vitā*, E. *vit*, K. *vitt*, *vīht* v. *viht*, *vitt*, sorsz. *vydnt*, *vydant*, *vīdat* || mordM. *vetā*, E. *vete*, *vāte* | cser. *vit*, M. *vic*, *viz* | zürj. *vit*, *voj*. *vit* | vog. *āt*, *āt*, *āyt*, MUNK. *āt*, *āt*, *āt* | osztjI. *vēt*, P. *vet* | m. *öt*.

f. *kuusi* g. *kuuden* «sex» | karj. *kuuži* (*kuude-*), aun. *kuuzi*, *kuuz*, *kuus* (*kuude-*) | északi vepsz *kūž* g. *kūdēn* | déli vepsz. *kuž* g. *kudēn* | *vót kūsī* g. *kuvosē* | *észt kuuz* g. *kuue* | *lív kūž* g. *kūd* — lpF. *gutta* g. *guđa*, S. L. *kuota* g. *kutā*, E. *kūt*, K. *kutt*, *kuht*, sorsz. *kudnt*, *kudant*, *kūdat*, *kūdat* || mordM. *kota*, E. *koto* | cser. *kut* | zürj. *kvait* | *voj*. *kvat* | vog. *qōt*, *qct*, MUNK. *χqt*, *khqt*, *khōt* | osztjI. *χūt*, S. *kūt*, P. *χut*, *χot*, Pp. *kut*, *χqt*, *khqt* | m. *hat*.

Ezekhez járulnak:

f. *judata* pr. *jutaan* «tarde v. lente iter facere, repere» — lpF. *jottet* pr. *jođam* «migrare, labi, versari», S. L. *joste-* «mit dem zelte und der herde weiter ziehen, wandern», LIND. *jättet*, *juttet* «cursum tendere, migrare, progredi», I. *jotted* pr. *jođam* «fahren», K. *joitte-* «wandern» | ? mordM. *jotan* «gehen, übergehen od. übersetzen (über einem fluss», vorübergehen», E. *jutam*s «vorbeigehen, hinübergehen, übersetzen (über ein wasser), durchreisen, durchziehen». QVIGSTAD, Beitr. 86, vö. DONNER, Wbuch Nr. 356.

f. *lude* g. *luteen* «wanze» | vepsz *ludē* (*ludég*) g. *ludēgen* id. — lpF. *luđas* g. *luttas* v. *luttaha* id. (a szó ezen alakjában talán a finnből van átvéve), S. LIND. *lude* id. Ezen kívül van f. *lutikka*, *lutukka* id. | karj. *lutikka*, aun. *lutikka*, *lutti* | déli észk *lutik* g. *lutike*, éjsz. *lutikas* g. *lutika* id. — lpF. *luttak* g. *luttaha* id. | zürj. *ludik* id. | osztjB. *lotek*, I. *todek* id. Kétségtelen, hogy az utóbb említett alakok (valamint a zürj. és osztjI. is) *tt-s* alakokból származtatandók. Vö. DONNER, Wbuch Nr. 569, ANDERSON, Wandl. 93.

Végül megjegyzendő, hogy e fönnemlített szavak közül azok, a melyek csak a finnben és a lappban vannak meg, az utóbbiban sokszor az előbbiből való átvételek lehetnek,*) s akkor nem lehet

*) Az olyan lp. szavak, a melyek az átvételnek egészen világos jeleit mutatják, mint pl. *miette* «declivis, secundus» stb. = f. *myötä* | *hætte* g. *hoēde* «molestia, periculum» = f. *hätä* | *hides* g.

bizonyossággal meghatározni, hogy az illető szavak melyik csoportba tartoznak. — Midőn a szóközépi mássalhangzó előtt *u*-vagy *i*-végű kettőshangzó van, és az illető szó csak a finnben és a lappban található, egyáltalában nem lehet meghatározni a csoportot, a melybe tartozik. Ilyen szavak pl.

a) Megelőző *u*-végű kettőshangzóval.

f. *auto* «berühmt, angesehen» — lpF. *avdai*, *avda* «pius, pudicus».

[f. *lauta* g. *laudan* «brett» | karj. *lauda*, aun. *laudu* id. | vepsz *lâud* pl. *lâudad* id. | vót *lauta* «tisch» | észt *laud* g. *laua* «brett, deckel, tisch» | lív *lōda* part. *lōde* «tisch, brett» — lpF. *lavdde* g. *lavde* «brett», *luovdde* g. *luovde* id., és «brettchen, das den oberen rand eines netzes emporhält», S. L. *lūu'te*- «breites floss an schleppnetzen», LIND. *leute*, *luowte* id., E. *luēvde* deszka, K. *lūvte*, *luvt*, *luvt* «brett». A lp. szó valószínűleg a finnből van átvéve, s itt talán litván eredetű, l. THOMSEN, BFB. 209; a *lavdde* bizonyára későbbi átvétel. QVIGSTAD, Beitr. 91.]

f. *loude* g. *louteen* «schutz od. schirm, der beim nachtlager auf der windseite aufgestellt od. an getreidehaufen ausgebreitet wird zum auffangen herabfallender saatkörner» — lpF. *loavda* g. *loavddaga* «peristroma, speciatim illud, quo lappo montanus tentorium suum obtegit», S. L. *lōuto*, *lōuta* tö *lōu'toke*-, *lōu'take*- «zeltdecke», LIND. *lāuta*, *lāutak* id., lpF. *loavddet* «obtegere, obducere», S. L. *lōu'te*- «die zeltdecke über das zeltgerüst legen», LIND. *lāutet* «operire, contegere», E. *luavded*, *luovded* peittää. QVIGSTAD, Beitr. 90.

f. *outo* g. *oudon* «alienus, peregrinus, ignotus, mirus» | észt *ōud* g. *ōuu*, *ōude* g. *ōude* (*ōuder*, *ōuutuo*) «auffallend, unheimlich, unangenehm» — lpF. *oavddo* g. *oavdo* «mirum, miraculum», S. L. *ōutu*- «wunder», LIND. *auto*, *āuto* «miraculum, prodigium». QVIGSTAD, Beitr. 99.

f. *soutaa* pr. *soudan* «remigare», *soutaa* *kätkyttä* «cunas agitare» | karj. *šouda*-, aun. *souda*- evezni | vepsz *soudan* inf. *souta* v.

hiddasa, *hittasa* «segnis» = f. *hidas* | *huiddot* «butyrum conficere» = f. *huitu* «potus tenuis ex lacte» stb., itt teljesen félre vannak hagyva.

söldan inf. *solta* evezni | vót *sëvön* inf. *sëutoa* evezni | észt *södma-*
pr. *söuan* «rudern, schweben, schwanken» | nyugati liv *südab* inf.
süüde; keleti *südab* inf. *süid* «rudern» | lpF. *suvdet* «cymba-
transportare, trajicere» S. L. *süete* «mit boot transportieren,
schaukeln», LIND. *sutet* (e mellett lp. *sukkat*, a melyre nézve
vö. SETÄLÄ, Quant.-wechsel 6. és alább).

b) Megelőző *i*-végü kettőshangzóval.

f. *aita* «zaun» | karj. *aida*, aun. *aidu* id. | vepsz *aid* pl.
aidad id. | vót *aita* id. | észt *aed* g. *aja* (*aid* g. *aia*) «zaun, einge-
zäunter platz» — lpF. *aidde* g. *aide* «sepimentum», S. LIND. *aita*
(*kyrkon aita*) «cœmeterium», E. *äidi*, ANDELIN (Enarelappska.
(språkprof) *äide*, *aidde* «zaun», K. *ājī*, *ajt* «zaun, umzäunung».
Bizonyára a finnől való átvétel. QVIGSTAD, Beitr. 47.

f. *aito* «durchaus, ganz und gar, rein, echt» — lpF. *aido*
(*aito*, *äido*, *äito*) «acurate, præcise», S. L. *aitu* «gewiss», LIND.
aito, E. *äidu* épen, K. *ajta* «aller».

f. *hiisi* g. *hiiden* «gigas v. genius mythol. robustus et malefi-
cus, in montibus et silvis commorans; genius malus, diabolus;
domus του hiisi (= *hiitola*, *hiitto*, *hitto*); on *hyvällä hiidellä*
«longe abest», *mene hiiteen* «abeas in domicilium mali genii»
karjB. *hiisi*: *mäne hiiteh* | AGRICOLÁNÁL = berek, magaslat (áldozó-
hely) (Micha 5 : 13 Ia tadhon sinun *Hijdhes* mahanhakat, Amos 7 : 9
«Waan ne Isaachin *Hijdheth* pite autiaxi tuleman») | észt *hiiz* g.
hiie «hain, gebüsch», *hiid* g. *hiiu* «riese, recke» — ? lpF. *sieidde*
g. *sieide* v. *sieitte* g. *sieite* «locus sacrificii, ubi lappones olim simu-
lacrum idoli lapideum vel ligneum positum habebant; idolum»,
S. L. *sei^ete* «altes götzenbild», LIND. *seite* pl. *seiteh* «lapides sive
magine lapideæ aut ligneæ, quas cultu religioso prosecuti sunt:
olim lappones», K. *sijt*, *sijti-tappe*, amely lpK. szóra nézve l.
GENETZ, Kolalapp. Wbuch XLI. Legeredetibb jelentése mind a finn,
mind a lp. szónak nyilván «berek, áldozóhely». A lp. és a f. szó-
egyeztetésénél csak a vokalizmus okoz nehézséget (f. *-ei-t*.
váránánk).*)

*) COMPARETTI, II Kalevala 121—122 = Der Kalewala 180—
181, a *hiisi* szót a német *heide*-nek megfelelő ógermán alakból
akarja származtatni (vö. gót fem. *haihnō*, angolszász *heathen*, skand..

f. *taitaa* pr. *taidan* «posse, scire, intelligere, fieri posse | déli észt *taid* g. *taio* «verständlichkeit, achtsamkeit — lpF. *daiddet* «forsan, fortasse», S. L. *tai^{te}*- «vielleicht», *tai^{tu}*- «verstehen», LIND. *taidet* «scire», *taides* «sciens», E. *taided* tudni. Bizonyára a finnől való átvétel. QUIGSTAD, Beitr. 58.

f. *vaidella* pr. *vaitelen* «penuriam significare, desiderare querulum petere» | észt *vaidlema* «widersprechen, streben, sich sehnen» — lpF. *vaiddet* pr. *voidam* «queri, deplorare», S. L. *vai^{te}*- «wünschen, verlangen», LIND. *waitet* «petere, rogare». QUIGSTAD, Beitr. 113.

f. *voitaa* pr. *voidan* «ungere, linere» | karj. aun. *voida-* | vepsz *voidan* inf. *voita* | vót *vo^{dan}*, *vō^{dan}* (helyesen: *vod^{dan}*, *vē^{ddan}*) kenek, *vē^{ddē}* pl. *vētēmē^d* kenőcs | észt *voidma* pr. *vōian* «salben, schmieren» | nyug. liv *vūdab* inf. *vūids*, kel. *vūdab* inf. *vūids* «schmieren» — lpF. *vuoiddat* «linere, ungere», S. K. *vusi^{ta}*- id., LIND. *wuoitet* id., L. *vijti-* id. QUIGSTAD, Beitr. 116.

A *noutaa* és a *heisi* szavak, a melyek a finnben és a zürjén-votjákban vannak meg, főnebb (391. 396. l.) az első csoportba vannak sorozva. Mindazonáltal meg kell engedni, hogy ezekben sem lehet a szóközépi mássalhangzót egész bizonyossággal meghatározni, l. alább 421. 422. l.

A különböző csoportoknak legáltalánosabban föltüntetett mássalhangzó-viszonyai tehát a következők:

1. Első csoport.

f.	lp.	md.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	m.
<i>t</i> ~ <i>d</i>	<i>dd</i> ~ <i>d*</i>	<i>d</i>	0	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>

2. Második csoport:

f.	lp.	md.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	m.
<i>t</i> ~ <i>d</i>	<i>dd</i> ~ <i>d*</i>	<i>d</i>	0(<i>d</i>)	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>j</i>	<i>j, gy</i>

heidenn), a mely eredetileg «erdei embert, vadembert» jelentett. Ez az egyeztetés mégsem lehetséges a szavak vokalizmusát tekintve (germ. *ai* ~ f. *i*); a *ti* is *si*-re változott volna itt germán jövevényszóban, a mire különben nincsen példa (vö. THOMSEN, BFB. 77, SETÄLÄ, ÄH. 134.).

3. Harmadik csoport:

f.	lp.	md.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	m.
$t \sim d$	$tt \sim d^*$)	d	d	0	t	t	z

Ilyen különbözőségnek föltétlenül kell hogy finn-ugor előzményei voltak legyen, azaz a különböző esetekben különböző eredeti hangoknak kellett lenni.

Hogy azok a finn-ugor eredeti hangok, a melyekből ki kell indulni, foghangok voltak, explosivák vagy spiransok, azt — tekintve a mostani megfelelés módját — nem lehet kétségbe vonni. A harmadik csoport, a mely mintegy ellentétben áll a két elsővel, a lappban tt -t, a vogulban és az osztjákban hasonlóképp t -t tüntet föl, míg ellenben az első és a második csoport szavai ezen nyelvekben a szóközépi mássalhangzó megfelelőjéül nem explosivát mutatnak föl. Ebből azt kell következtetni, hogy épen a harmadik csoport foglalja magában azon szavakat, a melyekben finn-ugor dentalis explosiva volt. Semmi okunk sínesen arra a föltevésre, hogy az említett három nyelvben itt a zöngés explosivának zöngétlenné változása történt, azért bizonyosnak tarthatjuk, hogy a szóbanforgó eredeti explosiva zöngétlen volt, tehát t . Ebbe a következtetésbe teljesen beleillik a *sata* (száz) stb. szó, a melynek indoeur. eredetijében t van (szkr. *çata* stb.). A többi esetleges indoeur. jövevényszó nem szolgáltat érdemleges fölvilágosítást. Az *utar*, *udar* stb. szó, ha régi (indo-)írani jövevénynek tekintendő (szkr. *ūdhar*, gör. *οὐδαρο*) kétségkívül olyan eredetű alapszik, a mely explosivát (aspiratát?) tartalmazott, igaz hogy zöngés, de bizonyára nem spiranst; zöngés spirans volt a szó eredetijében azon esetben s , ha a litvánból került.***) A többi szavak, a melyekről gyaníthat-

*) Így a finnmarki lappban. A lpF. d dialectice d -vel és r -rel váltakozik; különben megfelel neki lpS. d , Lule-lp. t , Ume-lp. és sok helyütt Jemtlandban és a trondhjemi püspökségben r . L. QVIGSTAD, Nord. Lehnw. 25. A kólai lappban a lpF. $tt \sim d$ viszony megfelelője: $tt \sim d$, Kild. $tt \sim d$, Nuotj. $ht \sim d$, és a lpF. $\sim d$ viszony megfelelője: $tt \sim d$ (analogiásan, l. alább), Nuotj. $dd \sim d$. Vö. WIKLUND, Urlapp. lautl. táblázat 74. s köv.

**) Külömben megjegyzendő, hogy a lp., vog., osztj., magyar megfelelők hiányában nehéz teljes bizonyossággal meghatározni, melyik csoportba tartozik ez a szó; mindazáltal a zürj.-votj. és

juk, hogy indoeur. jövevények, mint *vesi*, *mesi* (a melyek, ha össze-függnek az indoeur. szavakkal, ősrégi érintkezésekre vallanak), úgy szintén *kota*,*) *pata*, annyira nem világosak vagy legalább egyelőre magyarázatlanok, hogy hangtani vizsgáladásnál egyáltalán nem lehet őket számba venni.

Azon dentalisok ellenben, a melyek az 1. és a 2. csoport szavaiban voltak, bizonyára spiransok voltak. Spirans, zöngés δ (δ) ma is van a finnmarki lappban; ez legjobban egyesítheti egyrészt a finn $t \sim d$ ($< \delta$) megfelelést és a mord d -t, másrészt azon hangokat, a melyek a permi és az uráli-ugor nyelvekben és a magyarban vannak. Zöngés dentalis spirans, tehát vmi δ -féle hang, kétségkívül legalkalmasabb volna kiinduló-pontul azon különféle hangoknak, a melyeket az első csoportbeli szavak a mostani nyelvekben magukban foglalnak.

Hogy az az l , melyet a szóbanforgó hang megfelelőjéül a permi nyelvekben, a vogulban, az osztjákban és a magyarban találunk, csak párhuzamos fejlődésen alapszik-e, vagy talán együttes fejlődésen, illetőleg a finn-ugor alapnyelvben megvolt nyelvjárási eltérése, az olyan kérdés, a melyre ez idő szerint nem lehet kielégítő feleletet adni.

Ha csak a lappot tekintjük, a mely ezen dolgok tisztába hozására oly tagadhatatlanul fontos, semmikép sem tehetünk különbséget az első és a második csoport szavai között. De ha figyelembe vesszük a zürjén, votják, vogul, osztják és magyar alakokat, az első

még bizonyosabban a cser. alakok a harmadik csoportra utalnak. L. alább.

*) MUNKÁCSI egyeztetései, Ethnographia 5 : 177 (zend *kata*, pehlevi *kantak* stb. «graben; haus» stb.) nem valószínűek, figyelemre méltóbbak a THOMSENNÉL GSL. 40. említett indoeur. szavak: szkr. *kuṭa*, *kuṭi* stb. STACKELBERG, Ирано-финскія лексикальныя отношенія, Moszkvában 1893. 7. l. 25. sz. a votj. *kvala* szót iráni alakokkal egyezteteti (digori-összét *k'olä*, iráni *k'ül*; v. ö. grúz *γula*, kurd *köl*); MUNKÁCSI, NyK. 25 : 383, helyeselve ezt az egyeztetést, úgy vélekedik, hogy ebből megfejtését kapjuk a votj. és vog. alakok l -jének, t. i. úgy, hogy a szóbanforgó votj. és vog. szavak iráni eredetűek s elválasztandók a f. *kota* szótól. Így azonban mégsem volna semmikép sem megmagyarázva az a nevezetes váltakozás: votj. *kwa* \sim *kvala*; ezen alakok magyarázatát l. fönnebb 403. l. jegyz. és alább.

és a második csoport mássalhangzó-viszonyai között azt a nevezetes különbséget látjuk, hogy a második csoport szavai az elsővel szemben palatalizált (jésített) mássalhangzót vagy *j*-t, *d(gy)*-t mutatnak föl (zürj.-votj., vog. *l* ~ *l'*, osztj. *l* ~ *j*, magy. *l* ~ *j*, *gy*). Minthogy ez a jelenség ugyanazon szavakban és egymástól távol álló nyelvekben van meg, lehetetlen azt nem következtetni, hogy a második szócsoporthoz eredeti szóközépi mássalhangzója némileg eltérő volt attól, a mely az első csoport szavaiban volt. Az egész megfelelés különben az első és a második csoport szavaiban mégis nagy rokonságot mutat; minthogy, a mint már említve volt, három nyelvben ezen csoportok között az egyedüli különbség a szóközépi mássalhangzó jésítése, a mely a második csoport szavaiban mutatkozik, s minthogy az ugyanazon csoport szavaiban található osztj. *j* és magy. *j*, *gy* szintén korábbi palatalizált hangra vallanak, a második csoportban kiinduló-pontul kétségkívül vmiféle zöngés dentipalatalis spirans teendő föl, a melynek hangértékét természetesen nem határozhatjuk meg ennél pontosabban. Ez az eredeti hang, a melyet a következőkben *δ'*-vel jelölünk, a lappban összeolvadt a *δ*-vel, a zürjében, votjákban és a vogulban *l'* lett belőle, az osztjákban vagy közvetlenül vagy inkább *l'* közvetítésével *j*, hasonlóképp a magyarban, természetesen már a történelem előtti korban, *j* vagy *gy*. A magyar *gy* nem egyéb, mint a spirans *j**) folytatója (mint pl. szó kezdetén olyan szavakban mint *gyalog*, vö. f. *jalka*). Hogy honnan van az, hogy a magyarban némely szavakban *j*, másokban *gy* van, azt bajosabb bizonyossággal megmondani oly kevés példa alapján, a mennyi a magyarban található; ez a körülmény valószínűleg a hangmértékbeli váltakozásokkal állítandó egybe (*j* gyenge, *gy* erős fok, v. ö. lp. *gj*, *dj* ~ *j*).

Legközelebbi föladatunk már most az, hogy megvizsgáljuk ezen föltett dentalisoknak, a *δ*-nek, *δ'*-nek és a *t*-nek egymáshoz való viszonyát.

*) Semmi ok sincs rá, hogy a *gy*-t dentalis explosivából fejlődöttnek tartsuk (mint BUDENZ fölteszi pl. MUSz, 89. stb.), a a milyen a szóbanforgó szavakban alkalmasint sohasem volt. Az *l' > spirans j > gy* hangfejlődés világosan látható pl. a *négy* = f. *neljā* szóban.

A mi először is a δ -nek és a δ' -nek egymáshoz való viszonyát illeti, ezek, mint már előbb említettem, mintegy azonos fokúaknak tekintendők és ellentétbe állítandók a t -vel. Hogy a dentipalatalis δ' valami módon, pl. a szomszédos hangok hatása alatt, talán a δ -ből fejlődött-e, oly kérdés, a melyet a mostani adatokkal nem lehet eldönteni. Ha itt ilyen irányú változás történt, azt már a finn-ugor korban végbementnek kell tekinteni.

A t és másrészt a δ és δ' egymáshoz való viszonyának kérdése a finn-ugor nyelvtudomány legfontosabb kérdéseihez vezet el bennünket, s azért okunk van különösen figyelembe venni ezen hangok folytatóinak viszonyát, a milyennek ma mutatkozik az egyes finn-ugor nyelvekben.

A lappból kiindulva megjegyzendő, hogy ebben a nyelvben a t - és δ (δ')-csoportoknak fontos találkozó pontjuk van, a mennyiben a t hang gyenge fokú (eredetileg zárt szótag elején) δ mutatkozik, tehát ugyanaz a hang, a mely a δ csoportban van, kettőzve az erős és röviden a gyenge fokban. A gyenge fokbeli egyformaság kiinduló-pontot szolgáltatott analogiás alakulásokra, és így keveredés történt a külön csoportok között, különösen akképen, hogy a δ -csoport szavai a t -csoport szavaihoz hasonlókká alakultak. Pl. *buotto* \sim *buodo* (= *buođđo* \sim *buodo*), *buottot* \sim *buodom* (= *buođđot* \sim *buodom*), *motte* \sim *mode* (= *moitde* \sim *mode*), *noatte* \sim *noade* (= *noaitde* \sim *noade*), *čatta* \sim *čáda* (= *čaitda* \sim *čáda*). A kólai lappban a *teri* és a *kildini* nyelvjárásban a δ -csoport analogiás alakulás útján egyformává alakult a t -csoporttal (mind a kettőben: *tt* \sim *d*, δ).

Hasonló találkozó pontjuk volt ezen csoportoknak a finnben, a hol a t ellenében a gyenge fokban szintén a δ követőit: *d*, *r*, *l*, *o* találjuk. Ez a találkozás alkalmat adott analogiás alakulásra, a melynek ép oly nagy hatása volt, mint a kólai lappban, a mennyiben a δ (és δ')-csoportnak a t -csoporttal való teljes összekeveredését eredményezte; a várható **pado* \sim *padon* helyett azt mondják: *pato* \sim *padon*, ép úgy mint *pata* \sim *padan* stb. Arra lehetne talán gondolni, hogy itt a $\delta > t$ változás hangfejlődés útján történt, de minthogy nem lehet kimutatni semmiféle olyan fonetikai előzményeket, a melyeknek következtében ilyen változás történt volna, ez a magyarázat nem alkalmazható. Ezenkívül fenmaradt néhány példája a δ -csoport hangbeli megfelelésének, t. i.

sydän (szív) ~ *sydämen*, karj. *šään*, *šämen* stb., l. főnebb 383. l., a hol a *d* stb. nyílt szótagban van.

keleti f. *nioa*, *nivoa*, *nijoa* (<*niðo-) «kötni», a mely előfordul a *nitoa* alak mellett, l. főnebb 382. l.

laudee stb., l. főnebb 394. l.

Ezek a példák világosan mutatják, hogy nem szabad azt gondolni, hogy a *ð* a nyílt szótag elején hangfejlődés útján vált *t*-vé.

Ugyanolyan példának, mint *sydän* és *nioa*, látszik még:

mura, a melyet korábbi **muda* alak megfelelőjének s a *muta* (iszap) szóval azonosnak lehet tartani.

Ha így áll a dolog, azt kell tartanunk, hogy az *r* a (*ð*-ből fejlődött) *ê* (egyrezdületű *r*) és a *t* összekeveredése útján állott elő. Ilyenféle alakulásra más részről is van egy példánk (a mint más helyen ip. r. kodom megmutatni), de a példák csekély száma miatt a dolog nagyon bizonytalanak tekintendő. A *mura* szó egészen külön szó is lehet, ép úgy, mint a lp. *morre**) (l. főnebb 381. l.); talán egybetartozik a *murenen* (morzsalétkzik, töredezik), *muru* (apró darabka, morzsa) stb. szavakkal (*mura* jelentései még: «gryt, klapur, småsten; stybbe», nb. *lastun mura* «spänfnask», LÖNNR.**)

A zürjén és a votják különösen nagy figyelmet érdemel. Ha azokat a szavakat nézzük, a melyek bizonyosan a harmadik csoportba tartoznak (a melyeknek megfelelőiben megvannak a harmadik csoportnak azon általában biztos ismertető jelei: lp. *tt* ~ *ð*, magy. *z*, vog. osztj. *t*), látjuk, hogy a zürjénben és a votjékban a szóközépi mássalhangzó megfelelője legtöbbször teljesen elveszett (z. v. *ki* = f. *käsi*, z. v. *ku* = f. *kesi*, z. *ma*, v. *mu*, *mü* = f. *mesi*, z. *šo*, v. *šu*, *šü* = f. *sata*; úgy szintén z. *-ka*, *-ko*, *-ku*, v. *-ka*, *-ko*, *kwa* = f. *kota*, z. *vo*, *u* = f. *vuosi*), tehát nem zárkozhattunk el azon következtetés elől, hogy (a mint már 415. l. föltettük) épen az *o* (elveszés) az eredeti *t*-nek szabályos megfelelője

*) Vagy talán a lp. *morre* olyan nyelvjárásba tartozik, a melyben $\bar{d} > r$? Ilyen nyelvjárásba tartozóknak tekintendők alkalmasint az olyan esetek mint *gorret* pr. *goram* = *godätet* pr. *godäm*.

**) Egyúttal megemlítjük, hogy az *r*-példák ($r < \bar{d}$) más nyelvekben még kevésbé valószínűek, mint a finnben (l. főnebb 381. a *määhnä*, 393. a *täysi* cikket).

ezen nyelvekben. A mi pedig a δ - és a δ' -csoportokat illeti, az utóbbinak szabályos megfelelőjéül l -et találunk, míg az előbbinek a megfelelője nem egészen oly világos. A biztos példák legnagyobb részében mégis l -et találunk (z. *sölöm*, v. *šulem* = f. *sydän*; z. *un*, *on*, v. *um*, *un* < **ulm*-, **olm*-, vö. f. *vuode*; z. *von*, v. *in* < **lm* = f. *uudin*; z. *il* = f. *esi*; z. *köl*, v. *kal* = f. *köysi*; z. *kolas*, vö. f. *kausi*; z. *pöl*, v. *pul* = f. *pöytä*, z. v. *nil* = f. *neito*); 0 (elveszés, votj. *j* hiatustöltő hang?) néhány biztos példában található (z. *kini*, v. *kuni*, *kujini* = f. *kutoa*, v. ö. mégis z. *kulöm*; z. *vem*, v. *vijim* = f. *ydin*) és néhányban, a melyek nem egészen kétségtelenek (z. *pomni*, v. ö. f. *pato*; v. *tim*-, vö. *täysi*, l. fönebb 393. l.; z. *žo-pu* és *žol-pu* is, v. *šu-pu* kétségkívül = f. *heisi-puu*, de a szóközépi mássalhangzót vog., osztj., magy. példák hiányában nem lehet bizonyossággal meghatározni; hasonlóképp áll a dolog a z. *nuni*, *nulni*, v. *nuni* szóval = ? f. *noutaa*; z. *sa*, v. *su* «russ» bizonyára = mord. *sod* «russ», cser. *šüč* «fuligo» és különválasztandó a f. *sysi* = md. *sed*, *säd* «kohle» szótól, l. fönebb 384. l., úgy hogy itt az elveszés eredeti *t* megfelelője lehet; z. *vöra*, v. *vera*, *vora* már fönebb 406. l. a *t*-csoportba van sorolva, noha itt is sajnosan nélkülözzük a *lp*-, vog., osztj., magy. megfelelőket, vö. fönebb 416. l. jegyz.; z. *mu*, v. *mu* valószínűleg egyáltalában nincsen kapcsolatban a f. *muta* szóval*). Ha egyszer annál maradunk, hogy az elveszés eredeti *t*-nek a megfelelője, akkor nem igen tekinthetjük ugyanazt egyszersmind az eredeti δ megfelelőjének, hanem a δ szabályos hangbeli megfelelőjének kétségkívül az l tekintendő.

Különösen figyelemre méltó dolog az, hogy némely esetekben mind a két megfelelő ugyanazon szavakban jelenik meg. Az idetartozó példák:

1. Olyan szavak, a melyek bizonyosan a harmadik (*t*-)csoportba tartoznak:

0 és l váltakozik ezekben:

*) A zürj. *mu*, votj. *mu* «erde, land», mint már fönebb 381. l. rámutattunk, bizonyára vagy a f. *maa*, vagy a vog. *mā* (tő: *māγ*-), *mō*, *mā*, osztj. B. *mī*, *miv*, *mu*, *mū*, I. *meg*, S. *mex* szavakkal egyeztetendő. Vajjon a finn és a vog.-osztj. szavak (a mely utóbbiakban mediopalatalis elem volt) egyeztetendők-e és miképp, az nem világos.

zürj. *-ka, -ko, -ku* ~ *kola*: votj. *-ka, -ko* ~ *kvala*, sőt a szarapuli és a malmyzsi nyelvjárásban *kwa* ~ illat. *kvala*, iness. *kwalan*, elat. *kwalas* stb. l. fönnebb 403. l.

zürj. *puni, puödni*, P. *puni* ~ *pulni*, v. ö. m. *fözni*, l. fönnebb 409. l.

? zürj. *vo, u* ~ votj. *valäs, waläs*, l. fönnebb 408. l.

0 és *l'* váltakozik ezekben:

zürj. *ma* ~ *mala-* a *mala-muš, mala-zi* (~ *ma-zi*) szavakban, l. fönnebb a *mesi* szót 403. l.

? zürj. *ku*, votj. *ku* ~ zürj. *kil* (vagy *kulsini* «sich schälen, sich abschälen»?), l. fönnebb a *kesi* szót 402. l.

2. Olyan szó, a mely az első (*ð*-) csoportba tartozik:

zürj. *kini*, votj. *kuni, kujini* ~ zürj. *kulöm*, l. fönnebb a *kutoa* szót 380. l.

3. Olyan szavak, a melyekről nem lehet határozottan megmondani, melyik csoportba tartoznak (az előbbieken az I. csoportba sorozva):

zürj. *žo-pu*, votj. *šu-pu* ~ zürj. *žol-pu*, l. fönnebb a *heisi* szót 396. l.

zürj. *nuni*, votj. *nuni* ~ zürj. *nulni*, az izsmai nyelvjárásban WICHMANN értesítése szerint: *nuni* vinni ~ *me nula* viszek, l. fönnebb a *noutaa* szót 394. l.

Ha megmaradunk annál, hogy a zürjénben és a votjában a *t*-nek elveszés, a *ð*-nek *l*, a *ð'*-nek pedig *l'* felel meg, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy voltak esetek, a melyekben *t* ~ *ð* vagy *t* ~ *ð'* eredetileg váltakozott ugyanazon szóban. S minthogy tudjuk, hogy a lappban, épúgy mint a finnben, megvan a *tt* ~ *ð*, f. *t* ~ *d* (< *t* ~ *ð*) váltakozás, lehetetlen a fönnebbi példák alapján azon következtetésre nem jutnunk, hogy a *t* ~ *ð* váltakozás nem szorítkozik csupán a finnre és a lappra, hanem hogy a fönnebb fölsorolt zürjén és votják példák ilyen eredetiváltakozás nyomainak tekintendők, s így a votj. *kwa* ~ *kvala* hasonló értékű váltakozásnak tartandó, mint a lp. *goatte* ~ *goađe*, f. *kota* ~ *kodan* (< **kođan*).

Ez a (qualitativ) váltakozás eredetileg kétségkívül csupán a harmadik (*t*-)csoport szavait illette. Ennek megjelenése a zürj. votj. I. csoportbeli szavakban, ha bizonyossággal föltehetjük ben-

nük, nem magyarázható másképp, mint úgy, hogy a váltakozás olyan korban, mikor több esetben megvolt, analogia útján terjedt át ebbe a csoportba, épen úgy, mint a finnben és a lappban. Az olyan esetek, a melyekben O van a δ -csoportokban (l -vel való váltakozás nélkül) e szerint úgy volnának magyarázandók, hogy ezekben a O a t -nek (vagy folytatójának) felelne meg, a mely egyedül (általánosítva) maradt volna meg az analogia útján keletkezett $t \sim \delta$ váltakozásból. Tagadhatlan, hogy itt helye van a kétségnek, de fölfogásom szerint ez a magyarázat mégis nagyon természetes volna.

A cseremiszenben a harmadik csoport szóközépi mássalhangzójának szabályos megfelelője d (δ) (*kudo, pidam, šüdö, vadar, videm, kedal, kiüdül, f. kota, pidän, sata, udar, vedän, m. köz, közel*), a szó végén t (*ket, put, vüt, f. küsi, pata, vesi*), a melyeket tehát a t szabályos megfelelőinek tarthatunk. Az első csoport szóközépi mássalhangzójának elveszés felel meg (*kuem, püa, šüm, šü, vim, omo v. uma, ? šüem, f. kutoa, pato, sydän, sysi, ydän, vuode, ? syytää*),*) a melyet tehát a δ hangbeli megfelelőjének tarthatunk; csupán a *tit* szóban van t' , a melyet talán a szó végén a δ hangbeli megfelelőjének lehetne tartani; azonban valószínűbb, hogy ez az eset másképp magyarázandó, l. alább 427. l. Egy kétségtelenül harmadik csoportbeli szóban elveszés van, t. i. a *mü, mü* = f. *mesi* szóban. Tekintettel arra, a mit a zürjénben láttunk, a *mü, mü* szó kétségkívül olyan alakból fejlődöttnek veendő, a melyben δ és nem t volt. E szerint a szóbanforgó szóalak maradványa volna a $t \sim \delta$ váltakozásnak a cseremiszenben.

A második csoportból (a δ' -csoportból) a cseremiszenben csupán két biztos példa van: *kodem* és *uo, ū*, a melyek közül az egyikben d -t, a másikban elveszést találunk (nem biztos egyeztetés *kiem* = ? *kitua*). A szerint, a mit különben láttunk a δ és δ' párhuzamoságáról, mégis az elveszést tarthatnók szabályos hangmegfelelésnek, s akkor a *kodem* alakot a $t \sim d$ viszonynak megfelelő váltakozás analogiája szerint keletkezettnek kellene tekinteni.

*) A cser. *mülande* stb. (l. 381.) alkalmasint összetett szónak tekintendő, a melynek csupán az eleje (*mü-, me-*) volna egybevetendő a f. *muta* szóval, ha ugyan nem azon szavakkal egyeztetendő, a melyekről fönnebb 421. l. jegyz. volt szó.

A mordvinban a *t* zöngés hangok között *d*-vé változott; a *δ*-ből (*δ'*-ből) hasonlóképp, nyilván hangfejlődés útján, *d* lett, s így mind a három csoport teljesen összekeveredett, ép úgy mint a finnben; lehetséges, hogy ebben az összezavarodásban az analogiás alakulásnak is volt része. Az eredeti *t* maradt meg bizonyára az olyan ablativusokban, mint mordM. *kutta* (E. *kudodo*) = f. *kotoa*, mord. *vettä*, *vette* = f. *vettä*.

A vogulban a *t*-csoportban rendszeren *t*, a *δ*-csoportban *l*, a *δ'*-csoportban *l'* van, a melyeket tehát ezen hangok hangbeli megfelelőinek lehet tartani. Egyetlen *t*-csoportbeli szóban van *δ*-re mutató *l*, t. i. a *khul* = f. *kota* szóban. Minthogy ez a szó föltétlenül a *t*-csoportba tartozik, a vog. *khul* annak bizonyosságául tekintendő, hogy a vogulban is volt ebben a csoportban *t* ~ *δ* váltakozás. Egy *t*-csoportbeli szóban *l'* van a vogulban: *pōli*, v. ö. osztj. *pōt*- (l. fönnebb 410. l.); ez az *l'* korábbi *δ'*-t föltételez, tehát *t* ~ *δ'* váltakozásra utal (l. alább a magyar példákat).

Az osztjákban a *t*-csoportban rendszeren *t*-t találunk. Ellenben a *δ*-csoportban dialectice *l* van, a legtöbb ismert nyelvjárásban azonban lateralis explosiva *l*, szurg. *l*, és az irtisi nyelvjárásban *t*, *d* explosiva; ezen utóbbi hang azonban kétségkívül lateralis explosivából fejlődött, a lateralis explosiva meg hihetőleg korábbi *l*-ből, minthogy ugyanazon nyelvjárásokban az eredeti *l* is *l*-vé, szurg. *l*, *l*-vé, irt. *t*-vé változott. Végül a *δ'*-csoportban rendszeren *j* van (a melynek eredetéről l. fönnebb 418. l.). Az egyetlen példa, a melyben *l*, *l*, irt. *t* (< *l*) van a *t*-csoportbeli szóban, *āl*, *ōl*, *al*, irt. *ōt* = ? *vuosi* (l. fönnebb 407.); itt tehát osztják bizonyítéka volna a korábbi *t* ~ *δ* váltakozásnak. Vö. még fönnebb 410. l. osztj. *pōt*- ~ *pial*-. Az osztjB. *pot* (~ *pol*-) alak arra mutat, hogy a váltakozás analogia útján áterjedt a *δ*-csoport szavaira is, v. ö. 423. l.

A magyarban a *t*-csoportban rendszeren *z* van (*kéz*, *ház*, *fazék*, *füzni*, *száz*, *víz*, *vezetni*, *köz*, *közel*, *fözni*, *fázik*, ? *ezer* = f. *käsi*, *kota*, *pata*, *pitää*, *sata*, *vetää*, l. a többit fönnebb 409—411. l.), a *δ*-csoportban rendszeren *l* (? *gyalom*, ? *háló*, *fal*, *szalag*, *velő*, *el*-, *nyél*, *szaladni*, *álm*, *alumni*, *löl*- v. *lel*-, *tele* = f. ? *jata*, ? *kutoa*, *pato*, *sitoo*, *yäin*, *esi*, *nysi*, *suota*, *vuode*, *vuotaa*, *löytää*, *täysi*), a *δ'* csoportban *j*, *gy* (*új*, *új*, *hagyni*, *ágy*, *faggyu* = f. *uusi*, —, *kadota*, ? *vuode*, *paita*). A magyarban is van néhány eset, a mely *t* ~ *δ'* váltakozásra utal: *fázik* stb. alakok mellett van *fagy* (l. fönnebb 410); magy.

$z < t =$ osztj. t a *põt-* szóban, magy. $gy < \delta' =$ vog. l' a *pöli* szóban.

víz \sim *ügy* (*Fekete-ügy*), *víz* \sim *vides* (? e h.: **vigyes*?).

Olyan példa, a mely talán $t \sim d$ váltakozásra mutat:

ház, haza \sim *honn*, ha t. i. föltehetjük, hogy *honn* $< *holn$, úgy mint *benn* $< *beln$, *fönn* $< *föln$, *künn* $< *küln$ (vö. BUDENZ, MUSz. 95.), s az *nn* nem valami régibb összevonáson alapul.

Végre még figyelembe veendő:

taval, tavaly (l. fönnebb 408. l.); ha ez összeegyeztethető a *vuosi* szóval, a mely a t -csoportba tartozik, akkor az l úgy fogandó föl, hogy δ -n alapszik, a mely ezen szó alakjaiban váltakozott a t -vel.

A fönn említett esetek arra a következtetésre vezetnek, hogy az eredeti finn-ugor t váltakozott részint δ -vel, részint δ' -vel, de hogy ezenkívül voltak szavak, a melyekben olyan δ vagy δ' volt, a mely nem volt kvalitatív váltakozásoknak alávetve. Magának a váltakozásnak tárgyalása és a vele összefüggő messzebb menő következtetések Hangtörténetemnek azon fejezetébe tartoznak, a melyben a hangmértékbeli váltakozásokat tárgyalom;*) abban a fejezetben megfelelek arra a kérdésre is, hogy mikép lehetséges az, hogy ezen szabályos váltakozások nyomai a legtöbb finn-ugor nyelvben oly csekély számuak.

Néhány külön esetről szólnom kell még:

Különös dolog először is, hogy a δ -csoportba tartozó f. *sydän* szó vogul, osztják és magyar megfelelőjéből a belső mássalhangzó teljesen elveszett: vog. *šim, sim* stb., osztj. *sām, sem* stb., m. *szü* \sim *szíve*** stb. A három nyelvnek e tekintetben való egyezése a jelen-ség régi voltára mutat, de ennek a rendes hangmegfeleléstől való eltérésnek az oka nem világos.

*) Vö. SETÄLÄ, Über quantitäswechsel im finnisch-ugrischen, vorläufige mitteilung, Journal de la Société Finno-Ougrienne XIV. 3.

**) A magyar szóban a v , ép úgy mint oly sok más esetben, korábbi m megfelelője (vö. BUDENZ, MUSz. 301); ellenben semmikép sem lehet fölteni, mint a hogy BUDENZ i. h. teszi, hogy a $v < lv$ volna, hanem kétségtelen, hogy *szív* $< *šim$.

Különös figyelmet érdemel még a kettőshangzó után álló belső magánhangzóval való elbánás; minthogy a kettőshangzó utórésze a szótagban mássalhangzóként szerepel, az utána álló mássalhangzóval való elbánás részben ugyanolyan mint mássalhangzó után.

A zürjén, votják, vogul, osztják és a magyar a legtöbb olyan esetben, a melyben a finn és a lapp nyelvből következtetve kettőshangzó előzte meg a dentalist, olyan megfelelőket tüntetnek föl, a melyeneket a δ - és (egy pár esetben) a δ' -csoportban találni, tehát l (osztj. l) illetőleg l (j , gy) hangot. Kivétel a *noita* szó megfelelője: ebben a vogulban t van (*nāit* stb.), és a zürjén-votjákban, ha az egyeztetés helyes, d (zürj. *nöd*, *nöid*, votj. *nöd*). Ezen nyelveket szem előtt tartva azon következtetésre jutnánk, hogy legtöbbször azon szavaknak, a melyekben a dentalis előtt kettőshangzó volt, ez a dentalis δ volt, egy pár esetben (a f. *paita*, az észtt *pöiz* és talán a lp. *čuvdde* szavak megfelelőiben), δ' , de egy esetben (a *noita* szó megfelelőjében), a melyben a vogul a t -csoport szabályos ismeretjelét tünteti föl, t (azaz $t \sim \delta$); a zürj.-votj. d az utóbb említett esetben sajtóságos, de ez az egyetlen eset is volna, a melyben eredeti t kettőshangzó után állott volna, és így ezen hangnak ebben a helyzetben szabályos megfelelője lehetne. Még egy eset, a melyben szintén d van, a zürj. *nud nod*, votj. *nüd*; ezt a szót, tekintettel az alaki és jelentésbeli nagy hasonlóságra, nem lehet a f. *nysi*, *lysi* stb. szavaktól elválasztani (l. 390. l.). A szóbanforgó szóban (legalább bizonyos változati fokokban) bizonyára kettőshangzó volt, vö. lpS. *naut*, E. *novta*, K. *navt*. De ez föltétlenül a δ -csoportba tartozó szó, és a δ -nek a zürjénben és votjákban kettőshangzó után is tagadhatatlanul l felel meg (pl. *näl*, *pöl*, *köl* stb.). Ennélfogva azt kellene föltennünk, hogy a d itt kettőshangzó utáni t -nek a megfelelője (ép úgy mint a *nöd*, *nodo* szóban), és hogy ilyen t a δ csoportban régi korban a t csoport $t \sim \delta$ váltakozásának analogiája szerint jutott bele (épen úgy, mint a hogy a *kuni* stb. szavakban történt, l. fönnebb 422. 423. l.).

Hasonló módon magyarázandó eset volna a mordM. *kefta* = f. *kyty*, a melyben (legalább bizonyos váltakozási fokokban) eredetileg bizonyára kettőshangzó volt. A mordM. *ft < vt* tehát itt a belső mássalhangzó (analogia útján keletkezett) erős fokának

felelne meg; az *ft* különben a mordM.-ban (más úton keletkezett) nagyon közönséges mássalhangzó-kapcsolat.

Ugyancsak a cser. *tít* szót is úgy lehetne talán fölfogni, hogy itt a *t* (eredeti kettőshangzó után) az analogia útján keletkezett erős fok megfelelője volna, minthogy ez különben az egyetlen cser. *t*-példa a δ -csoportban.

A lapp nyelvben kettőshangzó után egészen más alakulás mutatkozik, mint magánhangzók után: míg magánhangzók után $tt \sim \bar{d}$ és $\bar{d}\bar{d} \sim \bar{d}$ van, a kettőshangzóknak *i*- és *u*- utórésze után (a finnmarki irodalmi nyelv írásmódja szerint) $\bar{d}\bar{d} \sim d$ -t találunk a szócsoportok közötti különbség nélkül (egyaránt *nieidda* \sim *nieida* és *buoidde* \sim *buoide* mint *noaidde* \sim *noaide*). Nyilvánvaló, hogy a külön csoportok itt összekeveredtek, részint hangféjlődés útján ($\delta > d$ kettőshangzó után), részint pedig a hangmértékbeli váltakozási viszonyok analogiája szerint. Az irodalmi nyelvbeli $\bar{d}\bar{d} \sim \bar{d}$ váltakozás tulajdonkép csak helyesírási sajáttság;* az a váltakozás, a melyet a finnmarki lappban valósággal találunk: zöngés $\bar{d} \sim$ zöngétlen d , összefüggésben van a hangmértékbeli váltakozásokkal, azért ennek a tárgyalását máskorra hagyom.**)

Hogy némely szavak, melyekben a dentalis kettőshangzó után állott, s a melyekben zürj., votj., vog., osztj., magy. *l* (osztj. *l*) van, úgy fogandók-e föl, hogy tulajdonképen a *t*-csoportba tartoznának, de hogy az *l* (*l*) az általánosított gyengébb fok képviselője volna, azt természetesen nem dönthetjük el sem tagadólag, sem igenlőleg.

Azon esetek (*viisi, kuusi, lude, judata*), a melyekben a finn és a lapp legtöbbnyire a $t \sim \delta$ csoport alakjait tünteti föl, de a melyekben más nyelvekben *t* van, úgy fogandók föl, hogy a nyelvek egy részében (az esetek egy részében, vö. f. *lutti, lutikka*)

*) V. ö. FRIS, Lapp. gr. 20., WIKLUND, Lulelapp. lautl. 29. s köv.; SETÄLÄ, Quantitätswechsel 9., WIKLUND, Urlapp. lautl. 87.

***) Általában úgy látszik, hogy a δ -ből (úgyszintén a *t*-ből) zöngés \bar{d} lett hosszú kettőshangzó utórésze után (tehát olyan esetben mint pl. nom. *niei'da*, QVIGSTAD írásmódja szerint), de zöngétlen hang, d vagy *t*, rövid utórész után (tehát olyan esetben mint gen. *nieida*). Ez nemcsak a $t \sim \delta$ -t és nemcsak a kettőshangzó utáni viszonyokat illeti, hanem más jelenségekkel is összefügg, azért másutt tárgyalandó.

kiinduló pontul *t*, a többiekben *tt* veendő. Ilyen váltakozást má-
azonos fokú explosivák között is találni.

II. Az eredeti *ð* a szó második és kö vetkező tagjainak magán- és kettőshangzója után.

Hogy a finn alapnyelvben sok esetben volt *ð* a második és a
következő szótagok hangzója és *i*-végű kettőshangzója után, az
kiviláglik abból, a mit Hangtörténetemben a 65—76, 82—85,
6—87, 89—91, 93—98, 100—103, 106—110, 118—119. l. elő-
adtam.

Ez a *ð* azonban, úgy látszik, általában olyan természetű,
hogy *t*-vel váltakozik, tehát ugyanazon a színvonalon áll, mint az
előbbieken tárgyalt harmadik csoportbeli $t \sim ð$. Az ilyen válta-
kozás tárgyalása voltaképen a quantitas-tanba tartozik; itt röviden
csak azon eseteket akarom elősorolni, a melyekben a szóbanforgó,
t-vel váltakozó *ð*-t a finn nyelvek határán túl is követhetjük.

a) Ide tartoznak a partitivusok (ablativusok), a
melyeknek mai vagy egykori ragjai az egyes nyelvekben:

1. A finn alapnyelvben *-ta* és *-ða*, l. a fönn idézett helyeket.

2. A lapp nyelvjárások közül a kólaei az egyetlen, a melyben
a partitivus még mint élő eset van meg; ragja az egyes számban
-ð, és ezenkívül *-etteð*, *-etteð*, a mely utóbbi rag-alakban analogi-
kusan két rag van egymásután, pl. *ša,kked*, *é,kked*, *lo,ntnie,tteð*
(*ša,kk* disznó, *é,k* év, *lo,nt* madár); más nyelvjárásokban (az akka-
laiban és a teriben) *-t*-t találunk (pl. *nieszanot*: *nieszan* nő), a
többszben *-ijt*, *-it* (úgyszintén *ij*, *j*) pl. *ášgijt*: *áz'*, *ášsej* ruha. L.
HALÁSZ, Oroszlapp nyelvtani vázlat = NyK. 17 : 7, 8.

Valószínű, hogy az általános adverb. rag lpF. *-t* (*ugjot* sze-
mérmesen stb.), lpS. *-t* tulajdonképen partitivusi rag (vö. f. *kovaa*
keményen, erősen, *hiljaa* lassan, halkan, m. *magyarul* stb.). A lpS.
ben ezenkívül vannak olyan szavak, mint L. *ol'kut* «von aussen»,
LIND. *ulkot* = *ulkoa* kívülről, L. *kuøket* «von weitem», LIND.
kukket = f. *kaukaa* messziről.

A lpK. *ð* a finnhez viszonyítva bizonyos helyzetekben bizo-
nyára eredetinek tekintendő, és a *d*, *t* a szó végén vagy hangsúly-
talan szótag után ebből keletkezettnek.

Bizonyára különválasztandók ezektől az olyan alakok, mint

lpF. *māde* — *dāde* «quo — eo» (jelentésére nézve = f. *mitä* — *sitä*), L. *tate*, *tote* v. *toti* a melyekben \bar{d} (L. *t*) van a szó első ragja után is; a \bar{d} rövidsége itt arra látszik mutatni, hogy a szó második tagja zárt volt.

A többesszámi accusativus-alakokat nem akarom ezúttal szóba hozni.

3. A mordvinban a rag M. *-da*, *-dä*, E. *-do*, *-de* (és *t* is bizony esetekben), pl. E. *kudodo*, M. *kutta* (*kud* ház), M. *avada*, E. *avado* (*ava* asszony).

4. A cseremiszen \acute{c} -végű ablativusok vannak, a melyeknek \acute{c} -je nem világos, pl. *lišec* «e propinquo», *küdüc* «a latere» (NyK. 3 : 449). BUDENZ UA. 377 = NyK. 23 : 245. a szóvégző \acute{c} -re nézve összeveti a hangviszonyt ezekben: *tit*, *tic*, *cic* = *täysi* (*täyte-*) (tele), *vit*, *vic*, *viz* = f. *viisi* (*viite-*) (öt).

5. A vogulban *-l*-végű alakok: vogK. *joalel* «von unten», *nomil-tanqa* «von oben», *tovul*, *touil-tag*, *touil-tanqa*, Szoszv. *toul*, *tuvil*, *tuvul*, *tul* «von da her, von dannen», vogK. *tigil*, *tül-tag*, *tül-tanqa*, *tül-tag* stb. «von hier, diessaits».

6. Az osztjában hasonlóképen *-l*-végű alakok, pl. S. *tol* «von da», *tel* «von hier», *kol* «woher»;*) kétségkívül ide sorozandók az ablativusok, melyeknek végzete *-lta*, I. *-tta*, mint pl. S. *kovalta*. I. *xovalta* «von fern, weither», S. *nömelta*, I. *nümatta* «von oben» (a melyekben kétségkívül *-l* az ablativus ragja, s a *ta* egész külön végzet, vö. vog. *nomil-tanqa* ~ *-taq*, *-tag*), I. BUDENZ, UA. 383 = NyK. 23 : 255.

7. A magyarban *-l*, pl. *alól*, *alúl*, *háól*, *háúl*; *magyarúl*, *emberül*; ép úgy ezekben a ragokban: *-ből*, *-től*, *-ról*.

b) Ide sorolandók továbbá a finn I. (II.) infinitivus alakjai:

1. A finn alapnyelvben *-dak* volt a ragjuk, mind az első szótag, mind a többi magánhangzója után (mert a végzótag mindig zárt volt). L. a fönn idézett helyeket.

2. A kólai lappban: Kild. *-ð* (*-d*), Tver. *-t*, *-d*, Akk. *-d*, *-t*, *-ð*, Nuotj. *-ð*, *-d*, *-t* (I. HALÁSZ i. h. 36), az enarei lappban *-d̄*, a svéd és a finnmarki lappban *-t*, pl. K. *juhked*, *jukko;ð* «trinken», E. *jühüd*, S. *jukket*, F. *jukkat*. A lpK. E. δ (\bar{d}) a finnhez viszonyítva

*) Ezek az alakok eredetileg nyilván kéttagúak voltak (tehát az *l* a második szótag hangzója után állott), vö. vog. *tovul*, *tigil*)

itt is, legalább bizonyos esetekben, eredeti hangnak tekintendő, l. fönebb 428. l.

3. A mordvinban: M. *-da*, E. *-do*, pl. M. *komada*, E. *komado* «gebückt».

A mi a többi nyelveket illeti, egyelőre nehéz bizonyossággal megmondani, hogy ide tartoznak-e: az osztj. nomen agentis, ill. infinitivus, a melynek végzete *-ta*, *-ti*, *-da*, *-di*, I. *-tai*, *-tei*, *-dai*, *-dei*, S. *-daga*, *-taga*, vagy az osztj., vog., magy. *l*-végű deverbális névszók. Ezekről l. pl. BUDENZ, UA. 213—217, vö. 208—212 = NyK. 20 : 287—291, 282—286, a hol azonban a példák nagy része nem tekinthető ezen képzőkkel alakultnak.

c) Ide tartoznak a finn nyelvbeli ú. n. összevont igék, a melyek között nagyon sok a denominalis származék. Ezeknek mostani vagy egykor megvolt képzője (vö. BUDENZ, UA. 120. s köv. = NyK. 18 : 280. s köv.):

1. A finn alapnyelvben *-da* a második szótag hangzója után, l. a fönn idézett helyeket. Pl. *lisään* < **lisäoän* hozzáadok, *kehrään* < **-dän* fonok.

2. A lapp nyelvben: K. *-de*, *-de*, pl. *mierrede*-, Kild. *mie rde-v*. *-de* «messen», *ävvede*-, Kild. *ä,v'de*- «öffnen», *ä,rv'de*-, Akk. *a,rv(e)de*- «erraten», *lažade*- «vermehren», E. *-de*, pl. *ärvedet* érteni, sejteni, S. *-te*, pl. L. *ar'vete*- «erraten, denken», LIND. *arwetet*, F. *-de*, pl. *arvvedet*.

3. A mordvinban: M. *kštirdan*, E. *ščer'dems* «spinnen», E. *läzdems* «hinzufügen», M. *lėmdan*, E. *lämdan*, *lėmdems* «benennen».

4. A cseremiszenben *-d*, pl. *lümedam* «glutinare»: *lümö* «gluten», *šörtńedam* «inaurare»: *šörtńö*, *šörtńe*, *šörtńä* «aurum», *lüm-dem*, M. *limdem* «nominare»: *lüm*, *lim* «nomen».

5. A zürjénben és a votjákban *-l*, pl. zürj. *pomalni* «endigen»: *pom* «ende», *solalni* «salzen»: *sol* «salz» | votj. *varani* (*varal-*) «dienen, erdienen, bedienen»: *var* «knecht, diener, slav» (= f. orja?)

6. A vogulban *-l*, pl. *pāšimlam* «räuchern»: *pāšim* «rauch» *mujl-* «zu gast sein»: *muj-kum* «gast» (BUDENZ, UA. 124 = NyK. 18 : 284).

7. Az osztjákban *-l*, pl. *pusyil-* (*pusyila-*, *pusyili-*) «rauchen,

räuchern»: *puziy* «rauch», *mojla-* «zu gast sein»: *moj* «gastmal» (BUDENZ u. o.), *nišlilem* «angeln»: *niš, niši* «fischangel».

8. A magyarban *-l*, pl. *vasal, kezel, ural*.

E mellett meglehetősen azonos jelentéssel van:

6. A vogulban *-t*, pl. *posimti* «rauchen» (MUNK.), *ilimt-* «leimen»: *elim, ilm* «leim», MUNK. *namti* «nennen». Péld. l. BUDENZ i. h.

7. Az osztjákban *-t, -d*, pl. B. *püsiytem* «räuchern» (AHLQ.), B. *aijimtem, aijimtalem*, I. *ajendem*, S. *ejendem, ejemtim* «leimen», B. *nemitem* «nennen, benennen». Péld. l. BUDENZ i. h.

8. A magyarban *-z*, pl. *nevez, aranyoz, vizez, uraz*.*)

Itt tehát minden valószínűség szerint egymás mellett vannak egy korábbi δ -nek (= zürj., votj., vog., osztj., magy. *l*, finn *o*, vepsz *d* stb.) és egy korábbi *t*-nek képviselői (vog., osztj. *t*, magy. *z*; megjegyzendő a finn *t* bizonyos esetekben mássalhangzó előtt). Hogy itt két külön képző-elem van-e, vagy csak azon egy képző-elem, a mely különböző fokokban jelenik meg, azt ez idő szerint nagyon nehéz eldönteni; azonban nem tudok semmi nyomós okot, a melyet az utóbbi fölfogás ellen föl lehetne hozni.

*) BUDENZ, UA. 142 = NyK. 18 : 302. a *helyhez* = mai *helyez* alak alapján azt teszi föl, hogy a *-z* deverbális, tkp. gyakorisító képző, a mely denom. *-h* vagy *-j* képzővel alakult denominalis igéhez járult (hasonlókép SIMONYI, TMNy. 459.). Bármily elem is a *h* a *helyhez* szóban — oly kérdés, a melyről nem akarok semmi véleményt mondani — nem tudok semmi argumentumot, a melylyel legalább valószínűvé lehetne tenni, hogy **aranyhoz* vagy **aranyohoz* stb.-t is mondtak volna mindazon esetekben, a melyekben most denom. *-z* van; hiszen azt lehetne várni, hogy a *-h*-nak a történelmi időig sokkal több esetben maradtak volna nyomai. Egyébiránt sok esetben a föltett magyar frequ. *-z* nagyon is kétséges; pl. a BUDENZ-említett példák közül UA. 34 = NyK. 18 : 194) legalább *fáz-, főz-, füz-* nem úgy magyarázandók, hanem ezekben a *z* kétségkívül $< t$ (l. fönnebb 409—411. 404.) s a többi példák (*néz, nyúz, l. éz, lobož* stb.) egészen bizonytalanok. (Vö. a mit ANDERSON, Wandl. 201—204. mond a magy. *hoz* szóról, a hol azonban szerintem a f. *kantaa* : m. *hoz* egyeztetés nincsen kielégítőleg megokolva.) Így állván tehát a dolog s minthogy a denom. igéknek semmi frequ. jelentésük sincs, az én nézetem szerint minden tekintetben valószínű, hogy a m. *z* a denom. igékben korábbi *t* képviselője.

d) Ezzel kapcsolatban hadd említsem meg a «vmivé válást» jelentő igéket (vö. BUDENZ, UA. 155—157 = NyK. 18:315—317).

1. A finnben: pl. *tasautua* (<**tasadutu-*) kiegyenlítődni, *velkautua* (<**-dutu-*); vö. vepsz *vanhtub* (<**vanhadu-*) vénül, f. *katkeroitua* (t a mellékhangsúlyos szótag után) elkeseredni.

2. A lappban: pl. F. *valgaduuvvat* v. *valgaiduuvvat* «aere alieno immergi» || *vilgodet* v. *vilgudet* «albescere».

3. A zürjénben és a votjákban: pl. zürj. *ilalni* «sich entfernen» | votj. *cirsani* (*cirsal-*) «sauer werden»: *cirs* «sauer».

3. A magyarban: pl. *tisztül*, *szépül*.

Az olyan szóban mint a f. **tasadutu-* kétszer is van dentalis-elem, s természetesen nem mondhatjuk meg teljes bizonyossággal, hogy melyik képzőelemnek felel meg a zürj., votj., magy. -l.

A magyarban az -ül, -ül reflexiv képző is, pl. *vonül*, *merül*. Ebben a m. l bizonyára megfelel azon dentalis-elemek valamelyikének, a melyek a finn refl. igékben találhatók (vagy az -utu képzőben, vagy a karj. refl. -a, -ä <**-da*, **-dä* alakulatban, pl. *peziäksi* mosakodik, vagy a passivumi -ta, **-da* elemekben, vö. TuM. 44). — ? Vö. egyébiránt a m. -öz, -oz végű refl. igéket, pl. *változik* (-*özik*) (-ül- ~ -öz-, -oz? v. ö. denom. -l ~ -z).

e) Végre figyelembe veendők a f. -ea, -eä (<**-eda*, **-edä*) végű mellékevek.

1. A finn alapnyelvben, úgy látszik, -*eda*, -*edä* volt a képzőjük; az észti és a liv nyelv sajátos elbánása (l. ÄH. 93. és 102.) azonban azt sejteti, hogy nem minden helyzetben volt *ö*.

2. A kólai lappban dialectice -*ö* van: Kild. *vilked*, Nuotj. *vielked* «weiss», ellenben: Tver. *vilki,t*, Akk. *vilkod*. A többi lapp nyelvjárásokban -*d*, -*t*: E. *vielgad*, S. L. *vel^akat*, LIND. *wälket*, *welket*, F. *vielggad*.

3. A mordvinban -*da*, -*dä*, E. -*do*, -*de*, pl. M. *valda*, E. *valdo* «licht, hell» = f. *valkea*, M. *vidä*, E. *vide* «gerade, recht» = f. *oikea*.

4. A cseremiszen -*do*, -*dö* (-*da*, -*dä*, -*de*), pl. *volgodo* «lucidus, fulgens, splendidus» = f. *valkea*, *čüčküdö*, *čüčkudo* «densus, creber».

5. A zürjénben és a votjákban meglehetősen nagy csoport olyan melléknév van, a melyeknek végzete -*id* (-*id*), P. -*it* (-*it*), votj. -*it* (-*it*, -*et*), s a melyeket a szóbanforgó mellékevekkel

egyeztettek, pl. zürj. *peמיד* «finster, finsternis», votj. *peńmít*, *pel-mít* u. a. (egyeztetve a f. *pimeä* szóval, BUDENZ UA. 213 = NyK. 20 : 287), zürj. *rišikid*, *lišikid* «locker, freigebig» (egyeztetve a f. *rokkea* szóval, BUDENZ u. o.). Azonban megjegyzendő, hogy a dentalissal való elbánás a zürjében és a votjákban ezen esetben nagyon különös; ugyanis vagy *l*-et vagy elveszést lehetne várni. Tehát azt kellene föltenni, hogy a dentalis fejlődése itt, a második szótag hangzója után, más fejlődéstől oly nagyon eltérő volna; ennek következtében arra a gondolatra jöväünk, hogy az *-id*, *-it* szóvég talán nem is azonos a f. *-ea* (<**-eða*) szóvéggel, hanem hogy abban a dentalis explosiva előtt talán *n* volt (vö. zürj. *koimöd*, P. *kuimöt*, votj. *kuinümeti* = f. *kolmas* <**kolmanti*).

6. A magyarban találkozik néhány melléknév, a melyekben *z* van a szó végén, s a melyek talán ide tartozhatnak. Ezek közül figyelemre legméltóbb *igaz* «rectus», a melyet a f. *oikea* szóval egyeztettek (BUDENZ, MUSz. 810, vö. UA. 218 = NyK. 20 : 292, a hol ezen magyarázatot visszavonta és kevésbbé valószínű véleménnyel cserélte föl). Ugyanilyenek lehetnének: *száraz*, *nehéz* (vö. UA. i. h.). Ha ezek összetartoznak a finn melléknévvel, akkor tehát a magyar alakok további *t*-re utalnak.

BUDENZ, UA. 208—218 = NyK. 20 : 282—292 ezen fölül még egész csomó alakulást sorol elő, a melyeknek összetartozása azonban bizonytalan.

Az előbbi példákhoz járuljon pótlólag egy szó, a melyben mindig *t*-re mutató megfelelő hang jelentkezik a második szótag hangzója után:

osztjS. *tüget* «feuer», Pp. Kond. S. *tughut*, *tughét*, *tot* id., I. *tüt* id., *tüdüš* «beutel für feuerzeug», B. *tut* «feuer» (Pp. különféle dial. *tughe*, *tughu*, *tügve* is) | vog. *taut*, *toaut*, *tavit*, MUNK. *taut*, *tqut*, *toat*, *tät*, *täut* «feuer» | m. *tüz* acc. *tüzet*, *tüzes*. BUDENZ MUSz. 242. ezzel egyezteteti a f., lp., mord., cser., zürj.-votj. *l*-es alakokat (f. *tuli* «feuer» stb.), de sem belső mássalhangzójukra, sem hangzójukra való tekintettel nem tudom fölfogni, hogyan tartozhatnának az említett szavakhoz.

A fönnebb fölsorolt példák arra mutatnak:

1. hogy a második *s* a következő szótagok elején a finn-ugor nyelvekben gyakran olyan hangmegfelelők találhatók, a melyek,

a szerint a mit az első szótag utáni mássalhangzó-viszonyokra nézve láttunk, korábbi *ð*-re mennek vissza ;

2. hogy ez a *ð* különböző helyzetekben *t*-vel váltakozott, tehát egy sorba helyezendő azon *ð*-vel, a melyet az első szótag után találtunk *t*-vel váltakozva a harmadik csoportba sorozott szavakban ;

3. hogy tehát a finn alapnyelvi *ð* a második és következő (negyedik stb.) szótagok után legalább bizonyos esetekben a finnség előtti, sőt a finn-ugor korból maradt örökség.

Mint már fönnebb (428. l.) megemlítettem, ennek a $t \sim \text{ð}$ váltakozásnak a tárgyalása, okainak és föltételeinek kutatása, valamint ezen jelenségnek más hasonló fokon álló jelenségekkel való összefüggésének vizsgálása a hangtörténetnek azon fejezetébe tartozik, a mely a hangmértékről szól.

III. Korábbi *ð* mássalhangzó után.

Az a kérdés, hogy volt-e eredetileg *ð* mássalhangzó után is, oly szoros összefüggésben van a hangmérték-váltakozás jelenségeinek megvizsgálásával, hogy itteni tárgyalása csak szükségtelen ismétlésekre vezetne.

IV. Korábbi *ð* a szótag végén.

Azon *ð*-nek, a mely bizonyos esetekben szótagvégző volt, a tárgyalása szintén a hangmértéktanba tartozik.

V. Eredeti *ð*' a szó elején.

A finn szókezdő *t*-nek a finn-ugor nyelvekben általában *t* (lpF. *d*) felel meg.*) De van néhány, igaz ugyan hogy nagyon kevés, olyan szó, a melyekben a rendestől eltérő megfelelést találni. Ilyenek :

f. *tuomi* g. *tuomen* «prunus padus» | karj, aun. *tuomi* (-me-) id. | vepsz *tom^t* pl. *tom^ted* id. | vót *tömikaz*, *tömik-pū* id. | észl *toom* g. *toomi*, *tooma*, *toom*- v. *toomipuu*, *toomingas* g. *toominga*, *tommin-*

*) Pl. f. *talvi*, lp. *dalve*, mord. *tala*, *tele*, zürj. *töl*, votj. *tol*, vog. *täl*, *täl* stb., osztj. *tal* stb., m. *tél*; f. *täysi* stb. l. fönnebb 393. l.

gas, toomik, toomikas id. | lív *tuomiki* pl. -*kist* — lpF. *duobma g. duoma* (*duodnja g. duonja, duonja g. duona*) S. LIND. *fuom* (< **huom*), K. *tuom, tum* id. | mordM. *lajm'ä*, E. *lom, lom* id. | cser. *lombo, M. lomba* id. | zürj. *löm* «traubenkirsche», *löm-pu* «prunus padus», votj. *löm, lom-pu* id. | vog. *läm-, lem-, lam-, lum-jiv* «prunus padus», MUNK. *läm, lom, läm* «kaulbeere, beere», *läm-jiv* «prunus padus» | osztjB. *lum, lom, jum* «vogelkirsche», *l.-juz* «prunus padus», I. *jüm, S. jöm, jüm-juz* id., Pr. Kond. *lañ* «schwarze beere». CASTRÉN. Ostj. Gr. 87. egyeztette az említett szavak egy részét, BUDENZ, MUSz. 688. a finn és a cser. szót.

f. *tymä* «gluten» | észtt *tüma* «pech» — lpF. *dabme g. dame* «gluten», S. *tapme* id., LIND. *tabme, tabbme, hibme* id. («*hibme* — *hibmet* etc. Solum Austral. nota. Usitatoria sunt *tabme, tabmet* etc.»), E. *tame* id. | cser. *lümö* «glutinium» | zürj. *lem* «leim», votj. *len* id. | m. *gyimbor*, és *gyomboru, gyombolyú* (Somogy m., I. (SZINNYEI, MTsz. 1 : 755) «mistel, vogelleimbeere» (ezen etymologia szerint «enyvbogyó»).* Az észttben *tüma* «puhát» is jelent (vö. lpF. *dimes g. dības* «mollis, lenis», S. L. *timēs* id., LIND. *tibm, tibma, tibmes, tibmok* id., K. *tēmes* id.): vajjon ez külön szó-e, vagy összetartozik a szóbanforgó szavakkal? LÖNNROT, Enarelapp. 254. egyezteti a f. *tymä* és a lp. *dabme* stb. szavakat; DONNER, Wbuch Nr. 549. még hozzájuk csatolja a «puha» jelentésű lapp szavakat; BUDENZ, MUSz. 688. a finn és a cser. szót egyezteti; a zürj., votj. és magy. szót eddig tudomra nem egyeztették a f. *tymä* szóval.

f. *tomu* «pulvis» — ? cser. *lomuž, M. lomaž, lomáž* «cinis» BUDENZ, MUSz. 688.).

Igen nagy kételkedéssel és tartózkodással legyen megemlítve még egy egyeztetés:

? *tie* «weg, spur, reise» | karj. *tie* (absztrakt jelentéssel), aun. *tie* út, ösvény | vepsz *te*: *tesar* keresztút | vót *tē* út | észtt *tee* «weg, gang, reise» — ? lp. *dædno g. dæno* «flumen», «flod, den

*) Vajjon talán a vog. *ilem, illim*, MUNK. *elēm*, osztjB. *aijim*, I. *ajem*, S. *ejem, eijem* «leim» összetett szó? Abban az esetben a vog. -*lem*, osztj. -*jim, -jem* = f. *tymä* stb. lehetne. — A m. *enyo* szónak az előbbivel való összetartozása vagy össze nem tartozása kétséges (nagyon merész dolog föltenni, hogy *ny* pro *j*, rákövetkezett eredeti nasalis *m* hatása, vagyis a nasalisnak időelőtti artikulálása következtében, a mely nasalis később *v*-vé változott volna.

störste elv i en trakt» | mordME. läi «fluss» | ? zürj. *lom* («ein nebenfluss der Petschora») | vog. *lox, long, loyx, longa* «spur, weg», MUNK. *lɔɣɣ, löɣkh, löykh, loɣ* (*löykh-*), *laɣ* id. | osztB. *lek* «weg», S. *lök, lök* «spur», Pr. *lökk, loɣ, löɣ* «weg». Ez az egyeztetés kétséges azért, mert a belső nasalisnak (s az osztjákban még a kezdőhangnak is) a megfelelése nem minden tekintetben szabályos. Ha ez az egyeztetés helyes volna, akkor nem lehetne a f. *tie* szót a zürj. *tui* «weg, pfad, reihe» szóval egyeztetni.

Kétségkívül ezen szavakhoz sorolandók mindazok a lp. szavak, a melyekben a lpS.-ben dialectice *h* felel meg más nyelvjárások *d, t*-jének; az előbbiekhöz pótlásul álljon itt még kettő, noha megfelelőik más nyelvekben tudtomra nincsenek vagy legalább nem ismeretesek.

lpF. *dabba* g. *daba* «crus superius pedis tarandi», «marvbenet ovenfor knæet paa dyr», S. L. *tabba-* «das unterarmbein (an tieren)»; e mellett LIND. *habb* «os pedum posticorum, quod supra genu situm est, in animalibus quadrupedibus».

lpF. *dagyas* g. *dagyas* «*erica vulgaris* L.», S. *taɣās* (*takɣāse-*) id., LIND. *taggnas*, Hatfjelddal: *hɣs, haɣs* (QVIGSTAD, NL. 13.*)

Ellenben nagyon kétséges, hogy ezen szavakhoz sorolandó-e:

? f. *tutkia* «scrutari, perscrutari», *tutkata* pr. *tutkaan* id. mom. | aun. *tutkoa* megvizsgálni, megpróbálni — lpF. *duðkat* «scrutari, inquirere»; de e mellett: ? *huðkat* «excogitare, invenire», *huðke* «excogitatio, inventio». Ennek az egyeztetésnek ellene szól az, hogy különben a lpF.-ban ilyen esetekben nem találni *h-t*.

Ezen szavakban tehát a következő megfelelőket találjuk:

finn	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
<i>t</i>	<i>d, S. t, h</i>	<i>l, l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l, j</i>	? <i>gy</i>

Az a *h*, a mely ezen esetekben a lpS. déli nyelvjárásaiban mutatkozik, különösen figyelemre méltó. A többi lapp nyelvjárások és a finn nyelv alakjaiból következőtve, ez a hang kétségkívül dentalisból eredetnek tekintendő, legközelebb bizonyára *ð*-ból.**)

*) QVIGSTAD i. h. megjegyzi, hogy az eredeti *t* a lappban dialectice *h*-vá változik, példákul épen a *hibme, hɣs* v. *haɣs, fuom* < **huom, habb* szavakat hozva föl.

**) Ugyanílyen *ð* > *h* változás van a *horagalles* stb. «der

Tekintettel arra, hogy valamennyi nyelvben kivéve a svédlappot és a finnt, zöngés mássalhangzó (l, l', j, d) van a szó elején, bizonyosnak lehet tartani, hogy a zöngétlen δ nem lehet eredeti, hanem hogy a fölteendő lpS. δ a zöngés δ -ból keletkezett.*) Ha különösen figyelembe vesszük a zürjén, votják, vogul és magyar alakokat, a mely nyelvek megkülönböztetik egymástól az eredeti szóközépi δ -t és δ' -t, azt látjuk, hogy ezen nyelvekben ugyanazon (vagy csaknem ugyanazon)**) megfelelés van, mint a föltett szóközépi δ' -nél. Így állván a dolog, nem szabad eredeti hangnak ugyanazt a dentalis spiranst tartani, a melyet a szó belsejében az első csoport szavaiban találtunk, hanem azt a dentipalatalis hangot, a melyet a fönnebbieken δ' -vel jelöltünk, s a melyet szó belsejében a második csoport szavaiban találtunk. A további kutatás hihetőleg még több oly szót fog fölszínre hozni, a melyek ezzel a hanggal kezdődtek; de ezen szavaknak csekély száma semmi esetre sem akadályozhatja meg azt, hogy bennük a t -től különböző kezdőhangot tegyünk föl.

Végül meg akarom említeni, hogy a $t \sim \delta$ váltakozásra mutató tények keltették bennem legelőször azt a gondolatot, hogy az ú. n. mássalhangzó-gyengülés eredetileg a finn-ugor hangmértékbeli váltakozáson alapszik, a melynek nyomai az egyes nyelvekben a kiegyenlítődés következtében nagyrészt elmosódtak ugyan, de a kutató szeme előtt mégsem váltak láthatatlanokká. És ha ez az elmélet helyesnek bizonyul, akkor a finn-ugor nyelvészetre való alkalmazása kétségkívül lényegesen módosítani fogja a finn-ugor hangtörténetre vonatkozó fölfogásunkat.

SETÄLÄ EMIL.

donnergott der alten lappen» szóban, vö. óskand. *thórr* (QVIGSTAD, NL. 195, 13.).

*) Meg akarom említeni, hogy BUDENZ, MUSz. 688, a hol azonban csak a finn és a cseremisiz szavak vannak egymással egyeztetve, ezen esetekben eredeti hangul zöngés d -t tesz föl, a melynek megfelelője a cseremisiz l volna.

***) Csupán az osztjákban maradt meg dialectice az ez esetben nyilván eredetibb l , a helyett hogy j -vé változott volna.

A török nyelv idegen elemei.

(Első közlemény.)

Az oszmán-török nyelv szókincsében a lehető legkülönbözőbb idegen elemek vannak. Ismeretes dolog, hogy az irodalmi nyelvnek mily jelentékeny része áll arab és perzsa elemekből, és hogy e keletinek nevezhető elemeken kívül jócskán vannak még európai vagyis nyugoti átvételei is. A keleti átvételek az iszlám műveltség és vallás révén kerültek hozzá, a nyugoti elemek pedig az európai népekkel, a nyugoti műveltséggel való érintkezésnek az eredményei. Az előbbiek nagyobb számmal vannak, de újabb idők óta egyre apadófélben, az utóbbiak az előbbieknél csekélyebb számban, de állandóbb természettel. E jelenség okát abban kell keresnünk, hogy míg a keleti elemek főleg csak az irodalmi nyelvbe és az írástudók beszédjébe hatoltak, addig a nyugoti elemek a köznyelv kincseivé váltak. Az egyikre a keleti költészet szó- és mondatvirágai, az akkori irodalmi izlés voltak csábító hatással, a másikat a szükség, a nyelvnek bizonyos fogalomkörbeli szegénysége teremtette meg. Innen a kétféle kölcsönzésnek más-más sajátossága. Múlóbb természetűek a keleti elemek azért is, mert inkább alá vannak vetve az irodalmi izlés változékonyságának és mint-hogy nem a kölcsönös érintkezés és a nyelvek egymásra való hatása szülte őket, lassanként ki is pusztulnak a nyelvből. Kivéve természetesen azokat a szókat, melyeket a nyelv magába olvasztott, és vagy alakítani vagy tartalmi tekintetben törökössé tett. Az arab *mesel* (plur. *emsal*), mely példát, parabolát jelent, a török köznyelvben *masal*-lá változott és első sorban mesét, népmesét jelent. Az arab *mehmuz*, mely sarkantyút jelent, a törökben *mahmuz*-zá változott, mert ez a hangalak jobban megfelel a török nyelv hangrend-illesztő természetének. Innen vettük át mi is, talán

délszláv közvetítéssel a *mammosz* szót, mely ZRINYI idejében is divatjában volt még. A perzsa *sekban* szó, mely vérebet, hóhért jelent, a törökben *sejmen*-né módosult, vagyis törökösebb hangalakot öltött. Ugyanazt tette e szóval a magyar is, mely azt *szemény*-nyé magyarosította. Ugyanilyen okból lett az *entari*-ből (női köpönyeg) a törökben *enteri*, a *feraže*-ből (női felső ruha) *ferēže*, *kiraz*-ból (cseresznye) *kirez* stb. Mind e példákban hangrendi illeszkedés történt.

Arra is van elég eset, hogy a hangalakon mit sem változtat a nyelv, csak a jelentésén. Ilyen az arab *murekkeb* szó, mely összetett, összevegyített valamit jelent, a törökségben pedig, vagyis mint törökké lett szó, tintá'-vá zsugorodott össze a jelentése. És itt vonható meg egyúttal az a határ, mely a megtörökösödött keleti (arab és perzsa) szókat a barbaristikus használatuaktól elválasztja. E szerint a törökben meghonosodott keleti szóknak csak azokat az átvételeket tekinthetjük, melyek hangalaki vagy tartalmi elváltozásokon mentek keresztül. A többinek helyet sem kellene adni a török szókincsben. Hacsak véletlenül nem olyan a hangalakja, hogy a nyelvszokásnak nem volt rajta változtatni valója és ha tartalom tekintetében is hiányzó fogalommal pótolta a török szó-kincset. De ezek csak kivételes eseteknek maradnak.

A török nyelvnek ily arab és perzsa elemei nincsenek még kellőképen kimutatva. Pedig nyelvészeti szempontból ép oly érdekesek ezek is, akár a nyugoti elemek, melyeknek összeállítását ezúttal bemutatom. Legelsőnek MIKLOSICH foglalkozott e kérdéssel.*) Az ő összeállítása azonban ép azokkal az idegen elemekkel foglalkozik, melyek csak igen csekély anyaggal gazdagították a török szó-kincset. De még ez a csekély anyaga sem egészen megbízható. Főleg azért, mert, mint maga is bevallja, pusztán azokat az elemeket gyűjtötte össze, melyek az irodalmi nyelv révén kerültek a szótárakba. Körülbelül százhetven szóra rúg a gyűjteménye. Közöttük sok olyan, melyeket a régibb török írók részint kurizóumképen, részint pedig tárgyuk sajátos természeténél fogva használtak a nélkül, hogy az illető kifejezés a török szó-kincsbe egyáltalán bejutott volna. Viszont pedig az élő nyelv mellözése folytán sok oly

*) Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze. Wien. 1889.

szó maradt ki gyűjteményéből, melyek valósággal megtörökösödtek.

Jóval jelentékenyebb GUSTAV MEYER összeállítása, mely a török szókincs görög és román elemeivel foglalkozik,*) kiterjesztvén figyelmét a szláv, magyar és oláh átvételekre is. De MEYER dolgozata is több tekintetben szorul részint pótlásokra, részint helyreigazításokra és kihagyásokra. Hogy csak az összeállítás görög elemeinél maradjak, lehetetlen azt a nagy kifogást nem emelni ellenök, hogy a török nyelv görög elemekép több száz oly műkifejezés szerepel, melyek a török nyelvben nem honosodtak meg soha. Avagy az ilyen szók, mint *koljoz* új-görögül *κολιός*, *likorinoz*, újg. *λυκουρρίνος*, *orkinoz*, újg. *ὄρκινος* (állatnevek); *aristologia*, újg. *ἀριστολογία*, *ergamuni*, újg. *ἀργεμώνη*, *zondribi*, újg. *χονδρίλη*, *iskolofendrion*, újg. *σκολοπένδριον* (növénynevek); *lapina*, újg. *λαπίνα*, *magnitis*, újg. *μαγνήτης* (ásványnevek); továbbá *diafragma*, újg. *διάφραγμα*, *panukla*, újg. *πανούκλα*, *israzmos*, újg. *σπασμός*, és számos más ilyen, főleg természetrajzi és egyéb műkifejezések, pusztán azért, mert ZENKER, BIANCHI és részben BARBIER DE MEYNARD török szótáraiban megvannak, még nem váltak török szókká. Hisz e merőben idegen kifejezések nagyobbára pótolhatók is eredeti török tájszókkal. Hogy az újabb török írók, főleg stiláris gondatlanságból, sok oly görög és egyáltalában idegen kifejezést használnak, melyekhez az idegenekkel való társalgás révén jutnak, azáltal még nem alakult az a szó törökké még akkor sem, ha egyik szótár ilyenekül fel is említi őket. MEYER különben még azt megtette, hogy az összes görög hónapneveket áthelyezte a török nyelvbe, holott csak a *mart*, *majis* és *agostos* (márzius, május, augusztus) használatosak a törökségben. Ugyanilyen tévedésekbe esik néhány olasz, különösen pedig a legújabb francia eredetű kifejezéseknél.

Vegyük mindenekelőtt a kölcsönadó nyelveket sorba. Első helyt áll, úgy számra, mint az átvételek régiségére nézve a görögök nyelve. Es itt MEYER, az új-görög nyelvnek különben is egyik legavatottabb ismerője, különbségét tesz régiebb görög vagyis bizanci és új-görög átvételek közt. Csakhogy míg az új-görög

*) Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien, 1893.

átvételek közvetlenül jutottak a török szókincsbe, addig a bizanczi nyelvből elkerült szók előbb az arab és perzsa nyelv szavait szaporították és ezen nyelvek révén kerültek később a törökségbe. E kerülő utat megjárt szokat könnyen felismerhetni arról, hogy az arab vagy a perzsa nyelv átidomító rostáján mentek keresztül. Így például az *áfion* (a magyar *áfium*) a görög *ἔπιον*-nak elarabosodott formáját mutatja, épúgy a *fistik* pisztác a görög *πιστάκιον*-ét, a *πανδοκειον*-ból csak arab közvetítéssel válhatott *findik* (vendéglő), a *βασιλικόν*-ból pedig *feslijen* (bazzalyikom).*) Az sem tartozik a ritkább esetek közé, hogy miután előbb a görög szót az arab nyelv tette saját nyelvére nézve kiejthetőbbé, a török nyelv is szükségét látta még némi átalakításnak. Ilyen a görög *σμάραγδος*, melyet előbb az arab nyelv *zumurd*-dá, később pedig a török *zümrüd*-dé (smaragd) alakított át. A török nyelvnek eme görög eredetű arab szavai közt, mint G. MEYER helyesen megfigyelte, sok a növénynev, továbbá vannak kereskedelmi, orvosi és a keresztény terminológiához tartozó kifejezések.

Jóval számosabbak az újabb görög átvételek, vagyis a melyek az új-görög nyelvből kerültek a török nyelvbe. Ez újabbkori átvételek többnyire természetrajzi elnevezések, házi szerek és eszközök nevei, a ruházatra, eledelre, mértékre vonatkozó szók, továbbá egyházi, állami és hadi terminusok, melyekkel a hódító törökök új hazájokban és merőben új viszonyok között a görögök révén ismerkedtek meg. De legnagyobb számban a tenger és az ehhez fűződő fogalmak, mint a tenger természetrajza, tengerészeti műszók, hadi-tengerészeti kifejezések azok, melyeket az új-görögöktől eltanultak. És ez természetes is. Az oszmán nép inkább a szárazföldön volt elemében, s a tengerrel és annak termékeivel csak akkor ismerkedett meg, miután Kisázsia partvidékéig, majd csak hamar Európáig nyomult előre. És e tengerpartokon főleg görögökre bukkantak, a kiktől az új fogalmakkal és tárgyakkal együtt az idegen szót is hozzá tanulták. De vettek még át a görögöktől más fogalomkörbe tartozó kifejezéseket is. Főleg annak következtében, hogy Bizancz lakói közül igen sokan voltak olyanok, kik az iszlámot fogadták el vallásuknak és ennek folytán beleolvadtak a törökségbe. És így ha a görög nyelvnek nem is volt oly nagy hatása

*) L. MEYER idézett művét.

a török szókinsre, mint a megfordított esetben, mégis elég jelentékeny ma már azon görög szók száma, melyek a törökségben polgárjogot nyertek. Maga a városnév *Sztambul*, melyet csak az irodalmi török nyelv helyettesít a *der-i saadet* (boldogság kapuja), *der-alije* (magas kapu), és az arabos *Konstantinije* kifejezésekkel, görög eredetű szó. Ebből származtatják: 'ς την πόλιν (a városba), melyet M. szerint egy görög nyelvjárás mai nap is *σημπολίνακ* ejt ki. A tudákos török, és nem a nép-etymologia a *Stambult*, *Istambult* *Islambol*-nak szereti mondani és írni, mert így Iszlám-mal telt-et (*Islam-bol*) is jelenthet. Vannak a török nyelvnek oly görög átvételei is, melyeket csak görögökkel való érintkezésében vagy azokra való vonatkozásában használ. A görög mutatónévmás az *aftos* például a török népdalokban szép görög lányt jelent, a mohamedán ifjú 'δ' (hozzá) fogalmát fejezve ki. Nem érdektelenek azok az esetek sem, a midőn a görög nyelv saját, már egyszer átengedett szavait veszi vissza a töröktől, itt-ott már eltörökösödött formában is. Ilyenek nagy számmal fordulnak elő a görög szókinsben és az az újabb törekvés, hogy a görögből minden idegen és főleg török elem kiirtassék, igen sokszor azzal bosszulja meg magát, hogy a megtörökösödött, de eredetre nézve görög szók is a kiküszöböltek közé kerülnek.

Még egy harmadik fajtát is meg kell különböztetnünk a görög átvételeknek. Az olyan elemeket, melyek eredetileg az olasz nyelvből származtak át a görögbe, és innen, sokszor már meggörögösödve, mint görög szók jutnak el a török szókinsbe. Ilyenek is nem kis számmal találhatók a törökben. A vihart jelentő *fortuná-t* pl. az olasz adta a görögnek, ez meg a töröknek.

A görög nyelv után a román nyelvek voltak legnagyobb hatással a török szókinsre. És e hatás nem is egészen újabbkori. M. megállapítja, hogy részben bizanczi, részben arab közvetítéssel latin szók is vannak a törökben. A *kandil* (gyertyatartó) és *dinar* (dénár) szók például a görögben *κανδήλα* és *δηνάριος*-szá váltak a latin *candela* és *denarius* alakokból. A görög alak előbb az arab nyelvbe került, és csak onnan, tehát kettős úton jutott el a törökhöz. A bizanczi nyelvben különben is sok volt a latin szó, és ezek egy része vagy az arab közvetítésével, vagy pedig közvetlenül jutott Bizancz örökösének nyelvéhez.

Még jelentékenyebb az olasz nyelv hatása.*) Hisz az úgynevezett lingua franca, mely egész keleten úgyszólván a legújabb időkig el volt terjedve, nem volt más mint az az olasz nyelv, melyet a levanteiek, vagyis a benszülött európaiak beszéltek. Egyes városok meg századokon át voltak a törökökkel diplomáciai és kereskedelmi érintkezésben. Ismeretes dolog, hogy a törökké vált Konstantinápolyban mily befolyásra tettek szert főleg Velence és Genua olaszai, a kik már előzőleg is sokat érintkeztek volt a törökökkel. Különösen a génuaiak oly előjogokban részesültek az új Bizanczban, a minőkhez más európai államok csak századokkal később juthattak. Évtizedeken át, kezdve Konstantinápoly elfoglalásának idejétől, török szolgálatban voltak, főleg a hadi tengerésznél és ez magyarázza meg a török tengerészeti műszóknak nagyobbára olasz eredetét. A génuaiak emléke még messze Anatóliában is megmaradt. A 'genovese' szó török formája a *dseneviz* a vitézség és titokzatosság fogalmává lett és egész legendakör veszi ez elnevezést körül. A néphit minden régi épületet a *dseneviz* időkből származtat és van a kisázsiai zejbek törzsnek egy titkos nyelvük, melyet *dseneviz* nyelvnek neveznek. Olaszos szók és kifejezések még a spanyol zsidók révén is kerültek a törökségbe.

A velenceiek hatása egyes velencei tájszókából mutatható ki. Így kimutatja M., hogy a velencei dialektus jellemzetes szóközépi médiái, mint p. *videla* (ol. *vitello*), *vida* (ol. *vite*), *cadena* (ol. *catena*) *limonada* (ol. *limonata*), *bugada* (ol. *bucato*), *foga* (ol. *fuoco*), *sigurta* (ol. *sicurtá*) stb. megmaradtak a török nyelvben is, és ez kétségtelen bizonyítéka a közvetlen velencei hatásnak. Még egyes velencei tájszók is hozhatók fel bizonyítékul, melyek a török szókincsben megmaradtak. Az olasz hatás külömben még ma is annyira benn van a nyelv tudatában, hogy egyes francia szók olaszosodott formában kerülnek forgalomba. Így alakul át a *visite* (látogatás) szó *vizitává*, *proteste* (mint jogi műszó) *protesto-vá* stb.

Az alsó Duna mentén a hajdani 'Tuna vilajeti' körül lakó

*) A török nyelv olasz elemeivel, nem különben az olasz nyelv török elemeinek kimutatásával legújabbán BONELLI foglalkozott. Dolgozata, melyre gyakrabban lesz alkalmunk hivatkozni, a nápolyi keleti intézet *L'Oriente* cz. folyóiratában 'Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano' czímmel jelent meg.

népek nyelvei csekélyebb hatással voltak a török szókincsre. Ide tartozik a délszlávok, a magyarok és az oláhok nyelve. E nyelvek azért alkalmasak az átvétel megállapítása szempontjából való összefoglalásra, mert a hatás, melyet a török szókincsre gyakoroltak, körülbelül egyforma és jórészt egy időből való. Másrészt meg ugyancsak van némi hasonlóság abban a hatásban is, melyet a török nyelv e dunamenti nyelvek mindegyikére gyakorolt. E hatás kimutatásával első sorban MIKLOSICH foglalkozott, de jó részük van benne a mi nyelvészeinknek is. Más ok is szól még a dunai nyelveknek a fentebbi szempontból való összefoglalása mellett. A kölcsönös átvételek legnagyobb része akkor történt, mikor az oszmán félhold a legfényesebben ragyogott a Balkán félszigeten és mikor a délszláv országokon kívül az oláh földet és Magyarországot is járták az országfoglaló törökök; szóval a hódoltság korában. A törökség, jobbára a hadakozásokban résztvevő seregek, ha megszakításokkal is, elég hosszú ideig tartózkodott az illető dunai országokban, és ebből a körülményből teljesen megmagyarázható a török szókincsnek az a nagy hatása, mely ezen nyelvek mindegyikéből kimutatható. Hiszen a bolgár és a szerb nép anyanyelve gyanánt beszélte a törököt, értette a havasalföldi is, és nálunk Magyarországon sem volt ismeretlen. ZRINYI MIKLÓS írt is, olvasott is törökül. És hogy e nyelvek hatása nem volt kölcsönös, vagyis hogy a török nyelvben aránylag nagyon csekély a szláv, magyar és oláh elemek száma, ennek oka a fentebb mondottakból magyarázható meg. Mert míg a dunai országok népei teljes területileg ki voltak téve a török nyelv hatásának, addig a török népnek csak egy töredékére, első sorban a harcokban résztvevők nyelvére lehettek a dunai országok nyelvei némi hatással. A török nyelv a maga teljes egészében e hatás alól ki volt zárva. Az éperott tartózkodó törökök nyelvére ám hathatott, sőt valószínű is hogy hatott a velük érintkezésben álló népek nyelve, de e hatás, nem férközhetvén be a köznyelvbe, annál kevésbé az irodalomba, nyom nélkül maradt. Ez az oka annak, hogy a török nyelvben alig mutatható ki hatvan magyar átvétel, és ugyanannyi szláv és oláh elem. De még erre a kevésre sem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az átvétel a három nyelv melyikéből történt. Az átvett szók ugyanis többnyire olyan természetűek, hogy egyaránt megvannak a magyarban és a délszláv nyelvekben, sokszor az.

oláhban is. Ilyen, hogy csak egyet említsek, az 'agár' szó, mely az oszmánliban *zarar*-nak hangzik. A magyarból való átvétel lehetőségét az a szókezdő *z* nem gátolja, mert megmagyarázható a névelő (*az agár*) *z*-jéből. Ugyde a bulgár, szerb, albán *zagar*-ból, az új-görög *σαγάρι*-ből, mely alakoknak szintén van jussok a török *zarar*-hoz, az is bizonyítható, hogy a szlávtság adta e szót az oszmaniinak, és hogy a magyar alak a névelő hatása folytán vesztette el kezdő *z*-jét.*) Analog példákat többet is felsorolhatnánk. Vannak e mellett természetesen olyan elemek is, melyek kétségtelenül magyar eredetűek. Ide tartoznak azok a szók, melyek a délszláv nyelvekben nem használatosak, és így csak közvetlenül kerülhettek a magyarból a törökbe. Ilyen a *kírmízi* nevű arany pénz, mely a *mi körmöczi*-nknek a népetimológiai elváltozása. A *kírmízi* ugyanis pirosat jelent, és így alkalmassá lett az arany szép színének a megjelölésére.

De még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a török nyelvnek ezen dunamenti elemei nem közkeletűek, és hogy nem a köznyelv szavai közzé tartoznak. Egy mai török ember alig ismerne belőlök egy-kettőt. Nagyobbára úgy keletkeztek, hogy az egykori forrásmunkák, mint akkortájt használatban levő szókat, följegyezték, és úgy maradtak aztán török szóknak. Ugyanilyen az eset a szláv nyelvekre nézve is. És ezen okokból, hogy könnyen támadható tévedésekbe ne essünk, legalkalmasabbnak mutatkozik az az eljárás, hogy a kölcsönvett török kifejezés mellé odailleszszük az illető szónak akár szláv, akár magyar mássát, el nem siettetve az ítéletet, hogy a két alak közül melyik a jövevény.

Meg kell még emlékeznünk a török nyelv idegen elemeinek egy másik csoportjáról, mely a legújabb időben, a nyugoti kultúra hatása alatt került a török, illetve a sztambuli irodalmi és köznyelvbe. Értem a török nyelv francia elemeit. E szóknak csak kisebb része honosodott meg a nyelvben, és jobbára úgy, hogy alaki elváltozásokon mentek keresztül. Ilyen a többek közt a *fr. abat jour*-nak *pandsur* formája, a *gendarme* szónak *žandarma* mássá, a *setre* (kabát) szó, mely francia alakban *surtout*-nak hangzik, a *farmason* (szabadkőműves) kifejezés a *franc-maçon* alakból stb. A francia átvételek legtöbbje azonban csak neologizmusnak

*) Az *agár* szóra nézve v. ö. NyK. 23: 119. 344. Sz. J.

tekinthető, mert nem a nyelvszükség hozta őket használatba, nem is nyelvi érintkezés folytán kerültek bele a török szókincsbe, hanem a legtöbb esetben a nyelvbeli hanyagság, vagy a divatba jött francziáskodás eredményei. A moderneskedni szerető sztambuli 'bej efendi', francia regények és novellák fordítói és a kapkodva dolgozó újságok szoktatták rá e kifejezésekre a sztambuli nyelvet, melybe e neologizmusok egy része már be is fészkelődött. Ma már a nép is *šimindifer*-nek (chemin de fer) nevezi a vasutat, a melyre pedig a *demir-jolu* török kifejezés is megvan. A vonatot *trénnek* (train) nevezi, *kupé*-ba ül; a kávéházban a *gazeta* vagy a *žurnal* (újság) valamelyik *nümero*-ját kéri, a *gazino*-ban *gazo*-t vagy *limonata*-t iszik, *bon-žur* (bon jour) szóval üdvözli a barátját, *mon šer*-nek (mon cher) szólítja, akár egy született *mosju* (monsieur). Ép oly túlkapásai az idegen szók hajhászásának, mint a mily túlságba vitték az ó-mohamedánok az arab-perzsa nyelvkeverék valóságos divatját. De a mint ezektől már tisztulóban van a nyelv, ép úgy fognak az újabb francia barbarizmusok is tűnedezni, ha a különben is ébredező nemzeti öntudat erősödni fog.

Az eddig felsorolt nyelveken kívül még az örmény, kürd és albán nyelvek is hozzájárultak csekély számú szókkal, hogy a török szókincset tarkítsák. Sőt újabban egy-két német kifejezés is lábra kezdett már kapni, és a török vasúti kalauzoknak *fertig* kiáltása, melylyel a vasút megindíthatását jelzik, megteremtette a *fertigži* szót. E néven nevezik a vasuti kalauzokat. Az angol nyelvből szintén átkerült egy két műkifejezés. Főleg a hajózásra vonatkozó szavak közül, melyek a helyi forgalmú hajózók révén a köznyelvben is megfészkelődtek. Ilyen közkeletűvé lett szó a *stop*, mely a megállásnak a kifejezése, továbbá a *tornehed* a fordulásra, és több más kifejezés, melyet minden sztambuli ember ismer és tréfás értelemben átvittén is használ.

Ime mindazok az európai nyelvek, melyek többé-kevésbé hatással voltak az oszmanli-török nyelv szókincsére. És mert csakis oszmán-törökségről van szó, nem pedig a török nyelvekről általában, nem vehettük tekintetbe a többi török, illetve tatár nyelvekbe került idegen elemeket. Értem első sorban a tatár nyelvek egynéhányának orosz elemeit. Ugyancsak nem voltak ide sorozhatók a bosnyák-törökség nagyszámú szláv elemei sem. Főleg azért, mert ez eredetileg szláv fajú és ajkú nép az egyes szókon

kívül szláv nyelvi sajátosságokat is átvitt a megtanult török nyelvbe, és így e keverék nyelv szláv elemei nem tekinthetők egyúttal a török nyelv idegen elemeinek. Lásd erre vonatkozólag BLAU «Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler» című művét, melyben részletesen ismerteti azt a török nyelvet, mely bosnyák ajkon formálódott át.

Áttérve a török nyelv idegen elemeinek ismertetésére, melyet nagyobbára MEYER műve alapján állítottam össze, a következőket tartom még szükségesnek megjegyezni. Az összállításra az alfabetikus keretet használtam. És e keretbe csakis azokat az idegen elemeket sorozom bele, melyek a köztörök nyelv szókincsében is megtalálhatók, és nem pusztán az irodalmiban. Az irodalmi nyelvnek tudvalevőleg más-más természetűek voltak koronként az idegen elemei, anélkül hogy megállapodtak vagy megállandósultak volna. Az arab és perzsa elemekről ezúttal nem is szólok. Itt oly nagyot változott a nyelvdivat, hogy még a tíz év előtti szókincs is negyedrézére redukálódott. De változott az európai nyelvekből átvett szókincs is. Századokkal vagy csak száz évvel ezelőtt is oly idegen szók voltak használatban, melyek ma már teljesen ismeretlenek, és a melyek csak véletlen feljegyzés után maradtak meg a nyelvtörténet részére. De nagyobbára még csak használatban sem voltak. Mint idegenektől hallott és idegen viszonyok meg fogalmak jelölésére való szók kerültek egy-egy író tolla alá, és mert török betűkkel történt a feljegyzések, török szóknak vették őket.

De még egyéb természetű szavak sem foglalhatnak helyet ez összeállításunkban. Azok az eddigelé homályos eredetű elemek, melyek a török nyelvekből nem fejthetők meg, és a melyeket ennél fogva idegenből kerülteknek kell sejtenuünk. E csoportba vonhatók az örmény elemek, az albán, cserkesz, kürd és több ma már ismeretlen nyelvek szóhagyományai, megannyi emlékei a történeti érintkezéseknek. Meg kellett ezenkívül rostálni MIKLOSICH több oly adatát is, melyeket ő szláv vagy román eredetűeknek tartott. Ilyen a többek közt az *abrudžin* szó, melynek jelentése ‚reifgeld, spanngeld‘ és a melyet ő a szláv *obrōc, obruč* alakokból fejt meg, számot nem adva az *-in* végzetről. Sokkal közelebb áll, szerintem, az *abrudžin* alakhoz a perzsa *eberžin, ebrenžin* ‚armband, beinring‘ jelentéssel. — Az *alma, elma* szó magyarázatánál felemlíti a

keleti török *alma*, votj. *ulmo*, finn *omena* alakokat, és kétségesnek tartja a magyar *alma* török kölcsönszó voltát. Marad tehát számkra, a mit a mai nyelv ismer, és a mit a mai nyelv használ. Ime ez elemeknek az összeállítására.*)

abanos, abanoz, ébenfa, *ébène* BARB.; az arab nyelv közvetítésével az ó-görög ἔβενος-ból ered.

abažur, abažor, a franczia *abat-jour* átvétele „lamba siperí“ *Kamus*.

abloka, ostrom, *blocus*; újabbkori átvétel az olasz nyelvből, v. ö. *blocco* és velencei *abloco, bloca* МЕY. Továbbképzésben *abloka etmek, ablokaja atmak, ablokaji bozmak* SAM.

abone, vmire előfizetni, *abonné*; újabbkori franczia átvétel az *abonné* szóból. Használatosak még: *abone etmek*, előfizetni, *abonelik*, előfizetés, *abone olmak*, előfizetni.

absent, szeszes ital, absinthe; újabbkori franczia átvétel az *absinthe* szóból JUS.

adres cím, *adresse*; újabb átvétel a francziából. *Izzet*.

afion, afiun, affun, opium, vö. magy. *áfiom*; az ó-görög ὀπιον-nak arab közvetítéssel elváltozott alakja. BIANCHI egy *ebjun* alakot is ösmer, mely még közelebb áll az eredeti szóhoz. Az új-görög ἀφιόνι már török átvétel. V. ö. *Afion-kara-hissar* (török helynév).

aforos, aforoz, egyházi kiátkozás, *anathéma*, *excommunication*; az új-görögből ἀφορισμός (*áforosz*) átvett szó, mely a törököknél mint keresztény egyházi fogalom és műszó használatos. V. ö. *aforoz etmek, aforozlamak*, kiátkozni, *aforozlu* kiátkozott JUS.

aftos, görög lány, *filie aimée, donna greca* BON.; az új-görög ἀπόδος mutató névmásból (ö) lett fogalomszó. Török népdalokban

*) A leggyakrabban előforduló rövidítések a következők: ZEN. = ZENKER, Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch; BIAN. = BIANCHI, Dictionnaire turc-français; JUS. = JOUSSOUF, Dictionnaire turc-français; SAM. = SAMYBEJ, Dictionnaire turc-français; MEY. = MEYER Türkische Studien I; MIKL. = MIKLOSICH; BARB. = BARBIER DE MEYNAUD, Dictionnaire turc-français; BON. = Bonelli értekezése a török nyelv olasz elemeiről. *Lehce* = AHMED-VEFIK PASA török szótára (Lehcei-Osmani); *Izzet* = *Mustafa Izzet*, Tashih elgalalatat ve elhurufat; *Kamus* = Mükemmel kamus-i osmani. Stambul 1309.

gyakran fordul elő 'Aftosum, aftosum güzel aftosum' (Lánykám, lánykám, szép (görög) lánykám).

aftos pios, görög kifejezés *αυτος πιος*; szószerint 'az, a melyik'; a törökben gúnyosan használva *te mifele vagy* jelentése van. *Lugat-i garibe*.

afostos, *aostos*, augusztus, aóut; az új-görög *αβγουστος* török alakja, v. ö. *aostos bözeji grillon*, *aostos šarabi* SAM.

ahtapod, BIANCHI-nál *ahtibos*, *ehtabot* polip, poulpe, pieuvre, az új-görög *αχταπόδι*, *δκταπόδι*-ből átvett szó.

aja, szent, saint; az új-görögben *άγια*, mely a következő török szókban is meg van: *aja-soluk* (helynév), *Aja-Sofia* (dsámi), *aja Stefanos* (helynév).

ajazma, forrás, csodatevő kút, fontaine miraculeuse, az új-görögben *άγιασμα*.

akantion, *akantijun*, acanthe; a görögben, a honnan e szó átkerült, *άκανθιον*, új-görög alakja *άγκάθι*. Újabban e görög szót az ugyanazon jelentésű török *diken-otu* kezdi kiszorítani, l. ZEN.

akov, mérték, akó, mesure pour les liquides, v. ö. *altí akovluk* hat akós, grande tonne BIAN. Az új-török nyelvben e szó nem használatos, a régibe a magyarból került, még pedig délszláv közvetítéssel

aktor, színész, acteur; újabb átvétel a francziából, v. ö. *aktorluk* színészkedés, *aktorluk etmek* színészkedni; *aktris* színésznő.

alabanda, tüzelés a hajón, átv. szemrehányás, forte réprimande Jus.; újabb átvétel az olaszból, a hol e szó *alla banda*-nak hangzik. V. ö. geminin alabanda atési = a hajó összes ágyúinak egyszerre való elsütése.

alarga, nyílt tenger, mint hajós műszó a partoktól való eltávolodást jelenti; haute mer, au large; az olaszban *allarga*, *a largo*. V. ö. *alarga etmek* a nyílt tengerre jutni, *alarga olmak* vmitől távol lenni, *alargaja cikmak* ZEN. az új-görögbe a törökből került.

albora etmek, a vitorlát felhúzni, lever les vergues et les attacher aux mâts SAM. Átvétel az olaszból, az *alberare* ige imperativusi *albera* alakjából. Hajós műszó.

alesta, kész, fölszerelt, pronto; *alesta etmek*, hajót felszerelni. Olasz eredetű hajós műszó, v. ö. *allestire una nave*. BARB.

amiral, admiralis, amiral; e francziából átvett szó arab.

eredetű. E nyelvben ugyanis *emir-ul-ma-nak* hangzik. V. ö. *ami-rallik* admirálisi méltóság SAM.

anafor, örvény, *contre-courant*; az új-görög nyelvből (*ἀναφόρι*) átvett szó. V. ö. *anafor akinti*, *anafor ejlemek* ZEN.

anahtar, *αναχταρ*, kulcs, clef; az új-görögben, a honnan e szó került, *ἀνοχτάρι*-nak hangzik. V. ö. *anahtar arası*, *anahtar orlanı* ZEN.

ananas, a francia *ananas*-nak ez átvett alakján kívül *ananos* alakban is használatos.

angaria, *ankarja*, erőszak, robotmunka, *corvée*, *travaux forcés*; az új-görög *ἀγγαρεία*-nak nevezi. V. ö. *angarja tutmak* ZEN. A magyarban is megvan, vö. MTsz.

anison, *anısun*, ánís, *pimpinella anisa* ZEN.; az arab nyelv révén került a görögbe, a hol *ἀνισον*-nak hangzik.

anša, *anchois* ZEN. szardella-féle hal. A francia *anchois*-ból való származtatása kissé merész. MEY. Nevezik még *anša*- és *zamsı balıri*-nak is. BIAN.

antika, minden régi és különös tárgy, *antique*, *antiquité* SAM. Újabb átvétel a francziából, v. ö. *antikazı*, a ki ily tárgyakkal kereskedik.

apalet, váldísz, átvétele a francia *épaulette* szónak. Izzet.

ararot, hajós műszó; újabb átvétel az angol nyelvből, hol e szó *arrow-root*-nak hangzik.

arganun, *erganun*, orgona, *orgue*, *cloche* ZEN. E szó, mely a magyar *orgoná*-val is egy eredetű, közvetlenül a görög *ὄργανον*, *ἄργανον*-ból került a törökségbe.

arma, czimer, hajófelszerelés, *les armes*, *armement d'un navire*; újabbkori átvétel az olaszból, v. ö. *devlet arması* az ország czimere. E szóval függ össze az *armador* is, olaszul *armatore*, mely szó ez *arma*-t készítő munkást jelenti SAM.

armonik, harmonika; francia átvétel; ,bir nev küreкли küçük pijanoja derler'. Izzet.

arnika; *arnica*, *arnique* (növény) SAM. Az olasz *arnica* átvétele.

artak, menjük, *allons*; az örmény *artak* (menjünk) gúnyos átvétele *Lugat-i garibe*.

arš, katonai műszó ,előre, en avant' jelentéssel SAM. Nem.

valószínűtlen, hogy a francia *marche* szónak a változatával van dolgunk.

asfıraž, isfıraž, spárga, asperge; e szó a perzsából került ugyan a törökségbe, de a perzsa szónak is a görög ἀσπράγος szolgált alapul. Ez iráni szó az összes európai nyelvekben elterjedt, a magyarban is.

asztal, asztal; e szót MIKLOSICH idézi. Tudtommal e szó nem használatos a törökségben. Az *östöl*, melyet M. említ, a törökségből is megfejthető.

atrina, atrina (halfaj), atherine; ZEN. az új-görögben ἀθερίνα.

avanak, együgyű, hülye, sot, esprit faible BARB.; e szó a vulgaris nyelvben használatos, szótárakban nem találtam nyomát. A törökbe az örmény nyelvből került, hol szamarat jelent.

avanta, haszon, előny, avantage; népnyelvi szó, mely a szótárakban nem fordul elő, l. her avanta senin eline- mi düšer' Orta-öjünü. BONELLI olasz átvételnek tartja az ol. *vantaggio* szóból, de épp oly könnyen megmagyarázható a fr. *avantage*-ből is.

avokat, abokat, ügyvéd, avocat SAM. Ujabb átvétel a francziából, és nem, mint BONELLI hiszi, az olaszból. V. ö. *avokatlık*, ügyvédekedés, *avokatlık etmek*, ügyvédekedni.

ažente, aženta, ügynök, ügynökség, agent, agence SAM. átvétele az olasz *agente* szónak, v. ö. *ažentelik* ügynökösködés.

babka, hat krajczár értékű régi lengyel ezüstpénz ZEN. MIKL. ez adattal összeveti a cseh, szlov. *babka*, magyar *babka, batha* alakokat. A török szó magyar átvételnek tetszik, eredetére nézve l. Nyelvőr.

bače, csók, baiser; e szó csak BARB. szótárából ismeretes, köz-török szónak nem tekinthető. Egyébként az olasz *bacio* szónak a mássa.

bajtar, állatorvos, vétérinaire. MEYER hibásan származtatja e szót az új-görög ἰππιατρος-ból, mert e szó egészen újabb keletű, és az alaki nehézségek sem magyarázhatók meg. A *bajtar* arab eredetű szó.

balat, régi épület, rom, szintén csak BARB. szótára ismeri. Mint helynév az aranyszarv egyik helysége neveként fordul elő. BARB. a görög πάλαιος-ból származtatja. A törökbe közvetlenül az arab nyelvből került.

baldıran, schierling, ciguë BIAN. — MEYER a lat. *valeriana*,

Baldrian szókkal hozza összefüggésbe. A törökségben inkább *baldirgan* alakban ismeretes, és ez eredeti töröknek tetszik.

balina, balina, czethal, baleine SAM. újabbkori átvétele az olasz *balena* szónak.

baljemez, nagy ágyú, couleuvrine BARB. az olasz *palla e mezzo* (boulet et demi) átvétele. A *bal-jemez* (mézet nem eszik) egyúttal népetymologia.

baljos, bajlos, régebben ez volt a czime a velencei és francia ügyvivőknek a portánál. A velencei dialektusban *bailo*; új-görögül *μπάιλος*.

balo, baloz, bál, újabbkori átvétel az olasz-francia nyelvekből, v. ö. ol. *balo, balo vermek*, *bált adni*.

balon, léghajó, újabb francia átvétel a *ballon*-ból. Törökösen: *hava topu. Izzet*.

balsama, balsam, balzsam, amyris, az olasz *balsamo* átvétele, görögül *βάλσαμον*.

bán, parancsoló, kormányzó, gouverneur ZEN. Noha eredetere nézve azonos a perzsa *ban* szóval, mely főleg összetételekben fordul elő, pl. *barče-ban* (vulg. *bahčevan*) kertész, mint önálló szó a magyar, illetve a délszlávból került a törökbe. A *banat* mint török szó, magyar átvétel, pl. *temesvár banati*, temesvári bánság.

banda, katonazene, banda; truppa armata BON. olasz *banda*, v. ö. *bando*.

bandira, bandera, hajólobogó, bandière SAM. olasz *bandiera*. *bandirol* újabbkori átvéte a francia *banderole*-nak.

bane, meleg fürdő, thermes. ZENKER az olasz *bagno*-tól származtatja, MIKLOSICH ellenben a bulg. szerb *banja*, alb. *banje*, magy. *bánya* átvételét tartja valószínűbbnek. Használatos a *banjo* is, mint az olasz *bagno* átvétele.

bankir, bankár, banquier SAM. Újabbkori átvétel a francziából

banka, bank, banque JUS. *Millet bankasi* nemzeti bank. Újabbkori átvétel az olaszból. Újabban inkább a francziás *bank* a szokottabb, p. *bank-i osmani* ottomán bank. Hallható itt-ott a *banknot* kifejezés is.

baraka, baraque SAM. Újabbkori átvétel az olasz *baracca*-ból.

barata, régibb török írók így nevezik hol Tomorit, hol Martinúzit; a magyar *barát* átvétele l. Thury id. m.

barbunja, barbonja, meerbarbe, rouget SAM. Az olasz *barbone* átvétele, az új-görög *μπαρμπούνη* már török átvétel.

barda, alabárd, hache BARB. — MEYER e szót az oláh *bardă*, magy. *bárd*-ból származtatja, BARBIER az olasz *alabarda*-ra gondol.

bareta, barata, süveg, barrette SAM. piros gyapjú süvege a bosztáncsi-knak. Olaszul *berretta*.

baristarjon verbena officinalis. ZENKER a görög *περιστερ-ρ-ε-ω-ν*-ből származtatja, holott e szó galambházat jelent.

barka, bárka, barque SAM., olasz *barca*. Ugyancsak ide tartozik a *barca*, nagy hadi bárka, grande barque de uerre SAM., melyet MEY. az olasz *bargio*-val hoz összefüggésbe.

barkuk, baraczkfaj, abricot ZEN. prune jaune BIAN. Az arab közvetítésével a byz. görög *πρακώκιον*-ból került; új-görög alakja *πρεκοῦκι*.

barometro újabbkori francia átvétel (*baromètre*) JUS.

barut puskapor, poudre; BONELLI a görög *πυρρίτις*-ből származtatja, mely arab révén került a törökbe.

basilik, basilik, ér, veine basilique BIAN. összefügg a görög *βασιλικός*-szal.

bastijun, bastijon, bástya, bastion ZEN. Olaszból átvett szóhol *bastione*-nak hangzik.

baston, bastun, sétatálcza, bâton; az olasz *bastone* átvétele.

baštini, champs, terre du domaine public BARB. „nach dem Tapu übertragbarer Grund.“ MIKLOSICH e szót, mely különben ismeretlen a törökségben a *bašta*, magy. *bátya* szóval hozza összefüggésbe. BARB. bolgár szónak tartja.

baštarta, baštarda, bastarda, vitorlás gálya, grand galère. BARB. A *Lehce* is ösmere e szót mely az olasz *bastarda* átvétele.

atarja, batterie. V. ö. *elektirik atarjasi*, villamos battéria. Újabb átvétel az olasz *batteria*-ból.

batos, sorte de groseiller BIAN. A görögben *βάτος*.

bažaliska (badaluska), a régiebb török írók használták egy fajta ágyú elnevezésre. Thury a *basiliske* szóból eredtetli. L. Török történetírók II. 80.

Beč magy. Bécs. E helynevet a magyarból vette át a török épp úgy mint *Erdel* (Erdély), *Kaniže*, *Peč*, *Budin*, *Temešvar*, *Beligrád* stb. helyneveket.

bedenos (madár faj), sorte d'oiseau suppé BIAN.; Az új-görögben πεταινός.

bekasa, bekatsa, schnepfe; olaszból átvett szó, v. ö. ol. *becaccia*, velenc. *becazza*. Az új-görög *μπεκατσά* szintén olasz átvétel.

beranda, matrózágy a hadi hajókon, *couchette* BARR. V. ö. olasz *branda*.

berber, borbély, barbier; olasz *barbiere*. Számba veendő, hogy a perzsa is ösmeri e szót.

bergamot, bergamut, pergament körte, bergamot. Eredetéről l. a Nyelvörben megjelent közlésemet.

besa, béke, tréve. BARB. e szót albán eredetűnek tartja, v. ö. *arnaud besasi* tréve l'Albanais.

bežene, bežne, erőd, barricade ZEN. A szó ismeretlen eredetű. L. Thury: tört.

biber, bors, poivre. ZENKER e szót görög átvételnek tartja, hol *πεπέρι, πέπερι*-nek hangzik.

bilanča, mérleg, bilan, bilančo defteri mérleg füzet; az olasz *bilancio* átvétele.

bira, sör, bière SAM. Újabb olasz (*birra*) átvétel, a török *arpa suju* rovására.

birov, biró, maire de village. ZENKERNél is magyar átvételnek van feltüntetve.

bizelja, zöld borsó, petit pois Jus. Olaszul *pisello*, v. ö. új-görög *πιτζέλι*, plur. *πιτζέλια*; ez utóbbi alakból lett a török.

bilgam, balgam, phlegme, pituite SAM. Közvetlen az arab nyelvből került a törökségbe. V. ö. görög *φλέγμα*.

blokhavuz, újabbkori német átvétel (blockhaus), katonai műszó.

bodrum, bodurum, pincze, souterrain SAM. — MEYER a görög *ὀπόδρομος* alakot látja benne.

bojača l. *pojača*.

boγ, buγ, főnök, vezér, chef, maître. ZENKER szláv szónak tartja, anélkül hogy bizonyítaná. V. ö. *baš-buγ* (MIKES-nél *básbúg*). Török eredetű szónak látszik. BARBIER a bolgárból eredtetí, noha a bolgárban is mint török átvétel honosodhatott meg.

KÚNOS IGNÁCZ.

Magyar *o* — szláv *o*.

(Első közlemény.)

SETÁLA az Archiv für slavische Philologie 18. kötetében röviden ismertette SZINNYEI *Hogy hangzott a magyar nyelv az Arpádok korában?* című értekezését. Egy pontban, véleményem szerint, nem elég híven adta vissza SZINNYEI előadásának magvát, mikor t. i. a 259. l. azt állította, hogy a magyar *o* nagyon zárt hang, a mely idegen fülnek csaknem *u*-nak hangzik. Az Archiv utolsó kettős füzetét ismertetve rámutattam SETÁLA ez állítására és megkértem magyar nyelvésztársaimat, nyilatkozzanak e kérdésről, BALASSÁT és SZINNYEIT névleg is megemlítettem, amazt, mert legbehatóbban foglalkozott minálunk hangtani kérdésekkel, emezt, mert ő neki tulajdonított SETÁLA olyan véleményt, a melyet eredeti értekezéséből ki nem lehet olvasni. SZINNYEI szíves is volt e folyóirat 359. lapján nyilatkozni. «SETÁLA barátom állítását, úgy kezdi, igenis kész vagyok aláírni», lejjebb pedig konstálja, hogy «a magyar *o* a finn *o*-nál jóval zártabb hang *s* közel áll a finn *u*-hoz, a mely a mi *u*-nk nál nyíltabb.» Előttünk most már teljesen érthető SETÁLA állítása: ő neki, finn létére, a magyar *o* igenis csaknem *u*-nak hangzik, Minket sokkal jobban érdekel az a kérdés, a hozzánk jóval közelebb, értem földrajzilag közelebb eső népek fülében szintén *u*-nak hangzik-e a magyar *o*. SZINNYEI erre a kérdésre is felel, de nem úgy, hogy a bennünket körülvevő népek hangjait vizsgálná és kutatná, nincsen-e köztük a magyar *o*-nak teljesen vagy csak nem teljesen megfelelő *o* hang, hanem úgy, hogy az oda került magyar szók hangzására hivatkozik. Ez ellen nem is tennék kifogást, ha az összes átment szókból vonná le következtetéseit, de ő épen az elszigetelt, ritka eseteket hozza föl és ezekre építi tételét, nem is vizsgálja tovább, e kivételes esetek nem köszönhetik-e létrejöttüket az illető nyelv specialis hangtani törvényeinek.

Mielőtt azonban a részletekbe bocsátkozom, hadd álljanak itt SZINNYEINEK erre vonatkozó szavai: «De hogy nemcsak a finn, hanem más idegen fülre is majdnem *u* benyomását teheti a mi *o*-nk, arra elegendő bizonytságot találunk a szerb, horvát, szlovén, ruthén és oláh

nyelvbe átkerült magyar jövevényszavak közt; v. ö. ezeknek kimutatását CSOPERTŐL (ruthén: NyK. 16 : 270), MUNKÁCSITÓL (déli szláv: NyK. 17 : 66) és ALEXICSTÓL (oláh: Nyr. 16 : 155). Ilyenek: (déli szl.) *čunta* : csont, *gumb* : gomb, *šipuš* : sipos, *sat'ura* : szatyor, *d'oput* : gyapot, *barsun* : bársony; (ruth.) *puhar* : pohár, *lopuš* : lapos, *barsun* : bársony, (ol.) *birtuk*, *birtukuš* : birtok, birtokos, *čukur* : csokor, *čurda* : csorda, *fugla* : fogoly (madár), *lakatus* : lakatos, *tajug* : tályog, *ultoan* : oltvány, *furdalu*, *furdal'is* : forduló, fordulás, *kusuru* : koszorú, stb. Avagy talán mind ezeket egyszerűen Árpád-kori átvételeknek 'minősítsük' az *u* miatt? Föltéve, hogy akadna, a ki ezt az állítást 'megkoczkáztatná', azt kérdezném tőle, hogy az olyanokat, mint a 'trinkgeld' jelentésű szb. *aldumaš* (áldomás) az ol. *cukur* (czukor) a ruth. *čendbistuš* (csendbiztos) stb. szintén hajlandó-e Árpád-kori átvételeknek tartani.»

Nem szándékom minden itt említett nyelvvel és a beléje került magyar szókkal apróra foglalkozni, csak az első helyen említett déli szláv nyelvekből fölhozott és még fölhozható adatokat akarom példagyánánt részletesebben tárgyalni, így is bő alkalmam lesz az elvi kérdést, a melyet itt nem szabad szem elől téveszteni, kellő világitáshoz helyezni.

SZINNYEI a déli szláv nyelvekben *čunta* : csont, *gumb* : gomb, *šipuš* : sipos, *sat'ura* : szatyor, *d'oput* : gyapot, *barsun* : bársony, és *aldumaš* : áldomás alakokat találván, azt következteti, hogy a déli szlávok a magyar *o*-t *u*-nak hallják, illetőleg *h a l l o t t á k*. Mert SZINNYEI tulajdonképpen csak arról szólhatna, hogy régebben mikép hallották a bennünket körülvevő népek a magyar *o*-t, és azért sem SETÁLA állítását tulajdonképpen nem erősíti meg, sem az én kérdésekre egyenes feleletet nem ad. De szívesen ráállok az ő álláspontjára és az idő folyásában ide meg oda került magyar szókat úgy veszem, mintha a mai magyar kiejtésre is bizonyítékokul szolgálhatnának.

E kis kitérés után, a melynek elvi jelentőséget tulajdonítok, visszatérek megint a déli szláv nyelvekbe került magyar szókra. SZINNYEI maga kijelölte a kiinduló pontot, és azt szívesen elfogadom : vegyük elé MUNKÁCSINAK *Magyar elemek a déli szláv nyelvekben* című sok tekintetben jeles és elég teljes összeállítását és menjünk végig rajta. Mindjárt a bevezetésben ott találjuk a 70. lapon a bennünket érdeklő pontot: «*o* helyett *u* : *bussia* : bosszú, *čunta* : csat, *durunga* : dorong, *gumb* : gomb, *šura*, *sura* : sor, *šunka*, *šunkaš*, *tutl'av* : totyó || *d'oput* : gyapot, *orgunaš* : orgona, *šipuš* : sipos, *sat'ura* : szatyor». Látni való, hogy SZINNYEI nem is hozta föl mind az eseteket, a melyeket MUNKÁCSI említ. Más részt, igaz, azt sem mondja SZINNYEI, hogy valamivel lejjebb MUNKÁCSI-nál még egy pont található, a melyből valaki, ha SZINNYEI eljárását követné, azt bizonyíthatná, hogy a déli szlávok a magyar *o*-t nem *u*-nak, hanem

a-nak hallják, illetőleg hallották! E pont íme így szól: «*o* helyett *a*: *kapoc*: kopó, *toran*: torony, *fontaš*: fontos, *cukar*, *šarampov*». Már ez utóbbi pont óvatossá tehetné volna SZINNYEIT az első pont fölhasználásánál. De azt a kérdést még épenséggel nem lett volna szabad elkerülnie, hogy ezekkel az *o*: *u*-s esetekkel szemben nem akadnak-e szók, melyekben a déli szláv nyelvekben is *o* hangzik, csak úgy mint a magyarban, és hogy milyen arányban és viszonyban állanak az elsők az utóbbiakhoz. MUNKÁCSI, az igaz, erről nem tett a bevezetésben külön említést, nyilván mert ezt egészen természetesnek találta, hogy magyar *o*-nak a déli szláv nyelvekben is *o* felel meg, ő csak a föltűnő, valamely magyarázatot kivánó eseteket állította össze. Nézzük tehát magát a szók lajstromát, és haladjunk nagyobb hitelesség és könnyebb ellenőrzés kedvéért szóról szóra, ki nem hagyva egy számot sem és álljunk meg, a hol magyar rövid *o*-val szemben a déli szláv nyelvekben is *o*-t találunk. Az eljárás talán kicsit hosszadalmasnak tetszhetik, de reményelem, mindenki át fogja látni, hogy az összes adatok ilyen apróra való megfigyelése sokkal biztosabb eredményhez vezet, mint egy-két önkényesen kiragadt példa bemutatása. A csoportok előtt álló számok azokat a számokat jelenti, a melyek alatt MUNKÁCSI az illető szókat tárgyalja. A szláv adatokat úgy írom ki, a mint MUNKÁCSI összeállította, hogy ezzel is documentáljam, hogy az adatokat nem bizonyos, talán elfogult álláspontból válogattam össze. Ha ezekhez az adatokhoz megjegyzést fűzök, szögletes zárjel közé [] iktatom. Ha egy csoportban *o* mellett *u*-t is találok, kihagyom és később tárgyalom.

7. k o l d ú l — szlov. *koldüvati* mendicare; *koldovati* koldúl DANK. [V. ö. MIKLOSICH Etymologisches Wörterbuch 123. l. a *kold* cikket.]

21. c s o m ó — horv. *čom* bund, pack FIL., szerb *čom* ein päckchen tabak POP. WESZ. [A horvát akadémia nagy szótára csak VUK KARADŽIĆ szótárából idézi, a ki egy népdalból ismeri a *čom duvana* «egy csomó dohány» kifejezést.]

23. d o b — szerb *dob* trommel, *dobovati* trommeln POP. WESZ.: horv. *dobar* trommelschläger, *dobovan'e* das trommeln. Különös, hogy *doboš* a szótárak egybehangzó tanúsága szerint «die trommel»-t jelenti. [A nagy akadémiai szótár csak is a *doboš* alakot ismeri a «dob» jelentésben, de a BRANČIĆ-DERA-féle szerb-magybr szótárban is megtaláljuk a rövidebb *dob* szót.]

39. h o r d ó — *hordov* dolium JAMBR.; *hardov* id., *ardavica* id. MIKAL.; szerb *ardov* fan, *hordov* id. POP.; horv. *hardov*: bačva FIL.; bulg. *vordov* id. MIKL. — rut. *hordüv*, *ord'v*. Csop. [Az akadémiai szótárból mindenki meggyőződhetik arról, hogy a *hardov* alak jóval elterjedtebb, mint a *hordov*, MUNKÁCSI tehát bátran említhette volna ezt a szót is azok között, a melyek magyar *o* helyett *a*-t tüntetnek föl.]

44. k o f a — szerb *kofa* kufe, höckerweib Pop., DANKOVSZKY is fel-
említi mint illir szót.

45. k o l d u s — horv. *kolduš* mendicus MIKL., DENK. *koldiški* adj.
mendici MIKL. — rut. *kolduš*, *koldoš* id. MIKL. [A «Denk.» talán sajtó-
hiba Dank(ovszky) helyett. A *koldiški* melléknevet MIKLOSICH nem a
horvátok, hanem a magyarországi szlovének nyelvéből idézte, PLE-
TERSNIK nagy szlovén szótára azonban nem ismeri, de igenis a főnevet
koldiš *kôdiš*, *kôdež* és *kolduž* alakokban.

58. orszá g, HB. *uruzag* — dalm. *ruszag* ország VERANCS.;
orszàg regio, *orszachki* provincialis JAMBR.; szerb *rusag* staat, geleite
Pop.; horv. *rusag* die provinz, region *rusačič* eine kleine provinz, *orsag*
land FIL. — rut. *orsag*, *arsag* ország, országút Csop. [Ezt az érdekes
szót is itt tárgyalom, ámbár o mellett u is mutatkozik: De sem MUNKÁCSI
nem állítja, hogy a *rusag* alak is ország-ból lett, sem SZINNYEI nem
említi, tehát talán ő is hajlandó elfogadni azt, a mit MUNKÁCSI e
helyen legalább jelez, mikor a HB.-beli *uruzag* alakot is oda iktatja, hogy
t. i. a *rusag* alak u-ja olyan magyar alaknak felel meg, a melyben
szintén u hangzott. A mint a bevezetésből látni, MUNKÁCSI a *rusag* ala-
kot a HB.-ben található *uruzag* alakból magyarázza, úgy hogy a kezdő
u elesését teszi föl: «A kezdőhang elisiójának, mondja a 69. lapon,
érdekes példája az ószlovén *rusag*: ország, HB.-beli *uruzag*. «Kifogá-
som van az ellen, hogy MUNKÁCSI «ószlovén»-nek nevezi itt a *rusag*
alakot, az hogy MIKLOSICH Lexicon palaeoslovenicumában benne van,
még nem ad ehhez jogot, maga MIKLOSICH ó-szerbnek mondja (l. Fremd-
wörter *rusag* és Etymologisches Wörterbuch *rusagü* a.); azt sem tartom
egészen kétségtelennek, hogy *rusag uruzag*-ból lett, mert nem volna
épen lehetetlen a horv. szerb *rusag* alakot egy magyar *ország*-ból (a
Schlãgeli szójegyzékben 5-ször találunk *vrzag*-ot 10 *orzag* mellett)
magyarázni a *Karl*: kralj, *arca*: raka, *marmor*: mramor analogiájára.
Igaz ugyan, hogy ezek a példák, a melyeket könnyű szerrel szaporítani
lehetne, ar: ra változást mutatnak és hogy tényleg nem tudok hirtele-
nében egy ur: ru változásra példát fölhozni, tehát csak a tünemény
hasonlóságára hivatkozhatom. Másrészt úgy látszhatik, mintha MUNKÁCSI
fényesen igazolta volna az ő föltevését, hogy t. i. *rusag uruzag*-ból a
kezdő u elesésével keletkezett, mikor azt mondja: «Efféle tünemény —
különösen r hang előtt — nem épen ritka a déli szlávtságban; ilyen
a *remeta* szó: v. ö. gör. ἔρημητης; horv. *rečin* ohrgehänge: v. ö. olasz
orecchino; horv. *red* heres: v. ö. olasz *erede*; ószerb *revitl*: v. ö.
gör. ἔρεβνδος (l. Mikl. Fremdw. 121.). «De MUNKÁCSI tényleg sem-
mit sem bizonyított az ő példáival. Arra nem fektetek súlyt, hogy ő
sem talált egészen megfelelő esetet, a hol t. i. épen u esett volna

el a szó elején, de annak bebizonyítását el nem engedhetjük neki, hogy az említett szókban az *r* előtt álló hangzó tényleg a déli szláv nyelvekbe való átmenetel alkalmával veszett el és nem már előbb. Gondolkozásba ejthette volna mindjárt a *remeta*: ἐρημίτης, mert hiszen minálunk sincs *e* a szó elején a *remete* szóban, pedig aligha a déli szlávoktól kaptuk. Tényleg az olaszban *eremita* mellett *romito* és *remita* alakokat találunk még pedig a közönséges zsebszótárakban is, csakúgy mint *erede* mellett a *reda*-t (v. ö. BOERIONÁL *rede*), BOERIONÁL *Dizionario del dialetto Veneziano* cz. szótárában az olasz *orecchio*, *orecchia* helyett is találunk *r*-en kezdődő alakot: *rechia*. Ugyanaz áll az «ószerb *reviti*» szóra nézve is, a mely különben maga csak fictio a mi már a végső *r* jelből is látható, mert ilyen jel a régi szerb forrásokban elő nem fordul — a tényleg kimutatott szó *revitovo* (ръвно) egy *revit*-ből képzett birtokos melléknév —; az új görög nép ῥεβιθι-t és ῥοβιθι-t mond az elavult ἐπέβυθος helyett, és hogy mennyire nem új itt a kezdőhangzó elesése, azt bizonyítja HESYCHIUS-féle λέβυθος: ἐπέβυθος. Tehát MUNKÁCSI példái közt egyetlen egy sem bizonyítja, hogy **urusag*-ból a horvátban *rusag* lehetett volna, az *oroslan* ellenben azt mutatja, hogy egy **urusag* igenis megmaradhatott volna.

De térjünk vissza a magyar *urszág*-hoz. Hogy ez az *urszág* *úr*-ből épügy képződött, mint *jószág* *jó*-ból és hogy ebből csak később lett *ország*, abban mi, a kik úgy vagyunk meggyőződve, hogy a magyar rövid hangzók kiejtése idővel nyíltabb lett, nem találunk semmi föltűnőt. Nem tudom, SZINNYEI *úr*-ből származtatja-e az *urszág*: *ország* szót és hogy miképen magyarázza az *o*-nak keletkezését, de azt talán ő is megengedi, hogy a régibb *rusag* alakot az *urszág* vagy *uruszág* alakokkal hozzuk kapcsolatba, a magyar *ország* alakhoz pedig csakis a fiatalabb és egészen más körben elterjedt *orsag*-ot hasonlítsuk. De a szó mindenképen megérdemelné, hogy egészen külön foglalkozzunk vele: ha SZINNYEI talán egy kis, külön ennek a szónak szentelt czikkceskében kifejtené, hogy miképen magyarázza az *u*: *o* változást ebben a szóban a magyarban, szívesen összeállítom a horvát-szerb *rusag*-*orsag* alakokra vonatkozó adatokat. [A szó rendkívüli érdekessége arra birt, hogy már most is kicsit behatóbban foglalkozzam vele.]

62. *r o j t* — szerb *rojte* falten, fransen, POP., DANK.; horv. *rojte* garnitur, troddel, fransen, quasten, tressen, *rojtica* quästchen, *rojta*st fransig. Ezekhez tartozik valószínűleg a növénynév is: *rojta*s kragenblume FIL. — rut. *rojta* franse CSOP.

63. *r o v á s* — dalm. *rovás* rovás VERANCS.; *rovás* crena JAMBR.; horv. *rovaš* kerbe, kerbholz, einschnitt am ohr (z. b. des schweins als kennzeichen), ohrmal (*na moj rovaš* auf meine gefahr, auf meine rech-

nung), *rovašac* kerbezahn, *rovašne* das gekerbe, zeichnen, markiren, *rovašiti* kerbeln, *rovašiti uho* ein ohr schlitzen FIL.; szerb *rovaš*, *raboš* id. POP.; szlov. id. KLEINM. — rut. *ravaš* id. CSOP.

67. s o k — szlov. *šok* haufe, eine ziemliche anzahl; vend *šok* id. DANK.

68. s o r — horv. *šor* gasse, *šorak* loos FIL., WESZ.; szerb *šor*, *šorak* id., *šura* reihe *šura drva* reihe klafferholz FIL. — rut. *šar* id. CSOP. [Reménylem, SZINNYEI-nek nincs az ellen kifogása, hogy a horv.-szerb *šor* szót és a belőle képzett *šorak* kicsinyítőt teljes súlyú bizonyítékoknak veszem, mikor ki akarom mutatni, hogy a horvátok és szerbek o-nak hallják, illetőleg hallották a magyar o-t és nem u-nak. Igaz, MUNKÁCSI a bevezetésben az o: u pont alatt említ egy *šura*, *sura*: sor szót, de ez kettős tévedésen alapul: **šura* alak nincs, hanem csak *szura*-nak ejtendő *sura*, a 68. sz. a. maga MUNKÁCSI sem említi a **šura* alakot, a mely nyilván csak a *šura*-ból keletkezett (az u fölött álló jel az s felé került valahogyan, így MUNKÁCSI *šura*-nak olvashatta a *šura* szót); másrészt ez a *šura* hangtani okoknál fogva nem lehet a magy. sor mása, nem is állította senki sem annak MUNKÁCSI-n kívül. A *sura* semmi egyéb mint a török *sira* «sor, rend» szó — az i-nek rendszeren u felel meg a horvát-szerbben. V. ö. GJ. POPOVIĆ Turske i druge istočanske reči u našem jeziku. Glasnik srpskog učenog društva 59:200. K. HÖRMAN Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini II. k. a szójegyzékben: *sura* ar. red, redak. MIKLOSICH Die türkischen Elemente. Nachtrag. Zweite Hälfte 35. l. MIKLOSICH kétfelé szakítja a *sura* szavunkat, egy részét a «*surét* Form» czikk alá állítja, a másikat a «*surét* arab. Capitel des Koran» cz. czikk alá! A szó nem arab eredetű.]

78. t o l v a j — *tolvaj* praedo, latro, *tolvajstvo* praedatio, latrocinium JAMBR.; szlov. *talovaj*, *tolovaj* räuber, *tolovajka* räuberin KLEINM., *tolvaj* razbojnik, lupež, hajduk WESZ.; vend *tolovaj* id. DANK.

91. b o k o r — horv. *bokor* das büschel, *bokor od cvieća* blumenstock, staude, *bokorenje* die bestaudung, *bokoriti* sich bestauden, bestocken, *bokorinača* staudgewächs FIL.; szerb *bokor* büschel, blumenstrauß, bouquet, staude, *bokoriti* sich bestauden POP.

105. k o m p — szerb *kompa* fähre POP.; horv. *kompa* fliegende, schwimmende brücke FIL.

106. k o n t y — szerb *kond'a* zopf POP. [MIKLOSICH is Etym. Wb. 127 *kondja* alatt, magyarnak vallja és még a tót *kont*-ot is említi. Addig is, míg az akadémiai szótár a k betűig eljut és talán a szó elterjedésére, történetére nagyobb világosságot vet, érdekes VUK megjegyzése, hogy a szó különösen a Šumadija-ban járatos.]

107. l o p ó — horv. *lopov* schurke, schelm, kujon, schlechter kerl

(*lopov svih lopova* ausbund aller schelme), *lopovstvo* schelmerei, dieberei, *lopovština* id. FIL.; szerb *lopov, lopovstvo* id., *lopovluk, lopovština* diebstahl.

117. v á r o s — *váraš* civitas, urbs, *váraška hisa* praetorium JAMBR.; dalm. *varos* VERANCS.; szlov. *varoš* stadt KLEINM.; horv. *varoš* id. *varošac* städtchen, *varošance* stadtkind, *varošanka* städterin, *varošić, varošica* städtchen FIL.; szerb *varoš, varošica, varoška, varošanka* id. POP.; bulg. *varoš* MIKL. — rut. *varoš* id. MIKL.

122. b á t o r : ám-bátor — *bátor* omnino, sane JAMBR. [Az akadémiai szótár csak is szótárakból idézi, az említett JAMBRESSICH-en kívül BELLOSTENEC és STULLI is fölvették szótárukba..]

128. c s o p o r t — horv. *čopor* die herde, horde, trift, rotte, rudel; *čopor cigana* zigeunerbande, č. *sviňa* eine schweineherde, *na čopore* rudelweise FIL.; szerb. *čopor* eine herde vieh WESZ., POP. [Az akadémiai szótárban sok példát találni a XVII. századtól kezdve — a «XVIII.» sajtóhiba —; érdekes az ugyanott található *čopórak* szó, a melyet egy mostani író a méhekre alkalmazza és a *čopórás*, a mely gazdát jelent, a kinek disznó- vagy juhnyája (*čopor*-a) van.]

139. o r o s z l á n — szlov. *oroslan* löwe, *oroslanka* löwin KLEINM., *oroslavnica* id. MIKL.; horv. *oroslan* lav WESZ. [*Oroslavnica* a várt **oroslanica* helyett az oroszlán másik, régibb elnevezésének (*lav-lev*) hatása alatt keletkezett, tévedés, ha MUNKÁCSI a 85. l. «az alapszónak elvonását» véli benne föltalálhatni.]

144. t ú z o k — «illyr. et croat. *túzok*» mondja LESCHKA. [Nem tudom, LESCHKA honnan vette ezt az adatot. BRUSINA *Ptice hrvacko-srpske*. Srpska kralj. akademia. Spomenik XII. 139 nem említi ezt a nevet. MATZENAUER *Cizi slova* csak JUNGSMANN szótárából ismer egy tót *túzok, túzek* szót, a melyről azt tartja, hogy aligha használják.]

150. c z u k o r — *czukor* sacharum JAMBR.; szerb *cukor, cukar* id. POP., MIKL. — rut. *cukar* id. CSOP. [MUNKÁCSI-nak igaza lesz, hogy a horv.-szerb. *cukor* alak a magyarból való, de meg kell jegyeznem, hogy ez az alak mindössze BELLOSTENEC és JAMBRESSICH szótárából ismeretesek. A mi azonban a jóval gyakoribb és a török nyelvből átvett *šécér* mellett most is élő *cukar* alakot illeti, sehogy sem merném magyarnak mondani. Ezt a horv.-szerb. nyelvtérület nyugati részében használt alak talán az olaszból (*zucchero*, velencei *zucaro*) származik, de nagyon téved MUNKÁCSI, mikor azt hiszi, hogy a horv.-szerb. *cukar*, rut. *cukor (cukar)*, hozzátéhetjük a tót *cukor* nem származhattak volna a német *zucker* szóból és hogy csak a magyarból magyarázható a második szótagban mutatkozó mély hangzó. MUNKÁCSI a *cuker* alakban véli fölismerni a német *zucker* egyetlen törvényes és pontos mását és azt hiszi, hogy ez

az alak a szlovén *cuker*-ben megmásíthatatlanul él. Tévutra vezette a szófrott képe, mert tényleg a *cuker*-nek írt szó kiejtése *cuker* és *cukar* közt ingadozik, egyes vidéken csaknem tiszta a hallható a második szótagban és határozottan mély hangzó. Tudva levő dolog, hogy a német *zucker* szóban sem hallani tiszta *e*-t, a szót csaknem úgy ejtik mint a csehek a németből átvett *cukr* szavukat; *cukr* nominativus más szláv nyelvben ugyan nem található, de igenis *cukr*- a szónak a tője a szlovénben, horvát-szerbben, tótban, ruténben, no meg a magyarban is! Úgy a mint a magyar azt mondja, hogy *czukrot*, de a nominativusban azt hogy *czukor*, úgy alakúlhatott a szláv nyelvekben is egészen természetesen, számos szó analogiájára a *cukr*- tőhöz tartozó nominativus, a mely az illető nyelv hangtani törvényeinek megfelelőleg szabályszerűen csakis *cukar* lehetett a horv.-szerbben, *cukor* a tótban és ruténben (CSOPEY *cukar* írása csak az *o*-nak *a*-felé hajló nyílt kiejtését jelenti, az irodalomban mindig csak *cukor* alak járja, CSOPEY is csak azt használja, ha ruténül ír). Tehát a horv.-szerb *cukar* szóban, de még a tót, rutén *cukor* szóban sincs semmi, a mi határozottan magyar eredetre vallana. A lauziczi szerb *cukor*, *cokor* alakokat, a melyben pedig szintén mély hang van az *r* előtt, bizonyosan MUNKÁCSI sem származtatná a magyarból, legalább nem merte fölhozni, pedig MIKLOSICH-nál azokat is megtalálhatta volna. A szláv *cukr*, *cuker*, *cukar*, *cukor* alakok jobb megértésére v. ö. az ószlov. *vihrü* (vihar) szónak az egyes szláv nyelvekben mutatkozó másait: új-szlov. *viher*, horv.-szerb. *vihar*, tót *vichor*, rut. *vichor*.]*)

155. forint — horv. *forint*, *forinta* guldenstück, *forintača* guldenchein FIL.; szerb *forinta* gulden POP.

169. pallas — szerb *paloš*, *palošina* pallasch POP.; horv. *paloš* ein langes schlichtschwert der reiterei, die fuchtel, *palošina* die fuchtel. — ném. *pallasch*, francia *pallache*, olasz *palascio*.

174. rostély — *roštěly* crates JAMBR.; horv. *roštil'* rost, rost-gestell FIL.; szerb *roštil'* rost zum braten POP.

177. sógor — szerb *šogor* schwager POP.; horv. *šogor* id. *šogorica* schwägerin FIL. — rut. *šogar* id. CSOP.

179. szoba — szlov. *soba* zimmer, *sobica* zimmerchen, *kämmerlein* KLEINM.; horv. *soba* zimmer, appartement, kammer, *sobar* zimmer-

*) Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, kijelentem, hogy eszem ágában sincs MUNKÁCSI igen nagy érdemét, a melyet szóbanforgó értekezésével szerzett, tagadni vagy szemrehányást tenni neki, mert egy ifjabb éveiben nagybárá szótárakból összeállított dolgozatában bizony sok hiba is van. Ha állításait bírálom, teszem azt tisztán azért, mert máskülönb. igen becses adatait SZINNYEI-vel együtt kiinduló pontul elfogadtam.

kellner, *sobarica* stubenmädchen FIL.; szerb *soba, sobar, sobarica* id., *sobica* kleines zimmer, *sobnik* stubenkamerad. — rut. *sobajanka* stubenmädchen CSOP.

181. **torony** — horv. *toranj* turm, kirehturm, klosterturm FIL.; szerb *toranj* id. POP. — rut. *toron* id. MIKL. [A mi szerbeinknél *tòronj* (genitivus *tòronja*) is járja, VUK csak *tòranj, tòrnja* alakot említ, mint a «vojvodina»-ban használtat. Az a a második szótagban szakasztott úgy fejlődött mint a *cukar* szónál fejtegettem: a *torj*-tőhöz (v. ö. magyar *torny*-ot) szabályszerűen egy *toranj* nominativusnak kellett fejlődnie. MUNKÁCSI a 70. l. a bevezetésben, a mint fönt láttuk, egy nem létező, nyilván tollhibából keletkezett *taran* alakot említ, és az «o helyett a»-féle pontban mindenféle össze nem tartozó eseteket állít egymás mellé. A *toranj* csakis a *cukar*-hoz mérhető, *kapov* és *šarampov* egészen más megítélés alá esnek, *funtáš* végre, a melyben *áš* képzőt kell keresnünk, nem is tartozik ide, mert nem m. «fontos»-ból lett, MUNKÁCSI mégis a következő sorrendben hozza föl ezeket: *kapov, taranj, funtas, cukar, šarampov!*]

184. **formál** — szlov. *formalivati* creare MIKL. [Csak a magyarországi szlovének ismerik, csak úgy mint a 185. sz. alatt említett *fundalivati* «fundálni» igét. PLETERŠNIK szlovén szótárában egyikök sines fölvéve.]

197. **csorda** — horv. *čorda* eine rinderherde, herde FIL.; szerb *čorda* herde POP.

198. **csordás** — horv. *čordaš* der herdenhüter FIL.; szerb *čordas* herdeführer POP.

213. **kormány** — horv. *korman* steuerruder, deichsel, *kormaniti* steuern, *kormanjenje* das steuern FIL.; szerb *korman, kormaniti* id. POP.; szlov. *korman, kormaniti* id. KLEINM.

214. **kormányos** — szerb *kormanoš* steuermann POP.; horv. *kormanoš* id. führer FIL.; szlov. *kormanuš* id. KLEINM. [A *kormányos* szót itt tárgyaltam, mert a töben mutatkozó *o* valamennyi déli szláv nyelvben megmaradt *o*-nak, hogy az *-os* képző csak részben maradt meg és a szlovénben az ott gyakori *-uš* képzőnek csinált helyet, azt a *šipuš* szónál lesz még alkalmam szóba hozni.]

215. **korsó** — horv. *koršov* krug FIL.; szerb *koršov* id. POP.

221. **patyolat** — *pacholat* calantica JAMBR. — rut. *pat'olat* feine leinwand CSOP. [V. ö. PLETERŠNIK szlov. *pačolat* das Flortuch.]

230. **vánkos** — szerb *vankoš* kopfkissen POP.

237. **koczkás** — *kockáš* aleator JAMBR. [A magyar *koczkás*-t és a szláv *kockáš*-t lehetne véletlen találkozásnak is fölfogni, minthogy a magyarból átszármazott *-š, -aş* a horvát-szerbben eleven képző, a mely

eredeti szókhoz is hozzájárulhat (l. MUNKÁCSI 244. sz. a. és DANICIC *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* 358. k. l.), de tekintve, hogy a *kockaš* szó szűk határok közt használatos — úgy látszik csak a magyarországi szlovéneknél járatos — és hogy a horv.-szerbben csak úgy mint a szlovénben a rendes kifejezés a *kockar*, magam is magyar eredetűnek tartom. De nagyon is meglehet, a mit HALÁSZ is NyK. 18:451 MATZENAUER nyomán főlemlít, hogy maga a *kocka* is a fölhozott nyelvekben csak a magyarból átvett szó. Annyi legalább bizonyos, hogy *st* (ejtsd *szt*)-ből könnyebben válhatott a magyarban hangátvetés következtében *c* (*cz*) mint a szláv nyelvekben, a hol a *kostka st-jét* a *kost* csont alapszóval való kapcsolat könnyen megőrizhette volna a szóban levő nyelvekben is, valamint megőrizte a csehben és lengyelben — az orosz *kostka*, a mely mellé MIKLOSICH Etym. Wörterb. szintén azt írja, hogy «würfel» aligha jelent koczkát, DAHL legalább nem ismeri ezt a jelentését. A művelődéstörténet alig fogja eldönthetni a kérdést, hogy milyen úton jutott hozzánk a szokkavetés örült szenvedélye, mert a középkorban Olaszországban és a szemben levő horvát tengerparton a koczkajáték, úgy látszik, ép annyira el volt terjedve, mint Németországban és Csehországban; csak is a szó hangtani átalakulása, a mely valószínűleg a mi nyelvünkben ment végbe, sejteti velünk, hogy mi valószínűleg Csehországból kaptuk a *kocká-t* és úgy adtuk tovább a déli szlávoknak.

251. *gyoles* — *gyolgy* syndon JAMBR. — rut. *d'orc, d'óc* id. CSOP.

256. *kocsi* — *kochie* vehiculum, curriculum, rheda JAMBR.; szlov. *kočija* kutsche, *kočijaš* kutscher, *kočijašiti* kutschieren KLEINM.; horv. *kočija* wagen, kutsche, *kočijaš* pferdelenker, fuhrmannknecht, *kočije* der bauernwagen mit zwei pferden FIL.; szerb *kočija, kočijaš, kočijašiti* id. POP.; bulg. *kočijъ* id. MIKL.

257. *kocsis* — *kochis* auriga JAMBR. — rut. *kocis* id. CSOP.

268. *sátor* — szerb *šator* zelt, *šatorište* ort, wo einst ein zelt gestanden, *šatorje* gezelt, *šatra* markthütte, *šatrica* kleine markthütte POP.; szlov. *šator* tentorium, conopeum JAMBR.

Ha a *túzok* szót nem számítom, mert előfordulásáról nem mondhatok semmit biztosat, mindössze 38 esetben találunk magyar *o*-val szemben a déli szláv nyelvekben is *o*-t. Hozzávehetjük ezekhez még azt a négy esetet, a melyet HALÁSZ NyK. 18:449—452 pótlásul fölhozott. Első a *bókoň* szó, a mely a német *balken*-ből lett magyar *bókony* «hajó v. ladik bordája» (l. a Tájzsótárt) hú mása, a mint azt HALÁSZ a 3. sz. alatt egészen helyesen kimutatta. A szó különben csak VUK szótárából ismeretes, a mely szerint Baranyában járatos. Magyar eredetét már HALÁSZ előtt fölismerte MATZENAUER, később DANICIC is magyarnak mondja (l. *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* 1876, 194. l. 3. jegyz.

és az akadémiai szótár I. köt. 1880—1882). Egészen megfoghatatlan, hogy sem MUNKÁCSI, sem HALÁSZ nem használták azt a két alapvető munkát, a melyben DANIČIĆ egyebek közt e szónak is helyes magyarzatát adja. Ugyancsak DANIČIĆ ismerte föl, hogy a csak BELLOSTENEC szótárában talált *bōta* a magyar *bot*-ból származott (l. akadémiai szótár 3. *bot*), HALÁSZ azután önállóan ugyanahhoz az eredményhez jutott (l. i. h. 5. sz.). De a magyar *marokvas*-ból lett szerb *morokvaša* származása még nem volt világos DANIČIĆ előtt (l. Osnove 359. 3. jegyz. *Tudja cé diti morokvaša* «a morokvaša idegen lesz»), pedig MATZENAUER *Cizi slova ve slovanských řečech* 256. l. már 1870-ben megadta a helyes magyarzatot, a melyet HALÁSZ innen jegyzett ki. MUNKÁCSI ezt a fontos munkát sem ismerte. A szó a mi szerbeinknél annyira ismeretes, hogy egy vígjátékban (*Ljubav nije šala*) a főszemély neve *Morokvašička*, azaz Morokvašiéné. VUK azt mondja, hogy a «vojvodiná»-ban használatos. Ugyancsak MATZENAUER-ból jegyezte ki HALÁSZ a *csobány* «csobolyó» (l. Tjisz. *csobán*, *csobány* a.) szóból lett szerb *čobanja*-t, a melyet DANIČIĆ is magyarnak mond (Osnove 194. 2. jegyz. és akadémiai szótár *čobanja* a.).

MUNKÁCSI éles szemét dicséri, hogy HALÁSZ csak négy, részben nagyon szűk körben használt tájszót tudott a fönt említett 38 esethez hozzátenni. Egy ilyen kifejezéssel én is megtoldhatom MUNKÁCSI lajstromát, a *gōmbōc* szóval, a mely nemcsak a Bácskában járja, hanem a horvát katonaságnál széltiben használatos, különösen a többes *gōmbōci* alakjában (l. az akadémiai szótárt). De hozzá adhatok egy messze elterjedt szót is, a melyet, igaz, MUNKÁCSI is ismert, föl is említ, de a melynek a magyar szóhoz való viszonyát nem helyesen fogja föl. MUNKÁCSI ugyanis a 100. laphoz írt jegyzetben azt állítja, hogy a szerb *tolmač*, *tolnač* nem bizonyítható magyarból átvett szónak, mert az oroszban is *tolmač(i)*-nak híjják a tolmácsot.*) MIKLOSICH *Etymologisches Wörterbuch* 369. l. *tulmač* a. ebben nem lát akadályt és bátran kimondja, hogy «s. *tolmač*, *tomač*, *tolmačiti*, *tomačiti* aus dem magy.» Föltünhetik valakinek, hogy ugyanott a szlovén *tolmač*, *tolnač*, *tolmačiti*, *tomačiti* alakokat mért nem mondja szintén magyarból kerülteknek. Véletlen ez nem lehet, mert hiszen egy két évvel előbb megjelent értekezésében is szakasztott ugyanazt találjuk: a szlovén *tolmač*, *tolnač*-nál nincs semmi megjegyzés, míg 3 sor-

*) MUNKÁCSI a *szán* és *tolmács* szókról együttesen beszél, úgy hogy nem egészen bizonyos, helyesen értelmeztem-e fejtegetését, azért szóráll idézem e fejtegetés utolsó mondatát: «Előfordúlnak ugyanis a legtöbb éjszaki szláv nyelvekben is, pl. az oroszban azonos alakban (azonkívül a *tolmács* a németiségben), minél fogva kizárólagosan magyar kölcsönvételeknek nem bizonyíthatók.»

ral lejjebb azt olvassuk: serb. *tolmač*, *tomač* ist aus dem magy. entlehnt» (l. Die türkischen Elemente. Zweite Hälfte 75. l. *tilmadž* a.). De ez mind rendjén van így, sem a szlovén, sem az orosz *tolmač* nem bizonyítják, hogy a szerb *tolmač* nem lehet magyar eredetű, ha mindjárt MIKLOSICH-csal együtt a szlovén-orosz *tolmač*-ot a magyar *tolmács* szótól teljesen független alakulásnak tekintjük is. A dolog t. i. úgy áll, hogy az éjszaki török *tilmadž*, úgy látszik, már nagyon régen belekerült a szláv nyelvekbe és itt körülbelül *tlmač* alakot öltött, ebből az alakból egészen szabályszerűen fejlődött bolg. *tlmač*, szlovén-orosz *tolmač*, cseh *tlumač*. A horv.-szerbben ennek *tumač**) felel meg, az egyetlen alak, a melyet a mai irodalmi nyelv ismer. Ez a *tumač* régibb **tlmač*-ból lett (v. ö. Zimony városának német *Zemlin* nevét a szerb *Zemun* névvel, a mely **Zemln*-ből lett és utolsó sorban *zemlja* «föld» szóra megy vissza), a mely alak a belőle képezett *tlmačiti* «tolmácsolni» igéből kihámozható (MIKLOSICH a XVI. században élt isztriai CONSUL ISTVÁN irataiból idézi ezt az igét, l. Die türkischen Elemente i. h.). Érdekes azonban, hogy VUK, ámbár maga használja a *tumačiti* igét (l. szótárának 2. kiadásában a *Gavan* cikket: kao što obično roditelji različne ikone po crkvama i po manastirima djeci *tumače*), sem a *tumač* főnevet, sem a belőle képzett *tumačiti* igét nem vette föl a szótárába, pedig két helyen is hivatkozik a *tumačiti* alakra, az orosz *tolkovati* csak úgy mint a magyaros *tolmačiti* alatt azt olvassuk «cf. *tumačiti*». VUK csak a következő alakokat vette föl az abc-s sorrendbe: *tolmač*, *tolmačev*, *tolmačevie*, *tolmačiti*, *tomačevie*, *tomačitelj* és *tomačiti*. Ha csak nem akarjuk elhinni, hogy a messze elterjedt *tolmač*, *tolmačiti* az orosz nyelvből irodalmi hatás útján vagy a mi szerbjeinknél a mult században működő orosz tanítók révén került a horvát-szerb nyelvbe, vagy hogy a szlovénből vették át, a mi mind nem nagyon valószínű, akkor bizony nem marad más hátra, mint MIKLOSICH-csal föltennünk, hogy a horv.-szerb *tolmač* magyar eredetű. MIKLOSICH a *tolmač* alak mellett egy *tolnač* alakot is hoz föl a szlovén nyelvből. Ez a *tolnač* emlékeztet bennünket arra a sajátóságos megjegyzésre, a melyet MIKLOSICH *Die slavischen Elemente im Magyarischen* cz. értekezésében a *tlъmъčъ* — *tolmács* cikkben vet föl: «Ob auch *tanács*, *tanácsnok* Rath hierher gehört, weiss ich nicht!» Erre a megjegyzésre érdekes világítást vet a JAMBRESICH-nál található és az indexben egymásra következő szók: *Tolnach* v. Consilium, *Tolnachenye* v. Interpretatio. *Tolnachim* v. Interpretor. *Tolnachim* v. Consilio, as, are, Consulto, Consulo. *Tolnachnik* v. Interpres. *Tolnachnik* v. Consiliarius, Consultor. *Tolnachivo* v. Consul-

*) V. ö. a nap, Sonne jelentésű szókat: b. *slъnce*, szlov.-orosz *solnce* cs. *sunce*, hrv.-szb. *sunce*.

tatio. *Tolnachtvo* Vechnichko ali Orszachko, v. Senatus consultum (m-s alakot nem is találunk nála)! Ezzel v. ö., a mit JAGIĆ Književnik III. köt. 384. ZRÍNYI PÉTER-ről állít: «Mjesto ТИЛМАЧЬ, što je na našku *tumač*, ima u Petra Zrinskoga: *tolmač* (13, 89), *tolnač* (3, 24) i *tanač* (13, 30)» azaz *tlümaci* helyett, a mi a mi nyelvünkön *tumač*, ZRÍNYI PÉTER-nél *tolmač*, *tolnač* és *tanač* található. JAGIĆ ezeket az alakokat az *Adriai tengernék Sirénája* horvát fordításából idézi, a könyv megvan egyetemi könyvtárunkban, de jelenleg hozzáférhetetlen, úgy hogy nem győződhettem meg JAGIĆ idézeteinek helyességéről, a melyben egyébiránt nincs okom kételkedni. PLETERŠNIK szlovén szótárában azonban nem találunk *tolnač* alakot, hanem csak is egy *tolmač* «tolmács» és egy *tanač* «tanács, tanácskozás» szót. BELLOSTENEC ugyan ismeri a *tolnač* alakot, de szorosán megkülönbözteti a *tolmach* szótól, csak úgy, a mint a *tolnačim* neki csak annyi mint «consilium peto» vagy «consilium do», tehát más mint a *tolmachim* «tolmácsolok». Mind a mellett már BELLOSTENEC adataiból is kivehető, hogy a *tanač* és *tolmács* másai a horvátban összekeveredtek: a *tolmač* hatása alatt keletkezett *tanač*-ből *tolnač*, a mely, úgy látszik, később *tolmač* helyett is előfordult.

Ha a fõnt összeolvasott 38 esethez, a melyben a déli szláv nyelvekben o-t találunk a magyar o-val szemben, hozzávesszük HALÁSZ négy esetét s a *gomboc* meg a *tolmač* szõkat, mindõssze 44 esetet kapunk. Ezzel a 44 esettel szemben SZINNYEI 7 esettel akarja bebizonyítani, hogy a déli szlávok a magyar o-t u-nak hallhatták. Ezt még akkor is bajos megérteni, ha fölteszszük, hogy az oláh *kusurşu*: koszorú után álló *stb.* a déli szláv nyelvekbõl idézett esetekre is vonatkozik. Ha MUNKÁCSI értekezésébõl még a *bussia*: bosszú, *şunka*, *şunkaş*, *tutl av*: totyó és *orgunaş*: orgonas eseteket is hozzászámítjuk, mégis négyszer annyi esetben hallotta volna a déli szláv a magyar o-t o-nak mint u-nak. De kérdés, szabad-e egyáltalában rideg számtani problémának nézni a nyelvi tünetényeket, nem kénytelen-e a nyelvész mindenek elõtt arra a kérdésre feleletet keresni, nem magyarázható-e az annyival ritkábban mutatkozó u magukban a déli szláv nyelvekben végbement, akár milyen hatásnak tulajdonítandó hangfejlõdésnek. SZINNYEI mintha nem is gondolt volna erre a kérdésre, neki minden u, a melyet magyar o-val szemben talál, biztos jele annak, hogy a magyar o-t u-nak hallották, akár szerb, szlovén, rutén, oláh nyelvben találja, hosszú vagy rövid szótagban, tõben vagy képzõben, hangsúly alatt vagy hangsúlytalanul, ritkán fordúl-e elõ vagy rendszeren, az neki teljesen mindegy. Nem tagadom, SZINNYEI barátom, szíves volt egy szerkesztõi megjegyzésben egyenes kérésre felelni, még pedig nyaraló helyen, a hol valószínûleg sem kedve, sem módja nem volt a dolognak nagyon utána járni, de minthogy hosszabb ideig

foglalkozott már a kérdéssel, mégis csak elvárhattuk volna tőle a fontosabb körülmények figyelembe vételét. Én mindenek előtt a déli szláv nyelvekből fölhozott példákön akarom megmutatni, hogy az *u* kivételes föltünése rendszeren az átvevő nyelvből magából könnyen magyarázható, a mit különben jóval ritkább előfordulása már a priori valószínűvé tesz.

Kezdem a szlovén *gumb* «gomb» szón, kezdem pedig ezen, nem az előbb említett *čunta* szón, mert a szerb *o*-val hangzó *gomba* alak is gondolkodóba ejthette volna SZINNYEI-t. Ha a magyar *o*-nak a déli szláv nyelvekben rendszeren *o* felel meg, a horvát-szlovén *gumb* mellett a szerb-ben *gomba* alak fordul elő, nem kell-e azt kérdeznünk, vajjon az *u* nem magyarázható-e meg a horvát-szlovén nyelv hangtani törvényeiből? Én készakarva szembe állítottam itt a «szerb»-et a «horvát-szlovén»-nel, mert nem követelhetem SZINNYEI-től, hogy más anyagból ítélje meg a tényállást, mint a melyet MUNKÁCSI-nál talált. Igaz, hogy rendszeren horvát-szerb és nem horvát-szlovén nyelvről beszélünk, de az a fogalom «horvát-szerb» nagyon is új és csak is az irodalmi nyelvre illik rá annyira a mennyire, de már pl. Zágráb, Varasd és Körös megye nyelve, az úgynevezett *kajkarština*, alapjában szlovén nyelvjárás. Hozzá jön, hogy a régi «illyr» szótárak nem is tesznek különbséget szerb, horvát és szlovén nyelv közt, hanem közös déli szláv nyelvnek tekintik mind a hármat. Így könnyen megeshetik, hogy az egyik horvátnak mondja, a mit más szlovénnek, a földrajzi határok itt ép úgy eltűnnek, mint az egyes nyelvek vagy nyelvjárások határai, úgy hogy teljességgel lehetetlen csupán csak régibb szótárak alapján egy szónak elterjedését csak hozzávetőleg is pontosan meghatározni. Földának említhető BELLOSTENEC szótára, a mely a *kaj*-nyelvjáráson alapul, de már elismeri a mai horvát-szerb irodalmi nyelv alapját képező *što*-nyelvjárás kiváló fontosságát — MIKLOSICH a belőle vett adatokat, csak úgy mint a *kaj*-nyelvű JAMBRESSICH szótárából idézett szókat újszlovén jelzővel említi föl.

Most pedig hadd térjek vissza a bennünket itt foglalkozó szerb *gomba*, horvát-szlovén *gumb* szókra. Hogy itt különbséget kell tenni szerb és horvát közt, hogy *gomba* és *gumb* nem lehet egy és ugyanaz a szó, azt mutatja már a szók különböző tője: amaz nőnemű *a*-n végződő szó, ez mássalhangzós hímnemű szó. Kétségtelen, hogy a magyar *gomb* két különböző ponton vagy vonalon hatolt be a nagy déli szláv nyelvterületbe: az egyik ponton megtartva a magyarban is hallható *o* hangzót fölvette a végén az idegen szókból annyiszor hozzájáruló *a*-t és lett a szerb *gomba* alak, ettől nyugat felé a szlovéneknél és a nyelvre nézve hozzájuk tartozó *kaj*-nyelvű horvátoknál (mert vannak *što*-, *ča*- és *kaj*-nyelvű horvátok) a mi *gomb* szavunk *gumb* alakot öltött. Ezt, az igaz, MUNKÁCSI összeállításából nem lehet egészen biztosan kiolvasni, azért az adatokat

a zágrábi akadémia monumentalis szótárából idézem, a melynek czíme a mai egységes irodalmi nyelvhez képest így hangzik: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* «a horvát vagy szerb nyelv szótára», de a mely a dolog természeténél fogva a horvátok régi irodalmában igenis használt, de most teljesen háttérbe szorult *kaj*-nyelvjárás emlékeit is teljes mértékben kiaknázza. A 2. *Gđmba* gomb alatt mindössze egy hely van idézve egy XVIII. századbéli szlavóniai íróból; a *gombar* «gombkötő» alatt meg azt olvassuk: «a XVIII. századtól kezdve az éjszaki vidékeken és VUK szótárában»; következik azután két idézet két régi íróból; az utóbbi szóból képződik egy birtokos melléknév *gombarev* vagy *gombarov* «gombkötő», a mely VUK szótárából van idézve. A *gumb* és *gombar* alakokat ellenben csak is BELLOSTENEC és JAMBRESSICH szótárából ismeri az akadémiai szótár, úgy hogy csak annyiban nevezhetők egyáltalában «horvát» szóknak és nem tisztán «szlovén-eknek, a mennyiben a *kaj*-nyelvjárás, bár alapjában szlovén, mégis a horvátok egy részénél régebben irodalmi nyelvvül szolgált, így belekerültek mint tájszók némely újabb horvát szótárba is. A «horvát» *gumbača* és *gumbnica* «gombostű», *gumbačnak* «levél gombostű» szóknak, a melyeket MUNKÁCSI FILIPOVICH 1875-ben megjelent horvát szótárából idéz, az akadémiai szótárban semmi nyoma sincs; nyilván a *kajkavština* területén újabban a *gumb*-ból képzett szók (a *gumbnica* a szlovénben is gombostűt jelent). A mi a *kajkav gumb* szó kiejtését illeti, az JAGIĆ szíves értesítése szerint most sem tiszta *u*-val hangzik: «Dann kann ich Sie versichern, írja nekem október 25-én, nach meinen Jugenderinnerungen, dass auch in der Umgebung von Warasdin das Wort so lautet, dass man zwischen *u* und *o* einen mittlern Laut, ein geschlossenes, nach *u* hinneigendes *o* hört». 32 évvel ezelőtt egyenesen a *kajkavština* jellemző vonásául hozta föl, hogy *o* helyett *u* fordul elő benne (l. Jihoslované 80. l. 5. pont), de az ott említett esetek *kulik*, *tulki*, *smiluvati*, *ženum* vagy semmit vagy nem eleget bizonyítanak (*smiluvati u*-ja a praesens *smilujem*-ből magyarázható, *ženum* nem *ženom*-ból lett, *kulik*, *tulik* lehet a *ča*-nyelvjárás hatása is). Valamivel később (*Književnik* III. 1866. 383. l.) ismételte JAGIĆ a *kulik*, *tulik* alakokat ZRÍNYI PÉTER főntebb említett fordításából mint a *kaj*-nyelvjárás egy sajátosságát (horvát-szerb köznyelvben *koliko*, *toliko* felel meg) és még két ilyen *u*-s alakot hozott föl ugyanabból a műből: *jednuć* = hrv.-szb. *jednoć* és *mamak* = hrv.-szb. *momak*. De ez mind nem tisztázza eléggé a kérdést, a *kajkavština* mint olyan nincs még kellően átkutatva, inkább csak mint a szlovén nyelv egy alkotó részét emlegetik több helyen a kutatók. Azért a szlovén nyelvhez magához kell fordulnunk, hát ha ez feleletet tud adni arra, miért lett a magyar *gomb* szóból a szlovénben *gumb*. Itt azután nem is nehéz feleletet kapni. Hiszen a szlovénben a

hosszú hangsúlyos *o* erősen *u* felé hajlik, sőt az ilyen *ó*-k egy része egyes vidéken egészen tiszta *ú*-ba megy át. Ha ezt az *u* hangot mégis *o*-val írják az eredeti szláv szókban, az részben határozottan a többi szláv nyelvekre való tekintetből történik, régebben bizony épen nem volt ritka az *ú*-s írás. Írások, mint *bug*, *gospud*, *spumnil*, a régi írónál sűrűn találkoznak a mai *bog*, *gospod*, *spomnil* helyében. Idegen szóban, mint a milyen a *gumb* szó, az egyszer bevett írás könnyebben megmaradhatott, mivel a többi szláv nyelvek nem adtak *e* tekintetben directívát. Egy nyelvben, a hol *bog*, *kost*, *moj*: *büg*, *küst*, *múj*-nak hangzanak (l. MIKL. Vergl. Gram. I.² 315.) egy eredeti *gomb* is *gümb* alakot ölthetett, hogy amazokat mind a mellett következetesen *o*-val írják, ezt pedig rendesen *u*-val, az könnyen érthető dolog. Azt mondom *rendesen*, mert írják bizony *o*-val is, a mint PLETERŠNIK szótárából látható, a hol *gomb* «gomb», *gombar* «gombkötő», *gombasta igla*, *gombešnica* «gombostű», *gombič* «gombocska», *gombnica* «gomblyuk» alakokat találunk. Ha a hangsúly az *ó*-ra esik, PLETERŠNIK *ô* val jelöli (*gômb*, *gômbast*, *gômbesnica*, *gômbič*, *gômbnica*), szakasztott úgy mint a szláv eredetű *bôg* «isten», *kôst* «csont» s hasonló szóknál. A jelek magyarázatában erről az *ó*-ról azt olvassuk: «Dolgi ozki o s piko (*ô*, *ó*) se bliža glasu u», azaz: a hosszú szűk pontozott *o* *u* felé közeledik. Ez az *ô* Alsó-Krajnában hosszú *ú*-nak hangzik. De hogy a szó átvételénél nem *u*-nak hallották a magyar *gomb* hangzóját, azt az a körülmény is bizonyítja, hogy sehol sem ejtik **gümb*-nek, a régi és idegen *u* t. i. egyaránt *ü*-vé lett a szlovén nyelv igen nagy területén, első sorban a magyarországi szlovéneknél, azután keleti Stiriában, Alsó-Krajnában, a Karszt és Wippach vidékén. Különben épen a mihozzánk legközelebb eső, mert köztünk élő szlovének a gombkötőt *gombár*-nak híjják tiszta *o*-val.

Az itt a kérdés fontosságához képest kicsit behatóbban kifejtett okoknál fogva azt tartom, nem szabad sem a szlovén nyelvben, sem a hozzá tartozó *kaj*-nyelvjárásban található *u*-kra hivatkozni, mikor a magyar *o*-nak kiejtéséről van szó. Ha egyes vidéken *bôg*, *kôst*, *múj* helyett tisztán *büg*, *küst*, *múj* hallatszik, akkor nincs mit csodálkoznunk, ha az idegen és nem az egész szlovén nyelvterületen ismert *gômb* szót nem csak *gümb*-nek ejtik, hanem gyakran *u*-val is írják még mai nap is, míg az eredeti szókban ilyen *u*-s írás már divatját múlta. A mi pedig a *gümb*-ről áll, az az utolsó betűig áll a *čunta* «csont» szóról is. MUNKÁCSI ugyan nem idéz mást mint *u*-s alakot, de SZINNYEI könnyen találhatott volna *o*-s alakokat is, hiszen MIKLOSICH, a született szlovén, a *Fremdwörter* cz. értekezésében a *čonta* alakot első helyre teszi, az *Etymologisches Wörterbuch*-ban pedig csak is ezt említi (419. l.), PLETERŠNIK szlovén szótárában *o*-t is, *u*-t is találunk: *čonta* és *čunta*, de hogy az *o* csak addig

hangzik *u*-nak, míg hosszú hangsúlyos, azt mutatja a *čontika* «das beinholz», a mely mellett nincs *u*-s alak. A magyarországi szlovének pedig mindig egészen tiszta *o*-val ejtik a *čonta* szót is, a mint ŠTŘEKELJ szíves volt velem közölni. Az *ú* felé hajló hosszú *ó*-t a magyarországi szlovének különben *ou*-nak ejtik: *bóg* nálunk *boug*-, *gospód* nálunk *gospoud*-nak hangzik, de ŠTŘEKELJ külön megemlíti a magyarországi szlovének *čonta* szaváról, miután több helyet idézett «*u*. sonst nur *čonta*, nicht etwa *čounta*!»

Harmadik helyen említi SZINNYEI a *šipuš* «sípos» szót, a melyet MUNKÁCSI csak JAMBRESSICH szótárából idéz. MIKLOSICH Vergl. Gram. II.² 344. újszlovénnek mondja és HABDELIČ szótárára hivatkozik. Az *-uš* semmi esetre sem bizonyítja azt, hogy a magyar *os*-t *us*-nak hallották, hanem bizonyosan abból magyarázandó, hogy az *oš*-a sok *uš*-ra végződő latin eredetű szókhoz (*plebanuš*, *publikanuš* stb.) közeledett, a mi annál könnyebben történhetett, mert *-uš* elvétele eredeti szókból is képez személyt jelentő szót (*bogat* «gazdag»: *bogatuš* «gazdag ember»). Így érthető az is, hogy a horvát-szerb *kormanuš* mellett a szlovénben *kormanuš* alakot találunk.

Szakasztott így volna magyarázható a *sat'ura* (*sačura*) «szatyor» szó *u*-ja is, ha már olyan szóra egyáltalában hivatkozni akarunk, a melynek eredete teljesen homályos. A magyar *szatyor*-ból a szerbben **sačora* lett volna, ebből pedig, minthogy *ora*-ra végződő szerb szó alig van, de *ura*-ra végződő nagyon sok, az analogia hatása alatt *sačura* fejlődött volna. Az ide vágó adatokat megtalálni MIKLOSICH Vergl. Gram. II.² 93. és DANIČIĆ *Osnove* 112., én csak az idegen szókat akarom felsorolni, a melyeket DANIČIĆ a jegyzetben főlemli: *babura*, *baura*, *gudura* (: gödör!), *kalaštura*, *klisura*, *kubura*, *kustura*, *mančura*, *pačaura*, *poskura* és *proskura*, *salamura*, *sačura*, *čukura*, *čutura* («csutora»), *hasura*!

Következik a *d'oput* szó, a mely megint csak BELLOSTENEC és JAMBRESSICH szótárából ismeretes. Nem bocsátkozom találgatásokba, vajjon honnan kapta a *d'oput* szó a magyar *a*-val szemben az *o*-t, mikor pedig magyar *a*-nak aránylag ritkán felel meg a déli szláv nyelvekben *o*, és honnan az *u*-t, mikor *o*-nak rendszerint *o* szokott megfelelni, hanem nyíltan bevallom, hogy nem tudom, mi úton, módon került ebbe a szóba az *u*.

Annál könnyebb a rákövetkező *bársony*-nak *baršun*-ná való átalakítását megérteni. Az *-un* képző oly annyira gyakori a szláv nyelvekben, míg *-on* képzőről alig lehet beszélni, hogy egy cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy *baršon*-ból *baršun* lett. Hogy mennyire az *-un*-nal képzett szók hatása alatt állott a szó, azt bizonyítja az a körülmény is, hogy az *u* hosszú *bâršun*-ban csak úgy mint az *-un* képzőben rendszeren.

De egyenes bizonyíték is van rá, hogy az *-un* itt *-on-*ból lett, hogy tehát csak is a magyar szó elszlávosodásának következtése, mert előfordúl *baršun* mellett *baršon* alak is, a mit MUNKÁCSI, az igaz, nem említ, nem említ pedig azért, mert az akadémiai szótárról nem volt tudomása, a JAMBRESSICH-féle szótárnak pedig, úgy látszik, csak az indexét használta, a hol tényleg csak «*barssun* v. *Holosericum*» található. Ha azonban a szótárban fölkereste volna a *Holosericum* szót, csupán *o-*s alakokat talált volna: *barfonszki*, *iz barfsona* «bársonyos», *barssonszka halya* «bársony ruha», *barsson* «bársony». Az akadémiai szótár azon kívül még egy XVII. századbéli íróból idézi a *baršon* alakot. Teljesen fölösleges bizonyítanom, hogy az *-un* képző a szláv nyelvekben különösen sűrűn használt képző, elég anyagot talál mindenki MIKLOSICH-nál (Vergl. Gram. II.⁹ 141. s. k.) és DANIČIĆ-nál (*Osnove* 173.), én csak a ránk nézve épen a szóban levő kérdés szempontjából is igen érdekes olasz eredetű szókra akarok rámutatni: *barun* barone, *bokun* boccone, *četrun* és *citrun* cetro, *framason* framassone, *gardun* cardone, *karbun* (Isztriában) *carbone*, *limun* limone, *makarun* maccherone (Velenczében *macarone*), *pipun* popone, *sapun* sapone; v. ö. még az *Antun* és *Simun* vagy *Šimun* keresztnéveket is. Ha föl akarnók tenni, hogy az olaszokkal határos horvátok mind e szótakat *o-*val hallották az olaszban és csak a sok *-un-*ra képzett régi szók hatása alatt változtatták volna át az *o-*t *u-*vá, e sok szó egytől egyig ugyanazon a processuson ment volna át, mint a *baršon*, mikor *baršun-*ná alakult. De ezt föltenni se okunk, se jogunk nincs, mert sok jel arra vall, hogy a horvátok már az olasz kiejtésben *u-*t hallottak az *n* előtt, v. ö. olyan eseteket, mint *kunfin*: confine, *kuntenat*: contento, *kumpanija*: compagnia, *gubernadur*: governatore, *kolunel*: colonello, *škatulja*: scatola stb. stb. De ha az olasz eredetű szókban mutatkozó *un-*t úgy fogjuk is föl, hogy a horvát *un-*nak hallotta az *on(e)-*nak írt olasz képzőt, mégis kétségtelen, hogy az olaszból került sok *-un-*ra végződő szó is növelte a horvát nyelvben már amúgy is szép számmal megvolt *-un-*ra végződő szók vonzó erejét, úgy hogy a magyar eredetű *baršon* annál könnyebben válhatott *baršun-*ná.

Hátra van az *aldumaš* szó, a melyet SZINNYEI egészen külön és olyan célzással hoz föl, hogy nyilván való, hogy félreértés van a dologban. SZINNYEI ugyanis azt a lehetőséget érinti, hogy valaki, a ki a magyar *o-*nak *u-*ból való származásában hisz, azt találna ellene fölhozni, hát ha a magyar *o-*val szemben mutatkozó *u* az idegen nyelvekben csak azt bizonyítaná, hogy az átvétel nagyon régi, még abból a korból való, mikor a magyar is a mai *o* helyett *u-*t ejtett meg. «Föltéve», mondja SZINNYEI, «hogy akadna, a ki ezt az állítást megkoezkázatná», azt kérdezném tőle, hogy az olyanokat, mint a ‚trinkgeld‘ jelentésű szb. *aldumaš*:

(áldomás), az ol. *cukur* (czukor), a ruth. *čendbistuš* (csendbiztos) stb. szintén hajlandók-e árpádkori átvételeknek tartani.» Látni való, hogy SZINNYEI olyan szöveget akart itt összeállítani, a melyek régi átvétele ellen nyomós ok szól: a *cukur* szóról nem akarok szólni, de annyi bizonyos, hogy a *csendbiztos* egészen új szó, a «*trinkgeld*» pedig SZINNYEI fölfogása szerint egészen modern fogalom. Ebbe bele nyugodnám, hogy ha a szerbben az *aldumaš* valóban «*tringeld*»-et, borraivalót jelentene. De nem azt jelenti ám! Igaz, hogy VUK is «*Trinkgeld*»-del fordítja az *aldumaše* szót, mert csak ezt a származott szót hozza föl, de már az ő magyarázatából*) is kitűnik, hogy nem arról a modern «*tringeld*»-ről van itt szó, a melyet bizony mi sem neveztünk volna el *áldomás*-nak, hanem valami patriarchalis, régi időkből ránk maradt szokásról: *Das Trinkgeld, was man Neugekleideten abforderte*. De hogy a szerb *aldumaš* nem jelent semmi mást, mint akár a mi *áldomás* szavunk, arról könnyen meggyőződhetünk, ha a bácskai szerbjeink közt járunk, vagy ha akár az akadémiai nagy szótárt fölütjük, a hol *aldumaš* alatt ezeket olvassuk: «*m. vidi aldumaš. U naše vrijeme. Plati (u Slavoniji prodavac) nešto piti i to se zove aldumaš. V. Bogišić zbor. 424. azaz: «A mi időnkben. Fizet Szlavóniában az eladó) valami inni valót és ezt áldomásnak hívják.»* Jobban le sem fordíthatjuk e helyen az *aldumaš* szót, mintha egyenesen az *áldomás* szavunkkal adjuk vissza. Hogy azonban az ilyen «*áldomás*» nem új dolog, a rá szolgáló szó átvétele sem új, azt egy idegen nyelv sem mutatja olyan világosan, mint épen a horvát-szerb, pedig ott van a szószok *álməsch*: *áldomás* szava, a mely már 1545-ből mutatható ki (I. JACOBI *Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg 1895. 8. l.*.)**) Még ennél is tovább követhetjük visszafelé az *áldomás* szót a horvát forrásokban, de már nem a Bácskában és Szlavóniában most hallható *aldumaš* alakban, hanem a magyar *áldomás*-nak szorosán megfelelő *aldomaš* alakban. Az akadémiai szótárban azt olvassuk e szó alatt, hogy a XV. század óta található, de már a XV. század első felében is, úgy látszik, már teljesen meghonosodott intézmény volt, az *aldumaš* szó már akkor is alig lehetett új a horvát nyelvben. De nézzük az érdekes

*) VUK töröknek tartja a szót és jelentésre nézve az *alvaluk, halvaluk* szóval identificálja, magyarázatot és idézetet csakis az utóbbi szónál találunk.

**) A magyar *áldomás*-ból valószínűleg nem egyszerre lett *álməsch*, hanem előbb **áldomaš*, azután **álməsch* és csak így **álməsch*, úgy hogy bátran föltehetjük, hogy már 1545-ben sem volt új szó a szász nyelv-járásokban.

adatokat, a melyek, egyetlen egyet kivéve, mind a ránk nézve annyi érdekes apróságot megőrző glagolita okiratokban maradtak ránk. Az akadémiai szótár az *aldomaš* szó alatt ugyan csak két ilyen régi okiratot idéz, de a második idézet egészen új nyomra vezet. Az első idézet *ki je aldomaš na řu (řivu) zval* «a ki az áldomást rá (a rétre) hította» 1459-ből való és a mint látni való, elég szintelen. A másik idézet azonban, a milyen rövid, meglepő fényt vet a horvát *aldomaš* szó multjára: *Aldomasnici, ki na to aldomaš piše i boga molíše* «az áldomásosak (áldomásívók), a kik erre áldomást ittak és istenhez fohászkoztak!» Az okirat 1513-ból való, de az a körülmény, hogy az áldomásnál jelenlévőknek itt külön nevek van, a mely az *aldomaš* szóból képződött (*aldomašnici* az *aldomašnik* szó többese, a mely azzal a *-nik* képzőbokkal van tovább képezve, a mely tudvalevőleg minálunk rendszeren *-nok*, *-nök* alakot öltött), bizonyítja, hogy milyen mély gyökeret vert a magyaroktól átvett áldomásívás szokása a horvátoknál. De ezek az áldomásívók jóval korábban tűnnek már föl, mint csak 1513-ban. Rájuk akadunk már az előbb idézett 1459-ből származó okiratban is, a melyből az akadémiai szótár mindössze a főntemlített mondatocskát írja ki. De ha egy sorral följebb kezdjük, ott találjuk az *aldomašnik* szót is: *i na to biše aldomašniki (!): ko e prvi Brae Jakovčić is Cvêtković, ki e aldomaš na nu zval* «és erre áldomásosak (= tanúk!) voltak: első sorban Jakovčić Bratislav Cvetkovićből, a ki az áldomást rá (össze-) hította», sőt a kifejezés ismétlődik ebben az okiratban a második kikezdésben, a hol más rét eladásáról van szó: *i na to esu aldomašniki dobri muži: ko e prvi Valent Faběnić, ki e na ne aldomaš zval*. De van még egy harmadik kikezdés is, a mely egy föld eladásáról szól (a vevő mindig egy és ugyanaz a személy), és itt fölötte érdekes varianst találunk; az első áldomásosról (tanúró) itt nem azt mondja az okirat, hogy az áldomást (össze)hította, hanem hogy ő fohászkoztott istenhez, ő mondta az imádságot: *i na to bēše aldomašniki dobri muži i ki e prvi Mikula Faběnić, ki e (bo)ga na ne molil*. Az akadémiai szótárban mind erről egy betűt sem tudunk meg, pedig egy ilyen érdekes régi jogszokást megvilágító helyek bizony százszor inkább megérdemelték volna a gondos összegyűjtést, mint pl. az a interjectio és conjunctióra vonatkozó adatok, a melyek 260, mond két-százhatvanszor több helyet foglalnak el a szótárban, mint az *aldomaš* és *aldomašnik* czikkek együtt véve, vagy mint a *biti (budem)* «lenni» igére vonatkozó adatok, a melyek még az a szócskánál is több helyet foglalnak el és egész takaros kis könyvecskét töltenének meg (30 két-hasábos 74-soros nagy oktáv lap!). De ne panaszkodjunk, hogy e minden hibája mellett is bámulatos munka néha cserben hagy (a mi különösen akkor esik meg gyakran, ha glagolita forrásoktól várhatnánk fölvilágo-

sítást), hanem fordítsuk hasznunkra azt a kevés, de becses útmutatást, a mit nekünk itt is ad. Térjünk tehát át az *aldomašnik* czikkre. Nem sok helyet találunk itt, mindössze négyet (tehát csak egygyel többet, mint a mennyit a fönt említett és e cikkben föl nem használt okiratból ki lehetett volna írni), szintelenek is mind az idézetek, de kettejük régibb időre vezet vissza, mint az *aldomaš* szó alatt első helyen idézett okirat. Az első hely: *Na to biše aldomašnici dobri ljudi* «erre áldomásosak (tanúk) voltak jó emberek» 1443-ból való! Ha az okiratot magát utána olvassuk, itt is ugyanazzal a kifejezéssel találkozunk, mint fönt, hogy t. i. az áldomásosok elseje, főembere, imádságot mond «istenhez fohászkodik»: *i na to biše aldomašnici dobri ljudi i prvi Šimun sin Benedikov ki e na to boga molila*. A második helyen idézett okirat, a melyből két hely van kiírva, 1451-ből való, de ámbár az *aldomašnik* szó benne háromszor is előfordúl, kevésbé érdekes, mert az okiratból csak annyi világlik ki, hogy az *aldomašnik* hivatalból tanúként szolgál ingatlan birtok akár milyen úton-módon való megszerzésénél. Az utolsó idézet 1581-ben latin betűkkel írt okiratból van véve, a mely alá az egyik hitelesítő glagolita betűvel kanyarította nevét. Ebből is csak azt tudjuk meg, hogy a törvény megkívánja az ingatlan birtoknak más kézbe való átmenetelénél az *aldomašnik*-ok jelenlétét. Egyenesen a törvényre történik hivatkozás egy okiratban, a mely az akadémiai szótárban már nincs fölemlítve és mely 1465-ből való (l. Acta Croatica 77. sz.): *na ne po zakoni toga ladnè ozlskoga aldomašnike.**)

De ez talán elég is annak bebizonyítására, hogy az *aldomaš* nem lehet valami új jövevény a horvát-szerb nyelvben. Egyen mind ez az érdekes adat nem változtat, azon t. i., hogy a mi szerbjeink a szót *aldomaš*-nak ejtik. Hogy ennek mi az oka, azt én nem tudom, de világért sem mernék erre a magában álló esetre hivatkozni, hogy a magyar *o*-nak *u*-felé hajló hangzását bizonyítsam vele. Ez ellen nem csak az a tapasztalatunk tiltakozik, hogy magyar *o*-nak a szerbben rendszerint *o* felel meg, hanem a rég időtől fogva meghonosodott horvát *aldomaš*, a szlovén *aldomaš* és a tót *oldomaš* is.**)

*) Ez adatokkal kapcsolatban újra fölhívom a kutatók figyelmét azokra az érdekes adatokra, a melyeket ALEXICS az oláh nyelvből hozott föl (l. Nyr. 16 : 259). Az *aldămas* szót egy 1636-ban Tergovistében kelt iratból mutatta ki, áldomásívókat pedig, mert az oláh is tud ilyenekről, mint hivatalos tanukról, egy már 1596 Prahovában írt okiratból említ: fostau ši *aldomašarii*: voltak áldomásozók is, mondja benne valaki a ki birtokát eladta.

***) A tót *oldomas* ugyan sem BERNOLAKNÁL, sem LOOSNÁL nem található, de KUKUČIN, a ki olyan pompás történeteket tud elbeszélni a tót nép

Maradt tehát mindössze SZINNYEI példáiból a horvát *d'oput* és a szerb *aldumaš*, a melyek *u*-ját nem tudom megmagyarázni: az előbbinél az *u* mellett föltűnik az első szótag *o*-ja is, az utóbbi mellett ott van az *aldomaš* alak, a mely jóval régebben és sokkal nagyobb területről mutatható ki.

Hátra vannak a többi esetek, a melyeket MUNKÁCSI a 70. lapon összeállított és melyeket SZINNYEI talán azért nem említett, mert maga sem bizott bizonyító erejökben. Egygyel már végeztem is a *sor* szó alatt (68. sz.), a hol kimutattam, hogy a *sura* nem ide tartozik, *šura* pedig csak tollhiba. A többi szók íme ezek: *busia* : hosszú, *durunga* : dorong, *šunka* : sonka, *tutl'av* : totyó és *orgunaš* : orgonás.

Az első, a *busija*, annyit jelent, mint a lat. *insidiæ*, a ném. hinterhalt és az egyjelentésű török *pusu*-ból lett, semmi köze sincs a magyar *bosszú*-hoz.

A *durunga* bizonyosan nem *dorong*-ból, hanem *durung* alakból lett, a mely az új Tájszótár tanúsága szerint, Somogyban, Balaton mellett, Baranyában és a Bácskában járatos (a Göcsejből *durong* alakot említ a Tájszótár).

Csak úgy vagyunk a *šunka* szóval is, mely a *sonka* szó mellett használatos *šunka* alakból lett, ha ugyan magyar és nem német! A németben *schinke* mellett több tájszólásban *schunke* alakot találunk, egyebek közt az erdelyi szászoknál is (*schünk*) és maga a magyar *sunka* — *sonka* is csak ilyen német *schunke*-ra vezetendő vissza.

Átugrom a rejtelmes *tutl'av* : totyó szót, hogy előbb végezzek az *orgunaš*-sal. Megjegyzem mindenek előtt, hogy MUNKÁCSI a 70. lapon helyesen írja a szót *u*-val, a 116. l. JAMBRESSICH idézett *orgonaš* egyszerű tollhiba. Hogy különben az *u* hogy kerülhetett a szóba, azt megmutatja egy futó pillantás, a melyet JAMBRESSICH szótárába vetünk, ott *organum* alatt azt olvassuk, hogy *orgule*, *organicus* alatt pedig: *orgulass*, *orgunass*! Ehhez hozzávehetjük még a szerb *orguljar* és a magyarországi szlovéneknél még most is élő *orgulaš* szót.

Marad mindössze a *tutl'av* szó, a melyet MUNKÁCSI, nem tudom jogosan-e, a magyar *totyó*-ból származtat. VUK csak a Szerémségből ismeri «träg» jelentéssel. A szlovénben van egy *tútast* melléknév, a mely az jelenti: «1. schmollig, muckisch, sauersüchtig, 2. tölpelhaft» és egy *tútati* ige, a mely annyi mint «schmollen, mucken». De ha mindjárt biztosnak is vennők a *tutl'av* : totyó egyezést, nem volna nehéz az *u*-t

köréből, többször használja (l. *Slovenské Pohl'ady* 12 : 198., 270., 581. KOTT nagy cseh szótárában (VII. k.) *odomaš* alakot idéz KOLLAR tót népgyűjteményéből.

a sokkal elterjedtebb rokonértelmű *tunjav* 'tunya' hatásából megmagyarázni.

Látni való, hogy SZINNYEI nem ok nélkül hagyta el MUNKÁCSI több példáját. De hogy a legkisebb szemrehányást se lehessen nekem tenni, mintha én tudva elhallgattam volna előttem ismeretes eseteket, a melyekben magyar *o* helyett a déli szláv nyelvekben *u*-t találunk, kiírok még négy esetet MUNKÁCSI értekezéséből, a melyet ő a bevezetésben nem sorolt föl. Ezek a *funt*, *funta*: font, *žumance*: zománcz, *tumpast*: tompa és *butura*: bútor szók. A 153. sz. alatt tárgyalt horvát-szlovén *funt*, szerb *funta* ellen valószínűleg mindenki azonnal kész az ellenvetésével, a ki figyelemmel kísérte eddigi fejtegetéseimet és meggyőződött arról, hogy magyar *o*-nak a déli szláv nyelvekben is *o* szokott megfelelni, azzal az ellenvetéssel t. i., hogy a *funt*, *funta* nem a magyar *font*-ból, hanem a német *pfund*-ból lett. MUNKÁCSI, az igaz, a németből való származás ellen azt hozza föl, hogy a déli szláv nyelvek annyira nem szeretik a szókezdő *f*-et, hogy a magyar *font* szót még csak átvették *f*-fel, de a német *pfund*-ból nem csináltak volna *funt*-ot, hanem **pund*-ot, sőt mi több, meg is találja «a szerbben» a *pund* szót! Hogy nem *pund*, hanem *punt* az illető szó, az csekélység, de hogy ez a szó nem amolyan közönséges «szerb» szó, a melyre hivatkozni lehetne, mikor az ember a déli szláv nyelvekről értekezik, hanem lauziczi szerb szó, az már nagyobb baj. MIKLÓSICHNÁL, *Fremdwörter*, a *funat* cikk alatt «szerb. *punt*» adatot talált MUNKÁCSI és nem tudván, hogy ez annyi mint *n i e d e r s e r b i s c h*, azaz alsó-lauziczi szerb vagy úgynevezett szorb szó, átültette egy olyan nyelvbe, a melylyel az a lauziczi szerb nyelv nem is áll szorosabb rokonságban. De egész okoskodása alaptalan, mert akár hány német vidéken nem is ismerik az idegen eredetű szókban fejlődött és azért igen gyér *pf* hangot, hanem egyszerű *f*-et ejtenek helyette. Az erdélyi szászok is pl. következetesen *f*-et ejtenek *pf* helyén (nagy ritkán megmaradt a régibb *p* hang pl. *piërsch* «*pf*sirich»), a német *pfund* nekik *fand* (gutturalis *n*-nel, az *u*: *a* megfelelés egészen olyan, mint pl. a *hund*: *hand*-ban). Tehát nincs is miért föltennünk, hogy a déli szláv *funt*: *pfund*-ból lett és mégis német eredetű lehet, csak az igen elterjedt *funt* kiejtést kell föltennünk a német szó számára és meg van oldva minden nehézség. Mert hogy a német *f* ép olyan könnyen megmaradhatott, mint a magyar *f*, azt természetesen MUNKÁCSI sem fogja tagadni. MUNKÁCSI egész, különben igen becses dolgozatán meglátszik, hogy csupán szótárakból és szójegyzékekből merített mindent, így megesett vele e helyen az a furcsaság, hogy MIKLÓSICH *Fremdwörter in den slavischen Sprachen* című értekezéséből vett 9 esettel akarja bebizonyítani, hogy «mennyire nem szeretik a déli szláv nyelvek a dentilabialis kemény spi-

ranst szókezdőül használni» és nem veszi észre, hogy MIKLÓSICH ez értekezésében 69, mondd hatvankilencz *f*-en kezdődő idegenből került szláv szó van felsorolva, a mely csaknem egytől-egyig valamely déli szláv nyelvben is ismeretes!*) Azután nem gondolt MUNKÁCSI arra sem, hogy horvát-szerbben magában is fejlődött régiebb *hv*-ből *f* (v. ö. *hvála*: *fála*, «hála, köszönet»), a mely messze elterjedt és az idegen *f*-en kezdődő szónak nagyon is megkönnyítette a polgárjog megszerzését. Még csak arra akarok egy pár példát fölhozni, hogy *pf* is *f* alakjában kerülhetett a szláv nyelvekbe: a német *pfand* a lengyelben *fant*, a melyből *fantować* ige származott, a *pfarre* szóból az újszlovénben *fára*, *pfarrer*-ből *fárar* lett, *pfeiler* ófn. *pfilári* a lengyelben *filar*, *pfennig* a szlovén, lengyel és kisorosz nyelvben *fenik*. Nem tagadom, hogy MUNKÁCSI állításának, különösen ha a legeslegrégibb szláv-német érintkezést tartjuk szem előtt, bizonyos mértékig igaza van, de messze túllőtt a célon és olyan esetre alkalmazta a néhol mutatkozó *f*: *p* változást, a melyre alkalmazni nem lehet. Másrészt teljesen megfeledezett a szó hangzójáról, a mely sokkal hangsúlyosabban bizonyítja, hogy *funt* szó német, mint hogy a kezdő *f* mássalhangzónak itt csakis a legkisebb bizonyító erőt tulajdoníthatnók.

Következik a *zumance* «zománcz» szó és társai. Ki kell írnom MUNKÁCSI összes adatait, hogy kitűnjék, én vagyok-e hibás, ha nem értem, mit akar tulajdonkép ezzel az összeállítással. A 183. sz. alatt ezeket olvassuk: «z o m á n c z, *zománcz*, *zomalczos* (RADVÁNSZKY lev. gyűjt.) — horv. *zumance*, *zumanac* der dotter im ei, das gelbe im ei, leindotter, *zumančast* dottergelb FIL.; szerb *zumance* id. Pop.; dalm. *xomalcze*: (olv. *žomalce*) VERANCS.» — A dalmát *xomalcze*-et elhagyhatjuk. MUNKÁCSI ugyan nem mondja meg, mit jelent, én meg hirtelenében nem nézhetek utána VERANCSICSBAN, de ha mindjárt szakasztott annyit is jelent, mint a magyar *zománcz*, itt tekintetbe nem jöhet, mert *o* és nem *u* hangzik tőjében. De hogy a tojás székének, sárgájának vagy a róla elnevezett virág (*leindotter* «*camelina sativa*») nevének mi köze a zománczhoz, azt MUNKÁCSI elfelejtette nekünk megmondani. VUK-nál a tojás sárgájának különféle neveit találjuk: *zumance*, *zumanac*, *zumaňak*, *zuvance*, *žujce*, *žutac*. Nem tagadom, hogy az egy *žutac* szót kivéve, a melynek *žut* «sárga» melléknévből való származása teljesen világos, e szóképzését nem könnyű megérteni, de annál könnyebb megérteni, hogy ha a *žut* szó sárgát jelent, a tojás s á r g á j á t jelentő szók is egytől-egyig *žu*-n és nem *žo*-n kezdődnek, ha mindjárt akár milyen rejtélyes mó-

*) A horvát-szerb akadémiai szótárban az *f*-en kezdődő szók tárgyalása teljes 42 sűrűn nyomtatott nagy oktáv lapot foglal el, pedig hosszabb cikket alig találunk e betű alatt.

dön a magyar «*zománcz*» szóból is lettek. Abban is téved MUNKÁCSI, hogy «MİKLOSICH a *zománcz*-ot szlávból eredt kölcsönszónak tartja», mert hiszen MİKLOSICH ezt sehol sem állítja. MİKLOSICH mindössze bízva VERANCICS-ban, azt hiszi, hogy a magyarban van vagy volt egy *zomanecz* «Eidotter» szó, és ebben, igaz, téved, de abban már igaza van, hogy ha VERANCICS adata hiteles, akkor ez a (képzelt) *zomanecz* «Eidotter» csakis szláv eredetű lehet.

Hátra vannak még a *tumpast* és *butura* szók. A *butura* szóról a *szatyor*: *sacura* (l. 113. sz.) után nincs mit szólnom, ha egyáltalában összefügg a *butor* szóval, a mi több mint kétséges, akkor a sok *ura* végű szókhoz hasonlult. A *tumpast* szónak az *u*-ja pedig csakis szlovén nyelvtérületen lett *o*-ból, úgy mint *gomb*-ból *gumb*, *čonta*-ból *čunta* lett. Hogy az *u* írás itt dominál (PLETERŠNIK-nél mindössze két idevágó szót találunk *o*-val is írva: *tómpelj* = *tumpelj* 1. ein, dicker. stumpfer Holznagel és a belőle származott *tompljati* ige), az lehet a német *stumpf* szó hatása is, v. ö. p. o. *tump* «der Stumpf»! Hadd említsek különben e változás megértésére még egy a magyarból a szlovénbe átment szót. A magyar *kondor* «göndör» szláv képzővel *kóndrast*, *kóndrav* alakban tűnik föl a szlovénben, a szlovén *kondrčija*, *kondrovánje* főnevekben is a magyar *kondor* tükröződik. De az *o*-s alak mellett ott találjuk az *u*-s *kúndrast*, *kúndrav* alakokat is és ez mutatja, hogy tiszta véletlenség, hogy a *tumpast* írás mellett nem találjuk a *tompast* írást is, úgy a mint *kúndrast* mellett az eredetibb *kóndrast* található. Mind ezekben az esetekben nem a magyar *o*-nak *u*-féle hangzásáról lehet szó, hanem csakis arról, hogy az *o* (mert csakis *o*-ból magyarázható szlovén *o*-u, *u*-ból a szlovén nyelvtérület jó részében, mindenek előtt a magyarországi szlovéneknél, *ü* lett volna) a hangsúly hatása alatt megnyúlván a szlovénben *u* felé hajlott vagy egészen *u*-vá is lett, úgy a mint ezt ebben a nyelvben száz meg száz esetben eredeti szláv szókban is tapasztaljuk.

Befejezem a déli szláv nyelvekbe került magyar *o* tárgyalását. Az eredmény, a melyhez én jutok, az: magyar *o* a déli szláv nyelvekben is rendesen *o* marad; a szlovéneknél ugyan a hangsúlynak, a mely a legtöbb vidéken nyujtással is jár, hatása alatt *u*-felé hajlik, sőt tiszta *u*-ba is megy át, de ez az eredeti *o*-knak is a sorsa, az *o*-nak régebb *o*-volta mellett azonban az is tanuskodik, hogy nem találunk helyette soha sem *ü*-t azokban a szlovén nyelvjárásokban, a melyekben régi és idegen *u* rendszerint *ü*-vé lett; abban a pár esetben, a hol az *u* nem az illető szláv nyelv hangtani hajlamaiból magyarázható, könnyen érthető keletkezése az eredeti szláv szók hatásából, a melyekhez az idegen hangzású szók közeledtek. Nem sikerült magyaráznom a mindenkép föltűnő *d'oput* gyapot szót és az *aldomaš* mellett később föltűnő *aldumaš* alakot. Mind-

ezebből, azt hiszem, kiviláglik, hogy én a szerb, horvát, szlovén nyelvben nem találtam «arra elegendő bizonytságot», «hogy nemcsak a finn, hanem más idegen földre is majdnem *u* benyomását teheti a mi *o*-nk».

Most már a rutén és oláh nyelvből fölhozott adatokat kellene vizsgálat alá vennem. Át is térek a rutén nyelvre, de már itt sem kívánok a részletekbe bocsátkozni, egyrészt mert az elvi kérdések, a melyek itt is tekintetbe jönnek, eddig is szóba kerültek, másrészt mert végtelesen hosszúra nyúlnék ez az értekezésem, az oláh nyelvhez meg nem is értek annyira, hogy a részletes tárgyalásba mélyebben belebocsátkozhatnám. Némileg jóvá kívánom ezt az utóbbi hiányt tenni az által, hogy majd a tótok és erdélyi szászok nyelvébe került magyar szókról is meg fogok egészen röviden emlékezni.

A rutén nyelvből SZINNYEI a következő eseteket hozza föl, a melyek azt bizonyítanak, hogy a rutén a magyar *o*-t *u*-nak hallhatja: *puhar*: pohár, *lopuš*: lapos, *barsun*: bársony, *čendbistuš*: csendbiztos. Arról, vajjon csakis ebben a 4 szóban hallotta-e a rutén a magyar *o*-t *u*-nak és hogy milyen arányban áll ez azokhoz az esetekhez, a melyekben talán más hang helyettesíti a magyar *o*-t, SZINNYEI egy árva szót sem szól. Ha CSOPEY *A magyar szók a rutén nyelvben* című értekezésébe csak egy futó pillantást is vetünk, nyomban meggyőződünk arról, hogy a rutén bizony nem *u*-nak hallja a magyar *o*-t, hanem — no de előbb egy elvi kifogást kell tennem SZINNYEI eljárása ellen. Ha két nyelv hangjait egymáshoz mérjük, gyakran tapasztaljuk, hogy az egyik nyelv egy-egy hangja a másikban teljesen hiányzik. Kérdés szabad-e most már azt állítani, hogy valaki, a kinek ez a másik nyelv az anyanyelve, nem is hallhatja jól azt az előtte idegen hangot? Hogy világosabb legyen a dolog, mindjárt a mi esetünkre vonatkozó példát is mondok. A mi ruténeink, a mennyire én ismerem kiejtésüket, tiszta *o*-t egyáltalában nem ejtenek, hanem helyette egy *a* felé hangzó hangot hallatnak, a melyet CSOPEY egyenesen a magyar *a*-val jelöl. Hogy azért nem azonos ez a hang a magyar *a*-val, az már abból is kitűnik, hogy a magyar *a*-t egészen más hanggal, adja vissza a rutén, a melyet CSOPEY *ā*-val ír! CSOPEY például azt írja: *bādag* bádóg, *bādagaš*, *badnárj* bodnár stb. Vajjon ebből szabad-e következtetnünk, hogy a rutén a magyar *o*-t *a*-nak hallja is? Nem tudom. Én tehát nem merném határozottan azt állítani, hogy a rutén a magyar *o*: *a*-nak hallja, de igenis állíthatom, hogy a rutén a magyar *o* helyett rendszerint nyílt, *a* felé hangzó *o*-t ejt. Írni ezt a hangot mindig, kivétel nélkül, *o*-val írja. Maga CSOPEY is, ha ruténul ír, természetesen ilyenkor mindig *o*-t ír, a miről könnyű az ő rutén szótárából vagy rutén olvasókönyveiből meggyőződni. Meglehet, hogy csakis ez az írásszokás hatása, ha el-elvétve a magyarból került *o*-t nem *a*-val, hanem

o-val írja az említett értekezésében is. Vagy valóban hihető-e, hogy egy és ugyanazon a helyen egyrészt azt mondják, hogy *astalaš, bādagas, bōtas* boltos, *cākānas* csákányos, *kālāpas, lakatas, mākas* makkos, *mētošas, tātas* táltos, *tānāčas* as-sal, másrészt pedig azt, hogy *ablakoš, korčmāroš, nāččagoš, napsamoš* os-sal? De hozzá tehetjük mindjárt, hogy a dolog velejére térjünk, valószínű-e, hogy a magyar-os képzőben a rutén nép, a mint a felsorolt példákbl látható, rendszeren o hangot hall, a melyet a felé hangzó o-jával helyettesít és csakis a *biztos* és *lapos* szóban u-t? Nem sokkal valószínűbb-e, hogy itt is szakasztott ép így hallotta az-os képzőt és csak specialis okokból fejlődött itt egy-*uš* — vagy hogy tévedés van a dologban. Kezdem a *biztos* szón. ЦСОРЕУ *biztuš* és *čendbiztuš* alakokat hoz föl a ruténből. Már eddig is tudtam, hogy a szó csak egyes helyeken élhet, mert egy régebbi rutén hallgatóm, a ki szíves volt ЦСОРЕУ értekezéséhez fűződő megjegyzéseit nekem írásban átadni, azt jegyezte meg: «a *biztuš* mellett gyakoribb a *komisārj*» és ugyanazt a megjegyzést tette a *čendbiztuš*-nál is: «a *komisārj* sokkal használatosabb». Jelenleg is van két rutén hallgatóm, a ki különféle vidékről való, de egyikök sem ismeri a *biztuš, čendbiztuš* szokat, egyúttal azt állítják, hogyha megvolnának a *biztos, csendbiztos* másai az ő vidékükön, nem ejtenék *-uš*-sal. Én tehát SZABÓ EUMÉN-hez fordultam, a ki ugyan nem nyelvész, de alaposan ismeri a rutén nyelvjárásokat és egy figyelemre méltó rutén Chrestomatiát adott ki, azonkívül mint pap folyton érintkezik a néppel, és mint az ungvári gymnasiumon a rutén nyelv tanára a különféle rutén vidékekről összejövő tanítványain is tehet megfigyeléseket. SZABÓ ime ezeket írja nekem: «A *biztus* alak tényleg megvan a nép száján, bár csak elvétve a *biztás* mellett». Meg is nevez két helységet, a honnan a *biztuš* ejtést ismeri: Bilke Bereg megyében és Rakasz Ugocsa megyében. Megjegyzem, hogy *biztás*-sal jelöli azt, a mit ЦСОРЕУ *biztaš*-nak írta és a mit az irodalmi nyelvben *biztoš*-nak írnának (természetesen mindig cзырилл betűt kell a latin helyébe képzelni, ha az irodalmi nyelv írásáról szölok). Azt is megemlíti még, hogy a hangsúly az első szótagra esik, hogy tehát az *-oš* képző hangsúlytalan. Már ebből is világos, hogy a *biztos* szóban nem hangzott másképp az *-os* képző, mint a többi ilyen fajta szókban, hiszen meg is van a kevés helyen használt *biztuš* mellett a többi esetekhez illő *biztaš* kiejtés is, a *biztuš* alak tehát nem lehet jele annak, hogy a magyar o kivételesen u-nak csengett, hanem bizonyosan egészen másnak köszönheti eredetét, de erről majd a *puhar* alak fejtegetésénél lesz szó. Előbb hadd végezzek a *lopuš* szóval.

ЦСОРЕУ-nél a 240. sz. alatt a következőket olvassuk l a p o s f l a c h : r .
lāpaš, lopuš (fläche); *lapušistyj, lāpušistyj*.

Pušču końa va stāvu

A kühn po lopušu. GOLOV. II, 443.

A magyar *lapos* rutén mása, összevetve a sok hasonló esetet, a melyet CSOPEY-nél találunk, alig lehet, CSOPEY kiejtése szerint, más, mint *lāpaš*, a *lopuš*-ban nem csak az *us* föltünő, hanem az első szótagban mutatkozó *o* egyenesen érthetetlen. E mindenképen érthetetlen *lopuš* után következik *lapušistyj* és *lāpušistyj* melléknév, a melyben ugyan *o*-t nem találunk már az első szótagban, de igenis a *lapušistyj*-ben a magyar *o*-t rendesen helyettesítő *a*-t, úgy hogy ez az alak is feltünő; a mellette álló *lāpušistyj* alakba a magyar *a*-nak rendes megfelelőjét az *ā*-t találjuk az első szótagban, magyarázatra szórul tehát csakis az itt is mutatkozó *u* az *š* előtt. Ha ez nem sajtóhiba, akkor ép úgy magyarázandó, mint az elvétve hallható *biztuš* *u*-ja, a melyre a mint mondtam rátérek még a *puhar* fejtegetésénél; itt még csak azt jegyzem meg, hogy a hangstíly az *i*-n van. Én azt mondtam, hogy a *lāpušistyj* *u*-ja lehet sajtóhiba is — erre okom volt, mert maga CSOPEY a 2 évvel később megjelent szótárában csakis *lapošistyj* alakot hoz föl, a mi az ő értekezésében *lāpašistyj*-nek felelne meg és SZABÓ is csak ezt a kiejtést ismeri, pedig *a* és *u* a gyors írásban könnyen összefolyhatnak. De hagyjuk a tovább képzett szót és nézzük magát a *lā'paš lopuš* tőszót, ne akadjunk fön még a *lopuš* *o*-ján sem, fogadjuk el a *lopuš* alakot a *lāpas* mellékalakjának, a mely talán más vidéken, más nyelvjárásban járja, mi következik belőle? Csak nem az, hogy a magyar *o*-t a rutén hol *a*-nak (*lāpaš*), hol *u*-nak (*lopuš*) hallja? Mert ha ez következik belőle, kérdem, ugyan hogy beszél a magyar ember arra a rutének felé, majd így majd úgy? vagy van a rutén nyelvhatáron magyar *a*-s és *u*-s tájszólás? A *biztuš*-nak is bajosan volt elhinnünk, hogy az *u*-t a magyartól kapta, hát a *lopuš*-nak, a mely mellett ott van a rendes hangtani megfelelést tükröző *lāpaš*! No de én egyáltalában nem hiszek a rutén *lopuš*-ban, ámbár ott találom CSOPEY szótárában is a «*lapos, lapály*» jelentéssel, mintha CSOPEY ezt a szót csakis abból az egy helyből kikövetkeztette volna, a melyet a *lopuš* igazolására GOLOVACKI rutén népdalgyjűteményéből idézett! Pedig azt a helyet kegyetlenül félreértette és a kifrásnál még egy értelemzavaró tollhibával is elferdítette. Kiirom az egész versszakot, úgy a mint GOLOVACKI-nál találni:

Pušču końa vo otaru,

A koń po lopušu :

Hej, kto ljubit čužu ženku,

Dědko vozíme dušu.

azaz:

Bocsátom lovamat a sa'jűba,

A ló pedig a lapű közé:

Hej, a ki szeret más feleségét,

Annak az ördög elviszi a lelkét.

A *lopušu* a *lopuch* lapú-ból képzett *lopuša* gyűjtőnév egyes accusativusa, nem pedig egy képzelt **lopuš* locativusa! A *lopuš*-ra tehát jobb lesz nem hivatkozni.

Már az itt említett kevés adatról is mindenki sejtheti, hogy a CSOPEY-nél található anyag nem egészen egyforma, nem tükrözteti egyvidéknek egységes nyelvét; olykor-olykor fölvesz egy-egy egészen más nyelvjárásba való szót, egy-egy szót GOLOVACKIJ népdalgyűjteményéből ír ki, átírása sem következetes. Jellemző e tekintetben a *pohār* czikk, a hol *pohār*, *puhār* és *pahār* alakot találunk egymás mellett, bizonyosan SZINNYEI nem nagy öröme, mert ugyan mit következtessünk elannyrá tarka alakokból a magyar *o* kiejtésére? A ki azonban ismeri a rutén nyelvet, az igen könnyen eligazodik e tarka alakok között: a *pohar*-ban nyomban fölismeri az irodalomban dívó írást (I. CSOPEY szótárában a *pogar* a — *g h*-nak hangzik a kis-oroszban — vagy GÁSPÁR-CSOPEY II. olvasókönyv Bereg-Ug. Marm. m. rutén) 1889. 15. l. *pogarov* többes genitívus), a *pahār*-ban megta lálja a *pohar*-nak, illetőleg *pogar*-nak írt szónak legelterjedtebb kiejtését, a mely egyttal CSOPEY kiejtése is, a *puhar* alak pedig, a melyet CSOPEY egy népdalból idéz, oly vidékre vezet, a hol hangszúlytalan *o*: *u*-nak hangzik! Mielőtt erre a kérdésre rátérek, hadd igazoljam SZABÓ szíves közléséből, hogy a *puhar* ejtés minálunk csak olyan ritka, mint a *biztuš*, *lapušistyj*-féle. «A *puhār* alakot (14 ember próbájából) csak egy Mármaros felső verchovinai tanítványomtól hallottam; azonban ez is csak az én figyelmeztetésemre vélt visszaemlékezni a *puhār* rendes alak mellett erre az alakra is.» A tünemény megvilágítására hadd hivatkozzam Ogonowski *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* című, 1880 Lembergben megjelent munkájára, a hol a 43. l. számú példát találni arra, hogy a hangsúlyozott szótag előtt és után egyaránt *u*-vá változik bizonyos vidékeken az *o*. A szabályt magát Ogonowski így formulázza: «Häufiger sinkt unbetontes *o* im nordklr. und rothruss. Dialecte zu *y* herab» — az *y* itt egyrill betű és *u*-nak olvasandó. A «rothruss» magyarázatát Ogonowski a 18. l. adja, ebből mindenki láthatja, hogy a vörös orosz vagy «tulajdonképeni rutén» nyelvet (die eigentliche ruthenische Mundart) egyebek közt a mi oroszaink is beszélik, hogy tehát hangsúlytalan *o*-nak *u*-ba való átmenetele előfordulhat a mi ruténeinknél is, csak hogy a mit a *puhar* elterjedéséről mondottakból is kitűnik, kis területre vagy területekre szorítkozik.

Hátra van még a *barsün* szó, a melynek *u*-ja ép úgy magyarázandó, mint a fönt tárgyalt horváth-szerb *barsün*-é hiszen a ruténben az *-un* képző ép olyan gyakori, mint a többi szláv nyelvekben. De *barsün* mellett

él a magyar *bársony*-nak szorosabban megfelelő, meg nem szlávósodott *baršon* alak is (I. CSOPEY szótárában: *baršon*, *baršun* bársony), a melyet CSOPEY átírásában *bāršan*-nak volna irandó, ha CSOPEY *bāršan*-t ír helyette, akkor ez egyike a sok tollhibájának. Itt nem keletkezhetett az *u* úgy mint a *puhā'r*, *bíztuš*, *lāpušistyj* (az ékkel ['] a hangsúlyos szótagot jelölöm) alakokban, mert *baršún* az utolsó szótagon viseli a hangsúlyt.

Ha SZINNYEI példáihoz hozzá is vesszük, a mit még CSOPEY szójegyzékéből kiböngészhetünk, a *bugā'ra*, *čaturná'*, *kātunā'* és *suritlaváti* «szoritani» szókat, az mind olyannyira elenyésző kis számot ad ahhoz a 71 szóhoz, a melyben a vagy *o*-t találunk magyar *o* helyett, hogy már ez a számbeli arány is a legnagyobb óvatosságra int. Fölötte érdekes SZABÓ egy megjegyzése, mert fején találja a szeget. «*Kātunā'*, azt írja nekem, rendes alak, bár van *kātanā'* is használatban. A volt munkácsi főszolgabíró az azonban: *Katona Sā'ndár*-nak nevezte a rutén nép, de a *Katona* családnévet nem hangsúlylyal mondta, csak a keresztnév *sā'n* szótagját hangsúlyozta erősen.» Ha hinni akarunk SZABÓ-nak és azt hiszem hihetünk neki, mert személye és közlésének módja egyaránt bizalmat keltő, a rutén nép, ámbár a magyar *katona* szóból *kātunā'* (és *kātanā'*) alakot csinált, egészen jól hallja, hogy a magyar *katona* szó azért máskép hangzik és a tulajdonévben a hallott hangokat iparkodik is híven visszaadni. Ez az iparkodás természetesen nem fog teljes sikerre vezetni, azért aligha pontos SZABÓ írása, mikor a *Katona* szóban tiszta *o*-t ír, míg a *Sā'ndár* névben *ā*-val írja a mi *o*-hangnak megfelelő rutén hangot. Igen valószínű, hogy ha magában ejtené a rutén a *Katona* nevet, a magyar hangsúlyozást is megőrizné, míg a *kātunā'*-*kātanā'* közös név az utolsó szótagon viseli a hangsúlyt, nyilván mert más szók analogiája nem csak a szók hangzását, hanem hangsúlyozását is megmásította. SZABÓ, ezt az egyet nem lehet tőle elvitatni, egészen helyesen rámutatott, hogy egészen más eszközökhöz kell folyamodnunk, ha meg akarjuk azt tudni, miképp hangzik egy-egy magyar hang akár a rutének, akár ki másnak, nem szabad egy pár szóra hivatkoznunk, a mely nem tudni mikor ment át az idegen nyelvbe és nem tudni, miért öltött ilyen vagy olyan alakot.

Végre CSOPEY-nél is ott találjuk a *funt* szót a magyar eredetűek közt, csak úgy, a mint MUNKÁCSI-nál találtuk. Minthogy a magyarban a *funt* alak *font* mellett, úgy látszik, csak a Dunán túl,*) talán újabb német

*) Az új Tájszótárban a következő adatokat találjuk: F o n t (*funt* Soprony m. Nyr. 12: 382; Répeze mell. Nyr. 2: 518; 20: 366; Zala m. Kővágó-Órs, Révfülöp Nyr. 19: 48; Veszprém m. Szentgál Nyr. 2: 185. —

hatás következtében, járja, nem állíthatjuk a rutén *funt*-ről sem, hogy magyar eredetű, hanem a német *pfund* másának kell tartanunk. Van egyenes bizonyíték is arra, hogy a rutének a *font* kiejtést hallották a magyaroktól, mert az ennek megfelelő *fant* alak is él a ruténeknél, még pedig SZABÓ szerint «Ung megyéből, illetőleg határatól Máramaros felé», míg a *funt* alatt «Ungban van általános használatban». Én természetesen nem állítom határozottan, hogy a rut. *funt* alaknak épen közvetlenül a németből kellett jönnie, a rutének átvehették akár a tótoktól is, a hol szintén *funt*-nak híjják a fontot.

Áttérek a tót nyelvre. SZINNYEI ugyan nem tesz róla említést, de ha már sorra vizsgáljuk a bennünket körülvevő szláv nyelveket, miért hagynók el épen csak a tót nyelvet. Hadd tegyen ő is tanúságot arról, *u*-nak hallatszik-e a magyar *o*? Kiindulok HALÁSZ összeállításából (*Magyar elemek az északi szláv nyelvekben*) Nyr. 17 : 250. kk.) és készakarva figyelmem kívül hagyom MELICH-nek Szarvasról közölt adatait, mert ezek ellen esetleg kifogást tehetne valaki, hiszen MELICH maga mondja NyK. 25 : 288 : «A nyelv ma már a műveltebbek ajkán meglehetősen zagyva s nem kell erős tudomány, hogy az ember az ilyen mondatokat mi *id'eme na városházu bírtok v telekknih obtekintuvat* megértse. «Átnézve HALÁSZ gyűjteményét, mindössze egy esetet találtam, a hol magyar *o*-val szemben *u*-t ejt a tót, a *bugl'a* bogiya szót. HALÁSZ ezt a szót csak DANKOVSKY-ból ismeri, de megvan BERNOLÁK-nál is, csak-hogy hibásan kereszt (+) áll előtte, mintha cseh volna. De valamint a szerb *baglja* nem bizonyítja, hogy a magyar *o* *a*-nak hangzik, úgy természetesen a tót *bugl'a* sem bizonyítja a magyar *o* *u*-s természetét, hanem amaz egy magyar dialecticus *baglya*-ból lett, emez pedig egy magyar *buglya* alakból, a mely, az új Tájszótár tanúsága szerint, egyebek közt Hont megyében is él. Egyébiránt következetesen *o*-t találunk magyar *o*-val szemben, a mit egy pár példával hadd igazoljak : *batorny* : bátor, *bojtár*, *bokreta*, *bosorka* : boszorkány (l. HALÁSZ 535. l. és MELICH 292. l.) *dohan*, *dolmán*, *fát'ol* (HALÁSZ 553. l. pótlások közt), *gomba*, *gombák* : gomb, *homok*, *kinožit'* : kínoz, *koč*, *kočis*, *kofa*, *komondor*, *kompa* : komp, *kondás*, *kont*, *kont'*, *kont'ik* : konty, *kopov* : kopó, *korhel' kostoš*, *oldh*, *orgazda*, *pon'va*, *rojta* : rojt, *šiator* : sátor, *tátos*, *tok* (hal), *topanka*, *varoš*, *verbunkoš*. Nem soroltam föl minden szót, a melyet HALÁSZ-nál találtam, mert nem akartam a kétes esetek megvitatásával megakasztani a tárgyalást. Inkább fölemlíték még egy pár HALÁSZ-nál ki nem mutatott

Font, *funt* : mérleg (Sopron m. Nyr. 12 : 382; Velence Herman O. Halászat K.). Azonkívül ott találunk még egy pompás szólásmódot : *Megvagyunk, mind a zsidó funtja* : félig-meddig (Tamási Nyr. 21 : 526.)

esetet a saját gyűjteményemből: *jarok*: árok, *bodnár* (csak a magyarok közelében), *čembiztoš*,*) *garabonciaš* (VAJANSKY Duchovia Sudov 62.), *korma*: kormány, *oldomaš odomaš* (a fõnt idézett forrásokban), *pohár* és végre az érdekes *rúkoš*, a melynek jelentése az, hogy «összejövetel»; zaj, *lárma*» és a Rákozon hajdanában tartott zajos gyűlések élõ emléke.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Esperest, öspöröst. Ennek a szónak az eredete eddigelé nincsen kiderítve. Annyit eleve is valószínűnek tarthatunk, hogy ez is, mint az egyházi terminologia legtöbb szava, idegen eredetű. A CzF.-féle nagy szótár szerint «a hellen-latin *presbyter*, vagy közvetlenül a németes *erz-priester* szó után alakult», azonban bizonyítani sem kell, hogy sem az egyikbõl, sem a másiktól nem alakulhatott. A szlávtságban nem találunk olyan szót, a melyet eredetijének tekinthetnénk; tehát nincs egyéb hátra, mint hogy az olaszhoz forduljunk. Az olaszban a lat. *presbyter* (ném. *priester*, angol-szász *preost*, angol *priest*, svéd *prest*, fr. *prêtre*, ófr. *prestre*, sp. ó-port. *preste*) szónak *prete* a megfeleljõje, a mely minden bizonynyal korábbi **preste*-bõl fejlődött;**) ennek pedig a velencei nyelvjárásban, a melybõl olasz jövevényszavaink legnagyobb része került, **prest*-nek kellett hangzania. Ezt a **prest*-et látom én az *ös-përest* (*ös-pöröst*) szó utórészében. Az elõrészre valószínűleg az *ös* szó, a melyet régebben (mint egyes vidékeken ma is) *ös*-nek ejtettek, sőt HELTAL-nál *es*, *ess*-nek írva is találjuk (vö. NySz.). Ez «atya» jelentéssel fordul elõ az ÉrdyC.-ben (632) az *ös-fi* «frater, monachus» szóban («kyt meg tarthnak mynd ez may napiglan az ew zent zereteeben valo Iambor ewss ffyak»; vö. *atya-fi* «frater, monachus» NySz.). E szerint az **ös-përest*, *ös-përest*, *ös-pöröst* szó eredeti jelentése «a t y a - p a p» volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

*) L. Slovanské Pohl'ady 12: 172. Pravda že cudinské bíreš, a už i prehláskované bíroš, ujma sa — v nízkej reči, ale to je také, jakokol'vek fiušpán, *cembiztoš* (c sajtóhiba č helyett) alebo pedinter, frajcimerka; to sa musí vycúdit'.

**) Nagyon valószínűnek tartom BECKER Fülöp Ágost kollégám véleményét, a melyet a szokatlan **preste* > *prete* hangfejlődésre nézve tett kérdésemre nyilvánított, hogy t. i. a **preste* szó a *frate* (frater) hatása alatt alakult át *prete*-vé.

Követ fújni.

SZARVAS GÁBOR igen elmésen s nagy körültekintéssel magyarázta e szólásunkat (Nyr. 23: 385), s igyekezett kimutatni, hogy a 'kígyókövet fújni' vagy csak egyszerűen 'egy követ fújni' eredeti magyar szólás. Néhány írásbeli, tót vidékről való közlés azt a gondolatot ébresztette SZARVAS-ban, hogy a tótoknál e szólás — melynek használatára nyomtatott forrásból példákat nem közölt — magyar eredetű. Megvallom, SZARVAS magyarázata előttem is oly világos és meggyőző volt, hogy szíves örömet elfogadtam. Ha kételkedtem volna is fejtegetésének igazságában pusztán azért, mert magyar területről csakis Felső-Magyarországról közölt adatokat, megnyugtathatott volna egy, az Ethnographia, 6: 328. lapján közölt adat. Ezen a helyen 'Göcseji népszokások' közt a következőket olvasom: 'Ha valaki — főleg Sz. György n. előtt — egy helyen több kígyót lát, biztos lehet, hogy azok ott «kület fújnak» (követ fújnak), a mely kő a legdrágább ékszerek egyike stb.' Egy másik adat, a mely szintén tanúságot tehet a 'kígyókő-fúvás' dunántúli elterjedésére, az, a melyet FÁBIÁN ISTVÁN-nak ('a' Babonaságnak orvoslására és a' köznép között való kiirtására') írt 'Természettudomány a köznépek (Veszprém, 1803)' című művében áll. 'A kígyókról majd közönséges egészen bévett értelem az is a köznép között, hogy azok öszvegyülekeztvén, követ fújnak. Innen, az olyan emberekről, a kik alattomban valamiről tanátskoznak, azt szokták mondani közbeszédben: fújják a követ. E tsupa költemény a kígyókról, mellyet az egygyűyűek és tudatlanok költhetnek. Van egy bizonyos kő, a mellyet kígyókőnek hívnak, és a mellyről oda fellyebb (v. ö. 195. lp.) emlékeztünk. Meg lehet hát, hogy erről hallván a tudatlanok, azt gondolták, hogy azért nevezik ezt ezzel a nevezettel, mert a kígyók fújják, holott az ő kígyó forma színe adta néki ezt a nevezetet' (u. o. 259. lp.). — Megvan ERDÉLYI, Válogatott közmondások' című könyvében is: 'Együtt fújják a követ (2. dik kiadás, 141. lp.) s ARANY Buda Halálában is:

Ezt arany ingerli, kapdos másik ujjón

Ez rá született, hogy követ egyre fújjon

(IX. én.)

És szó nélkül mondá: — —

Fűjják oda át a követ alattomba.

(XI. én.)

A legelső adat, a mely a 'követ fűjni' szólás eredetiségéről való hitebben megingatott, az volt, a melyet a régi cseh *Gesta Romanorum*-ban olvastam. THEODOSIUS császár úgy kapja vissza szeme világát, hogy egy kígyó követ hoz neki szájában s a császár ezzel a kővel dörzsöli meg világtalan szemeit (Sbirka pramenü, skup. 1, řada 2, číslo 2: Staročeská Gesta Romanorum, pag. 59, 60). Ez a 'história' nem cseh specialitás, mert megvan a német Gestákban (KELLER: Gesta Romanorum, Bibl. d. gesammt. deut. Literatur, Bd. 23: 68) s megvan HALLER-nél is (a 1767-és 1865-diki kiadást néztem meg). A valószínűség a mellett szól, hogy — fordított művekről lévén szó — megvolt az eredetiben is. Az innsbrucki, 1342-ből való latin kéziratban csakugyan meg is találjuk a 'kígyókövet'. Az erre vonatkozó hely ez: . . . serpens cameram intrauit portansque in ore suo lapidem paruum . . . (DICK: Gesta Romanorum nach der Innsbrucker Handschrift vom 1342 und vier Münchener Handschriften, pag. 126)'.

Tudvalevő dolog, hogy a mi emlékeinkben is nyoma van annak, hogy a 'kígyókő' gyógyító erejű, a nyakban hordva pedig talizmán. Erre vall SZARVAS adata (Nyr. 23: 389), a hol az van mondva, hogy BOCSKAY végrendeletében kígyókövéről sem feledkezett meg: 'Az kígyókövet is ő fölségének hagyom, ki igen ritka és kedves: torokgyök ellen és torokfájás ellen rolla innya igen hasznos' (idézve RADVÁNSZKY-nál: R. M. Csal. Élet 3: 171).

Ezekből az adatokból kiindulva kutatni kezdtem, hogy mit tudnak rajtunk kívül a többi népek a 'kígyókőről' s mit a 'kőfűvás'-ról. Hiszen «a nyelvek terén tett vizsgálódások megállapították amaz eléggé ismert tényt, hogy a szólások és közmondásoknak egy jó része közbirtok, a nyelvnek legtöbbszörében egyként járatos».

Kiterjesztve ezt a tételt a már közlött adatok alapján, bizvást elmondhatjuk a 'kígyókőről' is.

A legközelebbi forrás, a melyre már SZARVAS is rámutatott s a hol első sorban kutatnunk kell, a tótság. Itt szelvényben-hosszában ismeretes a 'kőfűvás' s a 'kígyókő'. Ime az adatok: 'Bertalan napja előtt, mielőtt kiki télire a saját odújába visszavonulna, összejönnek a kígyók, hogy azt mondja, követ fűjjanak (aby vraj kameň dúchaly). Egyszer egy pásztor (z Jabrřkovej) véletlenül egy nagy kígyó-garmadára bukkant a mezőn, a melyek egy csoportban voltak s követ fűjtak. A mint azonban meglátták a pásztert, sziszegni kezdtek s egyenként széjjel szóródtak. Végül egy nagy kígyó szájában hozta azt a nagy követ. A pásztor baltájával kiütötte a szájából s magához vette; a kígyók azonban fölkerekedtek s a

pásztor után másztak (gúlaly sa). Szerencsésen megmenekült előlük. Később a követ rézbe foglaltatta. Az ilyen kőnek az a sajátsága, hogy a ki magánál hordja a törvényszéki ítélethozatal előtt, biztos lehet benne, hogy a pert megnyeri (Slovenské Pohľady 15:489). Az adat valószínűen Zólyom megyéből való. — Egy másik adat a következő: „Egyszer hallottam, hogy egy asszony sebes eső után (po prudkom dáždí) a káposztásban követ talált, a melyet a kígyók fűjtak. Elhívtam azt az asszonyt, mutatná meg a követ. Gyöngyszem nagyságú karneól kő volt, s valamikor ezüstbe foglalva gomb lehetett valami úr kabátján. Népünk azonban ilyen magyarázatról hallani sem akar; ők a kő csuda-erejében hisznek, mert kígyók fűtták azt. A kígyók, azt mondja, mielőtt téli szállásukba vonulnának, összejönnek, s néhány öregebbje nyelve alatt kövecskét hoz, a melyet aztán fűnek. Aztán ezeket a kövecskéket lyukakba rakják. Ezen kövek közül az egyiknek, gondolom a sárgának, az az ereje van, hogy minden zárat ki bír nyitni, másiknak meg az, hogy különböző betegségeket gyógyít, jelcsen a szembajt stb. Az én kezem közt levőnek — azt mondták — gyógyító hatásának kellett lennie. Az én asszonyom beteg férjének adta, hogy viselje. A férj azonban meg nem gyógyult tőle, mert nem soká meghalt. El is hitte az én asszonyom, hogy halál ellen nincs orvosság, legkevésbé pedig az ilyen (Národnie Noviny 1892:38. szám, Besednica). Ezekből az adatokból már is kiviláglik, hogy a „kígyókő” hit nagyobb és szélesebb jelentéssel van meg a tótoknál, mint nálunk, mert egyrészt betegséget gyógyít, zárat nyit, másrészt a törvényszék előtt tulajdonosának kedvező ítéletet biztosít. Ez utóbbi kapcsolattal áttérhetek e hit további nyomozására, előbb azonban azt kell megemlítenem, hogy a tótban az „egy követ fűjni” a magyarhoz teljesen hasonló jelentésben járatos. Erre vonatkozólag a tót Matica kiadásában megjelent „Sbornik slovenských národních piesni stb. (Vo Viedni, 1870, svázok 1)“ gyűjteményben, DOBŠINSKY közlésében a „Szólások és közmondások” (Prislovnia a porekadlá) közt ezt olvassuk: „Začali medzi sebou k ä m e ñ d u t’ (o zlom, o úkladoch rozmyšlat’, jednat’)“ (pag. 98),*) a mi teljesen egybe vág a SZARVAS-adta «fondorkodni, gonoszt forralni, ármányt szőni» jelentéssel.

Az eddig fölhozott adatok meg nem döntik még SZARVAS GÁBOR azon tételét, hogy a „kígyókőfűvás” s vele együtt az „egy követ fűjni” eredeti, ámbár föltűnő, hogy a tót hit szerint a kígyókő tulajdonosát megóvjá a bírák kedvezőtlen ítéletétől, s ez a mi néphitünkben — leg-

*) Szórol szóra: Elkézdtek egymás közt követ fűjni. Rosszban, cselen törték a fejüket.

alább eddigi tudomásunk szerint — nincs meg. Föltűnő azonban, hogy épen az a hit, hogy a kígyókő megóv a bírák kedvezőtlen ítéletétől, megvan a lappoknál is. CASTRÉN 'Reisen nach Lappland' című műve (77 lap) nyomán ROCHHOLZ a következőket írja (Schweizersagen aus dem Aargau, gesammelt und erläutert von Ernst Ludwig ROCHHOLZ Bd. II, S. 7): 'Bei den Lappen um den See Enare und tief in Sibirien hat ALEX. CASTRÉN diese Sage vom Schlangenstein kennen lernen. Alljährlich einmal versammeln sich die Schlangen mit ihren Häuptlingen zu einem Ting, bei dem jeder Unterthan Anträge machen kann und der Häuptling nicht bloss über die Schlangen, sondern auch über Menschen und Thiere, sofern sie den Schlangen geschadet haben, Recht spricht. Nach einer solchen Versammlung findet man am Platze des Tings den sogenannten Gerichtsstein, welcher dann jedem Menschen bei einer gerichtlichen Klage gute Dienste thut. CASTRÉN weist auf ähnliche in Indien vorkommende Vorstellungen hin.)*' Ez az adat nagyon ront a magyar néphit eredetiségén s ha még hozzá vesszük, hogy a német néphit szintén tud a kígyókőről, akkor a magyarban a kígyókőfűvás eredetiségét teljesen el kell ejtenünk. HENNE-AM RHYN 'Die deutsche Volks-sage' (zweite Auflage, 117) című művében két adatot is találunk tárgyunkra; az egyik ez: 'Die Schlangen einer Gegend kommen zuweilen zusammen und bilden zischend ein Ei, welches man wegfangen muss, ehe es die Erde berührt stb.'; a másik ez: 'Zu einer bestimmten Zeit versammeln sich alle Schlangen einer Gegend und legen sich um die ansehnlichste in einem Kreis; auf das Haupt derselben zischen sie so lange, bis sich eine klebrige Substanz erzeugt, die dann zu Stein erhärtet. Dieser Schlangenstein hat die Gestalt einer Eichel und ist durchsichtig von der Farbe eines dunklen Smaragdes, unten flach und hat drei Löcher, wo er angewachsen ist'. — Megemlítem még, hogy a nagy német szótárak szintén ismerik a kígyókövet: *natterstein*, *natternstein* m. *draconica* (GRIMM), *näter*-, *näternstein* (kfn.), *draconica* (LEXER); *schlangenstein*, für gift-aussaugend gehalten (SANDERS 3: 1203). — A 'követ fűjni' kifejezést azonban (stein blasen, anblasen?) nem találtam meg a németben; helyette itt említem meg a félig-meddig hasonló osztrák-bajor *stein setzen*-t (der Stainsetzer, mensch, der beym Anschein der grössten gutmüthigkeit und Einfalt seine geheimen, eigen-nützigen Zwecke zu verfolgen weiss: SCHMELLER 2; 763).

Ha ez adatokból levonom a tanulságot, önkénytelenül is az következik, hogy a magyar 'kígyókőfűvás' nem eredeti; de nem eredeti a tót

*) Ezt, valamint a *Henne-Am Rhy*n-féle adatot *Hermann Antal* tanár úr szívességének köszönhetem.

meg a lapp sem, s valószínűen nem az a germán sem. A kígyókultus szétroncsolt mythikus vonásaival van dolgunk, a melyek talán mint legeredetibb forrásukra, Indiára vezethetők vissza. De nem czélom kikutatni, mi a babonás hitnek az utolsó forrása. A ki a dolognak ezt a részét el akarja végezni, forgassa ROCHHOLZ és HENNE-AM RHYN könyvét s megtalálja a feleletet. Magát a babonás hitet megtaláltuk a lappban, a németben s a tótban. Hogy a tótságához ez a kígyókőfűvás minő révén jutott, arra azzal felelhetek, hogy a cseheknél a kígyó a nép hitében igen fontos szerepet játszott (lásd Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, objasňuje Dr. Čeněk Zíbrt, 70 lp.). Mindeddig azonban a ‚kámen dut‘ ‚ármányt szőni‘ kifejezést a csehségnél nem találtam meg (v. ö. morv. do jedné baně kujú při zlém svorní, Český Lid 5: 420; t. do edního mecha dujú). — Ha már most azt kérdezi valaki, honnan való a magyar szólás, nyugodt lélekkel adhatom feleletül, hogy a ‚kígyókőfűvás‘ hite kölcsönvétel, még pedig valószínűen tót, Dunán túl egyenesen német is lehet; az ‚egy követ fújni‘ szólás azonban önállóan is kifejlődhetett mind a magyarban, mind a tótban. Ha azonban cseh forrásokból, még pedig a nép köréből is igazolható lesz az ‚egy követ fújni‘, akkor a magyarban a ‚kígyókőfűvás‘ mindenestül tót.

MELICH JÁNOS.

Ismertetések és bírálatok.

Votják nyelvészeti irodalom.

1. T. G. AMINOFF *Votjakin äänne- ja muoto-opin luonnos*. Julkaissut YRJÖ WICHMANN. Helsingissä 1896. (Különnyomat a Suom.-Ugr. Seur Aikakausk. XIV. kötetéből).

Ezt a rövid votják nyelvtant a korán elhunyt finn nyelvtudós hagyatékából adta ki W. nagy gonddal s odaadással. A nyelvtan a *kazáni s vjatkai* nyelvjárásokkal foglalkozik s a WIEDEMANN nyelvtanai mellett is jó szolgálatot tesz, különösen rövidsége miatt. De azonkívül megvan még a maga saját külön érdeme, az t. i. hogy rövid vázlatát adja a votják hangtannak is, nem is szólva a WIEDEMANN-énál pontosabb írásmódjáról s adatairól. Csakis a hangtanból szándékozom néhány nevezetesebb adatot közölni, nevezetesen a változó hangsúly hatásairól, a mely a magyar nyelvtan munkásait is különösen érdekelheti, s különben is a finn-ugor nyelvészetnek most napi renden levő problémái közé tartozik.

A hangzóilleszkedés a magyarban s a finnben előreható, de a votjában hátraható; pl. $u > u$ lesz (u , melyet WICHMANN a Wotjakische Sprachproben-ben u -val jelez, a svéd u -hoz hasonló hang, l. BALASSA Phon. 47. l.) rákövetkező i , e hatása miatt: *tu: tuiz; šu-: šuiz; šnem*. Még néhány hasonló példát említ A., de nagy kár, hogy ez a fejezet nincs kellőleg kidolgozva. A. ugyanis mellesleg egy igen fontos elvet kockáztat; szerinte t. i. a hangzóilleszkedés a finn-ugor nyelvekben csak későbbi fejlődés lehet, még pedig a hangsúly hatása okozhatta, olyformán, hogy a hangsúlyos szótagokhoz kénytelen-kelletlen alkalmazkodtak a hangsúlytalanok, tehát a mely nyelvekben a hangsúly az első szótagon van, ott az illeszkedés előreható, viszont a votjában, a hol a hangsúly az utolsó szótagon van, ott az illeszkedés hátraható. A votjában tehát nem a rag alkalmazkodik, hanem a szótó. A hangsúly illetén hatásának még több példáját találhatni.

1. A hangsúlytalan első szótag magánhangzója kieshetik, pl. *słat* só vö. *sítat*; *skat* tehén: *iskat*; *nat* nap: *ninat*; *rom* barát: *urom*.

2. Olyan szótag, mely a ragozás vagy képzés folytán hangsúlytalanná válik, szintén kieshetik, pl. *sulem* szív: iness. *submin*; *gubir* púp: *gubres* púpos.

3. Viszont az imper. sing. 2. személyében, s a tagadó ige-ragozásban, a hol a hangsúly az ige első szótagjára esik, ott a (kéttagú szó) szóvégi hangzója (*i, o*) kopik le a *vjatka*i nyelvjárásban, pl. *kut*: kaz. *kutø* fogd; *ug söt* (kaz. *soto*) nem adok.

A hangsúly hatása kétségtelen; de persze tudni kellene, hogy vajjon nem tatár hatás miatt lett-e a votjákban a mostani hangsúlyozás módja.

Még érdekesek s tanulságosak a hangtan többi fejezetei is, különösen a magánhangzók sajtáságos változásai az összetételben s a ragozásban. De természetesen mindez csak röviden s vázlatosan van tárgyalva.

WICHMANN mindenesetre köszönetet érdemel, hogy nem kimélt fáradságot ezen tanulságos kis könyv gondos kiadására.

2. YRJÖ WICHMANN *Wotjakische Sprachproben I. Lieder, Gebete u. Zaubersprüche*. Suom.-Ugr. Seur. Aikakausk. XI. Helsingissä 1893.

Igazán örvendetes dolog, hogy MUNKÁCSI becses votják gyűjteménye most a WICHMANN-éval is megszaporodott. Nagyon tanulságos ezen gyűjtemény a folklóre szempontjából, mert számos új adattal bőviti ismereteinket a votják nép költészetéről, vallásáról s szokásairól. Külömben a gyűjteményben nagyjában ugyanolyan fajtájú az anyag, mint a MUNKÁCSI-éban: különféle dalok, imádságok, ráolvasások s babonák, persze más-más tartalommal. Újak WICHMANN-nál a panaszdalok, a melyeket a menyasszony énekel, midőn az atyai háztól meg kell válnia, s a minőket PAASONEN is gyűjtött a mordvinoknál, továbbá egyéb halottas gyászénekek. Ellenben igen értékesek MUNKÁCSI gyűjteményében a mondák s mesék, a minők nincsenek W.-nál. Másrészt meg W. röviden tájékoztat a votják versmértékről, sőt néhány dalt kottára szedve is közöl. Szóval bőséges anyagot találna a folklorista ezen kötetekben, s nagyon kívánatos volna, hogy ne csak a nyelvész érdeklődjék irántuk.

Mi persze csak miut nyelvészek örvendünk nekik. S e tekintetben is bőséges gyarapodást hoztak W. gyűjtései. Ugyanis MUNKÁCSI gyűjteményeiből megismerkedtünk a *kazáni*, *szarapuli*, *éjszaki malmísi* s részben a *jelabugai* nyelvjárással. W. egész más nyelvjárásokat szemelt ki, nevezetesen a *malmísh-ursumi*-t (déli malmísit, mely különbözik az éjszakitól) s a *glazovit*, a melyből M. csak egy pár imádságot s egy kis daltöredéket kaphatott, de már PERVUCHIN is adott ki egy gyűjteményt (vö. NyK. 21 : 220.). Szép számmal gyűjtött még W. a *jelabugai* nyelvjárásból, végre járt s gyűjtött a *besserman*-oknál, a kik szintén a glazovi kerü-

letben laknak s állítólag valamiféle tatár ivadékok. Nyelvük nem is igen különbözik a glazovi nyelvjárástól. Végre megemlítendő még, hogy WICHMANNnak sikerült egy votják-orosz s orosz-votják szótárt is megszereznie, melyet egy kazáni tanfelügyelő, VLADISLAV ISLENTJEV, szerkesztett. A szótár első felében 5000 szó van; a másodikban pedig 15,000.

Ezen különböző nyelvjárások általános jellemzésére, W. azt állítja, hogy a *glazovi* s *kazáni* nyelvjárások annyira eltérők, hogy az emberek csak nagyon nehezen érthetik meg egymást. Úgy látszik, legkivált azért, mert a kazáni s a többi nyelvjárásban igen sok a tatár jövevényszó, viszont a glazoviban az orosz a túlnyomó; de egyébként is, mondja W. leginkább a szókincsben mutatkozik az eltérés.

Nem vállalkozhatom arra, hogy ezen rövid ismertetés keretében részletesebben megvilágítsam az egyes nyelvjárások eltéréseit. Mielőtt azonban néhány jellemző különbséget kiemelnék, meg akarom jegyezni, hogy a különbség hangtanilag nem olyan nagy, mint a hogy az ember gondolná első pillanatra, összehasonlítván MUNKÁCSI s WICHMANN kiadványait. Ugyanis a finnek most újabban a mienkétől sokszor egészen különböző betűket használnak, a miből csak zürzavar támadhat. Különösen olyan nyelveknél, a melyeket az ember csak olvas, de nem hallhat. Annyira, hogy miután pl. áttanulmányoztam M. gyűjteményét s aztán elövettem WICHMANN-t, annyira idegenszerű volt ez utóbbi elöttem, hogy meglehetősen fáradtsággal birtam a már ismeretes szókat felismerni. Hetekig aztán csak a W. nyelvvel foglalkoztam, s mikor ismét MUNKÁCSI-hoz fordultam, ismét a régi bajom következett be. A felelősség ezért a finneket terheli, különösen ezen esetben, minthogy MUNKÁCSI gyűjteménye megelőzte W.-ét. Hát miért nem fogadta el akkor W. a M. írásmódját? Talán mert a M.-é nem elég pontos? De ép a W. szövegei meggyőzhetnek bennünket arról, hogy ez az eset nem forog fön, sőt hogy M. írásmódja egészen megbízható. A különbség körülbelül a következő (elől M. írásmódja, a kettőspont után W.-é): $\ddot{a} : e$; $o : \ddot{o}$; $e : \epsilon$; $i : \dot{i}$; $\ddot{u} : u$; $w : \underline{u}, \underline{u}$; $\dot{e} : \underline{e}$; $\dot{z} : \underline{z}$; $\dot{t} : \underline{t}$; $\dot{d} : \underline{d}$; $\dot{s} : \underline{s}$; $\dot{c} : \underline{c}$; $\dot{d} : \underline{d}$. Ezek a hangok egymásnak, a mint látszik, teljesen megfelelők, s ennél fogva egyformán is lehetett volna őket jelelni, illetőleg meg lehetett volna nálunk divó jelt tartani. Más a dolog azon hangokkal, a melyek a M. szövegeiben, vagyis nyelvjárásaiban nem fordulnak elő; ezekre persze szabad keze volt W.-nak, de itt is jobb lett volna a meglevő mintákhoz alkalmazkodva az újakat megalkotni.

Hangtani változatra nézve a legérdekesebb a *malmis-uršumi* s a *jelabugai* nyelvjárás, különösen azért, hogy a magánhangzó után következő $l > u, \underline{u}$ (w) lesz, pl. m.-urš. *kiuulos* : *kiļos* szavak, dalok; *māni* : *malī* miért; de *gurežen* (adess.) a hegyen; *nūkedli*

(allat.) *pujit* dem flussthale gegenüber vö. *arriäüi bide* hetenként; *luisäu* volnék. Hasonlókép a *jelabugai*-ban, mint említettem; példák fölöslegesek.

Szókezdő *j* m.-urš.-ban is *d̄*, ill. *d̄* («ein laut zwischen den palatalisierten *d* und *g*»), mint a kazániban pl. *d̄ir* fej; de megmarad a *jelabugaiban* (*ür*). A glaz.-ban s a besserm.-ban változatlan az *t* is, meg a *j* is. Meg akarom még említeni, hogy a m.-urš.-ban a pluralis -*jos* képző *j* hangja a megelőző *w*-hez, illetőleg az *l*-hez, melyből lett, asszimilálódik, s -*los*-nak hangzik, pl. *kiwlos* szavak, *piñäulos* fiúk, hasonló fajta hangváltozás *siñ-utemios-ti* pillantásaitok, de viszont v. ö. *kötios* szivek; *d̄išmonios* ellenségek.

Végre a votják szótár is bővült W. gyűjtései által; de erről majd jövőre. WICHMANN pedig fáradságos buzgalmával méltán kiérdemelte mindnyájunk háláját, s nagy érdeklődéssel várjuk gyűjteménye folytatását.

SZILASI MÓRICZ.

Új könyvek, füzetek. GENETZ, ARVID. Suomalais-ugrilainen *t̄* ensimmäisen ja toisen tavuun vokaalien välissä (A finn-ugor *t̄* az első és a második szótag magánhangzója között). — Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi-ja useampitavuisissa sanoissa (Az első szótag magánhangzója a finn, a lapp és a mordvin nyelv két- és többtagú szavaiban). Helsingfors. (A Finn Irodalmi Társaság 'Vähäisiä kirjelmii' című kiadványának XXIII. füzete, különnyomat a 'Suomi'-ból).

GÁSPÁR E. LEÓ. A Lobkowitz-codex nyelvi ismertetése. Budapest.

HARASZTI SÁNDOR. Az Árpádiász nyelve. Keszthely.

HUNYADY JÓZSEF. A névmások jelentése s mondatbeli szerepe. Budapest.

KARDOS J. CZELESZTIN. A Keszthelyi-codex alaktana és mondatana. Esztergom.

MIKÓ PÁL. Női magyar levélstílus a XVII. században. Székely-Udvarhely.

MUNKÁCSI BERNÁT. Budenz József emlékezete. Budapest. (Különnyomat a Budapesti Szemléből).

PAASONEN, H. Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan. (Nyelvi adalékok a finnek művelődéstörténelméhez). Helsingfors. (A Finn Irodalmi Társaság 'Vähäisiä kirjelmii' című kiadványának XXIV. füzete, különnyomat a 'Suomi'-ból).

SUOMALAIS-UGRILAISEN SEURAN AIKAKAUSKIRJA (Journal de la Société Finno-Ougrienne) XIV. Helsingfors. Tartalma: DONNER, O. Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. — AMINOFF, T. G. Votjakin äänne-ja muoto-opin luonnos. — SETÄLÄ, E. N. Über Quantitätswechsel im finnisch-ugrischen. — Rapport annuel.

SZINNYEI JÓZSEF. Magyar nyelvhasznítás. (Jegyzetek). Budapest. (Finn-Ugor Kézikönyvek III.)

VÁRKONYI, ODILÓ. Additamenta ad dictionarium Latinitatis Hungarorum. Strigonii.

Kisebb közlések.

Fáré. Régibb idő óta kisérem figyelemmel a NySz. következő adatát: „Midőn *fáré*-ra fogatnak és erős bizonyságokkal sürgettetnek, mindjárt nyomot vesztenek.” Ez az idézet PÁZMÁNY Kalauzának 1766-diki, nagyszombati kiadásából van véve, még pedig azon tanulmányból, a melyet róla Kiss Ignácz írt (NyK. XV. köt.). Az a körülmény, hogy a NySz. szerkesztői nem tették magukévá a Kiss-féle értelmezést (*fáréra fogni* = fartatni, megfogni a vitatkozásban, NyK. 15 : 369), arra kényszerített, hogy belepillantsak magába a forrásba. Kiinduló pontúl az 1766-diki kiadást vettem. PÁZMÁNY itt (407.) előadja, hogy az újítóknak két csalárd mesterségök van; az egyik arra való, hogy a katolikus hitet elnyomják és „elgyűlöltessék,” s a „másik mesterség az; hogy, mint a' róka, mikor egyik lyukából kiszoríttatik, másba szalad: úgy az új tanítók midőn *valóban a' fáréra* fogatnak, és erős bizonyságokkal sürgettetnek, mindjárt nyomot vesztenek.” Ebből az idézetből látható, hogy Kiss nem közölte pontosan a szöveget, mert ott az áll, hogy „*valóban a' fáréra*” fogatnak. — A NySz. szerkesztősége PÁZMÁNY első, 1613-diki kiadását dolgozta föl, de ebben „*a fáréra fogatni*” nincsen meg. Első kérdés tehát, mikor lép föl ez a kifejezés a Kalauzban. A Kalauzból PÁZMÁNY életében összesen három kiadás jelent meg, mind a három kiadást maga PÁZMÁNY adta ki. Az 1623-diki, második kiadásban már benne van a *fáré* („midőn *valóban a' fáréra* fogatnak, 411. oldal); hasonlóan benne van az 1637-dikiben is („midőn *valóban a' fáréra* fogatnak” 407.). Valamennyi kiadásban — már t. i. a mennyit módomban volt megnézni — benne van az, hogy „midőn *valóban a fáréra fogatnak.*”

Említettem, hogy a NySz. szerkesztői nem tették magukévá Kiss értelmezését; különben oda teszik vala, hogy annyi, mint „fartatni, megfogni a vitatkozásban.”

Az idézett szólás megfejtéséhez okvetlenül szükséges, hogy a népnél is tudakozódjunk. A MTsz. három *fárét* ismer. A tolnamegyei *fáré* bérlevelet, a fehérmegyei plébániát jelent. A *fáré* harmadik jelentés-körét szóról-szóra iktatom ide:

3. *Fáré*: baj, viszontagság, balsors. Sok *fárén járt*: sok bajon, viszontagságon, nyomoruságon ment keresztül (Székelyföld, Tsz.). Sok *fáré* érte (Háromszék m. NyK. 3: 11.). — Szólások: Eljárta a *fárét* v. a *fáréját*: eljárta a bolondját. Ne járd a *fárét* v. a *fárédát*: ne bolondozzál (Szeged, Csaplár B.).

A plébánia jelentésű *fáré* német eredetű (vö. MELICH, Német vendégszók); ugyanilyen eredetű a másik két *fáré* is, bár e kettőnek a bizonyításával jelzett munkámban adós maradtam. — Ez adósságom egy részét, a harmadik *fáréra* vonatkozót most akarom leróni.

A népnyelv *fáré*-n első sorban bajt, viszontagságot, balsors-ot ért. Ez a jelentés egész természetesen rávezet arra, hogy az egyeztetésnél a ném. *gefahr*-ra gondoljunk. Csakhogy *gefahr*-nak semmiféle dialektusi alakjából (osztr. baj. *gefär*, *gefær*, *gfär* SCHMELLER; erd. szász *gaför*, *gafuer*, JACOBI Gy. szíves közlése) sem lett volna a magyarban *fáré*. — PAUL most megjelenő szótára azt a felvilágosítást adja, hogy «*gefahr*, allmählich an Stelle des einfachen *fahr* getreten, és *fahr* alatt ez áll: *fahr* = mhd. *väre*».

A *fahr*, illetve a kfn. *väre*, *vär* stb. jelentései: *nachstellung*, *falschheit*, *betrug*, *gefährdung*, *gefahr*, *nachteil* (LEXER Mittelhdwb.). GRIMMÉL meg ezt olvassuk: 1. unser nhd., noch im 16 jh. und zumal bei LUTHER oft gebrauchtes *fahr* weicht allmählich dem *gefahr* (a mely különben már a XIV. században föltűnik, l. LEXER, 956), hat aber, wie dieses, den Sinn von *periculum* . . . 2. die bedeutung des mhd. *väre* und *vär* ‚dolus, böse absicht, arglist, hatte sich zu längst in der nhd. gerichtssprache erhalten.«

Több adatot is közölhetnék, de valamennyi csak azt bizonyítja, hogy a kfn. *väre*, *vär*-t az új felnémetben kiszorította a *gefahr* (analog eset pl. a kfn. *swinde*, ujfn. *geschwinde*, *geschwind*). A népnyelvi *fáré* a kfn. *väre* átvétele.

Ha már most a magy. *fáré* < kfn. *väre* származtatása helyes, kérdés, hogyan lehetne ezt PÁZMÁNY *fáré*-jával összehozni. — Tekintettel arra, hogy a Kalauz minden egyes kiadásában szóról-szóra, pontosan mindig az áll: ‚valóban a *fáréra* fogatnak,‘ gondolhatnánk arra, hogy az elpártoltakat feljebbvalóik a *pfarre*-ra (pfarrhaus) idézték s ott «erős bizonyosságokkal megsürgették.» Azonban ilyen eljárásról semmit sem tudunk, s különben is PÁZMÁNY idejében a protestánsok oly hatalmasak voltak, hogy az efféle megidézés bizonyára eredménytelen maradt volna. Ezért azt hiszem, hogy a Kalauz *fáré*-ja semmi összefüggésben sincs a ném. *pfarre*-val, hanem igenis egy a mi népnyelvi *fáré*-nkkel (kfn. *väre*).

A kfn. *väre* többek között ‚*nachstellung*‘-ot is jelent. Az útbaigazító adatot ‚a *fáré*-ra fogatni‘-ra ADELUNG szótára adja meg, a hol *nach-*

stellen alatt ez áll: 1., . . . 2., neutrum, mit haben, nach etwas stellen, d. h. durch aufgestellte fallen, schlingen. netze u. s. f. in seine gewalt zu bringen suchen. So stellen die jäger im eigentlichsten verstande den wilden thieren nach, wenn sie selbige durch aufgestellte fallen u. s. f. zu fangen suchen. In weiterer bedeutung ist est oft durch list zu bekommen suchen . . . daher die nachstellung die handlung des nachstellens auch in einzelnen fällen (ADELUNG'S Wb. 1801. 3: 363.). — PÁZMÁNY adata tehát így értelmezendő: vkit *fárera* fogni = jemanden durch list (t. i. szóbeszédben) zu bekommen suchen.

MELICH JÁNOS.

Öszvér. Bató. — A Nyelvtudományi Közlemények júniusi füzetét lapozgatva, szemembe ötlöttek PRIKKEL MARIÁN következő szavai: «ZOLNAI a márcziusi füzet 127-ik lapján emlékezetbe hozza, hogy e szónak (*öszvér*) perzsa eredetére már SZIRMAI ANTAL rámutatott 1806-ban kiadott polgári s törvénykezési szótárában. Ez igaz; csak hogy az elsőség dicsősége nem őt illeti meg, hanem a debreczeni grammatica íróit, akik már egy évtizeddel előbb észrevették, hogy az *öszvér* perzsa származású. Eredetijét be is mutatják *ösztér* alakban.» Már, hogy SZIRMAI miből származtatja az *öszvért*, nem mondja meg; a fölött tehát, hogy származtatása helyes-e, vagy helytelen, nem vitatkozhatunk. Azt azonban merem állítani, hogy a jelzett szó eredete kimutatásának dicsősége a debreczeni grammatikusokat meg nem illeti. Az általak eredetiül kimutatott *ösztér* ugyanis nem egyéb, mint helytelen átírása a perzsa *uštūr* vagy *üštūr* szónak, mely határozottan tevét jelent, nem pedig *öszvért*. Bizonyítja ezt a szanszkrit nyelv is, melyben a teve szintén *uštūra*, míg az *öszvért* az *usvātara* szó jelenti. Látjuk tehát, hogy a perzsa és magyar szó jelentményre nézve egymástól teljesen különbözik, s annak sincs semmi érthető oka, miért lett volna a magyarban az *uštūr*-ból *öszvér*. Valószínűbbnek tűnik fel MUNKÁCSI BERNÁT-nak a márcziusi füzetben ZOLNAI-tól említett származtatása, mely szerint az *öszvér* a perzsa *asp* (inkább *eszp*), „ló” s a szintén perzsa *khar* „szamár” összetételének volna eredménye, mit Schlägeli szójegyzékben előforduló régi *ezper* alak is támogatni látszik. De hogy megnyugodhatnánk e származásban, bizonyosoknak kellene lennünk a felől, hogy az az *ezper* alak jól megfelelőleg adja vissza az akkori élő kiejtést, a mi pedig a régiek tapogatózó írásmódja mellett épen nem bizonyos; s aztán ki kellene mutatni, hogy az az *eszp-khar* összetétel csakugyan megvan, vagy megvolt a perzsa nyelvben. Ámde én a rendelkezésemre álló perzsa szótárakban, minő p. o. MENINSKI vagy CASTELLI, annak nyomára nem akadok. Az pedig hihetetlen, hogy a magyar amaz összetétel alkotó részeit külön-külön vette át s úgy tette volna össze!

Ugyancsak a legutóbbi füzetben M. J. a *bató*, *batyu* szavakról értekezvén, felhívja a török nyelvek ismerőit, hogy e szavaknak a törökben netán található megfelelő szót vele közöljék. Kivánságának eleget akaráván tenni, a nélkül, hogy találgatásomnak csalhatatlanságot igényelnék, bátor vagyok rámutatni az oszmanli *budak*: rameau, branche, noeud d'arbre (MALLOUF) s még inkább a kazáni tatár *botak*: ág, faág (BÁLINT G.) szavakra, melyekkel a *bató* szerintem csak úgy egyeztethető, miként p. o. a *burčak*-kal a *borsó*. M. M.

Fene. Tudvalevő dolog, hogy a rokon nyelvek tanúsága szerint «a magyarban az *eb* állatfajnak öt elnevezése vezethető vissza ugor eredetre» (NyK. 23:344, 24:374). Ez öt elnevezés egyike a *fene*, a melynek eredeti jelentése a rokon nyelvek egybehangzó adatai szerint (I. MUSZ. 512) «kutya» volt. Ez a jelentés azonban sem a népnyelvből, sem pedig a régi nyelvből ki nem mutatható, s így jogunk van föltenni, hogy igen korán kiveszett. A következő sorok czélja egyrészt megerősíteni azt, hogy a «kutya» jelentés megvolt a magyar nyelv külön életében, másrészt, hogy ez a jelentés csak itt, mai hazánkban vesztett el.

KOTT és JUNGMANN cseh szótárírók ismernek egy *fena*-t, a mely nőstény-kutyát jelent. Sem ők, sem pedig RANK (*fena* f. fáhe, h ü n d i n; fig. ein böses Weib) nem mondják meg, hol ismeretes a szó. Hasztalan keresünk útbaigazítást MATZENAUER-nál is; megpróbálkozik ugyan a szó etymológiájával s azt írja: *fena* čes. canis feminina psice; z něm. *fenn* f., též *fänn*, *fann* canis pes, *phano* lex salica (Cizí slová stb. 155.). JUNGMANN is egy germ. **fen*, **vehen*, bunt'ból akarta magyarázni a cseh szót, de sikertelenül. — A ném. *fann*, *fänn* igen ritka adat s csakis GRIMM-nél található. A német etymologiai szótárakban nyoma sincs a *fenn*-nek; UHLENBECK nemrég megjelent gót szófejtő szótára sem tud a szóról; SCHRADER ‚Sprachvergleichung und Urgeschichte‘ című munkájában *fenn*, *fann*, *phano* kutyanévről mitsem tud. Ezek után azt hiszem, jobb ezt a cseh-germán etymológiát félretennünk, mikor a germán adat maga is kétséges és homályos.

A cseh *fena* BARTOŠ tanúsága szerint a morva dialektusokban járatos. ‚Dialektologie moravská (první díl)‘ című munkájában a következő adatokat találjuk a *fena*-ra: 1. suka = *fena* val. (= valašské), laš. (= lašské) [271. lp.]; 2. *fena* = pes samice [320.]; 3. kočka a *fena* se honí, je nahoně ná atd. (plemenění zvířat, 325. lp.).

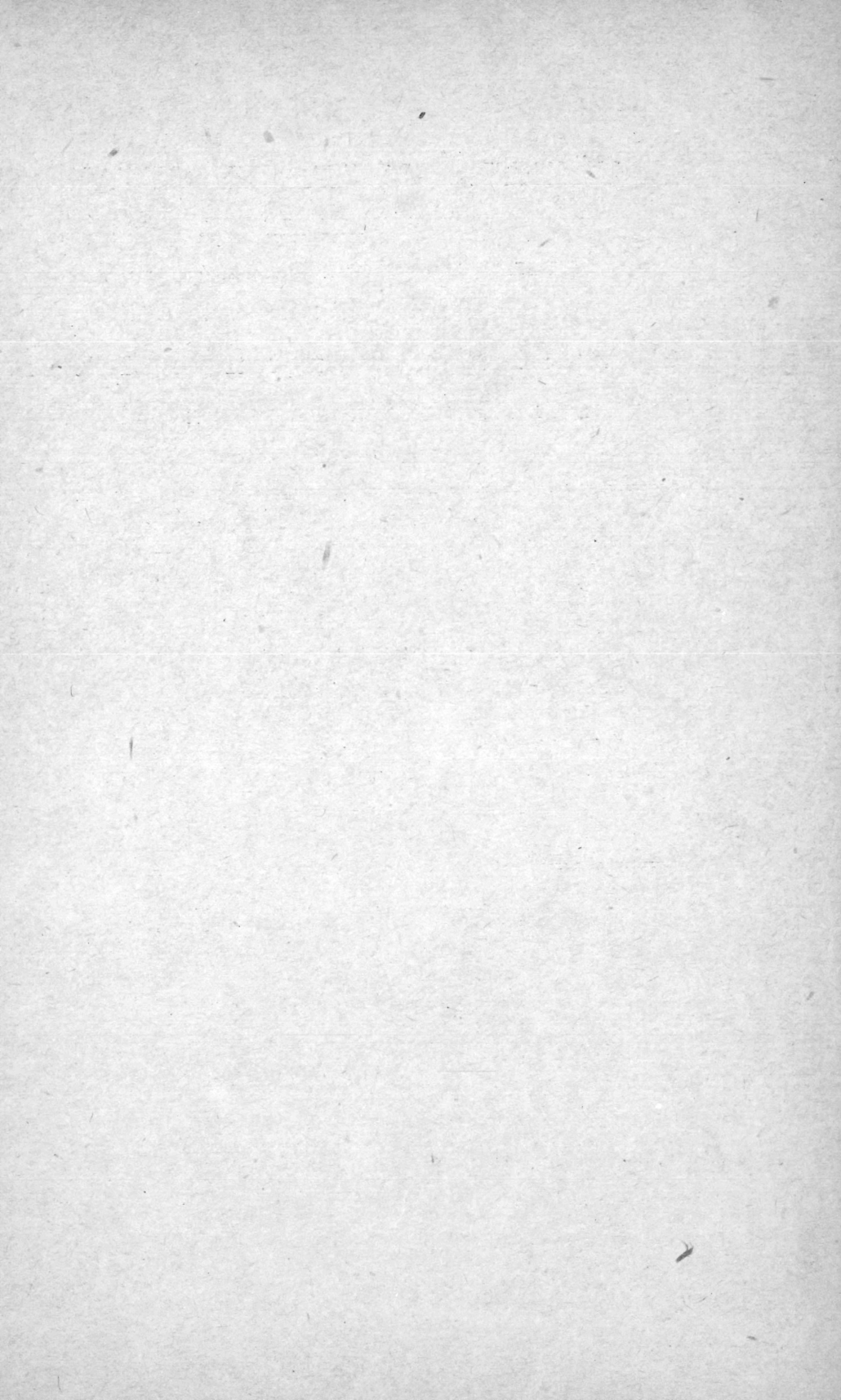
Ezeket az adatokat ki kell egészítenem BARTOŠ-nak egy másik gyűjteményéből; ez az ő ‚Morva szólások és közmondások (Moravské příslovi a pořekadla)‘ című értekezése, a mely a Český Lid-ben jelent meg. Itt két közmondást is találunk; az egyik: «Něgaraj suku (*fenu*), něbudě

hľuku); a másik «Něgaraj psička, něbudě boľčĕka (Český Lid 5: 541)». Fordításban a két közmondás ez: «Ne hergeld fel a nőtény-kutyát (*fénét*), nem lesz lárma» és «Ne hergeld fel a kutyácskát, nem lesz fájdalom». — A két közmondás egymást teljesen kiegészíti; a mi itt *psiček* (cseh irod. *psiček*), az ott *fena*, *suka* (*psička*). Ennyi adatból tehát következtethetjük azt, hogy a *fena* nőtény-kutyát jelent s két morvaországi dialektusban járatos (valašské és lašské nářeči). — Ez a *fena* pedig nem más, mint a mi *féné*-nk, a mi egykoron 'kutyá' jelentésű szavunk. Hogy ez a *fena* itt magyar eredetű, bizonyíthatják a következő, ugyancsak morvaországi kutya-nevek: *kopol* je zvláštní pes 'honáci', barvy černé a nad očima má žluté skorný 'kopoty' (uh.) | nejčastější jména psí jsou: . . . *juhas*, *tarkos*, *fodmek* (< fogd meg), *kuta*, *cifra*, *rajta* (BARTOŠ, Dialektologie 320.)'.

Ha valaki kételkednék abban, hogy a *fena* és a *fene* egy szó, meg kellene tudnia magyarázni a többi, kétségtelenül magyar eredetű kutya-neveket is. Hogy a *fodmek*, *cifra*, *rajta*, *juhas*, *kuta* magyar eredetű szavak, bizonyára mindenki előtt világos. Ilyen a *fena* is. — Még csak azt említem meg, hogy a tótban a *fena*-nak «valami rossz, gonosz («Nech ťa *fena* uchyti; bodaj ťa *fena* zala, ulapila, Nagyszombat vidéke»)» jelentése van, s itt a «kutyá» jelentés ismeretlen. Valószínű tehát, hogy a tótban újabb átvétel, a morvaországi nyelvjárásokban pedig régiebb.

Hogy mikép került ez a szó eredeti magyar jelentésében minden közvetítés nélkül a morvákhoz (ill. morvai vlachokhoz), arról a jövő-füzetben, a hol a morváknak és a hazai tótoknak legrégebb magyar jövevényszavait fogom bemutatni.

MELICH JÁNOS.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.
